BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

FEMTONDE DELEN.

KARL DEN ELFTES HISTORIA.

FÖRSTA AFDELNINGEN:

UNGDOMS- OCH KRIGSÅREN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

EN PLANKARTA ÖFVER SLAGET VID LUND MEDFÖLJER.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS L. J. HJERTA,

1848.

INNEHÅLL.

BERÄTTELSE

OM

KARL DEN ELFTES FÖRSTA REGERINGSÅR.

FÖRSTA KAPITLET.

KARL DEN ELFTES UPPFOSTRAN.

Den 24 Nov. 1655 föddes på Stockholms slott konung Karl den elfte, enda barnet af Karl Gustaf och dess gemål Hedvig Eleonora.

Tidigt och redan år 1657 började Karl Gustaf tänka på valet af blifvande lärare åt den då blott tvååriga prinsen. Bengt Oxenstjerna föreslog Uppsala-professorn Edmund Figrelius. Denne, en prestson från Westergötland, hade i sin ungdom gjort vidlyftiga utrikes resor och derjemnte ådagalaggt snille och stora kunskaper, serdeles i historia och gamla språk. Som latinsk skald var han ganska skicklig och öfvade denna konst både ofta och med bifall; och till sin lycka. Karl Gustafs tåg öfver Bälten och Öresund besjöng han uti en latinsk dikt, der konungen liknades vid det Götiska lejonet, som modigt springer öfver de trenne strömmarna 1). Hemkommen från sina utrikes resor, friade han såsom en ung och hopp-

---

1) *Linköping.* Carmina poet. Suec. T. V. hvarest en mängd af Gripenhjelms latinska dikter kunna läsas.

full man till erkebiskop Lenæi dotter, Barbro Clo, en flicka, hvilken hade som födelsemärke en råtta på ena kindbenet, och derföre ännu ej kunnat finna någon friare. Giftermålet gick i fullbordan, hvarpå erkebiskopen förhjelpte sin måg till en professors-syssla, och det redan på dennes 28:de år. Vid akademien förvärfvade sig Figrelius mycket inflytande och var jemnte Schefferus den, som 1655 ledde filosofiska fakulteten i en då pågående häftig tvist mot teologerna 1). Till och med utom fäderneslandet sträckte sig ryktet om hans egenskaper.

Sådan var den man, som föreslogs till den vigtiga platsen. Mycket talade till hans fördel, äfven mågskapet hos erkebiskop Lenæus, hvilken sedan gammalt var nära förbunden med Karl Gustaf och dess parti. Konungen fästade sig också vid förslaget, och utnämnde Figrelius redan samma år till sekter i kansliet, för att under hans der blifvande tjenstgöring få tillfälle lära närmare känna hans egenskaper. Från början af 1658 var Figrelius också nästan oupphörligt hos konungen och vann derunder så stort förtroende, att han var en af de få, som i förväg underrättades om beslutet att andra gången infalla i Dannemark. Sedan Karl Gustaf sålunda i nära två års tid pröfvat mannen, utnämnde han honom i Jan. 1660 till dåvarande kronprinsens blifvande lärare, hvarpå han i Mars samma år adlades med namnet Gripenhjelm.

Någon guvernör, att leda det hela af prinsens uppfostran, hade konungen vid sin död ännu icke utnämnt. En sådan skulle dock enligt tidens sed väljas, och dervid lär hafva tillgått på följande sätt. De la Gardie föreslog att öfverlemna det vigtiga ärendet åt enkedrottningen, åt konungens mor. Det biföll, hvarpå hon genast nämnde Krister Horn. Denne herre var känd som en modig och förfaren krigare; men derjemnte såsom en gammal medbroder i rumlare-sällskapet, Les Goinfres,

---

1) *Linköping.* Miscell. Hist. Eccl. Terserus till M. G. De la Gardie d 14 Mars 1655.

och med känd benägenhet för qvinnor, nöjen och vin 1). Riksråderna blefvo både förvånade och ledsna; men ingen kom sig för att öppet uttala sitt ogillande, hvarföre också Horn blef antagen till konungens guvernör.

Uti fransyska språket förordnades såsom serskild lärare en professor Kristofer Gertner från Meissen, en man af kunskaper, äfven i latinet, på hvilket språk han författat en myckenhet verser 2). Konungen inhämtade väl af honom någon kunskap i fransyska språket, så att han förstod det tämligen; men visade i allmänhet ovilja mot dess både läsande och talande. Likväl hördes han någon gång på detsamma yttra sina tankar 3). Kommen till myndiga år utnämnde han sedermera Gertner till assistens-råd, »*i anseende till dennes flitiga och trogna tjenst*» 4). Året derpå blef han adlad med namnet Gartenberg 5), och sedermera allt framgent hugnad med privilegier, gåfvor och förtroenden 6).

Karl den elftes uppfostran skulle alltså ledas af Horn, Gertner och af Gripenhjelm; vi utmärka hädan-

---

1) *Riksark.* Brefväxl. mellan Krister Horn och Bengt Horn. Jfr. De la Gard. ark. IX. 112.

2) *Linköping.* Carmina poet. Suec. T. VII.

3) T. ex. före slaget vid Landskrona 1677. Se Nils Bjelkes autobiographi i Thureholms arkiv.

4) *Riksregistratur* d. 10 Mars 1673.

5) *S. st.* d. 14 Aug. 1674; dock finnes han ej på riddarhuset introducerad.

6) *S. st.* d. 12 Maj 1675, d. 12 Mars och 10 April 1676, d. 6 Sept. 1679, d. 16 Juni 1680. — *Råd.* Fol. 69. Riksråd. till Karl 11:e d. 11 Oct. 1676, då fråga var att affärda Gartenberg som sändebud till Mitau; — *Riksark.* Kr. Horns bref till B. Horn d. 5 Febr. 1677. — Smygförfattaren af Les Anecdotes de Suede säger, att valet af Gertner till kungens språkmästare »*var orimligt*»; och att Gertner »*brukades till hofnarr och fick ej heller lof* »*att engång nalkas konungen och förrätta sin tjenst.*» Denna uppgift, nästan den enda, man haft sig om Gertner bekant, har hittills vanligtvis blifvit antagen och gång på gång upprepad. Dess grundlöshet eller åtminstone ensidiga öfverdrift kan af ofvanstående bedömas.

efter Figrelius med detta hans adliga namn. Förhållningsbrefven blefvo uppsatta af Björenklou 1). De voro ganska omständliga och högspända, likasom man velat i de flesta vettenskaper gifva konungen nära nog en professors kunskaper.

Det stadnade vid mycket mindre. Karl den elfte visade föga benägenhet för boken, men så mycket mer för lekar och kroppsöfningar. När han om morgnarna efter intagen stark frukost skulle sätta sig till boken, var han antingen trög och ouppmärksam, eller ock flögo tankarna omkring på andra ämnen. Då han bemödade sig att likasom med våld fästa dem vid läsningen och stafvandet, skedde detta med oreda och hetsighet, så att han ofta började med den sista eller medlersta bokstafven. Med skrifvandet gick det likaledes ganska trögt, och man började allmänt tro, att han ärft sin mors inskränkta själsförmögenheter.

Undervisningen synes hafva tagit sin början 1662 eller vid Karls åttonde år 2). Innan kort anmälte Gripenhjelm inför rådet, att konungen behöfde några jemnåriga läskamrater för att genom täflan äggas till raskare framsteg. Året derpå blefvo äfven några sådana antagna. På Horns och Gripenhjelms begäran och till deras säkerhet blefvo ock tvenne riksråd utnämnda, hvilka skulle med närmare uppmärksamhet följa och granska den unga konungens uppfostran. Man utsåg dertill Seved Båt och den lärde Mattias Björenklou, hvilken sednare i hög grad ägt Karl Gustafs förtroende. I den sedermera afledne Seved Båts ställe valdes 1669 Nils Brahe. Dessa herrar fortforo att taga kännedom om konungens fram-

1) *Nord.* 4:to bund. 962. Instruktion för Horn d. 7 Juli 1663 på 50 sidor; och d:o för Gripenhjelm d. 24 Nov. 1663, 40 sidor lång.

2) *Riksark. Svenske måns bref.* Edm. Gripenhjelm till hertig Adolf Johan d. 15 Jan. 1662. Gripenhjelm skickar på samma gång ett bref, som han säger, att den unga konungen sjelf uppsatt och skrifvit. — En ganska osannolik uppgift!

steg en gång i månaden eller, som andra säga, en gång i veckan; hvarjemnte de med honom anställde årliga förhör, om hvilka sedermera inför rådet aflades formlig berättelse 1).

Dessa berättelser voro i början icke serdeles hugnande. Vid nio års ålder kunde den unga konungen ännu icke hålla sina tankar så mycket tillsammans, som behöfdes för att läsa tryckt svenska innantill. Hans hog stod mest på lekar och krigsöfningar; hvarjemnte han visade ett tämmeligen stelt och egenvilligt sinnelag. Lärarens bemödanden att rätta dessa fel vunno föga understöd af enkedrottningen. Stundom förmanade hon väl den tröga lärjungen till flit och uppmärksamhet 2); men i allmänhet berättas, att, då hon såg sin son äta, växa och vara glad; då var också hon nöjd och glad. När man talte om hans ringa framsteg i studier, svarade hon: *mina bröder hafva ej heller någon serdeles lärdom, men äro ändå goda furstar;* och när De la Gardie gjorde i detta hänseende allvarligare föreställningar, blef hon missnöjd och gaf honom sedermera i en längre tid endast sura miner. Så går sagan. Säkert är, att gamla Per Brahe med sin vanliga fritalighet yttrade, och det i sittande råd, att man i fråga om konungens uppfostran icke borde vända sig till enkedrottningen, ty *qvinnfolken äro alltid så klemiga i frågor om sina barns uppfuktelse.*

Missnöjet i dessa hänseenden sträckte sig icke blott till undervisningen, utan ock till andra förhållanden. Man påstod, att den ungdom, som deltog i konungens lekar och nöjen, var så illa vald, att han i deras sällskap lärde dåliga seder, ett stelt och sjelfrådigt uppförande, samt förakt för Gudstjensten och ålderdomen. På det just nu framträdande Bjelke-partiets vägnar uppsatte

1) Sådana berättelser omtalas från d. 21 Dec. 1664 till d. 21 Mars 1671. Se *Rådsprot.*

2) *Brah.* Fol. 5. Hedv. Eleonora till Kr. Horn d. 21 Juli 1665.

Klas Rålamb 1665 en varningsskrift, rörande dessa ämnen 1). Förmodligen var det i anledning deraf, som rådet samma år anställde ett allvarsamt förhör med Gripenhjelm och Krister Horn. Tillika skickades konungen på några veckor till Uppsala, dels för att äggas vid åsynen af studenternas arbeten, dels såsom några tro för att dragas från den klemande modren.

Så fortgingo konungens elfte och tolfte år. I läsning, skrifning och latinet gjordes väl några framsteg, men tämligen ringa. Man sade ock, att Gripenhjelm af beqvämlighet och olust vanvårdade sitt föga angenäma åliggande, och att han sjelf icke ogerna begagnade hvarje tillfälle, att draga sig från den tröga lärjungen och tråkiga läsningen, för att i dess ställe bese och vårda sina byggnader och trädgårdsanläggningar. Man sade ock, att det förnämsta, som Gripenhjelm lärde konungen, var att göra morgon- och aftonbön, vörda sin mor och för framtiden vänja sig vid tystnad och förställning.

Ryktet om dessa förhållanden spriddes kring landet, och som vanligt med åtskilliga tillägg och öfverdrifter. Oro och missnöje spordes; det sednare isynnerhet rigtadt mot Krister Horn. Det kom till utbrott vid riksdagen 1668. Ständerna, och isynnerhet presterskapet, knotade och tillkännagåfvo, att så vigtig plats, som att vara konungens guvernör, icke borde utan ständernas vetskap besättas; och man talade om Bengt Oxenstjerna, såsom dertill mest skicklig. Ständerna, och i synnerhet biskop Emporagrius och borgmästar Thegner önskade, att sjelfva vid ett förhör få tillfälle bedöma konungens framsteg. Man sökte afböja båda dessa anspråk, såsom ingrep i enkedrottningens och regeringens uppdrag, derhos påstående, att många åhörare skulle vid en examen göra konungen förvirrad. Ständerna voro dock envisa. Då uppträdde Björenklou och tillkännagaf, att *konungens fattning hade visserligen varit långsam och sen i följe af späda år och svag hälsa. Latinet*

---

1) *Rålamb* fol. N:o 116.

hade gått trögt, likaså skrifningen. Men nu skref hans majestät svenska, latin och tyska likaväl som Björenklou sjelf. Han hade också tvenne gånger genomläst bibeln; och framstegen i öfriga ämnen skulle ett blifvande förhör ådagalägga. Riksens ständer kunde dervid sjelfva infinna sig och höra på, endast de komme två eller tre i sender; ty alltförmånga skulle förvirra konungen. Med denna Björenklous förklaring gåfvo sig ständerna tillfreds, och öfverlemnade ärendet åt enkedrottningen och riksförmyndarne 1).

Saken med Krister Horn hade deremot flera svårigheter. Många af ständerna önskade ifrigt att få honom skild från konungen. Af eftergifvenhet för dem, eller af fruktan för ansvar, vacklade De la Gardie och talade i rådet flere gånger om att skaffa Horn en annan plats, annan ersättning o. s. v. 2) Men Hedvig Eleonora tog Horn i försvar och följdes häri af flertalet bland rådsherrarna och deribland äfven af Björenklou. Enkedrottningen, Klas Bjelkenstjerna m. fl. intygade, att den unga kungen hade både aktning och kärlek för Krister Horn och gret vid dess tillrättavisningar m. m. 3). Slutet blef, att Horn fick behålla sin plats. För att emellertid ägga konungen till mera flit, berättade Seved Båt och Björenklou för honom, huru ständerna vid sista riksdagen yttrat missnöje öfver hans ringa och långsamma framsteg 4).

Efter dessa allvarsamma tillrättavisningar tyckes läsningen hafva fått bättre framgång. Hösten 1669 betygade Björenklou inför rådet, *att Gripenhjelm med goda metoder samt oförtruten flit och skicklighet vårdat sitt kall samt dermed förtjent alla fosterlandsvänners tacksamhet; samt att konungens framsteg vore så stora*,

---

1) *Riksark.* Rådslag under Karl 11:s minderårighet. Riksständernas utskotts betänkande i Aug. 1668 om kungens education.

2) *Rådsprot.* d. 12 Aug. 1668.

3) *S. st.*

4) *Rådsprot.* d. 21 Dec. 1668.

som af hans år kunde väntas, så att fäderneslandet vore deröfver mycket att lyckönska 1). Ungefär samma språk fördes efter förhöret **1670**.

Konungens kunskaper vid regeringens tillträdande 1672 tyckas hafva varit följande. Han kunde tala och skrifva svenska och tyska och hade på båda språken flere gånger genomläst hela bibeln. Stafningen och sammansättningen i hans bref voro dock ganska felaktiga och det i båda språken. Latin och fransyska förstod han något, men kunde ej förmås att tala det sednare språket. I historia, filosofi, rättslära och läkarekonst hade han inhämtat de första grunderna. Likaså i teologi, der han också kände de bevisande bibelspråken.

När konungens myndighetsålder nalkades, begärde Gripenhjelm rådets vittnesbörd öfver sitt förhållande. De la Gardie och Axel Sparre voró de enda, som talte till hans fördel; de andra tego. Björenklou och Nils Brahe voro de, som haft inseendet öfver undervisningen. Björenklou, hvilken städse berömt Gripenhjelm, hade året förut aflidit. Stjernsköld ville stödja sig på något Nils Brahes utlåtande, men denne sednare iakttog tystnad. Det begärda vittnesbördet blef dock utfärdadt och var af ett för Gripenhjelm hedrande innehåll.

Den, som i afseende på undervisningens följder bättre förtjent ett sådant vittnesbörd, var stall- och ridmästaren Mårten Reutercrantz. Konungen hade verkli-

---

1) Smygförfattaren af Les anecdotes de Suede berättar, att sedan Björenklou en gång i rådet på detta sätt berömt Gripenhjelm, har han efter sittningens slut enskildt sagt åt sekteraren Hoghusen, att konungens okunnighet vore så stor, att Gripenhjelm aldrig skulle kunna ansvara sin försumlighet. Så lyder främlingens, den sjelf ansvarslöse smygförfattarens beskyllning mot den eljest ärlige och välkände Björenklou. Vi tro Björenklou, och vi misstro smygförfattaren; så mycket mer, som denne sednare säger, att Klas Tott jemnte Björenklou öfvervarit konungens examen; ehuru Klas Tott, oss veterligen, dermed aldrig hade någon befattning.

gen blifvit inlärd till en utmärkt ryttare, som med det oförvägnaste mod sprängde fram öfver diken, grafvar och berg. Han var ock, ehuru till mindre grad, öfvad i dans, fäktande, jagt och skjutning. Genom dessa kroppsöfningar, med hvilka han ifrigt sysselsatte sig, blefvo hälsan och krafterna mycket förbättrade och stärkta. Men öfver de deri deltagande sällskapskamrater klagades äfven de sednare åren ganska mycket. Rådet mente, att han af dem lärde sig råa seder, egenvillighet samt bristande uppmärksamhet på sig sjelf, så att han icke vandes iakttaga den hållning, den sjelfbeherrskning, som af en kunglig person fordras. Man talade, klagade, knotade, men förmådde sig icke att vidtaga några allvarsammare åtgerder. Rådet beslöt visserligen, att tvenne af dess medlemmar skulle dagligen från kl. 7 f. m. till kl. 10 e. m. omgifva konungens person. Detta blef också till någon tid satt i verkställighet; men huru länge veta vi icke. Troligen har samtrefnaden ej kunnat blifva långvarig mellan den unga, ostyriga, snart myndiga konungen, och de gamla, allvarsamma rådsherrarna.

Till konungens ledare i befästningskonsten hade Karl Gustaf utsett Erik Dahlberg. Denne kom aldrig att tillträda befattningen. Konungen inhämtade dock mycken kännedom så väl i detta som andra krigiska yrken; likaledes i seglation, så att han till och med kunde sjelf styra ett fartyg.

Att Karls uppfostran blef i mycket försummad; att hans kunskaper voro långt mindre, än de borde vara; att valet af hans omgifning ej gjordes med nog urskillning; allt detta är ovedersägligt. Konungens sena förståndsutveckling och medfödda obenägenhet för bokliga sysselsättningar; enkedrottningens klemiga öfverseende; Horns mindre skicklighet; Gripenhjelms måhända för ofta återkommande trötthet vid det mödosamma, ofta fruktlösa arbetet; förmyndare-styrelsens vanliga slapphet, hvilken också i detta hänseende hindrade dem från alla kraftigare åtgerder; — se der de egentliga, gemensamt verkande orsakerna.

Att regeringen skulle af en eller annan egennyttig beräkning hafva med flit försummat konungens uppfostran; — denna beskyllning har ofta blifvit upprepad, men saknar icke blott alla bevis, utan äfven all sannolikhet.

ANDRA KAPITLET.

FÖRBEREDELSER FÖR KARLS ANTRÄDE TILL REGERINGEN.

Under riksdagen 1668 spordes mycket knot och missnöje; och personer saknades ej, som yttrade längtan efter konungens blifvande myndighetsålder. Helt oväntadt föreslog då De la Gardie, att rådet borde fråga ständerna, vid hvad tid dessa önskade, att konungen skulle tillträda regeringen; om det skulle ske t. ex. vid hans femtonde år? Per Brahe och Sten Bjelke mente, *att det vore landet skadligt råka i händerna på en så ung och rådlös prins.* De la Gardie svarade: *fäderneslandet fordrar visserligen en mogen och förståndig ledare; men om vi, fastän af välmening, uppskjuta konungens myndighet också öfver det femtonde året, så torde man uttyda det som en egennyttig beräkning att så länge som möjligt få behålla regeringsmagten. Bäst är derföre att hänvisa afgörandet till ständerna.* Per Brahe svarade: *det är icke rådligt att så brådt släppa honom till regementet; men så snart han börjar kunna förstå en sak, skola vi låta honom här närvarande afhöra våra rådslag för att deraf lära något, som kan bygga en stor konung. Han skall också derigenom sjelf se och lära känna våra goda afsigter, så att han icke sedermera låter förföra sig af elaka rådgifvare, såsom det stundom hände med konungarne Gustaf den förste, Erik den fjortonde och Karl den nionde.* De la Gardie mente, *att sådana giftiga tungor funnos också nu och kunde ej förekommas. Så mycket angelägnare vore, att stödja sig på ett ständernas uttå-*

tande. Brahe svarade: *men om vi nu rådfråga dem, och de tillstyrka, att konungen vid sitt femtonde år skall tillträda regeringen; då blir det sedermera långt svårare att komma ifrån saken.* De la Gardie sade: *vi kunna uttryckligen begära endast deras betänkande. Det kan ändå tjena oss till någon ledning.* Nils Brahe genmälte: *vi, som riksråd, böra leda dem; men de icke oss.* De la Gardie svarade: *vi måste dock se till, att vi råda dem till sådant, som de äro böjda för; eljest blifva vi dem förhatliga.* Nils Brahe svarade: *om blott våra rådslag följa samvetet, så får det ej hjelpa, om de afvika från ständernas önskan. Sutte här också kungen sjelf, skulle jag dock råda till det, som vore honom gagneligt, om än misshagligt. Hvarföre skulle jag då frukta för att uttala en mening, som vore stridande mot ständernas?* De la Gardie frågade: *Är detta grefvens verkliga allvar?* Brahe svarade: *ja visst: en rådsherre bör ju säga sin mening rent ut, antingen det då är ljuft eller ledt.* De la Gardie sade: *se der ett exempel på gammalt romerskt mannamod!* 1) Samtalet stod på punkten att öfvergå till pikar och bitterhet, då Sten Bjelke skyndade att gifva det en annan rigtning. Ämnet var emellertid en gång bragt å bane; och kunde ej mer nedläggas, hvarken för konungens eller ständernas skull. Dessa sednare yttrade emellertid sin förvåning, att rådet så tidigt och vid konungens blott fyllda tolf år bragte en sådan sak till öfverläggning. De trodde i allmänhet vara bäst att utsträcka konungens minderårighet till hans adertonde år. Men emedan man ännu ej synnerligen kunde dömma om hans blifvande själsförmögenheter, önskade ständerna att till nästa riksdag uppskjuta frågans afgörande; och det blef dervid.

De la Gardies förslag är märkvärdigt nog. Var det ett försök att smickra och vinna antingen konungen för framtiden; eller ständerna för ögonblicket? Ingendera gissningen är osannolik; De la Gardies jagt efter

---

1) *Rådsprot.* d. 7 Juli 1668.

hofgunst har mångfaldiga gånger visat sig både före och efter detta uppträde; och för tillfället behöfde han ständernas stöd för sitt inom rådet sjunkna anseende. Förslaget framställdes nemligen under tiden af hans vanmagt, och sedan han vid rådsbordet blifvit af Brahe-Bjelke-partiet tvenne gånger besegrad.

Alla partier ansågo emellertid nödvändigt att så snart som möjligt göra konungen förtrolig med allmänna ärenderna. Från hösten 1668, vid hvilken tid han fyllde sitt trettonde år, började man postdagligen låta en eller par rådsherrar besöka den unga konungen och för honom uppläsa och förklara de bref, som ankommit från svenska sändebud vid de främmande hofven. Till detta uppdrag valdes de skickligaste inom rådet, och det af alla partier, t. ex. M. G. De la Gardie, Björenklou, Sten Bjelke, Johan Gyllenstjerna och Ehrenstéen 1). Man hoppades sålunda kunna i god tid göra konungen bekant med utrikes angelägenheterna.

För att vinna samma kännedom af den inre styrelsen, blef konungen, sedan han fyllt sitt femtonde år, kallad att sjelf afhöra rådets öfverläggningar. Hans första inträde derstädes skedde d. 22 Mars 1671, efter predikan, tal och mycken högtidlighet 2). Han öfvervar sedermera ganska ofta rådets öfverläggningar, serdeles de mera kinkiga och magtpåliggande; och man måste erkänna, att rådsherrarna dervid icke lade något band på sina tungor, utan talade, röstade och trätade i hans närvaro alldeles på samma sätt som förut 3). Så fortgick det, ända tills konungen anträdde regeringen.

Att påskynda denna tidpunkt blef målet för allehanda hemliga bemödanden. De många, som voro missnöjda med den närvarande styrelsen, önskade naturligtvis regentbyte så snart som möjligt. Sådana framtidsmän funnos af många slag. Den förnämste deribland var

---

1) *Rådsprot.* d. 7 Juli 1668 och 9 Dec. 1670.
2) *Rådsprot.* d. 21 och 22 Mars 1671.
3) *Rådsprot.* 1671, 1672.

De la Gardie, hvilken under sista åren af förmyndaretiden blifvit af Johan Gyllenstjerna och af Brahe-Bjelkepartiet bragt i trångmål och beröfvad en stor del af sitt inflytande. Han hoppades nu att kunna återvinna detsamma under en konung, som var ung och oerfaren, och hvilken dessutom, i egenskap af brorson till De la Gardies gemål, skulle efter all anledning falla på samma herre med sitt förtroende. Äfven Bjelke-partiet hoppades vinna samma fördel, samma förtroende; men af olika skäl, nemligen såsom en förtjent belöning för dess visade större sparsamhet med kronans medel. Bengt Skytte, Dulle-Banéren och Gyllenstjernorna utgjorde ett eget parti, med egna beräkningar, äfven de riktade åt samma håll. Dit syftade ock ett fjerde parti, mägtigt, ehuru nu först uppkommet. Det bestod af en hop unga män, hörande till konungens enskilda omgifning och kamrater i hans nöjen. Ännu framträda deribland inga andra namn än en Gustaf Gyllenstjerna och Mårten Reutercrantz; men rådet klagade ofta, att en hop unga herrar uppe i fyrkanten 1) lärde konungen allehanda, som icke godt var, och deribland också misstroende mot sina lagliga rådgifvare.

Dessa ungherrar, hvilka de då alla voro, hopspunno en plan att redan 1671 lemna regeringen åt den då blott femtonåriga konungen. Förslaget tycks ha varit ungefär följande. Fyrahundrade sammansvurna herrar af den lägre adeln skulle uppträda och begära, att konungen måtte förklaras myndig och genast öfvertaga regeringen; man trodde, att riksförmyndarne och enkedrottningen då icke skulle våga neka. I spetsen för verket syntes bemälde Gustaf Gyllenstjerna, Mårten Reutercrantz och en öfverste Güntersberch. En mängd andra öfverstar och officerare deltogo deri 2), till en del af missnöje öfver det företräde i rang, som de unga grefvarne ville tillvälla sig; ty rangordningen var ännu icke

1) Ett rum i det gamla kungliga slottet.
2) *Riksark.* Kr. Horn till B. Horn d 18 Aug. 1671.

utkommen 1). Dulle-Banéren var också med om saken; och planen till utförandet hade redan blifvit fattad i pennan. De sammansvurna sökte ock genom smicker vinna konungens guvernör, Krister Horn, för förslaget. En fröken Stina Wrangel var äfven i detsamma invigd; men blef sedermera den, hvilken jemte Horn yppade alltsammans. Hufvudmännen för sammansvärjningen voro dock allesammans kända gunstlingar hos den unga konungen. Ho kunde veta, om han ej känt och gillat deras företag? Hedvig Eleonora klagade, att han var förledd, och att han för henne höll sina planer och tänkesätt hemliga. Vid sådana omständigheter kunde inga allvarsamma åtgerder vidtagas. Reutercrantz och Gyllenstjerna blefvo skrapade och Güntersberch nedskickad till sitt regemente; hvarefter hela saken förföll 2).

TREDJE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES ANTRÄDE TILL REGERINGEN.

Det skedde den 18 December 1672, tre veckor sedan Karl fyllt sitt 17:de år. Att rikets hela styrelse anförtroddes åt en konung, så ung och i öfrigt så barnslig och outvecklad, som Karl den elfte då ännu var; och att sådant genomdrefs i strid mot gällande lag, hvilken för konungens myndighetstid föreskref åtminstone 18 år; — denna besynnerliga tilldragelse kan endast förklaras ur de högst egna förhållanden, som då förefunnos. Smicker, jagt efter gunst hos den blifvande konungen, räddhåga för kommande efterräkningar, täflande afund mellan de många partierna, som hvart och ett ville i tid ställa sig in hos den blifvande herrskaren; se der de egentliga orsakerna till Karl den elftes i sanning

1) *Engestr.* Ekeblads bref. Pinktier till Ekeblad den 11 Nov. 1671.

2) *Rådsprot.* d. 5 och 6 Oct. 1671.

allt förtidiga anträde till regeringen. Braherna och Sten Bjelke voro nästan de enda betydligare personer, som uti rådet vågade deremot fälla ett eller annat ord.

I presteståndet yttrades dock mycken betänklighet. Man tyckte, att konungen var för ung till så svårt verk; man fruktade hans kända krigslystnad, och att den skulle störta honom och fäderneslandet i ett skadligt krig. Men den sedermera snart blifvande superintendenten Erland Broman gick hofvets ärender i ståndet efter föreskrifter, erhållna genom kammartjenaren Zachris, en då för tiden ofta omtalad person. Man fick sålunda veta, att konungen gerna ville bekomma regeringsmagten, hvarjemnte erkebiskopen arbetade för samma mål 1). Slutligen biföll ståndet, *att hans majestät må i Herrans namn träda till sin kongliga tron.*

Den unga konungen utfärdade en formelig förklaring, medelst hvilken han tackade sin mor och sina förmyndare för den omvårdnad, de under hans unga år haft om hans person och riket, samt frikände dem och deras efterkommande för all slags efterräkning för denna förvaltning. De häftiga tvister, som föreföllo, såväl angående denna punkt, som rörande konungens försäkring m. m.; framställningen af allt detta uppskjutes till nästa del för att behandlas i sammanhang med en hop andra dit hörande ämnen.

För öfrigt firades högtiden på vanligt sätt och under vanliga förhoppningar. Men den karusell, som dervid gafs, var en af de mest dyrbara och lysande, som i Sverge någonsin förekommit. Man påstod, att dervid förslöstes en icke obetydlig del af de uppburna franska underhållspenningarna. I såväl den smakfulla prakten, som det öfverdådiga slöseriet ville man igenkänna rikskansleren De la Gardies ledning.

---

1) *Nordin.* Katrina Wallenstedt till sin man Edv. Ehrenstéen d. 2 Oct. 1672. Jfr. Bidr. till Sv. kyrk. historia.

FJERDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTE VID SITT ANTRÄDE TILL REGERINGEN.

Vid anträdet till regeringen hade konungen nyss fyllt sina 17 år. I allo sent mognande, kunde han ännu knappt kallas en yngling. Han var i sjelfva verket en gosse, vacker och rödblommig, med häftigt sinnelag, men ringa kunskaper och ännu outvecklade själsförmögenheter. I det sällskap, man af klemighet låtit honom välja och behålla, hade han ej heller vant sig vid den hållning och de finare seder, som fordras af majestätet. Sjelfva anlagen dertill saknades. Att med lätthet och behag uttrycka sig var och förblef honom nästan alltid omöjligt, äfven i de få ämnen, om hvilka han hade närmare kunskap. Med dunkel aning af allt detta, kände han sig tvungen i finare och mer bildade sällskap, t. ex. bland riksråden och i deras umgängeskretsar. Han var det tyst och förlägen och sökte så snart möjligt komma från det obehagliga tvånget.

I sällskap med sina vanliga kamrater deremot var han glad och yster, jagade hela dagar och veckor igenom i skogarna, och anställde de äfventyrligaste ridter. Gerna deltog han ock i dansnöjen. På Mora prestgård i Dalarna såg man den unga konungen muntert svänga om med Dalkullorna, och emellanåt med en gosses yra mångfrestenhet sjelf slå pukorna till de öfrigas dans. Det som bland allting mest roade honom var dock att exercera soldater. Det sades, att natten före någon större krigsöfning kunde han af väntan och ifver icke få en blund i sina ögon.

Dessa krigsöfningar, så som han ledde dem, voro också muntra och lifliga, men derjemnte vådliga i hög grad. Vid ett dylikt tillfälle flög en jakt i luften med tjugu mans besättning, en bro brast under rytteriets fötter så, att många drunknade; flere olyckshändelser och vådaskott skedde, och konungens egen häst blef på så-

damt sätt under honom träffad. Detta skedde 1674. Året derpå anställde han och hans officerare en sådan lek med handgranater, att flere höllo på dervid tillsätta lifvet.

Det var en frisk, glad, stundom öfverdrifven ungdomsyrhet, som uppenbarades i alla hans företag och nöjen; dock helt och hållet fri från hvarje ungdomsutsväfning. För qvinnor visade han ingen benägenhet. *Jag tror,* skref franska sändebudet, *att han häldre vill sofva hos en gammal generalmajor, än hos den skönaste dam i sin hufvudstad.* Det hände några gånger, att han tog för mycket till bästa af starka drycker, men befann sig deraf serdeles illa, och öfvergaf derföre en sådan osed. Bland sina ungdomskamrater hade han sett många exempel af vantro och förakt för Gudstjensten; men omkring sitt 18:de år öfvergaf han också deras läror och efterdömen helt och hållet, och man såg honom andäktigt och oafbrutet hålla morgon- och aftonbön, hvarje Söndag bivista tvenne Gudstjenster, samt med sin mor gå till nattvarden fyra gånger om året.

Oaktadt konungens ännu outvecklade själsförmögenheter röjdes dock anlagen till ett sundt förnuft och god omdömeskraft; likaså till envishet i de ämnen, som han trodde sig förstå. Den framtida stränge lagskiparen visade sig äfven, och det märkligt nog i det aldraförsta yttrande, som konungen i rådet sjelf afJät. Det gällde en tjuf, hvilken Karl dömde att i ett års tid draga kärran 1) och derjemnte 4 gånger om året doppas 2).

Vid rådets öfverläggningar teg dock Karl ännu vanligtvis som ett godt barn, och, när ordningen kom till honom, blef hans hela utlåtande blott de få orden: *jag förenar mig med flertalet.* Att spela en sådan roll, kunde likväl icke vara någon angenäm sysselsättning.

---

1) Förmodligen något svårt och skymfligt allmänt arbete.

2) Måhända det fordom brukliga straff att dragas under kölen af ett i hafvet stående fartyg. *Rådsprot.* d. 12 Mars 1675.

Under vistelsen i Stockholm öfvervar han temligen samvetsgrannt alla rådets sittningar, men så mycket som möjligt afhöll han sig från hufvudstaden och bodde för det mesta på Gripsholm, men isynnerhet på Kungsör; eller ock for han på resor, mönstringar och jagter omkring i rikets alla landskap. Sommaren 1673 var han på svanjagt en längre tid nere i Skåne, och våren 1675 flera veckor ute på orre- och tjäderlek. Man beräknade, att han under de första åren af sin regering knappt vistades i Stockholm tre månader af hvarje år. Man såg tydligt, huru han skydde regeringsärenderna och hvarje samtal derom. När främmande sändebud vidrörde sådant, bytte han genast om talämne eller drog sig helt och hållet undan. Han lät till och med dessa herrar förstå, att han ogerna såg dem komma efter sig på landet och på jagtresorna; och när sådant hände, visade dem och deras ärender till rikskanslern.

Denne sistnämnde herre hade under de första åren nästan hela regeringen i sin hand. Han var rådets, icke blott ordförande, utan ock ledare, isynnerhet angående utrikes ärenderna. Ledningen gick som förut, vacklande och slappt. Rådet roade sig på landet hela veckor igenom vid hvar och en af de stora högtiderna; och emellertid fingo rikets ärender hvila. Våren 1675, sedan likväl kriget mot Brandenburg redan utbrutit, lågo konungen och rådsherrarna på sina landtegendomar och lustslott ifrån Januari till långt fram i Mars månad, under hvilken tid alla ärenden i det närmaste fingo hvila.

I nästa del skall utförligare framställas det spel, som under dessa år drefs af konungens gunstlingar och enskilda sängkammarråd.

Under loppet af 1675 och än mer 1676 började den tjuguåriga konungen att i rådet då och då yttra några egna åsigter och att sjelf mer och mer fatta regeringstömmarna.

FEMTE KAPITLET.

FÖRBUNDET MED FRANKRIKE UNDER FÖRMYNDARE-STYRELSEN.

Det förbund, som vid denna tid ingicks mellan Sverge och Frankrike, har för vårt fäderneslaud medfört ganska vigtiga följder. Sjelfva sättet vid dess afslutande och förnyande äger dessutom sin egen märkvärdighet. Vi skola derföre egna detsamma en utförligare framställning.

I Frankrike regerade vid denna tid konung Ludvig den fjortonde, en herre ung och djerf, men slug och kraftfull; stolt öfver sin egen person, och stolt öfver sin magt och sitt rike; derjemnte glödande af begär efter utmärkelse och eröfringar. Han ville för sådant ändamål tillrycka sig det svaga Spaniens nederländska besittningar. Det våldsamma och orättmätiga tilltaget hindrades genom Trippel-alliansen, emellan Sverge, England och Holland. Vi ha redan i XIII:de delen talat derom 1).

I denna Trippel-allians hade Holland varit verksammaste magten; och dess statsmän Johan De Witt och Konrad von Benningen jemnte engelsmannen Wilhelm Temple de förnämsta ledarne. Konung Ludvig i sin stolthet vredgades högeligen, att den lilla krämare-staten och dess mot honom jemnförelsevis obetydliga ämbetsmän skulle understå sig och till och med lyckas att hindra de högtsträfvande planerna. Sjelfva fransmännen i allmänhet harmades. Hollands åtgerd vid Trippel-alliansen syntes dem en icke blott näsvis djerfhet, utan ock låg otacksamhet; ty det var dock genom Frankrikes hjelp, som Holland sjelf första gången befriat sig från spanska öfverväldet. Att straffa denna otacksamhet, att tukta detta republikanska högmod, blef alltså målet för franska folkets och isynnerhet för den stolte konungens

---

1) Sid. 107.

ifrigaste önskningar. Att krossa den lilla, men på sitt sätt stolta handelsstaten, dit syftade från detta ögonblick alla Ludvigs tankar, planer och beräkningar. Stora rustningar företogos, och många hemliga och kostsamma underhandlingar fördes. Redan i förväg ville man beröfva det hotade Holland hvarje möjlighet till hjelp. I England vände man sig till konungen sjelf, den föraktlige Karl den andre, hvilken mutades med franska penningar och lofvade understödja Ludvigs företag. Båda dessa konungar gjorde sig så säkra om framgång, att de på förhand delade holländska staten sins emellan såsom ett lätt vunnet byte. Ytterligare vände sig Ludvig till Österrike. Här mutade han den svage kejsarens förnämsta minister, Lobkowitz; hvarpå Österrike ingick med Frankrike ett hemligt och nästan af hela Europa okändt, icke ens anadt förbund. De öfriga staterna, Dannemark, Sverge, Polen, Italien, Spanien och Portugal, voro för aflägsna, svaga eller oeniga, för att kunna med något eftertryck bispringa Holland.

Men tyska furstarna skulle måhända göra det? Till den mägtigaste bland dem, till kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg vände sig derföre Frankrike med anbud af delaktighet och förbund. Men alla löften, alla bemödanden voro fåfänga. Kurfursten fruktade Frankrikes öfvermagt och ville ej ingå i dess planer. Konung Ludvig kunde således icke på denna sida vinna full säkerhet att ostörd få fortsätta sina planer till Hollands kufvande.

Då föll han på tanken att genom Sverge binda Brandenburgs händer. En svensk i Pommern upprättad här kunde hotande tvinga kurfursten att hålla sig stilla. Så ändteligen skulle Holland, utan möjlighet att få någon bundsförvandt, någon mensklig hjelp, snart falla ett rof för sin mägtige angripare. Sådan var planen.

Att för densamma vinna Sverge blef nu ett nödvändigt villkor. Sommaren 1671 kommo derföre till Stockholm franska och engelska sändebud med hvarjehanda förslager och löften. Talande skäl saknades ej.

Svenska folket hatade holländarne, och svenska staten behöfde underhållspenningar. Många hoppades dessutom, att kriget skulle nedtrycka Hollands handel, hvarvid den svenska kunde än mera tilltaga, såsom det hade skett under sista kriget mellan England och Holland 1664—1667. Man talte till och med derom, att under Hollands blifvande betryck torde många af dess handlande flytta öfver till Göteborg, till det lugnare Sverge, och dit medföra sina penningar, sin erfarenhet och sin handelsrörelse; ungefär såsom det skedde under Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas tider. Man befarade, att om Sverge släppte tillfället, skulle Dannemark mottaga Frankrikes underhållspenningar och dymedelst växa i magt och inflytande. Till dessa skäl kom den i Sverge vanliga krigslystnaden, och den tillgifvenhet för Frankrike, som utmärkte De la Gardie och hans vänner.

Å andra sidan blefvo andra skäl framdragna af det mot De la Gardie stridande Bjelke-partiet. Björenklou lånade dertill sin penna. Då vid öfverläggningarna inom rådet De la Gardies parti tycktes få öfverhand, uppsatte han en ganska allvarsam insaga mot det föreslagna franska förbundet. Han *rådde till uppskof. Det föreslagna förbundet torde lätt medföra krig; men ett sådant kunde af det fattiga Sverge icke underhållas; ej heller utan ständernas bifall begynnas. Man borde äfven tillse, att ej Frankrike finge för stor öfvermagt; hvarförutan Sverges fördel fordrade, att ingendera af båda sjöstaterna, England eller Holland, helt och hållet förtryckes* m. m. Skriften var uppsatt med utförlighet och mycken sakkännedom. Björenklou, hvars hälsa redan länge förut varit försvagad, hade vid författandet öfverspänt sina krafter. Han insjuknade omigen och dog innan hans skrifvelse blef framgifven. Men en uppsats af samma innehåll 1) blef den 18 Sept. 1671 inlemnad i rådet. Den var undertecknad af Johan och Göran Gyllenstjerna, Sten Bjelke, Knut Kurck m. fl. tillsam-

1) Måhända var det just Björenklous nämnde betänkande.

mans sju rådsherrar. Antalet var ej stort, men namnen och skälen vägde så mycket mer. Mot denna insaga vågade det stora flertalet ej vidtaga någon bestämdare åtgerd, och hela hösten 1671 förflöt utan något afgörande. Inemot jul beslöt man ändtligen att förbinda sig med Frankrike, men samma riksråd protesterade återigen och saken gick ej heller denna gång i verkställighet 1).

Våren 1672 nalkades och med detsamma den tid, då konung Ludvig ämnade angripa Holland. Han befarade mer och mer, att Brandenburg skulle hindrande blanda sig i leken, och blef så mycket angelägnare om Sverges biträde mot denna magt. Franska sändebudet i Stockholm ökade derföre sin enträgenhet och sina löften; de sednare ända derhän, att Sverge skulle årligen undfå för sina rustningar 400,000 R:dr och i händelse af krig 600,000. De stora summorna voro frestande för den penningefattiga staten. De la Gardianerna fingo också i denna sak medhåll af Rålamb och af Braheına, hvilka eljest hörde till Bjelkes parti. Oaktadt denna sin stora öfvervigt inom rådet, vågade De la Gardie ännu icke att i pennan uppfatta det redan genom flertalet beslutade förbundet. Han drog saken åter till öfverläggning; det var för tredje eller fjerde gången. Joh. Gyllenstjerna och Sten Bjelke med vänner förnyade sina insagor; men trodde för öfrigt alla tvister derom vara öfverflödiga, sedan nemligen saken för länge sedan blifvit afgjord. De la Gardianerna deremot fruktade att ensamme bära hela ansvaret. De ville derföre nödvändigt öfvertyga sina motståndare och vinna dessas bifall. Det lyckades ej, utan striden uppblossade än häftigare. Jan Gyllenstjerna och Sten Bjelke, i spetsen för sitt parti, talade för neutralitet och försigtighet. *I år 1672*, sade de, *böra vi än mindre än i fjol ingå det begärda förbundet med Frankrike. Utom de förlidet år anförda hindren hafva sedan dess nya och afskräckande om-*

1) Palmsk. N:o 1. Tom. XXIV. Bjelke-partiets protest d. 18 Dec. 1671.

ständigheter tillkommit. Prinsen af Oranien har fått ökad magt inom Holland, och till hjelp åt sistnämnde stat hafva Spanien och Brandenburg uppträdt. Gyllenstjerna mente ock, att Sverge vid ett sådant förbund icke skulle hafva rättvisan och westfaliska freden på sin sida. I spetsen mot honom framstod De la Gardie. *Jag vill,* sade han, *academice gå ihop med herr Johan;* och nu följde dem emellan en lång och liflig ordvexling, full af invändningar, slutledningar och undflykter. De la Gardie, fintlig, hal och slingrande; Gyllenstjerna, envis, skarpsinnig och bestämd; båda täflande i slughet och klyftighet. På De la Gardies sida talade båda Braherna, båda Stenbockarna, Hornarna, Klas Rålamb m. fl. — på Gyllenstjernas och Bjelkes sida stodo Lars Flemming, Knut Kurck och några få andra. Sådan var utsigten inom rådet 1).

Men på dess beslut inverkade också andra skäl. Bland dem, som utom rådet kunde yttra sig öfver ämnet, voro för neutraliteten och för Bjelke-partiet egentligen blott tvenne samhällsklasser, nemligen en del af högadeln, och dessutom nästan alla köpmännerna, hvilka hoppades, under de andra staternas krig, skörda ökad handelsvinst. Danska sändebudet arbetade också ifrigt för detta parti. Hofvet i Köpenhamn fruktade nemligen, att Sverge, förstärkt genom Frankrikes underhållspenningar, skulle omigen uppträda i Tyskland, måhända med sådan vapenlycka och sådana landvinningar som under trettioåra kriget. Det sökte derföre på allt sätt skrämma från franska förbundet. Om Holland kunnat förmå sig att åt Sverge utbetala betydliga underhållspenningar, så torde Bjelke-partiet hafva fått öfvervigten.

Men å andra sidan talade långt flera och högljuddare röster för krig, eller åtminstone för franska förbundet. Den unga konungen kittlades af äregirighet och krigslystnad. Krig var nästan det enda ämne, han någorlunda förstod; och Karl den tiondes och Gustaf Adolfs

1) *Rådsprot.* d. 27 Febr, d. 4, 5, 12, 14, 15 Mars 1672.

segrar lyste lockande i ynglingens ögon. Inom ett år skulle han tillträda regeringen och hans tankar och önskningar voro derföre icke utan inflytande. Gyldenlöwe såg hans åtrå och sade varnande: *jag ber ers majestät icke så längta efter krig; det kommer nog och blir lagom roligt* 1). Men från annat håll fördes annat språk. De ungherrar och uppkomlingar, som omgåfvo konungen, och hvilka som framtidsmän ville under och genom honom göra sin lycka, smickrade och underblåste hans krigslystnad. På samma sätt gjorde De la Gardie och af samma skäl; dessutom lockad af tillgifvenhet för Frankrike, måhända ock af dess mutor. Ett rykte gick, att han icke blott mottagit penningar, utan ock att konung Ludvig ämnade blifva kejsare och lofvat då utnämna De la Gardie till riksfurste. Härtill kom allmänna tänkesättet hos flera samhällsklasser inom fäderneslandet. Härens befäl samt den lägre och fattigare adeln önskade krig, för att vinna ära, byten och befordringar. Folkmassan i hufvudstaden visade öppen benägenhet för Frankrike samt ovilja mot Österrike och Holland. Oviljan mot det förra var ett arf sedan trettiåra kriget, och ökades genom Österrikes visade likgiltighet för Sverge både nu, och när kejsaren 1668 icke ville bekräfta det mellan båda staterna då afslutade fördraget 2). Mot Holländarne hyste svenska folket en förbittring, som var drifven till högsta grad. Man påminde sig nemligen, huru våldsamt och orättvist dessa köpmän hade borttagit båda de svenska nybyggena Capo Corso och Nya Sverge; huru de understödt det uppstudsiga Bremen; huru de bidragit att rädda Dannemark ur Karl Gustafs hand; huru de tvungit denna konung till den för svenska handeln så menliga eludications-traktaten; huru de betungat svenska köpenskapen genom införandet af Veil-Geld; huru de med all möjlig köpmansafund sökt nedtrycka Sverges växande handelsrörelse. Oviljan var ömsesidig; och i Hol-

---

1) *Palmsk.* N o 1. Tom. XXIII.
2) Se 13:de delen, sid. 114.

land blef svenska sändebudet af pöbeln skymfadt, hvilket än mer retade tänkesättet. Öfver allt i Sverge spordes en bitter sinnesstämning mot holländarne, och man nästan gladdes i hoppet att få se deras öfvermod blifva genom franska konungen förödmjukadt. Dessutom och slutligen hade Sverge under en långvarig fred glömt krigets bittra följder; och det uppväxte ett ungt slägte, som nästan vämjades vid fredslugnet och längtade efter sådana bragder, som de från fädernas tid hört omtalas och beprisas.

Så hade De la Gardie och Frankrike för sig allmänna tänkesättet, såväl i hofvets salar som på hufvudstadens gator; ja, hos de flesta, som inom fäderneslandet trodde sig förstå dylika ämnen.

Hos många af de egentliga statsmännerna fanns för franska förbundets ingående ännu ett skäl, mer än alla andra vigtigt och verksamt, ehuru det icke kunde öppet uttalas. Så mycket oftare framskymtade det i rådets förtroligare meddelanden. Man nemligen önskade, hoppades, trodde, och det med tämlig säkerhet, att man skulle på ett eller annat sätt kunna undvika hvarje deltagande i kriget, och således åtnjuta de betydliga underhållspenningarna utan någon deremot svarande uppoffring eller fara. Man trodde ingenting annat behöfvas, än att bättre och fulltaligare utrusta hären; en sak, hvilken i alla fall icke finge försummas.

Sådana voro skälen och sådana tänkesätten, när saken ändteligen den 15 Mars 1672 blef till omröstning och slutligt afgörande företagen. Mot förbundet talade och röstade Johan Gyllenstjerna och Sten Bjelke, understödde af några få liktänkande rådsherrar. På andra sidan deremot stodo enkedrottningen, De la Gardie, Braherna, Rålamb och det stora flertalet 1). Deras nu för

1) De la Gardie säger, att 26 herrar röstade för och endast 7 emot franska förbundet. (De la Gard. ark. VII, 68.) Enligt vår anteckning ur Rådsprot. voro dock endast 22

tredje gången segrande mening gick ändteligen i verkställighet, och den 4 April 1672 afslutades förbundet. Sjelfva dess kärna, som tydligen syftade på kurfursten af Brandenburg, var följande. *Om någon furste af tyska riket skulle under det nu tillämnade kriget hjelpa holländarne mot Frankrike; då skulle Sverge bemöda sig att genom föreställningar, varningar och hotelser sådant afstyra. Derest nämnde varningar icke hjelpte, skulle Sverge inom tre månader efter Frankrikes derom gjorda begäran uppställa en här af 10,000 till fot och 6,000 till häst och dermed angripa den tyska fursten, som blandade sig i det franskt-holländska kriget.* — Konung Ludvig å sin sida lofvade, *att på intet sätt störa tyska rikets lugn; att bibehålla Sverge vid dess besittningar; och att åt samma stat årligen betala 400,000 R:dr så länge Sverge endast rustade och höll sig färdigt; men 600,000 R:dr från den dag, då Frankrike i följd af detta fördrag fordrade Sverges deltagande i kriget* 1). — På samma dag afslöts ett nytt förbund med England, hvilken stat vid detta tillfälle efterskänkte en sin fordran på 200,000 riksdaler 2). Under riksdagen några månader derefter *tackade ständerna re-*

rådsherrar vid detta tillfälle närvarande. Måhända åsyftas dock någon af omröstningarna i Sept. eller Dec. Kanhända ock, att i de af De la Gardie uppgifna 26 riksråd äro inräknade några frånvarande herrar, som dock insändt skriftliga utlåtanden.

1) *Rådsprot.* d. 4, 5, 11, 12, 14 och 15 Mars 1672. *Bond.* fol. 25, *politiska och ministeriella handlingar*, hvarest under N:o 16 förekommer Bengt Oxenstjernas *annotation öfver några i senaten agiterade rådslag 1660—169—.* Början af denna ganska innehållsrika skrift, dock något sammandragen och varierad, finnes intagen i Bengt Oxenstjernas deduktion till Karl den elfte 1692, tryckt i Lönb. Handlingar till Karl XI:s hist. III. 65. Den förtjente, att i sin utförlighet komma till trycket. Dock må nämnas, att några dess för Oxenstjerna gynnande uppgifter icke finnas af rådsprot. uttryckligen bekräftade.

2) *Riksark.* En bok. Fol. N:o 70. Kon. af Englands bref d. 28 Juni 1672.

geringen för detta det franska förbundets afslutande, emedan man derigenom åsyftat, att westfaliska freden och tyska rikets lugn skulle bibehållas, kriget stillas och Sverges inmängande i dessa oroligheter undvikas.

Knappt hade franska konungen blifvit förvissad om detta Sverges biträde, förrän han kastade sig öfver Holland. Den lilla staten sväfvade på branten af sin undergång. Ludvigs härar framträngde nästan utan hinder; och sjelfva Amsterdam bäfvade. Oroligheter utbröto. Den förvillade och uppretade holländska folkmassan kastade sig öfver de utmärkta bröderna och statsmännerna De Witt, samt sleto dem på det vildaste och omenskligaste sätt i stycken. Hollands sista stund tycktes vara kommen; och Sverge, som icke väntat eller unnat Frankrike en så snabb och lysande framgång, började nästan ångra sin vidtagna åtgerd.

Men Hollands ledning öfvertogs nu af den unga Wilhelm af Oranien, knappt mer än en yngling, dock i slughet, mod och ihärdighet redan jemnförlig med mognade hjeltar och statsmän. Till hans och Hollands hjelp afslötos inom kort förbund mellan Österrike, Brandenburg, Spanien, Lüneburg, Hessen-Cassel m. fl. och några af de förbundnas troppar ryckte mot Frankrike. Det skedde ej förgäfves. Vid midsommarstiden 1672, ansåg sig Ludvig förvissad om Hollands eröfring. I slutet af 1672 var företaget misslyckadt och Holland räddadt från åtminstone den närmaste faran.

Kurfursten af Brandenburg hade redan i Augusti 1672 skickat sina troppar mot Frankrike och således blandat sig i kriget. I följe af det nyss ingångna förbundet hade Sverge derföre bort med den lofvade hären af 16,000 man angripa kurfursten. Men svenska förmyndarestyrelsen hade dock under allehanda förevändningar undandragit sig detta åliggande och således hittills afböjt hvarje deltagande i kriget.

Så stod saken, när Karl den elfte i slutet af 1672 sjelf tillträdde regeringen.

SJETTE KAPITLET.

UNDERHANDLINGAR OM FRANSKA FÖRBUNDET 1673.

Det parti, som önskade ett verkligt krig, bestod förnämligast af den unge ärelystne konungen och hans närmaste gunstlingar; dessutom af en hop med fredslugnet missnöjd ungdom och krigsbefäl, samt till en del af det mot Hollands egennytta uppretade allmänna tänkesättet. Inom rådet hade denna åsigt endast få anhängare; deribland Wrangel, hvilken dock föga brydde sig om, antingen det gällde mot eller för Frankrike; endast han fick krig. Hela den öfriga skaran, såväl De la Gardiska som Bjelke-partiet, åsyftade i sjelfva verket fredens bibehållande. Skilnaden var följande: Bjelke-partiet ville, att Sverge skulle till yttermera visso förhålla sig så neutralt som möjligt, för att icke på något sätt kunna inblandas i den vådliga striden. De rådande De la Gardianerna deremot trodde, att man kunde ingå förbund med Frankrike och uppbära dess underhållspenningar och likväl undvika allt omedelbart deltagande i kriget. De smickrade sig med den föreställningen, att Sverges ord och svärd, dess varningar och hotelser skulle ensamma vara tillräckliga att hålla hela Tyskland i tygel, i overksamhet. Minnet af Karl Gustafs underbara bragder och af segrarna från trettioåriga kriget bländade deras ögon. I sådana höga tankar om Sverges magt och inflytande stärktes man genom de andra staternas uppförande vid denna kinkiga tidepunkt. I Stockholm sågos nämligen sändebud från Dannemark, Holland, England, Frankrike, Spanien, Österrike och Brandenburg; alla med löften och smicker ängsligt sträfvande efter Sverges vänskap. *Det är motbjudande*, skref franska sändebudet, *att se Europas förnämsta magter nästan ligga på knä för dessa svenskar och såmedelst uppblåsa deras högmod.*

Att ockra på denna fädernas vapenära; att med densamma skrämma Tyskland till overksamhet under det

fransk-holländska kriget; och att för denna sin åtgerd uppbära dryga fransyska underhållspenningar, utan att dock behöfva deltaga i kriget; — detta var hufrudsumman af De la Gardiska partiets plan. När kurfursten af Brandenburg redan i Augusti 1672 tågade till Hollands hjelp, begärde Frankrike, att Sverge skulle, enligt löfte och förbund, framrycka mot Brandenburg. Men De la Gardie sökte hvarjehanda undflykter och skickade i stället medlare till åtskilliga hof för att bilägga tvistigheterna. Han gick än längre; till och med så, att han med sitt vanliga vankelmod stundom lutade till Hollands parti. Han tillät sig att i hemlighet uppmana Dannemark att hjelpa sistnämnde stat; och i Juni 1673 var han med nästan hela rådet färdig att taga Hollands parti, om blott denna stat ville gifva Sverge några betydliga fördelar 1).

För att locka till bestämdare åtgerder, hade Frankrike vid samma tid höjt sina endast för Sverges rustning bestämda underhållspenningar från 400 till 600,000 riksdaler. Detta verkade något. Regeringen beslöt 2) rusta hären i ordning; och längre fram på sommaren blefvo till Tyskland utskickade en hop troppar, så att vid årets slut hade Sverge derstädes stående 13,900 man 3).

Ännu var dock De la Gardie långt ifrån att öfvergifva sina medlingsförsök. Han förehade en plan att i Tyskland stifta ett så kalladt tredje parti, som skulle med väpnad hand upprätthålla lugnet; och mycket arbetades och många vunnos för denna åsigt. Tillika blef, på Sverges förslag, sommaren 1673, ett möte öppnadt i Köln, med afsigt att stifta fred mellan alla de krigförande magterna; och på Sverges bemedling blef verkligen fred afslutad mellan Frankrike och den med Österrikes lamhet missnöjde kurfursten af Brandenburg. Det tycktes, som Sverges bemödande för den europeiska freden skulle krönas med en lycklig och ärofull utgång.

---

1) *Rådsprot.* d. 17 Juni 1673.
2) *Rådsprot.* d. 12 Maj 1673.
3) *Tidö arkiv.* B. 99. d. En uppsats öfver Sverges krigsstyrka.

Men detta stridde emot Ludvig den fjortonde och hans äre- och hämndlystna planer. Denna konung sökte genom ökade lockelser förmå Sverge till kraftigare och krigiska åtgerder. Sommaren 1673 skickade han till den unga hästälskaren Karl den elfte en hop utmärkt vackra springare, hvarjemte han, i händelse af krig, höjde underhållspenningarna från 600 till 800,000 riksdaler; men deremot hotade att hädanefter ej betala en enda fyrk, om Sverge icke öfvergåfve sin hittills iakttagna overksamhet. Detta har visserligen för ögonblicket medfört någon verkan på konungen och De la Gardie. Men också nu återvände den sednare snart till sina medlingsförsök; till bemödandet att bilda ett tredje parti i Tyskland, eller att i Köln förlika de krigförande. Franska sändebudet i Stockholm blef nedslagen och sorgsen. Han hade utbetalat stora summor och derföre fått stora löften, men ingen verklighet; och när han en gång med någon ifver, hösten 1673, yrkade på svenska tropparnas verksamhet, svarade man, *att franska konungen icke kunde befalla den svenska, likasom en adelsman framkallar sin bonde till arbete på herregården.* Den 1 Dec. 1673 afslöt Sverge till och med ett nytt och serskildt förbund med Brandenburg.

Då ansträngde sig Frankrike än mer för att öfvervinna svenskarnas ovilja mot kriget. Feuquieres öppnade i Stockholm fri taffel för en hvar, som ville och kunde besöka honom, och dessa voro många, hvilka sedermera, mätta och tacksamma, utbasunade Frankrikes lof. Under julen gjorde han lysande gästabud åt sitt parti och utdelade åt detsamma under namn af vängåfvor eller julklappar de mutor, som skulle locka dem än mera till Frankrikes sida. De voro enligt ryktet ej ringa. Wrangels och De la Gardies fruntimmer fingo dyrbara smycken och diamanter. Den gamle, sjuttiettårige Per Brahe mottog en pung med 3,000 pistoler 1) och satte dermed en fläck på slutet af sin långa och ärorika bana. Enke-

1) Ungefär 12,000 riksdaler.

drottningen emottog ett smycke värderadt till 40,000 riksdaler 1). Hvad De la Gardie och de öfriga fått, är okändt. Med dessa julklappar slutade året 1673.

SJUNDE KAPITLET.

UNDERHANDLINGAR OM FRANSKA FÖRBUNDET 1674.

År 1674 började med likartade mutor åt andra sidan. Det var Spanien, som skulle besolda de rådsherrar, hvilka talade för Holland och för neutraliteten. Men Spanien hade dålig förvaltning och ondt om penningar; allt hvad man kunde åstadkomma var 12,000 riksdaler. Hälften deraf lemnades åt Sten Bjelke, hvilken förut af spanska hofvet erhållit en diamantring, värd 4,000 riksdaler. Knut Kurck och Gripenhjelm fingo hvardera 2,000 riksdaler; det öfriga ämnades åt Bengt Oxenstjerna. Åt Örnstedt och några andra kansliskrifvare utdelades äfven penningar, och åt Sten Bjelkes gamla, giriga friherrinna en ring på 200 dukater. Gåfvorna voro ringa; vi hafva ej heller funnit spår, att nämnde herrar efter desamma talade för Holland och för neutraliteten med mera ifver än förut.

Omständigheterna talade i deras ställe; isynnerhet den händelsen, att kungen i England, nödgad af sitt folk, måste öfvergifva franska partiet och sluta fred med Holland. Härigenom befriades sistnämnde stat och dess vänner från en farlig fiende; och förbundet med det nu mera ensamma Frankrike blef för Sverge så mycket vådligare.

Lika vigtigt var förhållandet med Brandenburg, hvilket vi förut något vidrört, men vilja här på en gång framställa.

---

1) Uppgiften om dessa mutor är af österrikiska sändebudet i Stockholm, som var Frankrikes och De la Gardies politiska motståndare.

Kurfursten Fredrik Wilhelm hade förkastat alla Frankrikes anbud och 1672 i förening med kejsaren angripit nämnde land. Det skedde med fögu framgång. Österrike drog sig af svek eller svaghet tillbaka och lemnade de slagna Brandenburgarna åt sig sjelfva. I denna nöd bad kurfursten, att Sverge ville förhjelpa honom till dräglig fred. Sådant öfverensstämde med De la Gardies förlikningsplaner. Han gjorde allt för att understödja kurfursten, och det var till en betydlig del genom Sverges bemedling, som Fredrik Wilhelm återfick freden. Den afslöts mellan Frankrike och Brandenburg i Juni 1673 och blef fördelaktigare, än kurfursten efter sina lidna olyckor kunnat vänta. Dess tacksamhet mot Sverge skulle derföre också i början vara ganska liflig, och i December 1673 föreslogs en närmare förening mellan båda staterna. Allt var redan fattadt på papperet och färdigt att stadfästas, och De la Gardie gladde sig att sålunda kunna återigen taga ett steg till undvikande af kriget. — Men han bedrog sig. Kurfursten tyckes verkligen hafva önskat komma i fejd mot Sverge; emedan han hoppades i nu varande förhållanden kunna bemägtiga det efterlängtade För-Pommern. På grund af åtskilliga svepskäl undvek han derföre att stadfästa förbundet med Sverge; och närmade sig återigen till Holland och Österrike, så att något hvar började ana, att han ämnade vid deras sida för andra gången uppträda mot Frankrike. Denna omkastning innebar otacksamhet mot Frankrike, som knappt för ett halft år sedan ädelmodigt beviljat kurfursten en fördelaktig fred; och likaså mot Sverge, som bemedlat och främjat densamma. Kurfurstens uppförande blef också mycket tadladt och förorsakade i Sverge både förvåning och harm.

Men hvad var att göra? England hade, som sagdt är, skilt sig från Frankrike och slutit enskild fred. Brandenburg hotade att snart och å nyo uppträda mot Frankrike och öka det stora antalet af dess ovänner. Det blef derföre mer och mer betänkligt att helt och hållet

öfvergå på Frankrikes sida och blottställa sig för så många och mägtiga fiender.

Dessa och en mängd andra skäl blefvo af Bjelke-partiet framställda under allehanda former. Äfven namnlösa smygskrifter utkommo i sådan riktning 1). I dessa åtgerder till krigets afböjande deltog ock danska sändebudet i Stockholm; ty konung Kristian den femte afundades Sverge de fransyska underhållspenningarna och den ära och de eröfringar, som under ett nytt krig i Tyskland möjligen kunde vinnas. Till sakens fördröjande bidrog ock Karl Gustaf Wrangel. Han önskade krig; men såsom för närvarande ganska sjuklig, ville han uppskjuta dess början, på det han sjelf och ingen annan måtte få äran och vinsten af utförandet. Dessa förhållanden jemnte rådets vanliga farhågor motarbetade i sin mån de mutande julklapparna från Frankrike. Sverge förhöll sig fredligt och arbetade på tredje partiets upprättande och på fredsmedlingen i Köln. Dess afsigt var att mellan Holland och Frankrike stifta enskild fred, och saken tycktes ej heller omöjlig. Så förflöt början af 1674.

Nu inträffade nya och vigtiga händelser. Kurfursten af Brandenburg begynte visa mer och mer fiendtliga tänkesätt mot Frankrike. På mötet i Köln tillät sig kejsarens folk att våldsamt bortföra ett dervarande fredsombud, en prins af Fürstenberg, samt derjemnte några vagnar, lastade med franska fredsunderhandlarnes tillhörigheter. Oviljan häröfver blef häftig; mötet upplöstes; ingen ville längre höra talas om ett tredje parti, och en hvar började mer och mer ställa sig på Frankrikes eller Hollands sida; dock mest på det sednares.

I Stockholm arbetade franska sändebudet Feuquieres med så mycket större ifver. Genom hemliga utliggare kringspridde han bland den kannstöpande allmänheten en

---

1) *Linköp.* 4:o N:o 55. Utaf Olympo d. 22 Juli 1674. Mercurius Gudarnas sändebud bjuder den genom spådom talande Sibylla hälsa.

hop lysande och förvillande rykten. Man hörde omtalas, huru stora penningesummor den frikostiga franska konungen erbjudit; huru stor lättnad svenska statsverket deraf skulle erhålla; och huru det ej var fråga om något krig; huru de segerrika svenskarna endast behöfde visa sig på Tysklands botten för att skrämma de krigande till fred o. s. v. Detta national-smicker, dessa förespeglingar och skäl gjorde sin verkan. Öfverallt hörde man folket berömma de ädla och frikostiga fransmännen; och önska ondt öfver de snåla och småaktiga holländarne. Man upptog illa de nyheter, som icke voro fördelaktiga för fransmännen; och unga krigare drömde ständigt om den ära och de byten, som skulle vinnas under det efterlängtade fälttåget.

Den unge Karl XI, af sig sjelf begärlig efter krig, blef dertill än mer uppeggad af franska partiet, af åtskilliga krigslystna generalspersoner, Wranglarne, Ascheberg med flere; slutligen och ej mindst af de uppkomlingar, som ville göra sin lycka genom att smickra hans rådande böjelse, t. ex. en Lindsköld, en Örnstedt m. fl. Man omtalade, huru han skulle följa den store Gustaf Adolfs spår och vinna dennes ära genom att i Tyskland skydda evangeliska läran och utvidga Sverges gränsor. De la Gardie vann äfven mer och mer förtroende; emedan också han gynnade konungens krigslystnad och gick dervid tillhanda med allehanda planer och råd ur sitt förslagsrika hufvud. *De andra riksråden,* sade Karl XI, *göra endast svårigheter vid allt, hvad jag önskar; men De la Gardie vet beständigt råd och medel att uppfylla min vilja.*

Så blefvo Sverges konung och folk af Frankrike och af sig sjelfva lockade allt närmare till farans afgrund, tills de svindlande stodo deröfver, störtade deri. Feuquières såg det; han förutsåg det klart. Sverge kunde omöjligt sjelf och icke ens med franska underhållspenningarne föda en i Tyskland overksam här af 20,000 man. En gång samlad och utsänd till Pommern, skulle denna soldatmassa antingen utäta och förstöra nämnde provins,

eller ock skickas in i främmande land att der hämta näring och rof. Till förtrogna uttalade Feuquieres sin åsigt, sin afsigt. *Om blott svenska hären kommer ut till Tyskland*, sade han, *så ansvarar jag, att den snart skall deltaga i fiendtligheterna.*

Till att vinna detta mål uppträdde Feuquieres i April 1674 och begärde omigen och med ökadt eftertryck, att Sverge skulle till Tyskland öfversända de troppar, som felades i den utlofvade hjelphären. Samtalsvis med De la Gardie framkastade han lockande ord, huru konung Ludvig icke fordrade, *att Sverge genast skulle börja någon krigsrörelse, utan blott genom sitt väpnade uppträdande bibehålla Tysklands lugn.* Tillika nämnde han, att Frankrike ville för krigstiden öka underhållspenningarne ända till 900,000 riksdaler. Till att bestyrka dessa uppgifter visades för De la Gardie afskrift af ett konung Ludvigs bref. Redan förut hade rådet med häftighet tvistat om dessa ämnen. Men när nu De la Gardie framställde Feuquieres ofvannämnde försäkringar, blefvo de flesta bland riksråden vunna genom så lysande löften och lemnade derföre sitt bifall till tropparnas öfversändande. Dock icke Bengt Oxenstjerna. I början teg han. Ändtligen och just, som beslutet skulle stadfästas, framställde han den frågan: *om man icke borde af Feuquieres begära en skriftelig stadfästelse på de löften, som denne muntligen gifvit rikskanslern; och om icke denna försäkran borde anskaffas, innan man biföll tropparnas utskickning.* De la Gardie blef något missnöjd; men Oxenstjernas mening gillades, och sekreteraren Hoghusen fick befallning, att till rådets eftermiddags-sittning anskaffa från Feuquieres den begärda försäkringen. — Eftermiddagen kom. Konungen, enkedrottningen 1) och rådet samlades omigen, och Hoghu-

---

1) Enkedrottningens närvaro omtalas i B. Oxenstjernas annot. i *Bond. ark.* Ur rådsprotokollen kunna vi dock ej erinra oss något exempel på hennes närvaro i rådet efter konungens anträde till regeringen.

sen inkallades att aflägga berättelse om sin sändning. Då befanns, att när man tog saken så allvarsamt, ville Feuquieres icke vidkännas sina åt De la Gardie gjorda muntliga försäkringar; och ville ej heller gifva någon annan skriftlig förbindelse, än ett löfte att *söka hos konung Ludvig utverka bifall till ofvannämnda punkter*. När Hoghusen slutat sin berättelse härom, uppstod den djupaste tystnad i hela rådsförsamlingen, och den ene såg på den andre med häpnad och förvåning. Ändtligen utbrast De la Gardie: *jag har förut hållit marquis De Feuquieres för en klok herre; men efter ett sådant uppförande vet jag icke, hvad jag skall säga. Jag vill dock fara till honom och se, om ej ett bättre svar kan bekommas*. Dagen derpå uppträdde De la Gardie i rådet och yttrade, *att Feuquieres svar åt Hoghusen varit förorsakadt af missförstånd; och att fransmannen skulle numera gifva den begärda försäkringen*. Men när Hoghusen i sådan afsigt samma dag återkom till Feuquieres, klagade denne, *att han icke hade sin konungs lagliga tillstånd till så stora löften, som de, om hvilka De la Gardie samtalsvis fått förhoppning. Å andra sidan kunde han ej heller genom en förnekelse blottställa och kanske störta den minister, som varit och kunde äfven i framtiden blifva för Frankrike af så mycken nytta*. Slutligen nedskref Feuquieres i form af en försäkring några rader af ungefär samma innehåll, som de mundteligen gifna löftena. Men hela skriften liknade ett blott utkast, och sista raderna innehöllo det villkor, *att penningarna skulle utbetalas blott i händelse af Sverges deltagande i kriget* 1). Genom dessa få ord hade fransmannen tillintetgjort sina förra löften och satt Sverge i nödvändighet att börja kriget, om det ville erhålla penningarna. Utkommen på gatan, mötte Hoghusen kanslirådet Örnstedt och visade honom Feuquieres förbindelse. Vid genomläsningen af den sista betydelsefulla meningen deri var Örnstedt nära att af häp-

1) En cas de rupture.

nad digna till jorden. Han och Haghusen skyndade genast till De la Gardie, hvilken just då skulle gå till middagsbordet. Denne blef vid genomläsandet af Feuquieres skrift så betagen af förskräckelse och ångest, att han ej förmådde gå ut i matsalen. Han började i dess ställe högt beklaga sin *olycka, att så hastigt hafva trott fransmannen och styrkt till detta företag; ett företag, som lätt kunde i krig och kanske i den djupaste olycka nedstörta hans fädernesland; äfven honom sjelf, ty afundsmän och illviljare skulle icke underlåta att begagna detta tillfälle* m. m. 1). Man tyckes emellertid hafva redan gått för långt för att kunna återvända. Feuquieres försäkran lär hafva blifvit undanstucken 2). I dess ställe och såsom säkerhet bilades till rådsprotokollen en afskrift af Ludvig den fjortondes bref till Feuquieres, och man beslöt att i Pommern uppsätta 22,000 man, hvaremot man hade Feuquieres lösa löfte om 900,000 riksdaler årligen i krigstid. Den 15 April 1674 var beslutet färdigskrifvet. De la Gardie uppläste detsamma i sittande råd och frågade, om någonting funnes att deremot anmärka? Tjugo rådsherrar voro närvarande, deribland Bengt Oxenstjerna 3), Knut Kurck, Klas Rålamb, Johan Gyllenstjerna och Gripenhjelm. *Den, som vill anmärka något, göre det nu!* sade rikskans-

---

1) Det utförligaste af denna berättelse är taget ur B. Oxenstjernas annotationer i *Bondiska* Ark. på Säfstaholm. De nämna likväl ingenting vidare om detta ämne af den orsak, säger Oxenstjerna, att han just i samma dagar afreste på en beskickning till Wien. I rak strid mot denna B. Oxenstjernas uppgift finner man, att denne herre verkligen före sin afresa bevistade och med tystnadens bifall gillade det sista afgörande beslutet att utskicka troppar. Se *Rådsprot.* d. 15 April 1674.

2) B. Oxenstjernas uppgift. *S. st.*

3) I sina ofta nämnda annotationer omtalar ej B. Oxenstjerna denna sin närvaro och sitt medelst tystnad gifna bifall.

lern. Alla tego. *Qui tacent, consentire videntur* 1) utropade De la Gardie och saken var afgjord 2).

Hvad man afgjort, var likväl tills vidare ingenting annat än att skicka fullkeliga troppar till Pommern. Ännu hoppades nemligen De la Gardie kunna undvika kriget. Som fredsmötet i Köln just vid denna tid upplöstes, skickade han sändebud till flere Europas hof, för att arbeta på förlikning; men öfverallt fåfängt. Sinnena förbittrades mer och mer. Kurfursten af Brandenburg, hvilken, som sagdt är, året förut genom Sverges bemedling erhållit en fördelaktig fred med Frankrike, fann sin vinst i att åter bryta löst mot samma magt. Sverge sökte med löfte om franska underhållspenningar och med hotelse om sina egna vapen afhålla honom derifrån. Men förgäfves. När kurfursten uppbröt mot Frankrike, blef han af svenska sändebudet Wangelin ända till franska gränsen förföljd med samma hotelser och löften; men också med samma utgång. Kriget mellan Brandenburg och Frankrike uppblossade med ökad förbittring, och alla De la Gardies bemödande blefvo fåfänga.

Det var nu för andra gången, som kurfursten af Brandenburg angrep Frankrike. Konung Ludvig fordrade derföre, att Sverge skulle enligt förbundet icke blott utskicka sina troppar till Tyskland, utan äfven låta dem träda i verksamhet. Denna fordran framställdes vid ett högtidligt företräde, som Feuquieres hade inför konungen och rådet sommaren 1674. Man kunde ej neka billigheten, till och med rättvisan af hans begäran, och man beslöt de sista tropparnas utsändande, ehuru många gjorde deremot allvarsamma föreställningar. Men dessa herrar voro få och betydde ingenting. Konungen lånade dem ej heller någon serdeles uppmärksamhet.

---

1) *De, som tiga, samtycka.*

2) B. Oxenstjernas ofvannämnde annotationer i *Bond. Ark.*; och *Rådsprot.* d. 12, 18, 19, 20 Mars, d. 9, 10, 11 och 15 April 1674. Jfr. Loenboms Handl till Karl XI., III. del. sid. 76—79, der man läser ett förkortadt utdrag af B. Oxenstjernas annotat. i Bondeska arkivet.

Mer och mer vände han sitt förtroende från riksrådet till en hop enskilda sängkammar-råd, till hvilka sällade sig den krigslystne Karl Gustaf Wrangel. Hela partiet anfördes af den Frankrike tillgifne samt efter hofgunst alltid fikande De la Gardie. Man påstod, att sistnämnde herre vid denna tid hade af Frankrike erhållit till belöning och till uppmuntran för dessa tänkesätt 30,000 riksdaler.

Till dessa enskilda öfverläggningar blef också några gånger den sjuttiotvåårige Per Brahe tillkallad. I början var han ifrigt mot alla åtgerder, som kunde störta riket i krig. Men blef slutligen, dels af den unga konungen sjelf, dels ock på dennes vägnar af Örnstedt öfvertalad att bifalla tropparnas utsändande.

Sommaren och hösten 1674 var det för öfrigt konungen, De la Gardie och till en tid Wrangel, som nästan ensamma afgjorde allt. Mot dem betydde en Johan Gyllenstjerna, en Sten Bjelke och alla de öfriga riksråden ingenting, tordes också ingenting säga. Den eljest så fritalige Johan Gyllenstjerna har under dessa öfverläggningar besynnerligt nog föga utlåtit sig; ehuru man vet, att han ogillade de till krig mer och mer lutande planerna 1). Ej olikt är, att hans skarpa blick redan nu falkade efter blifvande konungagunst, och ville ej i förtid stänga vägen dertill.

Tropparna skulle således utsändas; men som medel felades, begärde man af Feuquieres någon del af fransyska underhållspenningarna, dock förgäfves. Denne förklarade bestämdt, att, innan svenska tropparna kommit öfver till Tyskland, utbetalade han icke en enda riksdaler. Konungen sjelf skickade till honom ett par generaler härom 2); konungen sjelf erböd sig personligen ansvara för tropparnas utskeppande; men Feuquieres var obeveklig. Karl harmades högeligen; men hvad var att göra? Med otrolig möda sammanskrapades nödiga pen-

---

1) Se *Rådsprot.*

2) *Bond.* Fol. 23. B. Oxenstjernas annotationer.

ningar, och man började öfverskeppa folket. Att förvissa sig om verkliga förhållandet, höll Fenquieres en serskild utliggare, som vid hamnen skulle räkna de ombord stigande tropparna och efterse, att de voro fulltaliga. Det påstås, att några svenskar med flit druoko så tappert om med fransmannen, att denne icke skulle märka åtskilliga för handen varande luckor. Så blef emellertid hären öfverskeppad och i September följde anföraren Karl Gustaf Wrangel efter, af gikt nästan förlamad både till hand och fot.

Tillfället var dock ganska gynnande för Sverge. Kurfursten stod med sina troppar långt borta vid franska gränsen. Hela Brandenburg låg öppet och försvarslöst, och var med sina nyss bergade skördar ett lockande och lättvunnet byte, om svenskarna genast angripit. Wrangel ville, men fick det ej; De la Gardies vanliga vankelmod kom emellan. Han hade alltid velat, och ville också nu i sista stunden undvika krigets utbrott. Af naturen fruktande och tveksam, befarade han många deraf följande olyckor; och isynnerhet den, att han såsom sakens upphofsman, skulle få uppbära skulden för de möjligen inträffande olyckorna. Med dylika förespeglingar blef han ofta af Bjelke-partiet så uppskrämd, att, hvad han ena veckan till fördel för Frankrike vidgjort, blef andra veckan af tveksamhet omgjordt. Dannemark, som fortfarande ville hindra Sverge från att begagna de gynnande omständigheterna, gjorde också allt möjligt för att likaledes uppskrämma De la Gardies farhågor. *Jag skall*, lofvade danska sändebudet åt sin konung, *jag skall på allt sätt söka göra Sverge irresolu et confus* 1). Det lyckades. I dessa ämnen brydde sig konungen sällan om att höra de öfriga rådsherrarna, utan endast De la Gardie. De två ensamma fattade och affärdade besluten om den utskickade härens rörelser.

Men hvilka beslut! Den så allsmägtige De la Gardie blef mer och mer ängslig och tvekande, ju närmare det

---

1) Obeslutsamt och förvirradt.

led till afgörande ögonblicket. I rådet framställde han i långa tal, huru det vore både inför Gud och menniskor oförsvarligt att börja krig, så länge fred ännu kunde vinnas. Man borde förbjuda Wrangel att angripa Brandenburg m. m. 1). Drifven af yttersta ängslan och oro, sökte han medelst underhandlingar åt alla sidor förekomma krigets utbrott. I sådan afsigt arbetades mycket genom Bengt Oxenstjerna i Wien, Per Sparre i Paris, Nils Brahe i Köpenhamn och Ehrensteen i Haag 2). När De la Gardie vände sig till Holland, lät han återigen och i största hemlighet fråga, om ej detta land kunde gifva någorlunda underhållspenningar, såvida Sverge ville förbinda sig till overksamhet. Men denna underhandling hann ej afslutas. — Han vände sig till Österrike. Kejsaren, i sjelfva verket orolig öfver de till Tyskland ankomna svenska tropparna, bad dem icke angripa Brandenburg. Om de ej kunde underhållas inom Pommern, lofvade kejsaren att skaffa dem qvarter i någon af de andra tyska staterna. Men denna underhandling hann ej heller afslutas. — De la Gardie vände sig ock till Dannemark och lofvade dess regering å Frankrikes vägnar betydliga underhållspenningar, om Dannemark nemligen ville taga Sverges och Frankrikes parti, eller åtminstone blifva neutralt. Men förgäfves. Att trygga Sverge mot alla faror från detta håll, föreslog han ett förbund mellan båda staterna och derjemnte ett giftermål emellan Karl den elfte och danska prinsessan Ulrika Eleonora, och för att underhandla om detta förslag, skulle Nils Brahe affärdas till Köpenhamn.

Men nästan alldeles på samma gång flög en annan och helt olika plan genom De la Gardies hufvud. Hvad han bland annat mest fruktade, var, att ett anfall mot någon af de tyska staterna, t. ex. mot Brandenburg, skulle uppreta alla de andra. För att utan ett så vådligt företag skaffa svenska hären sysselsättning och un-

1) *Rådsprot.* d. 26 Oct. 1674.
2) *Riksregistrat.* Bref till K. G. Wrangel d. 21 Nov. 1674.

derhåll, föreslog han derföre i sittande råd, att tropparna skulle kasta sig öfver Dannemark. Den ännu icke till Köpenhamn i friareärender afreste Nils Brahe, understödd af Knut Kurck, föreställde orimligheten deraf; emedan man nemligen rustat och lofvat angripa Brandenburg och för sådant ändamål nu i två år uppburit fransyska underhållspenningar 1). Men alla invändningar voro fåfänga. Karl den elfte gillade De la Gardies förslag att gå löst på Dannemark och befallning derom utfärdades 2). Men De la Gardie kunde ej tiga med förslaget utan omtalade det för den lösmunte Dolle-Baneren och från honom kom det snart till allmänheten och till danskarna 3). Hela företaget blef om intet; också derföre, att Wrangel nekade till verkställandet.

Genom De la Gardies hufvud flög ett par veckor derefter en annan plan. Han föreslog nu och utverkade nemligen en konungens befallning, att Wrangel skulle angripa hvarken Brandenburg eller Dannemark, utan inqvartera svenska tropparna i Lauenburg och Meklenburg 4). Emellanåt ville De la Gardie skjuta från sig både ansvaret och afgörande beslutet om alltsammans; och icke en utan flere gånger lemnades åt Wrangel att afgöra, huruvida han skulle inrycka i Meklenburg eller Brandenburg. I båda händelserna skulle han dock undvika fiendtligheter; ty emellanåt inbillade sig De la Gardie ännu, att han kunde bibehålla freden.

Inom de tre sista månaderna af år 1674 korsade sig dessa och ändå flere förslag i De la Gardies hjerna; och i samma mån korsade sig ock de hvarandra motsägande befallningar, som öfverskickades till Wrangel.

---

1) I kammarkollegii arkif 1674 års kapital-räkning, upptagas de för året influtna fransyska underhållspenningarna till 1,575,000 d. smt.

2) *Rådsprot.* d. 26 Oct. 1674. *Riksregistrat.* Bref till K. G. Wrangel d. 24 Oct. 1674.

3) *Rådsprot.* d. 17 Aug. och 4 Sept. 1676.

4) *Riksregistrat.* Bref till K. G. Wrangel d. 14 och 21 Nov. 1674. *Rådsprot.* d. 11 och 12 Nov. 1674.

Alltsammans var en besynnerlig blandning, en verkan, uppkommen af De la Gardies fruktan, vankelmod och fransyska sinnelag å ena, samt af konungens och gunstlingarnes krigslystnad å andra sidan. Ty en sammansättning af dessa beståndsdelar ledde för tillfället ärenderna, och man påstår, att det beslut, hvarigenom Wrangel fick tillåtelse att inrycka i Brandenburg, togs utan att hafva i rådet varit underkastadt laglig omröstning 1).

ÅTTONDE KAPITLET.

SVENSKA HÄRENS INRYCKANDE I BRANDENBURG.

I slutet af September 1674 kom Wrangel öfver till Pommern, hvarest de samlade svenska tropparna uppgingo till vid pass 20,000 man 2). Regeringen hade föreskrifvit, att, om kurfursten ej inom sex veckor beqvämade sig till fred, skulle Wrangel låta tropparna på fiendevis inrycka i Brandenburg. För deras uppehälle under tiden räknade man på Frankrikes hjelp. Man ansåg sig nemligen hafva löfte om underhållspenningarna. så snart folket landstigit i Tyskland; och man lemnade Wrangel fullmagt att uppbära dessa medel. Men nu nekade fransmännen och förklarade, att penningarna lågo visserligen färdiga i Hamburg, men att af dem icke utbetalades en enda fyrk, förrän Sverge börjat fiendtligheter emot Brandenburg. En markis De Vitry ankom till och stannade i Wrangels läger, egentligen för att som konung Ludvigs ombud efterse, att svenska tropparna voro fulltaliga och användes till sin åsyftade bestämmelse. Innan detta skedde, skulle inga underhållspenningar ut-

---

1) *Rådsprot.* d. 18 Sept. 1673. Gust. Ad. De la Gardies ord.

2) *Theat. Europ.* pag. 654 säger 6,086 till häst, 7,620 till fots. Fryxells Handl. I. 334 uppgifver dem i Maj 1675 till 24,000.

betalas 1). I Sverge funnos ej heller några medel att öfverskicka. Wrangel tvingades derföre anlita det temligen utsugna Pommern. Dess innevånare klagade snart öfver tyngden af gerder och inqvarteringar; tropparna klagade öfver den snart uppkommande bristen; Wrangel klagade, att det fördelaktiga tillfället till ett angrep mot Brandenburg försummades. Alla dessa stämmor, understödda af Frankrike, ropade högt i regeringens öra och anhöllo om tillstånd att låta hären inrycka i Brandenburg.

När Wrangel lemnade Stockholm, fick han den 16 Sept. sig föreskrifvet att förmana kurfursten till fred och ordna hären, men alldeles icke angripa 2). Men innan vinden vändt sig till afsegling, vände sig regeringens och De la Gardies tänkesätt, och den 20 Sept. skickades till den ännu vid Dalarön liggande Wrangel befallning att sex veckor efter sin ankomst till Tyskland fiendtligen infalla i Brandenburg, så framt nemligen icke kurfursten innan dess försonade sig med Frankrike 3). Wrangel rustade ifrig och glad till inbrottet. Men ungefär 14 dagar, innan detta skulle verkställas, kom ny och ändrad föreskrift, i följe af De la Gardies ändrade planer. Wrangel befalldes numera laga sig till ett infall i Dannemark, men tillika ålades honom, besynnerligt nog, att med Helmfeldt och Henrik Horn öfverlägga, om hvad som borde göras 4). Det var likasom ville man på dessa herrar lägga hela ansvaret. Wrangel blef högeligen förtretad, men måste emedlertid lyda. Till att föranleda eller kanske förkläda det tillämnade infallet i

1) *Bond.* Polit och Minister Handel I. 1595—1690. B. Oxenstjernas annotationer.

2) *Riksark. Registrat.* Memorial till K. G. Wrangel d. 16 Sept. 1674.

3) *Riksregistrat.* d. 20 Sept. 1674. »*Gegen Chur-Brandenburg brechen und also agiren, wie es Euch die raison des Krieges und die Sorgfalt an die Hand geben wird.*» *Rådsprot.* d. 26 Oct. 1674.

4) *Rådsprot.* d 26 Oct. 1674. *Riksregistrat.* Bref till K. G. Wrangel d. 24 Oct. 1674.

Dannemark, begärde han Kristian V:s tillåtelse att mot betalning taga vinterqvarter i Holstein; men danska hofvet hade redan, som sagdt är, fått väder af planen och nekade 1). Förslaget var dessutom så vådligt, att Wrangel sjelf snart afsade sig dess utförande.

I och med detsamma kom också från Stockholm ny och ändrad befallning, att nemligen lemna Dannemark i fred, men inqvartera tropparna i Mecklenburg och Lauenburg; och att framför allt undvika fiendtligheter 2). I samma bref förklarade dock regeringen besynnerligt nog, att i händelse Wrangel redan angripit Brandenburg, skulle sådant icke blifva ogilladt. Tvärtom bad man honom att då på fiendevis fortsätta anfallet. Det säges, att slutligen hafva inom 6 dagar 6 olika förhållningsbref till honom ankommit. Den gamle krigaren, utom sig af vrede, förklarade nära nog, att han icke ville lyda en sådan regerings befallningar 3). Han skref till Stockholm bref på bref med bittert knot och begäran om bestämda föreskrifter och om tillstånd att gå mot fienden 4). Dermed förenades ropen från det tryckta Pommern och den nödlidande hären; hvarjemnte franska sändebudet tillkännagaf, att i Hamburg lågo 500,000 riksdaler underhållspenningar färdiga att lyfta i samma ögonblick, svenskarna inryckt i Brandenburg. Nu ändteligen föll stridsäpplet från den länge skakade grenen, och befallning utfärdades till Wrangel att inrycka i Brandenburg.

Det vigtiga beslutet fattades af konungen och De la Gardie ensamma, under bifall af några enskilda sängkammarråd, bland hvilka Lindsköld nämnes 5). Riksrådernas pröfning och omröstande blef det aldrig under-

---

1) *Riksark* Beskrifning om det Dansk-Svenske Krig i to Böger.
2) *Riksregistrat.* Bref till Wrangel d. 14 o. 21 Nov. 1674.
3) De la Gardies apologi 1678.
4) *Nord.* Quart. bund. 249. K. G. Wrangel och Helmfelt till reger. d. 27 Nov. 1674.
5) M. G. De la Gardies uppgift.

kastadt 1). De la Gardies fredskärlek och vacklande sinnelag tyckes man dock igenkänna i sjelfva sättet. Der föreskrefs nemligen, att de inryckande svenska tropparna *skulle betala alla lefnadsförnödenheter, som togos i Brandenburg, ty man förklarade öppet och högtidligt, att detta infall icke var begynnelsen till något krig, utan endast ett försök att beveka kurfursten till förlikning med Frankrike.* Det tyckes, som De la Gardie ännu hoppats kunna undvika ett verkligt krig.

De flesta deremot förutsågo, att kriget var från denna stund oundvikligt. Nästan hela rådet var missnöjdt. Då ämnet i sällskaper vidrördes, såg man dem tigande draga på axlarna. Bland förtrognare klagade de tämligen öppet deröfver, att så vigtigt beslut fattades utan deras hörande; och att konungen gick förbi sina lagliga rådgifvare och hörde och följde endast oansvariga sängkammarråd. Mest vredgades man mot De la Gardie, såsom den der tillställt både det ena och andra, och man påstod, att han blifvit af Frankrike mutad med 100,000 riksdaler o. s. v. Detta missnöjets språk fördes af flere bland rådsherrarna och i synnerhet af Sten Bjelke och Johan Gyllenstjerna.

Dagarna före jul tågade emellertid Wrangel med svenska hären inuti Mark-Brandenburg. Tärningen var kastad. Hvad vinst den skulle gifva, derom voro tankarna delade; ej minst inom Sverge. De kunnigare in-

---

1) Vi hafva ej lyckats finna hvarken regeringens bref och befallning om detta infall, ej heller det Rådsprotokoll, hvari beslutet derom fattades. M. G. De la Gardie säger, att det togs på tillstyrkan af annan person och mot De la Gardies råd. Sten Bjelke och Johan Gyllenstjerna klagade öppet, att beslutet togs rådet ovetande och af endast konungen och De la Gardie, hvilken sednare lockat på sin sida den sjuttiofyra-åriga Per Brahe. Se *Pufend. Fredr. Wilh. XII. § 61.* Äfven G. A. De la Gardie påstod, att detta beslut fattades efter blott diskussion i rådet och utan ordentlig votering deröfver. Se *Rådsprot.* d. 18 Sept. 1675.

sågo mer än väl företagets våda och Sverges ringa krafter. Detta var ej heller för utlänningarne okändt. Österrike hoppades, att vid det nu gifna tillfället kunna drifva svenskarna ur Tyskland; och när deras inbrott berättades för kurfursten af Brandenburg, framstrålade glädjen ur hans ögon och, vänd till sina generaler, utropade han: *detta betyder godt, och att jag snart skall med Brandenburg förena alla de pommerska länderna.*

NIONDE KAPITLET.

UTBROTTET AF DET EGENTLIGA KRIGET.

Att Wrangels inryckande i Brandenburg icke var början till något krig, utan endast ett försök att vänskapligen beveka Fredrik Wilhelm till förlikning med Frankrike, en sådan tydning ville svenska regeringen gifva åt sitt företag och dymedelst, så länge som möjligt, undvika en egentlig krigsförklaring. Wrangel tog sina mått och steg derefter. Till hårens underhåll lät han visserligen inom Brandenburg göra dryga utskrifningar af både penningar och munförråder; men i öfrigt blefvo alla våldsamheter på det strängaste förbudna. Han till och med ålade svenskarna att icke utkräfva sjelfhämnd, om det uppbragta brandenburgska landtfolket dödade en eller annan bland soldaterna. Också förhöllo sig tropparna tämligen ordentligt, ehuru enligt ett gängse rykte, franska utliggaren De Vitry i hemlighet sökte locka dem till allehanda våldsamheter, för att derigenom drifva saken till verkligt krig.

Kurfursten Fredrik Wilhelm, för närvarande stadd med sina troppar långt borta vid franska gränsen, ådagalade vid detta tillfälle sin vanliga slughet. Offentligt klagade han bittert öfver svenskarnas förfarande och fordrade ersättning för den skada, som landet tillfogades; men han aktade sig noga från att taga och framställa saken som ett verkligt fredsbrott. Härigenom sökte han inbilla

svenskarna, att han fruktade krig och ämnade söka förlikning. Genom dessa tankar skulle de vidare så länge som möjligt sjelfva afhållas från ett våldsammare härjande af hans land och uttömmande af dess tillgångar. I samma riktning befallte han ämbetsmän och undersåtare att utan motstånd låta svenskarna indrifva krigsgerder och till och med våldsamt inbryta i städerna. Hans beräkning var följande. Om brandenburgarne mötte våld med våld, skulle svenskarna deraf taga sig anledning, att på fiendevis utplundra och alldeles förhärja landet. Om deremot brandenburgarna tåligt fördrogo pressningarna, skulle svenskarna blygas för att utöfva svårare våldsamheter, landet så mycket möjligt sparas, och Wrangels här hållas i overksamhet, tills den nu aflägsne kurfursten hunnit ordna sina underhandlingar och troppar, för att kunna sjelf med svärdet i hand uppträda och fördrifva de obudne gästerna. Den illsluga beräkningen gick olyckligtvis i fullbordan.

Gamla Karl Gustaf Wrangel, återigen i spetsen för svenska troppar på Tysklands jord, drömde om förra tider och om trettiåra krigets lysande bragder. Han omtalade, huru svenska hären snart skulle genom värfningar stiga till 40,000 man, och huru Wrangel ämnade med denna styrka möta Turenne, hvarefter båda dessa härförare skulle likasom i fordna tider tillhopa beherrska det underkufvade Tyskland. Detta var planen, då Wrangel hade krigiska tankar i hufvudet.

En annan gång såg han saken från fredliga sidan. Detta var, då de fyllda sextiett åren i sällskap med ofta återkommande giktanfall och andra sjukdomar försatte honom i overksamhet. Med glömska af så många ändrade förhållanden, trodde han då, att kurfursten aldrig skulle våga angripa en så segerrik herre som Wrangel, eller så verldskunnigt tappra soldater, som de svenska; och han dolde ej hoppet att kunna genom sitt inflytande förmå Fredrik Wilhelm till fred. Med låtsadt vankelmod och eftergifvenhet underhöll den sluge kurfursten dessa Wrangels inbillningar, hvarigenom den sednare än mera loc-

kades att förblifva i overksamhet. Sverges förlust härvid blef oberäknelig. Om dess här genast efter ankomsten till Tyskland hade med allvar och kraft angripit fienderna; ho vet, om ej Wrangels stolta drömmar gått i fullbordan? Omständigheterna voro i hög grad lofvande. Det oroliga Magdeburg och några tyska furstar väntade endast på Sverges kraftfulla uppträdande för att med sina fanor stöta till dess härar. Kurfursten stod med brandenburgska tropparna långt borta vid Rhenstranden. Hela hans land var värnlöst och hade troligen kunnat med fästen, städer, ja med sjelfva hufvudstaden lätt nog eröfras af svenskarna. Men dessa lågo midt i landet och förplägade och hvilade sig; och gamla Wrangel låg i Stettin med sin svåra gickt och sina stora förhoppningar. Så förflöto af året 1675 månaderna januari, februari, mars, april och halfva maj. En oersättlig skada!

Låtom oss för samma tid följa regeringens åtgerder hemma i Stockholm! Sedan Wrangel inryckt i kurfurstens land, skickade man honom i början förmaningar, att icke begynna något krig 1). Två dagar derefter tillät man på Wrangels ankomna begäran, att han för svenska härens säkerhet skulle få intaga fyra fästen i Brandenburg 2), Tio dagar derefter gaf man fältherren frihet att efter eget bedömande uppskjuta eller börja kriget 3). Sedermera lemnades allting vind för våg. Under sednare delen af januari samt hela februari 1675 for konungen omkring och roade sig med att mönstra och exercera landt-regementerna. Af mars och april tillbragte han en

1) *Riksregistrat.* Bref till K. G. Wrangel d. 14 Jan. 1675.
2) *S. st.* d. 16 Jan. 1675.
3) *S. st.* d. 26 Jan. 1675. Huru och af hvem, detta underliga beslut fattades, känna vi ej. Rådsprotokoll för förra hälften af 1675 saknas. Dock synes åtgerden ett verk af De la Gardie, konungen och denne sednares förtrogna. — Ett löst rykte sade ock, att det vigtiga beslutet blef på Jakobsdal af konungen fattadt.

stor del på landet, sysselsatt med orr- och tjäderlekar. Då han emellanåt var i Stockholm och en eller annan gång sammankallade rådet, ville han deri aldrig höra talas om utrikes angelägenheterna, så länge De la Gardie, hans ledare och högra hand, ännu var frånvarande. Så den nittonåriga konungen.

Den femtiotvååriga rikskanslern, åt hvars ledning den konungsliga svågern Karl Gustaf anförtrott Sverges utrikes ärender, och åt hvilken sonen, den unga Karl den elfte, öfverlemnat sig med så mycket förtroende; denne man svek dem båda och på samma gång sitt fädernesland; svek dem, lockad af lättsinnigt begär efter hvila och förströelser, kanske ock af fruktan för det ansvar, som möjligen kunde följa en personlig och afgörande andel i besluten. Redan kring medlet af januari 1675 reste han till sina landtegendomar och stannade der under hela februari, mars och en del af april. Under denna tid öfverlemnade han sig för det mesta åt hvila, maklighet och nöjen. Nils Brahe var t. ex. affärdad till Köpenhamn både i kungliga friareärender, och med andra högst vigtiga uppdrag rörande det befarade fredsbrottet. De la Gardie lemnade tio hans bref vid denna vigtiga tidpunkt obesvarade 1) och honom sjelf i yttersta villrådighet. Alla andra underhandlingar med utrikes magter stodo under tiden likaledes nästan helt och hållet stilla. Deras i Stockholm varande sändebud blefvo gående sysslolösa, och ingen bevakade Sverges bästa vid de vecka efter vecka skeende förändringarna inom den politiska verlden.

Annorlunda uppförde sig kurfursten Fredrik Wilhelm af Brandenburg. Med rastlös ifver rustade och stärkte han sig genom förbund med den ena staten efter den andra. De la Gardie och Wrangel väntade att från honom mottaga fredsförslag, men förgäfves. I dess ställe spordes dessa rykten om rustningar och ingångna

---

1) *Brah. ark. på Skokloster* kanslirummet. Nils Brahe till P. Brahe d. 25 Maj 1675.

förbund. Svenska regeringen började vakna från sina drömmar om hans fruktan och eftergifvenhet. De la Gardie återkom till Stockholm och vid början af maj 1675 beslöt man ändteligen, att Wrangel skulle begynna ett verkligt krig emot Brandenburg.

Redan från slutet af januari hade Wrangel haft fullmagt att häri förfara efter omständigheterna och eget godtfinnande. Han hade ej velat begagna denna vidsträckta och på samma gång vådliga rättighet. Nu åtlydde han regeringens befallning och den 16 maj 1675 intogo svenska tropparna med storm det brandenburgska slottet Lockenitz. Dermed var det egentliga kriget öppnadt, och Frankrike hade hunnit sitt länge och slugt förberedda syftemål.

Genom De la Gardies dröjsmål vann Frankrike också en annan fördel. Hösten 1674 hade konung Ludvig erbjudit Sverge 900,000 riksdaler årligen, så länge verkligt krig fördes. Otvifvelaktigt hade denna summa erhållits, om förbundet blifvit afslutadt då genast, och medan Sverge ännu ägde fria händer. Men äfven här led fäderneslandet genom den olyckliga långsamheten. Förbundet blef ej afslutadt förr, än sedan Wrangel inryckt i Brandenburg. Sverge kunde nu icke mer draga sig tillbaka. Frankrike begagnade med slug egennytta tillfället och ville nu alldeles icke gifva mer än 800,000 riksdaler årligen, och Sverge måste nöja sig dermed.

TIONDE KAPITLET.

FÄLTTÅGET MOT BRANDENBURG 1675.

Vid valet af svenska anförare, visades samma vankelmod, som i allt annat rörande detta krig. Gamla Wrangel ville nödvändigt hafva högsta ledningen deraf, och ingen hade mod att svara nej! ehuru man önskade

en yngre och driftigare fältherre 1). Den saken var således snart och en gång för alla afgjord; men svårare blef att komma öfverens i valet af den medhjelpare, som för den gamle, sjuklige mannen var så nödvändig. Unga Otto Wilhelm Königsmarck, redan i främmande härar serdeles utmärkt, hade otvifvelaktigt varit den bästa; men hans utväljande hindrades af uppkomlingarna i konungens hof, hvilka ej unnade denna utmärkelse åt en medlem af den hatade grefveklassen. Wrangel ville ej heller hafva andra medhjelpare, än dem han sjelf valt 2); och deribland var ej Königsmarck. Sålunda fick denne ligga väntande och sysslolös i Hamburg, och det just under den afgörande delen af fälttåget. — Hornarna ville skaffa uppdraget åt sin slägtinge, fältmarskalken Henrik Horn; men förgäfves 3). — Man öppnade underhandlingar med Paul Würtz, utmärkt som Karl Gustafs fordne gunstling, och genom det tappra försvaret af Krakau; men man kunde ej komma öfverens. De la Gardie genomdref slutligen, att den erfarne och pröfvade Helmfeldt utnämndes; men af missnöje öfver det mot Würtz visade större förtroendet och kanske af ovilja mot Wrangel afsade sig Helmfeldt platsen, förebärande sin svaga hälsa; och han envisades i detta beslut, fastän både konungen och allmänheten deröfver blefvo ganska förargade. Då ställde uppkomlingarna kring Karl den elfte så till, att den vigtiga platsen lemnades åt fältmarskalken Marderfelt, hvilken sjelf hörde till deras klass. Han var nemligen son af en tysk, i Stockholm bosatt hofslagare, och hade genom personliga egenskaper af mod och duglighet tjent sig upp till fältmarskalksstafven. Han var visserligen en ganska skicklig man; dock

---

1) Några uppgifva, att Wrangel blifvit mot sin vilja af konungen öfvertalad och trugad till detta befäl. Men sannolikheten och de bästa källorna tala för motsatsen.

2) *Tidö arkiv.* B. 99. M. G. De la Gardie till G. A. De la Gardie d. 2 Sept. 1676.

3) *Rådsprot.* d. 9 Dec. 1675.

denna svåra plats enligt allmänna omdömet icke tillräckligt vuxen. Man anmärkte ock, att han var af tysk, till och med af brandenburgisk härkomst, och att han personligen ogillade hela krigsföretaget. Hans närmsta man blef riksmarskens bror Wolmar Wrangel, en herre grälaktig, påflugen, oerfaren och i nödens stund rådlös; dock personligen tapper och oförfärad. Redan från längre tid tillbaka var han bland rumlaresällskapet, Les Goinfres, känd som en både ifrig och lycklig spelare 1). Slägtskapen drog mannen fram till general-löjtnantsplatsen; hvarvid förtjentare generalmajorer förbigingos, hvilka derföre städse voro honom gramse. Så var det beställdt med ledningen af de svenska tropparna. För deras utrustande hade Sverge under loppet af 1674 utbetalt 768,802 daler silfvermynt 2).

Knappt hade Sverge börjat fiendtligheterna mot Brandenburg, förrän gamla Wrangel åter insjuknade och måste föras till Stettin. Svenskarna under Wolmar Wrangel utbredde sig öfver Uckermark och vestra delarna af Mittelmark samt framträngde ända till Havel och eröfrade de tre öfver denna flod ledande vigtiga passen Havelberg, Ratenau och Alt-Brandenburg. Detta ansågo de vara för tillfället nog, och öfverlemnade derföre sig och hären åt svåra pressningar i det öfversvämmade landet. En del af trettiåra krigets fasor förnyades. Enskilda boningar, kyrkor, till och med grafvar plundrades. Obarmhertigt plågande, våldtägt, mord och mordbrand föröfvades. Från östra sidan af Brandenburg flydde det

---

1) *Riksark.* Bref till B. Horn, från Kr. Horn d. 10 Aug. 1663.

2) *Kammarkoll. ark.* Sverges krono-kapital-räkning pro anno 1674 upptager följande utgifter utom ordinarie staten:

Värfningarna	162,546:	—	—
Armeen i Pommern	442,900:	11.	12.
Extra Ord. traktamente	153,888:	30.	13.
Skeppsfolkets utredning etc.	9,467:	8.	9.
Summa daler silfv.m.	768,802:	18.	10

förskräckta landtfolket i flere tusendetal inåt Polen. Det var isynnerhet Wolmar Wrangels afdelning, som gjorde sig skyldig till de omenskliga härjningarna. Gamla riksmarsken harmades högeligen och bannade i skarpa ordalag sin bror för de fläckar, denne satte på svenska namnets ära och på sin egen.

Medan svenskarna sålunda i Brandenburg voro först sysslolösa, och sedan sysselsatta endast med plundringar, — under allt detta utvecklade Fredrik Wilhelm sin vanliga verksamhet. Han öppnade underhandlingar och affärdade sändebud till hofven i Wien, Haag, London och Köpenhamn, i ändamål att stifta förbund och erhålla hjelp emot Sverge. Men då detta underhandlingssätt gick alltför långsamt, reste han sjelf till Haag, då varande medelpunkten för europeiska politiken, och hvarest isynnerhet alla mot Sverge och Frankrike fiendtliga magter hade sina sändebud. Här låg också svensken Ehrenstéen och tyckte sig vara på god väg att kunna uträtta något till Sverges fördel. Men från det ögonblick Fredrik Wilhelm kom dit, blefvo alla Ehrenstéens bemödanden fåfänga. Inom kort genomdref kurfursten ett förbund mellan Österrike, Holland, Dannemark, Brandenburg och Braunschweig af innehåll, att de alla skulle förklara Sverge öppet krig, och på en gång nemligen den 5 juni 1675 bryta löst mot samma land. Tillika skulle de söka öfvertala ryska tsaren att göra på samma sätt.

Sedan detta var lyckligen genomdrifvet, skyndade kurfursten till sin här, hvilken, stigande till 15,000 man, hade hvilat och förstärkt sig i trakterna kring Maynfloden. Härifrån uppbröt han och skyndade med ansträngda iltåg sina undersåtare till hjelp. Ankommen till Magdeburg den 11 juni, fick han underrättelse om svenskarnas ställning utefter Havelfloden.

I Havelberg låg nemligen K. G. Wrangel med en mindre och i Alt-Brandenburg Wolmar Wrangel med en större del af hären. Båda förenades genom en mindre tropp, som under Wangelin besatt Ratenau. Alla tre

skulle gemensamt bevaka Havelfleden, och sålunda stänga kurfursten från dess land. Planen var god, om den rätt blifvit utförd. Men Fredrik Wilhelm fick äfven veta, att svenskarna ännu icke hade någon kunskap om hans annalkande. På det de också skulle förblifva i samma okunnighet, lät han stänga stadsportarna och utställa vakter, som hindrade alla budskickningar åt det hållet. Hela den 12 och 13 juni fingo hans troppar hvila ut och hemta krafter, under hvilken tid han öfvertänkte och ordnade följande anstalter.

Den 13 juni klockan 9 om qvällen, uttågade från Magdeburg vid pass 6,000 man brandenburgiska ryttare, 10 lätta kanoner samt 146 vagnar, på hvilka fördes en hop lätta båtar samt 1,000 valda krigare bland fotfolket. Planen var, att dessa skulle skynda före de öfriga tropparna, samt öfverraska och intaga Ratenau och sålunda på engång öppna återvägen till Brandenburg, afbryta svenska härens linea och skilja dess båda flyglar från hvarandra. Tåget fortgick hela natten och följande dagen, den 14 juni. Oaktadt häftigt regn och försvårade vägar ankom det samma dag sent på qvällen till trakten utanför Ratenau.

TRÄFFNINGEN I RATENAU.

I denna stad låg en besättning, som till det mesta utgjordes af finska ryttare. De anfördes af öfverste Wangelin, den samme, som ledt svenska underhandlingarna med Brandenburg. Han hade ej minsta aning om fiendens närvaro, och blef dessutom jemnte det öfriga svenska befälet bjuden på en lysande aftonmåltid till en af stadens innevånare, en baron De Brist. Denne gjorde så enligt erhållen hemlig befallning af kurfursten och i afsigt att lätta det tillämnade anfallet. Allting lyckades. Svenska befälhafvarna drucko tappert om, gingo hem och insomnade, tunga till både kropp och själ.

Inemot gryningen den 15 juni stodo brandenburgarne utanför de broar, som öfver Havelfleden ledde till

Ratenau. I spetsen var gamla fältmarskalken Dörfflinger, hvilken under trettiåra kriget länge och med ära tjent under svenska fanorna. Nu blef han deras farligaste fiende. Emedan vindbryggan var uppdragen, ropade Dörfflinger på den innanför stående vakten och begärde att blifva insläppt, föregifvande, att han och hans kamrater voro svenskar, som hamn i häl förföljdes af brandenburgare. Svenska korporalen, som förde vakten, ville först inhämta Wangelins tillåtelse; men Dörfflinger skrek, bullrade och hotade så, att den bedragna korporalen sluteligen fällde vindbryggan. Då inrusade Dörfflinger med sina följeslagare deröfver och nedhögg svenskarna samt skyndade, åtföljd af kurfursten, till den andra bron, hvilken ledde öfver en inre och bredare gren af Havelfloden. Men också här fanns vindbryggan uppdragen och brobeläggningen dessutom afkastad. Under tiden hade dock de öfriga brandenburgarne på sina båtar satt öfver Havelfloden både norr och söder om bryggorna och från hvar sin sida efter något motstånd inträngt i den öfverraskade staden, hvarpå de genast insläppte kurfursten och Dörfflinger. Den yrvakna och öfverraskade besättningen försvarade sig dock tappert. Finnarna fäktade med sitt vanliga hjeltemod, och det varade nära en och en half timma, innan striden var slutad och besättningen fallen eller tillfångatagen.

SLAGET VID FEHR-BELLIN.

Genom besättande af alla öfver Havelfloden ledande pass, hoppades svenskarna hafva stängt kurfursten från hvarje möjlighet att komma brandenburgska landet till hjelp. Genom eröfringen af Ratenau hade han dock gäckat deras beräkningar och banat sig väg till det nödställda landet. Men intagandet af Ratenau var äfven i annat hänseende af största vigt. Söder om samma stad och i Alt-Brandenburg låg Wolmar Wrangel med svenska hufvudstyrkan. Norr om Ratenau, och i Havelberg, låg Karl Gustaf Wrangel med ungefär 4,000 man. Dessa

båda flyglar voro numera skilda från hvarandra, såväl genom sjelfva Ratenau, såsom ock genom tvänne serskilda vattendrag, hvilka, kommande från öster, utfalla i Havelfloden. Kurfursten fann ställningens fördelar och beslöt der invänta sin från Magdeburg efterkommande hufvudstyrka.

Ryktet om den olyckliga striden flög snart till svenskarna i Alt-Brandenburg. De voro manstarkare än kurfurstens till Ratenau medförda troppar, och hade således bort och kunnat angripa och måhända kasta honom tillbaka. Men Wolmar Wrangel gjorde icke försöket. Bestört och förvirrad, tågade han undan, för att genom en omväg öfver Nauen och Fehr-Bellin förenas med sin äldre broder, riksmarsken Karl Gustaf Wrangel. Kurfursten, underrättad om detta företag, beslöt genast skynda efter och angripa de borttågande svenska tropparna; och detta oaktadt hans hufvudstyrka ännu icke från Magdeburg ankommit, och hans till Ratenau medförda regementer voro både underlägsna och af det föregående iltåget uttröttade. Svenskarna räknade nemligen 11,000 man, brandenburgarna deremot endast 6,500 ryttare och 500 knektar. Genom ilbud påskyndade han de från Magdeburg kommande tropparna och befallte några i Berlin förlaggda regementer att oförtöfvadt hasta till samma nejd. Tillika sändes utefter landets genstigar några hundra ryttare, som skulle nedrifva alla de bryggor, öfver hvilka Wolmar Wrangel ämnade leda sitt återtåg. Dessa anstalter vidtogos inom ytterst kort tid och i och med detsamma skyndade kurfursten med sin lilla styrka efter svenskarna. Till att hejda dessas återtåg, skickade han framför sina andra troppar prinsen af Hessen-Homburg med 1,500 lätt beridna ryttare. Denne uppnådde svenskarna vid Nauen. Lätt borde Wolmar Wrangel kunnat sjelf angripa och krossa den lilla styrkan. Han gjorde det ej. Svenskarna försvarade sig visserligen tappert och tillbakaslogo Homburgs anfall; men fortsatte dock sitt återtåg öfver Kremme till Fehr-Bellin. Homburgs förnyade och oupphörliga anfall jemnte be-

svåret med trossen försinkade dock deras tåg, så att kurfursten mägtade på icke serdeles långt afstånd följa efter. Slutligen fattade Wolmar Wrangel stånd för att tillbakavisa brandenburgarna, medan svenskarnas tross och artilleri fördes öfver bryggan vid det närbelägna Fehr-Bellin. Det skamliga återtåget hade emellertid inom hären väckt hos somliga modlöshet, hos andra harm. Inom befälet herrskade så stor oenighet, att anföraren Wolmar Wrangel var nära att komma i handgemäng med sina två general-majorer, Delvig och Giesen. Under sådana uppträden och i en sådan förvirring valdes platsen och ordnades hären. Allting blef derefter. Platsen valdes och hären ordnades så, att båda flyglarna blefvo genom en bäck och en däld skilda från nästan hvarje möjlighet att bispringa hvarandra, och dessutom försummades att besätta några på högra sidan liggande sandkullar, hvilka beherrskade fältet. Dörfflinger märkte felet och hastade att, gynnad af den ännu qvarstående dimman, bemägtiga sig sandkullarna, dit uppföra en hop kanoner, med hvilka han sedan lät beskjuta svenskarna. Dessa ledo af fiendens eld och sågo framför sig de ringtaliga brandenburgska tropparna, hvilka ännu icke ens alla framkommit till stället. Svenskarna, såväl manskapet, som öfverstarna, brunno af begär efter strid. Men generalerna trätade och tvistade, antingen man borde fäkta eller fortsätta återtåget. Då förlorade den på högra flygeln stående Adam Wachtmeister tålamodet. I spetsen för östgöta ryttare, störtade han fram mot sandkullarna för att borttaga de dit uppförda härjande kanonerna. I början öfverändakastade han allt; men mötte snart brandenburgska öfversten Mörner, hvilken med sitt regemente skyndade fram och utropade: *förr skola vi dö, än låta svenskarna taga bort våra kanoner.* Från hvardera hären hastade man nu till hjelp; å ena sidan Wolmar Wrangel med beständigt nya svenska förstärkningar; å andra sidan Fredrik Wilhelm med sina stund efter stund ankommande brandenburgare. Striden blef ganska häftig. Båda sidans förkämpar föllo snart; såväl

svensken Adam Wachtmeister, som brandenburgaren, öfverste Mörner. Större delen af östgöta ryttare stupade, troget blödande omkring sin fallna öfverste. Svenska lifregementet lät sig häldre nedhuggas än tillbakadrifvas. Lika mod visades på brandenburgska sidan. Kurfursten sjelf störtade sig midt i slagthvimlet. Svenskarna igenkände hans hvita häst och började rigta sina kulor deråt. Stallmästaren Froben märkte faran. *Hästen skyggar för eders durchlaucht,* sade han; *låtom oss byta springare.* Det skedde, och några ögonblick derefter föll den trogne Froben, genomborrad för kurfurstens fötter. Denne sednare hade en annan gång råkat så djupt in ibland svenskarna, att han endast med yttersta möda kunde af de sina räddas. Båda härarnas tapperhet var lika; men brandenburgarnas rörelser leddes med enhet och beräkning; svenskarnas deremot af oenighet och förvirring. Deras anfall blef slutligen tillbakaslaget; och när dimman ändteligen kl. 10 f. m. hade skingrat sig, såg man från sandkullarna, huru hela svenska hären var stadd på återtåg till Fehr-Bellin. Alla försök att oroa och skada dem blefvo kraftfullt tillbakaslagna. Under följande natt drogo de sig öfver den bakom liggande floden på vägen uppåt Wittstock.

Vid ryktet om Ratenaus förlust hade gamla Wrangel uppbrutit från Havelberg och ställt äfven han sitt återtåg till Wittstock, dit han också lyckligt anlände. Meningen var att här mötta Wolmar Wrangel och i förening med honom gå emot kurfursten. Och om Karl Gustaf Wrangel der inväntat de ifrån Fehr-Bellin kommande tropparna, så hade svenska hären efter brödernas förening ännu varit den brandenburgska jemnstark, om ej öfverlägsen, och således kunnat godtgöra den lidna förlusten. Men långt framför de andra från slagtfältet ilande flyktingarna ankom till Wittstock krigskommissarien Örnstedt, i högsta grad uppskrämd af olyckan. Han berättade och försäkrade öfverallt, huru svenska hären blifvit så illa slagen, att derifrån icke en enda man vore att återvänta. Bedragen af sådant tal, ansåg gamla

Wrangel klokast att rädda sina egna regementer, och skyndade derföre utan dröjsmål genom Mecklenburg uppåt Pommern; och det utan att afvakta sin efter kommande broder och dennes troppar.

Under återtåget från Fehr-Bellin ända till Wittstock hade Wolmar Wrangel oupphörligt blifvit oroad af brandenburgrarna, men alltid kraftfullt slagit dem tillbaka. Ankommen till Wittstock, fick han underrättelse, att brodren redan afgått till Pommern. Nu återstod ingen annan utväg än följa efter i spåren; och om några dagar anlände också Wolmar Wrangel med sin styrka till pommerska gränsen.

Svenskarna, slagna och förvirrade, behöfde ordna sig och inhemta förstärkningar; kurfurstens troppar voro å sin sida uttröttade af en nästan exempellös ansträngning; många hade på 11 dagar knappt en enda gång afsadlat hästarna. De behöfde hvila och kurfursten ledighet att öfvertänka och ordna, hvad vidare företagas borde. Så utan någon öfverenskommelse uppstod ett stillestånd mellan båda härarna.

I slaget vid Fehr-Bellin förlorade svenskarna omkring 2,400 man döda 1), 2 fanor, 8 standarer och 8 kanoner. Det var i sig sjelf en föga betydlig förlust. Men svårare var förlusten af svenska krigsäran och den vigt, som fästades dervid. Redan under återtåget till Pommern flydde flera tusen af de värfvade knektarna öfver till Brandenburgs segerrikare fanor. Uppmuntrade af denna kurfurstens framgång och af svenskarnas visade oskicklighet, skyndade kejsaren, tyska staterna, Holland och Dannemark att förklara öppet krig mot det olyckliga fäderneslandet.

---

1) Enligt *Stenzel* pag. 357. *Mem. de Brand.* pag. 149 föllo 3000; enligt *Rühs* pag. 209 föllo 1500 man. *Pufend.* pag. 999 säger 4000.

DET ÅTERSTÅENDE AF 1675 ÅRS FÄLTTÅG MOT BRANDENBURG.

Medan vapnen hvilade, bedrefvos underhandlingar och rustningar så mycket lifligare, och snart framryckte till Brandenburgs hjelp en hop troppar från Österrike, Dannemark och andra bundsförvandter. Danska och holländska flottor skulle kryssa i Östersjön och hindra hvarje hjelpsändning från Sverge, under det att kapare öfverallt oroade svenska handeln. Konungen af Dannemark och kurfursten af Brandenburg höllo mot slutet af September ett sammanträde i staden Gadebusch, hvarest de uppgjorde sina planer mot Sverge. Säkre om framgång, öfverenskommo de i förväg, huru stor del hvar och en skulle bekomma af det väntade rofvet. Åt Dannemark bestämdes Skåne, Halland, Blekingen, Wismar och Rügen; åt Brandenburg deremot Pommern och dess tullar.

Mot dessa mägtiga fiender erhöll Sverge af främmande stater nästan ingen hjelp. Frankrike, dess förnämsta och enda egentliga bundsförvandt, mägtade ej mer än försvara sig sjelft och betala de utlofvade penningarna. De i Tyskland varande vännerna, nemligen Hannover, Bäjern och Sachsen, skrämdes af olyckan vid Fehr-Bellin, samt af de motförbundnes öfverlägsna magt, och vågade derföre icke ställa sig vid Sverges sida. Detta land blef således helt och hållet öfvergifvet och lemnadt åt sig sjelft. Till en tid blef det också tyvärr öfvergifvet af sig sjelft. Fjorton dagar efter ankomsten af sorgposten från Fehr-Bellin låg ännu De la Gardie qvar på landet. Den unga i olyckan på egen hand lemnade konungen var i högsta måtto villrådig. Han började till och med lyssna på deras ord, som ville tvärt bryta med Frankrike och sålunda beröfva Sverge detta dess enda stöd. Sådant hindrades, och man började rusta till Pommerns hjelp. Ändtligen fram på hösten afseglade flottan för att dit öfverföra betydliga förstärkningar; men huru denna flotta snart och snöpligt återvände med oförrättadt

ärende, om denna ömkliga händelse skola vi längre fram utförligen tala. Allt nog; till det nödställda Pommern ankom under det återstående året 1675 icke den minsta hjelp.

Men i slutet af sommaren samma år utbröt stormen mot de få i Tyskland qvarstående svenskarna. Biskopen af Münster och hertigen af Lüneburg intogo hela Bremen och Verden, med undantag af Stade; och de voro så säkre om bibehållandet af denna landvinning, att de om dess delande råkade i häftiga tvister, såväl sinsemellan som med konungen af Dannemark. Denne sednare inbröt i Tyskland och eröfrade Wismar åt sig sjelf, och bidrog, jemnte några österrikiska troppar, att eröfra Pommern åt kurfursten Fredrik Wilhelm. Sistnämnde land blef under loppet af höstmånaderna 1675 så öfversvämmadt, att svenskarna vid årets slut hade qvar endast Rügen samt på fasta landet Stettin, Stralsund och Greifswald, Demmin och några smärre fästen.

Efter slaget vid Fehr-Bellin samt under gamla Wrangels fortfarande sjuklighet hade Marderfeldt haft högsta befälet öfver svenska tropparna. Han anklagades för fälttågets olyckliga utgång; men blef frikänd, och var också troligen oskyldig. Efter honom, och sedan allting kommit i en ganska svår belägenhet, då först blef till högste befälhafvare utnämnd grefve Otto Wilhelm Königsmarck.

ELFTE KAPITLET.

DANNEMARKS FÖRBEREDELSER TILL KRIGET.

Vid danska hofvet funnos under dessa år tvenne olika partier. Det ena önskade fredens bibehållande och talade om vådorna af ett krig mot Sverge, samt fördelarna af en i neutralitetens skygd växande handel. Detta parti anfördes af den utmärkte statsmannen Griffenfeld och räknade på sin sida enkedrottning Sofia Amalia, ge-

neral Schack samt några flere betydande personer. De hade i början öfvervigten, och redan 1673 föreslog Griffenfeld en giftermålsförbindelse mellan Karl den elfte och unga danska prinsessan Ulrika Eleonora; allt i afsigt att stärka vänskapen båda rikena emellan.

Förnämsta ledarne af andra partiet sökte kriget, icke så mycket för dess egen skull, utan förnämligast såsom ett medel att vinna den krigslystna konungen och störta Griffenfeld. De utgjordes af Gyldenlöwe, general Ahlefeld, hertigarna af Holstein-Augustenburg och Ploen, m. fl. Dessa herrar talade beständigt med den unga konungen om möjligheten att vinna tillbaka Skåne, Halland och Blekingen; om den glans, som en dylik återeröfring jemnte krigets segrar skulle fästa vid konungens namn; om det onda, som Sverge gjort Dannemark, också genom att understödja och framdraga hertigarna af Holstein-Gottorp; om den tacksamhet, man var skyldig Brandenburg för dess bistånd i sista fejden m. m. Den unga, äregiriga konungen lockades visserligen af dessa lysande bilder, men till en början följde han dock de fredliga råden af Griffenfeld och sin mor.

Dannemark ville sålunda i början bibehålla freden. För att så mycket lättare kunna göra det, önskade Griffenfeld, att ej heller Sverge skulle deltaga i det stora kriget. Han fruktade ock, att detta land skulle med samma medel och samma lycka som i trettiåra kriget stärka sina härar, vidga sina gränsor och öka sin magt; allt detta till ökad våda för det mellansittande Dannemark. Att hindra Sverge från deltagande i kriget blef således ett hufvudsyfte för Dannemark. För dess vinnande nöjde man sig icke med den vanliga danska ministern Lindenous närvaro i Stockholm, utan ditskickade serskildt för detta tillfälle Jöns Juel, en fintlig, slug och tilltagsen man. Med allehanda förespeglingar, lockelser och hotelser om hvarandra, förstod denne underhandlare att göra svenska regeringen och isynnerhet De la Gardie så obeslutsam och villrådig, att den sednare ofta icke visste, hvad som borde göras. Att Sverge under loppet af

1674 vidtog så vacklande och sins emellan stridiga åtgerder, och tillika helt och hållet försummade rätta tillfället att angripa Brandenburg; till allt detta var Jöns Juel med sina konstgrepp en icke ringa orsak.

Det krigiska partiet i Dannemark fick emellertid mer och mer inflytelse hos unga konung Kristian. Redan d. 10 Juli 1674 afslöts mellan Österrike, Spanien, Holland och Dannemark ett förbund, som åt sistnämnde stat lofvade 480,000 riksdaler i underhållspengar; men också fordrade 16,000 man hjelptroppar. Sent på hösten samma år fick krigspartiet helt och hållet öfverhand, och Kristian den femte beslöt att anfalla Sverge; men icke förr än Dannemark hunnit rusta, och Sverge hunnit råka i fejd mot Brandenburg, Holland och Österrike. Intill dess skulle man med fagra ord föra Sverge bakom ljuset och hålla sig återvägen öppen, ifall omständigheterna så fordrade.

Regeringen i Stockholm anade snart danska hofvets nya och krigiska rigtning. Att förekomma all verkan deraf och i dess ställe knyta närmare förening mellan båda staterna, återupptog De la Gardie Griffenfelds gamla plan om en förbindelse mellan Karl den elfte och Ulrika Eleonora, och man beslöt, att Nils Brahe skulle i sådana friareärender genast skickas till Köpenhamn. Danska regeringen blef orolig. Om frieriet bifölles, vore också Dannemark bundet och hindradt från att begagna det, som man trodde, gynnande tillfället att återtaga Skåne m. m. Om man deremot vägrade, skulle Sverge tydligen förstå, att Dannemark hemligen beslutat sig till krig. Danska ministern i Stockholm hittade på den ena förevändningen efter den andra att fördröja Brahes afresa. Men den samma påskyndades lika ifrigt af De la Gardie, hvilken var ytterst angelägen att genom den ifrågavarande förbindelsen trygga Sverge, och det så snart som möjligt. Fram i November 1675 måste Nils Brahe, dels till sjös, dels till lands, resa med detta friare-uppdrag till Köpenhamn. Den unga prinsessan och hennes mor, enkedrottning Sofia Amalia, voro

böjda för bifall. Konung Kristian deremot ville hindra förslaget, men vågade ej visa dessa sina tänkesätt; ty svenska hären hade nu inryckt i Brandenburg, och hvem visste, huru krigslyckan vände sig? Han afslöt dock i början af Maj 1675 ett mot Sverge riktadt närmare förbund med Brandenburg; och sökte genom allehanda invändningar hindra systerns bortlofvande åt Karl den elfte. Ändtligen måste han gifva vika för Brahes enträgenhet, och den 7 Juni 1675 gaf danska hofvet sitt formliga bifall till Ulrika Eleonoras blifvande äktenskap med Karl den elfte 1). Då Nils Brahe kom hem med denna hugneliga tidning, fröjdade sig hela Sverge, och man började ordna den beskickning, som skulle fara ut till Köpenhamn för att inhemta bruden.

Under allt detta beredde sig konung Kristian i största hemlighet till det åsyftade fredsbrottet; och medan den bedragna regeringen i Stockholm tänkte på bröllopsgåfvor och snart stundande bröllopp, ankommo till Sundet åtta holländska örlogsfartyg för att enligt löfte hjelpa Dannemark vid det beslutade anfallet mot Sverge. Ännu var dock planen icke mogen. *Låtom oss vänta*, skref danska ministern, *till dess icke blott Brandenburg utan äfven Österrike och Holland tagit fatt på svenskarna.*

Konung Kristian ville emellertid försäkra sig om hertigen af Holstein-Gottorp, hvars benägenhet för Sverge var allmänt känd. För att på ett eller annat sätt binda händerna på denna herre, for konung Kristian till Rendsburg och böd hertigen dit till vänliga underhandlingar och samtal. Efter erhållet lejdebref anlände hertigen och öfverläggningarna började. Men under desamma ankom ett ilbud från Brandenburg med underrättelse om svenskarnas nederlag vid Fehr-Bellin, samt tillika ett der funnet bref om en hemlig förbindelse mellan Sverge,

1) *Riksark* Beskrivning om det dansk-svenske Krig i to Bøger. Jfr. Jens Bircherodes dagbok, utgifven af C Molbech pag. 160.

Hamburg och hertigen af Gottorp. Den första underrättelsen lockade, den andra retade till ett våldsamt företag mot hertigen; och alla på stället varande generaler, lystna efter lagrar och byten, ropade på krig. Konung Kristian följde deras råd och sin egen böjelse. Han ville också begagna det gynnande tillfället af holsteinska hertigens närvaro, för att våldsamt tvinga denne herre efter sina afsigter. Mot ord och löfte blef alltså den på lejd och god tro ditkomne hertigen tillfångatagen och tvingad att öfverlåta åt konung Kristian tre sina fästningar och alla sina troppar; dessutom måste han tillåta konungen utskrifva skatter i hertigdömet, och sjelf afstå från souveräniteten öfver Slesvig samt från alla förbund med Sverge m. m. Sedan konung Kristian sålunda gjort Holstein-Gottorp icke blott oskadligt utan ock till ett medel i sin hand, skickade han frampå sommaren 1675 sin välrustade flotta tillsammans med de holländska örlogsskeppen utåt Östersjön för att hindra svenska förstärkningars öfverförande till Tyskland. Ändtligen, sedan Holland, kejsaren och Spanien brutit löst; då, och då först framträdde också konung Kristian på vädjobanan och förklarade den 2 September 1675 öppet krig mot Sverge.

Så slutades frieriet den gången, och hvad som nu på några år vexlades mellan Sverge och Dannemark var någonting helt annat än ömsesidiga bröllopps gåfvor.

TOLFTE KAPITLET.

LANDTKRIGET MOT DANNEMARK 1675.

Med tillhjelp af betydliga underhållspenningar hade Dannemark redan i par, tre år rustat sig för framtida möjliga behof. Också var dess styrka vid krigets utbrott ganska betydlig. Den utgjorde 20,000 man, utom en hop troppar i Norge och besättningar i Dannemark.

Flottan räknade öfver 60 seglare, deribland 42 större örlogsfartyg.

Sverge, som alltjemnt befarade opålitligheten af Dannemarks visade vänskap, började äfven åt den sidan rusta till krig. Tillgångarna voro dock vida mindre. Rikshushållningen var illa vårdad, och den redan länge i Tyskland liggande hären hade förtärt de få medel, som funnits i förråd. Man nödgades derföre tillgripa svårare och ovanligare utvägar. Så t. ex. skulle i Wermeland, Herjedalen och Jemtland tagas till knekt hvar tredje man; och de andra landskapen blefvo ej heller glömda. Genom så sträng utskrifning uppdref man i September samma år den hemmavarande krigshären till 25,000 man. Bristen på medel till deras underhåll var ganska stor. Men undersåtarna visade sig villiga att taga konungen under armarna. Han begärde låna penningar af Stockholms rikare borgare, och bekom äfven 100,000 rikdaler; kanhända mycket mer, och såsom det nästan synes i egenskap icke af lån utan af frivillig gåfva. Rikets råd gingo lika, om ej längre i uppoffringar. Många af dem hade på flere år icke kunnat ur den tömda statskassan utbekomma sina penningelöner, och likväl påtogo de sig, att hvar och en lemna en gerd af 1,000 riksdaler till kronans understöd. Dessutom värfvade De la Gardie på sin egen bekostnad fyra kompagnier dragoner; bröderna Kurck sammaledes en sqvadron, och likaså flere bland de andra herrarna. Gamle Wrangel, i sorg och harm öfver förlusten vid Fehr-Bellin, lofvade, att till dess godtgörande och på egen bekostnad uppsätta ett regemente till fot och två regementer till häst. Detta om landthären. Till sjöss hade man en stor och vacker flotta, ehuru med bristfällig utredning. Dock arbetades alla dagar ifrigt på hennes iståndsättande.

Midt under det frieriet pågick mellan Sverges konung och Dannemarks prinsessa, rustade således båda staterna emot hvarandra till ett blodigt krig. Sverge ville undvika, men Dannemark inleda detsamma. Dannemark blef också den angripande parten.

Hvart skulle nu dess angrepp riktas? Derom framkastades i Köpenhamn ganska skiljagtiga meningar. Griffenfeld yrkade, att man borde öfver Sundet gå rakt på Sverge och sålunda genast i början försätta detta rike i trångmål och tömma dess tillgångar; och emedan afsigten var att återvinna Skåne, borde man taga detta land så godt först som sist. Andra ville, att man först tryggade Dannemark mot anfall från tyska sidan; d. v. s. från svenska Pommern och Bremen. För denna sednare mening var kurfursten af Brandenburg. Den sluge beräknaren såg, huru hans egen tillämnade eröfring af Pommern skulle underlättas derigenom, att danskarna uppträdde i Tyskland och sysselsatte en hop dervarande svenska troppar. Vid ett möte med Kristian den femte förstod han intala denne konung fördelarna af ett dylikt anfall. Med hemliga mutor lockade han några danska herrar att föra samma språk. Planen lyckades. Från Norge gjorde väl Gyldenlöwe ett litet, snart återdrifvet infall i Bohuslän. För öfrigt lemnades det egentliga Sverge under loppet af 1675 ostördt. I dess ställe vände sig Kristian den femte med en stor, välrustad här emot svenska besittningarna i Tyskland.

Fälttåget derstädes blef ej serdeles betydligt. Den 2 September 1675 framryckte Kristian den femte genom Mecklenburg, och inneslöt Wismar, samt förenade sig derpå med brandenburgarne och hjelpte dem att öfversvämma Pommern, der svenskarna snart blefvo innestängda i fästningarna. Derpå återvände Kristian till Wismar och började dess ordenteliga belägring. Under densamma utmärkte sig omigen den sedan Köpenhamns belägring kände Nils Rosenkrands, och den i slaget vid Lund snart så ryktbare öfverste Bibau. Men svenskarna å sin sida försvarade sig med lika mod och ihärdighet. De väntade snar hjelp af sin flotta; men i dess ställe kom inom kort underrättelse, att denna återvändt till Stockholm, utan att hafva kunnat öfverföra någon undsättning. Hjelp väntades ock från Otto Wilhelm Königsmarck i Stralsund. Denne gjorde äfven ett försök; men

måste vika tillbaka för de öfverlägsna fienderna. Äfven detta hopp var förbi, men svenskarna försvarade sig ändå. De försvarade sig, ehuru nästan allt hopp om räddning var förloradt.

Deras ihärdighet höll på att segra. Hösten skred framåt med regn, köld och mörker. Danska hofvet vantrifdes i dåliga qvarter, tropparna än mer i vattendränkta tält, jordhyddor och löpgrafvar. De voro ingendera vana vid ett sådant lif, hade ingendera väntat ett sådant motstånd. Från stadens första instängning gick det redan på tionde veckan, och ändå visade svenskarna ingen benägenhet för dagtingan; utan gjorde tvärtom det ena tappra utfallet efter det andra. Danskarna, så höga som låga, började längtande tala om att öfvergifva hela företaget och tåga hem igen. Sjelfva konungen visade sådana tänkesätt.

Men till Sverges olycka var Griffenfeld närvarande vid belägringen. Han, som talat mot hela kriget, talade nu lika kraftigt mot det föreslagna snöpliga återtåget. Han föreställde nesan af att utan någon enda krigsbragd sluta ett fälttåg, som blifvit påbegyndt med så lysande förhoppningar. De skarpa orden verkade. Man ansträngde sig om igen, eröfrade några utanverk och företog sluteligen natten emellan den 11 och 12 December en stormlöpning mot tre olika punkter. På två blefvo danskarna tillbakaslagna. Tredje punkten, det så kallade Nya verket, var beräknadt att försvaras af flere hundra man; men i anseende till svenskarnas ringa antal kunde blott nittio knektar ditskickas. Men dessa försvarade sig så tappert, och aflossade skott på skott så tätt, att deras axlar blefvo af gevärens stötande alldeles blåa och sluteligen så ömma, att karlarna endast med smärta kunde fortsätta skjutandet. Danskarna inträngde, och allt vidare motstånd blef omöjligt. Svenskarna begärde och fingo dagtinga. De hade vid belägringens början varit 1,000 man. Deraf återstodo vid uttågandet ur staden endast 400. De tappras anförare var en Gustaf Wrangel.

Besegrandet af denna lilla tropp, och eröfrandet af denna enskilda fästning var det enda hufvudsakliga, som danska hären uträttade under detta fälttåg. Konungen och tropparna återgingo till Dannemark och till dess försvar. Man sade nemligen, att svenskarna ämnade att under vinterns lopp öfver det tillfrusna sundet angripa Seland.

TRETTONDE KAPITLET.

SVENSKA SJÖTÅGET 1675.

För Sverge måste under detta fälttåg sjöväsendet och flottan blifva af stor vigt. Det var nemligen med dess tillhjelp, som moderlandet skulle sända förstärkningar till och underhålla gemenskapen med de angripna öfversjöländerna.

Svenska flottan vid denna tid bestod af både många och vackra fartyg; men förråden voro otillräckliga och på öfvadt sjöfolk rådde stor brist. Under loppet af sommaren 1675 arbetade man ifrigt på verket, och för att erhålla tillräcklig besättning gingo matrospressningarna så långt, att i hufvudstaden fick nästan ingen handtverkare behålla mer än en enda gesäll. Att alla möjliga slags lösdrifvare först och främst anammades, det förstås af sig sjelft. En hop i Sverge varande holländska handelsfartyg blefvo tagna och deras tackel och tåg använda på svenska örlogsskeppen.

Ändtligen kring medlet af Augusti blef utrustningen färdig, och bestod af 58 segel 1). En god del af besättningen var i sjötjenst oöfvad; men eljest kunde flottan i styrka och prydlighet jemnföras med det bästa, som Holland och England då för tiden mägtade i sådan väg uppte. Den hade ombord rika mun- och krigsför-

1) *Riksark.* Beskrifning om det dansk-svenska krig.

råder samt 10,000 man landttroppar. Afsigten var att undsätta de i Pommern och Wismar hårdt angripna svenskarna. Anförare voro riksamiralen Stenbock sjelf, och under honom amiralerna Stjernsköld, Nils Brahe och Uggla. Under konungens och allmänhetens glada förhoppningar afseglade fartygen från Stockholm kring medlet af Augusti, och samlades vid Elfsnabben och Dalarön för att derifrån styra öfver till Pommern.

Men just som fartygen skulle afsegla, uppkom ett häftigt motväder, hvilket envist fortfor nästan oafbrutet i hela 6 till 7 veckor. Under denna tid, sednare hälften af Augusti och hela September, blef flottan liggande overksam vid Elfsnabben. Maten förtärdes och sjukdomar började inrita sig. Det led nu mot slutet af September månad. Flere af de högre ämbetsmännen trodde, att man ej borde blottställa flotta och manskap för vådan af en seglats vid så sen årstid. Först amiral Clerck och sedan Nils Brahe hade redan förut gjort konungen sådana föreställningar 1). Men Pommern och det belägrade Wismar ropade om hjelp; allmänheten och den unga konungen voro lika ifriga; och öfverfarten blef beslutad.

Innan nya munförråd hunno anskaffas, förflöt åter en vecka, och först den nionde Oktober kunde flottan med gynnande vind afgå från Elfsnabben.

Redan den tionde Oktober uppnådde man Gottland. Genom sjöfolkets ovana stötte här två fartyg tillsammans, icke utan skada för hvarandra; och på amiralskeppet Kronan föll lifankaret till botten. Stenbock hade kunnat kapa tåget, låta ankaret ligga, samt fortsätta seglatsen, i hvilken händelse flottan med den gynnande vinden kunnat måhända nästa dag uppnå Pommern. I dess ställe refvade han och med honom alla de andra sina segel, och man började arbeta med det enda ankarets upptagande. Det säges, att man härmed sysselsatt sig nära

---

1) *Falkenb.* Fol. osignerad. G. A. De la Gardie till M. G. De la Gardie d. 22 Aug. 1675.

tre dagar 1), hvilken tid sålunda gick helt och hållet förlorad. Otåliga öfver dröjsmålet, seglade amiralerna Uggla och Stjernsköld förut, och ändtligen kom den öfriga flottan efter. Men vid norra udden af Öland möttes den 16 oktober en häftig storm, som fortfor i 2:ne dagar och kastade flottan tillbaka mot Gottland. Folket ombord, redan förut lidande af åtskilliga farsoter, började nu af sjösjuka och af ovana vid den färska och snart skämda maten att mer och mer angripas. Ganska många dogo, och nästan alla blefvo oförmögna till tjenst. Af 200 mans besättning hade Uggla blott 11 karlar användbara, så att han endast med möda förmådde sköta seglen. Under stormen hade sjelfva fartygen på mångfaldigt sätt blifvit skadade; och efter allmän öfverläggning återvände hela flottan till Stockholm. Uggla med sin afdelning var den sista. Sjukdomen grep omkring sig och härjade på ett förfärligt sätt. Af Helsinge regemente voro vid ankomsten till Stockholm endast 40 man friska; af Södermanlänningarna endast 15; af Uppländingarna blott 7. Stockholms borgerskap sammansköt för tillfället 8,300 daler koppermynt, till de sjukas inqvartering och skötsel 2); och likväl klagades, att en stor skara hvarken blef i husen mottagen eller på annat sätt vårdad. De förfrusna benen svartnade och ruttnade bort; och man beräknar, att detta ändamålslösa tåg kostade på sådant sätt vid pass 8,000 man 3).

Förlusten var stor och förtrytelsen deröfver ej mindre; också derföre, att svenskarna i Pommern och Wismar härigenom blefvo utan hjelp öfverlemnade åt sig sjelfva. Rätta anledningen till olyckan var först den länge fortfarande motvinden; sedan Stenbocks dröjsmål och

---

1) Enligt Spegels diarium, se Gjörv. Sv. Bibl. 1. 102. — Bond. anekd. tyckes antagas, att dröjsmålet med ankaret icke varat en dag. Se Loenb. Hist. märkv. 4, 110.

2) *Engestr.* Kongl. Maj:ts propos. 1676.

3) *Riksark.* Beskrivning over det dansk-svenske kriig Men Bond. anekd. uppgifver förlusten till 9,000 man.

oskicklighet och sist stormen vid Öland. Misstänksamheten, afunden och illviljan nöjde sig icke med dessa naturliga orsaker, utan sökte andra och mörkare. Man påminte sig, att flere höga herrar hade varit emot sista utseglandet 1); och bland den lättrogna allmänheten gick derföre ett rykte, att grefvarna Stenbock och Brahe hade i förväg öfverenskommit, att med oförrättadt ärende återföra flottan 2). Dessa illvilliga gissningar stodo i sammanhang med det hos både lågadeln och ofrälseständen allmänna grefvehatet.

Angående orsaken till dessa olyckor funnos äfven andra misstankar, men ledande åt annat håll. Sådana fästades nämligen vid Johan Gyllenstjerna och några af de uppkomlingar, som omgåfvo konungens person. Ett rykte påstod, att dessa framtidsmän med flit ställde illa till och gladde sig åt olyckorna, för att sedan kunna skylla dem på gamla rådet, störta detsamma och sjelf intaga dess plats. Många trodde verkligen och på fullt allvar, att förlusten af Pommern, Bremen och Wismar skulle i det hela vara för Sverge en vinst. Säkert är, att Johan Gyllenstjerna öppet bekände sig till denna sednare åsigt, och att i Stockholm funnos personer, som yttrade glädje öfver Wismars fall och öfver utsigten att förlora Pommern 3).

Att olyckorna blifvit med flit tillställda af någon svensk man, vare sig af de gamla grefvarna eller unga uppkomlingarna, det vilja vi icke tro och hafva ej heller anledning dertill.

För att emellertid utfinna, hvems felet var, förordnade konungen en sträng undersökning. Enligt gällande regeringsform hade Stenbock bort komma under riksrätt; men i stället valdes för tillfället en serskild domstol. Dit sattes Sten Bjelke, Knut Kurck, Johan Gyllenstjerna

---

1) *S. st.*
2) *Rådsprot.* d. 20 Jan. 1676.
3) *Rådsprot.* d. 4, 5 och 6 Nov. 1678.

och Thord Bonde, alla sedan förra tider De la Gardies och grefvarnas bestämda vedersakare. *Också blef grefvehat här en stark anklagare*, säger en nära samtidig författare. Stenbock, sjelf grefve samt De la Gardies svåger och anhängare, blef af denna domstol fälld att mista tjensten och betala kronans förlust med 209,341 daler silfvermynt. Konungen minskade böterna till 100,000 d. s. och lät Stenbock behålla tjensten. Snart derefter fullkomligen öfvertygad, att Stenbock icke med flit föranledt olyckan, upptog konungen honom återigen till nåd och till hedrande verksamhet; men oaktadt den återvunna nåden måste likväl böterna utbetalas 1).

FJORTONDE KAPITLET.

OM KONUNG KARL DEN ELFTE VID SLUTET AF 1675.

Under de två första åren af Karl den elftes regering var denne konung i sitt uppförande nästan mera gosse än yngling. Dans och jagt, hästar och soldater voro hans käraste tankar och sysselsättningar. När skogshornet, när dans- eller krigsmusiken skallade, glömde han alla statskonstens planer och bekymmer och alla de giftiga hviskningar, hvarmed partierna sökte svärta hvarandra och vinna hans öra; och glad öfverlemnade han åt De la Gardie, Lindskiöld eller Gripenhjelm de invecklade ärendernas afgörande.

Men motgången utbildar hastigt gossen till yngling, ynglingen till man. Stundom sker brådmognaden på en gång. Så gick det med Karl den elfte; och tidepunkten för denna utveckling var sednare hälften af året 1675, med alla dess olyckor.

De började vid midsommarstiden, då underrättelse kom om nederlaget vid Fehr-Bellin. Det var ett svårt

1) *Riksregistratur* d. 9 Nov. 1677.

uppvaknande från drömmarna om ära och landvinningar, om svenska vapnens oöfvervinnelighet och den glänsande Gustaf Adolfs-banan öfver Tysklands fält. Dock, man hämtade sig, och började, manligt och modigt, utrusta den flotta, som skulle åt de i Tyskland varande svenskarna medföra undsättning och hjelp; såsom vi nyligen berättat. Ungefär när denna flotta var i ordning, inföll riksdagen i Uppsala. Den blef högst obehaglig. Inom rådet trätade De la Gardies och Bjelkes partier och sökte hvart för sig att inför konungen kasta på det andra partiet mörka beskyllningar för orättvisor och bedrägerier. Klas Rålamb och Knut Kurck anklagade öppet och offentligt De la Gardie, såsom den der ville *skaffa konungen ur riket.* Många trodde meningen vara att skaffa honom ur lifvet. Ett tredje parti, nämligen uppkomlingarna och framtidsmännen, hviskade i konungens öra, att hela rådet, såväl Bjelkes som De la Gardies anhang, bestod af egennyttiga bedragare, till hvilka ingen borde sätta lit. Något när samma språk, men i försigtigare ordalag, fördes af rikets ständer, hvilka begärde en allvarsam granskning af riksförmyndarnes hushållning. Sluteligen felades ej heller de, som hemligt försäkrade konungen, att ständernas ledare Johan Gyllenstjerna dref falskt spel; att denne herre ingalunda var konungsligt sinnad, utan tvärtom ville införa republiken och dervid sjelf uppträda, såsom Cromwell hade gjort i England o. s. v.

Den nittonåriga fursten hörde och måste höra allt detta förtal, hvarmed de omgifvande partierna svärtade hvarandra och sig sjelfva. De lyckades, äfven i detta sista häaseende. Konungen blef först orolig och ängslig; men fattade sedan en djup ovilja för de hvarandra belackande partierna inom rådet. Af naturen tyst och sluten, blef han det genom en sådan erfarenhet än mer; och bedragen på andra, tvingades han, att, fast ännu blott en yngling, hädanefter lita endast på sina egna krafter. Vi se genast spåren af denna förändring.

Det var nu, som den förut omtalade flottan borde afsegla för att undsätta de i Tyskland varande svenskarna. Företaget var af högsta vigt. För att personligen pådrifva dess utförande, ilade konungen på ett par dagar från riksmötet i Uppsala ned till Dalarön. Han bevistade der en högtidlig Gudstjenst med allt det församlade manskapet; hvarvid han uppmuntrade tropparna och påskyndade verket. Åt dem, som under detta vigtiga tåg utmärkte sig, lofvade han rikliga belöningar 1). Konungen for tillbaka; men ett och annat af utredningen hade ännu icke hunnit anskaffas, motvinden fortfor och flottan låg qvar. Konungen skickade då Stenbock skriftelig befallning, *att, om också ett och annat felades, likväl så fort möjligt gå ut och visa fienden, att det åtminstone icke var det gamla svenska modet, som felades.* I en måhända egenhändig efterskrift tillade konungen följande ord: *vi bedja herr riksamiralen för Guds skull att, så snart vinden blir god, segla ut och icke låta någons öfvertalningar derifrån hindra sig* 2). — Men flottan låg qvar. Den sjuttonde September skref konungen omigen till Stenbock: *nu hafven i för utrustningen fått allt, hvad i begärt, och dertill mina idkeliga befallningar att skynda till sjöss. Vinden har nu också härstädes i två dagar varit gynnande, så att jag hoppas flottan redan vara ute på hafvet. Men i fall, såsom förut, vinden också denna gång fått obegagnad stryka förbi flaggor och segel, då skolen i dyrt ansvara oss och kronan för all den skada, som deraf uppstår* 3). — Det var likväl först tre veckor efter denna skrifvelse, som flottan utgick från svenska skären. Man gladdes dock, att det ändteligen en gång skedde, och dagen derpå höll konungen efter slutad riksdag och kröning sitt högtidliga intåg i Stockholm. Åtta dagar

1) *Riksregistrat.* Bref af d. 1 och 12 Sept. 1675.

2) *S. st.* d. 15 Sept. 1675.

3) *S. st.* d. 17 Sept. 1675.

derefter afreste han för att i egen person leda försvaret mot den i Bohuslän infallna norrska hären.

Knappt hade Karl hunnit till Kungsör, förrän ett från Stockholm efterkommande ilbud medförde bref om den redan berättade olyckan med flottan, nämligen att hon med oförrättadt ärende snöpligen hemkommit; att manskapet insjuknat och till stor del aflidit m. m. Konungens häftiga vrede uppblossade öfver Stenbock. *Om*, skref han, *fäderneslandets bästa hade varit eder kärare än edra egna tankar; om i häldre velat gå emot fienden med heder, än hemåt med skam, — då hade ock våra tyska härar och länder varit räddade. Men nu äro de förlorade, och på samma gång eder egen och fäderneslandets ära. Men i skolen för allt detta stånda oss och riket till hårdt ansvar och redogörelse: varen visse derom!* o. s. v. 1).

Från Kungsör skyndade Karl den elfte till Jönköping. Der mötte honom Dahlberg; men tillika underrättelsen om Gyldenlöwes framsteg i Bohuslän. Konungen blef nära förtviflad. Han hade hos sig endast gardet till fot och lifregementet till häst. Han förklarade sin fasta vilja att med dessa få troppar gå emot Gyldenlöwe och norrmännen. Dahlberg och Hans Mörner afrådde och visade orimligheten; men konungen var bragt till det yttersta. *Efter man ställt mig i denna vidlyftighet*, sade han, *skall jag gå framåt, om jag också aldrig kommer tillbaka. Jag önskar ingenting häldre än att dö från alltsammans;* och tillade han med misstankar och hot i sina blickar: *den, som vill härifrån afråda mig, skall få smaka spetsen af min klinga.* Endast med yttersta möda och försigtighet kunde man förmå honom att invänta Ascheberg och dess utlåtande. Under tiden samlades flere troppar vid gränsen; Gyldenlöwe drog sig tillbaka och det vilda beslutet kom ej till verkställighet.

---

1) *Riksregistrat.* Bref till G. O. Stenbock d. 24 Oct. 1675.

Hela hösten stadnade konungen i och omkring Wennersborg, ifrigt sysselsatt med regeringsärender, men i synnerhet med försvarsverkets ordnande. Hans enda nöje var att efter veckans mödor rida lördagarna ut till Forsstena och bese sina der varande handhästar. Några krigare, Banér, Ascheberg, Mörner, Dahlberg m. fl. utgjorde hans sällskap, och regeringsbesluten fattades och uppsattes för det mesta af ett par tre sekreteraregunstlingar, som voro ditkallade. Rådet ville sända några af sina medlemmar för att efter lag och ordning biträda konungen vid regeringens förande. Men Karl ville alldeles icke veta af dem.

I denna tystnad och ensamhet firade han sin tjugonde födelsedag. Kort derefter kom underrättelse, först att Wismar och sedan att bremiska fästningen Karlsborg blifvit af fienden eröfrade; och sjelfva julaftonen anlände bref, att konungens fordna lärare Gripenhjelm aflidit. *Vid dessa onda tidender*, skrifver Spegel, *kunde man hos konungen icke märka någon fruktan och blödighet, ej heller att han sökte med öfverdåd och vällust slå sorgerna ifrån sig såsom några furstar pläga; utan han tillbragte julen i stillhet och andakt och derjemte under träget arbete för rikets bästa.*

De förslag, som nu flögo genom den tjugoåriga konungens hufvud, voro stundom egna nog. Det ena var att midt under vintern företaga ett fälttåg mot Norge. Det afböjdes genom råd och missgynnande väderlek. Den andra och envist fortsatta planen var, att utsåga flottan genom isen i Stockholms skärgård och skicka henne med förstärkningar öfver till Tyskland, allt detta midt i hårdaste Januari-vintern. Båda förslagens äfventyrlighet vittna om den uppbrusande ynglingen; men deras kraft och beslutsamhet om mannen med jernviljan, om den blifvande Karl den elfte.

FEMTONDE KAPITLET.

RUSTNINGAR TILL FÄLTTÅGET MOT DANNEMARK 1676.

I folkens öden förekomma stundom svåra och vådliga brytningar, då framtidslotten väger mellan frihet och slafveri, sjelfbestånd och främmande herrskap. Året 1676 medförde en sådan brytning för Sverge. Att den slutades med fäderneslandets räddning och ära, derföre har det att tacka sin unga och kraftfulla konung. Händelserna förtjena att närmare betraktas.

Båda de stridande partierna rustade med all möjlig ifver och ansträngning. Danska konungen hade en här af ej mindre än 50,000 man och till sjöss en ganska betydlig flotta, förstärkt af en hop holländska örlogsfartyg. Den anfördes af holländaren Tromp, och under honom af dansken Nils Juel, båda bland sin tids utmärktaste sjöhjeltar. Dessutom hade konung Kristian helt och hållet afväpnat Holstein-Gottorp, så att detta land icke kunde göra Sverge minsta hjelp. Fiendernas plan för år 1676 var följande. Österrike och Brandenburg skulle angripa svenskarna i Pommern och taga detta land. Tyska småfurstarna skulle likaledes fullända eröfringen af Bremen. Ryska tsaren hade nästan bestämdt lofvat infalla i Liffland och Estland samt borttaga dessa landskap och kanske ändå mer. Likaledes skulle från Norrge Gyldenlöwe taga Bohuslän. Danska flottan skulle med sin ena afdelning stänga Göteborg, och med den andra och större eröfra Rügen och Gottland, drifva svenska flottan tillbaka till Stockholm och sedermera hjelpa den i Seland varande hären öfver Sundet för att eröfra Skåne, Halland och Blekingen. Bref, löften och utliggare skickades i hemlighet till de förut under Dannemark stående landskapen, för att locka deras innevånare till affall från svenska kronan. Mångenstädes lyssnade man till de förrädiska talen, serdeles i Jemtland och på Gottland, hvar-

est en mängd prester och bönder gjorde sig färdiga att vid gynnande tillfälle öfvergå till danskarna.

Mot dessa många och mägtiga fiender, dessa stora och välberäknade rustningar stod Sverge svagt och nästan ensamt. Frankrike var för aflägset och mägtade ej mer än försvara sig sjelft. Sverge sökte enskild fred med Brandenburg. Men kurfursten vägrade; han ville ej släppa ur händerna det gynnande tillfället att återtaga Pommern. Man sökte mot honom uppreta Polen till anfall och krig. Med tillhjelp af Frankrike lyckades man ock att för en sådan plan vinna hofvet i Warschau och konung Johan Sobiesky. Men polska folket ville ej veta af något krig och riksdagen vägrade anslag. Med England hade Karl visserligen ett förbund, som dock hvarken lofvade eller gaf något understöd. I denna våra belägenhet var det för Sverge en stor lycka, att tsar Alexei af Ryssland dog i första veckorna af år 1676. Denne herre hade ämnat angripa Liffland. Nu blef den nya ryska regeringen inom eget rike sysselsatt med helt andra ärender, och Sverge fick från den sidan åtminstone tills vidare vara i lugn.

Hjelp fick det, som förbemäldt är, icke från någon sida. Men vid riksdagen 1675 hade ständerna, isynnerhet de tre högre stånden, beviljat ganska stora gerder. Borgerskapet åtog sig samma bevillning, som till polska kriget 1655, och denna gång till och med ökad med hälften. Summan ansågs stiga till 38,779 daler slilfvermynt. Serdeles utmärkte sig Stockholms borgerskap. Utom vanliga skatter och nyssnämnde riksdagsbevillning gåfvo de till flottans utrustning 73,000 och till folkets inqvarteringar 14,000 daler koppármynt 1). Presterskapet gaf, biskoparna hvar tionde tunna af sin lön, kyrkoherdarna tre tunnor för hvart 64:de mantal inom deras prestgäll. Det ansågs stiga till 11,953 daler silfvermynt. Dessutom lemnade presterskapet sin vederlagsspannemål. I Linköpings stift åtminstone togs sålunda

---

1) *Engestr.* K. Maj:ts propos. 1676.

från biskopen 232, från skolestaten 198, från kyrkoherdarna 360 tunnor vederlagssäd; till och med att man tog kyrkornas vin och byggnadspengar, och sjelfva kyrkovärdarnas målspann 1). Adelns uppförande var lika hedrande. För egna arfvegods beviljade de åt kronan tiondedelen af deras afkastning. För sina pantegods gåfvo de tiondedelen af pantesummans interesse; för andelar i handelskompagnier, skeppsparter m. m. gåfvo de en tiondedel af behållna vinsten. De, som innehade Norrköpings beslutgods, gåfvo åt kronan halfva deras afkastning m. m. Summan af denna adelns bevillning steg till 266,726, troligen allt daler silfvermynt 2). Vid utskrifningen lofvade adeln att lemna hvar femtonde, i stället för hvar tjugonde man. Längre fram på hösten, och när faran i anseende till det misslyckade sjötåget blef större, genomdref rådet, att hvarje adelsman, som hade donationer, skulle deraf låna kronan årets halfva ränta. Rådet i Stockholm föregick sjelf och uppmanade de i landskapen varande riksråden att likaledes föregå den öfriga adeln med sådant exempel 3). Att bönderna gåfvo någon slags krigsgerd, finnes icke antecknadt. Men de, likasom alla stånden, lofvade att i nödens stund gå man ur huset mot fienden. Den knektutskrifning, som emellertid anställdes, var den största, om hvilken man dittills har någon underrättelse. Så rustade sig Sverge till lands.

Rustningarna till sjöss bedrefvos med ändå större ifver. På dem berodde möjligheten att försvara de hotade öfversjö-länderna, Pommern och Bremen, och att hindra danska härens infall i Skåne. Det ömkligt misslyckade sjötåget 1675 hade på det högsta uppbragt Karl

1) *Linköping.* Handlingar rörande Sv. civil- och ecclesiast. historia.

2) *Nordin.* fol. oinbunden 5. Uträkning på bevillningen vid riksdagen 1675. Jfr. Stjernmans riksd. beslut sid. 1725.

3) *Brah. ark. på Skokloster.* Kanslirummet. P. Brahe, Kr. Horn, J. G. Stenbock och Joh. Gyllenstjerna till Pontus De la Gardie d. 22 Nov. 1675. Måhända var det icke en serskild bevillning, utan den ofvannämnde gerden af Norrköpings beslutsgods.

den elfte. Ett par veckor efteråt, skickade han från Wenersborg befallning till amiral Uggla att genast med tio fartyg segla återigen ut för att undsätta Pommern. Befallningen kom i början af November. Årstiden var mörk och stormig, och bland sjöfolket rasade en svår fläckfeber. En hvar insåg svårigheten, nästan omöjligheten att något företaga. Riksråden tvekade, och sjöfolket ropade högt, att man ville göra af med dem. Men konungen tålde inga motsägelser. Med bref på bref gaf han Uggla de strängaste befallningar att påskynda utseglingen 1). Stockholms borgerskap hopsamlade åt besättningen för denna tillämnade vinterseglats en hop fällar, täcken, kläder, åmar, drickstunnor o. s. v. 2). Ändteligen vid nyårstiden var Uggla nästan färdig. *Jag skall göra, hvad jag kan*, sade han, *om jag också aldrig mer skall komma tillbaka* 3).

I detsamma inföll dock en stark köld, och fartygen fröso så fast, att man ansåg omöjligt få dem ut genom skären. Men Karl den elfte ville ej veta af några omöjligheter. Han skickade gunstlingen Erik Lindskiöld till Stockholm med befallning, att flottan måste ut, om hon också skulle sågas fram genom isen. Mellan Lindskiöld och Uggla uppstod härom en liflig tvist. Uggla sökte visa företagets omöjlighet. Lindskiöld deremot påstod, att det var möjligt, och att flottan både kunde sågas fram, och sedermera fritt röra sig på hafvet o. s. v. Uggla sade rent ut, att detta var tomt *prat*, som erfarne sjömän skulle *skratta åt;* han ville alldeles icke gå in på försöket. Då framdrog Lindskiöld konungens bref och uppläste derutur den stränga befallningen, *att om Uggla icke genast seglade ut, skulle han aldrig mer våga framträda för sin konungs ögon.* — *Då*, sade Uggla, *då begär jag också i underdånighet att få lemna allt-*

---

1) *Riksregistrat.* der vi under Nov. och Dec. räknat sju dylika bref från konungen d. 24 Oct., d. 13, 20, 22, 28 Nov., d. 4, 10, 29 Dec. 1675.

2) *Engestr.* Kongl. Maj:ts proposit. 1676.

3) *Rådsprot.* d. 20 Nov. och 8 Dec. 1675, d. 4 Jan. 1676.

sammans och resa till mina egendomar på landet. Men äfven detta vägrades, och konungens befallning måste ovillkorligen efterkommas. *Nå i Guds namn då,* utropade Uggla 1), och nu började man ifrigt arbeta på det djerfva företaget, dervid mycket understödd af kammarrådet Gripenstjerna. Man lyckades att med stor kostnad genomsåga isen på en sträcka af icke mindre än fyra mils väg utåt hafvet. Aderton skepp blefvo verkligen midt i vintern skickade med förstärkningar och understöd åt de i Pommern nödställda svenskarna 2).

Jemnte detta företag arbetades med oupphörlig ifver, att få hela flottan i ordning till sommarseglatsen. Med Stenbock och Nils Brahe var man föga nöjd. De hade icke på något fördelaktigt sätt utmärkt sig vid sista sjötåget; och voro dessutom begge två grefvar. *Endast jag blir af med grefvarna,* skref amiral Uggla, *så hoppas jag, allt skall gå väl.* Konungen hyste samma tankar, och Uggla fick sin vilja fram. Från Stenbock och Brahe togs all befattning med nästa sjötåg, hvilket i dess ställe anförtroddes åt Lorentz Creutz, en gammal, för nit, redlighet och skicklighet utmärkt landshöfding, men af ringa förfarenhet i sjöväsendet. Han var derjemnte något envis, dryg och häftig, hvarigenom hans i öfrigt välmenande afsigter stundom hindrades. Emellertid dref han hela vintern igenom ganska ifrigt på flottans utrustande 3). Hvad hans ord icke förmådde, det framjagade Karl den elftes. Denne skickade till amiralitetet bref på bref, fulla af de skarpaste skrapor för förra årets sjötåg, och de strängaste befallningar att nu godtgöra felet 4). Slutligen frampå vintern kom han sjelf till Stockholm och dref än mera på saken. Det måste gå; och det

---

1) *Rådsprot.* d. 25 Jan. 1676.

2) Enligt Gripenstjerna. Se Gjörw. Sv. Bibl. Del. 2, sid. 9. — Men i Bondeska anekdoterna säges, att försöket misslyckades, och att inga skepp kommo ut.

3) *Riksregistrat.* Karl den elfte till L. Creutz d. 22 Jan. och 24 Febr. 1676.

4) *Brah.* N. Brahe till Per Brahe d. 2 Ja[illegible]

gick. Men det gick i mycket derefter. Köpmän och förrådsskaffare prejade kronan obyggligt, och utredningen kostade långt mer än billigt och rimligt var. Mycket dervid befanns också felaktigt, isynnerhet gevären 1) och befälet. I brist på sjövana officerare nödgades man taga åtskilliga personer utan kännedom af yrket. Så skola t. ex. en vinskänk och en f. d. hofmästare hafva som kaptener fört hvar sitt fartyg. Emellertid blef flottan i början af Maj redo. Den var ståtlig och segerbådande att skåda, och bestod af 60 örlogsfartyg och 8 brännare, samt förde ombord 2,236 kanoner med en besättning af mer än 10,000 man 2). Den hade kommit till stånd genom en oerhörd kraftansträngning, och stora voro också de förhoppningar, som dervid fästades. Denna flotta skulle nemligen först undsätta Pommern, frukten af trettiåra krigets segrar; och sedermera mot danskt infall skydda Skåne, Halland och Blekingen, frukten af Karl Gustafs lyckosamma och ärorika tåg öfver Bält.

En annan afdelning af flottan låg i Göteborg under amiral Sjöblad. Den skulle likaledes undsätta de i Stade hårdt instängda svenskarna.

Huru dessa uppdrag fullgjordes, finner läsaren i nästa kapitel.

SEXTONDE KAPITLET.

SJÖTÅGET 1676.

Sent smälte isarna i Stockholms skärgård, och sent hunno ock de svenska fartygen blifva utrustade. Redan länge förut hade Nils Juel med en del af danska flottan sväfvat öfver Östersjön. Med April månads början lade

1) *Riksark.* Rikskansl. M. G. De la Gardies bref till Karl XI d. 17 Maj 1676.
2) E[illegible] specifik förteckning i Theatr. Europ. XI. 1073. A[illegible] uppgifva mindre antal skepp; 56, 55, 58 st.

han ut från Köpenhamns redd, bortsnappade utan hinder åtskilliga svenska farfyg och vände sig i slutet af månaden till Gottland. Danska löften och utliggare 1) hade derstädes öfver år och dag bearbetat sinnena; och redan under förra sommaren hördes bland landtfolket den hotelsen, att Gottland skulle göra med svenskarna detsamma som Bornholm år 1658 hade gjort, nemligen öfverraska och fånga eller ihjälslå hvarenda man 2). Serdeles voro prester och bönder oroliga; och några af de sednare låto muta sig att visa fienderna vägen, när dessa den 29 April landstego vid Klintehamn. Svenskarna voro få och Gottländningarna visade nästan mera tillgifvenhet för Dannemark. Ön blef derföre snart intagen, likasom Wisby med dess slott. — Efter denna bragd seglade Juel åter ut åt Östersjön i afvaktan på sin motståndares ankomst.

Först den 19 Maj seglade svenska flottan ut från Dalarön. Anförare voro Lorentz Creutz och Klas Uggla. Den sednare hade veckorna förut blifvit upphöjd till friherre, och båda tillhopa oryggeligen beslutat uppsöka och angripa fienden. De funno honom nära Bornholm. Svenskarna hade inemot 60, danskarna endast omkring 30 3) fartyg. Juel ville undvika striden mot så stor öfvermagt, och höll derföre undan nedåt farvattnet mellan Ystad och Rügen. Svenskarna satte efter och tvungo honom att stadna. *Välsignad vare Gud,* utropade Creutz, *som gifvit oss detta tillfälle* 4). Utan att afvakta de mer trögseglande skeppen, styrde han rakt mot fienden. Den 25 Maj på e. m. började striden, men fördes till

---

1) *Rosenhan.* fol. VIII om Gottlands öfvergång.
2) Se XII del. sid. 85.
3) Uppgifterna vexla mellan 26 och 37 fartyg.
4) *Linköp. 4:o N:o 53.* Simon Rosenberg Simonssons relation d. 8 Juli 1676. Denna berättelse är för Creutz mer fördelaktig än någon af de förut kända. Den bör jemnföras med Gyllenspaaks relation i Bechstadii sjöman. — Rosenberg var en bland dem, som räddades, då Kronan d. 1 Juni 1676 sprang i luften.

det mesta blott på långt håll. Dagen derpå, eller den 26 Maj, hade flottorna kommit närmare skånska vallen, då slaget tidigt om morgonen förnyades. Karl den elfte, som var i trakten, skyndade ditåt och uppsteg i Trelleborgs 1) kyrkotorn, hvarifrån han med Dahlbergs kikare betraktade flottornas rörelser. Den förnyade striden varade hela f. m., men blef hvarken blodig eller afgörande. En stor del af svenska flottan deltog icke deri; vare sig, att den hindrades af vinden eller af sjöfolkets ovana, eller kanske hos några af feghet. Andra påstå, att förnämsta orsaken till uteblifvandet låg hos Creutz sjelf, hvilken i förhållningsbrefven till kaptenerna uteglömt den vigtiga signalen, *att vända i kölvattnet och göra sitt bästa*. Sjelf trodde han kaptenerna vara fega eller förrädiska och sprang i vredesmode upp på skeppssuden och skakade sabeln åt de efterblifna fartygen 2). Danskarna lyckades emellertid att uppbränna ett svenskt skepp 3), men nödgades ändå vika tillbaka, hvarpå de lade sig i säkerhet innanför Falsterbo-ref. Svenska flottan stadnade utanför Ystad.

Creutz var utom sig af vrede, att segern gått honom ur händerna. Han påstod ännu, att de efterblifna sjökaptenerna voro skälmar och förrädare. *Jag skall*, utbrast han, *tage mig fannen, se dem hänga i Stockholms galge;* och tillade han än mera förifrad: *jag skulle sjelf hugga hufvudet af dem, om jag hade dem här. Jag tar afsked, för att ej mer ha att göra med sådana stackare.* Den gamle mannen tog sig så häftigt, att han följande dag nödgades stundtals hålla sängen 4). *Hjertans kära barn*, skref han till de hemmavarande, *att*

1) Enligt Aschebergs lefverne sid. 136. Enl. Dahlberg sid. 220 skulle det hafva varit i Ystads och enligt Hummelhjelms annotat. (Rosenhan. saml. Fol. 8) i Silfarps (?) kyrkotorn.

2) *Linköp.* 4:o N:o 53. Se Rosenbergs relation.

3) Creutz nekar härtill. Se Sv. Mercur. 1763 p. 655.

4) *S. st.* samt *Linköp.* d:o d:o Olof Skortman till N. Brahe d. 27 Maj 1676.

jag i sådan fara och bland sådana skälmar kommit undan med lifvet, derföre har jag säkert att tacka de trogna förböner, som för mig blifvit uppsända af eder, och af de fattiga enkor, som jag i Stockholm underhåller.

På ifrig begäran af Creutz lät konungen genast anställa en skarp undersökning med de anklagade sjöofficerarna. Följden blef, att de befunnos oskyldiga.

SJÖSLAGET VID ÖLAND.

Som förbemäldt är, hade Karl den elfte från Trelleborgs kyrkotorn åskådat striden. Knappt hade Creutz derutanföre gått till ankar, det var aftonen den 26 Maj, förrän bref kom från konungen med både befallning att genast angripa danska flottan och stora löften om belöningar åt dem, som dervid utmärkte sig 1). Men endast några få skepp hade hunnit följa den ilande jagten; hvarföre ingenting kunde samma dag företagas. Dagen derpå fick Creutz ny befallning att utan betänkande angripa fienden 2). Men danska flottan låg bakom sandbankarna vid Falsterboref. Hvarken Creutz eller Uggla tilltrodde sig der angripa henne, utan begärde deremot tillåtelse att styra inåt Östersjön och återtaga Gottland. Karl biföll, men med förnyad tillsägelse att, så snart möjligt, anfalla fienden 3); dock häldst norr om Öland, der den kända skärgården kunde lemna svenskarna tryggad tillflykt i händelse af olycka. Den 30 Maj seglade svenska flottan inåt Östersjön.

Genast efter henne följde fienden. Med Nils Juel hade redan den 28 Maj förenat sig elfva holländska från Köpenhamn kommande fartyg. De anfördes af Tromp, hvilken tog högsta befälet öfver den gemensamma hol-

---

1) *Riksregistrat.* Karl den elfte till L. Creutz d. 26 Maj 1676.

2) *S. st.* d. 27 Maj 1676.

3) *S. st.* d. 29 Maj 1676.

ländsk-danska flottan, hvilken nu utgjorde emellan 40 och 50 skepp.

Det var ett högtidligt uppträde, då båda flottorna seglade från Sundet inåt Östersjön. På denna punkt hade norden förenat sina krafter och fästat sina ögon. På danska stranden stod konung Kristian den femte med en stor och välrustad här, färdig att med densamma angripa och återtaga Skåne. På kusten midtemot stod Karl den elfte med sina fåtaliga och svagt rustade svenskar; men färdig att med dem intill sista blodsdroppan försvara sina förfäders land och sin faders ärorika landvinning. För båda voro flottorna i detta ögonblick af högsta vigt. Den danska skulle föra sin konung och dess här öfver till Skåne, till segrar och eröfringar. Den svenska skulle skydda det nödställda fäderneslandet. Åt hafvet voro också från båda sidor allas blickar rigtade, och sällan har man i dessa farvatten sett på en gång två så stora, så välrustade flottor. På danska sidan utmärkte sig främst amiralskeppet Kristian den femte, som fördes af Tromp; och dernäst det andra amiralskeppet, som bar Nils Juel. Denne hade en värdig motståndare i svensken Klas Uggla på amiralskeppet Svärdet med 90 kanoner och 600 mans besättning. Störst och ståtligast var dock svenska öfveramiralskeppet Kronan, ett föremål för allas blickar och beundran. Det hade intagit föga barlast, hvarigenom det i sig sjelf ranka fartyget flöt 7 fot högre än vanligt och blef osäkrare i sina rörelser. Men dess stora och stolta byggnad föll så mycket mer i ögonen. Det var 178 fot långt, 43 fot bredt, och bar i fyra tydligt synliga rader ej mindre än 128 kanoner 1). Inom dess bord var en besättning af nära 1,000 man. Det fördes af öfveramiralen Lorentz Creutz och under honom af 42 officerare af alla grader.

Den 1 Juni seglade svenskarna med frisk vind uppefter östra kusten af Öland. Afsigten var att till stridens hållande uppnå de kända, af konungen utsedda far-

1) Andra sidan saga 134.

vattnen. Hittills hade de lyckats bibehålla lofven. Men icke fullt säkra på farvattnet, höllo de för långt ut från öländska kusten. Den efterkommande Tromp begagnade tillfället och styrde in mellan ön och svenska flottan och fick så lofven på sin sida. Vinden blåste från V. S. V. och så hvasst, att bramstänger och segel brusto för en och annan svensk örlogsman, som måste anstränga sig för att följa den ilande farten. Några fiendens skepp voro dock så utmärkta seglare, att de hunno allt närmare och närmare. Redan kunde man i det femte i ordningen igenkänna Tromps amiralskepp. Straxt efter detsamma sågs ett annat stort fartyg, rustadt och beflaggadt som en viceamiral. Det var egentligen en brännare, af Tromp ämnad att tända svenska Kronan. För att genom krutröken dölja dess framseglande, började Tromp att ännu på för långt håll aflossa skott på skott. Men på svenska Kronan voro några danska fångar, hvilka igenkände fartyget, och att det var en brännare. Det gällde deras eget lif, likasåväl som alla andras, hvilka befunno sig ombord på Kronan. De underrättade derföre Creutz om förhållandet. Denne öppnade då på lovarts sidan nedersta batteriets styckegluggar, för att med dervarande trettiosexpundiga kanoner hålla brännaren från lifvet. Emellertid ilade alla framåt med hissade segel och strykande vind. Endast några få af den holländsk-danska flottan hade kunnat följa svenskarna efter. Då ville Uggla begagna tillfället att afskära och förstöra dessa fartyg, innan de öfriga hunne komma efter. Han gaf det öfverenskomna tecknet, ett styckeskott, och vände med detsamma sitt amiralskepp, Svärdet, emot fienden 1). Creutz gaf med ett annat styckeskott sitt bifall till förslaget, och befallte i och med detsamma vända sitt eget amiralskepp Kronan. *Det går aldrig an med det ranka fartyget och i sådan sjögång,* sade en gammal amiralitetskapten; och tygmästaren Gyllenspaak sprang till nedersta batteriet i afsigt att före vändningen draga in kano-

---

1) Andra säga, att Kronan vände först.

nerna och stänga de der öppnade gluggarna. Men knappt hade han kommit ner, förrän Creutz lät fartyget vända 1). Skeppet böjde sig åt andra sidan och genom de nu i lä djupt sjunkande styckegluggarna började hafvet strömma in. Folket sprang till för att draga tillbaka kanonerna och stänga luckorna; men fartyget lutade för mycket utåt, och trettiosexpundningarne voro för tunga. Soldaternas bemödande blef fåfängt. Gyllenspaak ilade upp på däck och bad Creutz för Guds skull stryka seglen och lofva an. Men Creutz hörde honom ej, eller förstod icke faran. Gyllenspaak flög till stormasten för att fälla dess segel; och en annan sjökapten störtade fram till Creutz och ropade: *lofva, lofva, i Jesu namn, lofva!* Men i detsamma kom en stormby, som fattade de höga och spända seglen och kastade omkull fartyget, så att master och segel lågo i böljorna, och vattnet strömmade in genom alla luckor och gluggar. Vid omhvälfningen blef troligtvis lanternan i krutkammaren krossad och elden spilld, ty några ögonblick efter fartygets kantrande sprang det med en förfärlig knall i luften. Skrofvet med hela sitt innehåll sjönk till botten. Men bland de brusande vågorna öfver detsamma lågo på plankor och bjelkar inemot 40 man, hvilka undsluppit döden. Holländska fartygen kommo med strykande fart der förbi. Svenskarna lyfte sig ur vattnet och ropade om hjelp. *Farväl, farväl med er!* svarade holländarne och fortsatte ohindrade sin jagt. En svensk krigsslup räddade de olyckliga. Händelsen timade utanför Hultersta och Stenåsa kyrkor på Öland. Den sprängda Kronan blef vid Slagersta grund liggande på ett djup af 18 famnar.

Öfver-amiralens olycka skrämde och förvirrade största delen af hans underhafvande. Med spända segel och

---

1) *Linköp.* 4:o N:o 53. *Rosenbergs berättelse* säger, att Creutz blott ogerna ville vända, och att styckena voro fastbundna och styckegluggarna stängda; allt på befallning af Creutz. Rosenberg säger ock, att olyckan kom af skeppets rankhet, och af tvist mellan Björnram, som ville ha stora, och Anckarfjell, som ville ha små segel.

jagad fart skyndade de norråt, hemåt. Uggla hade dock redan blifvit upphunnen af fienderna; han kunde ej och ville måhända ej heller komma undan. Vid hans ena sida lade sig amiral Tromp; vid den andra snart derefter amiral Juel. Med hvarje ögonblick ökades antalet af hans omgifvande fiender. Af hans egna qvarstadnade endast tre fartyg, hvilka med honom delade striden, faran, olyckan, — och äran. Någon rådde Uggla att gifva sig. Nej, svarade han, *jag vill icke lemna ett så ståtligt skepp i fiendens händer, utan häldre, som en ärlig man fäkta i det yttersta.* Han höll ord. Han höll ut. I tre timmar varade den häftiga striden, och två gånger sköto svenskarna eld i Tromps amiralskepp, ehuru den genast återigen släcktes. Men den från alla sidor mot Uggla rigtade elden blixtrade oupphörligt. Den ena efter den andra af hans master föllo krossade öfver bord. Slutligen också den sista. Nu var all räddning omöjlig och Uggla begärde fred och qvarter. Tromp, full af beundran öfver det tappra försvaret, biföll gerna, och sände en slup att hämta sin ädla motståndare. Men i detsamma styrde en holländsk brännare mot Uggla. Tromp befallte honom draga sig tillbaka, men brännaren hörde ej eller ville ej höra. Hastigt lade han till Ugglas amiralskepp och inom några ögonblick stod detta i ljus låga. En Ugglas tjenare hade blifvit upptagen på en dansk båt. Han såg sin herre stå på det brinnande fartyget, och böd danskarna på slupen 100 dukater, om de ville lägga till och rädda amiralen. Men danskarna fruktade de mot dem gapande kanonerna. De fruktade, att elden skulle fatta i krutdurken, och fåfängt blef hvarje bemödande att öfvervinna deras fruktan. Elden grep hastigt omkring sig och Uggla gick i vågor eller lågor hjeltedöden till mötes 1). Ännu sent in på natten såg landtfolket i Långlöts socken återskenet af det ute på hafvet brinnande fartyget.

---

1) Några källor säga, att Uggla hoppade i vattnet och drunknade, och att Svärdet sprang i luften.

Under qvällen och hela den följande dagen fortsatte holländare och danskar jagten efter de uppåt Dalarön flyende svenskarna. Dessa sednares förlust var 5 sänkta och 5 borttagna fartyg, med hvilka mistades 3,600 man döda och 600 fångar. Detta i slaget. På hemvägen förliste ett skepp utanför Westervik och ett annat genom sjökaptenens oskicklighet i Dalarö hamn. Fiendens förlust var nästan ingen.

Dagen derpå eller den 2 Juni bevistade Karl den elfte Gudstjensten i Malmö kyrka. Han och alla andra väntade hvarje stund med otålighet och bäfvan på underrättelse från flottan. Midt under predikan fick man från det gent emot liggande Köpenhamn höra kanonskott och fröjdesalvor, långvariga och så häftiga, att fönsterrutorna i Malmö skallrade dervid. Hvarje bröst fylldes af oro och olyckliga aningar. Den unga konungen sökte dock visa lugn och förtröstan. Längre fram på dagen fick han underrättelse om hela olyckan. Dess storhet dämpade hans vanliga hetta. Lugnt och undergifvet sade han: *ske Guds vilje! Han skall i sinom tid bistå och hjelpa sin tjenare* 1).

Ännu återstodo dock många pröfningar att genomgå. De läto ej länge vänta på sig. Just i dessa dagar hade amiral Sjöblad med de i Göteborg förlaggda örlogsfartygen afseglat till Elben för att genom den så kallade Zwingerskans lemna undsättning åt de i Stade belägrade svenskarna. Det var den sista ort, som dessa af Bremen innehade. Men Sjöblad kom jemnt en dag för sent. Han inseglade nemligen på Elben den 5 Juni. Den 4 hade fienderna intagit Zwingerskans och derigenom afskurit Sjöblad från all möjlighet att undsätta Stade. Han måste med oförrättadt ärende återvända till Göteborg. Denna underrättelse fick Karl den elfte mottaga ungefär fjorton dagar efter olycksbudet om sjöslaget vid Öland.

Misslyckandet af Sjöblads tåg skulle nödvändigt medföra förlusten af Stade. Så skedde ock. I Augusti blef

1) *Bond.* Clodts Journal.

dervarande besättning tvungen att dagtinga, och så föll i fiendens hand den enda sista punkt, som svenskarna hade qvar af bremiska landet.

Denna olycka var dock jemnförelsevis dräglig. Svårare var den, som genast efter flottans flykt väntades och med bäfvan förutsågs. Danskar och holländare herrskade nemligen numera obehindradt öfver hela Östersjön. Det fanns ingen möjlighet mer att undsätta de betryckta svenskarna i Pommern. Det fanns ingen möjlighet mer, att hindra danska härens landstigning i det nära nog värnlösa Sverge.

SJUTTONDE KAPITLET.

DANSKA LANDSTIGNINGEN I SKÅNE.

Sjösegern vid Öland väckte hos danskarna och deras konung den största glädje och de största förhoppningar. Nu var ingen ting mer, som hindrade Kristian den femte från att landstiga i Skåne och söka återtaga de dyrbara, förlorade landskapen. Troppar, valda och välrustade, voro i sådan afsigt samlade utanför Köpenhamn till ett antal af 16,000 man. Det lysande lägret sträckte sig nära en fjerdingsväg långt, och fulla af glädje och förhoppningar såg man konungahuset och Köpenhamnsboarna gång på gång resa ditut för att åskåda prakten och högtidligheterna, och gemensamt glädjas åt de väntade segrarna. Der såg man Dannemarks enkedrottning, den stolta Sofia Amalia, hjeltinnan under Köpenhamns belägring 1658; — man såg henne fröjda sig i hoppet, att Dannemark under hennes son skulle återtaga, hvad det i olyckligare tider under hennes man förlorat. Der såg man regerande drottningen, den älskvärda och aktningsvärda Charlotta Amalia af Hessen. Der såg man danska prinsessan, Karl den elftes fästmö och blifvande gemål, den milda Ulrika Eleonora, tvungen att åskåda rustningarna mot den konung och det land, till hvars drottning hon redan var utsedd. Der

såg man ock Emilia af Hessen, fordom Karl Gustafs älskarinna, numera enkefurstinna af Tarent 1), och ett gillande vittne till de rustningar, som företogos mot sonen af hennes förra älskare. Tider och tankar förändras. Hvilka tankar Kristian den femte hade, hvilka tider han ämnade återföra; derom vittnade namnet på det fartyg, han åt sig sjelf valde vid öfverfarten till Skåne. Det var danska örlogsskeppet *Tre Kronor*.

Med sin betydliga öfverlägsenhet hade Dannemark också stor anledning att hoppas framgång i företaget. För att så mycket mer lätta landstigningen, beslöt man genom dubbla anfall missleda och skingra svenska hären. Den danska hufvudstyrkan var ämnad mot Landskrona eller Helsingborg, hvarest landstigningen skulle ske omkring midsommarsdagen. Men litet förut gjorde Tromp med en annan del af flottan ett anfall mot Ystad. Den tappre Otto Wilhelm von Fersen sökte skydda staden, men var för svag och måste sluteligen vika undan. Tromp intog och befästade orten.

Vid denna tid bestod Karl den elftes i Skåne varande här af endast 5,568 man, utom besättningarna. Med denna lilla hop skulle han försvara kusten mot en nära fyra gånger så stark fiende, hvilken dessutom med tillhjelp af flottan kunde landstigå, hvar han ville. Under ovisshet och yttersta oro uppehöll sig den unga konungen i trakten kring Lund och Malmö. Han fick underrättelse först om Tromps angrepp mot Ystad. Karl ditskickade genast förstärkning; men anade dock det andra tillämnade anfallet. Den 27 Juni om aftonen red han derföre till Malmö och skickade under natten något folk öfver sundet, hvilka uppfångade och förde tillbaka en seländsk bonde, af hvilken man fick fullkomlig visshet, att den andra landstigningen kunde med hvarje stund väntas.

Man fick ej vänta länge. Dagen derpå, den 28 Juni om aftonen uppblåste en för danskarna gynnsam

1) Måhända var det dock hennes dotter.

vind. Flottan afseglade från seländska kusten och dagen derpå, den 29 Juni kl. 2 e. m. ankrade den vid Rå fiskeläge. Man fruktade försåt och dröjde några ögonblick med utskeppningen; men genast kom till stranden nedspringande en qvinna, som ropade och skrek: *kom hit, kom hit! här är ingen fara. Alla svenskarna hafva tågat till Ystad.* Då började landstigningen, och hjelten från Köpenhamns belägring, Nils Rosenkrands, var den förste, som åtföljd af Palle Krag sprang upp på skånska stranden. Innan qvällen voro tropparna lyckligt landsatta. När konungen följde efter, klättrade alla matroser upp i masterna och svängde sina hattar under utrop: *Kongen til Lykke! Kongen til Lykke!* Konungen sjelf svängde sin hatt och sprang hänryckt omkring på stranden af det dyrbara landskap, som han nu med visshet hoppades återvinna åt sitt rike 1).

Också tycktes allting båda lycka och framgång. För svag till hvarje motstånd, drog sig Karl tillbaka uppåt Kristianstad. Mångenstädes märkte och öfverallt anade man hos skåningarna en hemlig benägenhet för Dannemark. Detta väckte harm och ovilja. Under återtåget till Kristianstad föröfvades derföre en mängd våldsamheter, hvarigenom inbyggarne blefvo än mera retade mot svenskarna och benägna för Dannemark. I ett land med sådan befolkning, och utan något fiendtligt motstånd borde Kristians framsteg blifva snabba. De blefvo det. Redan dagen efter landstigningen öppnade Helsingborgs stad sina portar och mottog danskarna med glädje och lyckönskningar. Helsingborgs slott sökte försvara sig och den tappre Nils Rosenkrands föll vid angreppet deremot. Men genom ovårdsamhet flög svenska der varande krutkammaren i luften. Redan den 3 Juli måste slottet uppgifvas och den 4 Juli höll danska konungahuset derstädes sitt intåg och mottog hyllning af staden och den kringliggande nejden. Derifrån gick tåget åt söder. I Lund hade redan i förväg den nystiftade högskolan upp-

1) *Riksark.* Beskrivning om det Svenske-Danske kriige.

löst sig. Några danskt sinnade professorer stadnade dock qvar. En bland dem, vid namn Weisser, mottog konung Kristian med ett grannt tal, hvaribland annat förekommo följande verser:

Perge triumphator, reliquas submittere terras.
Sic redit ad dominum, quod fuit ante suum 1).

Redan den 5 Juli stodo danskar utanför Landskrona och började dess belägring. Stället var svenskarnas starkaste och bäst försedda fästning i Skåne. Öfverste Lindenberg, af hofpartiet och gunstlingarna vald till befälhafvare 2), hade också lofvat försvara den i det yttersta. Den tionde Juli sent på qvällen gjorde svenskarna ett utfall. Återtåget skedde så oförsigtigt, att de förföljande danskarna trängde på samma gång som svenskarna in i staden. Der blef hårdnackad strid och stort blodbad. Omkring 1,000 svenskar föllo eller togos till fånga; de öfriga flydde till det bredvid liggande slottet. Detta värjde sig med kraft, sålänge den tappre öfverste-löjtnant Metstack lefde. Efter hans död slappades försvaret. Vidskepelse bidrog dertill. Åskan slog ned i Landskrona kyrkotorn, hvarvid flere af urtaflans siffror förvredos till romerska femmor (V). Det ansågs, som ett tecken till Kristian den femtes blifvande seger; och en skådepenning med sådan tydning blef också deröfver slagen. Spådomen gick så till vida i fullbordan, att den skrämda Lindenberg utan något nödtvång uppgaf Landskrona slott, redan den 3 Augusti. Han blef derföre sedermera dömd och skjuten. Men olyckan var skedd. Svenskarnas starkaste fästning och största vapenförråd voro borta. Utom Malmö och Kristianstad innehade de ingen fast punkt mer uti hela Skåne.

---

1) Skynda framåt i triumf och befria de väntande folken!
Så får beherrskaren igen, det, som med rätta är hans.
Latinska versen innehåller dessutom en mot svenskarna så skymflig tvetydighet, att vi ej vilja återgifva den.

2) *Uppsal. Cederhj.* Bondeska anekdoterna.

Detta land låg alltså, utan något försvar, öppet för danskarna. Redan vid landstigningen hade Kristian den femte till skåningarna utfärdat ett öppet bref, hvari han förklarade *sitt ömma medlidande med det olyckliga tillstånd, hvari de tre landskaperna hade råkat under svenska herraväldet, och dess mot alla samhällsklasser utöfvade förtryck.* Han talade om den *oafbrutna sällhet, samma landskap under danska konungars milda regering städse åtnjutit. Nu hade konung Kristian kommit, i afsigt att från svenska oket befria det suckande folket,* m. m. Om det *nya förtrycket* under Sverge och om den gamla *oafbrutna sällheten* under Dannemark var mycket att säga. Men Kristians ord och skäl måtte vara hurudana som häldst; omständigheterna gjorde dem gällande. Minnet af den gamla föreningen med Dannemark och många ännu fortfarande slägtförbindelser inom samma rike, åtskilligt missnöje mot Sverge, ökadt genom härjningarna under sista återtåget; — lockelser och löften af en mängd danska uppviglare, som genomflögo landet; — sluteligen, en nästan allmän öfvertygelse, att Sverge alldeles icke kunde försvara dessa nyvunna landskap; — se der de skäl, hvilka, olika för olika personer, dock hos de flesta och serdeles hos allmogen verkade en gynnsam sinnesstämning för danskarna. Nästan öfverallt måste presterna med eller mot sin vilja läsa förböner för konung Kristian den femte. Genast efter danskarnas landstigning bildade sig bönderna i norra Skåne till snapphaneförbund. Ett sådant lyckades redan den 24 Juli att vid Loshult bortsnappa konung Karls fältkassa, tält och silfver.

Efter intagandet af Landskrona vände sig danska konungen mot Kristianstad. Tåget dit gick obehindradt. Bakom staden låg Karl den elfte med sina få troppar. Den unga konungen var nästan utom sig af förtviflan. Oaktadt sin stora underlägsenhet ville han genast drabba tillsammans med fienden och det var endast med svårighet, som generalerna kunde derifrån öfvertala ho-

nom 1). Flere gånger gick han likasom tvekande fram och åter mellan Blekingen och Kristianstad. Slutellgen drog han sig tillbaka upp åt Småland och lemnade tills vidare Skåne och Kristianstad åt sitt öde och åt de danska eröfrarna.

ADERTONDE KAPITLET.

SLAGET VID HALMSTAD.

Då Kristian den femte förföljde Karl och svenskarna uppåt Kristianstad, skickade han åt Halland general Duncam med ungefär 4,000 man. Dennes uppdrag var att eröfra Halmstad, uppvigla halländningarna och vid Göteborg förena sig med Gyldenlöwe, hvilken hade från Norrge med 10,000 man öfversvämmat Bohuslän, brandskattat en del af Westergötland och Dal samt börjat belägringen af Göteborg. Sedermera skulle konung Kristian på östra sidan ifrån Kristianstad, och Gyldenlöwe och Duncam på vestra sidan ifrån Göteborg intränga i det gamla Sverge och måhända mötas i dess medelpunkt. Inga anstalter, inga ordnade troppar funnos att göra dem motstånd. Det var ett bland de vådligare ögonblick, fäderneslandet öfverlefvat.

Redan den 4 Augusti och under vistelsen i Karlshamn, erhöll Karl den elfte ilbud från Hård, befälhafvaren i Halmstad. Denne bad om hjelp och berättade att Duncam ankommit och börjat belägra staden, och att såväl bland borgerskap som landtfolk spordes benägenhet för danskarna. Karl fattade ännu intet beslut, utan anträdde återtåget till Wexiö, såsom förbemäldt är. Vid framkomsten den 9 Augusti, mötte han ditskyndande troppar från åtskilliga håll, utgörande, tillsammans med hvad han förut hade, 8000 man.

---

1) *Bond.* Clodts Journal.

Men, hvad som blef långt mera vigtigt och välgörande, var Johan Gyllenstjernas ankomst till lägret, och det stora inflytande, nämnde herre från samma ögonblick erhöll på ärendernas gång. Sedan De la Gardie under Uppsala riksdag hösten 1675 fallit i onåd, hade konungen vid sin sida ingen rådsherre, ingen man af större anseende och förmåga att åt det hela af verket gifva någon sammanhängande ledning. Karl sjelf var för ung och oerfaren; Ascheberg, Dahlberg och andra fältöfverstar förstodo endast sitt yrke. Skrifvare-gunstlingarna Örnstedt, Lindskiöld, Rensköld m. fl. hade ej nog anseende, och voro ej heller eniga. Också hade ärenderna under dessa månader blifvit förda med lika litet sammanhang och kraft, som under De la Gardies tid. Men i detta likasom i Sverges öde under det vigtiga året 1676 blef Johan Gyllenstjernas ankomst till konungen en afgörande vändpunkt. Genom kunskaper, skarpsinnighet, erfarenhet och oböjlig kraft hade han redan länge innehaft ett ganska stort anseende, hvilket i sammanhang med hans rang som verkligt riksråd genast ställde honom betydligt öfver de krigare och sängkammarråd, som omgåfvo och förut ledde konungen. Denne sednare fann mycket behag i Gyllenstjernas kraftfulla beslutsamhet och mindre fina umgängessätt, i hvilket allt rådde en slags likstämmighet mellan honom och den unga konungen. Inom kort hade Gyllenstjerna vunnit hans förtroende och ett afgörande ord i fråga om ärendernas gång.

Kort efter ankomsten till Wexiö och enligt Johan Gyllenstjernas råd, beslöt konungen ila till Halmstads undsättning och, om möjligt, Duncams afskärande från danska hären. Några bådo honom invänta flere förstärkningar. Men man såg, huru den tjugoåriga konungen tärdes af harm öfver de tvänne återtåg han redan måst underkasta sig; det första från Malmö till Kristianstad, det andra från Kristianstad till Wexiö. Man såg, huru olyckan i stället för att nedslå, tvärtom äggade honom till nya ansträngningar och en outtröttlig verksamhet. Han var också omgifven af ett urval grånade eller upp-

växande hjeltar. Der sågs Helmfeldt, redan mognad under trettiåra krigets bragder. Ytterligare Otto Wilhelm von Fersen, redan under samma fejd såsom yngling invigd i krigsyrket. Ytterligare Rutger Ascheberg, med sina rika lagrar, redan från Bernhard af Weimars tid, från slaget vid Jankowitz och från så många lyckliga bragder under Karl Gustafs fanor i polska kriget. Der sågs den gamla envisa, men tappra Per Hjerta, öfverste för vestgöta ryttare. Der sågs den tjugunioåriga Kristofer Gyllenstjerna, redan nu öfverste för lifgardet till fot, sedermera öfverståthållare i Stockholm. Der sågs den trettiotvååriga Nils Bjelke, nu öfverste för lifregementet till häst, sedermera under ungerska krigen utmärkt som en af Europas anseddare fältherrar. Sluteligen Erik Dahlberg, han, med hvars råd och ledning Karl Gustaf fullbragte det djerfva, men lyckosamma tåget öfver Bält. Med sådana män omkring sig och sådana känslor inom eget bröst, kunde konungens beslut ej länge vackla. Det blef, att så fort som möjligt skynda till fäderneslandets räddning. Rytteriet sadlade upp och fotfolket sattes på bondvagnar. Den 11 Augusti gick tåget till Hösjö, den 12 till Borsna, den 13 till Tutaryd (?), den 14 till Horn, den 15 till Tommerid eller Ubbäck, der konungen okänd låg med sina herrar i en lada vid Vekabygget. Tidigt om morgonen den 16 kom han till Knäröd. Folket var uttröttadt och någon föreslog att gifva dem ett dygns hvila; men Ascheberg rådde att skynda och att framför allt låta rifva Laholms bro för att hindra Duncams återtåg. Genast skickades Nils Bjelke med 1,000 hästar till Laholm 1). Till att försvara dervarande brygga och sitt eget återtåg, hade Duncam verkligen ditskickat en tropp danskar. De blefvo slagna, bortjagade och bron bränd. Under loppet af

---

1) Enligt N. Bjelkes autobiographie i *Thureholms arkiv*. Men Ascheberg säger, att bron refs af ryttmästaren Roos vid Aschebergs regemente. Se Ascheb. lefv. af Lagerbring s. 183.

samma dag hämtade konungen sina öfriga i Sjöaryd stående troppar. Vid återkomsten till Knäröd blef han igenkänd och ombedd att taga måltid i prestgården. Men tiden skyndade och dagen led. Konungen lät nedbära något mat och spisade med sina herrar på en vid vägen varande med bräder täckt och infordrad brunn. Under aftonen och följande natt fortsattes tåget norrut mot Halmstad. Duncam hade fått spaning om företaget och skickat några välberidna danskar för att ytterligare kunskapa. Under nattens mörker slöto sig dessa, okända, till rytteri-afdelningen i svenska hären, följde någon stund densammas tåg, och smögo sedan lyckligt undan och tillbaka till Halmstad. På deras berättelse trodde Duncam, att det endast var en svensk rytteri-afdelning, som nalkades. En sådan kunde ej blifva serdeles farlig. Han gick alltså öfver Fullebro och uppställde sina troppar söder om densamma för att invänta svenskarna.

I dagningen den 17 Augusti framkommo dessa till Trönninge och Eldsberga kyrkor, söder om Halmstad. Nu fick manskapet ett par timmars hvila, hvarunder de rikligen förplägade sig med några danskarnas här samlade förråder. Derpå ordnade konungen sjelf slagtordningen och utdelade fältropet, *Gud med oss!* 1). Högra armen bestod bland annat af drabanterna och lifregementet till häst under Nils Bjelke. Den leddes af Ascheberg, vid hvars sida följde konungen och Dahlberg. Bröstet anfördes af Schoultz. Det bestod af fyra fotregementer, deribland lifgardet under Kristofer Gyllenstjerna. Venstra armen leddes af Otto Wilhelm Fersen; och bland dervarande regementer märkas vestgöta ryttare under gamla Per Hjerta. Andra liniens troppar hinna vi ej uppräkna. Det hela fördes af fältmarskalken Helmfeldt 2). När allt var ordnadt, hölls chorum och bön, hvarefter

1) Enligt Clodts dagbok i *Säfstaholms arkiv*. En tafla på Drottningholm uppgifver som fältrop: *hjelp Jesus!*
2) Enligt planritningar i topografiska arkifvet samt Dahlbergs egen ritning i *riksarkifvet*. Dahlbergiana, Tom. 9

konungen sade tropparna några uppmuntrande ord. Derpå satte sig folket i rörelse, men med sänkta fanor och standarer för att så länge möjligt undgå fiendens uppmärksamhet. Främst tågade rytteriet med Ascheberg och konungen i spetsen. Denne sednare var ifrig och påskyndade ridten hastigare än fotfolket kunde följa. När svenska rytteriet tågat genom Kistinge by och framkom på dess norra sida, såg det framför sig hela danska hären. Svenska fotfolket och artilleriet var deremot en half timmas väg efter. Om Duncam i detta ögonblick angripit, hade slaget måhända fått annan utgång. Men han anade ej tillvaron af de efterkommande tropparna och stod derföre stilla. Inom kort framryckte nu svenska fotfolket och artilleriet och ställde sig i bröstet mellan båda rytteri-armarna. Nu lyftades på en gång alla fanor och standarer, och artilleriet började spela. Nu sågo också danskarna på en gång icke blott den fara, utan ock det vissa förderf, som väntade dem. En major Hein med en skara dragoner störtade med vild förtviflan mot det ännu ej ordnade vestgöta fotregementet. Han lyckades bryta sig igenom båda svenska linierna och kom undan med några och tjugo man. Alla hans öfriga kamrater föllo. Striden blef emellertid inom ett ögonblick allmän och ganska häftig. Konungen var sjelf först och sist i elden. Dahlberg vid hans sida blef tre gånger omringad af fienden, men lyckades alla gångerna befria sig. Ascheberg, likaledes beständigt i Karls sällskap, blef ganska illa sårad. Lifregementet till häst, framför hvilket konungen vanligtvis uppehöll sig, var i häftigaste handgemäng. Dess unga, nyss från franska krigen hemkomna öfverste, Nils Bjelke, hade utbedt sig, att med detta sitt regemente få strida *à la françoise*, d. v. s. med värjan i hand och utan att lossa ett skott; och på detta sätt kastade han ock sina fiender undan. Våraste striden hade lifgardet till fot under Kristofer Gyllenstjerna. Det fick händelsevis emot sig tvänne regementer, anförda af de tappra herrarna Wernstedt och Maximilian Rosencrands. Samma regementer hade dessutom

både i bröstet och på sidorna så kallade spetsvagnar, hvilka hindrade svenskarna från att med värjan i hand inbryta. Striden blef ytterst häftig. Svenska lifgardet hade lossat ej mindre än 15 salvor; men också sjelf lidit ganska mycket, hvarjemnte dess öfverste Kristofer Gyllenstjerna blifvit svårt sårad. Ändtligen föllo Maximilian Rosencrands död och Wernstedt dödligt sårad på slagtfältet. De två danska regementerna, utan anförare, utan ledare och på slutet angripna också i ryggen, nödgades ändtligen sträcka gevär. Ryktbarast bland alla krigare i detta handgemäng blef danska öfverstelöjtnanten Lützow, vanligen kallad starke Lützow. Han skall med egen hand hafva nedhuggit 17 svenskar, innan han sjelf föll i sitt blod.

Under tiden hade Duncam med några troppar dragit sig tillbaka öfver Fullebro och sökt bakom densamma ställa sig i slagtordning och försvarsstånd. Men innan detta hann verkställas, skyndade Nils Bjelke med lifregementet till häst och Hastfehr med lifgardet till fot efter honom, och vadade öfver elfven samt angrepo danskarna. Nu var allt motstånd förgäfves och hela den qvarstående fiendtliga styrkan måste gifva sig fången. Segren var vunnen. Danskarna förlorade 11 kanoner, 34 fanor och standarer, 1,000 döda och 2,800 fångar. Endast major Hein och några hans dragoner kommo undan och medförde till danskarna underrättelsen om nederlaget.

I Köpenhamn hade man fått den falska tidningen, att Duncam eröfrat Halmstad. I glädjen deröfver tömde köpenhamnsboarna om qvällen månget glas; men en bland dem yttrade dock varnande: *Flyvetidender ere ofte Lyvetidender.* Spådomen sannades, då man kort derefter fick underrättelse om sanna förhållandet.

Svenskarnas seger hade kostat dem blott några hundrade man 1). Karl uppförde sig med sans och mildhet

---

1) Karl i bref till rådet säger, att svenskarna förlorade blott 38 man.

mot de fångna danskarna; ehuru två af öfverbefälet hade förut varit i svensk tjenst och vid afskedet derifrån lofvat konungen att aldrig mot honom draga sina värjor. När de nu, såsom fångar, måste nedlägga samma värjor för hans fötter; då erinrade konungen dem om löftet, dock endast helt mildt och i förbigående. Det blef hans enda hämnd. Han till och med skyddade nämnde herrar från plundring och böd dem på gästabud, innan de blefvo som fångar till bestämda orter afskickade.

Den vigtigaste följden af denna seger var, att föreningen mellan danska och norrska härarna hindrades. För att äfven framgent hålla dem ifrån hvarandra, beslöt konungen, enligt Johan Gyllenstjernas råd, att sätta sin här vid något starkt pass emellan Halmstad och Göteborg. Dahlberg utsåg dertill och befästade den så kallade Klosterbron, som gick öfver Wiskeån vid Ås kyrka något norr om Warberg. Konungen sjelf tog högqvarter i Syllinge by och tropparna förlades i trakten omkring. Här stod Karl den elfte en månads tid för att invänta förstärkningar och hindra föreningen mellan Kristian den femte och Gyldenlöwe. Detta sednare blef ej konungen serdeles svårt. Visserligen hade Gyldenlöwe från land och danska amiralen Markus Rotstein från sjösidan instängt Göteborg. Den sednare skrämdes dock genom ryktet om engelska fartyg, som skulle komma svenskarna till hjelp. Han öfvergaf sin plats och seglade nedåt Dannemark, hvarunder han led mycken skada af den förföljande amiral Sjöblad. Nu var Gyldenlöwes belägring af det på sjösidan fria Göteborg alldeles fåfäng, och han återgick närmare norrska gränsen. Han sökte att med mycket skjutande mot Bohus fästning locka Karl från dennes starka läger vid Syllinge, men fåfängt. På södra sidan kom Kristian den femte ej längre än inemot Halmstad; då han, underrättad om ofvannämnde förhållanden, vände tillbaka nedåt Skåne.

Så hade den unga kung Karls beslutsamhet och kraft, och hans troppars ihärdighet och mod tillintetgjort danskarnas stora, mot Sverges hjerta rigtade plan. Det

var en lyckans solglimt mellan molnen. Tunga och hotande hängde dock dessa ännu öfver och rundtom hela Sverge. Vi vilja taga dem i närmare ögnasigte, för att tydligt lära känna, i hvad vådlig belägenhet fäderneslandet då sväfvade 1).

NITTONDE KAPITLET.

KRIGSRÖRELSERNA RUNDTOM SVERGE SOMMAREN 1676.

Vi fortsätta efter samma ordning, som vi börjat, och vända oss till krigsrörelserna vid

NORRSKA GRÄNSEN.

Det var i midsommarsveckan 1676, som Kristian den femte landsteg vid Helsingborg och Tromp i Ystad. En vecka förut hade Gyldenlöwe från Norrge infallit i Bohuslän med 10 till 11,000 man. Strömstad brändes, Uddevalla och Wenersborg eröfrades. Hela Bohuslän, södra Dal och Westergötland närmast Trollhättan och Rånumsbro blefvo öfversvämmade och brandskattade. Båtar anskaffades och några större dylika drogos från Uddevalla inuti Wenern, der de bestegos af 400 danskar, hvilka sålunda började fritt husera kring stränderna. Men i allmänhet höllo fienderna temligen god krigstukt. Det såg nästan ut, som sökte de vinna folket för en förening med Dannemark.

---

1) Otryckta begagnade källor för denna berättelse äro: *Riksregistrat.* Karl d. XI:s berättelse till Rådet d. 17 Aug. — *Rålamb.* Fol. 41. Rutg. v. Aschebergs Journal. — *Brah.* Quart. 131. N. Bjelkes egenhänd. lefvernesbeskr. — *Thureholms arkiv.* N. Bjelkes utförligare lefvernesbeskrifn. på fransyska benäget meddelad af herr grefve A. Bjelke. — Och isynnerhet Clodts Journal i *Bond. arkiv.* på Säfstaholm. Quarto N:o 19.

På svenska sidan leddes försvaret i Wermland och på Dal af öfverste Jonas Gyllenspetz. På kröningsriksdagen 1675 hade alla förbundit sig att i nödens stund gå man ur huset. I anledning häraf samlades folket från Elfdals och Fryksdals härader i Wermland i afsigt att genom ett infall i Norrge oroa fienden. Men knappt hade man tågat en eller annan dag, förrän bönderna gjorde uppror och vände hem igen, hvar och en till sitt. — Folket från syd-vestra delarna af Wermland blef likaledes af några officerare samladt och fördt nedåt Dal för att möta fienden. Men vid ankomsten till Åmål, gjorde också denna bondeskara uppror, samt öfvergaf sina anförare och återvände hem. — På södra Dal, der fienden infallit, hade Gyllenspetz mera framgång. Dalbönderna följde honom vid åtskilliga försök att tillbakadrifva danskarna. På Stigsfjellet blef en häftig drabbning hållen mellan danska öfversten Hvitfeld och svensken Gyllenspetz, den sednare beledsagad af några kompagnier gamla ryttare och en stor skara bönder. Sluteligen blef Gyllenspetz sårad och svenskarna skingrade. Dermed upphörde motståndet och Södra Dal underkastade sig brandskattningen.

I Bohuslän och Westergötland fördes svenska befälet af Hans Georg Mörner och af Sperling; men i slutet af året helt och hållet af M. G. De la Gardie. Också från Westergötland skulle man ur huset utgå både af adel och bönder. Men förvirringen var stor. Ena gången kom De la Gardie med folket från hela sitt grefskap, tågande till mötesplatsen. Då fanns, eller väntades der ingen annan, och De la Gardie lät sina karlar vända hem igen. Kort derefter kom landshöfding Kurck med 6,000 vestgöta bönder och några kompagnier af adelsfanan. De tågade mot fienden. Men snart upplöste sig bondeskaran och sprang hem igen. Adelsfanorna följde exemplet. Två kompagnier deraf drogo sig baklänges ända till Sköfde; två andra läto sig af fienden tillfångatagas. Några troppar och bondeskaror, hvilka samlat sig på Hunneberg, blefvo af danska generalmajoren Lewen-

helm angripna och skingrade, och nu fanns intet motstånd mer; ej heller någon ordning utefter hela gränsen af Wermeland, Dal och Westergötland. Detta ej blott hos bönderna. Äfven fogdar, länsmän och prester vägrade fullgöra öfverhetens befallningar. De fruktade fienden, fruktade måhända också de uppstudsiga bönderna. De visste ej, hvad de skulle tänka eller göra. Danskarnas framgång målades med öfverdrifna och högst osanna färger i kungörelser, som Gyldenlöwe lät kringsprida i landet. *Jag har*, skref han, *slagit Mörner och Sperling och dessutom femtusen vestgötabönder och fyrahundra adelsryttare på Hunneberg. Hela Westergötland är laggdt under konung Kristian och denne förföljer nu med trettiosex-tusen man den flyende svenska konungen.* Landet uppmanades till hörsamhet och lydnad, och hotades i annat fall med brand och död 1). Folket visste ej hvad de skulle tro. Nedslagenheten var allmän. I Åse och Wäne härader började många redan hylla danska konungen.

Detta allt tilldrog sig i Juni och Juli månader 1676. Det var en lycka för Westergötland, att Gyldenlöwe måste vid denna tid vända sin styrka mot Göteborg, för att, som förbemäldt är, bereda en förening med de danska troppar, som under Duncam kommit till Halmstad. Redan är berättadt, huru detta förslag, jemnte eröfringen af Göteborg misslyckades. Gyldenlöwe vände sig nu mot Bohus fästning. Befälet fördes der af den 78-åriga Harald Stake. Han försvarade sig tappert, och då Gyldenlöwe uppmanade honom till dagtingan, gaf han ett skriftligt och rimmadt afslag, så qvickt, att det borde, men så plumpt att det icke kan anföras. Gubben var så ifrig, att då han ej förmådde sjelf stiga till häst, lät han andra lyfta sig i sadeln för att få deltaga i ett utfall mot de hatade danskarna. Till hans undsättning kom slutligen Magnus Gabriel De la Gardie med en hop vestgötar. Gyldenlöwe återgick till Norrge, hvarvid dock

---

1) *Nordin.*

Kungself och Wenersborg afbrändes. Hösten var kommen och krigsrörelserna upphörde 1).

Sedan danska amiralen Rotstein låtit sig bortskrämmas, hade Sjöblad, med sin lilla göteborgs-flotta, under hela sommaren svăfvat omkring i Kattegat och gjort många och stora byten. Frampå hösten blef han återigen af en ny dansk flotta under Wibe innestängd i Göteborgs hamn.

Vi öfvergå nu till andra sidan af krigets skådeplats, nemligen till

BLEKINGEN.

Efter eröfringen af Ystad, landsteg Tromp i Blekingen och intog Kristianopel. Frampå hösten gjorde danskarna en ny landstigning och togo Karlshamn. Svenska befälhafvaren, en öfverstelöjtnant Hård, hvilken utan nödtvång uppgifvit fästningen, blef derföre dömd och arkebuserad. Sverges förlust vid Karlshamn var nemligen ganska stor. Danskarna fingo der rika munförråd, tvänne nya örlogsskepp, sex mindre fartyg, 361 kanoner och 20,000 gevär. Bönderna i nästan hela Blekingen hade redan förut gjort eller gjorde nu uppror mot svenskarna och förenade sig med snapphanarna i Göinge härad.

KRISTIANSTAD.

Staden, omgifven af stora moras och goda fästningsverk, hade en stark svensk besättning under öfverste Wulfklo. Karl hoppades, att han skulle länge kunna bibehålla sig. Då konung Kristian kom och uppfordrade staden, genmälte också Wulfklo, att han ämnade försvara sig till sista man. Försvaret räckte dock endast fem dagar. Den 10 Augusti anlände konung Kristian utanför vallarna. De omgifvande träsken voro för till-

1) *Riksark.* Grefve M. G. De la Gardies bref, i hvilka för denna tid finnas ganska många upplysningar.

fället af den starka hettan uttorkade. Om de vattenfylldes af kommande regn, skulle hvarje belägring blifva omöjlig. Staden borde derföre öfverraskas. Några bönder och fiskare der i trakten mutades, och visade danskarna en föga känd gångstig öfver dessa moras, hvilka eljest ansågos otillgängliga. Med sådan ledning ordnade konung Kristian den storm, som från fyra olika sidor skulle angripa fästningen. Wulfklo visste ej ett ord, innan fienden stod på vallarna. Allt motstånd var förgäfves. Vid pass 500 svenskar blefvo nedhuggna, 300 tillfångatagna. Staden plundrades och de rika förråden föllo i danskarnas hand. Det skedde den 15 Aug. 1) eller två dagar före slaget vid Halmstad.

Malmö försvarades ännu af den tappre och vaksamme Fabian von Fersen. Det var den enda punkt, som svenskarna numera hade qvar uti hela Skåne.

POMMERN

försvarades af Otto Wilhelm Königsmarck, af hans hjeltemod och fältherresnille. Ty troppar hade han föga, och understöd fick han intet. Ehuru blott steg för steg måste han derföre vika undan den vidt öfverlägsna kurfursten af Brandenburg och dess hjelptroppar. Denne tog efter hvarandra, Tribbesees, Peenemünde, Anklam, Lockenitz, Damm och sluteligen Demmin. Så många voro olyckspostera, som Karl fick från Pommern mottaga. Vid årets slut hade svenskarna derstädes qvar endast Stralsund, Greifswald och Stettin.

BREMEN

blef 1675 af fienderna öfversvämmadt. Stade, den sista svenska fästningen, uthungrades och blef af fienderna intagen den 13 Augusti 1676. Nu var äfven hela denna besittning förlorad för Sverge.

1) Enligt Theat. Europ. — Spegel säger d. 13 Aug.

Året 1675 och till större delen äfven året 1676 hafva i våra häfder en sorglig märkvärdighet. Det hvilade nemligen vid denna tid öfver hvarje svenskarnas företag ett serdeles olycksöde, stundom till en del föranledt genom begångna misstag; men stundom också en följd af alldeles oförvållade tillfälligheter. Olyckorna började i tyska kriget, då vid Ratenau en lättrogen korporal släppte kurfursten in i fästningen och föranledde så dess förlust; — sedermera, då Adam Wachtmeisters förhastade anfall vid Fehr-Bellin var närmaste orsaken till det nederlaget; — sedermera, då den skrämda Örnstedt öfverdref berättelsen om samma nederlag och derigenom narrade Karl Gustaf Wrangel att med sina troppar skynda undan åt Pommern, i stället för att vid Wittstock invänta och förena sig med Wolmar Wrangel och omigen möta den underlägsna fienden; — ytterligare märkes den motvind, som under 6 till 7 veckor höll svenska flottan overksam vid Dalarön; — derpå kom Stenbocks dröjsmål med ankarets uppvindande, hvarigenom seglatsen fördröjdes; — sist kom stormen, som kastade flottan hemigen och farsoten, som medtog dess besättning. Alla dessa missöden inträffade 1675. Året 1676 började på samma sätt. Först glömde Creutz några signaler, och gick derigenom miste om segren i första sjöslaget; — sedan följde den af både fel och tillfälligheter föranledda kantringen af amiralskeppet Kronan, och de öfriga förluster, som deraf orsakades. — Vid samma tid kom amiral Sjöblad jemnt en dag för sent för att undsätta och rädda Stade. — Landskrona förlorades genom oförsigtighet vid ett utfall; Helsingborg derigenom, att eld kom lös i krutkammaren; och Kristianstad genom en ovanligt stark torksommar och några mutade bönders förräderi.

Det var i sanning en sällsam och olycklig förening af missöden och oskicklighet; ett sammanträffande, som kunnat nedslå modet och hågen att yttermera våga något för fäderneslandet.

TJUGONDE KAPITLET.

SVENSKA RUSTNINGAR KRING STOCKHOLM.

Redan vid fälttågets början och innan någon olycka ännu inträffat, fruktade man att danska flottan skulle anfalla Stockholm. Till skydd mot ett sådant angrepp funnos likväl inga tillräckliga troppar samlade. Man beslöt derföre, att i skären göra några försvarsanstalter, samt att till hufvudstadens understöd uppbåda och i ordning rotera kringboende allmoge 1). Det ansågs ej vara nog. Man föreslog, att riksråderna borde sjelfva stanna i det hotade Stockholm och med sitt personliga anseende och med allt sitt folk bidraga till försvaret. Rådets ålderman, den sjuttiofyraårige Per Brahe var genast färdig. *Jag skall komma*, sade han, *med allt mitt folk, så många jag har*. Någon mente, att det vore nog, om hvarje riksråd medtoge ett mindre antal. Brahe svarade: *det vore skam, om ett riksråd komme med 4, 5, eller på sin höjd tio underhafvande krigsmän. Nej, vi måste gå man ur huset. — Må ske*, sade Gustaf Banér, *men sjelf går jag icke dit, ty der blir ingen ordning*. Bengt Horn tillade: *hvad är detta för nya fordringar? Vi bekosta rusttjenst och betala krigsgerder. Skola vi nu också hålla vakt tillsammans med borgrarna? Nej! När det gäller, skall jag komma; men inga förbindelser i förhand!* Jan Gyllenstjerna sade: *man vill endast ställa sig i beredskap mot faran*. Horn svarade: *jag kommer med något folk till staden; men jag måste ock lemna några att skydda mina egna gårdar*. Per Brahe utbrast: *jag fruktar vi få skam af sådana ord och skäl, då efterverlden en gång varder dem läsande. När fäderneslandet är i fara, då vore det lumpet, om Svea Rikes Råd ej skulle komma med mer än åtta till tio man hvardera, eller tillsammans på sin höjd 500 man. Det vore spott*

---

1) *Rådsprot*. d. 24 Maj 1676.

och skam. Nej! Då vår hufvudstad hotas, måste hvart enda riksråd gå ut, och det med man ur huset. Den gamle dref sin mening igenom och beslutet blef taget i öfverensstämmelse dermed 1).

Snart derefter kom Erik Lindskiöld med underrättelse om det olyckliga slaget vid Öland, och att danska flottan kunde när som häldst väntas i Stockholmsskären. Ställningen blef nu än mera vådlig. I staden funnos blott 40 centner krut 2). Riksråderna höllo många och mångtaliga sammankomster. I skären vidtogos åtskilliga anstalter, och på öfverståthållaren Klas Rålambs förslag beslöt Stockholms borgerskap värfva 1000 knektar till stadens försvar 3).

Den 8 Juli kom underrättelse om danskarnas landstigning i Skåne och Karl den elftes återtåg till Kristianstad. Tillika erhöll rådet konungens befallning, att sammankalla landskapsmöten och der öfvertala folket, att till fäderneslandets räddning bifalla nya utskrifningar. Nu ställde sig Jan Gyllenstjerna jemnte Per Brahe i spetsen för fosterlandsvännerna. *Allt är ej ännu förloradt,* utbrast han. *Vi skola uppmana adeln, att, såsom förfäderna gjorde, ställa ryttare för sina gods och dessutom mangrannt sjelfva gå i fält. Intet undantag! Alla, till och med landshöfdingar och riksråd, böra sjelfva stiga i sadeln.* Klas Rålamb tillade: *Ja väl! ingen ärlig svensk vill nu släppa konungen handlös. — Äro vi ense derom?* sade Gyllenstjerna, *att hvar adelsman från 16 till 60 år skall stiga till häst?* Alla bifölllo, och Per Brahe med sina 74 år på nacken sade: *så gammal jag är, skall jag ändå sjelf sitta upp emot fienden* 4). Alla voro beslutsamma. Man valde befäl och mötesplatser för det folk, som borde utskrifvas, och flere rådsherrar skickades genom natt och dag

1) *Rådsprot.* d. 30 Maj 1676.
2) *Rådsprot.* d. 6 Juni 1676.
3) *Rådsprot.* d. 19 Juli 1676.
4) *Rådsprot.* d. 8 och 10 Juli 1676.

kring riket för att leda landskapsmötena och uppmuntra folket till fosterlandets försvar.

I Augusti eller i slutet af Juli höllos dessa landskapsmöten. I allmänhet visades stor beredvillighet att hjelpa det älskade fäderneslandet. I Finnland t. ex. lofvade både herrar och bönder att 1677 års utskrifning skulle få verkställas redan 1676, och således blifva den andra på det året. Borgrarna likaledes att genast skaffa nya båtsmän i stället för de under året afgångna; och presterskapet att åt konungen uppsätta 245 munderade ryttare med hästar. Adeln utfäste sig att fördubbla rusttjensten och erlägga den icke blott för sina gårdar utan ock för sina kapitaler, till och med för enkor, fattiga och omyndiga barn. Ungefär lika uppoffringar beviljades ock på de andra landskapsmötena. Med sådan beredvillighet fick man mycket medel och en stor mängd folk, åtminstone på papperet.

Att sammanhålla och leda dessa krafter var svårare, häldst under den oro, som intagit sinnena. Den började visa sig äfven i Stockholm och bland dess lägre borgerskap. Dulle Baneren företog sig att kalla dem till hemliga möten, smickra deras fåfänga, locka dem med lofvade fördelar samt i allmänhet tala illa om regeringen, om öfverståthållarn och om magistraten. Han var en allmänt föraktad man; men när han förde ett sådant språk, lyssnade de oförståndiga och klandersjuka till hans ord. De blefvo oroliga och började hålla hemliga nattmöten. Ett rykte utspriddes, att de 1,000 man, som blifvit värfvade till att skydda Stockholm mot danskarna, voro i sjelfva verket ämnade till borgerskapets förtryck. Många vägrade derföre, att bidraga till denna värfning, och när stadens 48 äldsta ville hålla dem till ordning, visade de olydnad och uppstudsighet och utstötte till och med hotelser mot dem, som redan beviljat värfningen 1). Längre fram och i September kom det verkligen till smärre upplopp och slagsmål mot vakten.

---

1) *Rådsprot.* i Aug. 1676.

I landsorterna vägrade också några brukspatroner att anskaffa de ryttare, som blifvit dem affordrade 1). Äfven soldaterna voro missnöjda; man kunde ej lita på dem, utan nödgades släppa tagna upprorsstiftare. De till staden uppbådade bönderna blefvo så oroliga, att man måste skicka dem hem. I Norrland spordes äfven dylika rörelser och öfverste Örnklous tremänningar från Jämtland vägrade till en tid att följa sin befälhafvare 2).

Af allting sågs, att i styrelsen icke fanns någon kraftig hand att sammanhålla, någon stark ande att leda verket. Konungen var i södra Sverge. Till honom hade i slutet af Juli Johan Gyllenstjerna nedrest. Per Brahe var för gammal och Magnus Gabriel De la Gardie, i sig sjelf svag och vacklande, och dessutom i onåd, låg hela denna vigtiga sommar nere på Läckö.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

KONUNGENS RUSTNINGAR TILL SKÅNSKA HÖSTTÅGET 1676.

Den glans och drift, hvarmed konung Kristian öppnade årets fälttåg, aftog mot slutet af detsamma mer och mer. Kristianstad eröfrades väl i medlet af Augusti, men dermed slutades segerfarten den gången. Sverge stod väl öppet och nästan värnlöst, isynnerhet på östra sidan, hvarest den på hafvet herrskande danska flottan dessutom kunde obehindradt understödja hvarje landhärens företag. Men Kristian begagnade ej det gynnande tillfället. Under sednare hälften af Augusti och hela September låg hans här nästan sysslolös i norra Skåne eller i trakten af Halmstad. Redan så tidigt, som i slutet af September, lade han sina troppar i vinterqvarter och reste sjelf öfver till Köpenhamn.

---

1) *Rådsprot.* d. 4 Sept. 1676.
2) *Rådsprot.* d. 8 och 9 Sept. 1676.

Men i svenska lägret vid Syllinge tänkte man på helt annat än hvila och vinterqvarter. Karl den elfte brann af åtrå att hämnas sina förluster och befria sitt fädernesland. Efter nya under sommaren gjorda utskrifningar väntade han betydlig förstärkning, med hvilken han ämnade företaga ett nytt infall i Skåne, och det ännu samma höst. I dessa åsigter stärktes han af Johan Gyllenstjerna, hvilken mer och mer blef konungens allt i alla. Med ledning af denne kraftfulle man och just vid denna tid samt här vid stranden af Viska-ån, var det, som Karl den elfte fattade beslutet om det krigsföretag, som blef begynnelsen till Sverges räddning ur dess dåvarande betryck. Verkställigheten anförtroddes åt Johan Gyllenstjerna och Erik Dahlberg. De erhöllo vidsträckta fullmagter att under en resa kring landet samla, ordna och leda förstärkningarna ned mot Markaryd vid skånska gränsen 1). Genom öppna bref ålades öfverstar, generaler, landshöfdingar, till och med riksråder, att i allt efterkomma, hvad Gyllenstjerna och Dahlberg å konungens vägnar begärde. Tillika blefvo alla innevånare i Småland uppbådade. De skulle under anförande af Pontus De la Gardie och Ebbe Ulfeld genom infall i Blekingen och östra Skåne sysselsätta fiendtliga styrkan och skingra snapphanarne 2).

Med förvånande skyndsamhet och kraft utförde Gyllenstjerna och Dahlberg sitt uppdrag. Vid Hamneda kyrka på stranden af Laga-ån möttes från många olika håll de af Gyllenstjerna och Dahlberg samlade tropparna, utgörande tillhopa vid pass 12,000 man 3). Med så mycken tysthet hade saken bedrifvits, att ingen tropp, icke ens dess befäl, visste något om den andra, förr än de härstädes från alla håll på en gång sammanstötte.

---

1) *Riksark.* Karl den elftes memorial för Joh. Gyllenstjerna och Erik Dahlberg d. 19 Sept 1676.

2) *Riksregistrat.* Karl den elfte till landshöfdingarna i Kalmar, Jönköping och Kronoberg.

3) *Riksark.* Acta angående entreprisen mot fienden 1676 uppgifva styrkan till 14,567 man.

Tropparna voro till en dêl af sådant slag, som väckte mer undran, än beundran. De vittnade mer om landets vilja än förmåga. Det var allehanda folk i allehanda rustningar; t. ex. adelns fördubblingskarlar; ryttare, lejda af civil-ämbetsmännen i Stockholm; likaledes ryttare, utrustade af presterna; dessutom Helsinge tremänningar, Smålands sjettingar, gamla, afskedade östgötar och smålänningar m. m. Den brokiga skaran mönstrades och ordnades af konungen, omgifven af sina trogna, sina tappra; en Helmfeldt, Ascheberg, Dahlberg, Kristofer Gyllenstjerna, Nils Bjelke, Hans Wachtmeister m. fl. derjemnte också af en stor skara unga, frivilliga ädlingar, alla färdiga att våga sitt lif för konungen och fäderneslandet. I denna sinnesstämning kommo de till Markaryd. Det var en söndag, och Markaryd var ock sista kyrkan inom Småland, inom gamla Sverge. Dagen kunde också för många af de närvarande blifva deras sista söndag; ty i närmsta socken inom skånska gränsen lågo danska troppar, och inom veckans lopp kunde den blodiga slagtningen hafva inträffat. Tillfällets vigt och betydelse ingaf alla en högtidlig sinnesstämning. Man såg en stor skara af de unga ädlingarna, anförda af Hans Wachtmeister, samla sig kring konungens öfverhofpredikant, doktor Spegel, och inför honom aflägga sin bigt och af hans hand mottaga nattvarden såsom en »*beredelse att lida och utstå det yttersta för sin konung och sitt fädernesland.*»

Tisdagen den 24 Oktober ryckte svenska hären in uti Skåne.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

SKÅNSKA HÖSTTÅGET 1676.

Utan danska härens ofvannämnde besynnerliga overksamhet under eftersommaren, hade Karl svårligen kunnat samla och ordna sina troppar till det anfall, som nu

skedde. Ännu samma dag han inbröt i Skåne, lågo danskarna i sina vinterqvarter inom nordvestra delen deraf, och det utan att hafva någon aning om faran 1). Karl den elfte tågade genom Fagerhult och Oderljunga nedåt Ebbarp. Meningen var att komma på sydöstra sidan om danskarna och således afskära dem från Landskrona fästning, hvilken var deras enda säkra stöd. Men tåget fördröjdes af bråtar, som mångenstädes voro fällda öfver vägen. Genom någon svenskarnas oförsigtighet, kanske ock genom spejande snapphanar blef företaget dessutom röjdt för danskarna. Hufvudstupa bröto dessa upp från sina vinterqvarter och samlades vid Åby gästgifvaregård 2). Redan dagen derpå hastade Karl den elfte från Ebbarp 3) för att angripa dem och utkämpa striden; men danskarna hade skyndat undan nedåt Landskronasidan. Om Karl genast följt efter, hade han måhända kunnat hinna och upprifva dem, innan de erhållit förstärkning från Seland. Så säga några bedömare af saken. Men för att åt hären bekomma åtskilliga nödtorfter, vände sig konungen i stället åt Helsingborg, hvilken stad genast blef eröfrad och till straff för sin benägenhet för danskarna, lemnad till plundring.

Under tiden hade konung Kristian fått underrättelse om svenskarnas infall. Genast skyndade han och hans bror, prins Georg, öfver till Skåne och förenade sig med dervarande danska troppar, hvilka, numera samlade och ordnade, voro jemnstarka med svenska hären. Båda konungarna möttes söder om Helsingborg. Svenskarna stodo vid Bårslöf, danskarna i Quistofta. Mellan båda flöt Råelfven genom en tämligen djup dal. Ingendera af de stridande vågade att öfver densamma besöka sin fiende. Men så mycket flitigare påhälsningar gjordes med ka-

---

1) Hvad *Anecdotes de Suede* berättar om motsatsen och om Jan Gyllenstjernas så kallade förrädiska uppförande, anse vi ogrundadt.

2) I Gråmanstorps socken.

3) I Perstorps socken ett stycke från Rönneån.

nockulorna. Ett par sådana kommo från danska lägret och flögo genom taket på Bårslöfs prestegård, der Karl den elfte bodde; men i allmänhet blef detta skjutande utan någon synnerlig verkan. Ställningen var dock ofördelagtig för svenskarna. De saknade bröd, salt och dricka 1), och sjelfva marken för deras läger var af höstregnet så uppblött och gyttjig, att smutsen ofta stod soldaterna högt på smalbenet.

Karls läge började blifva ganska betänkligt, och det i många hänseenden. De till understöd uppbådade småländska bönderna visade tröghet och ovilja. Många sprungo från fanorna och andra gömde sig helt och hållet undan för att slippa deltaga i striden 2). Pontus De la Gardies försök, att med dem återtaga Kristianopel och Blekingen, misslyckades. Skånska landtfolket ådagalade stor benägenhet för danskarna. Dessas läger fick mycken och frivillig tillförsel, under det knappt ett enda lass kom till det svenska. Säd och brödföda måste Karl den elfte hämta ifrån Markaryd, och mycket deraf blef under vägen bortsnappadt af snapphanarna. Kreatur blefvo väl af svenskarna i stor mängd tagna och till föda slagtade; men salt felades till köttets ordentliga användning. Den ovanliga maten och osunda lägerplatsen föranledde derföre icke blott missnöje, utan också en mer och mer kringgripande sjuklighet. Danska hären deremot hade på åsarna vid Gantofta och Kastlösa ett läger, som genom sin höjd var icke blott torrare och sundare, utan ock gaf tillfälle att med mera fördel bruka kanonerna mot de lägre stående svenskarna. Danska hären hade också fördelen af ymnig tillförsel från södra Skåne och det gent emot liggande Seland.

---

1) *Falkenb.* Sv. Mscrp. Fol. 9. G. A. De la Gardie till M. G. De la Gardie d. 29 Nov. 1676 anför ett rykte om motsatsen.

2) *Riksregistrat.* Karl till Pontus De la Gardie och till några landshöfdingar d. 4 Nov. 1676.

Åtta dagar stodo härarna midt emot hvarandra i detta för svenskarna så ofördelagtiga läge. Än svårare hade fortsättningen af ett sådant förhållande blifvit. Men, besynnerligt nog, uppbröt konung Kristian redan den 8 November från Quistofta nedåt Landskrona, som man sade, drifven af brist på hästfoder. Med glädje uppbröto ock svenskarna från de gyttjiga fälten vid Bårslöf och tågade söderut för att undsätta det belägrade Malmö och tvinga fienden till strid. Men denne hade försprång och skyndade ner till Lund, samt ställde sig norr om staden, söder om Lydde-ån vid det så kallade Fladmansvad, som leder öfver samma vattendrag. Härigenom hade han för svenskarna afskurit möjligheten, att öfver nämnde å komma Malmö till hjelp eller danskarna på lifvet. Snart anlände Karl till samma nejd och slog sitt läger norr om ån, med hufvudqvarteret i Benstorp; fotgardet under Kristofer Gyllenstjerna i Lilla Harje, längst fram emot fienden; de öfriga tropparna i gårdarna omkring. På södra sidan ån, stod danska lägret vid Skälshög, med det kungliga högqvarteret i Svenstorp och förposterna vid Hostad och Hoby. Svenskarnas lägerplats var visserligen torrare än den vid Bårslöf; men led i öfrigt af alldeles samma olägenheter, till och med ökade i mån af sjukligheten och kölden. De hårda November-vindarna drogo obehindradt fram öfver skånska slätten och på ved var stor brist. Någon tillförsel skedde ej heller från det kringboende landtfolket. Det hände tvärtom, att svenska troppar blefvo af bönderna lockade och ledda i danska försåt, hvilket förorsakade dem mycket afbräck.

I denna svåra belägenhet uthärdade Karl den elfte och svenskarna vid pass tre veckors tid. Att gå öfver den sumpiga Lydde-ån midt framför fienden och dess kanoner, var omöjligt. Lika omöjligt var ock att kringgå fienden och öfver Sandby och Dahlby framtränga till svenskarna i Malmö; ty konung Kristian hade då, med kortare väg, lätt kunnat genskjuta och afskära tåget genom att bakom Höje å intaga en lika fast ställning, som

den, han nu innehade bakom Lyddån. I förtviflan om lycklig utgång ville en och annan öfvergifva hela försöket och gå hem till Sverge igen. Men den unga konungen harmades vid tanken på så snöplig utgång af ett företag, på hvilket han användt så mycken möda, satt så stora förhoppningar. Samma beslutsamma tänkesätt hystes af flere hans krigskamrater. Hans Wachtmeister sade: *jag älskar min konung högt. Dock vill jag häldre efter en ärlig strid för fäderneslandet bära honom död till sitt tält, än se honom så skamligt återvända till fäderneslandet.* I sådan anda togs beslutet. Man stadnade qvar. Till skydd mot den ökade kölden gräfde sig svenska soldaterna jordhyddor. Ständiga skärmytslingar föreföllo. Svenskarna uppbrände danska förråderna vid Hoby. Danskarna likaledes Skarhults egendom, tillhörande Pontus De la Gardie; och under sådana bragder förflöt tiden.

Dag efter dag blef dock svenskarnas belägenhet försvårad. Kölden, bristen och sjukdomarna ökades. Den väntade förstärkningen, 1,200 finska ryttare under öfverste Branhoff, fördröjdes. I svenskarnas rygg blefvo deras sjukhus af fienden förstörda. I svenskarnas bröst blef Lilla Harje skjutet i brand, så att tropparna, svenska fotgardet, måste derifrån vika tillbaka och lägra sig i osunda jordkojor. Den unga konungen uppbrusade i yttersta harm. Oaktadt man föreställde sakens omöjlighet, ville han dock midt framför danskarnas ögon gå öfver den sumpiga Lydde-ån och angripa sin fiende. Natt efter natt måste generalerna ut och undersöka läget. En gång, det var natten till den 17 November, gick Karl sjelf, tillsammans med Helmfeldt, Ascheberg och Dahlberg, öfver ån och beság fältet från stranden uppåt fiendens läger. Men företaget befanns verkligen medföra så många svårigheter, att det måste öfvergifvas; dock endast för att på annat ställe försökas. Konungen red nemligen sjelf till Käflinge och började laga broarna der och vid Högsmölla, för att kunna öfver dem tåga fram och komma danskarna på lifvet. Nu anlände

ock Bramhoff med sitt finska rytteri. Konungen lågade af längtan efter striden, och befallningar voro redan utfärdade till det vådliga företaget att följande dagen gå öfver broarna vid Käflinge.

Men, likasom en ny svenskarnas bundsförvandt, kom i detsamma äfven den gamla svenska vintern. Lydde-ån började genast lägga sig. Om frosten några nätter fortfore, skulle man öfver henne kunna beqvämligen från Harjegårdarna gå fienden rakt på lifvet. Enligt de flestas råd beslöt Karl afbida denna lägenhet. Beslutet fattades den 1 December och sedan konungen sjelf ännu en gång undersökt passet.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

FÖRBEREDELSER TILL SLAGET VID LUND.

Följande plan uppgjordes för rörelsen. Svenska hären skulle från trakten af Lilla Harje draga sig vesterut åt Stora Harje till och sedermera gå öfver den frusna ån, samt häldst angripa danskarna, eller om sådant befunnes omöjligt, gå till Lund och antingen fatta stånd på den der utanför liggande Helgonabacken eller ock skynda till Malmös undsättning. Högra flygeln skulle föras af O. W. Fersen, midten af Schoultz och venstra flygeln af Galle och Schönleben; det hela af Helmfeldt.

Emellertid fortfor frosten. Hvarje natt undersöktes isen, och hvarje morgon framlades deraf allt tjockare och tjockare prof. Den 3 December ansågs den tillräckligt stark, och öfvergången beslöts till följande natt. Nödiga befallningar utdelades, och vid aftonbönen skulle hvarje tropp serskildt bedja om lycka och framgång för det tillämnade företaget. Om qvällen skref Karl med egen hand ett bref till sin mor för den händelse, att slaget finge en olycklig utgång. Det var ett afskedsbref och tillkännagaf, att han dagen derpå ville *segra eller*

dö. Skulle det sednare inträffa, bad han att blifva förd till Stockholm för att der bland sina förfäder i Riddarholms-kyrkan begrafvas. Äfven Spegel tillkallades, och under ett ensligt samtal med denne vördnadsvärde man, beredde sig konungen till den väntade striden, den kanske väntande döden. Emellertid hade natten inbrutit. Tropparna voro i ordning och fältropet, *med Guds hjelp* 1), redan utdeladt.

Nu gick månan ner, och nattens mörker bredde sig öfver fältet. Alla regementerna ryckte i bestämd ordning ur lägret. Konungen kom ridande till hvarje tropp serskildt och sade dem några uppmuntrande, förtröstansfulla ord. Fotgardet, Kristofer Gyllenstjernas regemente, uppmanade han, att icke aflossa den sista och svåraste salvan förrän på 10 till 12 stegs afstånd från fienden. *Men*, sade Helmfeldt, *om folket kommer fienden så nära, hvad skola de då göra, sedan sista salvan blifvit afskjuten? Då*, sade konungen, *då gossar! pliten i hand och musköttkolfven upp! och sen gäller det, att gå löst på danskarna.* Med dessa och dylika ord, tilltalade Karl sina krigare och blef öfverallt med glädje och frimodighet mottagen; och, när han frågade, om de vore i ordning, svarades från hvarje tropp: *ja, vi äro i Guds namn färdiga att följa, hvart vår konung oss leder.*

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

SLAGET VID LUND.

Vid midnattstid mellan den 3 och 4 December 1676, började svenskarna det farliga, det afgörande tåget. Det leddes vesterut närmare Stora Harje och sedermera öfver Lydde-ån. En och en half timme varade öfvergången, och först kl. 4 på morgonen stod hela svenska hä-

1) Andra uppgifva som fältrop: *Hjelp Jesus!*

ren på södra stranden, der tropparna af konungen uppställdes i slagtordning. Detta tåg under en stilla natt, öfver hårdt tillfrusen mark, och på knappt en half mils afstånd från fienden, kunde ej undfalla denne sednares uppmärksamhet. En stor del af danska hären ryckte ur lägret och ställde sig i slagtordning åt den sida, hvarifrån svenskarna nalkades 1). En mängd diken, jordvallar och stenhägnader lågo också emellan begge härarna och försvårade svenskarnas anfall. Dessa beslöto då, att förbi danskarna rycka fram till Lund och intaga den höjd, som under namnet Helgonabacken ligger norr om bemälte stad. Man sökte der fördelarna af en högländtare ställning, skydd af den bakom liggande staden; och sluteligen i värrsta fall öppen väg till Malmö fästning, som ännu var i svenskarnas våld. Kolonnvis och med högra flygeln i spetsen tågade hären i denna riktning bakom och förbi Hoby, Stångby och Walkärra kyrkor, åt Lund till. När de ungefär voro på halfva vägen, började det dagas. Danskarna sågo tåget och förstodo afsigten. De ville förekomma svenskarna och sjelfva intaga den fördelaktiga höjden. Med sin venstra flygel i spetsen, började derföre konung Kristian ett likadant tåg, som svenskarna. Man såg derföre båda härarna gå bredvid hvarandra, men på ett afstånd af kanske något öfver en fjerdedels mil från hvarandra. Det var liksom en kapplöpning, under hvilken de täflande skyndade att vinna höjden af Helgonabacken. Ett långt stycke framför alla andra ilade svenskarnas högra och danskarnas venstra flygel, begge anförda af sina konungar. Emellan kl. 8 och 9 på morgonen framkommo de båda till höjden, och emellan dem och på denna punkt 2) började

---

1) Detta är enligt danska berättelserna. De svenska säga, att danskarna icke förrän i dagningen märkte företaget och utgingo ur sitt läger. Men i sådant hänseende vore det oförklarligt, hvarföre ej svenskarna begagnade tillfället, att genast i lägret öfverraska och förstöra den oberedda fienden.

1) Ungefär en åttondedels mil nordost om den nu egentli-

genast striden. I första skärmytslingen fingo svenska förtropparna öfverhand, och intogo höjden, vände ryggen mot Lund och bröstet norråt mot fienden. I samma riktning men längre åt vester mellan Lund och Nöbbelöfs kyrka uppställdes ock hela den öfriga svenska hären, ehuru det dröjde 1½ timma, innan den hunnit anlända.

STRIDEN PÅ SVENSKARNAS HÖGRA FLYGEL.

Båda flyglarna, den högra svenska och venstra danska, stodo inom några ögonblick emot hvarandra. Ytterst till höger på svenska sidan sågos Budbergs finska dragoner 1), sedan lifdrabanterna under Siegroth, dernäst 5 sqvadroner af lifregementet till häst under Nils Bjelke, sist det nykomna finska rytteriet under Branhoff. Andra linien kom ett långt stycke efteråt under Wittenberg. Hela flygeln fördes af O. W. Fersen och bredvid honom sågs Karl den elfte sjelf, åtföljd af Ascheberg, Dahlberg och stundom af Helmfeldt. Danska motstående flygeln fördes af generalerna Karl Arensdorff och Sandberg. Der infunno sig ock konung Kristian den femte sjelf, jemte hans bror, prins Georg.

Det dröjde ej många ögonblick, förrän den häftiga striden började. Inom kort föll Siegroth. Hans drabanter, till hvilkas uppmuntrande Karl den elfte sjelf ilade, sökte väl med yttersta ihärdighet försvara sig mot öfvermagten, men blefvo snart omringade och till stor del nedhuggna. Branhoff, öfversten för det nyvärfvade finska rytteriet, sårades redan i stridens början, hvarefter hans ovana tropp blef inom kort tillbakakastad och helt och hållet upprifven. Ihärdigare voro de gamla finska dragonerna under Budberg. Men mot dem stodo röda dragonerna under en öfverste af den gamla danska

---

gen så kallade Helgonabacken; enligt uppgifter ur herr biskop Faxes samlingar.

1) Stodo enligt några uppgifter i andra linien.

hjelteslägten Brockenhusen. Äfven Budberg och hans dragoner måste derföre sluteligen gifva vika. Karl den elfte skyndade efter och sökte samla, uppmuntra och till striden återföra dem. Men förgäfves. Af högra flygelns första linia återstodo nu blott Nils Bjelkes fem sqvadroner af lifregementet till häst. De stodo ensamma, ty flygelns andra linia under Wittenberg kunde ännu på länge icke hinna fram. Svenskarnas nederlag tycktes vara oundvikligt.

Men det var på denna punkt och vid detta tillfälle, som lifregementet till häst under den stolte Nils Bjelke skuro lagrar, så härliga, att de aldrig skola vissna. Med värjan i hand drefvo de genast i första anfallet sin motstående fiende tillbaka. Snart blefvo de dock från alla håll angripna af de danskar, som på venstra sidan förjagat Branhoffs finnar och på den högra skingrat Siegroths drabanter och Budbergs dragoner. Men äfven dessa anfall blefvo af svenska lifregementet kraftfullt kastade tillbaka. Nu kom danska flygelns andra linie emot dem. Äfven den måste vika undan. Danska första linien hade emellertid samlat och ordnat sig, och kom för andra gången fram, men blef också för andra gången af lifregementet drifven tillbaka. Denna hjeltetropp hade under den oupphörliga och blodiga striden lidit betydlig förlust. Tre ryttmästare, tre löjtnanter och fyra kornetter hade fallit. Öfverstelöjtnanten, majoren och två ryttmästare blödde af svåra sår, och troppens leder voro mycket glesnade. Det hade inom kort varit dem alldeles omöjligt att längre motstå den öfvermägtiga fienden.

Men i detta ögonblick anlände Wittenberg med svenska högra flygelns andra linie. Den bestod af gamla adelsfanan under Drake, och två andra regementer rytteri, hvilka alla framstörtade i striden. Bakom denna förstärkning ordnade sig lifregementet omigen. I detsamma återkom också konungen med en sqvadron af drabanterna, sedan han förgäfves sökt hejda de nyskrifna finnarnas flykt. Karl den elfte öfvertog nu sjelf befälet,

emedan Wittenberg kort efter sin ankomst blifvit sårad. Nu blef återigen ett afgörande ögonblick. Danska konungen och prinsen deltogo sjelfva i handgemänget och gjorde allt för att uppmuntra sitt folk. Men efter en ytterst häftig strid blefvo danskarna återigen drifna på flykten. Nu trodde Karl stridens utgång på denna sidan afgjord och segren vunnen. Han skickade derföre några sqvadroner att stödja den efterlemnade öfriga hären. Tillika affärdade han Dahlberg för att efterse tillståndet med de andra tropparna. Sjelf behöll han qvar endast nio sqvadroner; nemligen fem af lifregementet under Nils Bjelke, två af gamla adelsfanan under Drake, en af Gyntersbergs rytteri och en af lifdrabanterna. Med denna lilla tropp tilltrodde han sig att helt och hållet fördrifva danskarnas redan slagna högra flygel och deras besegrade konung. När denne sednare likväl såg de förföljande svenskarnas ringa antal, vände han om och fattade stånd bakom en stengård. Men Karl angrep dem äfven der. Striden skärptes återigen. O. W. Fersen sårades och blef tillfångatagen. Karls häst, Totten, träffades af en kula för pannan, så att han ej mer kunde begagnas 1). Konungen kastade sig upp på den eldiga springaren Brillant och störtade åter i striden. Svenskarna bleknade mången gång af förfärande ångest, då de sågo honom midt i kulregnet, midt ibland fienderna. Och återigen hänfördes de af förtjusning, då de sågo ynglinga-kungens blossande kinder och lågande ögon. *Gå på gossar*, ropade han åt dem gång efter annan, och den lilla hjeltetroppen störtade oemotståndligt framåt, sprängde öfver stenmurarna och sprängde undan den förtviflade fienden. Danska konungen ansåg då striden på denna sida förlorad och vek bort till sin ännu kämpande högra flygel. Den venstra, redan upprifven, flydde bort från hela slagtfältet. De flydde till sitt förra läger, vid Svenstorp; men Karl med sina sqvadroner följde ef-

1) Händelsen synes hafva inträffat under denna strid. Bestämd uppgift om tiden för den samma saknas.

ter och dref dem derut. De flydde nedåt Lydde-ån ett stycke från det ställe, der Karl natten förut gått öfver densamma. Isen hade burit svenskarnas ordnade tåg. Danskarna framstörtade våldsamt, hoptals. Isen brast, många hundrade af flyktingarna drunknade, och de, som ej kunde komma öfver, blefvo på stranden nedhuggna. Nu ändtligen var segren på denna sida en gång för alla vunnen och fullständig.

Svenskarna hoppades, att deras andra flygel haft samma lycka. En hop ströftroppar sågos norr om Lydde-ån. *Det är,* ropade somliga, *det är svenskar, som förfölja den andra flygeln af de slagna fienderna.* Man gjorde sig så säker, att några ville redan plundra det danska lägret. Men just i detsamma återkom Dahlberg med underrättelser både oväntade och obehagliga.

VENSTRA FLYGELNS FÖRSTA STRID.

Ofvanbeskrifne kamp mellan båda konungarna och deras flyglar hade redan varat en god stund, innan bägge de öfriga härafdelningarna hunno till valplatsen. Under iltåget dit hade också danskarna, hvilkas väg ej var så lång, genskjutit svenskarna och afskurit dem från Karl den elfte och dess flygel. Denne sednare började sin strid ett stycke nordost om Helgonabacken. Men svenska midten och venstra flygeln fingo deremot sin plats nordvest från Lund mellan Sliparebacken 1) och Nöbbelöfs kyrka, i hvilken sträckning den svängde om och vände sig norrut mot danskarna. Här var det, som

1) Hette egentligen S:t Liborii hög, hvaraf bildades danska uttalet S:t Lybers Höj, under hvilket namn han är bekant som det ställe, hvarest danska konungar fordom mottogo skåningarnas hyllning. Af S:t Lybers Höj uppkom sedan i hvardagsspråket danska benämningen Slibe Höj, hvilken slutligen öfversattes och bildades till det svenska nu gällande Sliparebacken. Högen ligger $1/8$ mil från Lund vid vägen till Nöbbelöf. Den är nu till större delen borttagen och på dess höjd har en väderqvarn blifvit uppförd.

dessa troppar kämpade sin första strid; men på långt när icke med så stor lycka, som deras högra flygel. Venstra flygelns anförare, generallöjtnant Galle, föll genast i början af striden, och samma olycka träffade inom kort ganska många af det högre befälet. Oordning och villervalla spriddes derföre snart nog i hela flygeln. Den började vackla och vika undan. En tropp utmärkte sig dock genom tapperhet in i döden. Det var ett finskt dragonregemente, som fått sin plats ytterst på venstra flygeln. Öfversten hette Borckhusen. Han hade sjelf utvalt och uppsatt denna tropp, och det öfriga befälet utgjordes för det mesta af hans söner, slägtingar och granner. Fåfänga voro danskarnes bemödanden att rubba eller förjaga denna kärntropp. Danska lifregementet till häst med flere ryttareskaror angrepo dem, men fåfängt. Danska lifregementet till fot under den tappre öfverste Bibau pröfvade ock sina vapen och sin tapperhet mot Borckhusen; men allt lika fåfängt. Då började fienden kasta granater in i hjeltetroppen. Dess leder blefvo likväl icke sprängda; men dock småningom så förtunnade, att danskarna snart kunde bryta derin. Borckhusen, hans slägtingar och hans dragoner blefvo nu alla nedhuggna, och deras svarta fanor eröfrade. De återstående af svenskarnas venstra flygel drogo sig i oordning tillbaka och sökte skydd bakom fotfolket.

Detta sednare hade haft en lika svår strid att utkämpa. Den varade länge och öfvergick slutligen till det blodigaste handgemäng. Långt ut på högra sidan närmast åt Lund stod svenska fotgardet under Kristofer Gyllenstjerna. De innehade farligaste platsen och vunno högsta äran. Första bataljonen under Douglas stridde emot Fredrik Arensdorff; andra bataljonen under Hastfer mot den tappre öfverste Lewetzau; på båda dessa punkter trängde svenskarna modigt och segrande framåt. Tredje gardesbataljonen hade emot sig Weyer och dess regemente; men kämpade ej med samma lycka som de andra. Dess major föll. En kapten Rehbinder trädde

fram och tog befälet. Inom några ögonblick stupade också han dödligt sårad till marken. Kapten Stormhatt ilade nu i den fallnes ställe; men föll snart sårad vid hans sida. Nu sjönk också fanan och hela bataljonen började komma i oordning. Regementets öfverste, Kristofer Gyllenstjerna, såg faran. Redan förut blödande ur flere sår, sprängde han i sporrstreck dit och ställde sig i spetsen för troppen. Men inom några ögonblick blef hans häst skjuten. Fienderna rusade till plundring öfver den fallne och ur nya sår än mer blödande krigaren, samt lemnade honom slutligen afklädd och sanslös mellan de döda kropparna på fältet. Den tredje gardesbataljonen, nu mera utan ledning, blef nästan alldeles upprifven. Emellertid hade danskarna redan långt förut tillbakadrifvit det öfriga svenska fotfolket och tagit allt dess artilleri. De hittills segrande bataljonerna af svenska lifgardet vågade derföre icke längre framtränga. Alla tropparna drogo sig baklänges och närmare till Lund, samt stannade bakom en jordvall, der de af general Schoultz blefvo åter uppställda i ny slagtordning. Folket var dock oroligt, nedslaget. Ett rykte spriddes om Karls seger på högra flygeln. Man trodde det ej. Ett motsatt rykte uppkom och fann hos det försagda folket öppnare öron. Och midt framför såg man den segrande fienden, gång på gång och i triumf skjuta dansk lösen med de eröfrade svenska kanonerna. Det var lycka, att han icke i samma segerfart förföljde och angrep de redan till hälften slagna. Men danskarna behöfde sjelfva tid att ordna sig efter det häftiga handgemänget, och de hoppades dessutom att med blotta kanonelden tillintetgöra svenskarna. Af dessa orsaker uppstod en kort vapenhvila.

Under densamma tilldrogo sig några enskilda uppträden, hvilkas minne icke bör dö inom fäderneslandet. En kapten, måhända ur Lewezaus danska regemente, framgick mellan båda härarna och rakt mot svenska fotgardet. Han stannade framför detsamma och utmanade

major Hastfer till envig. Denne herre var nästan enda qvarlefvan af gardets öfverbefäl. För att ej blottställa en så vigtig person, framskyndade i hans ställe den tjugofemåriga gardes-kaptenen Berndt von Liewen och mottog uppmaningen och började enviget. Efter någon kamp störtade dansken genomborrad till marken och med den fallnes värja som segertecken återvände Liewen till de sina.

Vid samma tid såg samma gardesregemente ett annat och bedröfligt skådespel. Mot troppen kom en vacker och väl rustad häst. Men ryttaren, som vanmägtig vacklade i sadeln, var halfklädd, ansigtet och kroppen sönderhuggna, af blod öfverströmmade. Han rigtade sin väg till fotgardets första kompani. Utseendet var, äfven för de närmast bekanta, oigenkänneligt. Af rösten och de brutna orden igenkände folket dock slutligen deras saknade öfverste, den tappre Kristofer Gyllenstjerna. Som förbemäldt är, hade hans häst blifvit skjuten framför tredje gardes-bataljonen. En dansk rusade dervid fram, satte geväret mot den liggande Gyllenstjerna och lossade af. Kulan slant mot harnesket; men Gyllenstjerna blef dock ytterligare sargad och derpå afklädd och utplundrad. En soldat ville döda honom. *Nej*, sade en officer, *vi skola i stället taga honom tillfånga*. Men i detsamma nalkades några svenska troppar. Danskarna måste springa undan. Svenskarna skyndade efter utan att märka Gyllenstjerna, hvilken blef vanmägtig qvarliggande. Blodet strömmade ur nitton sår; deribland ej mindre än nio i hufvudet. Derjemnte höll han på att stelna af köld, ty i en hård December-vinter låg han nära nog afklädd på den snötäckta marken. På ena sidan stodo tvenne öfvergifna kanoner; på den andra lågo några döda och redan stelnade finnar. Gyllenstjerna kunde ej annat än vänta en snar och lika död. Men just i detsamma kom öfver fältet ridande en ung svensk officer. Det var kaptenlöjtnanten vid Branhoffs finska ryttteri, den tjugeåriga Fabian Gustaf Wrangel. Hans springare hade nyss blifvit skjuten, hvarföre han bestigit en

af sina handhästar, hvilken ännu munter och otröttad kunde bära honom till svenska lederna. Han kom att rida förbi, just der Gyllenstjerna låg. Denne igenkände svenska fältbindeln och ropade om hjelp samt nämnde sitt namn. Allt dröjsmål var vådligt; ty danska troppar nalkades stället. I denna lifsfara hejdade dock Wrangel sin häst. Vid underrättelsen om den sårades namn utbrast han: *är ni öfversten för gardet, då är också eder person för vår nådiga konung långt mera angelägen än min ungdom.* Med dessa ord hoppade han af hästen, lyftade den vanmägtiga Gyllenstjerna upp i sadeln, och dref springaren framåt mot svenskarna. Några ögonblick derefter blef Wrangel af de kommande fienderna tillfångatagen; men Gyllenstjerna fördes af hästen till de sina, hvilka med deltagande och öm vård mottogo sin älskade öfverste 1).

Ännu några ord om hans räddare, unga Fabian Wrangel. Denne blef tillfångatagen af en grefve Reis, kapten vid danska lifregementet, hvilken tillät sig att plundra Wrangel, icke blott på hans börs, utan ock på en del af kläderna; hvarefter han förde honom fången vid sidan. Men om en stund hvälfde sig slagtningens vågor återigen ditåt. Svenskarna fingo öfverhand och grefve Reis nödgades gifva sig tillfånga åt sin egen fånge, åt Fabian Wrangel. Förlägen, ville nu grefven lemna tillbaka de plundrade penningarna. *Behåll dem, herr grefve,* sade den stolta Wrangel. *Ni torde hädanefter blifva i större behof af dem än jag.* Han förde honom derpå som fången till svenska lederna att förvaras. Händelsevis kom Wrangel att dervid stöta på fotgardet, och just det kompani, der hans halfbror, den adertonåriga Johan Adolf Clodt var löjtnant. Mellan båda stjufbröderna hade hittills en bitter afund och ovilja ägt rum. Men tillfället var högtidligt. Medvetandet att hafva utfört två ädla handlingar värmde Wrangels hjerta; och

1) *Rålamb.* fol. 41. Kristof. Gyllenstjernas personal. Jfr *Bond.* Clodts journal.

stridens förfärliga uppträden och hotande faror ingåfvo honom högre och ädlare tankar. Då han mötte Clodt, ilade han fram, omfamnade stjufbrodern, bad med de ömmaste ord om förlåtelse för sin fordna obetänksamhet, kanske orättvisa och bitterhet; bad, att deras fiendskap måtte förvandlas till en lika så stark vänskap och broderlig kärlek; bad med sådana ord och åtbörder, att alla närvarande rördes deraf; och det blodiga slagtfältet mellan tvänne på lif och död kämpande brödrafolk framtedde den betydelsefulla bilden af en hjertlig försoning mellan förut tvistande bröder 1).

VENSTRA FLYGELNS ANDRA STRID.

Emellertid och på mycket kortare stund, än vi berättat ofvanstående enskilda tilldragelser, hade danskarna åter uppställt sig i slagtordning på några höjder midt framför svenskarna. På samma höjder uppförde de ock både sina egna och de tagna svenska kanonerna och började dermed beskjuta svenskarna. Dessa hade icke ett enda gröfre fältstycke att dermed besvara elden. Danskarna förblefvo orörliga på sina höjder och läto endast kanonerna spela mot de nedanföre stående svenskarna. Dessa skulle sålunda inom kort blifva förstörda eller fördrifna. Då började alla, så höga som låga, att med en mun ropa och begära, att få föras mot fienden. De ville häldre falla, tappert fäktande för fäderneslandet, än fegt nedskjutas bakom en jordvall eller nedhuggas under en skamlig flygt. Generalerna lydde den allmänna

1) Riddarhusgenealogierna äro ofullständiga i punkten om Clodts och Wrangels slägtskap. De uppgifva, att Clodts far, Gustaf Adolf Clodt var gift blott en gång, nemligen med Brita Stuart. Enligt J. A. Clodts egen uppgift blef hans far dock efter första makans död omgift med en Margareta Wrangel, enka efter en Wrangel. — Unga Fabian Gustaf Wrangels namn hafva vi ej kunnat på stamtaflorna återfinna.

rösten och beslöto anfallet. Det var omkring middagstiden. Svenskarnas nybildade slagtordning öfvergaf sin jordvall och störtade med förtviflans tapperhet framåt mot fienden och dess dånande kanoner. Striden blef långvarig och förfärlig. Den öfvergick snart till ett vildt handgemäng, der soldaterna med värja och musköttkolf kämpade mot hvarandra. Svenskarnas härvarande högra flygel under Schönleben blef tillbakadrifven. På den venstra kämpade Hans Wachtmeister med okufveligt mod. Han fick tre hästar skjutna, men fortsatte striden på den fjerde. Den gamla sjuttiåttaårige Per Hierta fäktade i spetsen för Westgöta ryttare med sin gamla ihärdiga tapperhet. Robert Lichtone, den kanske starkaste och oförvägnaste man i hela svenska hären, störtade sig med nya adelsfanan den ena gången efter den andra i stridshvimlet, och fick den ena kulan efter den andra, några så djupt inträngande i hans jättekropp, att de aldrig kunde uttagas, utan följde honom i grafven. Denna så anförda flygel jemnte fotfolket under Schoultz trängde segrande framåt och dref danskarna tillbaka samt återtog en mängd förlorade fanor och kanoner. Danskarna fattade likväl stånd bakom en stengård. De förföljande svenskarna sprungo öfver den och drefvo danskarna än längre tillbaka, och började hugga in på några kompanier holländska matroser, hvilka förenat sig med fienden. Men nu fingo danskarna ny förstärkning. Striden och handgemänget började om igen med yttersta förbittring och häftighet. Så hade denna andra kamp varat i fulla tvänne timmar. Af svenska fotfolket låg mer än hälften i sitt blod på fältet. Men från fältet hade ingen enda svensk trupp vikit undan. Danskarna voro lika ihärdiga. De kunde väl trängas tillbaka, men ingen flydde och snart ordnade sig de skingrade åter och ryckte med okufveligt mod fram emot svenskarna. Det var omöjligt att förespå utgången af en å ömse sidor så hårdnackad strid.

Men just vid detta ögonblick märkte svenskarna en besynnerlig förändring och rörelse inom danska hären.

Dess rytteri vände plötsligt ryggen åt svenskarna; straxt efteråt gjorde danska fotfolket likaså. De flydde ej, utan framtågade i god ordning; men åt en alldeles motsatt sida från det hittills varande slagtfältet. Svenskarna stodo qvar, undrande, nästan fruktande en besynnerlig krigslist. De gladdes dock åt de få ögonblickens hvila, ty öfver tolf timmar hade de utan uppehåll och utan förfriskning varit i rörelse.

Men efter några minuter hördes från motsatta sidan bortom fienden dånet af skott och af en begynnande strid. Tanke på tanke flög igenom svenska lederna. *Kungen? — Det är kanske kungen! — Kungen har segrat med högra flygeln! Nu har han fallit danskarna i ryggen. Vi skola skynda efter för att kämpa den sista striden, vinna den afgörande segern.* Dessa tankar, dessa rop flögo som elektriska gnistror genom svenska tropparna. Hvarje känsla af trötthet, af nedslagenhet var försvunnen; och hela hären skyndade efter fienden för att understödja sin väntade konung.

TREDJE STRIDEN.

Vi återvända till Karl den elfte, der han jagat danskarnas venstra flygel öfver Lydde-ån, men sedan genom Dahlberg erhållit underrättelse om tillståndet på sin egen venstra flygel. Han beslöt att med sina nio hjeltesqvadroner skynda de nödställda till hjelp. Genast återvände han åt Lund till, och snart sågos på långt håll de fiendtliga tropparna. Då skickades Helmfeldt att på omvägar skynda till de stridande svenskarna för att ordna och uppmuntra dem genom underrättelsen om konungens snara ankomst och hjelp.

När danskarna först sågo svenskarnas nio sqvadroner, väntade de en större efterföljande styrka och alltså en svår och vådlig strid. General Fredrik Arensdorff bad derföre konung Kristian rädda sin dyrbara person, och lofvade att för segrens vinnande göra sitt yttersta. Kristian den femte lydde rådet och skyndade till Lands-

krona, sålunda öfvergifvande sin här just i det afgörande ögonblick, då den blef af svenskarna från tvänne olika sidor angripen.

Emellertid, och när Arensdorff såg, att svenska konungen ej medförde mer än nio sqvadroner, beslöt han öfverfalla och tillintetgöra den lilla styrkan, innan den hunne förena sig med de öfriga svenskarna. Med 20 eller 22 sqvadroner rytteri och 5 bataljoner fotfolk vände han sig mot svenskarnas lilla hop. Men denna förfärades ej af fiendernas mängd. Konungen hade af öfverbefäl hos sig endast Ascheberg, samt öfverstarna Dahlberg, Nils Bjelke och Drake; men både till dem och till de öfriga vände sig den unga hjelten och uppmanade dem med förtröstansfulla ord att våga allt för fäderneslandet. Och utan att ett ögonblick vackla, gick den lilla skaran fram mot fienderna. Striden blef återigen ganska hårdnackad. De två sqvadronerna af gamla adelsfanan under öfverste Drake blefvo af öfvermagten nästan tillintetgjorda; men lifregementet under Nils Bjelke höll ännu tillsammans och kastade fienden åt alla sidor ifrån sig.

Under denna strid hade danska tropparna delat sig för att kringgå en kulle. Karl den elfte iakttog tillfället. Med Ascheberg, Dahlberg och trenne ryttare störtade han genom luckan för att hinna sina öfriga troppar och med deras hjelp rädda dagens ära och sitt qvarlemnade i döden kämpande lifregemente. Det lyckades. Konungen kom verkligen fram till de sinas venstra flygel, till Hans Wachtmeister och Per Hjerta m. fl. Ett glädjerop gick genom svenska hären vid underrättelsen om konungens återkomst; men denne, utan att förlora ett ögonblick, satte sig i spetsen för en del af venstra flygelns rytteri och skyndade Nils Bjelke och lifregementet till hjelp.

Bjelke hade emellertid med sina få glesnade sqvadroner burit tyngden af hela danska rytteriet. För att motstå de från alla sidor angripande fienderna, nödgades han skifta sitt folk i många små afdelningar. Ännu försvarade de sig med exempellös tapperhet; men några

ögonblick ännu, och de hade blifvit öfvermannade af den mångdubbelt starkare fienden. Men just i detsamma fick Nils Bjelke vid den nedgående solens strålar se en linie rytteri, som från långt håll men i sporrstreck nalkades stället. Om några ögonblick igenkände han i spetsen för densamma konungens häst Brillant; några ögonblick derefter konungen sjelf. *Gossar!* ropade han, *Gossar! »Der kommer han, der kommer kungen!»* Han visade dervid sina trogna den glädjerika synen. Jubelropet, *konungen kommer, konungen kommer!* skallade genom lederna och om några ögonblick kom konungen med hjelp och med seger. Han å ena och Nils Bjelke å andra sidan angrepo danska rytteriet. Det drog sig tillbaka till fotfolket och sedan tillsammans med fotfolket, dock alltid i god ordning närmare till Walkärra kyrka. De glesnade fem sqvadronerna af lifregementet, lemningarna af den äro- och segerrika svenska högra flygeln, förenade sig nu ändteligen med den öfriga hären. De danska troppar, som kommo emellan, blefvo krossade 1). Värst gick det för 1,300 holländska matroser, hvilka Tromp lemnat till danskarnas förstärkning. Angripna, försvarade de sig med mycken tapperhet. Snart blefvo de dock öfvermannade, och svenska soldaterna började bland dem ett förfärligt blodbad. Pardon hade under den hårdnackade striden hitintills knappt blifvit hvarken begärd eller beviljad. Då nu holländarne började bedja det unga svenska manskapet om förskoning, svarade dessa gäckande: *matroser ha betalning för att slåss till sjöss, men ej till lands. Ni förtjenar derför ingen nåd.* Blodbadet fortgick på det förfärligaste. Ändtligen kommo Helmfeldt och konungen. *Gif quarter gossar, för Guds skull gif quarter!* ropade Karl den elfte. Han lyckades sluta blodbadet, men för sent. Af de 1,300 matroserne återstodo endast 47 vid lifvet.

---

1) Vid detta tillfälle eller måhända under andra striden har ett ganska häftigt fäktande förefallit nära Helgonabacken. Vi sakna dock närmare underrättelse derom.

Solen var nu redan nedgången och dagen slut. Fienden hade dels flytt, dels dragit sig närmare Walkärra, och sålunda lemnat den hitintills omtvistade valplatsen. Dermed var äfven tredje striden slutad. Men öfver fältet lyste månan klart och vid dess sken började snart den

FJERDE STRIDEN.

Öfverstarna Bibau med danska fotgardet och Lewezau med sitt regemente, understödda af något rytteri, hade med beundransvärd ordning dragit sig tillbaka och fattat stånd på ett gärde, öster om Walkärra kyrka. Sedan svenskarna blifvit ordnade, beslöt Karl den elfte att fullända sin seger och angripa äfven denna lemning af danska hären. Så skedde. Striden började ånyo. I dess förvirring, ökad af skymningen, råkade konungen af misstag komma in i en dansk sqvadron. Lyckligtvis var han sjelf den förste, som märkte misstaget. Han höll god min, följde danskarna och talte deras språk, tills han kom så nära, att han kunde rida öfver till sina landsmän och i spetsen för dem ropa sitt svenska: *gå på gossar!* 1) Det återstående danska rytteriet blef snart fördrifvet och vände sig nu en gång för alla till flygt samt tog vägen åt Landskrona.

Icke så de två danska fotregementerna under Bibau och Lewezau. Hela dagen igenom hade de fäktat med ogemen tapperhet. Bibau med danska fotgardet var den, som besegrat och nedhuggit den tappre Borckhusen och

---

1) Uppträdet tilldrog sig sannolikt vid detta tillfälle. Tiden för detsamma är dock i berättelserna om slaget icke bestämdt uppgifven. Måhända var det också vid detta tillfälle som Karl blef från omringande fiender räddad af öfversten för Westgöta rytteri den 78-åriga, kärfva men trogna Per Hjerta, och af hans son, den likaså trogna och tappra Lars Hierta, hvilka båda blefvo dervid svårt sårade. Förf. vet ej rätt, hvar denna episod bör i slagets historia infogas.

dess finska dragoner. Lewezau hade under dagens lopp med egen hand dödat 20 svenskar och med sitt regemente 1) tappert tumlat om med Kristofer Gyllenstjerna och svenska fotgardet. Nu på fältet öster om Walkärra kyrka slöto sig Bibau och Lewezau tillsammans i en orörlig och orubblig fyrkant. Hvarhäldst svenskarna ville angripa, mötte dem skarpa blickar, klingor och skott. Ännu hade blott svenska rytteriet hunnit till stället. Det var således endast med dem, som konungen kunde angripa fyrkanten. Men nu efter 16 timmars ridt, utan hvila, och utan foder, voro hästarna så uttröttade, att det var nästan omöjligt få dem ur stället. Då man ville hugga in på fyrkanten, fick hvar ryttare så mycket besvär med att sätta sin egen häst i rörelse, att han icke hann föra sina vapen mot fienden. Efter några fruktlösa försök måste man afstå derifrån. Blossande af ifver att fullända segern, sprängde konungen mot sitt anryckande fotfolk och uppmanade dem att fullborda, hvad rytteriet icke kunnat utföra. Sjelf i spetsen för fotgardet skulle han i bröstet angripa den danska fyrkanten, under det general Schoultz med andra troppar fölle den i sidan. Knappt såg Bibau denna anordning, förrän han snabbt och i bästa ordning ryckte fyrkanten tillbaka in på Walkärra kyrkogård, bakom hvars stengård hans troppar fingo tillräckligt skydd mot både fotfolk och rytteri. Hägnaden var så hög, att till dess öfverklättrande fordrades stegar. Sådana funnos ej för tillfället; och hvar och en svensk, som nalkades, blef af danska kulorna sträckt till marken. Man visade då svenskarna till en på norra sidan åt Landskrona till varande öppning på kyrkogårdsmuren. De skulle skynda dit för att inttänga till fienden. Men redan långt förut hade Bibau låtit antända en hop bredvid liggande byggnader. Vid ditkomsten möttes svenskarna af lågor och rök, som vinden kastade dem i ansigtet. Bakom, och i skydd af denna

1) På några plankartor uppgifves, att Lewezaus regemente bestod af ryttare.

brand och af nattens tilltagande mörker, drogo sig Bibau och Lewezau oförföljda undan på vägen åt Landskrona. Den lilla hjeltetroppen utgjorde 4- till 600 man, sista från fältet bortgående lemningen af hela danska hären.

Karl den elfte stod qvar som segrare och innehafvare af valplatsen och af fiendens artilleri, tross och läger. Vid skenet af månan och af Walkärra-branden samlade sig de svenska tropparna. Då konungen fick se Nils Bjelke med lifregementet, ilade han framför hela hären dit, tog grefven i famn, under utrop: *aldrig, aldrig skall jag glömma den tjenst, Bjelke i dag har gjort mig och fäderneslandet.* Sedan vände han sig till lemningarna af lifregementets fem sqvadroner. *Gossar*, sade han, *så länge någon af er finnes i lifvet, så kom till mig och han skall aldrig sakna, hvad han behöfver; det lofvar eder Sverges konung.* Derpå befallde han aftonbön och tacksägelse för segren. Alla föllo på knä, och den unge, men vördnadsvärde öfverhofpredikanten Spegel framträdde. Dagens fältrop hade varit: *med Guds hjelp!* Dessa ord tog han också till ingångsspråk och ledning för sitt tal. *Skåden*, sade han, *de många tusende, som på fälten rundt omkring eder ligga kalla och stelnade i den eviga sömnen! Hören från när och fjerran jemmerskriet af de många tusende, som likaledes rundt omkring oss ligga sargade i plågor och dödsqval. Att icke i liggen i detta ögonblick på samma sätt qvidande i dödsångesten, eller stelnade i döden, det är icke eder förtjenst, icke edert mod, icke eder skicklighet. Det är G u d s h j e l p, som hjelpt eder, hans nåd och barmhertighet som förbarmat sig öfver eder och från edra hufvuden afvändt de många tusende hotande farorna.*

Att genom denna dagens herrliga seger, vårt fäderneslandet blifvit räddadt, det är icke eder förtjenst. M e d G u d s h j e l p har det blifvit fullbragt. Härarnas Gud har vakat öfver oss och ledt våra steg. Hans allena är magten, äran och herrligheten. Honom ensam hembära vi tacksägelsen både för fäderneslandets

räddning och för den nåd, att vi sjelfva blifvit räddade, der så många tusende fallit. Men med tacksägelsen till Gud förene sig ock kärlek och deltagande för nästan. I hören ännu de sårades jemmerrop omkring eder. Haste enhvar, såvidt han förmår, till de olyckligas hjelp. Ingen åtskillnad mer på vän eller fiende, svensk eller dansk. Alla, vänner och ovänner, kände och okände; alla äro de våra medmenniskor, våra kristendoms-bröder. Har Gud gjort nåd med oss och räddat våra lif, låtom oss tacksamt skynda till våra olyckliga bröders räddning. I sådan anda talade Spegel och hans ord trängde till hvarje hjerta och pressade tårar ur månget öga. Så vidt möjligt fogades anstalter till de sårades hjelp; hvarpå tropparna öfver det snö- och likhöljda fältet tågade vid klaraste månsken in till staden Lund.

Biskop derstädes var den lärde och myndige Winstrup. Han sjelf gynnade svenskarna. Hans dotter var förlofvad med en dansk officer; hon och biskopinnan gynnade danskarna. I biskopshuset var ett ståtligt gästabud tillagadt åt den af konungarna, som segrade. Biskopen unnade anrättningen åt Karl, biskopinnan åt Kristian. Karl blef den sannskyldige. Efter 18 timmars oupphörlig ridt och 12 timmars nästan oupphörligt fäktande skulle måltiden blifva både välsmaklig och efterlängtad. Men bland de samlade officerarne saknades ännu Nils Bjelke. Han hade fäktat vid konungens sida större delen af dagen. Han skulle vid konungens sida äfven deltaga i qvällens glädjemåltid. Han efterskickades, kom och fick sin plats bredvid konungen. Denne kunde ej nog uttrycka sin beundran öfver Bjelkes hjeltemod och lofvade honom på stället Björneborgs grefskap, hvilket Bjelkes svärfar, gamla riksmarsken Gustaf Horn innehaft. Efter intagen aftonmåltid, tillbringades natten af konungen i biskopshuset och af tropparna i staden.

Morgonen derpå hölls mönstring. Det var för Karl ganska sorgligt att rida förbi sina uppställda troppar och se, huru de flesta hopsmält till nära hälften och

dervid sakna så många personligt kända officerare. Än sorgligare blef ridten öfver slagtfältet. Det var öfver allt beströdt med döda kroppar och dess snö purprad af de frusna blodströmmarna. Med smärtsamma utrop igenkände Karl ofta i de vanställda liken sådana officerare, som han väl känt och mycket älskat. Djupast blef smärtan, när han kom till den plats, der öfverste Borckhusen låg, omgifven af söner, slägtingar och trogna finnar. Konungen yttrade sin djupa sorg öfver de fallna, sitt deltagande i enkornas och barnens öde. På detta ställe, och der holländska matroserna blefvo nedhuggna, hade blodbadet varit störst och liken lågo tätast hopade öfver hvarandra. *Gud förlåte dem, som varit orsaken till så mycken blodsutgjutelse,* utbrast den upprörde konungen. Med hjertat deladt emellan sådana känslor och glädje öfver segern och öfver fäderneslandets räddning, höll Karl och hans här ute på fältet en högtidlig tacksägelsefest. Derpå fördes tropparna in i det danska väl försedda lägret.

Huru stor hvardera hären varit, kan nu mera svårligen afgöras; ty olika författare uppgifva högst olika siffror. Troligen voro de ungefär lika starka, utgörande hvardera omkring 11 till 12,000 man; danskarna väl något mera 1). Lika svårt är af samma skäl att uppgifva hvarderas förlust. Omkring 9,000 döda lågo på fältet. Större delen deribland utgjordes visserligen af danskar, hvilka dessutom förlorade vid pass 1,500 fångar, 56 kanoner, 60 fanor och standarer, samt hela sitt läger med tillhörande tross.

Segrens följder voro ganska vigtiga. Kort efter slaget vid Lund återtogo svenskarna Helsingborgs slott och längre fram på vintern eröfrade Jan Gyllenstjerna och Hans Wachtmeister Blekingen med Karlshamn och Kri-

1) Svenska bataljplanerna uppgifva vanligen, att svenskarna hade 34 sqvadroner rytteri, 11 sqvadroner dragoner, 10 bataljoner fotfolk; och att danskarna hade 38 sqvadroner rytteri, 6 sqvadroner dragoner och 17 bataljoner fotfolk.

stianopel. Vid fälttågets början hade Kristian den femte med lysande här och lysande förhoppningar landstigit i Skåne. Några dagar efter striden vid Lund återseglade han från Landskrona till Köpenhamn med slagna både troppar och förhoppningar. Han hade kort derefter på östra sidan sundet qvar endast Landskrona och Kristianstad. Han sökte dölja sitt nederlag och lät i en af Köpenhamns kyrkor under en slags triumf upphänga några från svenskarna tagna fanor; och lejda tyska tidningar förkunnade de segrar, han skulle hafva vunnit. Men annorlunda uppförde sig fordom Kristian den fjerde i det blodiga sjöslaget vid Femern. Han öfvergaf ej de sina i farans stund. Med blodet strömmande ur många och svåra sår, såg man, hur den gamle kung Kristian stod vid högan mast för att leda och uppmuntra de sina i striden. Hade Kristian den femte på fälten utanför Lund följt detta sin farfaders exempel; hvem vet hurudan stridens utgång hade blifvit?

Slaget vid Lund blef af stor vigt i afseende på hela krigets gång. Det första, kraftfullaste och farligaste anfallet från danska sidan var nu lyckligen tillbakaslaget. Danskarna hade vid återeröfringen af Skåne funnit långt större svårigheter, än de förmodat; hvarigenom för nästa fälttåg modet och ifvern minskades. Dessa ökades deremot för svenskarna i samma mån, de sågo sina bemödanden krönas med framgång. Skåningarna hade i allmänhet varit öfvertygade om, att de i följe af detta krig skulle falla tillbaka under danska kronan. Nu började de ana motsatsen och uppföra sig derefter. Allt detta berodde på utgången af slaget vid Lund. Det var derföre Karl den elfte vid rustningarna dertill ansträngde sina och rikets alla krafter. Det var i känslan af denna slagets vigt, som hvarenda svensk, hvarenda dansk likaledes i det yttersta bemödade sig att vinna segren; ett bemödande som förlängde striden från kl. åtta om morgonen till kl. fyra eller fem på aftonen, och som af 22,000 stridande lade 9,000 döda på valplatsen; ett

ömsesidigt nederlag så blodigt, att det i häfderna räknar få sina likar.

Svenskarnas glädje öfver den vigtiga, den nästan oförmodade segren, var ganska stor. En mängd lofqväden utkommo och vi hafva räknat ej mindre än 19 serskilda, dels tryckta, dels otryckta berättelser om detta märkvärdiga slag 1).

För ingen var dock segren vigtigare och kärare än för den unga konungen. Han fick derigenom ökad förtröstan på sig sjelf, ökadt anseende hos både vänner och fiender. Hos såväl folket som hos hären intog han allas hjertan. Man kunde ej höra sig mätt på berättelserna om de prof af tapperhet, Gudsfruktan och mildhet, den unga konungen vid detta tillfälle ådagalaggt. Medvetandet härom och minnet af den herrliga dagen voro honom derföre dyrbara. Ej mindre än fyra serskilda taflor öfver detta slag målades i Drottningholms gallerier för att återkalla minnet hos honom sjelf, hans vapenbrö-

1) De förut okända af författaren här begagnade källorna äro: 1:o) Spegels bref till Lindsköld d. 9 Dec. Finnes i *Bond.* ark. på Säfstaholm fol. 39. 2:do) Clodts memoirer. Finnas dersammastädes 4:to N:o 19. 3:o) Nils Bjelkes utförliga lefvernesbeskrifning på fransyska ur bjelkiska ark. på Thureholm, meddelad af grefve A. Bjelke. Bland dessa innehålla de 2 sednare och isynnerhet Clodts memoirer en stor mängd förut okända omständigheter. Äfven biskop Faxe har ur sina samlingar meddelat flere upplysningar i ämnet.

Öfver slaget vid Lund finnas plankartor i Topografiska arkivet och i krigsakademiens arkiv samt i biskop Faxes samlingar; likaledes i Theatrum Europæum. Taflor öfver slaget äro att se på Drottningholm och Karlberg. Rörande svenska midtens och venstra flygelns plats i första och andra striden äro uppgifterna olika. Genom jemnförelse af dessa källor kan en fullständig kännedom om slaget vinnas för män af yrket. Icke för dem, utan för vanliga läsare har förf. sammandragit den medföljande kartan. Afsigten med den är att gifva en ungefärlig öfversigt af slaget, hvars invecklade och besynnerliga rörelser eljest svårligen kunna begripas.

der, hans efterträdare, och hos hvarje besökande svensk. Den 4 December, årsdagen af detta slag, gick aldrig förbi, utan att konungen mellan kl. 8 och 10 på förmiddagen, innesluten i sina rum, med brinnande andakt tackade Gud för den nåd, som på denna dag vederfarits Svea rike och dess konung.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

SJÖTÅGET 1677.

Konung Kristians första och år 1676 gjorda försök till Skånes återtagande hade misslyckats. År 1677 skulle det andra göras. Dertill fordrades först och främst bibehållandet af den hittills vunna öfvervigten till sjös. För detta ändamål blefvo flere nya skepp byggda och den segerrika danska flottan satt i om möjligt än bättre skick.

Äfven Sverge och Karl den elfte ansträngde sina yttersta krafter för att efter sista årets olyckor upphjelpa sin örlogsmagt. Det blifvande sjötågets utgång var nemligen vigtig. Derpå berodde svenska kusternas trygghet och möjligheten att bibehålla och undsätta Pommern, hvilket ännu af Otto Wilhelm Königsmarck försvarades mot de öfverlägsna fienderna.

Svenska flottan rustade på tvänne olika ställen, nemligen i Stockholm och i Göteborg. Öfver den sednare afdelningen fördes befälet af amiral Erik Sjöblad. Han seglade ut fram i Maj månad, och medförde utom sin egen besättning en stor skara sjövana matroser, hvilka skulle aflemnas på den stora från Stockholm kommande flottan, der dylika saknades. Sjöblad kom lyckligt in i Östersjön. Men Sverges stora flotta, som der skulle möta honom, var ännu icke anländ, icke färdig. Danska amiralen Nils Juel iakttog tillfället. Ehuru underlägsen (han hade blott 11 örlogsfartyg), skyndade han efter svenskarna. De möttes i farvattnet emellan Lybeck och Möen,

sent om qvällen den 10 Juni. Från kl. 7 till nära midnatt besköto de hvarandra, utan någon serdeles verkan. Redan kl. 2 om morgonen begyntes striden ånyo. Den blef temligen häftig, ty Sjöblad, Ankarstjerna och några flere försvarade sig ganska tappert. Men Juel gynnades af vinden, af en mer öfvad besättning, och af den förtröstan, som vana vid segrar ingifver. Han segrade äfven denna gång. Sjöblad med sitt amiralskepp Amaranta blef tagen. Svenskarna förlorade fem större fartyg, en brännare och två vaktskepp. De öfriga blefvo skingrade. Så gick det med flottan från Göteborg.

Under vintern mellan 1676 och 1677 blef stora flottans utrustning i Stockholm bedrifven med yttersta ifver. Äfven detta år gjorde hufvudstadens borgerskap stora uppoffringar för svenska sjöväsendet. Hvad de, utom vanliga skatter och riksdagsbevillning, lemnade i manskap, inqvarteringar och förråder, steg hopräknadt till vid pass 140,000 d. k. m. 1).

Det var emellertid ej lätt, att för denna flotta erhålla en passande öfveramiral. Stenbock hade mistat förtroendet, Uggla lifvet. Nils Brahe, som var i fråga, saknade tillräcklig erfarenhet i yrket och gjorde också allt för att undanbedja sig det vådliga värfvet 2). I spetsen för alla sjörustningarna hade Karl den elfte nu i några år begagnat den duglige Klas Rålamb. Men Johan Gyllenstjerna, som mer och mer kom i anseende, lagade så, att detta förtroende togs ifrån Rålamb och lemnades åt gunstlingens bror, Göran Gyllenstjerna 3). Nu hoppades man bättre lycka, sedan alla medlemmar af den gamla förmyndareregeringen och rådet, både Sten-

---

1) *Engeström.* Kongl. Maj:ts proposit. 1676 och resol. 1678, 1680.

2) *Brah.* Kanslirummet, Tom. XIII. Nils Brahe till Per Brahe d. 5 Jan. 1677.

3) *Riksregistr.* Karl till rådet d. 18 Jan. 1677. Jfr. *Rålamb.* Fol. 15.

bock, Brahe och Rålamb voro skilda från all befattning med sjöväsendet. Till öfveramiral valde man dock slutligen Henrik Horn, en man, som nu var 59 år gammal och dessutom saknade all erfarenhet i yrket. Han erkände också öppet denna sin okunnighet och afsade sig allt ansvar för utgången.

Oaktadt alla vidtagna åtgerder och konungens förnyade uppmaningar, var det dock omöjligt att få flottan så snart färdig, att den kunde på bestämd tid möta Erik Sjöblad. Nu kom underrättelse om dennes nederlag. Karl den elfte blef högeligen förtörnad. Amiralitetet och serskildt Göran Gyllenstjerna fingo skarpa förebråelser 1) och sträng tillsägelse, att flottan skulle genast segla ut. Det skedde, ehuru 7 till 8 skepp ännu icke voro fullt färdiga. Flottan var dock den danska öfverlägsen och bestod af 41 örlogsfartyg och 13 brännare. Anförare voro Henrik Horn och under honom amiralerna Hans Wachtmeister och Hans Clerck.

Inre styrkan svarade ej mot antalet och utseendet. En stor del matroser bestod af pressade drängar, som voro vid sjötjenst helt och hållet ovana. Också många af befälet saknade nödig öfning.

Med en sådan besättning och sjelf utan erfarenhet i yrket, skulle Henrik Horn möta Nils Juel, en bland tidehvarfvets utmärktaste sjöhjeltar, möta danska flottan och dess både sjö- och segervana besättning. Horn insåg det vådliga i företaget och ville gå endast försvarsvis tillväga. Men den hetsiga konungen vredgades öfver detta förslag. Horn fick snäsor och tillika befallning att angripa fienden, hvarhäldst den träffades 2).

---

1) *Riksregistrat.* Konungen till rådet d. 17 Juni 1677.
1) *Riksregistrat.* Karl till H. Horn d. 28 Juni 1677.

SLAGET I KÖGE-BUGT.

Fienden träffades utanför Köge-Bugt. Det var Nils Juel med danska flottan, bestående af 24 linieskepp, några fregatter och mindre fartyg. De väntade hvarje stund holländsk förstärkning under Tromp och skulle efter dess ankomst genast angripa. Men Juel, ehuru underlägsen, lågade af stridsbegär och segerhopp. Han ville för egen räkning vinna en lager, i hvilken icke ens Tromp skulle hafva någon andel. Kristian den femte biföll hans bön, och striden begynte.

I början gynnades svenskarna af vinden. Med skickliga vändningar lyckades dock Juel att afvinna dem denna fördel. Genom en annan lika skicklig rörelse lyckades han genomsegla och i två delar afskära svenska flottan. Den kom derigenom i oordning, men försvarade sig med ihärdigaste tapperhet. Hans Wachtmeister stridde mot 9 fiendtliga skepp och lyckades slutligen att reda dem ifrån sig. Clerck, den andra under-amiralen, kämpade lika tappert, men elden kom lös i hans fartyg, så att det sprängdes i luften. Hetast blef striden mellan båda öfver-amiralerna. Juel var svenskarnas farligaste fiende. Att taga eller fälla honom blef också målet för deras yttersta bemödande. Sex svenska fartyg lade sig rundt om danska öfver-amiralskeppet Kristian den femte. Juel försvarade sig länge och tappert; men sluteligen blef hans fartyg så sönderskjutet, att han måste öfvergå på ett annat, benämndt Fredrik den tredje. Här började samma lek. Fredrik den tredje blef också sönderskjuten; men utan att förlora modet, besteg Juel det tredje danska skeppet, efter drottningen benämndt Charlotta Amalia. Också detta var nära att dela samma öde, då sluteligen flere danska fartyg kommo och räddade sin öfver-amiral. Slaget började kl. 4 om morgonen och fortfor ända till kl. 1 på dagen. Så länge varade det, innan danskarnas öfverlägsna sjövana hunnit besegra det ihärdiga svenska motståndet. Segren blef ock danskarna dyr. Nästan alla deras amiralskepp voro sönderskjutna. Men segern blef

ock tyvärr fullkomlig. Svenskarna förlorade öfver 20 fartyg samt 1;200 döda och 3,000 fångna. Med en del af den skingrade flottan återkom Henrik Horn slagen till Dalarön.

Nu var danska flottan återigen ensam herre öfver Östersjön. Juel och Tromp härjade Öland och svenska kusten. Staden Westervik och en mängd småländska herrgårdar och byar blefvo brända. Danskarna försökte äfven att storma Borgholm; men blefvo tappert tillbakaslagna af Hans Wachtmeister. Denne herre hade laggt en del af den svenska från Köge-Bugt återkomna flottan uti Kalmare Sund och åt densamma valt så fördelaktig plats, att den skyddade staden och afvisade alla danskarnas ytterligare försök i de trakterna. Dertill bidrogo äfven i hög grad det mod och den beslutsamhet, hvarmed så väl Kalmare borgerskap som kringliggande bönder väpnade sig och framträdde mot fienden.

Henrik Horn hade på sin flotta medfört troppar, ämnade till förstärkning åt Pommern och åt Otto Wilhelm Königsmarck. Nederlaget i Köge-Bugt omintetgjorde planen. Königsmarck och hans krigare blefvo också detta år öfverlemnade åt sin tapperhet och åt sitt öde.

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

SKÅNSKA FÄLTTÅGET 1677.

Dannemarks första och farligaste försök att återtaga Skåne var genom slaget vid Lund lyckligen tillbakadrifvet. Men Kristian den femtes lystnad efter nämnde landskap kunde icke så snart, icke med ett enda slag för allo tillbakavisas. Vintern emellan 1676 och 1677 använde han till förnyade och starka rustningar. Närmare förbund ingingos med Brandenburg, Münster och Hessen, hvilka alla lofvade hjelptroppar. Dessutom uppsatte konung Kristian inom sitt eget rike många nya rege-

menter. Till öfverste-fältherre antog han den skickliga brandenburgska generalen Goltz.

Äfven Sverge rustade kraftfullt mot en så hotande storm. Oaktadt den hårda knektutskrifningen 1676 underkastade sig dock riket tvänne dylika under loppet af 1677; den första, den ordinarie, steg till 1000, den andra, den extraordinarie till 6,365 man. Så stort antal hade aldrig förut blifvit på ett år utskrifvet, så långt tillbaka man äger säkra anteckningar. Det gick så hårdt på, att stundom togos femtonåriga gossar och sjuttioåriga gubbar. Sverge hade till stöd ingen enda främmande magt, mer än Frankrike. Denna stat utbetalte väl under årets lopp i underhållspenningar 1,500,000 d. smt 1). Det var en vacker summa, men förslog ej stort. Utgifterna för krigsstaten till lands och sjöss stego till mer än dubbla beloppet 2). För att bekomma nödiga medel har Karl den elfte under detta år bortpantat kronogods för en summa af 293,891 d. s. m. 3).

Den hårdaste vintertiden hade Karl den elfte tillbragt i östra Skåne, än i Wä, än på Ljungby. Till Stockholm ville han ej komma förr än efter afslutad fred. Han gaf sig ej heller ro att länge njuta vinterhvilan. Redan före densamma ville han återtaga Helsingborg. Det skedde så sent som den 30 December 1676. Först den 12 Januari 1677 gick han i vinterqvarter och stannade der ej längre än till den 24 Mars. Äfven under denna tid var han mycket verksam. Johan Gyllenstjerna och under honom båda Wachtmeistrarna, Hans och Axel, skickades med troppar och väpnade bönder till Blekingen. Det lyckades. Landet och båda dess fästningar

---

1) *Kam. Koll. arkiv.* Rikshufvudboken för 1677.

2) *S. st.* Årets ordinarie utgifter för sjö- och landtförsvaret upptagas till 1,994,345 d. 11 öre 5 p. s. m. Extra ordinarie utgiftsstaten för samma punkter upptages till 1,829,968 d. 18 öre 14 pgr. s m.

3) *S. st.* Reduktionskansliet. Extr. på förpantningar från 1674 till 1680. Enligt en annan äldre anteckning i samma bok steg summan till 255,201 d. s. m.

Kristianopel och Karlshamn blefvo från danskarna återtagna. Detta var undangjordt redan till början af Mars. Den 24 i samma månad bröt konungen, som sagdt är, upp ifrån Wää och började en slags belägring för Kristianstad. Men denna stad blef af danska generalen Meerheim försvarad med utmärkt skicklighet och mod, hvarförutan danska konungen hotade att med sin nya, mägtiga här landstiga i Skåne. Karl qvarlemnade general Schoultz utanför Kristianstad, och skyndade sjelf nedåt Landskrona för att möta sin väntade motståndare.

ÅTERTÅGET FRÅN RÖNNEBERGA HÖGAR.

Att konung Kristian hade på Seland samlat en stor och välrustad här, och att en del af densamma var eller blef öfverförd till Landskrona; detta var icke svenskarna okändt. Sådant oaktadt gick Karl med sin lilla styrka till samma ort och ställde sig likasom på trots vid Rönneberga högar, hvilka äro belägna straxt utanför staden. Rådet kom från den djerfve Ascheberg och följdes af den hetsiga konungen. Det höll på att få olyckligt slut.

Kristian den femte och general Goltz gjorde nemligen sin sak icke illa. Den på Seland samlade hären blef i tysthet öfverförd till Landskrona och der så strängt hållen inom muren, att svenskarna ej hade reda på dess ankomst och antal. Den utgjorde dock 13 till 14,000 man, och var alltså ungefär dubbelt starkare än Karls troppar. Att nu öfverraska och krossa den lilla svenska hären, sådan var konung Kristians plan. Den 26 om natten tågade derföre alla danskarna ut från Landskrona och den 27 Maj vid solens uppgång visade de sig med pukor och trumpeter på ett kanonskotts afstånd ifrån svenskarna. Den vaksamme Karl den elfte var sjelf den, som först märkte danskarnas ankomst. Att segra i striden mot så öfverlägsen fiende var i det närmaste omöjligt. Men helt och hållet omöjligt var ock att undvika striden, och Karls oförfärade sinne hade dertill ingen lust. Han tog nattvarden och beredde sig att dö i den

förtviflade kampen. Tropparna blefvo genast utförda och ställda i slagtordning. Man väntade hvarje ögonblick danskarnas anfall. Aldrig under hela kriget hade svenska härens belägenhet varit så förtviflad, som i detta ögonblick.

Men just som danska hären med otålighet väntade befallning att angripa, fick den i stället befallning att upplösa slagtordningen och slå läger. Svenskarna trodde knappt sina ögon, när de sågo fiendtliga lederna skingras och deras tält uppsättas. Saken var följande. Planen till hela detta danskarnas företag hade utgått från främlingen, general Goltz, hvilken, om det lyckades, skulle deraf vinna ganska stor ära. Detta väckte afund hos en hop danska herrar, en Arensdorff, Hahn, och vi nödgas tillägga, hos den tappre Bibau. De öfvertalade danska konungen att uppskjuta anfallet såsom måhända alltför vådligt. Svenskarna, sade man, kunde vara talrikare, än som troddes; det mod, hvarmed de framryckte, och några ströftroppar, hvilka i detsamma med dem förenade sig, tycktes visa, att de hvarken till läge eller styrka voro så svaga, som man inbillat sig. Goltz's förslag blef alltså ogilladt; danskarna slogo emot middagstiden sitt läger, och hela den långa eftermiddagen betraktade båda härarna hvarandra utan att komma till allvarlig strid. Under tiden höll Karl öfverläggning med sina generaler, Helmfeldt, Marderfelt, Fabian Fersen med fl. Den ifriga konungen önskade strid; men generalerna föreställde vådan och öfverdådet deraf. Konungen gaf vika och beslöt återtåget. Om qvällen och natten utställdes vakteldar och underhöllos förposter, såsom i ett stort läger. Men knappt hade mörkret inbrutit, förrän svenska tropparna i möjligaste brådska och tysthet aftågade på vägen åt Kristianstad. Sist och till betäckning för de öfriga gingo vestgöta ryttare, anförda af öfverste Uggla och beledsagade af konungen sjelf. Tåget gick serdeles snabbt. Redan den 28 kom man till Hasslebro, den 29 till Linderöd, den 30 till Kristianstad. Danskarna ilade än snabbare efter. Först den 28 om

morgonen märkte de svenskarnas aftåg. Redan den 29 hade de hunnit dem vid Linderöd. Endast med möda och någon förlust kunde Karl komma undan och draga till sig general Schoultz, med några af belägringstropparna för Kristianstad. De gingo genom Göinge till Herrevadskloster för att invänta förstärkningar. Den öfverlägsne Kristian förföljde dem icke. Han ansåg sig hafva vunnit nog ära genom upphäfvandet af belägringen för Kristianstad. Under högtidligt jubel höll han den 1 Juni sitt intåg i denna stad. Några dagar derefter vann också Nils Juel sin seger öfver Erik Sjöblads flotta och Schwanenwedel återtog Ystad från svenskarna. Allt tycktes gynnande för Dannemark. Kristian tågade till Malmö för att belägra och intaga denna stad; den enda rätt fasta punkt, svenskarna ännu i Skåne innehade.

KONUNG KRISTIAN BELÄGRAR MALMÖ.

Staden hade en besättning af 3,000 man. Deras anförare var Fabian von Fersen; i krigstjensten uppammad af Torstensson och af denne store fältherre utnämnd till kapten vid sitt nittonde, till major vid sitt tjugonde och till öfverstelöjtnant vid sitt tjuguförsta år, allt detta i Torstenssons eget lifregemente. Med lika heder hade han deltagit i Karl Gustafs krig, deltagit i det hjeltemodiga försvaret af Krakau under Würtz, samt i sjöslaget vid Öresund under Wrangel och i belägringen af Köpenhamn under Karl Gustaf sjelf. Vid underrättelsen om danskarnas nu tillämnade belägring af Malmö, vidtog han alla nödiga försvarsmått. Af officerarna kräfde han liflig ed, att ingen bland dem skulle uttala ordet »dagtingan», och derjemnte nämnde han i förväg en blifvande borghöfding, ifall han sjelf skulle stupa. Han hade vunnit så mycken tillgifvenhet, att Malmö både prester och borgerskap vid detta vigtiga tillfälle ådagalade en berömvärd trohet mot honom och mot svenska kronan. — Besynnerligt nog! — Karl Gustaf och den följande förmyndare-regeringen hade alltid misstänkt Malmö för hem-

lig benägenhet mot Dannemark, och derföre sökt befästa och upphjelpa Landskrona till blifvande stödjepunkt för svenskarnas magt i Skåne. Men motsatsen inträffade under detta krig; ty Malmö blef just stödjepunkten för svenska och Landskrona för danska magten.

Redan den 6 Juni började danska troppar visa sig utanför Malmö och den 9 öppnades belägringen. Konung Kristian sjelf var tillstädes och dref arbetet framåt. Fersen ledde försvaret med lika kraft. En mängd utfall skedde, och ofta med framgång. Under ett sådant blef till och med den tappre Bibau med förlust tillbakakastad af svensken Fritz Wachtmeister. Emellertid samlade Karl den elfte en hop troppar för att från landssidan undsätta Malmö. Den ännu icke besegrade svenska stora flottan hotade göra detsamma från sjösidan. Till att förekomma båda, beslöt konung Kristian att storma staden. Man var så säker om framgång, att från Köpenhamn anlände dagen förut inemot 60 småfartyg för att vara till hands att mottaga och till Seland öfverföra det rika byte, som man väntade i det eröfrade Malmö. Fersen såg förberedelserna, anade afsigten och vidtog sina åtgerder deremot. Natten emellan den 25 och 26 Juni 1) företogs ändtligen från flere sidor den häftiga stormen. Den blef för Malmö vådlig nog. I synnerhet lyckades det för Bibau, att föra sina troppar ända upp på vallarna, till och med in uti staden. Denna ansågs nästan intagen, och Bibau skyndade för att öppna portarna och insläppa danska rytteriet. Men äfven i detta förtviflade läge svigtade ej svenskarnas tapperhet. Det lyckades dem sluteligen att afskjuta danskarnas stormbryggor, så att de nedföllo i grafvarna 2). De danskar, som inträngt i staden, blefvo derigenom helt och hållet afskurna från dem, som stodo utanför. Mot de inkomna

---

1) Andra säga mellan d. 26 och 27 Juni.
2) Några säga, att porten blef af Bibau öppnad och vindbryggan nedfälld; men att hon brast, då danska rytteriet i allt för stor massa framstörtade.

framförde Fersen sin svenska besättning till den sista, den afgörande striden. Den afgjordes till Sverges seger. Efter ett blodigt fäktande föll Bibau sjelf och med honom *fyra öfverstar*, hans krigskamrater. Alla de inkomna danskarna blefvo nedhuggna eller fångna. Stormningen misslyckades, sedan den kostat konung Kristian 1,500 döda och vid pass 2,000 sårade eller fångna. Denna stora förlust, jemnte svenskarnas annalkande, tvingade honom att upphäfva belägringen och draga sig tillbaka till Landskrona. De från Seland ankomna på rof väntande småfartygen sågos om morgonen den 26 Juni segla tillbaka igen, tomma.

SLAGET VID LANDSKRONA.

Konung Kristian erhöll betydliga förstärkningar, genom hvilka förlusten vid Malmö belägring snart blef ersatt. Äfven kring Karl samlades vid Herrevadskloster nya skaror under gamla pröfvade anförare, under hjeltarna vid Lund, Helmfeldt, Ascheberg, Per Hierta, Kristofer Gyllenstjerna och Nils Bjelke, de två sednare hvardera med sitt regemente, efter de förra stora förlusterna nu återigen fullsatta och fullkomligt rustade samt inöfvade. Den elfte Juli kommo de sista förstärkningarna från Sverge. Äfven med denna tillökning utgjorde hären ej mer än 9,000 man; danskarna deremot 13,000 1). Det oaktadt beslöt Karl den elfte att icke afbida utan angripa fienden. Redan den 12 Juli uppbröt han från Herrevads-kloster och gick till Torlösa. Den 13 var en bönedag och firades som sådan. Likväl skickades Nils Bjelke med 1,000 hästar att undersöka fiendens ställning. Den befanns ganska fördelaktig. På venstra sidan skyddades den af ett träsk, på den högra af en bäck och hela bröstet af en ganska hög stenmur eller jord-

1) Enligt *Karls dagbok*. — Sperling till Dahlberg d. 15 Juli 1677 säger, att svenskarna voro 8.000, danskarna 16,000 man. Se Uppsal. *Rosenh.* saml Fol. 8.

vall, på hvilken danskarna dessutom gjort 36 skottgluggar, genom hvilka deras kanoner bestråko hela det framföre liggande fältet. Vid Bjelkes härom lemnade underrättelse, sammankallades krigsrådet. Ingen bland generalerna ville angripa en så öfverlägsen och väl förskansad fiende. De föreslogo att i stället draga hären söder om Landskrona för att såmedelst afskära danskarnas tillförsel och tvinga dem ur deras fördelaktiga ställning. Karl var deremot af annan tanka. Högst sällan hörde man ett fransyskt ord från konungens läppar; men nu utbrast han: *coute, qui coute, je veux les attaquer dans leur camp; ne doit il pas rester un seul homme de mon armée* 1). Motsägelserna tystnade och befallning gafs till uppbrott tidigt den följande morgonen.

I dagningen den 14 Juli ordnades svenska hären. På högra flygeln igenkänna vi Siegroths 2) drabanter och lifregementet till häst under Nils Bjelke. Flygelns första linia fördes af Ascheberg, den andra af Bjelke. I härens midt stod Kristofer Gyllenstjerna med lifgardet 3) och bredevid honom vestgötarna under Börstel med fl. Hufvudstyrkan på venstra flygeln utgjordes af vestgöta ryttare under gamla Per Hierta. Flygelns första linia fördes af Schönleben, den andra af Lybecker. Sedan Helmfeldt sålunda ordnat folket, red konungen uppmuntrande genom lederna, hvarefter han tog sin plats framför högra flygeln bredevid Ascheberg, då Helmfeldt deremot red till Schönleben framför den venstra. Nu upp-

---

1) *Kosta hvad det kosta vill, till och med sista mannen i min här; jag skall ändå angripa dem och det midt i deras läger.*

2) Enligt åtskilliga uppgifter. Men Siegroth hade fallit i slaget vid Lund.

3) Enligt plankartan i topografiska samlingarna, den enda öfver detta slag, som vi kunnat finna, utom taflan på Drottningholm, och ett par mindre teckningar i biskop Faxes samling. Theatr. Europæum och Spegels diarium (Gjörv. Svensk. Bibl. 2, 40) säga, att Kristofer Gyllenstjerna anförde reserven.

bröt tåget från Torlösa och anlände fram på morgonstunden inemot Tirups kyrka. Men till stor förvåning kunde man der icke upptäcka någon fiende. Tälten, kanonerna, tropparna, allt som under förra dagen derstädes varit synligt, hade nu helt och hållet försvunnit; såväl hade danskarna vetat dölja sig bakom den omtalta höga jordvallen. Svenskarna kommo tågande alldeles midt emot försåtet. Om de en liten stund fortgått i samma rigtning, skulle de hafva blifvit mottagna af det mest härjande kulregn från fiendens dolda kanoner och troppar.

Lyckligtvis anade man oråd. Hären stadnade och Ascheberg skickades att undersöka förhållandet. Han red länge fram och tillbaka, men kunde ej märka någonting. Slutligen uppkommen på en kulle nordost om Torsta by, lyckades han att med tuben i hand upptäcka hela danska hären, gömd bakom den höga jordvallen. Genast flög han till konungen och i följe af denna underrättelse ändrades planen för anfallet. Svenskarna drogo åt höger, så att de fingo sin plats mellan och något framför Tirup och Sireköping och kommo sålunda mera på sidan af danskarna. Dessa blefvo derföre tvungna öfvergifva den innehafda fördelen och draga sig något baklänges 1). De intogo en ny och äfven denna gång ganska fördelaktig ställning, hvilken de ej heller öfvergåfvo, utan lemnade angreppet åt svenskarna.

I sådant sakernas läge och vid pass kl. tio f. m. började striden. Svenskarna ryckte fram. Deras venstra flygel kom genast i handgemäng med den danska högra, hvilken anfördes af konung Kristian sjelf och dess bror, prins Georg. Svenska högra flygeln under Karl den elfte och Ascheberg, hade träsk och höjder att öfvergå, men dessa hinder besegrades och svenskarna angrepo fiendens

1) Enligt plankartan i topografiska arkivet. En anonym men utförlig plankarta i biskop Faxes samlingar uppgifver, att danskarna, då de tvungna af svenskarnas sidorörelse ändrade ställning, ryckte något framåt.

venstra flygel, anförd af Fredrik Arensdorff. Första halftimmens strid var häftig. Aschebergs häst blef skjuten och Karl den elfte var nära att omringas, men blef af Nils Bjelke befriad. Å andra sidan stupade danska generalerna Fredrik Arensdorff och Walter. Några dervarande danska regementer bestodo af nyss utskrifna bonddrängar. De kommo snart i oordning och grepo till flygten. Karl den elfte, Ascheberg och Nils Bjelke med sina troppar följde efter. Danskarna ville stadna och sätta sig vid Asmundstorps kyrka, men förjagades återigen och flydde slutligen under murarna af Landskrona.

Karl fick emellertid höra, det hans venstra flygel hade att utbärda en ganska svår strid mot de öfverlägsna danskarna. Han skickade derföre Nils Bjelke tillbaka till de sinas hjelp. Sjelf stadnade han vid Asmundstorp, så att de åt den sidan skingrade danskarna ej skulle få tillfälle att åter samla sig. Dagen var qväfvande het. Af trötthet, törst eller vanmagt hade redan flere personer dignat på fältet, somliga sanslösa, några döda. Konungen sjelf brann af törst och kunde för dess stillande icke erhålla något annat än en klunk bränvin, som en gammal soldat räckte honom ur sin lomflaska.

Svenskarnas venstra flygel hade emellertid ganska svåra stunder. De motstående danskarna voro öfverlägsna och anfördes af sin konung, af prins Georg och af den skicklige general Meerheim. Deras anfall var häftigt. Meerheim bröt igenom svenska linien; prins Georg förde sin värja tappert och konung Kristian, midt i stridshvimlet, fällde med egen hand en svensk officer och två soldater. Mot detta kraftfulla angrepp kunde svenskarna icke hålla stånd; isynnerhet sedan general Schönleben och öfverste Kock blifvit tillfångatagna och fältmarskalken Helmfeldt dignat under dödliga sår. Flygeln kom i oordning och drefs baklänges till Tirup. På dervarande kyrkogård stodo 4,000 småländska bönder. De höllo sig sjelfva tappra och deras många fanor svajade öfver muren. Danskarna fruktade, att der kunde en större och öfvad reservtropp vara samlad, och vågade

derföre ej fortsätta förföljandet. Den skingrade svenska flygeln fick alltså tillfälle att bakom kyrkogården återigen sätta och ordna sig under anförande af general Lybecker.

Svenska fotfolket i midten försvarade sig länge och tappert. I synnerhet utmärkte sig lifgardet till fot, hvilket under anförande af Kristofer Gyllenstjerna och Hastfer gång på gång slog fienderna tillbaka 1). Slutligen måste dock äfven större delen af fotfolket draga sig baklänges. General Sperling samlade dock några bataljoner, troligen dalkarlar och Kalmaresoldater, och uthärdade med dem alla fiendens stormande anfall. Han fick snart i denna strid hjelp utaf generalerna Schoultz och Kristofer Gyllenstjerna. Måhända hade dock svenska venstra flygeln sluteligen blifvit helt och hållet sprängd; men just i detsamma fick konung Kristian veta, huru danska venstra flygeln blifvit slagen, samt huru Karl den elfte med sina segrande troppar framträngt i danskarnas rygg ända till Asmundstorp. Snart sågs äfven den till de qvarlemnade svenskarnas hjelp kommande Nils Bjelke och hans troppar. Kristian fruktade att blifva afskuren och att komma emellan tvänne eldar. Han drog sig tillbaka åt Landskrona i god ordning och temligen ostörd. Nils Bjelke och Per Hierta följde efter och nedhöggo eller tillfångatogo en hop danskar. Men i allmänhet mägtade svenskarna icke med kraft förfölja sin vikande fiende. De voro för svaga och dertill alldeles uttröttade af brännande hetta och långvarig strid. Fäktandet hade nemligen varat från kl. tio f. m. till sex e. m. Danskarna förlorade 2 till 3,000 man. Svenskarna ungefär en tredjedel deraf. Dessa sednare togo också 23, andra säga 32 danska kanoner.

---

1) Till oersättlig skada för svenska krigshistorien, har redan för längre tid tillbaka ur Bond. arkivet på Säfstaholm försvunnit de delar af Clodts memoirer, som handla om detta slag och om sednare delen af danska kriget.

Dessa kanoner och den omständigheten, att svenskarna bibehöllo slagfältet, intyga tillräckligt, att de också vunnit slaget. Det var den tredje seger Karl den elfte inom loppet af 11 månader tillkämpade sig. Hans och svenskarnas ökade anseende hos utländningarna och ökade förtroende till egna krafter; voro de förnämsta följderna deraf 1). Några andra visade sig ej; åtminstone icke för tillfället. Båda härarna blefvo straxt utanför staden stående en hel månad midtemot hvarandra, utan att någon bland dem kunde betydligen skada än mindre fördrifva sin motståndare. Efter något fram- och återtågande sednare på hösten, for konung Kristian med största delen af sina troppar öfver till Seland; och Karl den elfte drog sig upp till Ljungby, hvarefter båda gingo i vinterqvarter.

Inbördes ställningen i Skåne var vid slutet af 1677 ungefär densamma, som vid slutet af 1676. Danskarna innehade Landskrona och Kristianstad; svenskarna deremot Malmö och hela landskapet.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

KRIGSRÖRELSER UTEFTER NORRSKA GRÄNSEN 1677.

JEMTLAND, DALARNA OCH WERMLAND.

I Jemtland inföllo danska troppar i slutet af sommaren. Några prester och en mängd bönder hade blifvit lockade med löften eller penningar. Dessa underhöllo förrädisk brefvexling med fienden och meddelade honom, men dolde för svenskarna alla möjliga underrät-

---

1) Otryckta källor till ofvanstående berättelse äro: plankartan i *topografiska arkivet:* Nils Bjelkes sjelfbiografi i *Thurcholms arkiv*, Hastfers friherrebref i *Riksregistraturet* 1678 m. m.

telser 1). Af sådan orsak blef en svensk tropp vid Mörsills kyrka öfverraskad och dels nedgjord, dels tillfångatagen. De öfriga drogo sig tillbaka och lemnade landet i danskarnas våld.

Frampå hösten fingo svenskarna förstärkning och till anförare fältmarskalken Henrik Horn, densamme som förlorat slaget i Kjöge-Bugt. Danskarna blefvo fördrifne, men härjade i aftågandet så, att nära hälften af gårdarna stodo öde. Svenskarna besatte landet omigen. En sträng efterräkning hölls med de förrädiska bönderna och många af dem blefvo jemnte en prest dömda från lifvet 2).

Frampå vintern företog Henrik Horn ett mot Trondhem ämnadt anfall. Men svåra vägar, och snöfyllda fjell hindrade tåget. Han måste med oförrättadt ärende snart återvända till Jemtland.

I Dalarna skedde ingen krigsrörelse. Man ville öfvertala folket till ett tåg mot Norrge eller Jemtland. Men det var förgäfves.

Äfven i Wermland förefölle endast smärre ströftåg. Orten försvarades af Hans v. Fersen, som med en hop dragoner var förlaggd på Eda skans. Dessa bussar hade mycken öfning i allehanda soldat-äfventyr. Ännu hundrade år derefter var hela nejden full af berättelser om Fersens dragoner och om deras mångahanda puts mot den enfaldiga allmogen.

---

1) *Riksregistrat.* d. 10 Mars 1680.

2) *Rådsprot.* d. 20 Juli 1680. *Riksregistrat.* d. 10 Mars 1680. En partiskrift *Samtal mellan en utländsk och en uppriglig svensk* (Rålambska saml. fol. 71) påstår, att orsaken till danskarnas framsteg i Jemtland var sömnaktighet hos den derstädes kommenderande Karl Sparre.

gjorde danskarna, anförda af Gyldenlöwe, ett infall från Fredrikshall, sommaren 1677. Efter någon belägring intogo de Marstrand och Karlsten 1).

Försvaret å denna sida hade år 1677 blifvit anförtrodt åt Magnus Gabriel De la Gardie, som man tror på dennes egen begäran. Enligt någras förmodan ville De la Gardie hos den unga, krigiska konungen genom fältbragder återvinna sin förlorade gunst. Det tillgick på efterföljande sätt. Med en styrka af vid pass 8,000 svenskar tågade han från Westergötland inåt Bohuslän för att skydda detsamma emot Gyldenlöwes infall. De la Gardie framtågade så ända till Uddevalla och hans förposter till Quistrums bro. På detta för svenska vapenäran så olyckliga ställe blefvo nämnde förposter af danskarna anfallna och snart bortjagade. Gyldenlöwe skickade sedan generalmajorerna Lewenhelm och Degenfeld med 5,600 man emot Uddevalla. De funno de 8,000 svenskarna uppställda framför staden. Vid åsyn af denna styrka stannade danskarna och sökte välja tjenlig plats, för att kunna i trygghet invänta Gyldenlöwe med mera troppar. Men hastigt utbredde sig en oförklarlig förskräckelse och villervalla inom svenska hären. Den upplöste sig och började fly genom Uddevalla och åt Wenersborg till. Vid denna syn hastade danskarna genast efter. De la Gardie var nära att sjelf blifva tillfångatagen. Åttahundrade, andra säga 1,500 svenskar nedhöggos; ett par hundra blefvo jemnte 14 kanoner och all trossen tagna. De öfriga räddades genom en öfverste Aminoff, hvilken förmådde sina troppar att hålla stånd vid Kurö bro och rifva densamma, hvarigenom fienden hindrades från ytterligare förföljande 2).

---

1) Enligt Holmberg Bohusläns hist. d. 16 Juli. Andra källor uppgifva d. 23 eller 25 Juli.

2) Enligt danska källor. Några utförliga svenska finnas ej. Man har ogerna talat om detta olyckliga uppträde. En svensk författare uppgifver som orsak, att bohuslännin-

Under loppet af 1676 hade försvaret på denna sidan varit anförtrodt åt general Georg Mörner och landshöfding Gabriel Kurck. Deras åtgerder blefvo i bref på bref till konungen tadlade af M. G. De la Gardie, hvilken hela sommaren och hösten samma år vistades på Leckö. Den 13 Oktober 1676 utfärdade konungen fullmagt för De la Gardie att sjelf under loppet af år 1677 leda riksförsvaret åt denna sida 1). Utgången hafva vi nu sett.

Kort efter nederlaget vid Uddevalla begärde De la Gardie tillåtelse att resa till sina gods och vårda sin försvagade helsa. Karl den elftes svar blef bifallande, men kort och kallt, och med uttryck af missnöje öfver den ömkeliga träffningen 2).

Konungens ovilja var billig. Westergötland stod efter nämnde olycka öppet för Danskarna. Karl den elfte måste skicka några troppar åt dessa trakter, och uppbåda folket i kringliggande landskap. Vid underrättelsen härom och vid höstens annalkande vände Gyldenlöwe tillbaka till Norrge.

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

DANSKA KRIGET 1678.

Karl den elfte tillbragte också vintern mellan 1677 och 1678 på Ljungby eller i trakten deromkring, utan att vilja besöka Stockholm. Men under loppet af Februari hölls i Halmstad en riksdag, hvilken konungen bevistade. Rikets ökade nöd fordrade också ökade ut-

---

garna gynnade danskarna och förhemligade deras företag, hvarigenom svenskarna blefvo öfverraskade och skingrade, innan de hunnit sätta sig i rigtigt försvarsstånd. Spegels diar. i Gjörv. Sv. Bibl. 2, 47.

1) *Riksregistrat.*

2) *Riksregistrat.* Karl den elfte till Magnus Gabriel De la Gardie d. 1 och 11 Okt. 1677.

skrifningar och gerder. Men ständerna, serdeles de lägre, visade dertill föga lust. Ofrälseständen voro så nedslagna, att de för fredens vinnande ville afstå Skåne, Halland och Blekingen. Men adeln sträfvade emot så klenmodiga beslut. Då kom lyckligtvis underrättelse, huru Königsmarck hade på Rügen vunnit en temligen vigtig och ganska ärorik seger. Detta lifvade sinnena och de högre stånden beviljade för sina delar utomordentligt dryga både gerder och utskrifningar. Att dessa sednare skulle ske efter mantal i stället för hemmantal, var redan ett vigtigt medgifvande. *Adeln* beviljade utskrifning af hvar 15:de i stället för hvar 20:de man, och det på flere af de egendomar, som eljest varit fria. Grefvar och friherrar samt innehafvare af Norrköpings beslutsgods beviljade utskrifning i sina gref- och friherreskaper, efter samma beräkning, som på krono- och skattehemman, d. v. s. hvar 10:de, i stället för hvar 15:de eller 20:de man. Af sådana sina hemman, som voro båtsmanshåll underkastade, lofvade adeln lika utskrifning, som af skatte och krono. I krigsgerd beviljade adeln för hvarje enligt rusttjenst-ordningen bestämd häst 500 d. smt, samt dessutom en femtedel af räntan eller behållningen på sina kapitaler, skepps- eller kompagniparter. Bevillningen ansågs vara den största, som ridderskapet och adeln någonsin i Sverge gifvit. Den steg till vid pass 470,000 d. s. m. 1). Riksråderna hade dessutom nu på flere år ej åtnjutit sin egentliga rådslön. — *Presterskapet* lofvade en krigsgerd af sex tunnor säd, för hvart 64:de hemman inom deras pastorater. Biskoparna och pastorer i städerna gåfvo dessutom hvar 5:te tunna af sin biskops- eller kronotionde. Summan räknades till 30,000 d. s. m. 2). Dessutom fortfor kro-

1) *Uppsal. Nordin.* Liquid. Kom. protok. förteckning öfver bevillningen. *Riddarhusarkiv.* Riksdagsacta 1680. Krist. Gyllenstjerna sade d. 29 Okt. att adelns bevillning 1678 gick till 600,000 d.

2) *Nord.* S. st.

nan att likasom de förra åren taga kyrkors, biskopars, presters och skolors vederlag och åtskilliga löner. Dessa togos utan att vara beviljade. Ännu 1686 voro de ej heller återbetalda. — *Borgerskapet* lofvade bibehålla båtsmansfördubblingen och för hvarje stad utbetala en krigsgerd, fyra gånger så stor, som den, hvilken 1655 utfästades. Den beräknades till 100,000 d. s. m. 1). Dessutom innehöll kronan magistraternas löner, hvaribland många voro ännu 1686 icke återbetalda. Äfven fortfor Stockholms borgerskap att med de kännbaraste uppoffringar skynda fäderneslandet till hjelp. Utom skatter och riksdagsbevillningar, har staden medelst inqvarteringar, munförråder, m. m. gifvit vid pass 80,000 d. kp. m.; utan att räkna, det kronan hela krigstiden begagnat borgerskapets skepp, hvilket skattades till ett värde af 1,081.353 d. kp. m. 2). Alla *tjenste-* och *ämbetsmän* afstodo åt kronan femtedelen af sin lön i bevillning. — *Bönderna* ville icke gifva den ringaste krigsgerd, utan bådo konungen till rikets underhåll upptänka sådana medel, som icke ytterligare betungade den utblottade allmogen. De prutade också emot det dubbla båtsmanshållet och beviljade blott, att den vanliga utskrifningen af hvar 10:de karl skulle denna gång utgöras efter mantal i stället för hemmantal; detta var allt. Men äfven dessa utskrifningar väckte mångenstädes ovilja, nära nog uppror, t. ex. i Dalarna och Westergötland 3).

För att skaffa de ytterligare medel, som behöfdes, bortpantade konungen kronogods för en summa af 362,631 d. s. m. 4).

Äfven på danska sidan gingo rustningarna trögare. Tröttheten ökades; förhoppningarna minskades. Skåne

1) *Nord.* S. st.
2) *Engestr.* Kongl. Maj:ts propos. 1676, och Resolut. 1678, 1680. Fol.
3) *Tidö.* M. G. De la Gardie till G. A. De la Gardie d. 9 Febr. 1678.
4) *Redukt. kansliet.* Extr. på förpantningar. Ett annat ställe uppgifver summan till 314,013 d. s. m.

var redan utsuget, och Dannemark måste hädanefter sjelft underhålla sina troppar. Holland och England visade såsom förr alldeles ingen lust att återhjelpa Dannemark till besittning af Skåne och af Sundets båda stränder. Holland hade dessutom förbehållit sig och under hela kriget idkat fri handelsrörelse med Sverge. Nu längtade det efter fred; och likaså de flesta Dannemarks öfriga bundsförvandter.

Under sådana förhållanden måste fälttåget 1678 blifva af mindre vigt än de föregående. Läsaren finner här nedanföre dess betydligaste tilldragelser.

SJÖTÅGET.

Trenne år årad, nemligen 1675, 1676 och 1677, hade Karl den elfte på sin flottas utrustning nedlaggt utomordentligt stor möda och kostnad; och i förhållande dertill af samma flotta väntat stöd och hjelp i sin brydsamma belägenhet. Alla tre gångerna blefvo hans förhoppningar svikna, hans bemödanden fruktlösa. De blefvo ej heller för fjerde gången upprepade. Återstoden af flottan lemnades för det mesta overksam i hamnarna; blott en mindre afdelning blef under Hans Wachtmeister förlaggd vid Kalmare-Sund, för att skydda nejden mot danska landstigningar.

På hafven herrskade Nils Juel och danska flottan, utan medtäflare, utan hinder. Fyratio dess örlogsfartyg kryssade i Östersjön, tolf i Nordsjön. Fyra jakter lågo utanför Elben och åtta fregatter skyddade handelsrörelsen. Så stark, så fruktansvärd var danska flottan. Hvad den uträttade, blef dock föga. Det förnämsta var, att den störde svenska handeln, hindrade Pommerns undsättning, och gjorde utefter kusten några mindre betydliga landstigningar.

FÄLTTÅGET MOT NORRSKA GRÄNSEN.

JEMTLAND

förblef hela året i svenskarnas hand. I Juli företog Karl Sparre ett tåg emot Throndhjem, men måste på några mils afstånd ifrån staden vända tillbaka; ty man hade icke kunnat öfver fjellen medföra kanoner, tillräckligt stora för fästningens beskjutande. Återvägen togs öfver Röraas kopparverk, hvilken anläggning, likasom den genomtågade trakten, blef af svenskarna helt och hållet förhärjad.

BOHUSLÄN

blef vittne till större ansträngningar och svårare strid äfven under detta fälttåg. Den alltid verksamme Gyldenlöwe hade utrustat 10—14, somliga säga ända till 16,000 man och dermed öfversvämmat Bohuslän och framträngt midt emot Göteborg. Det var den gamla planen att taga denna stad och förena sig med söder ifrån kommande danska troppar. Men dertill fordrades först eröfringen af Bohus fästning. Den 20 Maj började Gyldenlöwe dess belägring och d. 25 beskjutandet. Från tre olika håll, från bergen Fontin, Röda koen samt från Hisingen underhöllo danska kanoner en förfärlig eld mot det gamla fästet, och innan kort föllo murarna på norra sidan öfver hvarandra. Men platsen försvarades af den tappre öfverste von Börstel och af en lika tapper besättning, troligen af vestgöta regemente. Officerarne lofvade både mundtligt och skriftligt att icke ens nämna ordet «dagtingan». På östra eller vestgöta sidan af Göta elf låg också en öfverst-löjtnant Hamilton med några troppar i Skårdala by och skickade derifrån gång på gång friskt folk till Börstels undsättning. Gyldenlöwe manade Börstel att öfvergifva den halfgrusade fästningen. Han erböd till och med hederliga villkor, men Börstels svar blef alltid *Nej!* och en ökad och mördande kanoneld.

Den 28 1) Juni stormade danskarna, men blefvo tillbakakastade med en förlust af 200 man. De afskuro nu förbindelsen mellan Bohus och de svenska tropparna under Hamilton. Tillika ansattes fästningen med fortfarande skjutning och minering, så att stora stycken af murarna ytterligare störtade öfver ända. Det började se förtvifladt ut. Då kastade Börstel öfver till Hamilton i Skårdala by tomma granater. Dock ej helt och hållet tomma. Inuti lågo nemligen bref, med underrättelse om besättningens nöd och anhållan, att genom ett öfverenskommet tecken få veta, huruvida någon hjelp vore att hoppas. Inom kort sågs från vestgöta sidan det öfverenskomna lyckliga tecknet. I förlitan derpå framhärdade besättningen oförtrutet och oförskräckt i sitt tappra försvar.

Deras väntan, deras strid blef icke förgäfves. Vid underrättelse om den trängande nöden, skickade Karl den elfte en styrka af 4 till 5,000 2) man, att under G. O. Stenbock undsätta Bohus. Oaktadt danskarnas motstånd, gick Stenbock vid Göteborg öfver till Hisingen, undandref fienderna och framträngde den 21 Juli ända till stranden af Nordre elf midt emot Bohus. Dagen derpå upphäfde Gyldenlöwe belägringen. Den hade varat 56 dagar och kostat honom 3,000 man.

Sålunda drifven från Bohus, kunde Gyldenlöwe ej mer tänka på något företag mot Göteborg. Han drog sig tillbaka; och de sednare krigsrörelserna i denna nejd blefvo af mindre vigt.

---

1) Andra säga d. 25.

2) Pufend. Rer. Brandenb. p. 1231 säger 9,000 man, och att de gingo öfver till Hisingen, medan de till öns bevakande förordnade danska tropparna blifvit kallade till Bohus att deltaga i stormningen. Detta öfverensstämmer dock hvarken med Theatr. Europæum, ej heller med den tafla, som finnes i Drottningholms galleri, hvilka båda framställa danska troppar närvarande vid öfvergången och ifrigt bemödande sig att densamma förhindra.

FÄLTTÅGET I SKÅNE.

Medelpunkten för alla krigsrörelserna i detta landskap blef belägringen af Kristianstad. Danska konungen hade i denna stad qvarlemnat en besättning af 4,500 man, under anförande af den tappre och krigskunnige general von Osten. Redan från första början af året hade fästningen varit af svenskarna innesluten. Vecka efter vecka blef tillståndet allt svårare och svårare för danska besättningen. Men den försvarade sig med ogemen kraft och ihärdighet. Samma egenskaper ådagalades af de belägrande svenskarna. Dessas företag leddes af Karl den elfte, samt af Ascheberg och Dahlberg. Redan fram på våren var staden så hårdt innesluten, att bristen på lifsmedel började blifva ganska kännbar.

I början af sommaren kom Kristian den femte med danska hären ifrån Seland till Skåne. Hans förnämsta syfte var Kristianstads befriande. För att på lättaste sätt vinna nämnde mål, beslöt Kristian göra några låtsade anfall mot åtskilliga andra orter, och sålunda söka bortlocka svenska hufvudstyrkan från Kristianstad och sedan med danska hären tåga de belägrade till hjelp.

I sådan afsigt voro flere förslag å bane. Juel skulle med flottan landsätta 8,000 soldater i trakten af Stockholm, för att först plundra och sedan bränna staden. Försöket vågades ej. Juel skulle nemligen få bakom sig Hans Wachtmeister och den starka afdelning svenska örlogsskepp, hvilka lågo i Kalmare-Sund, sjelfva oangripliga, men ändå färdiga att angripa danska flottan, såsnart dess besättning landstigit i Stockholms-skären.

Ett annat förslag var, att Gyldenlöwes anfall mot Bohus och hotande rörelse mot Göteborg skulle locka Karl den elfte från Kristianstad. För att gifva saken ett så mycket vådligare utseende, gick konung Kristian med danska hären sjelf åt den sidan samt intog och uppbrände Engelholm. Men Karl lät hvarken locka eller skrämma sig. Till att deltaga i undsättandet af Bohus skickade han af sina troppar 1,000 ryttare under grefve

Wittenberg. Sjelf låg han orubblig utanför Kristianstad. Huru Bohus och Göteborg blefvo räddade, är redan förut omtaladt.

Ett tredje förslag var att genom Helsingborgs belägring draga Karl den elfte ditåt. Det var på väg att lyckas. Men när danskarna från det snart intagna Helsingborg gjorde den första rörelsen åt Kristianstad till, skyndade Karl genast åt samma sida och lyckades förekomma fienden.

Sedan försöken att locka svenska hären från Kristianstad sålunda misslyckats, tågade Kristian med hela sin styrka uppåt samma stad för att med magt upphäfva dess belägring. Han var ej långt ifrån att lyckas. Danskarna framträngde nämligen ända till Önesta kyrka, belägen ungefär halfannan mil från Kristianstad. Vid det ändå närmare Skepparslöf låg en höjdsträckning, som beh[illegible] fältet och vägen. Någon påminte danska gene[illegible]sdorff om nödvändigheten af att besätta dessa [illegible] genast samma afton, han anlände till Önesta. Men det försummades. Ascheberg märkte felet; och redan samma natt blefvo de vigtiga punkterna af Dahlberg intagna och befästade. I samma afsigt ditskickade Arensdorff en hop danska troppar tidigt följande morgon; men nu var det för sent. Ur sina nära färdiga fältverk kastade dem svenskarna tillbaka. Karl den elfte lät Dahlberg dessutom under de följande dagarna genom än flere uppdragna förskansningar mellan Skepparslöf och Lillö stänga vägen för danskarna och befästa hela svenska lägret 1). Märkeligt är, att den bredvid stående öfverlägsna danska hären icke hindrade Dahlbergs arbete, hvars tydliga syfte dock var att tillintetgöra hela konung Kristians plan. Att utan en slagtning framtränga till Kristianstad, var honom numera omöjligt. Att angripa svenskarna och serdeles i en så fördelagtig och

---

1) I biskop Faxes samlingar finnes en plankarta öfver belägenheten och verken.

väl befästad ställning, var ganska vådligt. Och i allmänhet, att efter drabbningarna vid Halmstad, Lund och Landskrona våga ett fältslag emot Karl den elfte och svenska hären, detta ville danskarne lika litet, som svenskarne ville efter sina misslyckade försök våga ett sjöslag mot Nils Juel och danska flottan. Efter några dagars besinning och några fåfänga rörelser fram och tillbaka, återvände konung Kristian till södra Skåne och lemnade Kristianstad åt dess öde. Danska hären stod visserligen ännu qvar vid Önesta kyrka, men kunde ingenting mer uträtta till Kristianstads befrielse. Så märkvärdigt väl hade Dahlberg beräknat sina förskansningar.

Ifrågavarande stad hade försvarat sig i det yttersta, och hungersnöden gått så långt, att man tillgripit hundar och kattor. Man hade nemligen i det längsta väntat undsättning af danska konungen och danska hären. Men när den väntade konungen från det närbelägna Önestad vände tillbaka åt Landskrona, och när den vid samma Önestad qvarliggande danska hären ej mäktade framtränga till undsättning; då var också allt hopp ute. Den 4 Augusti dagtingade besättningen i Kristianstad. Af 4,300 man, återstodo blott 1,100 1). De fingo med fanor och standarer fritt aftåg under sin utmärkte borghöfding.

De till Kristianstads befrielse tågande danskarna voro talrikare än de belägrande svenskarna, och hade dessutom framträngt halfannan mil nära fästningen. Ändå förmådde de icke upphäfva belägringen; så väl, så mästerligt hade Dahlberg beräknat och utfört sina förskansningar. Detta uppträde är ett bevis på snillets och konstens magt och tillika ett bland de vackraste bladen i Dahlbergs äreminne.

Från detta ögonblick antog danskarnas krigssätt ett helt annat skaplynne. Landskrona och det svaga Helsingborg voro de enda fästningar, som konung Kristian hade i Skåne qvar. Detta var enda vinsten af tre med

---

1) Enligt andra 1,400.

så mycken ansträngning företagna fälttåg. Denna utgång jemte de allmänna europeiska förhållandena visade tämligen tydligt, att hela Skåne skulle äfven denna gång stanna i svenskarnes våld. Danskarnes behandling rättade sig derefter. Redan på våren blef Engelholm af dem uppbrändt. Midsommarstiden gjorde Juel en landstigning vid Ystad och lät med våldsammaste obarmhertighet plundra hela staden. Sedermera landsteg han vid Karlshamn och satte eld äfven på denna stad, hvilken dock till någon del räddades af Johan Gyllenstjerna, som vistades i grannskapet. Vid återtåget från Kristianstad uppbrände konung Kristian flere vid vägen belägna gårdar och sedermera halfva Lunds stad, samt en mängd deromkring liggande bondhemman och herresäten. Längre fram på hösten befallte general Meerheim snapphanarna att förhärja hela Malmöhus län.

Med sådana uppträden slutade detta danskarnes besök i Skåne. Det hade blifvit företaget af *»medlidande med skåningarnes olyckliga tillstånd under svenska styrelsen,»* så förskäkrade konung Kristian vid sitt första intågande i landet.

Några märkvärdiga krigsbragder förefölle ej mer under detta fälttåg. Konung Kristian återvände till Seland; och i slutet af October gick Karl den elfte till sitt vanliga vinterqvarter på Ljungby.

TJUGONDENIONDE KAPITLET.

DANSKA FÄLTTÅGET 1679.

De kämpande voro trötta och freden nära för hand. Krigsrörelserna blefvo derefter.

På hafvet bibehöll danska flottan under Nils Juel sin bestämda öfvervigt. Såsom förra året låg Hans Wachtmeister med sina skepp äfven större delen af denna sommar oangriplig i Kalmare-Sund. Likväl förefölle några tämligen allvarliga strider och med skiftande utgån-

Det sågs, att svenskarna vunnit betydlig öfning i sjöväsendet. Ett deras försök att återtaga Gottland misslyckades dock.

Kriget utefter norrska gränsen sammandrog sig förnämligast vid Uddevalla. Kring denna stad trängdes svenskar och danskar i Juli och Augusti månader, utan att någondera kunna fördrifva den andra. Äfven här följde danskarna den ohyggliga grundsatsen att förstöra det land, de icke mer kunde behålla. Trettio bondegårdar på Hisingen och 18 hela socknar i Westergötland blefvo härjade och brända. På lika förfärligt sätt tilltygades Dalsland. Åmåls stad sköflades och brändes. Blott på en enda dag anmältes till häradstinget vid pass 150 serskilda hemman, som blifvit plundrade, förstörda och till större delen brända; och detta endast inom pastoraterna Högsäter, Fergelanda och Torp 1). Huru många mord och andra våldsamheter dervid föröfvades, låter lätt tänka sig. De uppbragta svenskarna betalade med lika mynt, och företogo ett dylikt, ehuru mindre vidsträckt härjningståg inom norrska gränsen. Så rasade båda grannarna mot hvarandra i hat och förbittring. De äggades dertill af ömsesidiga partiskribenter. Ett af de främmande sändebuden i Stockholm beklagade de olyckliga folken, som så uppretades till hvarandras förderf.

I Skåne föreföllo år 1679 endast några smärre ströftåg. Alla större krigsrörelser inställdes, emedan man hvarje ögonblick väntade fredens afslutande.

---

1) Enligt utdrag ur domboken, gjorda och benäget meddelade af herr prosten Johan Hammarin i Fergelanda.

TRETTIONDE KAPITLET.

ENSKILDA TILLDRAGELSER UNDER SKÅNSKA KRIGET.

KARL DEN ELFTE I ÅHUS PRESTEGÅRD.

Karl den elfte hade, som förbemäldt är, ofta och i synnerhet under vintrarna, sitt högqvarter i trakten af Kristianstad, i Åhus, Wä, men oftast på Ljungby. Under denna tid kom han vid något tillfälle ensam till Åhus prestegård. Danskarna i nejden fingo spaning derom och kringhvärfde stället helt hastigt och oförmodadt. Kyrkoherden, han hette Casten Rönnow, märkte dock deras annalkande och faran. Hastigt förde han konungen till en sidobyggning och öfvertalade honom att der klättra opp i en spis, hvarpå Rönnow tillsköt spjellet, så att konungen kunde stå på detsamma, under det han sålunda var gömd uppe i skorstenspipan. Snart rusade danskarna in i prestgården och letade öfverallt i rum, sängar, skåp, vindar, källare, men fåfängt. De nedsatte sig till någon hvila i prästens kammare och infordrade mat och förplägning. Båda delarne gåfvos, så goda och i så ymnigt mått, att danskarna snart blefvo rusiga och tunga. Rönnow smög då obemärkt ur kammaren och till det rum, der konungen gömdes, fick denne ned ur skorstenen, iförde honom drängkläder, sotade ansigtet och lade honom en korg brännkol på ryggen. I denna skepnad, och åtföljd af en tjenare, gick konungen midt igenom danska vakterna och lyckades återkomma till Ljungby.

En inskrift på den räddande spiseln, påminner efterverlden om denna händelse.

Rönnow blef kungligt lönad med gåfvor 1) och befordringar. Tvenne socknar lades som annexer till Åhus,

---

1) Bref om dylika gåfvor eller fördelar, lemnade åt Casten Rönnow, finnas i *Riksregistrat.* för d. 18 Dec. 1677, d. 19 Jan. och 24 Dec. 1678, d. 24 Maj och 26 Nov. 1679. På sista dagen läsas ej mindre än 3 serskilda gåfvobref.

och konungen förordnade, att så länge någon af Rönnows afkomlingar funnes till, skulle en sådan äga rätt till detta stamfaderns pastorat. Gamle Rönnow sjelf blef längre fram förflyttad till det långt indrägtigare Örebro.

KARL DEN ELFTES SJUKDOM 1679.

Under det Karl i Mars 1679 red öfver en frusen insjö, brast isen och konungen föll i vattnet. Han blef väl räddad, men ådrog sig en förkylnings-feber så svår, att läkrarna förtviflade om vederfåendet. Han sjelf beredde sig till döden med lugn och undergifvenhet och mottog nattvarden af Spegels hand. Vanligen ganska fåordig, talade han dock under denna sin bigt serdeles mycket. *Ehuru ung*, sade han, *är jag dock nöjd att lemna detta lif; ty jag är af Guds ord försäkrad om ett herrligare och bättre. Jag vet, att af mig skall mycket fordras, emedan mycket varit mig anförtrodt. Gud, som pålaggt bördan, vet, att jag haft en hörsam vilja; men kraften gifver han efter sitt behag. Klokhet och vishet hafver jag icke svurit mina undersåtare; utan endast trohet och rättrådighet; och dessa dygder hafver jag städse eftersträfvat med så mycket nit, att jag deruti icke vill vika för någon* o. s. v. Alla de närvarande generalerna tillkallades, hvarpå konungen af hvar och en tog det mest ömma och hjertliga afsked 1). Men ungdom och sparade krafter räddade hans lif, och efter några veckor såg man den unga, älskade konungen omigen på sin brandklippare rida frisk och förnöjd omkring bland tropparna.

ROSENKRANDSARNAS DÖD I HELSINGBORG.

Af förra berättelser 2) känner läsaren den tappre Nils Rosenkrands, hvilken såsom öfverstelöjtnant vid lif-

---

1) N. Bjelkes fransyska avtobiografi i *Thureholms* arkiv.
2) XII. del. sid. 88.

gardet var en af Dannemarks hjeltar under Köpenhamns belägring 1658. I närvarande berättelse är också omtaladt, huru han utmärkte sig under Wismars belägring 1675; och huru han var den förste dansken, som 1676 vid Rå landsteg i Skåne; och huru han kort derefter eller i Juni 1676 föll vid danskarnas eröfring af Helsingborgs slott.

Han var ej den ende, som under detta krig flätade lagrar kring namnet Rosenkrands. Vi hafva omtalat, med hvad beröm hans slägtinge, den tappre öfversten Maximilian Rosenkrands i slaget vid Halmstad stupade under sin strid mot den lika tappre Kristofer Gyllenstjerna och det ärorika svenska lifgardet.

Hans mor 1), en enka med fyra döttrar och två ännu qvarlefvande söner, vistades i Helsingborg, när denna stad i October samma år blef af svenskarna med stormande hand återtagen. Hon bebodde ett hus bredvid kyrkogården, och hade der hos sig de fyra döttrarna och den yngsta qvarlefvande sonen. Den äldre deltog i fäktandet vid stadens försvar. Men just som striden brusade förbi, blef han skjuten på gatan framför moderns boning och framför hennes och systrarnas ögon. Det var den andra sonen, som hon mot svenskarnas vapen förlorade nu inom fyra månader. Den tredje, den yngsta, var hos henne instängd i det mot gatan tillbommade huset. Men ynglingamodet kunde ej förblifva overksamt. Han förde några tjenare med sig upp på vinden, uttog der några bland takets tegelpannor, och började att genom hålen skjuta på svenskarna.

---

1) Förf. är ej säker på den uppgiften, att Maximilian Rosenkrands var son af denna enka och bror till de tvenne här nedanföre nämnde Rosenkrandsarna. Antagandet hvilar på Clodts uppgift, att enkan hade kort förut förlorat en son, måhända denne Maximilian, måhända Nils, måhända ännu någon annan. Efterfrågningar bland genealogerna i Köpenhamn hafva ej kunnat upplysa förhållandet.

Dessa voro redan förut mycket uppbragta mot Helsingborgsboarna, emedan staden hade i Juni samma år med öppna armar mottagit den då landstigna danska kungen; hvaremot den nu i October med dragna klingor och skarpa skott mötte de antågande svenskarna. På engång törstande efter hämd och rof, störtade dessa öfverallt in i husen. Kristofer Gyllenstjerna fruktade dock, att danskarna på Helsingborgs slott skulle begagna denna oordning och göra ett utfall, som kunnat blifva ganska förderfligt för svenskarna. Fåfängt var dock hans bemödande att få reda och ordning på de plundrande soldaterna. Blott två bataljoner af lifgardet läto hejda och ordna sig. Med dessa fattade Gyllenstjerna stånd på kyrkogården och händelsevis just framför det hus, som af Rosenkrandsarnas mor beboddes. Men knappt hade han med sin tropp stått der några ögonblick, förrän ett skott smällde och en man vid Gyllenstjernas sida föll i sitt blod. Man såg ej, hvarifrån skottet kom; men snart smällde det andra, det tredje, och för hvarje gång stupade en bland Gyllenstjernas krigare. Nu upptäckte man, att elden kom från taket af ett närbeläget hus. Löjtnant Clodt vid lifgardet skickades med några man att storma huset och tillfångataga eller nedhugga dem, som rigtat de lönmördande kulorna. Med möda sprängde Clodt dörrarna och störtade in. Der visade sig ett sorgligt skådespel; en enka med fyra döttrar, badande i tårar öfver den på gatan fallne sonen och brodren, och tillika darrande af ångest för den yngsta, den enda ännu qvarlefvande. Clodt fordrade, att alla rum genast skulle öppnas till undersökning. Fruntimren efterkommo ofördröjligen och utan motsägelse hans begäran. Dock märktes, att de sökte afleda blickarna från en till vinden förande dörr. Då Clodt icke lät vilseleda sig, utan fordrade äfven denna nyckel, sökte de i sin ångest allehanda undflygter. Ynglingen Rosenkrands innanför dörren hörde samtalet och förutsåg dess utgång. Han beslöt sälja sitt lif så dyrt som möjligt och ställde sig

innanför med en upp- och nedvänd musqueton 1) i högsta hugg. Utanför dörren stod deremot ynglingen Clodt med dragen värja i hand. När nyckeln icke framlemnades, lät Clodt uppspränga dörren. I samma ögonblick rigtade Rosenkrands ett mördande slag åt sin motståndares panna. Men just i sjelfva hugget stötte gevärskolfven mot öfra dörrkarmen. Clodt var räddad; men hade sjelf i samma ögonblick med sin värja genomborrat Rosenkrands, så att denne med en brusande blodström nedstörtade för deras fötter. Clodt visste ännu icke, hvem det var, som han fällt. Han förstod det dock genast; ty den förut af ångest darrande modren förvandlades i ett ögonblick. Anletsdragen förvredos på det gräsligaste. Med ett vildt och hjertskärande skri, rusade hon mot Clodt och skulle hafva utrifvit den bestörta ynglingens ögon, om ej soldaterna sprungit emellan. Uppträdet och de olyckligas smärta och förtviflan var ibland det förfärligaste, man kunde se. *Aldrig,* skrifver Clodt, *aldrig under alla mina krigståg, har jag upplefvat ett ögonblick så förskräckligt som detta.* Han gjorde för de olyckliga, hvad göras kunde, och förordnade säkerhetsvakt för huset. Hela den öfriga staden blef utplundrad; men i detta sorgehus förlorades icke den ringaste penning. Innevånarne hade förlorat det, som icke ens kunde uppskattas. Sjelfva de plundrande och vildsinnta soldaterna vördade och gingo stilla förbi denna den oerhörda sorgens och olyckans boning 2).

HUMMERHJELM OCH SCHWANENWEDEL

äro namnen på tvänne de ryktbaraste partigängare under detta krig. Inom hela danska hären utmärkte sig ingen så som Schwanenwedel, ehuru hans bragder bestodo endast i smärre ströftåg. Vi lemna dock åt danska häfdatecknare, att berätta bragderna af denne deras hjelte.

---

1) En slags bössa med betydligt kortare, men tillika större kul-lopp än det vanliga.

2) *Bond.* Clodts memoirer.

Förnämsta partigängaren på svenska sidan var Alexander Hummerhjelm. Ännu endast ryttmästare var det blott i mindre krigsrörelser, som äfven han fick tillfälle visa sig. Men djerfhet, slughet och en outtröttlig ihärdighet utmärkte hvarje den unge krigarens företag. De böra med tacksamhet nämnas till svenskarnas minne, ehuru tiden ej tillåter att här utförligt omtala dessa hans ungdomsbragder. Vi hinna blott nämna den märkligaste deribland.

Hummerhjelm hörde till besättningen på Landskrona slott, när detta af Lindenberg 1676 öfverlemnades åt danskarna. Enligt villkoren dervid skulle svenska besättningen föras till Hven och derifrån till Liffland. Hummerhjelm måste följa de andra. På Hven blefvo svenskarna ganska illa handterade. En och annan påstår, att danskarna förgiftade det på ön varande dricksvattnet, så att svenskarnas hälsa led deraf. Vissare är, att den utspisning, som bestods, var så knapp, att svenskarna nära ledo hungersnöd. Då smög Hummerhjelm öfver till Helsingör, utgaf sig för en dansk proviantérande löjtnant och uppköpte några båtlaster munförråd, med hvilka han lika lyckligt smög tillbaka till Hven, och undsatte de hungrande. Sedermera fördes de alla till Riga, der Hummerhjelm med en stor del af folket svårt insjuknade, som han sjelf trodde, i följe af den misshandling, de på Hven undergått.

Snart återkom Hummerhjelm till Skåne och blef der Snapphanarnas farligaste motståndare.

WERMLANDSBÖNDERNAS KRIGSPUTS.

Med undantag af Gyldenlöwes infall i Bohuslän blef kriget utefter norrska gränsen på det vanliga sättet fördt med mycken lamhet, och bestod till större delen af smärre, föga betydliga ströftåg. Bönder och soldater deltogo deri, och utförde än på ena än på andra sidan hvarjehanda krigsputs. Hela gränsen är full af sådana berättelser. Se här ett par bland de många.

En hop danska soldater tågade öfver Blomsfjellet in i Nordmarks härad i Wermland och rastade i Nordgård, Jernskogs socken. En bonde, Anders Jakobsson i Gunnarsrud, Skillingmarks socken, beslöt skrämma dem tillbaka. Han samlade en hop karlar, beväpnade med bössor och gamla musköter och uppställde dem i ordning såsom soldater. Med denna tropp gick han öfver en frusen sjövik, så att danskarna, ehuru blott på afstånd, sågo tåget. Efter en omväg genom skogen gick han återigen med samma tropp öfver samma sjövik och upprepade detta flere gånger. Danskarna anade ej, att det var en och samma hop, utan trodde en stor svensk styrka vara i antågande. De drogo sig hastigt tillbaka. Landet var frälsadt från den hotande plundringen och Anders Jakobsson fick sitt hemman skattefritt under egen lifstid och förmedladt till hälften under hans efterkommande. Sjelf förblef Anders Jakobsson i hög nåd hos Karl den elfte, så länge han lefde.

Ett annat dylikt bondeputs berättas från Noresund i Jösse härad af Wermland. För att bortskrämma den infallna fienden, samlade bönderna allehanda klädespersedlar, rockar, byxor, skjortor, sämre och bättre och upphängde dem öfver alla gärdesgårdar kring en något aflägsen by. Putset lyckades. Danskarna sågo på afstånd de många plaggen och fruktade en svensk krigsstyrka, svarande mot klädernas mängd. Skrämda, tågade de hem igen, och landet var frälsadt.

OM GÖRAN KRABBE.

Under den nyss omtalade fejden mellan Sverge och Dannemark, befann sig hela skånska befolkningen i ett serdeles svårt läge. Skiftevis och gång på gång öfversvämmades landet, än af svenska, än af danska troppar. Hvardera gjorde anspråk icke blott på gerder, utan äfven på lydnad, trohet och tillgifvenhet. För svenskarna talade svurna eder och gällande lag; för danskarna vana, grannskap, slägtskap, och de många band, som blifvit

knutna under en urgammal förening. Allmogen hyste sin vanliga benägenhet för gamla förhållanden och vanor, och sålunda denna gången för Dannemark; ehuru bönderna genom föreningen med Sverge vunnit betydliga fördelar. Adeln hade sina mesta anhöriga och ungdomsvänner i Dannemark och var sedan barndomen van att betrakta det närbelägna hofvet i Köpenhamn såsom medelpunkten för sitt politiska lif. I samma Köpenhamn hade en stor del af skånska presterskapet erhållit sin uppfostran, och äfven de ägde bland ämbetsbröderna i Dannemark ett stort antal ungdomskamrater och vänner. Att strida mot Dannemark var alltså för en skåning att bryta mot fordna förbindelser och hjertats naturliga böjelse. Att strida mot Sverge var att bryta mot svurna eder, erhållna välgerningar och lagligen stadfästad öfverenskommelse. Ej underligt, om mången tvekade emellan så högljudda och dock så stridiga bud.

Vid krigets början ådagalade dock Skåne samma trohet, som de öfriga svenska landskapen; och beviljade ansenliga krigsgerder, först på Uppsala riksdag **1675**, och sedan på en landtdag i Malmö **1676**.

Men vid midsommarstiden sistnämnde år skedde danska infallet i Skåne. Det skedde med lysande prakt och öfverlägsen styrka. Åtföljd af sitt hof, tågade danska konungen obehindrad genom landet. Svenska konungen med sina ringa troppar flydde uppåt Smålands skogar. Svenska flottan hade vid Öland blifvit snöpligen slagen och fördrifven. Svenska bundsförvandter funnos inga; utom det aflägsna och sjelft nödställda Frankrike. Danska bundsförvandterna deremot voro både många, mägtiga och segrande. De hade från Sverge redan tagit Bremen och Wissmar, samt höllo på att likaledes borttaga Pommern. Att Kristian den femte skulle göra på samma sätt med Skåne; det trodde Dannemark, det trodde Europa, det trodde ock största delen af skåningarna sjelfva. De sågo i danska konungen ej blott deras fordna, utan ock deras snart åter blifvande beherrskare. Dessa tankar, jemte harmen öfver de plundringar,

som de återtågande svenskarna i förtviflan anställt; dessa förhållanden bestämde många skåningars handlingssätt. Kristian den femte blef nästan öfverallt, isynnerhet af de lägre samhällsklasserna, med jubel emottagen såsom deras laglige, deras efterlängtade konung. Faran var för dem icke serdeles stor, antingen de visade tillgifvenhet för Sverge eller för Dannemark. Den slutligt segrande parten, vare sig svenska eller danska konungen, kunde omöjligt ödelägga landet och i blod dränka sina lagrar, genom att låta halshugga eller nedskjuta kanske tusendetals bönder, borgare och prester, derföre att de under stridens gång vände sina kappor efter den rådande vinden. Att dylika den stora hopens politiska brott skulle vid den blifvande freden genom ett allmänt förlåtelsebref utplånas; detta var lätt att förutse.

I mycket svårare läge befunno sig de högre uppsatta personerna inom landsorten. Genom magt och exempel voro de för båda partierna af stor vigt, hvarjemte deras betydliga rikedomar lockade både den allmänna och enskilda roflystnaden. Vid Kristians första och segrande infall hade dessa herrar beslutit, att under afvaktan på krigets utgång stanna på sina egendomar och betala de gerder, som af den för tillfället segrande påbödos; men att för öfrigt icke på minsta sätt blanda sig i striden. Svenska öfverbefälet hade till och med icke blott formligen medgifvet, utan ock tillstyrkt ett sådant uppförande. Man finner ej heller, att svenska eller danska styrelsen har under loppet af 1676 eller förra hälften af 1677, förklarat sig dermed missnöjd.

Men att på engång tjena två herrar, det lyckas aldrig i längden, och lyckades ej heller nu. Skånska högadeln blef å ömse sidor misstänkt, troligen icke alltid utan orsak, fastän ofta utan bevis. De gerder, som betaltes, den höflighet, som visades åt segraren för tillfället, blefvo af motparten uttydda som följder af inre benägenhet. Några bland herrarna öfvergingo också slutligen till danska partiet och lägret. Karl den elftes stränghet i tänkesätt och åtgerder yppade sig genast.

De till Dannemark öfvergångna herrarna dömdes med mer eller mindre skäl, från lif, ära och gods; och blefvo på Malmö torg, i beläten afrättade. Till säkerhet mot ytterligare stämplingar tillät sig Karl den elfte följande, ej mindre våldsamma än verksamma åtgerd. Största delen af skånska adeln, ej blott herrarna utan ock deras fruntimmer och barn samlades och fördes uppåt Sverges öfra landskap och blefvo der fjerran från hus och hem qvarhållna, till dess konungen ansåg alla frestelser vara förbi.

Serdeles ryktbart blef det olyckliga öde, som under dessa slitningar träffade Göran Krabbe. Han var på sin tid den utmärktaste man i hela Skåne, rik, högättad, lärd och bildad genom förträfflig uppfostran, utrikes resor och tjenstgöring i danska kansliet. Genom dessa egenskaper, genom sina stora egendomar och genom nära slägtförbindelser med de mägtigaste i landet hade Krabbe vunnit ganska stort anseende. Efter Skånes förening med Sverge 1658 använde han allt sitt inflytande till att stärka de nya förhållandena. Han gjorde i detta hänseende svenska regeringen många och goda handtag. Karl den elfte erkände förhållandet. Vid början af kriget gaf han Krabbe åtskilliga nådebevisningar och upphöjde honom till friherrlig värdighet.

Under sjelfva kriget iakttog Krabbe den yttersta försigtighet. Med städse tillbörlig vördnad för danska konungen, ådagalade han dock öppet både med ord, gerning och uppvaktning, att han ansåg Karl den elfte för sin och Skånes rätta beherrskare. Detta gick så långt, att danskarna af harm deröfver en gång förde honom fången till Kristianstad.

Att den sluge mannen sökte bereda sig tryggadt återtåg, på hvilkendera sidan segern skulle utfalla; detta är icke osannolikt, men helt och hållet obevist. Fram på sommaren 1677 anklagades han att hafva hemligen gynnat snapphanarna och åt dem förrådt åtskilliga svenska officerare m. m. Intet enda afgörande bevis kunde

mot honom framdrages 1). I dess ställe blefvo hans ord och gerningar på hvarjehanda sätt tolkade och förtydda. Flere lagens former försummades eller förbigingos, och rättegången fördes icke vid ordentlig domstol utan inför en så kallad kommissorial-rätt, hvars medlemmar voro blott för detta tillfälle utsedda. Så blef Krabbe sluteligen dömd från lif, ära och gods. Man nekade honom att taga afsked af sin i staden af sjukdom sängliggande maka. Deremot tillåts honom att i kyrkan och i församlingens närvaro undergå sitt sista skriftermål. Krabbe förklarade dervid med ljudande röst, att han var helt och hållet oskyldig i de tillvitelser, för hvilka han blifvit anklagad och dömd. Man hade erbjudit honom förskoning, om han ville skrifteligen erkänna sig hafva begått brott emot svenska kronan. *Nej*, svarade Göran Krabbe: *häldre dö på min oskuld, än mot sanning och samvete fläcka mitt ärliga namn. Så mången redlig riddare har i dessa år fallit. Hvad gör det mig, om jag följer dem efter, ett år förr eller sednare?* Afrättsplatsen var på Malmö torg och likkistan stod färdig vid dess sida. Vid ankomsten ditupp började Krabbe sjunga konung Davids 43 psalm. Då befälhafvaren afbröt honom, svarade han: *om ock min mun tillslutes, så skall dock mitt hjerta i denna stund ropa till den aldrahögste.* Han satte sig på stolen, ögonen förbundos och de dödande skotten dånade genom rymden.

En stor del af Krabbes egendom utdelades som belöningar åt högre svenska befälhafvare; till och med att en och annan bortroffade det, hvartill han icke hade någon rättighet. Barnen lära dock hafva sedermera återfått de flesta godsen. Enkan, Jytta Thott, tillbragte hela sin öfriga tid i sorgdrägt, och i ett med svart öfverdraget rum.

---

1) *Baden* i sin Danska historia del. 3 sid. 126 säger, att Krabbe verkeligen var skyldig till förräderi mot Sverge; men Baden säger ej, hvari detta förräderi bestod, ej heller nämner han källan för sin uppgift.

Lystnad efter det blifvande rofvet, samt afund och fruktan för Krabbes öfverlägsna egenskaper; se der de skäl, hvilka ansågos hafva bidragit till förföljelsen mot den olycklige. Mycken skugga kastades härvid enskildt på fältmarskalken Sperling. Men också svenska regeringen i allmänhet ådrog sig vid detta tillfälle mycket tadel, och det öfver hela Europa.

TRETTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

SNAPPHANARNA.

Snapphanarnas namn, yrke och upphof äro kända sedan krigen 1644 och 1659 1). Danska staten var för svag att med vanliga hjelpmedel uthärda en långvarig strid mot de öfverlägsna svenskarna. Danska regeringen företog sig derföre att uppmana och locka allmogen till deltagande i krigsrörelserna. Så uppstodo de första Snapphanarna i Holstein 1644 och deras efterträdare på Seland och i Skåne 1658 och 1659; och likaså i det nu beskrifna kriget. Sedan Skåne genom roskilderfreden söndrades från Dannemark voro nemligen knappt 18 år förflutna. Sverge hade under denna tid gifvit åt Skåne en högskola och åt skånska presten, borgaren och bonden en förut saknad eller blott ofullständig representationsrätt. Men det närvarandes fördelar blefvo såsom vanligt, ej heller denna gång erkända. Minnen och slägtförbindelser gjorde deremot fordna förhållanden kära och saknade. Månget bondehjerta inom Skåne klappade af kärlek till det fordna konungahuset, af längtan att förenas med det fordna brödralandet.

Dessa naturliga och på sitt vis vackra känslor blefvo af Kristian den femte egennyttigt begagnade till hans fördel och till skåningarnas förderf. Redan före sitt infall i detta landskap hade han ditskickat bref och ut-

1) Berätt. ur Sv. hist. VII. 282, XII. 118.

liggare med lockelser, löften och uppmaningar samt idkeligt bemödande att till full låga uppblåsa de här och der förkolnade gnistorna af kärlek till Dannemark. Det lyckades så mycket lättare, som något hvar trodde, att det utmattade, af många fiender omringade Sverge omöjligen skulle kunna försvara denna sin nya landvinning. När Kristian den femte år 1676 landsteg vid Helsingborg och tågade genom landet, blef han nästan öfverallt under jubel och fröjd af skarorna hälsad och mottagen.

Svenskarna, hvilka för tillfället måste draga sig tillbaka, sågo dessa uppträden med harm. I deras ögon voro de kring konung Kristian jubilerande skåningarna falska löftesbrytare, hvilka förrädiskt och otacksamt glömde svurna eder och erhållna fördelar och nu fegt vände kappan efter vinden. De behandlade dem derefter. Under återtåget uppåt småländska gränsen anställde svenskarna svåra plundringar. Många äfven bland dem trodde, att landet skulle återfalla till Dannemark och ville dessförinnan draga så stora fördelar som möjligt deraf. Karl den elfte sökte förekomma våldsgerningarna och deraf följande vådor. Gång på gång utfärdade han skarpa förbud mot dylika plundringar 1). Men förgäfves.

Verkan häraf blef olycklig, ty skåningarnas hjertan vändes än mera från svenskarna. I samma vefva skickade Kristian den femte en Sten Brahe uppåt Göinge härad för att till ett snapphanekrig resa och ordna dervarande allmoge. Det gick lätt nog, isynnerhet sedan dessa äfventyrare straxt i början hade genom en lycklig händelse fått smak på rof och plundring. Det lyckades dem nemligen att i Juli 1676 vid Loshult öfverraska och borttaga en hop Karls tillhörigheter samt flere tunnor silfvermynt, ämnade till svenska härens aflöning 2).

---

1) *Riksregistrat.* Plakater d. 4 Juni och 10 Juli 1676.

2) Ett sednare, men måhända ogrundadt rykte sade, att kassan blifvit plundrad af en svensk löjtnant med en hop smålandsbönder; samt att dessa för att dölja illbragden, skyllt på snapphanarna.

Denna framgång lockade till efterföljd och snart uppblossade snapphane-kriget utefter hela småländska gränsen. De förnämste anförarne voro Ubbe på Frisholmen i vestra Göinge härad, samt på Hallands ås Nils Tideman 1) och Sven Pålsson, den sednare nogsamt känd sedan fälttåget på Seland 1659. Dessa snapphanar framforo på det vildaste och omenskligaste sätt, framför allt emot hvarje svensk eller svenskvän, men stundom också mot andra, mot egna; ty vildhet och roflystnad voro mer än ofta egentliga driffjedrarna till deras företag. Dessa ströfverier gjorde vägarna osäkra och smärre svenska tropp-afdelningar blefvo ej sällan öfverraskade och på ohyggligt sätt nedhuggna. Deremot ledo snapphanarna ock sjelfva ganska mycket. Den unga, outtröttliga Axel Hummerhjelm, var deras oaflåtliga förföljare, och en slug gästgifvare, Nils Nilsson i Markaryd, var den, som åt honom utkunskapade deras rörelser och företag.

Under loppet af sommaren och hösten 1676 innehade danskarna nästan hela landet. Kristian den femte begagnade tillfället att än mer uppägga skåningarna. På deras gillen och sammankomster, såväl böndernas som presternas, infann han sig ofta personligen, med smickrande ord och lockande löften, nemligen huru han skulle befria dem från svenska oket och gifva dem herrliga fördelar och friheter m. m. Detta hans uppförande, tillika med danskarnas öfvermagt för tillfället inverkade på de flestas omdöme, och med undantag af några bland adeln och presterna, förklarade sig nästan hela befolkningen för Dannemark.

Slaget vid Lund, den 4 December 1676 blef vändningspunkten. Från detta ögonblick blef det svenskarne, som till större delen innehade landet. Karl den elfte ålade nu skåningarna ganska dryga gerder. Det var dels behof, dels straff för visad benägenhet för danskarna. Att göra slut på det ohyggliga snapphanekriget blef dock

---

1) *Nord.* Hotande bref från Tideman till svenska kommendanten i Engelholm.

förnämsta syftemålet för hans oaflåtliga bemödande. Mildhet användes. Jan Gyllenstjerna och en professor Stobæus skickades i början af 1677 kring Göinge härad, för att blidka och öfvertala folket till lugn och fredlighet. Äfven allvar och stränga straff användes, såsom man kunde vänta af en Karl den elfte. Den 22 Januari 1677 utfärdade han en kungörelse i dylik anda. Bland annat innehöll den, att för hvarje svensk, som af snapphanarna mördades, skulle socknen, der mordet skett, böta 1,000 riksdaler och hvar tionde, stundom hvar tredje sockenman efter lottkastning nedskjutas. Hvarken strängheten eller mildheten hjelpte. Snapphanarnas ohyggligheter fortforo. Enskilda svenskar, soldater, eller troppafdelningar blefvo gång efter annan öfverraskade, fångade, omenskligt stympade och nedskjutna. Vid ett af dessa tillfällen i början af 1677 togo snapphanarna de sönderhuggna svenskarnas lemmar och nedstoppade dem under isen på Finja sjön. Hämnden retade svenskarna och skärpte deras straff. I Februari blefvo 70 snapphanar af Johan Gyllenstjerna steglade utanför Kristianopel. I September kommo Ascheberg och under honom Hammerhjelm hämnande till trakten kring Finja sjön. I socknarna Finja och Matteröd blefvo gårdarna brända och en stor hop af de blodgiriga bönderna nedhuggna. I slutet af året lät Karl återigen bjuda dem frid och förlåtelse, om de hölle sig stilla 1); men fåfängt.

År 1678 ingick. Det egentliga soldatkriget mattades mer och mer. Snapphane-kriget deremot ökades i vildhet och förbittring. Folket började urarta till den ohyggliga sinnesstämning, som fröjdar sig åt rof och blod, och som föraktar freden och lugnet. Dessa vilda sällar gjorde snart ingen skilnad mer mellan svenskar och danskar. Rof var det enda, de sökte; och engång tilläto de sig att vid Rolfsberga plundra danska konungens tross, alldeles på samma sätt, som de förut plundrat den svenska konungens vid Loshult. Danska regeringen ville ord-

1) *Riksregistrat.* d. 29 Dec. 1677.

na de tygellösa hoparna och gifva dem rigtigt befäl. *Nej*, ropade snapphanarne, *vi äro officerare allihop. Vi kläda, föda och löna oss sjelfva, och vilja derföre också sjelfva vara vårt eget befäl.* Deras illbragder retade Karl den elfte så, att han i April 1678 lät bränna och förhärja nästan hela Örkeneds socken. Tagna snapphanar blefvo på det grymmaste sätt aflifvade. Man stack dem med glödgade spjut ändå längs igenom och uppreste dem så utefter vägarna till skräck och varnagel. Man såg dessa grofva vilddjurs-kroppar i flera dagar uthärda det förfärliga straffet. Man hörde dem till och med i denna belägenhet med svordomar, hån och hädelser begabba sina fiender. Det var, som man befunnit sig bland Amerikas råaste vildar.

Vi vilja berätta några enskilda uppträden ur dessa oordnade krigsrörelser.

Alla Blekingens skogar voro fulla af snapphanar; och nästan hvarje socken räknade sådana bland sina innevånare. En dylik frijägare, gömd bakom buskarna, höll en gång på att skjuta konung Karl den elfte. Hanen var redan spänd och bössan laggd till ögat, då ett löf kom för sigtet och hindrade illgerningen. Detta skall hafva skett i Mörrums socken. Grannförsamlingen Jemshög var än mera beryktad för sina snapphanar och det till så hög grad, att Karl den elfte i vredesmod gaf befallning att bränna och förstöra hela socknen. Endast kyrkoherdens trägna böner kunde utverka de brottsligas förskoning.

En kronofogde i Blekingen, vid namn König, visade mycken trohet mot Karl den elfte och lika mycken ifver mot snapphanarna. Dessa kallade honom derföre Blekingskungen och sökte hvarje tillfälle att hämnas. Vid underrättelse, att han var hos sin svärfar, prosten i Hallaryd, skyndade snapphanarna dit samt omringade och genomsökte gården. Då König ej kunde finnas, togo de hans svärfader och släpade den gamle mannen mellan tvänne hästar ända till Kristianstad, som då innehades af danskarna, och der han blef halshuggen.

Tjugu af dessa blekingska snapphanar blefvo i Sölvitsborg tillfångatagna och dömda att hängas. Bödel fanns ej på stället och ingen svensk soldat ville åtaga sig handtverket. Då framsteg en bland snapphanarna och erböd sig att hänga kamraterna, endast han sjelf blefve till lifvet förskonad. Anbudet mottogs; och 19 snapphanar blefvo nu af den tjugonde hängda uti en ek, hvilken länge efter detta uppträde bar namnet *snapphaneeken*.

En helt annan händelse inträffade i Oderljunga socken. Kyrkan låg vid landsvägen, hvarföre gudstjensten och kyrkofolket ofta stördes af förbitågande snapphanar. Presten och församlingsboarne började derföre hålla sin gudstjenst uppe i skogen vid en stor sten, som länge derefter kallades altare-stenen. Snapphanarna fingo underrättelse härom. En natt kommo de till prestgården, väckte presten och tvungo honom att med sockenbudstygen följa till skogen och altare-stenen för att derstädes gifva dem nattvarden. Meningen var att drifva gäck med den högtidliga handlingen. Men när presten började skriftermålet, blef han hänförd af ämnets vigt och åhörarnas förhärdelse. Han började tala allvarliga och hjertgripande ord; så mycket mer träffande, som han personligen kände flera bland dessa våldsverkare. Han talade så, att hädelserna dogo på deras läppar, gäckeriet i deras hjertan. Han talade så, att de sluteligen under bittra tårar föllo på sina knän, bekände sina synder, lofvade bättring och anammade nattvarden. Derpå följde de presten under vördnadsbetygelser till hans boning och det säges, att dessa snapphanar efter den stunden öfvergåfvo sina illbragder och förde ett stilla och fredligt lefverne.

År 1679, då mellan Sverge och Dannemark freden afslutades, återvände en stor del af snapphanarne till sina boningar och sökte nåd och förlåtelse hos svenska regeringen. Men mången fortsatte ännu länge efteråt det blodiga yrket. Ohyggliga mord och plundringar, samt

derpå följande blodiga afrättningar omtalades från Göinge-bygden ännu många år efter fredens afslutande.

TRETTIONDEANDRA KAPITLET.

OM KRIGET I POMMERN.

Otto Wilhelm Königsmarck var vid denna tid onekligen en bland de skickligaste härförare Sverge kunde påräkna. Redan 1674 föreslogs derföre att under Wrangel anförtro åt Königsmarck ledningen af den svenska här, som skulle uppträda i Tyskland. De olyckliga parti-tvisterna hindrade förslaget, såsom förut är berättadt. Regeringen i Stockholm ångrade dock snart sitt försummande af en så utmärkt person. Man utfärdade alltså befallning till Königsmarck att begifva sig till svenska hären i Brandenburg; men försent. Då Königsmarck anlände till Wrangel, hade svenskarna några dagar förut lidit det olyckliga nederlaget vid Fehr-Bellin. Königsmarck blef dock genast gamla Wrangels högra hand i fråga om att rädda och ordna de skingrade tropparna. Regeringen tänkte på att anförtro honom hela befälet; men ej mindre blygsam, än tapper och skicklig, undanbad sig Königsmarck förtroendet, och begärde att få tjena under Wrangels öfverbefäl 1). Så skedde, och han tillvann sig snart den gamla fältherrens välvilja och förtroende i så hög grad, att denne sjelf bad regeringen utnämna Königsmarck både till fältmarskalk och till högsta befälhafvare i Pommern. Soldaterna ville ej heller veta af någon annan härförare. Den begärda utnämningen skedde ock i November 1675 2).

---

1) *Riksregistrat.* Bref till Wrangel och Königsmarck, den 10 Juli 1675.

2) Se *Riksregistrat.* d. 27 Nov. 1675 och d. 18 Mars 1676. — Men i Skandin. Samf. handl. Del. 5, s. 247 läses ett bref, hvari Wrangel visar mycket missnöje deröfver, att han sjelf mistade sitt öfverbefäl.

Uppdraget hade ganska stora svårigheter. Sinnesstämningen bland pommerska folket var ej att lita på. Landet omgafs af fiendtliga härar, öfverlägsna och segrande. Svenska tropparna voro fåtaliga och nyligen slagna. Under hösten väntades väl förstärkningar med den från Stockholm utlupna stora flottan; men hur snöpligt denna med oförrättade ärender vände tillbaka igen, derom är redan taladt. Svenskarna i Tyskland fingo år 1675 ingen hjelp. Wissmar blef af danskarna eröfradt; Königsmarck förmådde ej undsätta staden.

Året 1676 ingick. Med de från Stockholm utsågade skeppen fick Königsmarck i början af året någon undsättning, men ringa 1). Mera lofvades fram på våren och sommaren genom stora flottan, hvilken nu med betydlig kostnad i Stockholm utrustades. Våren och sommaren kommo. Svenska flottan under Lorentz Creutz seglade ut på Östersjön; men blef, som förut omtaladt är, slagen, skingrad och jagad tillbaka till stockholmsskären, utan att Königsmarck fick en enda man till förstärkning. Frampå hösten kom den öfverlägsna brandenburgska hären och borttog alla smärre platser, så att svenskarna vid årets slut innehade endast Rügen samt de trenne fästningarna Stettin, Greifswald och Stralsund.

År 1677 ingick. Äfven nu fick Königsmarck löfte om undsättning med stora flottan. Man lofvade dessutom, att en serskild här skulle från Liffland komma genom Ostpreussen till hjelp åt de i Pommern betryckta svenskarna. Men äfven nu blefvo deras och Karl den elftes förhoppningar gäckade. Svenska flottan vardt också detta år slagen och tillbakajagad; och liffländska hären hann icke blifva färdig att företaga det tillämnade tåget. — Men de, som icke försummade sig, voro Sverges fiender; isynnerhet kurfursten Fredrik Wilhelm. Denne herre vände hela sin styrka mot Stettin. Redan i Juni blef staden innesluten. Kurfursten underrättade borgerskapet derom, *att svenskarna voro förklarade för tyska*

1) Några källor säga, att ingen undsättning kom.

rikets fiender; och han försäkrade, *att stettiner-boarna voro skyldiga trohet, icke åt Karl den elfte och svenska kronan, utan åt kejsaren och tyska riket. Om de godvilligt uppgåfve sin stad, skulle de ock få behålla sina friheter; eljest hotades de med olycka och förderf.* Stettin svarade endast med kulor och krut; hvarpå den ordentliga belägringen började i Augusti samt blef både hård och långvarig. Ett ganska godt förhållande rådde emellan borgerskapet och svenska besättningen. Borghöfding var en tapper öfverste, vid namn von der Nooth. Året förut hade han utmärkt sig vid försvaret af Demmin. Han förvärfvade nu samma och än högre utmärkelse på Stettins murar. Vid ett utfall blef han dock dödligen sårad af en handgranat, som träffade hufvudet. Till sin dödsbädd kallade han då öfverbefälet och stadens förnämsta borgare samt affordrade dem dyra eder, att åt Sverges konung och Sverges krona i det yttersta försvara den fästning, som blifvit dem anförtrodd. Slutligen utnämnde han en von Wolf 1) till sin efterträdare. Denne blef honom värdig och fortsatte försvaret med outtröttlig ihärdighet. Fredrik Wilhelm sökte ännu en gång locka borgerskapet. Han försäkrade dem, att de icke hade någon hjelp att vänta; icke från Sverge, ty dess flotta var slagen och tillbakajagad; icke från Liffland, ty dess här hade ej rört sig ur stället; icke heller från Königsmarck, ty denne kunde knappt försvara sitt Stralsund. Borgerskapet blef dock orubbligt, och man hörde till och med presterna från predikstolarna förmana enhvar till trohet och motstånd. Belägringen fortgick och blef nu mera af den hårda kurfursten riktad mindre mot fästningsverken än mot innevånarnas hus. 150,000 kanonkulor och öfver 50,000 granater blefvo inkastade i staden. Kulorna bortsopade dess försvarare, granaterna antände dess byggnader. Af 3,000 svenskar, som i början utgjorde besättningen, återstodo till slut blott 300, hvarförutan också 2,000 borgare stupat. Af

1) Kallas af somliga Wolfze, eller Wulfze.

byggnaderna lågo de flesta i aska, de få öfriga stodo förstörda, obrukbara. Vallarna voro väl ännu i tämligen godt stånd; men staden derinnanför blott en rykande grushög, utan boningar, utan lifsmedel, utan krigsförråder. Slutligen började den lägsta folkmassan blifva orolig. Sådant var tillståndet, då befälhafvaren ändtligen begärde dagtinga. Det skedde den 12 December, d. v. s. efter ungefär sex månaders hård belägring, och först i det ögonblick, då kurfursten gjorde sig färdig till en afgörande stormning. Med befälhafvarens anhållan om dagtingning förenade sig borgerskapets. *Vi hoppas*, sade de, *att mot vår hittills varande öfverhet hafva ådagalaggt ett trohetsprof, som skall vara betydelsefullt och värderadt af vår hädanefter blifvande herre. Mot svenska kronan hafva vi troget fullgjort våra pligter. Nu öfverlemna vi oss åt kurfursten och hans förbarmande.* Kurfursten värderade deras uppförande, deras förtroende. Borgerskapet skonades. Svenska besättningen, de tappra 300 hjeltarna, fingo med vapen och tross tåga ur staden under flygande fanor och klingande spel. I glädje öfver att hafva intagit den så ofta och lyckligt försvarade staden, lät kurfursten slå icke mindre än 7 skådepenningar. Karl å sin sida utnämnde den tappre Wolf till generallöjtnant och ståthållare öfver Finnland. Då Wolf i det samma dog, anslogs åt barnen en årlig inkomst af 3,000 riksdaler; och när det trogna Stettin kom åter under svenska kronan, erhöll det flere icke obetydliga fördelar.

Medan belägringen af Stettin fortgick, gjorde konung Kristian en landstigning på Rügen i spetsen för 12,000 danska och brandenburgska troppar. Svenskarna voro för svaga till motstånd; och fienderna eröfrade hela ön, med undantag af en liten skans, som låg midt emot Stralsund. Königsmarcks belägenhet i denna stad blef nu mer och mer trång och kinkig; och slutligen efter Stettins fall, nära nog förtviflad. För att kunna från Rügen erhålla munförråd och förstärkningar, beslöt han

göra ett försök att återtaga samma ö. Den oförvägne danska generalen von Rumohr förde numera derstädes befälet öfver 7 till 8,000 qvarlemnade krigare. Med denna styrka stod han ej serdeles långt från stranden, just när Königsmarck med 3 till 5,000 svenskar kom för att landstiga. Man bad Rumohr att genast angripa och förstöra denna tropp, just under sjelfva dess landstigning. *Nej*, svarade Rumohr, *det vore skada att skrämma dem tillbaka. Jag låter hela den lilla hopen landstiga, för att sedan kunna så mycket säkrare förstöra dem allesammans.* Königsmarck verkställde under två dagars tid landstigningen och det utan hinder, hvarefter han valde åt sina troppar en ganska fördelaktig plats. *Nu*, sade Rumohr, *nu skola vi angripa dem.* Flere af befälet visade vådan och rådde till försigtighet. Förgäfves. Rumohr förde sina troppar till anfall, och framskyndade sjelf i spetsen. En af de första svenska kulorna kastade honom död till marken. Emellan danska och brandenburgska öfverbefälet uppstod nu oenighet och inom hären villervalla. Königsmarck begagnade tillfället. Sjelf med värjan i hand och i spetsen för de sina, angrep och skingrade han de förvirrade fienderna. Fyrahundra föllo och 3,000 togos tillfånga, ett antal, som nästan öfversteg de segrande svenskarnes. Dessutom eröfrades stora munförråder, 16 kanoner, 4 mörsare, 53 fanor och standerer, samt slutligen hela Rügen. Träffningen stod den 8 Januari 1678. Efter denna lyckliga bragd gjorde Königsmarck några ströftåg inåt Mecklenburg till att hämta förfriskning och förstärkning åt sina troppar.

Under dessa bragder ingick året 1678. Utom Rügen hade svenskarne numera i Tyskland ingenting qvar, mer än städerna Stralsund och Greifswald. Äfven detta år hade Königsmarck löfte om understöd; ej mer med stora flottan, ty denna blef icke vidare utrustad; men deremot så mycket säkrare genom liffländska hären, hvilken nu skulle ofelbart komma honom till hjelp. Våren, sommaren, hösten förgingo, och liffländska hjelphären

syntes ej till. I dess ställe kommo Danskar och Brandenburgare och borttogo i September månad hela Rügen. Genast derpå vände sig kurfursten mot Stralsund. Der blef Königsmarck innestängd med något öfver 2,000 man. Försvaret af denna stad blef icke så långvarigt och ärorikt, som det af Stettin. Stralsunds borgare uppförde sig nemligen på helt annat sätt. Redan före belägringens början knöto de hemliga förbindelser med kurfursten, hvilken de med säkerhet ansågo som sin blifvande herre 1). Under belägringen voro de mycket uppstudsiga och sökte flere gånger öfvertala eller tvinga Königsmarck till dagtingan. Men fåfängt. För att drifva borgerskapet till det yttersta, företog sig kurfursten också här att beskjuta icke stadens vallar, utan dess hus, och detta med bomber och glödande kulor. Det lyckades; staden antändes, så att större delen af densamma sjönk i aska. Man ville dessutom påstå, att borgerskapet med flit hindrade krigsanstalterna, för att sålunda påskynda stadens intagande. När Königsmarck det oaktadt ville försvara grushögarna, började man höra allehanda röster och rop: *vi äro inga slafvar; vi vilja ej med hustrur och barn dö i elände för en svensk general och för dess enskilda äregirighet att kunna skryta med en länge uthärdad belägring; — vi äro ej heller skyldiga någon lydnad åt en öfverhet, som ej mer mägtar försvara oss!* o. s. v. Königsmarck dref en hel hop af de knotande och klenmodiga ut ur staden. Kurfursten dref dem med skarpa skott tillbaka in igen. Magistraten knotade. Borgerskapet började hemligt väpnas och presterna ville nedlägga sina ämbeten m. m. 2). Königsmarck vågade ej längre göra motstånd. Efter en månads belägring nödgades han

---

1) *Rådsprot.* d. 27 Sept. 1680.

2) *Brah.* 4:o. Orsakerna, hvarföre Stralsund måst gifva sig (Warmh. N:o 5077?). Om denna belägring blefvo sedermera mellan Königsmarck och Stralsunds borgare förda långa och bittra tvister, efter hvilka många spår finnas i våra arkiver.

den 15 Oktober uppgifva staden. Kort derefter blef också Greifswald af kurfursten intaget.

Nu hade svenskarne icke en tum qvar af Tysklands jord. Allmänligen troddes ock, att de aldrig mer skulle återbekomma någon del deraf. Hela Pommern hyllade kurfursten såsom sin blifvande och rättmätige beherrskare.

Man beräknar, att svenska regeringen har under dessa krigsår haft ungefär 40,000 man under vapen i Tyskland. Af dessa återstodo nu vid pass 4,000, hvilka utgjort besättningarna i Stralsund och Greifswald. Vid dagtingningarna lofvade kurfursten att på egen bekostnad och med egna skepp öfverföra dessa troppar till Sverge; hvarjemte de för återresan förságos med både brandenburgska och danska lejdebref. De afseglade den 4 December på en mängd af kurfursten anskaffade fartyg. Men i mörkret af den sena vinternatten och en svår snöyra strandade de flesta vid Bornholm och ledo der skeppsbrott. Tolf till femton hundra man drunknade; 2 till 3,000 kommo deremot i land, och uppställde sig på stranden. Öboarna blefvo ej litet skrämda vid denna syn; men de få bland svenskarna, som hade vapen, litade på sina lejdebref, och på verkan af sin egen fredlighet. De försäkrade nemligen, att de icke ville göra något öfvervåld, utan nedlade som bevis derpå gevären. Emedan nu lejdebrefven lofvade dem *all hjelp, säkerhet och höflighet på hemresan,* så begärde de att i följe deraf blifva förda till Sverge, och erbödo sig att sjelfva dervid betala kostnaden. Sedan danskarna på Bornholm sålunda fått dem värnlösa i sina händer, förklarade man sig icke hafva magt att släppa fångarna hem till Sverge, utan skickade dem i stället till Köpenhamn. Svenskarna hoppades nu, att åtminstone regeringen skulle stå vid sitt lejdebref och sitt ord och återgifva dem friheten. Men de bedrogo sig. Konung Kristian och hans rådgifvare begagnade de skeppsbrutnas olycka som sin egen lycka, och qvarhöllo dem såsom rättmätigt tagna krigsfångar. Då dessa fordrade sin frihet och åberopade lejdebrefvet, svarades med den undflykten, att lejdebrefvet var beräk-

nadt endast mot kapare och för sjöfärden, men icke för en vistelse inom Dannemarks landamären. Königsmarck, underrättad om förhållandet, skref genast danska regeringen till, erinrade om lejdebrefvet och fordrade de fångnas frihet. Danska kansleren svarade, *att konung Kristians mening med sjöpasset aldrig varit, att dermed berättiga de hemresande svenskarna att i hans rike och provinser göra landstigning.* Sådant namn sökte man nemligen gifva de olyckliga skeppsbrutnas bemödande att rädda sig på Bornholmska stranden; och med stöd af en sådan tolkning ville man försvara sitt oförsvarliga uppförande. Konung Kristian tog ej skäl, utan behöll fångarna qvar på Seland, under ofvannämnde förevändning, och derjemte envist påstående, *att det icke vore rådligt släppa så många öfvade soldater på fri fot; att danska regeringen icke var pligtig att först rädda och sedan på egen bekostnad hemskicka sin fiendes soldater m. m.* Saken väckte öfver hela Europa mycket uppseende och mycket tadel. Den stolte konung Ludvig lät formligen säga danska konungen, att denne aldrig skulle ens få börja fredsunderhandlingar, förr än de skeppsbrutna svenskarna blifvit befriade. En mängd skrifter utkommo från båda sidorna. Fåfängt gjorde Dannemark det ena försöket efter det andra att bemantla den trolösa gerningen. Hela Europa, till och med Dannemarks egna bundsförvandter, visade öppet sin afsky vid ett sådant förfarande mot de arma skeppsbrutna, och Dannemarks sednare häfdatecknare hafva öppet instämt i detta ogillande omdöme.

TRETTIONDETREDJE KAPITLET.

OM SVENSK-LIFFLÄNDSKA HÄRENS INFALL I PREUSSEN.

I början af detta krig befarade Sverge, att äfven Ryssland skulle förena sig med dess öfriga fiender. En

betydlig styrka måste derföre i Liffland hopsamlas för att skydda de östra öfversjöländerna. Men tsar Alexei dog i Januari 1676 och med honom försvunno nästan alla Sverges farhågor åt den sidan. Då uppgjordes planen, att de i Liffland samlade tropparna skulle genom Kurland och Samogitien infalla i Preussen och om möjligt framtränga ända till Pommern, för att undsätta Königsmarck och dervarande svenskar. Man hoppades i Ost-Preussen vinna något stöd af allmänna tänkesättet; ty kurfursten Fredrik Wilhelm hade i nämnde landskap ådragit sig mycket missnöje, både genom de dryga skatter och utskrifningar, som han fordrade, och derigenom, att han tillvällat sig envåldsmagten och tillintetgjort dervarande ständers fri- och rättigheter. Å andra sidan var det för svenskarna en stor olägenhet, att de vid ett sådant företag måste nödvändigt tåga genom Samogitien, som lydde under polska kronan. Att vinna denna sistnämnde magt på sin sida blef alltså ett mål för båda partiernas sträfvande. Den ryktbare krigaren, Johan Sobiesky, var då för tiden konung i Polen. För att vinna honom uppoffrade Frankrike betydliga penningesummor och Sverge lockade honom med utsigten att återfå Polens gamla herravälde öfver Ost-Preussen. Han, hofvet och några af magnaterna öfvergingo verkeligen till svensk-fransyska partiet och ville börja krig emot Brandenburg, eller till en början åtminstone lemna svenska hären fritt tåg genom Samogitien 1). Men Brandenburg, Dannemark och Österrike utdelade äfven å sin sida mycket penningar och vunno på riksdagen så stort parti, att konungen ej förmådde genomdrifva sina krigiska afsigter. Framför andra mutades lithauiska öfver-fältherren Pac (läses Patz), hvilken med sina anhängare deri landet lofvade göra allt möjligt för att äfven mot konung Sobieskys vilja hindra svenskarna från att genomtåga Samogitien.

---

1) Att dock Sobiesky en eller annan gång tvekat, tyckes af *Rådsprot.* d. 14 Maj 1678.

Det var sommaren 1677, som detta krigståg först skulle anställas. Svenskarna innehade ännu både Stettin och flere andra pommerska fästningar. Om Königsmarck vid denna tid erhållit förstärkning, hade troligen både Pommern och pommerska hären blifvit räddade. Karl den elfte insåg företagets vigt och anförtrodde detsamma åt den tappre Fabian von Fersen, hvilken utmärkt sig vid försvaren af Krakau 1657 och af Malmö 1677. Olyckligtvis afled denna herre just, som han skulle resa till Liffland för tågets anträdande. Vid samma tid, det var sommaren 1677, anstiftades också i Riga en mordbrand, som förtärde en stor del af staden och af de förråder, som voro samlade till krigståget. Detta blef sålunda för tillfället uppskjutet, men blott på några veckor. Pommerns nöd var stor. Genast befallde derföre konungen nya rustningar och anförtrodde tåget denna gången åt Bengt Horn. Vi känna mannen, skötesvän åt Lorentz von der Linde, trogen anhängare af De la Gardianerna, och bror till konungens förra guvernör Krister Horn. Han var en tapper krigare, men lika tapper rumlare; utmärkt bland sina ryttare på slagtfältet och bland herrar Les Goinfres i de glada dryckeslagen. Utnämnd till det vigtiga värfvet, försummade eller fördröjde han dess utförande och stannade alltför länge qvar i Sverge, sysselsättande sig med enskilda angelägenheter 1), deribland också med ett bröllopp, som den nu femtiofyraåriga mannen firade. Stettin kämpade just vid denna tid sin hjeltemodiga kamp mot Brandenburg; och i Liffland stodo 12,000 väpnade svenskar, färdiga att framrycka till dess hjelp. Den ena gången efter den andra 2) skref konungen och befallde Horn hasta på afresan från Stockholm. Han befalldes genast skynda öfver hafvet och med tropparna inbryta i Preussen, ehvad också Pac och lithauerna

1) *Riksark. Riksdagsacta* 1678. Karl den elftes proposition till secreta utskottet d. 5 Febr.

2) *Riksregistrat.* Bref till Bengt Horn d. 1 Oct. samt 5, 7 och 28 Nov. 1677.

deremot skulle invända eller företaga. Men först sedan Stettin i flere månader uthärdat sin svåra belägring, då och ändtligen i medlet af November och nära en månad efter sitt bröllopp afreste Horn från Stockholm. Men i stället för att segla rakt till Liffland, styrde eller drefs han uppemot Finnland, blef i dess skär hindrad af is, lemnade derföre fartyget och for landvägen rundt omkring finska viken. Så efter två månaders dröjsmål och två månaders resa, ankom han till Riga först den 27 Januari 1678, d. v. s. mer än en hel månad, sedan hjeltarna i Stettin nödgats uppgifva den tappert försvarade staden. Karl den elfte blef högeligen uppbragt. Horn fick en eftertrycklig skrapa, jemnte befallning *att vid dyrt ansvar genast skynda åt Preussen, ehvad ock lithauerna säga.* Om Bengt Horn var hindrad, borde Krister Horn öfvertaga befälet, och vid dennes förfall skulle det lemnas åt Otto Wilhelm von Fersen 1). Så skref konungen ena dagen. Men missnöjet och vreden ökades, och andra dagen afsatte han Bengt Horn och förordnade Krister Horn i stället 2). Några dagar derefter ångrade han sig omigen och skref, att Bengt Horn skulle få bibehålla befälet, om han nemligen redan inbrutit i Preussen 3). Dagen derpå ändrade han sig ännu en gång och fattade det sista afgörande beslutet, nemligen att Bengt Horn skulle för ålders skull fara hem och Otto Wilhelm von Fersen i hans ställe öfvertaga befälet 4).

Bengt Horn öfverlefde ej denna obehagliga utgång. Under resan kring finska viken hade han ådragit sig en förkylning, hvilken slutade hans lif redan den 7 Februari 1678.

Hären var vid denna tid, nemligen i Januari 1678, färdig till infallet i Preussen, och likväl gick hela året

---

1) *Riksregistrat.* d, 8 Jan. 1678.
2) *S. st.* d. 9 Jan. s. å. Karls bref både till rådet och till B. Horn.
3) *S. st.* d. 15 Jan. s. å.
4) *S. st.* d. 16 Jan. s. å.

förbi utan att ett sådant blef företaget. Vi hafva icke kunnat upptäcka orsaken till detta besynnerliga dröjsmål 1). Det kostade emellertid Sverge dess två sista fästningar i Tyskland; då nemligen Königsmarck sluteligen måste uppgifva både Stralsund och Greifswald, sedan han hela sommaren och hösten 1678 förgäfves väntat på den lofvade undsättningen från Liffland.

I stället för Bengt Horn hade emellertid den tappre och driftige Otto Wilhelm von Fersen blifvit utnämnd till ledare af företaget. Längre fram förordnades dock till högste befälhafvare den nu sextioåriga fältmarskalken Henrik Horn; en krigare, visserligen tapper, men, om icke oskicklig, åtminstone olycklig. Han hade nemligen under detta krig blifvit drifven från Bremen 1676, förlorat sjöslaget i Köge-Bugt 1677, samt företagit ett misslyckadt tåg mot Trondhjem samma år. Orsaken till detta val af person känna vi ej; dock finnas några spår efter afundsjukans stämpling mot de mer och mer framstående uppkomlingarna af det då i Sverge nya namnet Fersen.

Att rädda Stralsund, Greifswald och Pommern var hvad man egentligen med det liffländska tåget hade åsyftadt. Men Stralsund och Greifswald blefvo af brandenburgska kurfursten intagna den 28 Oktober och 15 November, hvarmed ock hela Pommern var för Sverge förloradt. Just vid samma tid och först då uppbröt från Riga den till Pommerns undsättning ämnade liffländska hären. Den gick genom Kurland, hvars hertig mot 8,000 riksdaler bifallit durktåget. Sedan gingo svenskarna genom Samogitien, med polska konungens hemliga begifvande och utan att bry sig om Pac och lithauerna. Desse vågade ej heller att mot polska konungens vilja angripa svenskarna, men gjorde allt för att beröfva dem tillförsel och medelbart hindra deras företag. Ändtligen inryckte

1) *Brah. arkivet på Skokloster.* N. Brahe till P. Brahe d. 6 Apr. 1678, säger, att hären var i tämlig ordning och liksom öfverstarna villig att tåga mot Preussen, men att generalerna ansågo det orådligt.

Horn i Ost-Preussen i trakten af Memel och utbredde sig långsamt ned emot Königsberg. Förberedande anstalter voro dock försummade och föga beräkning och ordning iagttogs. Otto Fersen ville reda förhållandet och afhjelpa olägenheterna, men mötte motstånd och blef med snäsor afvisad. Sjukdomar inrotade sig, dels af brist, vanvård och ansträngda tåg, dels af tillfälligt öfverflöd. En betydlig del af svenska hären låg snart på sjukbädden, och det innan den hunnit möta sin egentliga fiende.

Denne fiende var kurfursten Fredrik Wilhelm. Just som han slutade eröfringen af Stralsund, Greifswald och hela Pommern, just då ankom underrättelse, att svenska hären hade från Liffland anträdt sitt tåg mot Preussen. Genast afskickade kurfursten en tropp, att mot första faran skydda Königsberg. Sedan förhållandena i det eröfrade Pommern blifvit jemnte några andra regeringsåtgerder besörjda, uppbröt kurfursten sjelf från Berlin den 9 Januari 1679. Han var ej rigtigt frisk och årstiden ganska sträng. Det hjelpte ej. Med jagade dagsresor skyndade han öster ut till krigets skådeplats. Vid Marienwerder straxt öster om Weixeln uppnådde han sina troppar och fick tillika underrättelsese, att svenskarna ämnade draga sig tillbaka. Skyndsamhet var honom nu af nöden. Brandenburgska tropparna fördes på vagnar och slädar landvägen från Marienwerder till Hejligpeil och derifrån öfver det frusna Frische Haff till Königsberg; sedermera landvägen till Labiau och sist öfver det frusna Curisch Haff till norra mynningen af Memelfloden. På sju dagar, eller från den 25 till den 31 Januari hade hären tillryggalaggt denna väg.

Vid första budskapet om kurfurstens annalkande beslöt Henrik Horn att draga sig tillbaka utan att ens hafva försökt något motstånd. Återtåget skedde med samma oordning som infallet. Svenskarna ledo derunder otroligt af den förföljande fienden, den förfärliga kölden och de förbittrade bönderna. Horn ämnade från Welau och Insterburg föra sin här genaste vägen förbi Memel genom Samogitien och Kurland till Riga. Men kurfursten hade

medelst sitt iltåg afskurit denna genväg. Nästan i fullkomlig upplösning kastade sig derföre svenska tropparna österut och inåt Samogitien, der de blefvo ytterligare förföljda och nästan förstörda. Med vid pass 15,000 1) krigare hade Horn i November månad uttågat från Riga nedåt Preussen. I början af Februari återkom han med endast 2,500 man. Företaget hade blifvit verkställdt för sent, och för vårdslöst. Ingen den minsta fördel vanns dermed; och folket uppoffrades utan nytta, utan försvar. Svenska krigshäfderna förete lyckligtvis nästan intet exempel på ett så ömkligt uppträde. Omständigheterna dervid och smädepenningarna deröfver må Brandenburgs häfdatecknare utförligare beskrifva.

TRETTIONDEFJERDE KAPITLET.

FREDERNAS AFSLUTANDE.

Straxt efter krigets begynnelse begyntes ock fredsunderhandlingarna. De öppnades i Nimwegen i början af 1676. Utsigterna voro icke lofvande. Konungen i Dannemark, stolt öfver sina i krigets början vunna fördelar, fordrade att återfå alla de landskap, hans rike förlorat genom frederna i Brömsebro, Roeskild och Köpenhamn, och dessutom Rügen, Wismar och svenskarnas tullskyldighet i Sundet. Brandenburg fordrade hela det svenska Pommern. Så stora voro dessa magters förhoppningar. Men de mötte genast ett svårt hinder. Konung Ludvig den fjortonde i Frankrike förklarade nemligen öppet och bestämdt, att emedan Sverge för hans skull blifvit inveckladt i detta krig, höll han sig förpligtad, att så vidt han förmådde, laga så, att Sverge vid den blifvande freden ej heller skulle lida någon förlust. De motförbundne togo det illa och beslöto att icke låta fran-

1) Andra källor uppgifva ett mindre antal. *Kelch. Lifland.* p. 608 säger 9,600 man.

ska konungen sålunda skrifva lagar för andra magter. Kriget upplågade än häftigare och fredsunderhandlingarnas gång förlamades; också genom flere småaktiga tvister om titlar, sigill och besök. Svenska fredsombud voro Bengt Oxenstjerna och Olivecrantz. Den förre samt hans stolta grefvinna, Magdalena Stenbock, hafva någongång blifvit tadlade, såsom de der genom högmod och lättretlighet gifvit anledning till dessa obehagliga uppträden.

FREDEN MED HOLLAND.

År 1672 var Holland nära att blifva underkufvadt af det mägtiga Frankrike. Det var för Hollands räddning, som Brandenburg, Spanien, Österrike och flere tyska stater då grepo till vapen. Nu blefvo dessa stater af Holland öfvergifna och förrådda. Ludvig ville nemligen dela sina fiender för att så mycket lättare besegra dem. Han böd derföre Holländarne enskild fred, i förening med gynnande handelsförbindelser. Sådana skäl medförde sin verkan. De dryga krigskostnaderna misshagade, de lofvade handelsfriheterna lockade köpmansstaten. Den lemnade sina bundsförvandter och hjelpare i sticket, och afslutade enskild fred med Frankrike den 11 Augusti 1678. På samma dag slutades också med Sverge en vapenhvila, hvilken sedermera förvandlades till fred. Äfven under kriget hade holländska slugheten förbehållit sig fri handelsrörelse i svenska hamnarna, och derigenom midt under krigsbullret och framför alla sina medförbundna åtnjutit en oberäkneligt stor fördel. Hollands egennyttiga och trolösa uppförande vid detta tillfälle blef allmänligen ogilladt.

Emellertid hade denna deras enskilda fred brutit kedjan af det stora förbund, som förut hotade att öfverväldiga både Sverge och Frankrike. Småningom följde de andra efter.

FREDEN MED ÖSTERRIKE OCH SPANIEN.

Kejsaren tröttnade vid kriget och hade efter Hollands räddning ej mer samma skäl som förut till fejdens fortsättande. Dessutom fruktade han den tilltagsne kurfursten Fredrik Wilhelm och dennes växande magt. Österrike unnade honom ej att bekomma hela Pommern; *ty*, sade man, *då torde i honom derborta vid Nordsjön uppstå en ny vandalisk konung, för Österrike vida farligare än den aflägsna svenska magten.* Kejsaren ville derföre afbryta ett krig, som i sin fortsättning kunde leda till sådant slut. Fåfängt skickade Fredrik Wilhelm det ena sändebudet efter det andra till Wien för att hindra fredens afslutande; fåfängt erböd han det kraftigaste understöd till krigets fortsättning. Kejsaren var obeveklig, så mycket mer, som han fått veta, att Fredrik Wilhelm med sin vanliga dubbelhet, hemligt underhandlade om enskild fred med Frankrike. Kejsaren förekom honom och afslutade den 5 Februari 1679 sin egen enskilda fred med samma magt och med Sverge. Sistnämnde land skulle enligt densamma behålla sina i westfaliska freden vunna fördelar. I och med detsamma hade Österrike ogillat Dannemarks och Brandenburgs anspråk på Sverges besittningar i Tyskland. Detta var ett verk af Frankrikes magtspråk och af Österrikes afund mot Brandenburg.

Äfven Spanien slutade fred med Frankrike och Sverge: och var enligt vanan den stat, som fick betala laget. Det måste nemligen åt Frankrike afträda hela Franche-Comté och några nederländska städer och fästen.

FREDEN MED FURST-BISKOPEN AF MÜNSTER

afslutades i Mars 1679. Han hade ämnat bekomma en del af svenska Bremen, men fick nöja sig med 100,000 riksdaler. Som underpant erhöll han amtet Wilshausen.

FREDEN MED HERTIGARNA AF BRAUNSCHWEIG-LÜNEBURG.

Äfven de hade hoppats erhålla någon del af svenska Bremen. Men Frankrike retade deras afundsjuka mot Brandenburgs magt, och skrämde dem för kurfurstens planer. Hertigarna ville förekomma honom och afslutade derföre sin enskilda fred med Sverge och Frankrike den 5 Februari 1679. De erhöllo af Sverge ett par små bremiska länderier Dorveren och Tedinghausen, och af Frankrike en summa af 300,000 riksdaler, det sednare lika som till mutor. Det märkvärdigaste var, att eburu freden angick Sverge och bortgaf svenska orter, fanns dock vid underhandlingen intet svenskt ombud närvarande, utan alltsammans afgjordes af franska hofvets ditskickade underhandlare. Så långt gick Ludvigs sjelftagna myndighet öfver svenska angelägenheterna; och så stort var Sverges beroende, att den eljest så sjelfständige och granntyckte Karl den elfte måste låta sig nöja med denna förödmjukelse.

FREDEN MED BRANDENBURG.

Att Holland snart skulle göra enskild fred, och att det stora förbundet mot Frankrike och Sverge derigenom snart skulle sönderfalla, allt detta insåg den sluge Fredrik Wilhelm tidigt och tydligt. Han ville då till sin egen fördel begagna omständigheterna. Redan våren 1678 erböd han sig, dock i största hemlighet, att göra enskild fred med Frankrike, till och med att blifva dess bundsförvandt, om Frankrike blott ville låta honom behålla hela det eröfrade svenska Pommern, eller åtminstone den del deraf, som låg söder om Peeneströmmen. Men Ludvig ville ej svika sitt gifna löfte att återskaffa Sverge alla dess besittningar. Brandenburgs anbud blefvo afslagna, och Frankrike till och med röjde den hemliga underhandlingen för kurfurstens bundsförvandter. Oaktadt afslaget, förnyade Fredrik Wilhelm försöket somma-

ren 1678, då han erböd Frankrike än bättre villkor, ibland annat också en betydlig penningesumma. Men lika fåfängt. Colbert svarade: *konung Ludvig sätter sin ära deri, att Sverge skall återfå alla sina förlorade besittningar.*

Kurfursten, som vid denna tid eröfrat nästan hela Pommern, ville ingalunda återlemna sitt rof. Han gjorde allt möjligt för att ägga Österrike till krigets fortsättande och höll med danska konungen ett möte i Dobran i November 1678, hvarvid de beslöto, att med all kraft fortsätta kriget, tills dess de hvar för sig kunde af Sverge erhålla några betydliga landvinningar. Nyss förut hade kurfursten intagit Stralsund och Greifswald, Sverges sista besittningar i Tyskland; och kort derefter bortjagade han den från Liffland i Ost-Preussen infallna svenska hären. Hans anspråk på landvinningar och en ärorik fred ökades derigenom; — men hans bundsförvandter och dock afundsmän, kejsaren och hertigarna af Braunschweig, afslutade redan i Februari 1679 sina enskilda freder med Frankrike, och denna sistnämnde magt började numera mot Brandenburg föra ett ganska hotande språk. Det tillkännagaf, att, om kurfursten icke inom loppet af Mars hade på de af konung Ludvig föreskrifna villkor slutat fred med Sverge, skulle Frankrike infalla i kurfurstens länder, först i Cleve och sedan i Brandenburg. Kurfursten skummade af harm; men affärdade ännu åtskilliga sändebud, för att vinna Frankrike. Han gick så långt, att han erböd sig rösta på franska prinsen till kejsare och att åt Frankrike afstå Cleve och Wesel, om blott Frankrike ville tillåta honom behålla svenska Pommern. *Nej*, svarade Ludvig, *jag har satt min ära i pant, att Sverge skall återfå alla sina förlorade länder.* Franska ministern Louvois tillade helt lugnt: *om kurfursten ej antager våra villkor, så skall franska hären inrycka i dess land och borttaga först Lippstadt, sedan Minden, Halberstadt och Magdeburg och slutligen framtåga mot Berlin*, *och vi skola sannerligen icke föra kriget såsom svenskarna förde det vid*

Fehr-Bellin. När kurfursten ändå icke ville underkasta sig villkoren, blef hotelsen genast satt i verkställighet, och franska troppar inryckte i Cleve och brandskattade landet. Kurfursten sträfvade ändå emot, och lät utgifva flere ströskrifter för att inför Europa ådagalägga, huru orättvist han behandlades. Han måste dock slutligen vika för öfvermagten; men vid hvarje punkt prutade han emot med all möjlig envishet. Men med lika orubblig beslutsamhet genomdref konung Ludvig sin vilja. Hans troppar ryckte fram mot Minden och slogo en icke obetydlig från Brandenburg utskickad styrka. För så handgripliga skäl måste kurfursten helt och hållet gifva vika. I Mars 1679 afslöts stillestånd, och vid midsommarstiden samma år fred, på de af Frankrike föreskrifna villkoren. Brandenburg måste åt Sverge gifva tillbaka alla dess tyska besittningar med undantag af en smal, obetydlig landsträcka, öster om Oderfloden, hvarjemte Sverge afstod sin rättighet på halfva sjötullarna i Hinter-Pommern, hvilka årligen inbragt 5,000 riksdaler. Deremot skulle Sverge återfå alla sina i kriget förlorade kanoner och dessutom rättighet att med 50,000 riksdaler återlösa det på högra Oderstranden liggande Golnau.

Att efter så lysande fälttåg och så stora eröfringar nödgas underteckna en så ofördelaktig fred, detta skar Fredrik Wilhelm djupt i hjertat. I det längsta hade han hoppats få behålla åtminstone Stettin. Nödgad, att underteckna äfven dess återlemnande, utropade han: *jag önskade, att i denna stund icke kunna skrifva.* Och när han undertecknat hela fredsfördraget, utropade han Virgilii ord:

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor 1).

Till text vid fredstacksägelserna förordnade han Davids ord: *det är godt att förtrösta på Herran och icke förlåta sig på menniskor.* Orden uttryckte hans ovilja mot bundsförvandterna. Men huru ofta hade man ej

---

1) Måtte en dag ur mitt stoft en mägtig hämnare uppstå!

kunnat med än större skäl använda dem mot honom sjelf.

Äfven vid detta tillfälle fick Sverge med djup förödmjukelse betala Frankrikes hjelp. Freden mellan Sverge och Brandenburg afslutades i S:t Germain vid Paris. Konung Ludvig företog sig, att likasom en slags förmyndare öfver Sverge, uppgöra villkoren vid denna fred, och detta till och med så, att dervarande svenska sändebud, till och med svenska regeringen lemnades i okunnighet, om hvad man på hennes vägnar fordrade, medgaf och beslöt. När ändtligen villkoren blefvo bekanta, protesterade svenska sändebudet mot den punkt, som åt Brandenburg afträdde högra Oderstranden; men ingen brydde sig om denna insaga 1). Förhållandet gaf anledning till en gäckande smädepenning. Den visade en del af jordgloben med påskrift: *Svecia* (Sverge), hvaröfver stod en tupp med utsträckta vingar. Omskriften var: *Gallo tutore tuta* 2), och på andra sidan lästes orden: *Under hans vingars skugga.*

FREDEN MED DANNEMARK.

Konung Kristian hade visserligen icke rättvisan på sin sida, när han började det sista kriget mot Sverge. Dannemarks vapen hade derunder till sjöss varit lyckliga, men till lands olyckliga. Dess anspråk voro dock stora nog. Men, när det talte om att återfå Skåne, möttes motstånd af nästan alla Europas magter, ty ingen ville lemna i Dannemarks hand båda sidorna af Sundet. När konung Kristian nedslog sina anspråk och begärde endast Wismar och Rügen, fick han lika bestämdt motstånd af Frankrike, hvilken magt också här förklarade

1) *Riksark.* Regist. till riksdagsacta 1680. Jfr. Lönb. Handl. 3. 105.

2) *Trygg under fransmannens* (*tuppens*) *beskydd.* Latinska inskriften var en ordlek, emedan Gallus på en gång betyder både fransman och tupp.

sin bestämda vilja, att Sverge skulle återfå alla sina besittningar. Konung Ludvig med sitt vanliga öfvermod ålade konung Kristian att på nämnde villkor sluta fred med Sverge inom loppet af Augusti månad 1679; eljest hotade han, att Frankrike skulle blanda sig i leken och gifva Oldenburg åt Sverge och Delmenhorst åt Münster. När danska konungen det oaktadt dröjde, knotade och rustade; då verkställde Ludvig sin hotelse och franska troppar inföllo i Oldenburg och brandskattade landet. Detta i söder; och i norr hade svenska konungen återtagit hela Skåne med undantag af Landskrona. Kristian nödgades gifva vika. Underhandlingarna öppnades i Lund och fredsombud voro å svenska sidan Johan Gyllenstjerna och Joel Örnstedt. Stilleståndet afslutades den 30 Augusti, freden den 29 September. Dannemark skulle från hvarje fästning, som det inom svenska besittningar innehade, få tillbakahämta 10 kanoner; och erhöll under flere olika titlar en summa af 139,758 danska slätte daler 1). I öfrigt stadfästades de fördelar, som Sverge vunnit genom fredssluten i Brömsebro, Roeskild och Köpenhamn.

Sedan frederna sålunda blifvit afslutade, samlade Karl den elfte sin krigsstyrka på Sirköpings ängar, på samma fält der han 1677 vann segren vid Landskrona. Tropparna uppställdes, hvarpå konungen under afskjutande af svensk lösen och dånande salvor tog det sista afskedet af sina trogna krigare. Kort derefter skildes han ock under hjertliga vänskapsbetygelser från Ascheberg och

1) *Nordin.* fol. oinbund. 5. Karl den elftes stadfästelse af den bitraktat, som enligt freden i Lund blef af Johan Gyllenstjerna, d. 29 April 1680 i Köpenhamn afslutad. Denna skrift uppgifver de serskilda punkterna, Sverge skulle betala, sålunda: för Gottland 37,138 danska slätte daler. För Landskrona 30,000 d:o. För Poel och Neukloster 10,500 d:o. För fångars underhåll 15,269 d:o. För spannemål 1,851 d:o. — Lagerbring uppger summan till 165,600 riksdaler. — Tills summan blifvit betald, skulle Dannemark som pant innehafva Wismar.

Dahlberg, hvilka i hela kriget varit hans förtrognaste rådgifvare och i de hetaste ögonblicken nästan alltid fäktat vid hans sida.

TRETTIONDEFEMTE KAPITLET.

KRIGETS FÖLJDER.

Tilldragelserna under den nu slutade fejden voro i allmänhet för den tidens svenskar mycket sorgliga att upplefva; och föga behagligare för deras efterkommande att läsa. Lyckligtvis framte våra häfder sällan ett sådant sammanträffande af både olyckor och oskicklighet. Man kan ej utan motvilja berätta och läsa de vacklande och förvända underhandlingar och beslut, som störtade fäderneslandet i kriget. Det samma gäller om tyska fälttåget 1675, Uddevalla-striden 1677, liffländska fälttåget 1679, och flottans rörelser 1675, 1676 och 1677. Som en solstråle, mellan molnen, så mellan och öfver alla dessa olyckor glänser den unga konungen och hvarje hans företag. På alla andra ställen omgafs Sverge af olyckor och nederlag 1); med konungen ensam följde lycka och seger, och det nästan öfverallt. Det var detta krig, och dess nöd och betryck, som utvecklade Karl den elftes stora egenskaper af mod, förtröstan, kraft och en outtröttlig verksamhet. Det var exemplet af detta konungens uppförande, hvilket, jemnte kärleken till fäderneslandet, hänförde svenskarna af alla samhällsklasser, till så utomordentligt stora uppoffringar. Det var så, som Sverges konung och folk i ädel täflan bidrogo till fäderneslandets räddning.

Ensamma hade de dock svårligen kunnat tillkämpa sig de fördelaktiga villkor, som i fredssluten erhöllos. Konung Ludvig den fjortondes ridderliga och storartade uppförande bidrog visserligen dertill. Låt vara, att han,

1) Undantagom dock Königsmarcks lyckliga tåg mot Rügen.

som så listigt lockat Sverge in i kriget, var också skyldig att hjelpa Sverge helbregda derifrån! Låt vara, att hans ädelmod i någon, i betydlig mån leddes af högmod och skryt! I jemnförelse med holländarnes otacksamma egennytta, visar hans uppförande dock mycken högsinthet; och utom honom hade Sverge troligen redan nu förlorat alla sina besittningar i Tyskland. Detta är en sanning, och fordrar derföre både erkännande och erkänsla; ehuru man ofta af falsk blygsel vägrat båda delarna. Anmärkom dock, att Ludvigs ädelmod tillika innebar så mycket stötande öfvermod, att det förbittrade och kunde nästan tillintetgöra svenskarnas tacksamhet.

En serdeles vigtig följd af kriget bör först och främst nämnas. Den kraft och beslutsamhet, Karl derunder ådagalaggt, den lycka och framgång, som krönte hvarje hans företag, allt detta fästade mer och mer vid honom hela landets uppmärksamhet, kärlek och förhoppningar. Detta bidrog i hög grad till den sinnesstämning, som år 1680 lemnade envåldsmagten i den unga och älskade konungens händer.

I afseende på rikets gränsor medförde kriget endast smärre förändringar. En icke serdeles betydlig remsa jord utefter östra Oderstranden förlorades åt Brandenburg; och tvenne små bremiska länderier åt Braunschweig-Lüneburg. Den årliga ränta, Sverge härigenom mistade, räknas af några till 70,000 riksdaler, af andra till 40,000 ecus. Detta var allt.

Kännbarare voro landets inre förluster. Städerna Åmål, Wenersborg, Strömstad, Kongelf, Laholm, Engelholm, Lund och Westervik lågo somliga helt och hållet, andra till större delen afbrända; och Blekingen, Skåne, Halland, Bohuslän, Dal samt vestra delarna af Wermland och Westergötland hade lidit af svåra härjningar. Omkring 40 örlogsfartyg och öfver 100,000 man voro i kriget förlorade. I de flesta orter såg man föga annat tjenande landtfolk än gossar och gubbar; medelåldersmännen hade kriget bortryckt.

Rikshushållningen led otroligt. Frankrike betalade visserligen i underhållspenningar tillsammans omkring 5,000,000 riksdaler 1): ett i sanning ganska betydligt understöd. Men det var icke på långt när tillräckligt; och Karl den elfte nödgades af sina undersåtare begära och uttaga ganska dryga gerder. Så stora uppoffringar, som i detta krig, har svenska folket, och isynnerhet de tre högre stånden, aldrig undergått, med undantag kanske af Karl den tolftes tider. Oaktadt dessa stora bidrag, kunde dock regeringen omöjligt bestrida krigskostnaderna. Medlen förvaltades nemligen ganska försumligt eller samvetslöst. Köpmän och förrådsskaffare riktade sig och utsögo kronan genom förfärliga underslef. Härvid skyddades de af konungens ungdom och oerfarenhet; af gynnare och vänner bland gunstlingarna vid hofvet; slutligen och ej mindst af den villervalla, som uppkom deraf, att fastän rådet och kammarkollegium förblefvo i Stockholm, envisades dock konungen, att från våren 1676 till samma tid 1680 ständigt uppehålla sig i södra Sverge, utan att en enda gång besöka sin hufvudstad och granska och rådfråga der varande ämbetsverk. En gång, nemligen 1678, hade rådet lyckats upptäcka och framdraga flera grofva bedrägerier och försnillningar; men det lyckades å andra sidan försnillare-sällskapet att genom sina vänner kring konungen, icke blott nedtysta saken utan äfven skaffa rådet en skrapa 2). På sådant sätt blef detta krig ett bland de dyraste, Sverge någonsin fört. Bevillningar, vanliga skatter och fransyska underhållspenningar räckte på långt när icke till. Karl, likasom föregående rege-

---

1) I häftigheten af en tvist yttrade B. Oxenstjerna en gång, att Frankrike endast betalt 3,000,000, hvilken uppgift man sedermera följt. Dess origtighet skola vi framdeles visa.

2) Om detta märkeliga uppträde och den dermed sammanhängande kammar-revisionen, läses mycket i Rådsprot. 1678 samt i de flesta våra arkivsamlingar, serdeles den Rålambska. Vi skola i nästa del utförligare berätta tilldragelsen.

ringar, tillgrep då kronogodsen. En hop sådana blefvo sålda 1). Dock tyckes deras antal icke hafva varit serdeles stort. Till så mycket större mängd blefvo under åren 1674 t. o. m. 1680, krono- och skattegods bortpantade. Den för sådana gods erhållna panteskillingen steg till 2,041,635 d. s. m. 2). Äfven dessa medel voro otillräckliga. Lån måste tillgripas; rikets skuld blef under kriget inalles ökad med 2,100,000 d. s. m. 3).

Denna förfärliga tillväxt af förpantningar och riksskuld inom så kort tid var en följd af kriget, hvilket

---

1) *Kammarkoll. ark.* enligt Rikshufvudböckerna 1674, för 14,285 dal. s. m. och år 1677 för 1,818 dal. s. m. De andra rikshufvudböckerna saknas.

2) *Kammarkoll. ark. Redukt. kansliet.* Handl. allehanda förpantningar angående. I detta band finnes följande extrakt på förpantningar, neml.:

år 1674	203,261 d.	25 öre	12 p.	s. m.
» 1675	72,775 »	8 »	12	»
» 1676	33,958 »	14 »	12	»
» 1677	293,891 »	29 »	10	»
» 1678	362,631 »	28 »	7	»
» 1679	368 010 »	12 »	14	»
» 1680	707,106 »	2 »	15	»
Summa	2,041,635 d.	25 öre	10 p.	s. m.

Ett annat och troligen äldre extrakt i samma bok anför något mindre summor för 1677 och 1678, och rikshufvudboken upptager de 1677 influtna pantegodspenningar till blott 275,382: 4. — I förstnämnde bok förekommer dessutom en så kallad *designation på förpantade kronogods till och med 1680*, enligt hvilken den bortpantade årliga räntan gick för åren 1673 till och med 1680 till 173,738: 28. 19 d. s. m., och den derföre erhållna pantskillingen till 161,674: 26. 1. riksdaler och 1,941,405: 10. 2. d. s. m.

3) *Durei dagbok vid Riksdagen 1682* sid. 29. Men enligt reduktionsherrarnas räkning, se Loenb. handl. X. 9, var rikets skuld d. 1 Jan. 1675 i d. smt. 20,376,785. Enl. konungens riksdagspropos. 1697 i *Riksark.* var d. 1 Jan. 1681 rikets skuld 35,022,707 d. smt. minst. Således hade skulden från 1672 till 1680 blifvit ökad med 14,645,922 daler silfvermynt.

dessutom åstadkom mycken förvirring och elände i hvarje landets inre förhållande. Detta allt kunde icke undfalla Karl den elftes uppmärksamhet. Det förödmjukande sätt, hvarpå han under samma krig fick känna sitt och det fattiga Sverges beroende af Frankrike, visade honom värdet af en ordnad hushållning och deraf följande sjelfständighet. Ovilja mot Frankrike, obenägenhet för krig och sträfvandet efter en på bättre hushållning hvilande inre styrka; dessa tre grundsatser följde Karl den elfte under hela hans regering. De blefvo grundlaggda under loppet af det krig, hvars förnämsta tilldragelser vi nu hafva beskrifvit.

Rättelser.

I Delen XIII. sid. 3, rad. 13 står: *Som general-guvernör kunde han ej trifvas i Göteborg.* Läs: *Han kunde ej trifvas på Stegeborg.* — Sid. 11, r. 36 st. *Från d. 9 till och med d. 18 Febr. har förf. ej kunnat finna något rådsprotokoll.* Märk, ett protokoll af d. 11 Februari finnes dock. — Sid. 19, r. 34 st. *28*, l. *25*. — Sid. 22, r. 36 st. *Jul.*, l. *Jun.* — Sid. 32, r. 36 st. *Maj*, l. *Mars*. — Sid. 41, r. 34 st. *6 Oct.*, l. *9 Oct.* — Sid. 42, r. 38 st. *d. 12 Jul.*, l. *d. 15 Oct.* — Sid. 53, r. 22 st. *och Gustaf Bonde*, utgår. — Sid. 53, r. 31 st. *Bondepartiet*, l. *Brahepartiet*. — Sid. 53, r. 37 st. *9*, l. *9, 14*. — Sid. 55, r. 38 st. *18*, l. *8*. — Sid. 55, r. 38 st. *7 och 14 Nov.*, l. *15 Oct. och 8 och 10 Nov.* — Sid. 59, r. 35 st. *16*, l. *14*. — Sid. 63, r. 20. Protok. innehåller blott lönenedsättningen. — Sid. 68, r. 35 st. *18 Dec.*, l. *3 och 14 Dec.* — Sid. 85, r. 36 st. *13*, l. *7*. — Sid. 85, r. 37 st. *1663*, l. *1664*. — Sid. 91, r. 35 st. *1663*, l. *1664*. — Sid. 97, r. 36 st. *26 Apr. och 30 Maj*, l. *3 Maj och 10 Juni*. — Sid. 110, r. 31 st. *11 Juli*, l. *31 Juli*. — Sid. 121, r. 39 st. *26 Dec.*, l. *20 Dec.* — Sid. 122, r. 15 st. *8*, l. *9*. — Sid. 126, r. 35 st. *16 Dec.*, l. *20 Dec.*

I Delen XIV. sid. 2, rad. 32 står: *Nov.*, läs: *Aug.* — Sid. 3, r. 35 st. *Febr.*, l. *Maj*. — Sid. 8, r. 37 st. *1679*, l. *1680*. — Sid. 8, r. 37 st. *och 3 Apr.*, l. *Riksregistrat. d. 3 Apr.* — Sid. 22, r. 37 st. *i Juli*, l. *d. 3 Juni*. — Sid. 22, r. 38 st. *Juli*, l. *Juni*. — Sid. 23, r. 37 st. *3*, l. *5*. — Sid. 24, r. 35 st. *16*, l. *17*. — Sid. 40, r. 37 st. *5 Juli*, l. *10 Juni*. — Sid. 40, r. 38 st. *19 Juli*, l. *21 Juni*. — Sid. 42, r. 38 st. *14*, l. *20*. — Sid. 43, r. 35 st. *10*, l. *18*. — Sid. 50, r. 36 st. *1661*, l. *1662*. — Sid. 52, r. 35 st. *Juli*, l. *Juni*. — Sid. 58, r. 36 st. *18 Juli*, l. *15 Juli*. — Sid. 72, r. 34 st. *Dec.*, l. *Sept.* — Sid. 109, r. 38 st. *11 Maj*, l. *22 Maj*. — Sid. 109, r. 38 st. *Juli*, l. *Juni*. — Sid. 109, r. 42 st. *25*, l. *22*. — Sid. 124, r. 38 st. *Oct.*, l. *Sept.* — Sid. 132, r. 35 st. *Mars*, l. *April*. — Sid. 137, r. 37 st. *8*, l. *4*. — Sid. 152, r. 37 st. *23 Mars 1666*, l. *27 Mars 1667*. — Sid. 156, r. 35 st. *Juni*, l. *Sept.* — Sid. 159, r. 40 st. *16 Sept.*, l. *31 Oct.* — Sid. 161, r. 11 st. *Aug.*, l. *Sept.* — Sid. 163, r. 30 st. *10 Maj*, l. *14 Maj*. — Sid. 163, r. 31 st. *1 Mars*, l. *30 Mars*. — Sid. 168, r. 28 st. *8*, l. *18*. — Sid. 168, r. 28 st. *11*, l. *22*. — Sid. 171, r. 31 st. *8 Nov. 1669*, l. *12 Mars 1668*. — Sid. 172, r. 40 st. *14*, l. *15*. — Sid. 174, r. 31 st. *27*, l. *22*. — Sid. 174, r.

39 st. *12 Dec.*, l. *22 Oct.* — Sid. 174, r. 40 st. *Rådsprot. d. 27 Oct. 1669*, l. *S. st. d. 24 Oct. 1666 och Rådsprot. d. 27 Oct. 1669.* — Sid. 177. Hela noten ***) läses sålunda: *Rådsprot. d. 5 och 7 Maj, 4 Sept., 15 Dec. 1662, d. 1 Aug., 25 Nov. 1663, d. 24 April, 19 Oct. och 24 Nov. 1664.* — Sid. 182, r. 31 st. *5*, l. *13.* — Sid. 183, r. 34 st. *1669*, l. *1670.* — Sid. 189, r. 35 st. *3*, l. *9.* — Sid. 189, r. 36 st. *Mars*, l. *Maj.* — Sid. 189, r. 36 st. *d. 26 Apr. och 15 Febr. 1669*, l. *d. 26 Apr. 1669 och 15 Febr. 1670.* — Sid. 192, r. 35 st. *8*, l. *28.* — Sid. 200, r. 37 st. *Juni*, l. *Juli.* — Sid. 201, r. 36 st. *15*, l. *5.* — Sid. 201, r. 38 st. *Oct.*, l. *Sept.* — Sid. 203, r. 37 st. *27 Febr.*, l. *17 April.* — Sid. 213, r. 33 st. *3*, l. *13.*

Rättelse i Del. XV.

Sid. 22, rad. 7. Måhända är det samma protest, som den nyssnämnde, eburu i Palmsk. man af misskrifning satt d. 18 Dec. i st. f. d. 18 Sept.

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

SEXTONDE DELEN.

KARL DEN ELFTES HISTORIA,

ANDRA HÄFTET,

GUNSTLINGARNA, ENVÄLDET OCH FÖRMYNDARE-RÄFSTEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,
HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1850.

INNEHÅLL.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

GUNSTLINGARNA.

ANDRA AFDELNINGEN.

ENVÄLDETS INFÖRANDE.

TREDJE AFDELNINGEN.

FÖRMYNDARE-RÅFSTEN.

KARL DEN ELFTES REGERING.

Andra Häftet.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM GUNSTLINGARNAS STYRELSE.

FÖRSTA KAPITLET.

DE LA GARDIE SOM ALLRÅDANDE MINISTER. 1673—1675.

Från och med året 1680 undergingo fäderneslandets inre förhållanden många och ganska vigtiga förändringar. Den rigtning och utgång, dessa erhöllo, kan till någon del förklaras genom lynnet och åsigterna hos de konungens gunstlingar, som hufvudsakligen förde rikets styrelse från 1672 till 1680, och som under denna tid hvar på sitt sätt förberedde den sedermera inträffande omstörtningen. Af stort inflytande på sakens utveckling voro äfven de stämplingar, medelst hvilka gunstlingarna och partierna inbördes försvagade och undanröjde hvarandra, och på samma gång äfven hindren för den åsyftade statshvälfningen. Alltså, och för tidsordningens skull är det nödvändigt att till läsarens kännedom framställa dessa gunstlingar och deras verksamhet, innan vi med berättelsen framgå till den ifrågavarande stora förändringen.

Under förmyndaretidens fem sista år (1668—1672) hade De la Gardies anseende och magt mer och mer

aftagit. Hans motståndare, det så kallade bielke-partiet, på slutet understödt, å ena sidan af Braherna, å andra sidan af Johan Gyllenstierna, hade i det närmaste öfverväldigat honom; och som sina anhängare kunde han nu mera påräkna blott ett mindre antal af rådkammarens medlemmar. Att inom denna församling återvinna sitt förra inflytande märkte han snart vara omöjligt.

Men herrska eller rättare sagdt lysa, det ville De la Gardie nu såsom alltid. Då sådant ej mer kunde ske inom eller genom rådet, uppstod derföre frågan, om ej det lockande målet kunde framdeles vinnas genom den unga konungen och såsom dess allrådande minister. Utsigterna voro lofvande. De la Gardie var gift med Karl den elftes faster, och man visste honom vara af Karl Gustaf utsedd såsom den, der i styrelsen skulle bevaka konungahusets bästa. Han hade stor erfarenhet och mångsidig kännedom af rikets alla ärender samt ett i hög grad angenämt sätt att göra sig och sina åsigter gällande. Af alla dessa skäl var det ganska troligt, till och med sannolikt, att den unga konungen skulle med sitt förtroende åtminstone till en början falla på De la Gardie, och att denne sednare skulle under sådana förhållanden lätt kunna bemägtiga sig ärendernas ledning. Redan tidigt tycker man sig också hos De la Gardie skönja en ditåt syftande plan; nemligen att i förväg bereda sig ynnest hos den blifvande konungen. Dit hör isynnerhet bemödandet 1668 att tidigare, än rätt och klokt var, påskynda Karls anträde till regeringen 1). Dit hör ock, att De la Gardie 1672 tvärtemot rådets vanliga åsigter förklarade regeringsformen af 1634 icke gälla för en fyllmyndig konung. Dit hör ock, att De la Gardie under sista året mer och mer närmade sig till enkedrottningen, troligen i afsigt att genom henne kunna än lättare vinna och leda hennes son, konungen. Inga rätt farliga medtäflare visade sig på banan. Per Brahe, nära 70 år gammal, behöfde och sökte förnämligast hvila

1) Se XV del. 10, 11 sid.

och lugn. Dess brorson, Nils Brahe, hade af naturen ett stilla lynne, och derhos utsigten att snart blifva Sveriges rikaste man, den der mindre behöfde statens embetsmanna-löner, än ostörd ledighet till vårdande af sin stora, enskilda förmögenhet. Dessutom förmälde De la Gardie sin son med Elsa Eriksdotter Oxenstierna, hvilken var systerdotter till samma Nils Brahe. Medelst detta äktenskap satte sig De la Gardie i än närmare förbindelse med de båda mägtiga slägterna Brahe och Oxenstierna, och derigenom äfven med Nils Brahes svärfar, gamla riksmarsken Karl Gustaf Wrangel. Riksamiralen Gustaf Otto Stenbock var och hade redan länge varit De la Gardies svåger och trogne anhängare. Riksskattmästaren Sten Bielke var De la Gardies motståndare; men för litet tilltagsen i allmänhet och för mycket okunnig i sin egen befattning, kunde han ej blifva serdeles farlig. Knut Kurck, en annan motståndare, hade väl ofta torra sanningar och skarpa ord på tungan, men saknade dock ihärdighet och kraft att genomdrifva och fortfarande leda ett så stort verk. Johan Gyllenstierna, en tredje motståndare, kunde, oaktadt sina stora personliga egenskaper, ännu icke blifva farlig, ty han hade stött sig med enkedrottningen och med de mägtigaste bland rådsherrarna och slägterna inom landet. Klas Rålamb, en fjerde motståndare, gick för tillfället och åtminstone till någon del öfver på De la Gardies sida; hvarom mera framdeles. Konungens guvernör, Krister Horn, hörde jemnte de andra af namnet redan förut till De la Gardies parti. — Se der förhållandet med de utmärktare personligheter, hvilka kunde täfla om magten och konungagunsten. Dessa fördelaktiga omständigheter blefvo af De la Gardie skickligt begagnade, och med framgång. Genast, och troligtvis vunnen också genom enkedrottningen, lemnade den sjuttonåriga Karl den elfte hela styrelsen i De la Gardies hand. Redan i början af 1673 och sedermera allt framgent och inpå 1675 uppträdde denne sednare som nästan enrådande minister, ledande allt efter sin vilja. För att

vinna än mera styrka lät han i rådet inkalla sin son Gustaf Adolf De la Gardie och förhjelpte äfven konungens fordna lärare, den föga förtjente Edmund Gripenhielm, till en af rådsstolarne; detta sednare endast för att också i honom hafva ett stöd och en anhängare. Till ytterligare band på riksmarsken Wrangel, hade De la Gardie fått sin vän och slägtinge Gustaf Persson Banér in uti krigskollegium; och på samma sätt blef Lorentz Creutz mot Sten Bielke begagnad i kammarkollegium. Den skicklige medtäflaren, Bengt Oxenstierna, affärdades till Wismar, som president i dess tribunal.

Oaktadt alla dessa försigtighetsmått har dock De la Gardie en stor fruktan för rådet och de många och starka motståndare, han inom detsamma hade. Derföre beslöt han att så vidt möjligt minska rådets inflytande och skilja det från konungen. Fördenskull införde han bruket att denne sednare lät om eftermiddagarne till sin sängkammare hopkalla blott några få partivänner bland rådsherrarna, med hvilka, samt med några bland skrifvarestaten, många ärender blefvo öfverlaggda och afgjorda 1). Till detta sängkammarråd drogos småningom alla de vigtigare göromålen. Redan 1673 klagade rådsherrarna, att de hade föga förtroende, föga del i styrelsen; — att deras domsrätt i revisjonsmål blef tidtals upphäfd; — att de ej fingo del af svenska sändebudens bref från de utländska hofven o. s. v. Mer och mer sökte också De la Gardie att ensam bemägtiga sig konungen. Alla utmärktare män, hvilka möjligtvis kunnat täfla om magten, blefvo derföre småningom undanstängda, hvaremot konungen omgafs med dels obetydliga personer, dels uppkomlingar, hvilka, såsom beroende af De la Gardie, eller hafvande honom att tacka för sin framkomst, borde blifva hans lydiga och villiga handtlangare. Det sängkammarråd, hvarmed De la Gardie sålunda till sin tjenst omgaf den unga konungen, bestod af Gripenhielm, Lindskiöld och Joh. Renskiöld, samt till någon del af Örnstedt

---

1) *Brah.* Nils Brahe till Per Brahe, Mars 1673.

och Hoghusen. Som handtlangare användes också kammartjenaren Zacharias Rehnberg. Vi skola längre fram utförligare omtala dessa sängkammarråd och deras bragder.

Efter sådana åtgerder var De la Gardie till någon tid nära nog allsmägtig inom riket. Från början af 1673 till fram på våren 1675 ledde han rådets öfverläggningar nästan enväldigt, och 1674 gaf konungen honom besynnerligt nog ett slags öfverinseende öfver både krigs- och kammarkollegium. Hvad som kanske mer än allt annat underhöll och stärkte hans ynnest och inflytande, var dock den beredvillighet, hvarmed han 1674 tidtals understödde den unga konungens brinnande krigslystnad.

Nu såsom alltid ådagalade De la Gardie långt större förmåga i att vinna än att bibehålla magten. Flera tecken visade ock, att hans inflytande ej heller denna gång skulle räcka särdeles länge. Det blef neml. allt för mycket missbrukadt. År 1673 t. ex. utverkades adelsskap åt en person, hvars största förtjenst bestod i att vara öfveruppsyningsman på De la Gardies enskilda egendomar. Fastän försedd med en så gynnad och prisad förvaltare, hade dock De la Gardie nu såsom alltid ondt om penningar och godt om skulder. Derföre anlitade han ock konungens svaga kassa så ofta och så kännbart, att det nödvändigt skulle trötta. Se här ett kort utdrag blott för 1673! Den 15 Maj fullgjorde konungen ett af Karl Gustaf åt De la Gardies gemål gifvet men ouppfylldt löfte om årligt underhåll af 4000 r:dr. Den 18 Januari fick De la Gardie betalning för en sin fordran i det äfventyrliga afrikanska kompagniet. Den 2 Sept. fick han ur kammarkollegium låna 6000 r:dr. Den 21 Nov. efterskänktes 20,000 r:dr, som han var skyldig kronan; allt detta, såsom det hette: *för hans trogna tjenster och bevisade kärleks skull* 1). Så täta

1) *Riksregistrat.*, der för öfrigt samma år flere dylika poster förekomma, hvilka vi dock ej upptagit, emedan de äro dels för små, dels uppgifna såsom betalningar af De la Gardies fordringar hos kronan.

och starka åderlåtningar kunde ej i längden behaga den hushållsaktiga Karl den elfte. Dessutom sjelf okunnig och med råare seder kände konungen en slags vantrefnad vid sidan af den i allo fint bildade De la Gardie. Detta om förhållandet till konungen. — Af rådsherrarne hade De la Gardie redan från förmyndaretiden föga godt att vänta. Nu sedermera och genom sina stämplingar och sitt sängkammarråd hade han minskat deras anseende och magt och derjemte retat deras stolthet genom att tillskansa sig öfvervälde inom rådet och öfverinseende inom krigs- och kammarkollegierna, hvilka sednare dock rätteligen bort stå under Wrangels och Bielkes ledning. — Till stöd mot dessa vådor och fiender litade De la Gardie på de uppkomlingar han framdragit och ställt kring konungen. Men dessa hade älskat och sökt, icke De la Gardie sjelf, utan den lycka, som för tillfället var vid honom fästad; och de voro färdiga att öfvergifva personen, så snart denne blef öfvergifven af lyckan. Förnämsta orsaken till De la Gardies fall var dock nu såsom alltid hans egen brist på ihärdighet och arbetsförmåga. Med kraft och skicklighet besegrade han sina motståndare och tillkämpade sig magten; men i och med detsamma var det ock slut med ansträngningarna, och liksom ingen fara mer kunde återstå, öfverlemnade han sig åt hvila och nöjen. Han mägtade icke underkasta sig det trägna arbete och den jemna uppmärksamhet, som fordras af den man, som städse skall stå vid rodret för att styra och leda statsskeppet af ett helt rike. Gång på gång aflägsnade han sig från hofvet och låg under overksamhet och nöjen på sina slott, den ena månaden efter den andra, och det ofta under ganska vigtiga och brydsamma tidskiften. Han hade en son, Gustaf Adolf De la Gardie, väl uppfostrad, kunnig, skicklig, behaglig och blott åtta år äldre än konungen. Såsom Axel Oxenstierna med sin son Erik, likaså hade De la Gardie kunnat göra med sin son Gustaf Adolf. Han hade nemligen kunnat begagna dess yngre krafter till stöd och hjelp vid regeringens förande, så att ärenderna icke be-

höft falla i främmande händer. Han hade också kunnat ställa samma sin son bredvid konungen för att vinna ynnest och förtroende. Men ingendera skedde. Unga De la Gardie förmäldes och stannade med sin gemål långa tider på deras landtegendomar. Så öfvergaf De la Gardie sig sjelf och sin konung. Denne sednare, redan förut skild ifrån rådet, föll således mer och mer i händerna, dels på sina förut nämnda ungdomskamrater, dels och förnämligast på de uppkomlingar och sängkammarråd, som De la Gardie ställt vid hans sida. Dessa herrar och deras åtgerder skola vi nu taga i betraktande.

Den lägsta bland dem alla var kammartjenaren Zacharias Renhorn, hvilken på sin tid icke hade litet att säga; och som använde detta sitt inflytande till partiets tjenst. Han blef ock derföre belönad och det rikt nog. Från kammartjenare blef han 1673 d. 5 Mars med ens upphöjd till värdighet af hof-intendent och den 8 Mars adlad med namnet Rehnberg.

Den andra i ordningen var statssekreteraren Hoghusen, en man, hvilken enligt sägen älskade ölstopet men som var både villig och skicklig att i pennan uppfatta allt, hvad man önskade, och som derföre blef mycket använd både nu och framdeles under envåldsregeringen.

Den tredje var sedermera kanslirådet och slutligen hofkansleren Örnstedt, en duglig och mycket ansedd man. Likväl saknade han kraft och sjelfständighet nog att kunna, oberoende af andra, uppfatta en egen åsigt, än mera att våga framställa och försvara den, äfven i strid mot konungens. Att deremot på papperet uppsätta och till verkställighet bringa de tagna besluten, dertill fanns ingen skickligare än Frans Joël Örnstedt. Han var, sade man, mer passande till sekreterare än till statsman. Tadel för mutor och egennytta fästade sig ock vid hans namn.

Vi komma nu till de trenne personer, hvilka utgjorde det egentliga, af De la Gardie tillsatta sängkammarrådet. Den lägsta var pomeranaren Johan Rehn-

skiöld, enligt allas omdöme en inskränkt, rå och högfärdig man, och derföre ett blott tanklöst redskap åt de andra. De la Gardie valde honom dels för denna sistnämnde egenskap, dels ock för att genom honom vinna på sin sida hans svärfar, den nyssnämnde Örnstedt.

Den andre i förbundet var Erik Lindskiöld, kanske den snillrikaste man, som under Karl den elftes regering uppträdde; derjemnte ganska lärd, outtröttligt arbetsam, skarpsinnig, gladlynt, och af det mest älskvärda umgängessätt. Genom dessa egenskaper blef han snart den, som hufvudsakligen ledde de öfriga och hela regeringen. För öfrigt var han välgörande, praktfull, fåfäng och behöfde derföre städse penningar, och var ej heller synnerligen samvetsgrann i förvärfningssättet.

Gripenhielm skulle vara sängkammarregeringens tredje och näst under De la Gardie stående medlem, hvilken således vid hufvudmannens ofta inträffade frånvaro borde leda partiet. I början gjorde också Gripenhielm en lysande och serdeles hastig lycka. Redan 1673 utnämndes han till riksråd, och derhos till friherre, samt fick afväntningsbref på det friherreskap, som fältmarskalken Würtz innehade. Han omgifte sig samma år med en dotter af Klas Rålamb, hvarefter han, som det säges, fördref Axel Sparre från öfverståthållareplatsen och i stället ditsatte nämnde sin svärfar. Sonen Nils Gripenhielm blef år 1674 i sitt 21:a år utnämnd till hofråd, och tvenne yngre söner fingo hvardera 2000 r:dr till respenningar. Sjelf hade Gripenhielm fått på Kungsholmen den trakt, der lazarettet nu ligger, hvarest han också uppförde ett stenhus och anlade en trädgård, efter den tidens sätt ganska praktfulla. Om hans oegennytta var tu tal. Han vägrade visserligen att låta muta sig af Frankrike. Af Spanien skall han deremot hafva hållit tillgodo 2000 r:dr årligen, hvarförutan det talades mycket om de många och rika gåfvor, hvarmed enskilda personer sökte tillvinna sig ynnest hos den mägtiga gunstlingen; likaså äfven hos Lindskiöld. Allmänt sades, att dessa båda herrar ömsesidigt visste förskaffa hvarandra dylika inkom-

ster; och man liknade dem i sådant hänseende vid *presten* och *klockaren*, hvilka namn de också fingo bära. Lindskiöld köpte redan 1673 ett eget hus, som på det praktfullaste inreddes; och Gripenhielm förde nära nog furstlig stat. Man harmades allmänt att se det öfvermod och den fåfänga, som båda dessa uppkomlingar så hastigt utvecklade. För öfrigt visade Gripenhielm snart nog äfven i detta läge samma beqvämlighet, som fordom utmärkte honom i egenskap af konungens lärare. Han tröttnade vid den oupphörliga ansträngningen, och lät derföre med eller mot sin vilja ärenderna och inflytandet mer och mer tillfalla Lindskiöld. Denne sednares ynnest och magt växte äfven derigenom, att han understödde den unga konungens krigslystnad. Vid slutet af ifrågavarande tidrymd, d. v. s. omkring slutet af 1674 var det hufvudsakligen Lindskiöld, som förestod inrikes angelägenheterna, under det De la Gardie skötte de yttre och tillika bar namn för det hela. Konungens tid användes för det mesta på jagt, nöjen och mönstringar.

Rådet, af konungen och af De la Gardie förbigånget och försummadt, drog sig sjelft tillbaka samt lemnade under missnöje och hemligt knot plats åt de nya och mägtiga uppkomlingarna.

På sådant sätt vårdades Sveriges styrelse under större delen af Karl den Elftes tre första regeringsår 1).

---

1) *Rådsprot.: Uppsal.* Cederhielmsk. saml. Bondes anekdot. samt i Nordin. en samling bref till Ehrensteen från hans fru. *Bond.* Du Cros Relation.

ANDRA KAPITLET.

DE LA GARDIES STÖRTANDE.

PARTIERNA MOT DE LA GARDIE.

Många och mägtiga både personer och partier arbetade på De la Gardies fall. Icke blott Bielke och hans vänner, utan större delen af hela rådet voro De la Gardies motståndare, i synnerhet från förmyndareregeringens sista år. Oviljan ökades och blef än mera allmän, då, under början af konungens egen regementstid, De la Gardie sökte genom den inrättade sängkammarstyrelsen göra sig sjelf allsmägtig och på samma gång beröfva rådet en stor del af dess lagliga magt och inflytande. Med få undantag voro derföre alla rådsherrarne högeligen förbittrade emot De la Gardie och önskade af hjertat att snart se hans välde omintetgjordt.

Härtill kom oviljan och afunden hos de många, som hade önskat och kanske hoppats att hos konungen vinna det förtroende och den magt, som De la Gardie lyckats bekomma. Sådane medtäflare voro Johan Gabriel Stenbock, men i synnerhet Sten Bielke, hvilka båda herrar man i början såg fjeska kring hofvet, den sednare icke utan någon framgång, dock båda i det hela förgäfves. Ett annat parti utgjordes af Bengt Skytte och hans måg, grefve Banér. Dessas stämplingar och det tillställda mötet på Strömsrum 1), hafva vi redan berättat. De hade i början en flägt af medgång. Oaktadt alla sina orimligheter fick Banér löfte om att inkomma i rådet, och rykte gick, att konungen ämnade likaledes dit återintaga den en gång utvisade Skytten. Denne sednares systerson, Johan Gyllenstierna, hade sin hand med i spelet; men var för slug att öppet framträda i bolag med så

1) XIV del. sid. 65 säges det vara hållet på Norrby, hvilket härmed rättas.

illa kända personer, som de nyssnämnde herrarne. Också gjorde sig både Banér och Skytte snart sjelfva alldeles omöjliga. Vida farligare och den farligaste bland alla motståndarne var nämnde Johan Gyllenstierna. I början af konungens egen regering ledde han med både nit och skicklighet de till rådet vädjande revisjonsmålen 1); men i den egentliga politiken syntes han föga. Naturligtvis sökte De la Gardie att leda konungens tankar helt och hållet från den fruktade mannen, och han lyckades. Gyllenstierna bildade sig då ett eget och ganska farligt parti. Det bestod förnämligast af en hop unga krigiskt sinnade deltagare i konungens nöjen och hvardagslif. Sådana voro bröderna Hans och Axel Wachtmeister samt Gustaf och Kristoffer Gyllenstierna, Mårten Reutercrantz m. fl., hvilka med både afund och förakt betraktade De la Gardie och dess skrifvarevänner. Emedan denna ungdom vanligtvis omgaf konungens person, kom den ofta i tillfälle att kraftfullt verka för partiets afsigter. Till dem slöt sig Johan Gyllenstiernas bror, riksrådet Göran, uppfostrad i slägtens tänkesätt; ytterligare statssekreteraren Olivecrantz och vice presidenten Arvid Ivarsson, två oroliga och ärelystna personer; slutligen också den tappre amiral Klas Uggla, af harm att stå under två så oerfarna förmän, som båda grefvarna Gustaf Otto Stenbock och Nils Brahe. Sist märkes Henrik Falkenberg, en redlig fosterlandsvän, som brann af ovilja öfver det sätt, hvarpå fäderneslandets tillgångar förslösades, såväl under förmyndarnes, som början af Karls egen regering. Dessa personer utgjorde vid ifrågavarande tid det egentliga gyllenstiernska partiet.

Å andra sidan hade samma Johan Gyllenstierna knutit en temligen nära förbindelse med de missnöjda rådsherrarna; ty gemensam var deras harm öfver De la Gardies uteslutande magt och insmygda sängkammarstyrelse. Gyllenstierna lofvade flere gånger, att han skulle göra slut på det förhatliga skrifvare-regementet.

---

1) *Rådsprot.*

Så hade mot De la Gardie sammansvurit sig flere olika partier och intressen, och deras stämplingar och hot började blifva högljudda och utmanande, när genom nederlaget vid Fehr-Bellin den hittills följda statskonsten fick en så neslig och olycklig utgång. Den man, som under så betänkliga tider stod i spetsen för De la Gardies ovänner, och som i sin hand och i sitt hufvud förenade och sammanhöll alla de spridda krafterna; denne man var, som sagdt är, Johan Gyllenstierna. Att han skulle söka begagna det gynnande tillfället, var säkert. Enda sättet till De la Gardies räddning tycktes derföre vara att söka förekomma och helt och hållet störta samma Johan Gyllenstierna. Det var också detta medel som försöktes, och det på efterföljande sätt 1).

RÄTTEGÅNGEN MOT WIDEKINDI.

Rörande Gyllenstiernas planer och syften gingo denna tid en mängd besynnerliga rykten. Man sade, att han brann af harm öfver den ömkliga regeringen, öfver konungens barnsliga oförstånd, öfver sin egen påtvungna obetydlighet och öfver De la Gardies uteslutande magt; — att han derföre ville spela Cromwells roll och störta konungen och konungamagten; — att han för sådant ändamål ämnade begagna å ena sidan rådets ovilja, å andra sidan folkets missnöje öfver så väl det föraktade skrifvareregementet som öfver kriget och dess olyckliga utgång. Vi skola längre fram utförligare tala om detta ämne.

Det var med stöd af sådana rykten och af sådana förhållanden, som De la Gardie ämnade angripa och för alltid störta Gyllenstierna, eller åtminstone göra honom helt och hållet oskadlig. Svåraste punkten var att för nämnde mörka beskyllningar kunna erhålla några säkra bevis. Sådana sökte man dock skaffa sig och det på följande sätt.

---

1) *Uppsal.* Cederhielmska samlingen. Bondeska anekdoterna.

Häfdatecknaren Widekindi hade fordom varit Johan Gyllenstiernas enskilda lärare och sedan den tiden stått med honom i närmare förbindelse. Han tyckes äfven haft kännedom om ifrågavarande planer, men icke kunnat hålla dem tillräckligt hemliga, alldraminst när han någon gång åtnjutit öfverflödig välfägnad. Han hade nemligen vid något tillfälle yttrat ganska betänkliga ord, och det i närvaro af tvenne personer, bland hvilka den ene, en kapten Berg, tillika var hofmästare hos riksrådet Pontus De la Gardie. Genom denne sednare kom underrättelsen härom snart till brodern, rikskansleren. Derjemnte skickade också den på sitt sätt namnkunnige Anton Steinberg många varningar om Gyllenstiernas planer emot konungen och mot De la Gardie. För att nu åstadkomma full bevisning påhittade man följande tillställning. Pontus De la Gardie tog med sig den sedermera så beryktade öfversten Per Örnklou och instängde sig med honom uti inre kammaren på en källare. En tredje person inlockade sedan Widekindi på det yttre rummet, hvarest han efter rundlig förplägning började tala med honom om dagens och statens vigtigaste frågor och rykten. Vinet öppnade snart Widekindis mun och det så mycket mer ohejdadt, som han trodde sig endast hörd af samspråkaren vid glaset. Vi hafva icke lyckats finna någon fullständig uppgift, om hvad mannen vid detta tillfälle yttrade. Dock lära hans ord hafva i mycket öfverensstämt med ofvannämnde rykten och varit sådana, att många på allvar fruktade för konungens säkerhet. Åtminstone har Pontus De la Gardie varit fullt öfvertygad om Gyllenstiernas brottsliga afsigter. Nu blef saken anmäld hos konungen, och De la Gardierna begärde den noggrannaste undersökning, samt att Steinberg och alla vittnena måtte blifva hörda. Målet väckte utomordentligt uppseende. Men — De la Gardie hade allmänna tänkesättet emot sig och skulle störtas. För Gyllenstierna arbetade deremot icke blott hans egna vänner, utan ock alla de olika mot De la Gardie fiendtliga partierna. De la Gardie, den nedgående solen, blef öfvergifven af de

gunstlingar han sjelf framdragit. Gyllenstierna deremot understöddes ifrigt af alla dem, som hoppades genom honom kunna dels störta den hatade De la Gardie, dels göra sin egen lycka. I synnerhet var det Hans Wachtmeister och Mårten Reutercrantz, hvilken lyckades att hos konungen tyda hela saken till Gyllenstiernas fördel. *Widekindi*, hette det, *hade talat i fyllan och villan; ingen kunde vid hans ord fästa något afseende. De la Gardie deremot hade uppfört sig nedrigt, då han med sådan bakslughet lockade den enfaldiga mannen i förderfvet.* Sådan blef konungens och allmänhetens slutliga dom. Ransakningen afbröts och Widekindi släpptes ur fängelset. Detta var begynnelsen till De la Gardies fall. Han fastnade sjelf i den snara, han åt sin motståndare utlaggt 1).

FÖRBEREDELSER TILL RIKSDAGEN 1675.

Riksdagen 1675 nalkades. Det var på detta riksmöte, som konungen skulle krönas och medel beviljas till

1) *Uppsal.* Cederhjelmska saml. Bondeska anekdoterna. — *Falkenbergska ark. på Brokind* fol. svenska MSS 9. Ett långt odateradt bref från P. De la Gardie till M. G. De la Gardie, jemnte flere denne sednares egenhändiga bref och utkast. I Gahms handskrifter finnes om detta uppträde en annan till riktningen olika; men till sättet öfverensstämmande berättelse, hvilken man hitintills följt. Den säger, att vid riksdagen 1675 inlemnades en skrift, hvari adeln begärde några privilegier, som i konungens tycke voro alltför stora. Man misstänkte De la Gardie som författare, och sökte utröna sanningen på följande sätt. Widekindi, som ansågs vara De la Gardies vän, lockades in på en källare, der Reutercrantz med några andra voro dolda i ett inre rum. Tillspord, *hvad han tyckte om ifrågavarande skrifvelse*, svarade Widekindi, *att densamma vore rättvis och billig;* i följe hvaraf han blef fängslad men snart utsläppt. — Denna Gahms berättelse saknar alla bevis, innehåller några osannolika uppgifter, och bestyrkes ej af något annat dokument. Vi hafva derföre följt den ofvanstående med flera andra vittnesbörd sammanstämmande uppgiften.

det så obetänksamt påbegynta och hittills så olyckligt förda kriget. Tillfället och omständigheterna voro gynnande för utförandet af de mot De la Gardie riktade planerna. Tillfället blef också iakttaget, ty Johan Gyllenstierna var icke den man, som lät något sådant gå sig obegagnadt ur händerna. Det var nu, som grunden lades, såväl till reduktionen, såsom ock, samt i synnerhet till räfsten med förmyndareregeringen. Partiernas närmsta föremål vid samma riksdag var dock De la Gardies störtande. Det är detta ämne, som här skall sysselsätta oss. De andra två skola framdeles närmare afhandlas.

Med alla sina fel och misstag var dock De la Gardie också nu regeringens utmärktaste personlighet, Johan Gyllenstierna undantagen. De la Gardie åtnjöt äfven det anseende, som en långvarig, nu trettiårig erfarenhet kunde gifva. De la Gardie var dessutom gift med regerande konungens faster och, åtminstone till utseendet, i besittning af hans oinskränkta förtroende. De la Gardies många fiender och afundsmän hade derföre hittills endast i tysthet bedrifvit sina stämplingar; ingen hade vågat öppet framträda mot den mägtige mannen.

Under loppet af 1675 skedde häruti en stor förändring, och De la Gardies anseende sjönk steg för steg. Hans vacklande åtgerder och fram- och tillbakatagna beslut före brandenburgska krigets början; hans försumliga vistelse på landet vid dess utbrott; den olyckliga utgången af samma företag; slutligen ryktet om de mutor, han ansågs hafva mottagit af Frankrike; allt detta ökade allmänhetens missnöje och tadel. Dertill kom den nyss omtalda rättegången mot Widekindi, hvarvid De la Gardie måhända hade rätt i hufvudsaken, men genom det baksluga i bevisningssättet förlorade både i allmänna tänkesättet och hos konungen. Vid samma tillfälle märkte man dessutom, att De la Gardie icke hade att påräkna något serdeles stöd från tronen. Det var denna sistnämnde upptäckt, som gaf fienderna mod att öppet framträda. Rykten om det tillämnade anfallet hördes också

redan före riksdagen. Bland annat, som den lösmunte Widekindi berättat, och som äfven af andra omtalades, var, att De la Gardie skulle vid kröningsriksdagen angripas, och det på tillställning af en förnäm man; troligen Johan Gyllenstierna; — likaså att Terserus, Thegner, Camén m. fl. af ofrälseständen skulle hjelpa till; — att några af rådsherrarne hörde till samma parti; — att Dulle-Baneren, som skulle blifva handtlangaren, hade derom öfverenskommit med Johan Gyllenstierna under resan till riksdagen; — att De la Gardies oskuld icke skulle kunna hjelpa honom; — att han icke ens skulle få åtnjuta vederbörlig domstol m. m. Sådana voro de rykten, som föregingo riksdagen och det väntade anfallet 1).

DE LA GARDIE ANKLAGAS ATT HAFVA UNDANDOLT ÖSTERRIKES FREDSANBUD.

Ett bland de medel, som nu användes mot De la Gardie var följande. Före utbrottet af kriget mot Brandenburg hade Bengt Oxenstierna blifvit 1674 skickad till Wien för att arbeta på fredens bibehållande. Kejsaren var i sjelfva verket orolig öfver den möjliga utgången af ett krig mot de segervana svenskarna, och han gjorde derföre åtskilliga, temligen fördelaktiga anbud 2). Oxenstierna hade härom gifvit svenska regeringen kännedom, dels genom sina postdagliga bref, dels och i synnerhet genom en general-berättelse, afskickad i Mars 1675. Nämnde anbud hade möjligen kunnat bidraga till krigets uppskof eller fullkomliga uteblifvande. Men, besynnerligt nog! flere af dessa bref och i synnerhet sjelfva general-berättelsen blefvo aldrig rådet meddelade. Hvad var orsaken? Månne De la Gardie, vunnen af skänker

1) Uppgiften om dessa rykten grundar sig dock till en del på De la Gardies egen berättelse, i en försvarsskrift mot Klas Rålamb och Knut Kurck, befintlig i Falkenbergska arkivet på Brokind. fol. svenska MSS № 9.

2) Jfr. XV del. sid 41.

och smicker sökte dölja hvarje underrättelse, som kunde hindra Sverges uppträdande till Frankrikes hjelp? Eller månne den unga konungen sjelf ville undanrödja hvarje hinder för det efterlängtade krigets utbrott? Eller månne alltsammans var blott en följd af den då så vanliga oordningen och försumligheten; ty ehuru vigtiga omständigheterna voro, finner man dock, att just vid denna tid har konungen rest omkring på fogeljagt, och rikskansleren legat hvilande på sina landtegendomar, skild både från hofvet, rådet och ärenderna. Följderna känna vi; krigets utbrott och olyckan vid Fehr-Bellin.

Nu utbröt missnöjet och tadlet öfver hela krigsföretaget och ej minst deröfver, att man genom vankelmod försummat rätta ögonblicket att angripa det värnlösa Brandenburg. Efter vanligheten ville De la Gardie skylla felet från sig och på andra. I sin nöd tillgrep han också det skälet, att Bengt Oxenstiernas bref från Wien hade gjort regeringen villrådig och förorsakat det nu tadlade dröjsmålet. Ryktet om detta De la Gardies tal uppretade Bengt Oxenstierna, hvilken i sjelfva verket tyckte, att kriget kunnat, och i följe af hans underrättelser bort uppskjutas. Redan förut hade han för sina vänner knotat deröfver, att hans från Wien skickade bref icke blifvit vederbörligen upplästa. Ord, beskyllningar och rykten korsade och uppretade hvarandra, tills slutligen emellan båda herrarne utbrast en ganska obehaglig rättegång, hvilken snart kom till allmänhetens öron, dock blott ryktesvis och af partisinnet vanställd. Man berättade nemligen, att kejsaren erbjudit säkerhet för Sverges provinser i Tyskland; — fria, inom de tyska staterna anvisade qvarter för de i Pommern stående trupperna; — österrikiska underhållspenningar för samma här och slutligen ändå rättighet för Sverge att derjemnte mottaga underhållspenningar af Frankrike. Med sådana, ända till orimlighet öfverdrifna rykten äggades den okunniga men kannstöpande allmänheten, och man hörde det bittraste tadel öfver De la Gardie, hvilken, som det hette,

hade af partiskhet för Frankrike försummat dessa fördelaktiga anbud 1).

Detta allt tilldrog sig hufvudsakligen under 1675 års riksdag; men rättegången fortfor åtminstone inemot medlet af 1676 2). Dess utgång känna vi icke. Förmodligen har man hvarken velat eller kunnat fälla någon af besagde herrar. Partiet hade dock vunnit en del af sitt syftemål, nemligen att i allmänna tänkesättet ytterligare nedsätta De la Gardies anseende.

DE LA GARDIE ANKLAGAS FÖR KRIGET MOT BRANDENBURG.

Af föregående berättelser 3) känner läsaren, huru kriget mot Brandenburg förbereddes och utbröt, samt de nederlag och olyckor, som derpå genast följde. Allmän var harmen öfver det onödiga kriget och det ömkliga sätt, hvarpå det hittills blifvit fördt. Dessa omständigheter blefvo föremål för bittert och oupphörligt klander, i synnerhet nu under riksdagen, då man för krigets fortsättande och fosterlandets försvar nödgades bevilja högst dryga både gerder och utskrifningar. Enligt lagens bokstaf var det Karl den elfte sjelf, som borde inför allmänna tänkesättet ansvara för detta krig; ty han hade såsom fullmyndig konung gifvit befallning om dess utbrott och detta, utan att ens låta målet undergå rådsherrarnas omröstning. Karl var likväl då blott en nittonårig yngling. De la Gardie deremot den mognade statsman, åt hvilken den unga konungen skänkt sitt förtroende, och som sjelf genom allehanda stämplingar tillockat sig detsamma och såvidt möjligt utestängt de andra lagliga rådgifvarne från hvarje tillfälle att meddela sina betänkanden. De la Gardie blef derföre af all-

---

1) Rättegångshandlingar och förklaringar i *Riksark.*; men i synnerhet i *Falkenb. ark. på Brokind.*

2) *Riksregistr.* d. 13 Apr. 1676.

3) XV del. sid. 19—51.

männa tänkesättet ansedd som krigets egentligt ansvariga upphofsman; och detta med rätta, ehuru Per Brahe, Karl Gustaf Wrangel, jemnte Lindskiöld och de smickrande sängkammarråden hade hvar sin andel deri. Men nästan alla sökte nu rädda sig genom att kasta hela skulden på De la Gardie ensam. Häri blefvo de troget understödda af de lycksökande uppkomlingarna samt af De la Gardies många motståndare inom rådet och inom Gyllenstiernas parti.

Frågan om kriget och dess upphofsmän blef på riksdagen redan tidigt bragt å bana. Man gick likväl icke rakt på saken, utan begärde att få veta, hvilka medel för krigets förande rådet hade i beredskap, när det tillstyrkte utbrottet af samma krig. Ämnet var ömtåligt. Rådet kunde, och det med sanning och rätt, skylla saken från sig och på konungen sjelf. Men sådant skulle hafva än mera uppbragt denne sednares redan förut mot rådet fiendtliga sinnesstämning. Om å andra sidan konungen skonades, skulle rådet blifva så mycket mer utsatt för tadlet och faran. Man valde dock den sednare utvägen. *Vi böra påtaga oss all skulden*, sade Klas Rålamb, *för att så medelst skona konungen och hans anseende*. Gyllenstierna yttrade samma åsigt, och De la Gardie tillade: *vi skola icke inblanda konungen häri utan såsom senatores och sanatores* 1) *söka lugna sinnena*. Detta blef också rådets beslut 2). Måhända sökte man genom en sådan frivillig sjelfuppoffring vinna konungens tacksamhet och stöd. Man undvek sålunda ett afgörande svar och hänvisade blott ständerna till protokollen.

Men ständerna ville icke låta sig så lätt afvisas utan fordrade bestämdt svar på sin fråga, bestämdt offer för sin ovilja. Nu började saken blifva ganska betänklig och aldramest för De la Gardie. Denne hade redan i förväg fruktat efterräkningar, hvilket också var

---

1) Rådsherrar och fridsherrar.

2) *Rådsprot.* d. 11 Sept. 1675.

en af orsakerna, hvarföre han i November 1674 afrådde kriget mot Brandenburg och ville i dess ställe rigta det mot Dannemark. Af detta sitt tillstyrkande tog han redan då en afskrift, som han lät enkedrottningen försegla och hvilken han nu framdrog till sitt försvar 1). Derjemnte uppsatte han en skrift, hvaruti han efter vanan skyllde felet och olyckan på andra, på Wrangel, på Nils Brahe, på amiralitetet, på kammarkollegium, på Erik Lindskiöld. Slutligen begärde han till sitt rättfärdigande, att rådsprotokollen i denna sak måtte utlemnas till ständerna. Detta sednare blef hela rådets önskan och beslut. Några nöjde sig icke dermed. Unga De la Gardie sade öppet och i sittande råd, att beslutet om inbrottet i Brandenburg fattades af konungen, utan att hafva blifvit underkastadt rådets omröstning 2). Fadren, rikskansleren, skref i sin nöd till Karl den elfte sjelf och vädjade till dennes eget samvete och kännedom om verkliga förhållandet 3). Den gamle fritaliga Per Brahe gick än längre. Han uppsatte en skrift till försvar för rådet och för sig sjelf. Deri lästes ungefär följande tankar: *Ständerna fråga hvem, som är orsak till kriget. Jag svarar, att det är hans majestät, vår allernådigste konung sjelf, hvilken, som fullmyndig regent fattade beslutet derom. Ständerna fråga, hvilka de äro, som med sina råd styrkt till detta krig? Jag svarar, att om någon med sina råd sökt egen fördel, då bör han och må han det ansvara. Men i andra fall påstår jag, att lag och försäkringar frikalla oss rådsherrar från allt ansvar för de utlåtanden, vi af godt samvete gifvit, antingen vi nu styrkt till krig eller ej, och antingen nu utgången blifvit lycklig eller ej. Hvad mig sjelf beträffar, så talade jag i begynnelsen och länge mot kriget. Men konungen hade sjelf till Frankrike gifvit*

---

1) *Rådsprot.* d. 10 Sept. 1675.

2) *Rådsprot.* d. 18 Sept. 1675.

3) *Falkenb.* Sv. manuskripter № 9, M. G. De la Gardie till Karl XI odateradt.

sitt löfte om fredsbrott. Sjelf föreslog han det gång på gång inom rådet; hvarjemnte han både i egen person och genom Örnstedt sökte öfvertala mig till sina åsigter. Saken kunde då ej längre undvikas.

Ju häftigare man i denna punkt angrep rådet, desto mera blef således konungen sjelf blottställd. Rådets och De la Gardies fiender måste derföre afstå från sina försök på denna väg. Frågan om krigets upphofsmän nedtystades eller nedlades; men den dermed sammanhängande frågan om medel till kriget föranledde, såsom vi framdeles få se, den på sin tid så ryktbara förmyndareräfsten.

Hvad som i ofvanstående sak hjelpte De la Gardie var, att han enligt lagens bokstaf kunde ställa sig bakom konungen sjelf. Motståndarne vunno dock en del af sitt syfte. Ju mer saken kom till tals, desto klarare blef det för en hvar, att i sjelfva verket var dock De la Gardie förnämsta orsaken både till kriget och på sätt och vis äfven till dess motgångar; och denna snart allmänt spridda öfvertygelse måste nödvändigt påskynda den olyckliges slutliga fall.

DE LA GARDIE ANKLAGAS FÖR HÖGFÖRRÄDERI.

Det var just vid denna tid, hösten 1675, som svenskarna i följe af nederlaget vid Fehr-Bellin voro nära att förträngas ur Pommern och derjemte att förlora Wismar. Denna fara och de möjliga räddningsmedlen derifrån utgjorde vanligaste samtalsämnet. Det kom också en gång å bana vid något tillfälle, då De la Gardie befann sig i sällskap med Knut Kurck, Klas Rålamb och åtskilliga andra personer. Han skall då hafva yttrat några ord, som man icke med fullkomlig visshet känner, men hvilkas mening var efter all anledning endast den, att det bästa och kanske enda medlet till svenska krigsärans upprättande och rikets räddning vore, om konungen sjelf reste till Pommern för att der i egen person öfvertaga tropparnas ledning. Orden lära dock hafva

varit så illa valda, att ovännen kunde gifva den en helt annan tydning; neml. den, att De la Gardie ansåge för fäderneslandets räddning nödvändigt att få bort konungen ur riket, kanske ur lifvet.

Att Knut Kurck och Klas Rålamb voro, liksom större delen af rådet, bittra fiender till De la Gardie, detta är visadt; likaså att rådspartiet hade med Johan Gyllenstierna och hans vänner ingått en förening, som syftade på De la Gardie och hans störtande. Huru nämnde parti förhöll sig i detta hänseende känner man icke bestämdt. De la Gardie antyder dock, att Kurck och Rålamb hafva för Gyllenstierna omtalat De la Gardies ord, hvarpå alla tre beslutat använda detta tillfälle till hans störtande, och att dervid begagna Gyllenstiernas vanliga handtlangare, gref Banér. Anläggningen utbröt på följande sätt.

Adeln hade vid denna riksdag sitt samlingsrum på Gustavianska lärosalen. Sedan ståndets öfverläggning d. 13 Sept. var slutad, sutto gref Banér och den sedermera så ryktbare Gyllencreutz vid ett fönster under allehanda samspråk. Då fäste Banér sin uppmärksamhet på en liten käpp, som låg i fönstersmygen, och vid hvilken ett papper var fästadt. De upptogo och läste detsamma i sällskap med riddarhussekreteraren. Innehållet var en till adeln gifven underrättelse, *att en förnäm herre skulle hafva sagt, att det blir ej godt, förrän vi få den bussen*, nemligen konungen *ut ur riket* 1). Knappt var sedeln uppläst, förrän Banér och Gyllencreutz skyndade bort, sedan likväl den förre gjort sekreteraren ansvarig för vården om brefvet, hvilket också på stället framlemnades åt landtmarskalken Duwall. Denne bar det genast upp till konungen, hvilken dock ansåg det

---

1) *Rådsprot.* d. 13 Sept. 1675. Enligt andra uppgifter hafva ordalagen varit följande: *Skall intet det ensamma hufvudet* (neml. konungens); *kunna komma ur vägen? förr blir det icke godt här i Sverge.* Eller efter en annan uppgift: *att ej blefve godt igen, förr än konungen kommer ur landet.*

för en vanlig retskrift, om hvilken man icke borde bekymra sig. Han tillkallade De la Gardie och visade papperet äfven för denne herre, hvilken ännu icke synes haft någon aning om det angrepp, som härigenom mot honom sjelf åsyftades. Konungen visade ingen lust att ytterligare bry sig om hela tillställningen.

Men de hemliga tillställarne ville icke, att saken skulle så snart förfalla. Redan samma dag utspriddes det oroande ryktet om skriften och dess innehåll. När adeln följande dagen eller den 14 Sept. blifvit samlad, sökte Duwall att med stöd af konungens ord få saken nedlaggd, såsom den der endast åsyftade att väcka oro och oenighet. Men detta hans upprepade försök misslyckades. Grefve Banér omtalade hela händelsen för det samlade riddarhuset, och Henrik Falkenberg påstod, att en så farlig sak ingalunda borde nedtystas. Tillika kom från borgareståndet en beskickning för att efterfråga sanna förhållandet med detta bref, hvars rykte redan väckt så mycken uppmärksamhet och ovilja.

De la Gardies förföljare hade emedlertid tillgripit ännu ett tredje medel att framtvinga detta mål till allmän öfverläggning och derigenom till allmän förargelse. När presterskapet samma dag eller d. 14 Sept. trädde tillhopa, hittades vid tröskeln ett förségladt och till ståndet ställdt bref. Efter någon öfverläggning blef det brutet och af Terserus högt uppläst. Hufvudinnehållet var detsamma, som i gårdagens bref till adeln; dock hade man här gått utförligare till väga, likasom för att tvinga till den undersökning, som skulle blottställa De la Gardie. I brefvet till presterskapet hette det nemligen, att den, som *yttrat* de förgripliga orden hade varit *en af konungens förmyndare*, och att *tvenne af rikets råd hade hört och kunde bevittna talet.* Handstilen var nu liksom i brefvet till adeln förvänd, så att den icke skulle kunna igenkännas. Tillika lästes i ett bland brefven följande ord: *vi af preste- och borgare-stånden vilja härvid stå med lif och blod;* ett tillägg, måhända gjordt

för att afleda misstanken från de verkliga, troligtvis adliga upphofsmännen.

Saken väckte utomordentligt uppseende. Efter ömsesidig öfverenskommelse skickade adeln och presterna ett utskott, som till konungen högtidligt aflemnade de ifrågavarande brefven och tillika förklarade ståndens orubbliga trohet och tillgifvenhet. Öfver hela staden hördes häftigt knorr, och man fordrade, att hvar och en af riksråderna skulle tillhållas att på ed omtala, hvad de i ämnet visste, på det att den nedriga konunga-förrädaren måtte sålunda blifva upptäckt och bestraffad.

Sedan den hotande angifvelsen sålunda blifvit förnyad och närmare bestämd, började konungen taga saken mera allvarsamt och lät i rådet anmäla den genom De la Gardie. När uppdraget verkställdes, utfor sistnämnde herre i de bittraste förebråelser både mot den, som hade fällt de anförda orden, och mot dem, som hade hört och icke angifvit en så nedrig plan. Han kallade äfven dessa sednare, *hvilka de ock voro*, för *skälmar* och *förrädare*. Månne han ännu icke anade, det angreppet var riktadt emot honom sjelf? eller ville han i det längsta hålla god min under det vådliga spelet? Hela rådet instämde emedlertid i hans yttrade tänkesätt och begärde noga undersökning.

Ännu hade man således icke lyckats få De la Gardie framdragen på tapeten. Då måste sista minan tändas. Tidigt morgonen derpå, d. 15 Sept. 1), begärde Knut Kurck och Klas Rålamb hemligt företräde hos konungen, vid hvilket tillfälle de uppgåfvo sig sjelfva, såsom de der hade af De la Gardies egen mun hört besagde ord och kunde med ed bevittna dem, ifall konungen önskade, att målet skulle upptagas och lagligen beifras. Karl omtalade det genast för De la Gardie och denne anmälde det likaledes i rådet, hvarest Rålamb och Knut Kurck på stället svarade honom med den förklaring, att de ville stå till ofvannämnde sina ord. De la Gardie tog hela rådet till

1) Enligt andra berättelser skedde det d. 16 Sept.

vittne härå samt tillkännagaf, att han ämnade begära den strängaste lagliga undersökning, hvarpå han, matt och illamående, genast steg upp och aflägsnade sig.

Nu ändteligen var De la Gardie framdragen till mål för det bittraste hat och de svåraste beskyllningar. Man ropade om hvarandra, *att det var De la Gardie, som för franska mutor störtat riket i det förderfliga kriget; — att det var De la Gardies vacklande åtgerder, som förorsakat krigets missöden; — att det var De la Gardie, som lockat konungen från dennes lagliga rådgifvare till enskilda lycksökare och sängkammar-råd; — att det slutligen var samma De la Gardie, som nu ville skaffa konungen ur riket, kanske ur lifvet, genom att skicka honom ut i det högst vådliga pommerska kriget*, o. s. v.

De la Gardie framställde gång på gång, och det både mundtligt och skriftligt, de mest talande skäl mot sistnämnde rykte eller tydning. Han medgaf, att han önskat, det konungen måtte åtaga sig ledningen af tyska kriget; men han nekade helt och hållet till den honom pådiktade afsigten att dermed hafva velat rödja konungen ur vägen. *Det är ju den största orimlighet* sade han, *att tro, det jag skulle hafva öppet uttalat ett så brottsligt förehafvande, ock det till och med i närvaro af flere personer, och deribland också för herrarna Kurck och Rålamb, hvilka enhvar vet vara mina enskilda motståndare. Dessutom*, tillade han, *är det allmänt bekant, att jag har emot mig både rådet och ständerna och att mitt enda stöd är konungens person. Det är derföre lika orimligt att tro, det jag skulle vilja undanrödja samma min konung, mitt enda försvar.* Anmärkas bör ock, att en så ohygglig plan ingalunda öfverensstämmer med De la Gardies vanliga tänke- och handlingssätt. Men allt hans bemödande, alla hans skäl voro fruktlösa. Mot honom talade och ropade Gyllenstierna med vänner och handtlangare, hvilka sökte störta De la Gardies parti och intaga dess plats; likaså rådet, som ville hämnas sitt eget nedsättande och derjemte blidka

ofrälseståndens hat genom att utlemna De la Gardie såsom högadelns och förmyndar-regeringens syndabock. Likaledes och alldramest ropade den stora hopen af allmänheten, hvilken, okunnig om de båda förenämnde partiernas hemliga planer och använda retemedel, betraktade och eftertraktade De la Gardie som förnämsta medlemmen af den afundade och hatade högadeln. Sinnesstämningen blef så uppretad, att man ansåg De la Gardies lif sväfva i fara. *Jag fruktar*, sade han, *att få dela bröderna De Wittes olyckliga öde.*

De la Gardie hade både kunnat och bort tänka på en annan statsmans öde och dervid också, på hvad han sjelf hade i detta fall utestående. Det var nu nemligen jemnt 25 år sedan riksdagen 1650, under hvilken dåvarande rikskansleren Axel Oxenstierna måste, alldeles på samma sätt befara, att den retade allmänheten skulle vid ett våldsamt upplopp intränga i hans rum och måhända beröfva honom lifvet. Den gången hörde De la Gardie sjelf till det parti, som ledde stämplingarna och äggade sinnena mot sin store föregångare. Nu hade den sena, men förskräckliga vedergällningens dag kommit.

I sin första hetta begärde ständerna, att högmålssaken mot De la Gardie skulle företagas och afgöras redan före riksdagens slut. Om konungen villfarit deras begäran och tillsatt en utomordentlig domstol, — måhända hade den allmänna och häftiga förbittringen gifvit saken ett för De la Gardie olyckligt, till och med blodigt slut. Det var den gamle fritalige Per Brahe, som här återigen trädde välgörande emellan. Den sjuttioåriga gubben drog icke i betänkande att uti sittande råd öppet förklara, *det man nu tycktes hafva att förvänta Kristian Tyranns tider.* Derjemnte gick han upp till konungen sjelf. *Ers majestät*, sade han, *bör icke lemna ständerna fria tyglar att i sin yrsel och bitterhet rasa fram mot edra högsta ämbetsmän. Det är nemligen alldeles omöjligt, att icke en så uppsatt herre, då han vill ärligt fullgöra sin syssla, måste ådraga sig mycket hat och illvillja. Menigheten är dessutom en ore-*

garlig best. När den får lösa tyglar och oroliga hufvuden reta den upp, då förvandlas dess frihet till ett raseri, som lätt kan vändas emot dess eget hufvud, mot eders majestät sjelf. Skälet hade sin vigt och medförde sin verkan.

Till sakens nedläggande bidrog dock äfven ett annat förhållande. Gyllenstierna och hans parti önskade visst icke De la Gardies död; ty en sådan orättvisa skulle inom kort tid hafva försonat allmänheten med dennes fel och retat tänkesättet mot hans fiender och förföljare. Hvad Gyllenstierna ville, var först och främst att nedsätta De la Gardie och beröfva honom allt inflytande. Andra systemålet för Gyllenstierna och än mer för hof- och enväldspartiet var att väcka och underhålla oenighet och vanhedrande trätor inom rådet och derigenom förringa dess anseende och bereda dess fall, till fördel för en blifvande enväldsmagt. Kurck och Rålamb hade, såsom vi sett, låtit Gyllenstiernas slughet och eget groll mot De la Gardie locka sig att bidraga till detta mål. För att än fullständigare ernå detsamma ville man hafva De la Gardie ytterligare någon tid qvar uti rådet, samt ägga fiendskapen emellan honom och de andra herrarne till än mera bittra och ömsesidigt förnedrande uppträden, hvilket också mer än väl lyckades.

Till dessa förhållanden kom snart konungens vunna öfvertygelse, att De la Gardie aldrig kunde hafva hyst den onda afsigt, man tillvitade honom. Af dessa skäl nedlades genast frågan om högförräderiet. Så mycket bittrare blef tvisten mellan De la Gardie å ena, samt Kurck och Rålamb å andra sidan. Konungen och Per Brahe sökte förlika dem. Konungen förklarade högtidligt, att Kurck och Rålamb icke velat mot De la Gardie framkasta någon ärerörig beskyllning samt, att konungen sjelf var fullkomligt öfvertygad om De la Gardies oskuld; han tyckte De la Gardie borde härmed vara nöjd. Men hvarken denne eller motståndarne voro nöjde, utan ropade på rättvisa och rättegång. Konungen lät genom Brahe förbjuda dem att vidare tvista i ett mål,

deri han sjelf var på sätt och vis trätoäpplet. Men icke ens detta lär hafva hjelpt, ty frampå våren 1676 fortgick tvisten inom hofrätten, då Karl den elfte slutligen förböd De la Gardie att ingå i ytterligare svaromål. Sakens utgång känna vi ej. Troligen har alltsammans blifvit nedtystadt.

Emellertid voro De la Gardies anseende och magt helt och hållet brutna, och konungen vände sig från både honom och från rådet, full af vedervillja öfver de svarta beskyllningar, hvarmed de sökte ömsesidigt störta hvarandra. De la Gardies belägenhet blef svårast. Han hade i denna farans stund blifvit öfvergifven af de personer, hvilka han gynnande upptagit i sitt parti, af Gripenhielm, Lindskiöld, Renskiöld, ja, af Hedvig Eleonora sjelf. De många ovännerna från fordom sågos deremot framträda och nu mera utan försyn göra honom den ena förtreten efter den andra. Vid hyllningen nämnde man blott hans ena grefskap Leckö, men förbigick både det andra, eller Pernau, och friherreskapet Ekholmen. Man tillsatte den Granskningskommissjon, som skulle undersöka hans, och riksförmyndarnes åtgerder. Af Johan Gabriel Stenbock uppväcktes vid samma tid en gammal slägt- och arftvist, hvilken förorsakade De la Gardie stora förluster och serdeles mycket obehag. Äfven träffades han af tillfälliga motgångar. Vid kröningståget d. 28 September stegrade sig hans häst, så att De la Gardie nedstörtade, peruken föll honom af hufvudet och riksäpplet ur handen. Allmänheten ansåg det såsom ett olyckligt förebud. De la Gardie skadade sig något, men följde dock till kyrkan och ledde som rikskansler högtidligheten, ända tills han aflaggt sin egen ämbetsed. Men ansatt af de ökade plågorna, måste han då lemna de öfriga embetsåtgerderna betydelsefullt nog åt riks- och kansliradet Johan Gyllenstierna, och sjelf förfoga sig hem och intaga sängen.

Sjuk och uttröttad, nedslagen och förskrämd, ville nu De la Gardie draga sig undan till landet och, som några säga, helt och hållet taga afsked. Men detta öfverensstämde icke med envåldspartiets planer till rådets

oroande och störtande. I hårda ordalag lät konungen två gånger efter hvarandra befalla honom, att *visa mera håg och nit i sin tjenst och till dess skötande qvarstadna i hufvudstaden.*

De la Gardie måste lyda, men hans inflytande på rådets öfverläggningar var från denna stund helt och hållit förbi och hans förut derstädes alltid höjda och på de sista åren nästan alltid afgörande röst hördes mer och mer sällan, mer och mer svag; tills han slutligen fram på året 1676 fick som en nåd resa bort till det lugna och aflägsna Leckö 1).

TREDJE KAPITLET.

ERIK LINDSKIÖLD OCH SKRIFVAREVÄLDET.

De la Gardie hade sålunda blifvit störtad från den magt, han innehaft; och detta var ett verk af rådets och af Johan Gyllenstiernas förenade åtgerder. Ingendera bland dem fick dock genast skörda frukten deraf.

Rådet hade vid detta tillfälle genom inbördes förtal och ärerörig a beskyllningar än mera undergräft sitt anseende, såväl hos allmänheten som hos konungen. Den sednare visade dem efter riksdagen 1675 ett förakt och en ovilja, som oupphörligt fortfor och ökades. Rådet blef efter De la Gardies fall än mera försummadt och tillbakasatt än någonsin förut.

Gyllenstierna vann ej heller genast det mål, han åsyftade; ty konungen kallade honom ännu icke till sin sida och gaf honom ej heller något annat utmärkande förtroende. Orsaken till denna köld, kan blott gissas.

1) *Rådsprot. Riddarhusark. Riksdagsacta* 1675. *Riksregistrat.* hösten 1675. *Riksark.* M. G. De la Gardies bref samt acta rörande rådspersoner 1672—1688. *Falkenb.* Svenska manuscripter, № 9. *Tidö arkiv* M. G. De la Gardies bref till G. A. De la Gardie. *Nordin.* Acta publica 1675—1695.

Gyllenstierna tycks nemligen hafva för tillfället ingått nära förbund med det rådets flertal, som arbetade på De la Gardies störtande; men allt, som stod i förbindelse med rådet, var ett föremål för konungens ovilja och misstankar. Dessa sednare hade redan förut varit fästade vid Johan Gyllenstierna, i anseende till de märkeliga beskyllningar, som under rättegången mot Widekindi kommo i dagen. Äfven har den besynnerliga grefve Banér under nyssnämnde 1675 års riksdag sprungit till konungen med samma rykten, neml. att Johan Gyllenstierna ville blifva en Cromwell samt störta konungen och införa republiken. Det är möjligt, kanske troligt, att dessa omständigheter hafva jemnte andra oss okända förhållanden ännu till en tid aflägsnat förtroendet från Johan Gyllenstierna.

Den nu tjugeåriga konungen föll sålunda i händerna på qvarlefvan af De la Gardies parti, bestående af Gripenhielm, Lindskiöld, Rehnskiöld, Hoghusen och Örnstedt. Gripenhielm skulle väl blifva ledaren, men han var alltför oerfaren, långsam och beqvämlig för att kunna upprätthålla sig på en plats, som fordrade så mycken ansträngning. *Af Reutercrantz har jag lärt rida, men af er har jag lärt ingenting*, sade en gång den förtörnade konungen. Missnöje väcktes också deraf, att Gripenhielm icke omtalat de stämplingar, som rådsherrarne sins emellan bedrifvit angående förbundet med Frankrike; hvilka märkliga förhållanden jemnte åtföljande mutor konungen fick från annat håll veta, först efteråt och försent. Åtskilliga andra, dock obetydliga omständigheter uppräknas ock. Den förnämsta yttre orsaken till Gripenhielms fall var dock troligen Erik Lindskiöld. Denne hade af Gripenhielm och De la Gardie blifvit indragen i sängkammarrådet och i konungens förtroende. Nu bidrog han till bådas störtande och höjde sig sedan på deras fall. Hvilka nu ock alla orsakerna och verkande personerna må hafva varit; säkert är, att Gripenhielm råkade i konungens onåd och det nästan samtidigt med De la Gardie d. v. s. under riksdagen 1675. Olyckan grämde ho-

nom så djupt, att han föll i en svår sjukdom. Ett rykte säger, att han derunder icke vågade begagna någon Stockholms läkare af fruktan att blifva förgiftad. Både misstanken och sjelfva uppgiften derom äro i hög grad osannolika. Kort derefter eller den 15 December 1675 afled han, icke utan att af konungen blifva saknad.

Vi hafva sett Gripenhielms olyckor och fel. Han hade ock sina förtjenster, stor lärdom, snillrik penna samt ett fredligt och godsinnadt lynne. Psalmen 499 är af hans hand. Åt Stockholms bibliotek egnade han mycken vård. Kungsholmen förskönade han med byggnader och trädgårdar, och att nya kungsholmsbron blef uppförd, var till stor del en följd af Gripenhielms pådrifvande och uppoffringar.

Nu var Gripenhielm död och De la Gardie i onåd. Af den förra sängkammarstyrelsen qvarstod Lindskiöld, såsom utan jemnförelse den dugligaste och anseddaste, hvilken också derföre, i spetsen för ofvannämnde kamrater, någon tid bortåt fick i sin hand de allmänna ärendenas ledning. Det var denna sammansättning och denna styrelse, som man betecknade med namnet *skrifvareväldet*. Knappt hade riksdagen 1675 hunnit afslutas, förrän konungen skyndade nedåt Wenersborg, hvarest han stadnade hela hösten och en god del af vintern, omgifven af Ascheberg, Hans Georg Mörner m. fl. krigare, samt dessutom af några bland ofvannämnde skrifvaregunstlingar. Gemensamt begagnade dessa det uteslutande tillträde till konungen, som de hade i denna aflägsna och ensamma landsort, hvarest deras ord och inflytande icke motvägdes af andra och anseddare personer. De tvertom uppretade konungens ovilja mot alla sådana, mot högadeln, mot riksförmyndarne, mot rådet; hvarjemte de smickrade hans sjelfkärlek med förhoppningar om envåldsmagten. Såsom vi förut berättat 1), var det vid denna tid, som Karl den elfte brådmognade

1) Se XV del. 74—78 sid.

till kraft, sjelfförtroende och beslutsamhet. Detta var visserligen i någon mån en följd af nämnde hans omgifning och dess smickrande uppförande. En annan och mindre lycklig följd uteblef ej heller. Vid återkomsten till Stockholm om våren 1676 klagades allmänt, att konungen hade under vintern blifvit helt förändrad och vand till ett sjelfsvåld och en egensinnighet, som man hos honom icke förut hade bemärkt.

Till Wenersborg hade konungen med undantag af Gustaf Banér, icke medfört någon af rådsherrarna och han afsnäste med hårda ord deras förslag att han borde antingen sjelf återvända till Stockholm eller till tjenstgöring hos sig nedkalla någon af deras medlemmar. Således utan att mer än tillfälligtvis en eller annan gång se eller höra någon af sina lagliga rådgifvare, styrde han under flera månaders tid hela riket blott med biträde af ofvannämnde gunstlingar och sängkammarråd. Bland dessa var Lindskiöld, som sagdt är, den förnämsta; men äfven Hoghusen i sin obetydlighet tycktes sommaren 1676 hafva utöfvat ett inflytande, hvartill hans egenskaper ingalunda berättigade. På detta sällskap och på den tjuguåriga konungen berodde nu hufvudsakligen rikets styrelse. Men nämnde sängkammarråd voro ännu för oerfarna och obetydliga för att kunna länge bibehålla sig. Af lycka och gunst brådhastigt framryckta, fingo de i sin ordning genast en stor hop bittra fiender och afundsmän, och saknade dessutom det personliga anseende och den sjelfständighet, som gaf hos medundersåtarne eftertryck åt deras befallningar, och hos konungen aktning för deras råd. För bibehållandet af sin gunst och sina platser måste de å ena sidan förnedra sig till blinda och bifallande verktyg för den unga konungens vilja och nyckor, och å andra sidan ingå förbund med sådana personer, hvilka sedermera lätt kunde bereda deras eget fall. Under slika förhållanden kunde rikets styrelse naturligtvis icke ledas med tillbörlig kraft, beräkning och sammanhang. Temligen allmänt och högljudt spordes också

landets missnöje med detta skrifvarevälde och dess förvirrade och olyckliga styrelse 1).

FJERDE KAPITLET.

JOHAN GYLLENSTIERNAS UPPKOMST OCH ERIK LINDSKIÖLDS FALL.

Hösten efter 1675 års riksdag och hela vintern och våren 1676 stannade Johan Gyllenstierna i Stockholm och var den, som förnämligast ledde rådets arbeten. Med dess öfriga medlemmar tycktes han då för tiden stå i bästa förhållande. De harmades gemensamt öfver det herrskande skrifvareväldet och rådets olagliga utestängande från deltagandet i regeringen.

Å andra sidan finnas spår, att Gyllenstierna sökt på samma gång ställa sig in hos skrifvareväldets förnämsta man, hos Erik Lindskiöld, för att nemligen genom honom vinna närmare tillträde hos konungen. Lindskiöld fann ock sin belägenhet osäker och hotad och sökte derföre stöd och trygghet genom ett förbund med den mägtige och ansedde Gyllenstierna. Han lärer verkligen hafva med honom ingått i närmare förening och måhända trott på hans försäkringar.

I början af Juli 1676 fick Gyllenstierna formlig befallning att resa ned till södra gränsen, till konungen, *på det*, skrifver Karl, *vi måtte så mycket bättre kunna begagna eder välbekanta trohet, nit och försigtighet.* Gyllenstierna kom och träffade konungen i Wexiö, litet före slaget vid Halmstad. Han blef välkommen och det nästan hos alla; — hos skrifvargunstlingarne såsom deras påräknade vän och stöd; — hos alla de andra, såsom den der genom både sitt personliga anseende och sin egenskap af riksråd kunde våga att hos den redan

---

1) *Rådsprot.* hösten 1675. *Riksark.* M. G. De la Gardies bref. *Nordin* bref till E. Ehrensteen från dess fru.

mycket sjelfrådiga konungen framställa de åsigter och motsägelser, som stundom ansågos nödvändiga. Äfven Karl sjelf fann snart ett visst tycke för Gyllenstiernas kraftfulla beslutsamhet, fria umgängessätt och tarfliga uppträdande. Då andra höga ämbetsmän den tiden vanligen visade sig omgifna af en vidlyftig och besvärlig uppassareskara, såg man deremot Gyllenstierna i lägret utanför Wexiö uppträda med största enkelhet och nästan utan betjening. I allt detta rådde en viss öfverensstämmelse mellan honom och konungen, hvilket också i hög grad förvärfvade honom denne sednares välvilja och förtroende 1). Gyllenstierna vann också inom kort öfver hela sin omgifning det afgörande inflytande, som en stor och öfverlägsen ande städse erhåller. Och att detta var till Sverges lycka, det bör hvarje svensk alltid och med tacksamhet erkänna; ehvad man ock i öfrigt må säga om Johan Gyllenstiernas planer och personlighet. Hans förtjenster om Sverges räddning ur den då hotande faran äro stora och odödliga. Det var han, hvilken jemnte Ascheberg tillstyrkte och pådref tåget till Halland, hvilket kröntes af segern vid Halmstad 2). Det var på hans förslag, verkställdt af Dahlberg, som konungen i Sept. 1676 lät anlägga det befästade lägret vid Syllinge och derigenom hindrade danska och norrska härens förening och räddade Sverge från ett hotande härjningståg. Det var han, som i sällskap med Dahlberg under Sept. och Oct. 1676 med beundransvärd kraft och framgång samlade eller ordnade den här, hvarmed konungen samma höst återtog Skåne och vann den afgörande segern vid Lund. Det var han, som jemnte Wachtmeistrarna i Januari 1677 i spetsen för en hop smålands-bönder återtog Blekingen från fienderna. Det var han, som 1678 ryckte det halfbrända Karlshamn ur härjande danskars händer. Vi hinna ej uppräkna alla den store mannens stora för-

1) Jfr XV del. sid. 99.

2) Se XV del. sid. 99—103.

tjenster. Säkert är, att krigets lyckliga utgång bör i betydlig mån tillskrifvas Johan Gyllenstierna.

Men jemnte dessa bländande dagrar, falla ock öfver hans minne slagskuggor af den mörkaste färg. Vi hafva redan talat och komma framdeles att ytterligare tala om åtskilliga dylika. Vid ifrågavarande tillfälle framstår en af dem, så mörk och så olycksbådande, att den ej får med tystnad förbigås. Hvad som fördunklade Gyllenstiernas stora egenskaper, var en glödande herrsklystnad, så häftig och otyglad, att han omöjligen kunde lida någon öfver, icke ens bredvid sig, och att han icke skydde hvarken svår otacksamhet eller låga stämplingar, då det var fråga om att kufva eller undanrödja medtäflare om magten och konungagunsten. Dessa egenskaper visade sig tydliga och snart nog. Alla, som kunde blifva vådliga för Gyllenstiernas magt, aflägsnades. En sådan var Olivecrantz, lärd, snillrik och mycket erfaren både i statssaker och hofstämplingar samt fordom mycket omtyckt af konungen. Denne affärdades till fredsverket i Nimwegen och det påstås, att de vigtiga bref, han derifrån hemsände, blefvo på Ljungby undanhållna, så att de icke kommo till konungens kännedom. Till Nimwegen skickades ock Bengt Oxenstierna, en bland den tidens skickligaste och mest användbara statsmän. En annan dylik var Klas Rålamb, mägtig genom sin personliga duglighet, sin plats i kammarkollegium, sin magt som Stockholms öfverståthållare, och genom det inseende öfver flottan, som Karl honom anförtrott. Knappt hade Gyllenstierna några månader varit konungens gunstling, förrän han började arbeta på Rålambs störtande. Redan i Januari 1677 tog konungen från Rålamb inseendet öfver flottan och lemnade det åt riksrådet Göran Gyllenstierna, hvilken väl hade mindre duglighet än Rålamb, men var bror till den allsmägtige gunstlingen. Icke fullt två år derefter tog konungen öfverståthållareplatsen från samma Rålamb och gaf den åt samma Göran Gyllenstierna. Rålamb deremot blef som president i Göta hofrätt nedskickad till Jönköping, hvarest han, aflägsnad

från ärendenas meddelpunkt, omöjligen kunde uppträda såsom en för Gyllenstierna farlig medtäflare. En lika och kanske än mera vådlig person var unga Nils Bielke. Denne blandade sig visserligen ännu icke i de egentliga statssakerna; men han hade i hög grad vunnit konungens tillgifvenhet och förtroende såsom dess vapenbroder under slaget vid Lund, och såsom en i öfrigt utmärkt skicklig och lycklig krigare. Nils Bielke borde således under något passande svepskäl aflägsnas, och Gyllenstierna föreslog, att han skulle som biträde åt Königsmarck utskickas till Pommern; men konungen ville ännu icke höra på det örat. Någon tid efteråt gjorde Gyllenstierna ett nytt försök. Han öfvertalade Henrik Horn att för det tillämnade infallet från Liffland i Preussen begära Nils Bielke till medhjelpare och närmsta man. Men konungen anade snaran och vägrade. Sålunda misslyckades Gyllenstierna båda gångerna i bemödandet att aflägsna den fruktade Nils Bielke.

Rådet borde efter lag innehafva och skulle ännu måhända kunnat återvinna konungens förtroende. Gyllenstierna gjorde dock allt, hvad han kunde, för att hindra hvarje sådan vändning af sakerna. Sten Bielke blef i någon mån skonad, men för öfrigt talade gunstlingen städse illa om hela rådet och sökte på alla möjliga sätt ingifva konungen misstroende och förakt för dessa herrar; — och likväl! — vid afresan från Stockholm hade han just åt samma sina ämbetsbröder utfäst sig att söka bryta skrifvareväldet och i konungens förtroende återinsätta dess lagliga rådgifvare.

Gyllenstiernas farligaste medtäflare var Lindskiöld, hvilken dessutom redan förut hade konungens stora förtroende. Men likasom Lindskiöld med hjelp af sina skrifvarekamrater hade bidragit att störta först De la Gardie och sedan Gripenhielm; på samma sätt sökte sedermera de samma kamraterna, Örnstedt, Hoghusen och Renskiöld att störta den numera nästan allsmägtiga och derför af dem afundade Lindskiöld. Med begagnande af denna skrifvaregunstlingarnas oenighet och med tillhjelp i syn-

nerhet af Renskiöld, lyckades det Gyllenstierna att göra gunstlingen mer och mer misstänkt. Som skäl användes, dels att Lindskiöld skulle hafva mottagit många och stora mutor, dels att han visat benägenhet för Frankrike, mot hvilken magt Karl den elfte nu mera fattat en bitter ovilja. Slutligen begagnade man tillfället af en Lindskiölds långvariga sjukdom, under hviken tid han så nedsvärtades hos konungen, att denne skickade honom från hofvet, och den nyss så oumbärliga gunstlingen måste nu, skild från all verksamhet, tillbringa någon tid på sina redan förvärfvade landtegendomar.

Nu var sålunda Gyllenstierna ensam herre öfver konungens person och ledare af dess vilja. För att än mera betrygga denna fördelaktiga ställning, vidtog han den ena åtgerden efter den andra. I stället för den undanskuffade Rålamb, satte han, som förbemält är, sin bror, Göran Gyllenstierna, först till uppsyningsman öfver flottan, sedan och derjemnte till öfverståthållare i Stockholm. Hos enkedrottningen understöddes han af sin slägtinge och drottningens gunstling och förste hofmarskalk, den vackra Karl Gyllenstierna. Till stöd vid konungens sida hade han en annan slägtinge, den utmärkt tappre Kristofer Gyllenstierna, hvilken genom sina krigiska förtjenster och sin i slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona vunna ära skulle motväga den andra krigaregunstlingen Nils Bielke. Kring konungen ställde han för öfrigt endast sådana män, som icke blandade sig i statssaker, t. ex. en Ascheberg och Dahlberg; eller ock sådana, som hörde till hans eget parti, och deribland i synnerhet bröderna Hans och Axel Wachtmeister.

Karl den elftes vanliga skygghet för städer och större folksamlingar blef också af Gyllenstierna på ett slugt sätt begagnad. Under alla de skånska fälttågen tillbragte konungen ingen enda vinter i någon af landskapets städer, utan alltid på ett enstaka slott eller landställe, för det mesta på Ljungby. I en sådan enskild boning blefvo naturligtvis alla rum och lägenheter upptagna af konungens dagliga omgifning, hvarföre inga främmande eller

resande kunde derstädes utan största olägenhet uppehålla sig. Äfven detta var ett ofta begagnadt sätt, att från konungen undanhålla alla personer, af hvilka det rådande partiet trodde sig hafva något att frukta.

Det var under skånska fälttågen 1677, 1678 och 1679 och i synnerhet under vintervistelserna på Ljungby, som Johan Gyllenstierna och hans vänner mer och mer vunno konungens öra och förtroende samt förberedde de stora förändringar, hvilka snart derefter inträffade 1).

FEMTE KAPITLET.

DEN 1678 TILLÄMNADE KAMMAR-DEPUTATIONEN.

Af föregående berättelser 2) känna vi de oerhörda försnillningar, som under kriget 1675—1679 föröfvades af en hop köpmän och förrådsskaffare, icke utan stöd af kammar-kollegium och af några bland konungens gunstlingar. Man såg dylika köpslagare och räkenskapsförare från att vara medellösa män, inom kort tid uppträda som ägare af omätligt stor förmögenhet, hvaremot kronan mer och mer utarmades. I synnerhet var detta händelsen med kammarrådet Gripenstierna. Han var en utomordentligt klok, driftig och kraftfull man, hvilken småningom mot lån och förpantningar slog under sig flere af kronans betydligaste inkomster. Vid många tillfällen gjorde han medelst sina förskott fäderneslandet verkliga och stora tjenster; men visste ock att deremot skaffa sig än större fördelar, så väl i penningar som i personliga förbindelser. Man såg honom taga 25 proc. på de lån, han lemnade kronan, och dessa stego ofta till många tunnor gull. Mot alla möjliga efterräknin-

---

1) *Rådsprot.* — *Riksregistrat.* — *Rålamb.* Fol. 15. — *Bielk. arkiv* på Thureholm. N. Bielkes fransyska autobiografi. *Linköp.* E. Lindskiölds lefverne.

2) XV Del. sid. 213, 214.

gar trodde han sig skyddad genom konungens formliga qvitto-bref, genom vänner och kamrater i kammarkollegium och vid hofvet, och framför allt genom sin slägtinge, den till en tid så mägtiga gunstlingen Erik Lindskiöld. Varande sjelf en uppkomling och son af en kyrkoherde i Östergötland, hörde Gripenstierna dessutom till de nya männernas parti, hvilka för närvarande hade så stor öfvervigt, att ett anfall mot någon af dem syntes nära nog omöjligt.

Rätta förhållandet med ofvannämnde försnillningar var dock allmänt kändt och allmänt tadladt. Slutligen utbröt missnöjet högljudt och formeligt på riksdagen i Halmstad 1678. I presteståndet klagades öfver de rika uppkomlingarna 1); likaså på riddarhuset, der till och med Gripenstiernas namn uttalades, och der man anmärkte, att om icke de stora förpantningarna vore, skulle visst folk ej heller bygga så stora hus och hålla så stora gästabud 2). Bland borgerskapet yrkade Thegner, att en kommissjon borde tillsättas för att undersöka de förpantningar, kontrakter och *leveranser, som blifvit med kronan afslutade, ty konungen hade ej begrepp om, huru dervid tillginge* 3). Detta allt väckte så mycket mer uppmärksamhet, som regeringen ständigt klagade öfver kronans medellösa tillstånd, och det, ehuru ständerna beviljat gerder, långt större och drygare än någonsin förut. Man harmades, att bedrägliga gunstlingar, köpmän och förrådsskaffare skulle rikta sig af de medel, undersåtarne sammansköto till fäderneslandets hjelp. Slutet blef, en samtliga ständernas anhållan, att *konungen måtte förordna några personer att granska dessa förpantningar, förskotts- och leverans-räkningar, samt i allmänhet den med kronans medel nu förda hushållningen.* Serskildt och uttryckligen begärdes en sådan granskning öfver Avestads mynt- och Sala silfververk; och det var

1) *Presteståndets prot.* 1678.

2) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1678 d. 21 Febr.

3) S. st.

Gripenstierna, som förvaltat det förra och pantat sig till det sednare. På denna ständernas uttalade önskan gaf konungen ett blott undvikande svar. Fastän han icke plägade låta länge bedja sig om dylika undersökningar, så förgick dock hela våren och en del af sommaren 1678 utan att några verksamma åtgerder blefvo af honom i denna sak vidtagna.

Men personer funnos, som icke ville släppa obegagnadt ett så godt tillfälle att hålla efter sina motståndare. Som det tyckes helt och hållet af egen drift, började rådet att forska i saken och från kammarkollegium infordra behöfliga upplysningar 1). Denna anhållan var ej kärkommen, men slutligen måste kollegium fram med sina papper. Gripenstiernas räkningar blefvo första föremålet för granskningen. Inom kort trodde man sig hafva upptäckt spår af stora bedrägerier och försnillningar, stigande till flera hundratusen daler. Man trodde sig finna, att hvad långifvarne förskjutit kronan, var ofta dennas egna influtna medel; för hvilkas utbekommande hon dock måste utbetala oerhörda räntor och arfvoden. Icke utan skadeglädje öfver denna för motpartiet så vådliga upptäckt, pådref rådet undersökningen med all ifver och afskickade Johan Gabriel Stenbock med uppdrag att för konungen tillkännagifva alla dessa förhållanden, *neml. att kronans redbaraste medel blifvit bortpantade mot stora men origtiga fordringar; — att konungen blifvit genom ogrundade berättelser lockad dertill; — att ett visst kammarråd* (dermed menades Gripenstierna) *hade i räkningarna tillåtit sig flere sällsamma och för kronan högst skadeliga åtgerder,* o. s. v. Konungen upptog denna rådets framställning ganska gynnsamt, berömde deras nit samt utnämnde till sakens bedrifvande en serskild så kallad *kammardeputation* 2).

1) *Rålamb*, fol. 70. Riksråd till Kam.-Koll. d. 19 Juli 1678.

2) Bland åtskilliga andra förekommande antaga vi detta namn, för att skilja verket från några sednare, likartade inrättningar.

Nu fortsattes arbetet med utmärkt drift; och snart nog trodde man sig kunna beslå Gripenstierna med efterräkningar, stigande till 400,000 dal. silfvermynt 1); hvarförutan man hoppades göra flere dylika upptäckter.

Ryktet om dessa förhållanden väckte öfver hela landet ett utomordentligt uppseende och bland gunstlingarna de mest oroande farhågor. Dessa herrar sökte derföre på allt sätt föra konungen bakom ljuset och locka honom att afbryta och förbjuda hela undersökningen. Som skäl användes, att sådana stränga efterräkningar skulle minska kronans kredit och afskräcka penningekarlarna från att gifva nya lån och förskotter, hvilka dock voro för skånska krigets utförande så högst nödvändiga. Derjemnte påstod man, att den af rådet tillställda efterräkningen vore ett ingrepp i majestätets magt och ett oanständigt tadlande af dess gerningar; emedan rådet företagit sig att granska just de räkenskaper och kontrakter, som blifvit uppgjorda under konungens egen fullmyndiga regering. Svepskälet var ej illa påhittadt för att reta den om sin magt ömtåliga Karl den elfte 2). Hvilka andra skengrunder, som föreburos, känna vi icke. Hvilka de personer voro, som drefvo spelet, är ej heller nämndt. De kunna dock lätt anas. Från Skåne ankom till Stockholm i början af December Gripenstiernas slägtinge, Erik Lindskiöld 3), förande ett konungens bref med befallning, att den nyligen nedsatta kammardeputationen skulle tills vidare inställa sina arbeten.

Detta väckte mycket både förvåning och missnöje. *Om verket fått fortsättas*, yttrade Knut Kurck, *skulle vi innan kort hafva skaffat konungen 400,000 d. smt. — Innan nästa Onsdag*, sade De la Gardie *hade vi redan haft 100,000 d. smt. färdiga. Men det är naturligt, att de personer, som det gäller, söka hindra upptäckten af deras försnillningar och falska kontrak-*

---

1) *Rådsprot.* d. 2 Dec. 1678.
2) *Rådsprot.* d. 2 Dec. 1678.
3) *Klas Rålambs deduktion.* 1:a bok. 4:e kap.

ter. Johan Gabriel Stenbock sade: *kongl. maj:t är beklagligen illa förledd. De ha så förespännt saken, att den skall blifva honom allt för svår; men vi, rikets råd, skola ock spänna våra krafter för att lätta honom verket. Jag åtager mig att visa, det han är villseförd, och detta må stå för min räkning i protokollet.* Klas Rålamb sade: *olyckan kommer deraf, att hans maj:t varit skild från sitt och rikets råd, hvilka dock efter lag bort med sina upplysningar gå honom tillhanda. Vi ha gjort, hvad vi kunnat, men blott med ringa verkan, såsom frånvarande. Vi veta, hvilka de äro, som hans majestät anlitat. Deraf hafva följt i utrikes saker otidiga beslut och vid inrikes styrelsen sådana åtgerder, att fäderneslandet står på trappan till sin fullkomliga undergång. Nu slår man på en gång och alldeles botten ur tunnan. Tänk hvad uppseende, hvad tal öfver land och rike! Denna Kammar-deputation var dock af rikets ständer begärd, af rikets råd tillstyrkt, af hans maj:t sjelf påbjuden och hade redan börjat medföra lyckliga och lofvande följder; — och nu kastar man alltsammans och på en gång öfverända! Detta går ej an. Vi måste visa hans maj:t, att de, som sådant tillstyrkt, icke älska konung och fosterland; och detta måste vi säga rent ut, om vi ock derföre skole undergå det tyngsta öde.* — Vid pass 14 dagar efter yttrandet af dessa kraftord måste Klas Rålamb undergå det »öde», att blifva afsatt från öfverståthållare-sysslan, och se den, som förbemält är, bortgifvas åt den allrådande gunstlingens bror, Göran Gyllenstierna.

Hela riksrådet ansåg emellertid sin pligt mot Gud, konung och fädernesland fordra ännu ett försök att upplysa konungen om sanna förhållandet. Man hoppades på framgång i en så klar och så fördelaktig sak; och med tanken på konungens kända hushållsaktighet, anmärkte Johan Gabriel Stenbock: *vi ådagalägga ju, att hans maj:t skall vinna minst 400,000 d. smt. Sådant blir nog ett skäl, som kommer att verka.* Man beslöt alltså att för de ifrågavarande upplysningarnas medde-

lande nedskicka några af rådet valda ombud. Men ingen ville åtaga sig det oangenäma och vådliga uppdraget. Alla ropade dock och bådo, att De la Gardie såsom konungens slägtinge och fäderneslandets förnämsta man måtte för beggederas skull våga försöket. Han prutade häftigt emot. *J veten ju*, sade han, *att jag dernere vid hofvet är så illa anskrifven, att min person skall åstadkomma mer skada än gagn*. Det hjelpte ej. Han och Gustaf Persson Banér måste, ehuru ganska ogerna lofva åtaga sig resan 1). Men när det kom till verkligheten, vågade hvarken de eller någon annan, att inför den häftiga konungen framträda med detta oangenäma uppdrag. I dess ställe beslöt man göra sina påminnelser skriftligen. Flere gånger blef i rådet det vigtiga brefvet framlaggdt till begrundning och putsande 2). Slutligen afskickades det. Framställningssättet var värdigt och passande, och innehållet allvarligt och i hög grad vigtigt. Alla anmärkningar, som mot rådets företag och mot Kammardeputationen kunde göras, blefvo med klara skäl vederlaggda. I bestämda ordalag angaf också rådet, att man upptäckt en ganska samvetslös misshushållning med kronans medel. *Man gifver*, skrefvo de, *åt ers maj:t försträckningar och lån, till hvilka man tager kronans egna influtna medel, men låter ändå eders maj:t derpå betala en hög ränta; hvarjemnte man för sådana lån både begär och får ganska vinstgifvande förpantningar. Man uppgifver och skaffar sig bekräftelse på fordringar hos kronan, ehuru man i sjelfva verket har ingenting att fordra; utan tvärtom är eders maj:t stora summor skyldig. Sådana poster bestiga sig ofta till flere 100,000 d. smt. På slikt sätt måste kronan alltid förblifva medellös och nödgas betunga undersåtarna med dryga bevillningar. Deremot ser man enskilda personer hastigt komma till stor rikedom, fastän de för få år sedan hade ingenting att lefva af.*

1) *Rådsprot.* d. 2 Dec. 1678.

2) *Rådsprot.* d. 3 och 7 Dec. 1678.

Talet härom fyller gator och gränder, och hela riket qvider öfver den egennytta, som föröfvas. Om Kammardeputationen fått fortsätta sina arbeten, hade den otvifvelaktigt inom några dagar tillvägabragt en återbetalning af flere **100,000** *daler, dels i reda penningar, dels genom utplånandet af oriktiga fordringar. Också har redan bland allmänheten sports mycken fägnad öfver dessa för kronan fördelaktiga efterräkningar. Vi veta deremot nogsamt, att många finnas, som söka förhindra detta vårt arbete, hvilket, om det blifvit fortsatt, skulle hafva bragt i ljuset alla deras bedrägerier. Vi vete ock, att de skyla sin arghet, egennytta och illistighet, under eders maj:ts kungliga magt och myndighet, såsom den der skulle genom den anställda granskningen något lida. Men vi hafva icke aktat sådant tal, utan fullgjort, hvad pligt och samvete fordrat, öfvertygade derom, att den rättvisa Guden varder dessa våra förtalare i sinom tid tecknande.* Brefvet med sitt märkliga innehåll och sina bestämda angifvelser är underskrifvet af tretton bland rikets råd och dateradt d. 2 Dec. 1678 1). Enskildt skref rådet till Johan Gyllenstierna och Örnstedt med begäran, att desse herrar måtte hos konungen understödja verket 2). Litet förut hade man till konungen insändt en efterräkning, enligt hvilken Gripenstierna, öfverbevist om många förfalskningar, skulle komma att återbetala 223,000 d. smt. 3). Straxt efteråt utarbetade De la Gardie sjelf en hop räkningar, hvilka förslagsvis uppgåfvo, att Gripenstierna skulle, efter hvad man då hade sig bekant, komma att till kronan återgälda 434,000 d. smt. 4).

Så många och svåra angifvelser, formligen och med namnens undersättande framdragna af rikets råd, borde väl hafva föranledt åtminstone en undersökning af målet,

1) *Klas Rålambs deduktion* 1:a boken 4:e kap. *Rålamb.* fol. 69.

2) *Rålamb* fol. 70.

3) *Riksark.* rådslag under Karl den elftes tid.

4) *Falkenb.* Svenska manuscripter № 9.

och ett erkännande af rådets arbete och välmening. I dess ställe ankom från den på Ljungby varande konungen ett svar af följande innehåll. *De här varande riks- och kammarråden* (de voro Johan och Göran Gyllenstierna, måhända ock Sten Bielke) *hafva ådagalaggt, att Kammardeputationens fortgång skulle afskräcka en hvar från att bispringa oss och kronan med de lån och förskotter, hvilka nu för kriget oundgängligen fordras. Det är derföre, som vi befallt, att Kammardeputationen skall, icke upphöra, utan blott till någon tid hvila. Detta förtjenar ju icke en sådan klagan, som den, i framfört uti edert sista bref. Ett så högljudt ogillande af medlens förvaltning anstår aldraminst eder, som under förmyndare-regeringen och dess fredliga tider sjelfva gjort alldeles dylika upphandlingar och lån. Men nu mågen i veta, att om några månader skall deputationen åter komma i arbete, och då till granskning företaga icke blott hvad, som skett under vår egen styrelse, utan ock hvad dylikt, som förelupit under förmyndar-regeringen, under eder egen förvaltning, och det ända från 1660 — I hållen före, att vi blifvit genom ogrundade berättelser lockade att afbryta deputationens arbete. Om så är, skall den falska berättaren straffas. Men i annat fall skall en hvar få förnimma, att vi icke ämna låta andra personer beskyllas för det, vi sjelfva af kunglig magt och myndighet hafva gjort* 1).

Sten Bielke och Göran Gyllenstierna, hvilka haft befattning med kammarkollegium, begärde till sitt eget rättfärdigande, att den påbegynta undersökningen måtte med snaraste fortsättas. Konungen lofvade det ock 2); men fulla två år gingo förbi, utan att några ytterligare åtgerder vidtogos. Så slutade målet den gången.

Det blef dock återigen upptaget; nemligen under

---

1) *Rålamb* fol. 69. Karl den elfte till rådet d. 21 Dec. 1678.

2) *Kammar-Koll. ark.* Kongl. Brefboken, Karl den elfte till kammar-koll. d. 3 Dec. 1678.

riksmötet 1680. Alla ständerna voro mycket förbittrade öfver de försnillningar, som skett, och öfver afbrottet i Kammar-deputationens verksamhet. På riddarhuset hördes många och ganska hårda ord om medlens förvaltning och mot kammar-kollegium 1). Adeln fordrade och konungen sjelf tycktes önska undersökningens fortgång 2). Men de herrar, som det gällde, hade goda vänner inom det rådande riksdagspartiet. Hemliga utskottet, hvilket eljest i dylika ämnen gjorde mycket stränga påståenden, gaf i denna punkt ett undvikande svar, samt ställde i konungens »*goda behag*», huru med den påbegynta Kammar-deputationen skulle förfaras 3). Bönderna voro deremot fria från alla förbindelser och gingo derföre rakt till konungen med anhållan, att den afbrutna Kammar-deputationen måtte blifva fortsatt, och att räkenskapernas granskning skulle begynnas just med konungens egen regering, och sedan fortsättas för riksförmyndarnes tid 4). Deras begäran biföll. Den 7 Dec. 1680 utnämnde konungen en hop personer att undersöka kammar-kollegii förvaltning under så väl hans egen som förmyndarnes styrelse. Vi behålla äfven för denna senare inrättning samma namn. Dess verksamhet blef också ungefär den samma. En mängd fel och förfalskningar kommo dervid snart i dagen. Redan 1681 fordrade man af Göran Gyllenstierna, den då bortgångna gunstlingens bror, ej mindre än 75,000 d. smt., andra ändå större efterräkningar att förtiga. Men å andra sidan förfor man ofta med en orimlig hårdhet mot de köpmän och penningekarlar, som lemnat kronan förskotter; likaså mot kollegium sjelft. Se här ett par talande exempel, huru man stundom gick till väga! Riksförmyndarne hade utfärdat en general-resolution, att på de lån,

---

1) *Riddarhusark.* riksdagsacta 1680 d. 16 Oct. och 20 Nov.

2) S. st.

3) *Riksark.* Riksdagsacta 1680. Fol. Secreta Utskottets svar d. 19 Nov. 1680.

4) *Riksark.* Riksdagsacta 1680. 4:to.

som kronan tog, skulle i ränta betalas 6 proc. för varor och 8 proc. för penningar. Men penningebristen var stor och kronans kredit ringa. Förrådsskaffare och penningemän ville derför icke lemna några lån på ofvannämnde villkor, utan fordrade 8 proc. för sina förskotter i varor och 10 för dem i penningar. Den nödställda regeringen måste ofta ingå på dessa villkor och afsluta derpå grundade kontrakter. Nu kom efterräkningen. Stora Kommissjonen beslöt, att den högre ränta, som blifvit utöfver general-resolutionerna lofvad och gifven, skulle återbetalas, i främsta rummet af förskottsmännen sjelfva, och, vid deras oförmåga, af de kollegii medlemmar, som bifallit och afslutat låne-kontrakten. Verkställigheten mötte dock många svårigheter. Den allvarsamme, men derjemnte rättvise och billige reduktionsmannen assessor Schnack anmärkte: *vi hafva ingen rätt att dömma förskottsmännen till återbetalning; ty de hafva aldrig blifvit hit instämda eller här hörda.* — *Men*, svarade Gyllenborg, *Stora Kommissjonen har dock föreskrifvit, att förskottsmännen böra i första rummet göra återbetalningen.* — *Ja*, tillade Klas Fleming, *och oss åligger att afdömma allt, som strider emot general-resolutionerna. Att dessa lofvade blott sex procent för varor och åtta procent för penningar, detta visste förskottsherrarna ganska väl, men likväl läto de gifva sig åtta procent för varor och tio för penningar.* — *Ja!* svarade Schnack, *men de voro köpmän, som egde fritt söka sin fördel; och det berodde ju på regeringen att antaga eller förkasta deras villkor och sålunda vidhålla eller bryta sina egna general-resolutioner. Dessutom bör väl hvarje ordentligt afslutad öfverenskommelse vara orubblig.* Klas Fleming genmälte: *ja visserligen och i allmänhet! men då vi anställa efterräkningar med kontrakterna om meddelade förpantningar, hvarföre då ej med dem om gifna förskott.* Gyllenborg tillade: *det allmänna bästa och rikets nöd tvingar oss härtill, och då förskottsmännen gåfvo sina lån, afsågo de att rikta sig sjelfva och*

icke att hjelpa fäderneslandet, o. s. v. 1). Vi hafva ej kunnat fatta saken annorlunda, än att man för alla dessa kronans förskottsmän afdrog och tillbakafordrade två procent af den redan till dem utbetalda årliga räntan; och detta oaktadt och i strid mot de högtidligaste försäkringar och mest formliga kontrakt.

Med sådana grundsatser gingo efterräkningarna och återbetalningarna ofta till en lika oväntad som orimlig höjd. T. ex. En förrådsskaffare vid namn Streitbach hade för sina lån åt kronan år 1680 erhållit en förpantning, hvilken då ansågs laglig, men efter sedermera antagna grundsatser skattades hafva intill 1688 gifvit honom en olaglig vinst af 91,952 d. smt. Återbetalningen kunde icke denna gång ske af honom sjelf, emedan han troligen var bankrutt. De fyra kammar-kollegii bisittare, som underskrifvit förpantningsbrefvet, dömdes derföre att hvardera med 22,986 d. smt. gällda kronans förlust 2). Dessa fyra således antastade herrar voro riksråden Sten Bielke, och Lars Fleming, samt kammarråden Lindhielm och Ehrenskiöld, hvilka alla och i synnerhet Lindhielm hade varit bland de ifrigaste att drifva på dessa i början blott mot rådet rigtade efterräkningar. Den nu träffade Streitbach var också sjelf en måg af den fordna reduktions-yrkaren biskop Terserus.

Med sådana grundsatser var det, såsom förbemält är, icke underligt, om efterräkningarne stego ganska högt; såsom ock de sista bokslutеn visa.

Kammar-kollegii äldre ledamöter blefvo nemligen dömda att till kronan återbetala för sina åtgerder och försummelser under förmyndaretiden 717,337 d. smt. 3)

---

1) *Liquidat Kommiss.prot.* den 16 Maj och 23 Juni 1682.

2) *Redukt.Kansl.* Förpantn.-räkningar Kammar-kommissjons dom d. 11 Jan. 1688.

3) Enligt reger. prop. till Hemliga utskottet 1797, befintlig i *riksark.* Men i *Redukt.Kansl.* finnes bland stora kommissjonens domar en något afvikande uppgift. Summan säges der stiga till 718,366 d. smt., och skulle med 8 proc. återbetalas af riksråden. Detta sista öfverensstämmer helt

För tiden från 1672 till 1680 gick efterräkningen mot det då varande kammarkollegii ledamöter till 1,764,288 d. smt., d. v. s. öfver 3,500,000 r:dr rgds nu gällande mynt 1). Till så höga summor steg den slutliga efterräkningen. Så stora voro de begångna orättvisorna vare sig antingen i kammarkollegii fordna förvaltning, eller i kammardeputationens nu anställda efterräkning; — eller kanhända och troligast i båda.

Ännu ett ord om Gripenstierna! Någon tid bortåt höll han sig uppe; dock fortgick undersökningen om hans räkenskaper oafbrutet. Den kunde likväl icke på öfver tio års tid bringas till något afgörande slut. Ändtligen år 1690 dog Lindskiöld, Gripenstiernas slägtinge och mägtige gynnare. Kort derefter blef saken företagen med förnyad ifver. Karl den elfte anbefallde slutligen dess utarbetande åt Salomon von Otter, en för redlighet och drift ganska utmärkt man. I fulla tio månaders tid var denna träget sysselsatt med de vidlyftiga räkenskaperna. Hösten 1694 blef ändtligen allt färdigt, då Gripenstierna befanns vara skyldig att till kronan återbetala 1,144,297 d. smt. Huru stor andel häri bör tillräknas antingen bedrägerierna i hans egna åtgerder, eller de orättvisa grundsatserna vid efterräkningen, — denna fråga lemna vi derhän. Emellertid vädjade Gripenstierna och saken blef ånyo undersökt; men von Otters räkning kunde ej vederläggas. Nu indrog Karl den elfte Gripenstiernas hela egendom, både i fordringar, kontanter, lösören

---

och hållet med Stora Kommissjonens vanliga bruk, att vid räfsten med kollegierna icke till ansvar döma några andra dess medlemmar, än riksråden; hvilken orättvisa grundsats dock sedermera af Kammarkommissjonen ogillades.

1) *Riksark.*, konungens proposition till hemliga utskottet 1697. Dersammastädes uppgifves, att af sistnämnde summa har influtit 1,158,735 kontant, och genom accord 542,520. Förlusten på medellösa personer steg till 60,076; resten 22,937, allt daler silfvermynt, efterskänktes.

och jordagods 1). Nära det sextionde året stod alltså denne man likaså utblottad och fattig, som när han började sin bana. Han öfverlefde det hämnande slaget blott två år 2).

SJETTE KAPITLET.

JOHAN GYLLENSTIERNAS PLANER UNDER BÖRJAN AF KARL DEN ELFTES REGERING.

I flere föregående berättelser är taladt om Johan Skytte och dess politiska åsigter, och huru man i dessa finner en benägenhet stundom för republiken och folkväldet, stundom för konungamagten och dess envälde 3). Dessa grundsatser gingo i arf inom slägten. Dottern, Anna Skytte, ett kraftfullt och tilltagset fruntimmer, blef gift med en Gyllenstierna och moder till de begge af oss redan mycket omtalade sönerna Göran och Johan. Båda ansågos hafva ärft lynne, egenskaper och grundsatser efter modern och morfadren. Äldre brodern, riksrådet Göran, var mindre omtalad. Genom sitt giftermål med en Banér kom han i förbindelse med de högadliga ätterna och deltog derföre icke så häftigt i deras förföljande, som yngre brodern Johan. Orsakerna till denne sednares

---

1) *Reduktionskansliet.* Karl den elftes bref till liqvidations-kommissjonen d. 15 Jan. 1695.

2) Sonsonen skref öfver honom en lefnadsteckning, som endast omtalar de tjenster och förskotter, stamfadern gjort åt kronan, men förtiger helt och hållet uppträdet med 1678 års Kammar-deputation, hvilket dock på sin tid väckte serdeles stort uppseende. Med stöd af nämnde teckning (tryckt i Gjörwells Svensk. Bibliot. II. 1) har man hittills framställt Gripenstierna som en oegennyttig och högsinnad fosterlandsvän, hvilken dock fallit ett offer för afund och reduktionens orättvisor. Med hvad skäl, kan ses af föregående berättelse.

3) Del. VIII s. 143.

ovilja mot högadeln förklaras på många sätt; dels såsom arf från morfadern, gamla Johan Skytte; dels såsom hämnd öfver morbroderns, Bengt Skyttes, uteslutande ur rådet; dels såsom harm öfver systern Ingeborg Gyllenstiernas nedsättande under en hoffröken, som var yngre till år och tjenst, men född grefvinna 1). Ryktet talade ock om ännu ett fjerde skäl; nemligen att han 1671 friat till fröken Elisabet Eriksdotter Oxenstierna, sondotter af gamle rikskansleren 2); men fått afslag, och att samma fröken i dess ställe gifte sig med den unga älskvärda Gustaf Adolf De la Gardie, son till Gyllenstiernas motståndare, nuvarande rikskansleren Magnus Gabriel. Några påstå, att denna korg har bidragit såväl till Gyllenstiernas hat och förakt mot qvinnor, såsom ock till hans bitterhet mot de högadliga slägterna.

Man bör dock ingalunda antaga, att denna sednare känsla var endast en följd af personliga förhållanden. En man med Johan Gyllenstiernas skarpa blick kunde ej utan harm se grefvarnas obilliga fördelar och anspråk. Dessa, jemnte den öfriga högadelns alltför stora magt, kunde ej gerna stå tillsammans hvarken med republiken eller det konungsliga enväldet, hvilketdera regeringssättet Gyllenstierna ock må hafva gillat.

Uppgifterna i detta sednare fall motsäga hvarandra, och det icke utan skäl. Man finner neml. hos Johan Gyllenstierna många spår af båda dessa olika åsigter; alldeles så som hos morfadern, Johan Skytte. Hos Gyllenstierna kan dock motsägelsen lättare förklaras. Han arbetade än för republiken, än för konungaväldet; men hvad han älskade mer än båda, var sin egen magt. Få personer hafva ägt större förmåga att herrska, och än färre hafva känt en mera glödande åtrå efter herrskaremagten. Johan Gyllenstierna ville otvifvelaktigt, att Sverge skulle blifva lyckligt; men han ville, att det skulle ske

---

1) Del XIII s. 129.

2) *Engestr.* Ekeblads bref. Nils Gyldenstolpe till Ekeblad Stockholm d. 25 Oct. 1671.

genom honom, genom herr Johan Gyllenstierna, och genom ingen annan. Derföre var det, som han förföljde och ur konungens närmare grannskap förjagade hvarje man, som kunnat blifva vådlig för hans eget inflytande. Derföre var det ock, som han vände sig ena gången till konungaväldet, andra gången till republiken eller till folkväldet; för att antingen på ena eller andra vägen uppnå det mål, han oupphörligt eftersträfvade, neml. sitt eget herrskarevälde.

När Karl den elfte år 1672 uppsteg på tronen, arbetade Gyllenstierna mot flere återhållande punkter i den konungaförsäkran, som då var i fråga. Sedan Karl den elfte längre fram röjt sin benägenhet för brandenburgska kriget, har Gyllenstierna å embetes vägnar icke med någon serdeles fart ifrat deremot, fastän han, som kändt är, ogillade hela företaget, och i andra fall vanligtvis högt och öppet uttalade sina tankar. Det ser ut, som han genom sitt uppförande i båda dessa afseenden sökt ställa sig in hos konungen. Oaktadt sådana bemödanden kunde han på länge icke vinna något serdeles inflytande. Detta tillföll tvärtom hans motståndare De la Gardie och de af denne sednare tillsatta skrifvare-gunstlingarna. I den skarpsynte och kraftfulle Gyllenstiernas ögon, kunde en sådan fäderneslandets styrelse icke annat än väcka ovilja och hvarjehanda betraktelser. Han såg svenska folkets väl och ve vara i händerna på en sjutton- eller adertonårig konung, i sjelfva verket en gosse, som med outvecklade själsförmögenheter vanligtvis sysselsatte sig blott med att jaga och exercera soldater. Han såg denna konung försumma sina lagliga rådgifvare och lemna styrelsen åt Magnus Gabriel De la Gardie, hvars fel redan förut voro nogsamt bekanta. Han såg denne De la Gardie sjelf tillbringa en del af året på sina landtegendomar i nöjen och overksamhet, och derunder lemna den af konungen honom anförtrodda styrelsen i händerna på sina kreatur, de fala och ännu oerfarna skrifvare-gunstlingarna. Han såg rikets styrelse gå derefter; hushållningen vanvårdas, gunst-

lingarna riktas, fäderneslandet utarmas och på det ömkligaste sätt störtas i ett onödigt krig, och detta krig redan i sin början hota med förlusten af Sverges alla tyska besittningar. Det är icke osannolikt, att denna syn har till verksamhet uppväckt den republikanska sidan af Gyllenstiernas statslära. Han hade redan förut anmärkt, *att fastän Gud förlänar konungakrona åt en person, ger han dock icke alltid motsvarande förstånd dertill.* Att konunga-gossen Karl den elfte ännu saknade ett sådant förstånd, men att detsamma fanns i hög grad hos Johan Gyllenstierna, — detta var den första och naturliga slutsatsen; den andra af sjelfförtroendet framkastade var, att icke konungen utan Gyllenstierna borde styra riket. När nu samma Gyllenstierna omöjligen kunde som förnämsta gunstlingen få ärendenas ledning i sina händer, sökte han bereda sig väg dertill genom att störta konungamagten och införa republiken 1). Det säges, att Gyllenstiernorna och deras vänner med begärlighet använde alla medel för att vinna ett sådant mål; — att de talte ganska illa om Karl den elfte 2); — att de kallade honom en tok 3); — att de sagt, det han utgaf den ena förordningen tvärt emot den andra 4); — att de gladde sig, när det gick illa, och serdeles när de tyska besittningarna förlorades 5); — att de först narrade konungen till obetänkta åtgerder, och sedan derföre vanryktade

---

1) Af okunnighet om, hvad andra källor innehålla, har man påstått, att en sådan Gyllenstiernas plan vore blott ett påfund af Anecdotes de Suede. Den omtalas dock såsom ett nästan bestämdt factum af de främmande ministrar, som denna tiden voro i Sverge; af fransmannen Feuquieres och af dansken Scheel, hvarförutan uppgiften förekommer i en stor mängd handskrifter från denna tid.

2) *Rådsprot.* d. 6 Nov. 1678. *Falkenb.* Sv. Manuscr. Fol. 9. M. G. De la Gardies berättelse.

3) *Riksark.* Acta historica rörande rådspersoner 1670—1678. Arvid Gustafssons vittnesmål i Nov. 1678.

4) S. st.

5) *Rådsprot.* d. 4, 5 Nov. 1678.

honom 1); — att de för sådant ändamål lockade honom till öfverdrifven hårdhet i reduktionen och sökte förmå honom att vid kröningen 1675 till grefvar utnämna de illa ansedda skrifvaregunstlingarna Erik Lindskiöld och Johan Rehnskiöld 2); — att Gyllenstierna här och der uppvisade en hop handlingar om Erik den fjortondes och Birger Magnussons afrättningar såsom bevis, huru svenskarna kunde och borde göra sig af med odugliga regenter; — att systern, Ingeborg Gyllenstierna, hvilken ansågs hafva spådomsanda, hade i drömmen sett sin bror Johan sticka en dolk i konungens bröst och sedan sätta dess krona på sitt hufvud, o. s. v. Som förebud till konungamagtens försvinnande anmärktes ock förlusten af alla de fartyg, som buro namn efter regalierna, då nemligen Kronan och Svärdet förgingos i slaget vid Öland, och kort derefter Nyckeln i Kalmaresund och Äpplet vid Dalarön 3).

Att förbereda sinnena till den republikanska omstörtningen, begagnade Gyllenstierna för olika samhällsklasser olika språk. Riksrådet, försummadt och tillbakasatt för den af De la Gardie inrättade sängkammarstyrelsen, knotade högt och icke utan skäl. Detta missnöje begagnades af Gyllenstiernorna, och man hörde äldre brodren Göran uppretande anmärka, att *huru än riksråderna må arbeta och sträfva, så få de af konungen blott ovett till lön* 4). En berättelse säger ock, att Johan Gyllenstierna sökt för nämnde sina afsigter vinna Knut Kurck, Klas Rålamb och Otto Wilhelm Königsmarck; men att ingendera trodde eller ville bifalla hans ord, hvarföre också underhandlingen genast afbröts.

---

1) *Rådsprot.* d. 4—6 Nov. 1678. Jfr ofvannämnde acta historica.

2) *Falkenb.* Sv. Manuscr. Fol. 9. Pont. De la Gardie till M. G. De la Gardie, ett odateradt bref, rörande Widekindis bekännelse.

3) *Bond.* Miscellanea. Fol. p. 63.

4) *Riksark.* Acta Histor. rörande rådspersoner 1670—1688. Arv. Ivarssons bekännelse.

Till riksrådet Johan Gabriel Stenbock sade han vid något tillfälle: *du känner mig icke, och vet ej, hvad jag duger till; men framdeles skall du nog få erfara det* 1); och då man undrade, hvad slut det skulle blifva på hans sednare fiendskap mot rådet, yttrade han: *på en enda natt skola vi nog blifva vänner igen* 2). Dessa ord och rykten tolkades som bevis på Gyllenstiernas plan att störta konungaväldet och vinna rådet genom att inrätta en aristokratisk republik, under hvilken åtminstone den verkställande magten skulle helt och hållet falla i rådets händer. Detta sammanhänger tämligen nära med de adligt aristokratiska anspråk, hvilka Gyllenstierna försvarade, å ena sidan mot den högadliga, den grefliga aristokratien, och å andra sidan mot ofrälsemännen och folkväldet.

I afsigt att för sina republikanska planer vinna sistnämnde folkklasser, hade han andra och helt olika skäl i beredskap; t. ex. att konungamagten vore öfverflödig och allt för dyr; — man behöfde ej med tunga utlagor underhålla ett öfverdådigt och praktfullt hof; ty landet kunde styras för vida bättre köp; — en konung kunde också genom äre- och krigslystnad förorsaka stor omkostnad och mycken blodsutgjutelse, samt derhos genom enväldigt tyranni förtrycka folket o. s. v.

Sådana voro de rykten och till en del de bestämda angifvelser, hvilka omkring 1675 mot Johan Gyllenstierna förekommo. Att bestämdt säga, huru mycket deraf var sannt eller osannt, är för närvarande och torde för alltid blifva en omöjlighet. Uppträdet med Widekindi saknar dock ingalunda sin vigt; och säkert är, att flere funnos, hvilka på fullt allvar fruktade allehanda försök, till och med mot konungens lif 3).

---

1) *Rådsprot.* d. 6 Nov. 1678.

2) Dessa ord, som skulle hafva blifvit fällda åt Ranck, förnekas af Riddermarck i dennes *Skrapa* öfver Anecdotes de Suede.

3) *Falkenb.* Sv. Manusc. Fol. 9. Ett bref från P. De la Gardie till M. G. De la Gardie, odateradt, men skrifvet fram på sommaren 1675. Detta bref bär alla spår af

Vid riksdagen 1675 störtades De la Gardie och dermed undanröjdes förnämsta hindret för Gyllenstiernas plan, att som konungens gunstling få rikets styrelse i sin hand. Fram på sommaren 1676 uppnåddes detta mål. Från samma stund blef det också slut på det republikanska sträfvandet; ehuru talet och misstankarna derom ännu många år spökade kring landet, såsom följande kapitel visar.

SJUNDE KAPITLET.

GREFVE BANÉRS ANGIFVELSER MOT GYLLENSTIERNA.

Redan i början af 1675 begynte ofvannämnde för Gyllenstierna ofördelaktiga rykten att sprida sig till flera af de personer, som ägde närmare kännedom om angelägenheterna. Vid samma tid började ock den besynnerliga grefve Banér, att gång på gång hos De la Gardie angifva Johan Gyllenstierna såsom den der i sjelfva verket förehade de mot konungens person och magt riktade stämplingar, som i förestående kapitel blifvit uppräknade. *Johan Gyllenstierna*, sade han, *vill blifva en Cromvell och hafva mig till sin Ireton; men kärleken till konung och fäderneslund tvingar mig att sådant uppenbara* 1). De la Gardie visste ej, hvad han skulle tro eller företaga. Grefve Banérs ord voro i alla händelser föga att lita på; än mindre, då man besinnade, att han var vän och slägtinge till Gyllenstiernorna och just vid samma tid sprang deras ärender. De la Gardie var också mycket försigtig och bad grefven *betänka så-*

---

välmening och den förtroligaste uppriglighet och bevisar tämligen tydligt tillvaron af planer i ofvannämnde riktning.

1) *Rådsprot.* d. 6 Nov. 1678.

väl sakens vigt, som att De la Gardie i följe af sitt ämbete omöjligen kunde förtiga slika angifvelser, hvilka i händelse af rättegång torde blifva svåra att bevisa. Men Banér svarade: *jag ber eders excellens icke komma med någon otidig barmhertighet; ty hvad jag sagt, det kan jag ock bevisa, emedan många andra finnas, som känna den saken.* Efter allt detta kunde De la Gardie icke längre förtiga anklagelsen och ville det troligen ej heller, emedan den gällde hans värsta ovän och svåraste förföljare. Han omtalade alltsammans för konungen, och det i närvaro af Banér sjelf och af kammartjenare-gunstlingen Zacharias Rehnberg. Hvad konungen tänkte eller gjorde dervid, känna vi icke. Händelsen lärer hafva tilldragit sig sommaren 1675.

Nästan i samma vefva inträffade det förut omtalade uppträdet med Widekindi och kort derefter den märkvärdiga riksdagen i Uppsala 1675. Här finner man, besynnerligt nog, Banér stå i nära och förtroligt förhållande till Gyllenstiernorna. Han var den, som sprang deras ärenden och genom sitt talande bidrog att uppreta ofrälseständen emot De la Gardie och förmyndarestyrelsen. Man trodde ock, att det var han, som skrifvit de namnlösa bref, hvilka funnos inkastade i adelns och presternas samlingsrum, och genom hvilka De la Gardie anklagades för högförräderi, enligt hvad vi förut berättat. Likaså tycks grefve Banér hafva stått i nåd hos Karl den elfte sjelf. Han var den, som i kröningståget ledde konungens häst, och öfverallt framtedde han ett kungligt bref med löfte om snar befordran till riksrådsämbetet. Huru nu allt detta kunde stå tillsammans med hans nyss förut inför De la Gardie och mot Gyllenstierna uttalade angifvelser, detta är åtminstone för oss omöjligt att förklara. Men det är hvarken första eller sista gåtan i denna besynnerliga sak och i denna lika besynnerliga mans historia.

Ty knappt hade, såsom förbemäldt är, De la Gardie blifvit genom Gyllenstierna och grefve Banér störtad, och 1675 års riksdag afslutad, förrän samma Banér kom

åter till De la Gardie med samma mot Gyllenstierna riktade angifvelser. Men De la Gardie ville nu ej mer lyssna till hans tal och underhandlingen afbröts.

Efter någon tids tystnad, och vid riksdagen 1678 började grefve Banér att om igen springa till De la Gardie med sina gamla angifvelser mot Gyllenstierna. *Har icke herr grefven omtalat detta för konungen?* frågade De la Gardie. *Jo,* svarade Banér, *det har jag i dessa dagar gjort, och hans maj:t känner hela saken till punkt och pricka.* Då ville De la Gardie ej mer blanda sig deri, utan afbröt också denna gång hela underhandlingen.

Kort derefter uppstod en bitter ovilja mellan grefve Banér å ena, och Gyllenstiernorna å andra sidan, och riksrådet Göran förklarade sig hafva *afsky för en sådan person, som gref Banér var.* Denne i sin förbittring uppsökte nu De la Gardie på dess egendom Kägleholm och började der sommaren 1678 föra alldeles samma språk om Gyllenstiernornas förräderi mot konungen, dock med erkännande af att denne sednare fått af Banér underrättelse om alltsammans. De la Gardie bortvisade honom derföre om igen. Men när rikskansleren i början på hösten 1678 kom till Stockholm, infann sig Banér ånyo med samma tal och samma angifvelser, dock åberopade han nu såsom vittnen vice presidenten Arvid Ivarsson och öfverste Lillie. Han berättade ock för en hop andra personer, att han hos De la Gardie angifvit ett så beskaffadt mål. När denne sednare ändå icke ville befatta sig med saken, kom Banér slutligen till honom och förde med sig öfverste Lillie samt yttrade bland annat följande eftertänkliga ord: *herr öfverste! Jag har för rikskansleren angifvit det ämne, hvarom jag så ofta talt med eder, med Arvid Ivarsson, med grefve Pontus och med flera andra personer. I skolen nu för hans excellens omtala, hvad eder kunnigt är; betänkande, att målet rör konungens och fäderneslandets välfärd. Både i, jag och Arvid Ivarsson äro dödliga menniskor. Vi kunna aldrig med godt sam-*

vete gå hädan, om vi icke förut uppenbarat en så vigtig sak. Hvad Lillie svarade veta vi icke; dock lärer det hafva rört tämligen betänkliga saker. Banér sjelf var visserligen af de flesta ansedd som en oefterrättlig man. Konungen hade dock samma år nämnt honom till den vigtiga platsen att vara guvernör öfver Ingermanland. Hans ord kunde derföre ej helt och hållet föraktas, häldst då han som vittnen åberopade två män af den plats som vice presidenten Arvid Ivarsson och öfverste Lillie. De la Gardie kunde således ej längre förblifva overksam. Han anmälde saken för konungen och i rådet. Ransakning började genast. Arvid Ivarsson och öfverste Lillie bekände åtskilligt, som instämde med Banérs ord; men tillika, att de just från honom fått de flesta af dessa sina underrättelser. Några nya, men smärre punkter kommo dock till. Väl kunde ingenting hufvudsakligt mot Gyllenstiernorna bevisas; men hela målet fick dock ett ganska betänkligt utseende.

Knappt hade rättegången hunnit börjas, förrän Banér afreste till Ingermanland, öfver hvilket landskap han i föregående Mars månad blifvit förordnad till guvernör. Afseglingen skedde omkring den första Nov. och det mot rådsherrarnas vilja 1); ty de önskade, att grefven skulle stadna qvar och bevisa sina angifvelser. Men förgäfves. Han lemnade landet och den af honom sjelf framtvingade rättegången.

Snart fick rådet veta, att grefve Banér återigen försonat sig med Gyllenstiernorna. Det hade tillgått på hans vanligtvis egna sätt. Han hade ställt sig på knä för Johan Gyllenstierna och tömt ett glas vin under önskan, *att så framt han talat illa om herr Johan, måtte han blifva besatt af lika många onda andar, som der funnos vindroppar i glaset.* Från Ingermanland skref han snart derefter och begärde, att Göran Gyllenstierna måtte hos konungen hjelpa honom mot *rådets hat och falska angifvelser* 2).

---

1) *Riksregistrat.* d. 16 Nov. 1678.

2) *Rådsprot.* Oct., Nov., Dec. 1678. *Riksark.* acta historica rör. rådspersoner, mestadels 1670—1688. *Rålamb.* Fol.

Sedan konungen erhållit del af de i ämnet förda protokoller, förklarade han alltsammans för sqvaller och lappri och tillkännagaf, att han sjelf visste, det Banérs angifvelser voro osanna och Gyllenstiernorna oskyldiga. För deras skull och på deras begäran förvisades dock målet till hofrätten 1). Rådet begrep nu, att ingenting mer kunde göras vid saken. De la Gardie uppsatte om densamma en berättelse och rådet tog en afskrift af protokollet, hvilka båda handlingar förseglades och nedlades i riksarkivet 2).

Målet började nu att i hofrätten handläggas. Hufvudpersonen, grefve Banér, var dock i Ingermanland och ville icke på kallelse infinna sig. Han mente, det vara onödigt att för ett sådant *sqvallermål resa öfver Östersjön; ty*, påstod han nu, *jag har för De la Gardie blott yttrat mig samtalsvis och utan några bestämda uppgifter* 3); hvarjemnte han i andra bref öfveröste rådet med så mycket ovett, att dessa nödgades anföra klagomål 4). Mot konungen uppförde han sig föga bättre. Oaktadt han fick sex serskilda befallningar att återvända till Stockholm och der inför hofrätten svara för sina angifvelser, har han dock icke åtlydt tillsägelsen 5). —

70. *Tidö ark.* Pro memoria, om hvad öfverste Lillie i riksrådet bekänt. *Brah*, miscell. Tom. 2 sid. 284. De la Gardies berätt. om Banérs angifvelser. *Falkenb.* sv. manusc. № 9. Samma De la Gardies berättelse, dock något varierad.

1) *Riksregistrat*, Karl den elfte till rådet och till hofrätten d. 28 Dec. 1678.

2) Vi hafva ej funnit dessa handlingar; men troligtvis är det afskrifter ur nämnde De la Gardies berättelse, som förvaras i braheska arkivet på Skokloster och falkenbergska på Brokind.

3) *Riksark.* acta historica rörande rådspersoner 1672—1688. Grefve Banér till rådet: Narva d. 6 Mars 1679.

4) *Rålamb.* Fol. 70. Rådet till Karl den elfte d. 22 Mars 1679.

5) *Riksregistrat.* Karl den elfte till grefve Banér d. 16 Nov. 1678. D. 27 Febr., d. 9 April, d. 10 Maj, den 21 Juli, d. 14 Aug. 1679.

Och likväl! allt detta oaktadt, finnes ej spår, att något ansvar, något straff blifvit utkräfdt för denna hans upprepade olydnad, dessa hans obevista angifvelser. Tvärtom fick han åtnjuta stora och till en del obilliga ynnestbevis. Hans gemål erhöll förlängd besittning på ett stort gods uti Liffland 1); och han sjelf tillåtelse att till en tid slippa betala några sina borgenärer, under det man likväl på samma gång beviljade honom sträng utmätning på åtskillige hans gäldenärer 2) o. s. v.

Så lätt släppte man Banér från detta svåra och vidtutseende mål. För lika godt köp kom också öfverste Lillie från saken. Man ville förmodligen icke hårdare ansätta denne herre, i anseende till hans kärleksförbindelse med konungens syskonbarn, prinsessan Juliana, om hvilket förhållande mera framdeles.

För rådsherrarne blef saken vida oangenämare. Endast tvingade af Banérs envisa angifvelser hade de upptagit målet. Sedermera, och just för denna sak måste, de hålla till godo skamlöst ovett af samma grefve Banér och oförtjenta skrapor af konungen; och detta utan att mot någondera få försvara sig.

Svårast blef det för vice-presidenten Arvid Ivarsson. Mannen hade stora slägtförbindelser och var i sig sjelf ganska duglig, men derjemnte ärelysten, orolig och som svåger med Herman Fleming, fiendtligt sinnad mot riksrådet 3). Under första åren af Karl den elftes regering hörde han också till Gyllenstiernas vänner och fick derunder tämligen reda på nämnde herres förehafvanden och planer. Omkring 1675 tyckes han hafva blifvit skild ifrån partiet, ovisst af hvad anledning. Sedermera umgicks han med Dulle Banéren, och denne å sin sida grundade på Arvid Ivarssons ord flera af sina mot Gyllenstierna riktade angifvelser. Detta invecklade

---

1) *Riksregistrat.* d. 17 Maj 1679.

2) S. st. d. 16 Maj 1679.

3) *Uppsala, Cederhjelmska* Samlingen. Bondeska anekdoterna. Men i *Nordiniana* finnes hans personalia, hvilken tecknar honom som redlig, oegennyttig, ordhållig, försonlig m. m.

honom i rättegången. Målets egentliga upphofsman, grefve Banér, lät man dock slippa ostraffad, nästan ofrågad, såsom vi förut berättat. Mot Arvid Ivarsson användes tvärtom en stränghet, som var mer än laglig. Vi känna ej orsaken till denna förföljelse, men den väckte mycket missnöje. Arvid Ivarsson bad att slippa rättegången; *ty*, sade han, *jag har icke börjat densamma utan blott aflaggt mitt vittnesmål; och detta på konungens befallning och mot försäkran att icke för detsamma lida någon förföljelse* 1). Det oaktadt blef han häftigt angripen i hofrätten, och af dess fiskal. Denne sednare hade dock fordom åtnjutit mycket godt af Arvid Ivarsson. Sedan den hårda inlagan var framlemnad, greps han derföre af ånger och gick till fängelset, till sin fordna välgörare, nedföll för dennes fötter och bad om förlåtelse, och, sade att han blifvit till sin allt för stränga åtgerd drifven genom hotelser till lif, ära och gods. Tillika berättades, att Göran Gyllenstierna sökt med dylika undsägelser skrämma hofrätten, och att båda bröderna hade hos konungen utverkat ett hårdt bref till samma domstol 2). En annan fiskal utnämndes. Det var Karl Lundius, sedermera bekant genom sitt försvar för envåldet 3). Olagligheterna i rättegången måtte hafva varit tämligen grofva, såsom af efterföljande kan ses. Arvid Ivarsson vände sig nemligen till rådet med en skrifvelse, hvari han begärde dess förbön hos konungen. *Jag ville gerna tjena honom dermed*, sade då Nils Brahe, *men jag fruktar, att vårt framträdande skulle snarare stjelpa än hjelpa.* Häruti instämde de öfriga rådsherrarna. Klas Rålamb yttrade sig än bestämdare. *Jag vill*, sade han, *ogerna tala mot hans maj:ts åtgerder; men tycker dock, att man går alltför långt emot herr Arvid Ivarsson, ty han får ej njuta*

1) *Riksark.* acta historica rörande rådspersoner 1672—1688 Arvid Ivarss. till konungen d. 6 Mars 1679.

2) *S. st.* Protokoll i rådet den 17 April 1679 vid Arvid Ivarssons begärda företräde.

3) *Riksregistrat.* d. 20 Jan. 1680.

de fördelar, som lag och rättegångsordning honom tillerkänna 1).

Konungen hade nemligen fått i sitt hufvud, att saken rörde honom personligen, och tog den derföre ganska hett. Två serskilda gånger förböd han rådet blanda sig deri 2). Till målets utredande förordnade han en serskild afdelning i hofrätten, hvilken också derföre skulle åtnjuta serskild lön 3). Sedermera kom till och med befallning, att hofrätten skulle till utförande af denna sak serskildt använda tvenne dagar hvarje vecka 4).

Oaktadt dessa häftiga angrepp kunde man icke åstadkomma något bevis mot den förföljda mannen. Förföljelsen fortfor dock. Den olyckliga vände sig slutligen i ångest och förtviflan till konungen sjelf med en skrift af följande innehåll. *För den död, som vår frälsare lidit, beder och anropar jag min allernådigste konung om befrielse från denna rättegång. Låter för Guds skull gå till eders maj:ts hjerta min hustrus och mina barns knäfall, och de suckar och tårar, som de utan återvändo gjuta!* 5) Det hjelpte ej. Ännu 1682 fortgick rättegången. Jan Gabriel Stenbock anmärkte, att mannen fått en för svår och skymflig dom; och Arvid Ivarsson sjelf klagade öfver vrängd eller vägrad rättvisa 6). Målets slutdom hafva vi icke funnit 7). Men den olyckliga mannen afled redan år 1683. I personalian vågade man öppet säga, *att han varit redlig, oegennyttig, och dertill en man, den der hvarken för skyldskap eller höghet vek åt sidan, vare sig åt höger eller venster* 8).

---

1) *Rådsprot.* d. 11 Febr. 1680.
2) S. st. samt d. 13 Febr.
3) *Reduktions-kansliet.* Liquidations-kommissjons-protokollet d. 15 Sept. 1681.
4) *Svea Hofrätts arkiv.* Karl den elftes bref till hofrätten d. 25 Febr. 1680.
5) *Riksark.* Svenska måns bref.
6) *Rådsprot.* d. 13 och 26 Juli 1682.
7) Icke heller de ransakningsprotokoll, som blifvit med Arvid Ivarsson förda.
8) *Nordin,* personalia öfver v. presidenten Arvid Ivarsson.

Så slutades denna märkvärdiga och högst besynnerliga sak. Gåtlik är den långa och svåra förföljelsen emot Arvid Ivarsson. Men nästan alldeles oförklarligt är förhållandet med grefve Banér. Den djerfhet och envishet, hvarmed han framtrugade sina beskyllningar; — den lättsinnighet, hvarmed han återtog dem; — den nära vänskap, han plägade och fick pläga med Gyllenstiernorna under samma tid, som alla visste, att han hos De la Gardie anklagade dem på lif, ära och gods; — den strafflöshet, han för allt detta fick åtnjuta; — de nådebevisningar, som honom vederforos, oaktadt hans oefterrättliga uppförande. I sanning! vi kunna icke gifva någon tillfyllestgörande förklaring, hvarföre Gyllenstierna tillställde, Banér verkställde och konungen belönade detta besynnerliga upptåg. Dessutom; ena parten, De la Gardie, var, vi nödgas säga det, icke fullt pålitlig i sina uppgifter. Andra parten, Johan Gyllenstierna, var, enligt allas sammanstämmande intyg, en så besynnerlig blandning af sanning och osanning, att ingen visste i hvad mån hans ord voro trovärdiga eller ej. Mellanlöparen, gref Banér, var sjelf så fullkomligt oefterrättlig både till uppgifter och handlingssätt, att man af ingendera kunde draga någon säker slutsats. Det är dock dessa tre personers handlingar och berättelser, i synnerhet De la Gardies, som utgöra enda ledningen för omdömet. Detta måste fördenskull blifva ganska osäkert och vacklande. Var hela saken måhända blott ett infall af Banérs eget och underliga hufvud? Men hvarför blef han då ej allvarligen näpst för anställandet af ett dylikt oväsende? och hvarföre gick man tillväga med så mycken stränghet mot den mindre skyldige Arvid Ivarsson? — Gissningsvis skulle man ock kunna våga den förklaringen, att Gyllenstierna framlockat Banér till dessa besynnerliga och återupprepade anklagelser; och att afsigten varit att dermed blanda bort korten och genom oefterrättligheten af Banérs uppförande och angifvelser kasta ett förvillande sken af löjlighet och otrolighet öfver det eljest så allmänna ryktet om Gyllenstiernornas

äldre och republikanska planer. Men äfven denna förklaring har många och stora svårigheter. Framdeles torde man upptäcka nya handlingar, som föranleda ett annat och både sannolikare och säkrare omdöme öfver det underliga uppträdet.

ÅTTONDE KAPITLET.

JOHAN GYLLENSTIERNAS SEDNARE PLANER.

Det är en stor skilnad mellan Johan Gyllenstierna före och efter året 1676, mellan den fordna motståndsmannen och den sedermera allrådande ministern. Den förres planer åsyftade att antingen som gunstling eller som statsomhvälfvare bemägtiga sig rikets styrelse. Den sednares planer afsågo, huru han skulle bibehålla den nu redan vunna magten och tillika, huru och på hvad sätt den skulle till fäderneslandets bästa användas.

I förra hänseendet eller för magtens bibehållande, använde Gyllenstierna samma medel, som för dess vinnande. De flesta fäderneslandets utmärktaste män blefvo af honom dels hos konungen förtalade, dels från konungen under allehanda svepskäl aflägsnade. Detta träffade således just de dugligaste, de bästa, en O. W. Königsmarck, Nils Bielke, Klas Rålamb, Knut Kurck, Henrik Falkenberg m. fl. Vid förberedelsen till 1680 års riksdag få vi framdeles se, med hvilken förening af slughet och djerfhet, Johan Gyllenstierna i detta hänseende gick till väga. Rådet visste han att fortfarande och nästan helt och hållet utestänga från konungens förtroende och omgifning, så att ofta långa tider gingo förbi, utan att någon enda af dem, undantagande Johan Gyllenstierna sjelf, fanns vid Karl den elftes sida. I rådets ställe omgaf han konungen med antingen krigare, som icke blandade sig i statsärenden, t. ex. en Ascheberg och Dahlberg; eller ock med sina egna slägtingar, t. ex. Gö-

ran och Kristofer Gyllenstierna; eller sina enskilda vänner och vapendragare, t. ex. bröderna Wachtmeister; eller ock sina undergifna handtlangare, t. ex. Örnstedt, Hoghusen och Renskiöld. För att från konungen utestänga alla möjligtvis vådliga personer har han, såsom förbemäldt är, underhållit och begagnat den skygghet för städer och större folksamlingar, hvilken i så hög grad utmärkte Karl den elfte. Från April 1676 till slutet af Februari 1680, d. v. s. under nära fyra års tid, besökte konungen ingen enda gång sin hufvudstad och dervarande ämbetsverk. Tre af dessa vintrar tillbragtes i Skåne; och detta icke i någon stad utan mest på det ensamma Ljungby, och större delen af den fjerde vintern likaledes på Kungsör. Till inteldera af dessa ställen kunde någon komma; eller åtminstone icke derstädes qvarstadna utan den allrådande gunstlingens vilja och vetskap. Det blef sålunda lätt att från konungen undanhålla såväl de personer som de upplysningar, hvilka voro ofördelaktiga för det rådande partiet. Att dessutom Gyllenstierna sjelf skulle vinna konungens personliga välvilja, var temligen naturligt. Deras lynnen hade många likheter; kraften, ihärdigheten, enkelheten i lefnads- och råheten i umgängssätt. Man påstod, att Johan Gyllenstierna genom sitt exempel bidragit till utvecklandet af den häftighet och grofhet, som så ofördelaktigt utmärkte Karl den elfte. Men denne sednares ynnest var icke blott en verkan af Gyllenstiernas stämplingar och fel, utan ock af dess i andra hänseenden utomordentligt stora egenskaper. Få undersåtare hafva med mer kraft och framgång arbetat för konung och fäderneslaud; och Karl den elfte var den man, som både insåg och visste värdera sådana förtjenster. Också var Gyllenstierna hos honom helt och hållet allrådande. Det säges, att denne sednare stundom fattade och utförde tämligen vigtiga beslut utan att ens fråga konungen derom; men att tvärtom konungen aldrig beslöt någon betydligare åtgerd, utan att förut öfverlägga den

med Gyllenstierna; och att han till och med aldrig ville höra en enda anmärkning mot denne sin gunstling. Huru långt blindheten i sistnämnde hänseende gick, inses af ofvanstående berättelser om kammardeputationen och om grefve Banérs angifvelser.

Under Johan Gyllenstiernas allmagtstid hafva flere hans anhörige åtnjutit många bevis af konungens nåd och frikostighet. Brodern Göran Gyllenstierna blef, såsom sagdt är, förhjelpt till öfverståthållareplatsen och till ledningen af flottans angelägenheter. Tillika erhöll han flere icke obetydliga gåfvor eller förläningar 1). Likaså fick Gyllenstiernornas mor, Anna Skytte, dels bekräftelse, dels tillökning på förut erhållna förläningar 2). I allmänhet finnas dock inga spår, att Johan Gyllenstierna af personlig egennytta tillskansat sig någon olaglig eller öfverdrifven förmån. De många och bittra fienderna hafva mot honom framkastat en mängd förolämpande t. o. m. ärerörigа beskyllningar; men deribland finnes dock aldrig anklagelsen för girighet eller egennytta. Alla de utrikes sändebud, som tid efter annan uppehöllo sig i Sverge, försäkra enstämmigt, att Johan Gyllenstierna med harm och förakt bortvisade hvarje anbud af främmande magters penningar. Af kronan mottog han få och, som det tyckes, blott obetydliga fördelar. Deremot har han vid vigtiga tillfällen, serdeles under beskickningen till Köpenhamn 1680, nästan utblottat sig sjelf genom omkostnader och förskotter; och han dog kort derefter utan att efterlemna någon serdeles förmögenhet 3). Grunddraget i hans lynne var icke låg penningelystnad, icke fåfänglig och flärdfull ärelystnad, utan en herrsklystnad, så våldsam, att den till slafveri under sig nedkufvade alla andra och slutligen äfven honom sjelf.

---

1) *Riksregistrat.* 1678.

2) S. st. d. 26 Juni och 23 Nov. 1678.

3) *Redukt.-Kansliet,* Stora Kommissjons protokoll d. 17 Nov. 1681.

Samtiden talade ofta om gunstlingen Johan Gyllenstiernas stora omkring 1680 tillämnade planer; men man har om desamma ingen säker och utförlig kännedom. Upphofsmannen mognade för döden, innan planerna mognat för verkställigheten; och de efterlemnade papperen fördes genast till Karl den elfte och blefvo troligen lågornas rof, när Stockholms slott år 1697 afbrändes. Med ledning af spridda anteckningar kan man dock någorlunda leta sig fram till den plan, Gyllenstierna för fäderneslandets styrelse uppgjort. Den tyckes hafva omfattat följande beståndsdelar.

I Sverges förhållanden till utrikes magter beträdde Gyllenstierna en helt och hållet egen och ny bana. Han öfvergaf de eröfringsplaner, de tankar på Östersjö-välde, som utmärkt Gustaf Adolf och Karl den tionde. Han påstod tvärtom, att Sverge hade af sina tyska landvinningar, Pommern, Wismar och Bremen mer skada än gagn; ty kostnaden för deras besättningar och förvaltande öfversteg vanligen deras afkastning; hvarförutan de också invecklade moderlandet i hvarje europeiskt krig. År 1675 gladde han sig åt tyska fälttågets motgångar, hvilka han hoppades skulle tvinga Sverge att afstå dessa olycksbringande landskap. Han aktade några nederlag och ett par vidriga fälttåg mindre, än alla de olyckor, som nämnda besittningar fortfarande skulle ådraga fäderneslandet. I sammanhang härmed ville han upplösa det gamla förbundet med Frankrike, hvilken sednare magt städse inryckt Sverge i de stora krigen, och detta mer till Frankrikes än till Sverges fördel. — I stället för nyssnämnde vådliga besittningar söder om Östersjön ville han tillbyta sig Norge. Planer på Dannemark omtalas äfven; dock mera obestämdt. Giftermålet emellan Karl den elfte och danska prinsessan skulle medföra en i framtiden möjlig arfsrätt till nämnde rike; och Landskrona med sin föreslagna utvidgning och befästning ansågs ämnad till hufvudstad för detta, det sydliga Skandinavien. De tre nordiska rikenas förening hade efter Kalmare-Unionens olyckliga utgång blifvit en för Svenskarna ser-

deles förhatlig tanka. Deras ovilja mot Danmark och mot alla unionsplaner underhölls och äggades, dels af de många häftiga krigen, dels af Wasahusets slägtpolitik. Sverges lösslitande från den misslyckade föreningen var nemligen en af dessa stamfaderns odödliga förtjenster, som kastade sin glans öfver alla hans ättlingar. Hvarje tanke på en ny nordisk union var, så tyckte de flesta, ett uppror mot, ett ogillande af Gustaf Wasas lysande storverk. Johan Gyllenstierna var den, som först vågade bryta denna redan då mer än hundraårsgamla fördom. Inom hans hufvud uppstod för första gången den förnyade tanken på Skandinaviens enhet, hvari den tiden ingick äfven Finnland, som genom svensk bildning, genom svenska nybyggare och genom fyrahundra års gamla minnen kunde anses tillhöra den gemensamma folkstammen. Finnland, Sverge, Norge och Dannemark skulle tillsammans utgöra det skandinaviska norden; inom sig lyckligt och enigt, och genom hafvet både beskyddadt från främmande våld och befriadt från tvånget att deltaga i främmande tvister. Se der den väldiga tanke, som tyckes hafva föresväfvat Johan Gyllenstierna!

I rikets inre styrelse hade han också helt olika åsigter mot de hittills gällande. I stället för nästförflutna tiders bemödande att i prakt och slöseri täfla med rikare folk, ville han införa en sträng hushållning och ett allvarligt verkställande af reduktionen. Han sökte derigenom tvenne mål; det ena att krossa den af honom hatade högadeln; det andra att öka rikets inre styrka, så att det skulle af egna krafter mägta underhålla en betydlig krigshär. Både härigenom och genom befrielsen från deltagandet i de europeiska krigen, skulle fäderneslandet ej längre behöfva förnedra sig till det hittills så vanliga sökandet efter underhållspenningar från utländska hof; ett tiggeri, som illa öfverensstämde med det stolta språk, Sverge förde, och med det i öfrigt ärorika sätt, hvarpå det uppträdde bland de andra europeiska magterna.

Som medel att vinna detta ändamål var, som sagdt är, en sträng reduktion påräknad. Man kunde dervid med mycken säkerhet likaledes påräkna ett häftigt motstånd af svenska högadeln. Det låg derföre i Gyllenstiernas plan, att från rikets vigtigare ämbeten, så mycket möjligt var, utstänga de svenska högadliga ättlingarna och i deras ställe använda est- och liffländningar, hvilka såsom i visst hänseende främlingar ansågos blifva mer lydiga verktyg åt konungamagten och reduktionen. Vi veta, att Karl den elfte också framdeles åtminstone till en tid följde samma åsigt.

En mer enskild sida af Gyllenstiernas planer afsåg uteslutande Sverges nyvunna södra landskap, Skåne, Halland och Blekingen. Han sjelf blef utnämnd till general-guvernör öfver nämnde orter och det med en magt, som var oberoende af kollegierna och underkastad blott konungen. En mängd åtgerder vidtogos för att i besagde landskap sammandraga och på en punkt förena betydliga krafter. Der skulle krutbruk och gevärsfaktorier anläggas, och man beslöt, att flottan borde från Stockholmsskären flyttas ned till Karlskrona. Till medelpunkt för detta det sydliga Sverge, eller måhända sydliga Skandinavien, hade man utsett Landskrona. Staden skulle så vidgas, att den kunde rymma 1500 borgare. Der utsågs plats för residens, bank, mynthus, biskopshus, akademi och boställen åt professorer och lärare. Det hela skulle omgifvas af starka fästningsverk. Dahlberg uppgjorde öfver allt en ritning, som till och med blef af konungen formligen gillad 1). Johan Gyllenstiernas kort derefter inträffade död afbröt verkställigheten.

Johan Gyllenstierna hade, innan han sjelf kom till väldet, varit anklagad för republikanska planer. Seder-

---

1) Uti *Ingeniör-korpsens arkiv* i Stockholm finnes öfver det tillämnade Landskrona Dahlbergs sjelfva planritning, på hvilken Karl den elfte egenhändigt har d. 10 Maj 1680 i Halmstad påtecknat sin approbation.

mera beskylldes han, ena gången att vilja införa republiken, andra gången att arbeta för det konungsliga enväldet. Vi anse den sednare uppgiften troligast. Gyllenstierna hade blifvit allrådande gunstling; och ville väl derföre, att hans herre skulle blifva allrådande konung. Det var också Gyllenstierna, som uppgjorde hela planen till 1680 års riksdag, vid hvilken enväldet verkligen infördes. Hvad Gyllenstierna åsyftade för sedermera kommande tider, är ännu och lär alltid förblifva en ogenomtränglig hemlighet. Den uteslutande magt, Gyllenstierna tillskansade sig; de många och stora förändringar, han åsyftade; de listiga stämplingar, han sjelf tillät sig mot fruktade medtäflare; allt detta skulle naturligtvis uppreta många och bittra fiender, hvilka sökte på allt sätt svärta honom och hans gerningar. Det gamla talet om hans republikanska planer blef derföre upptaget och vidare utbildadt. Man påstod derjemnte, att han ville göra konungen förhatad, dels genom en öfverdrifven reduktion; dels genom svenska herrars tillbakasättande för liffländningarna; dels genom att inkasta konungen i ett utsväfvande lefnadssätt, hvartill jagt- och kammargunstlingen Axel Wachtmeister skulle användas. Man påstod ock, att han sökte hindra Karls giftermål, på det att vid konungaättens utgång republiken skulle så mycket lättare kunna införas. Man påstod till och med, att Gyllenstierna ville för samma afsigt påskynda konungens frånfälle genom att inlocka honom i en mängd vågsamma och halsbrytande företag, lekar, fälttåg och strider. Man påstod, att de omtalda åtgerderna med Skåne, Halland och Blekingen åsyftade att för alla möjliga händelser skaffa Gyllenstierna en egen, fast och oberoende ställning. Dessa och dylika rykten och beskyllningar förekomma öfverallt i de årens bref och skrifter. Som bevis på samtidens tankar och tal hafva vi också låtit dem här inflyta. Sjelfva anse vi dem dock 1) som

1) Flere af dem vederläggas ock af Riddermarck i dess *Tjenliga Skrapa* öfver Anecdotes de Suede. Se *Rålamb.* saml. Fol. 41.

dikter eller misstydningar, vanliga alster af den afund och det förtal, som alltid följer en mägtig gunstling i spåren. På alla sidor omgifven af detta hat och af denna afund, hade Gyllenstierna intet annat stöd än sin konung och dess förtroende. Skulle då den kloke mannen velat undanrödja samma sin konung, samma sitt enda stöd? Sådant är osannolikt, otroligt; — och dock troddes det af stora hopar förblindade partimän. Gyllenstierna sjelf insåg dock klart sitt beroende af konungen, och vid denne sednares hotande sjukdom år 1679 1) blef Gyllenstierna af ångest för utgången så häftigt gripen, att han sjelf och endast af denna orsak lades på sjuksängen. Denna talande omständighet kunde likväl icke öfvertyga sinnena; ej heller det outtröttliga nit, den utomordentliga framgång, hvarmed Gyllenstierna arbetade för sin herre och sitt land. Det hette ändå, att han af vildhet och egennytta ville störta konungen och göra sig sjelf till herre öfver fäderneslandet.

Efterverlden har svårt att bedömma en man af så underliga egenskaper och i synnerhet af så djup förställning som Johan Gyllenstierna. Allmänt ansågs han vara i högsta grad falsk och opålitlig. Samtidens yttranden voro i denna punkt ganska hårda. Det hette t. ex., *att Gyllenstierna aldrig höll sig vid sanningen; — att han var en bland de falskaste menniskor, man kunde träffa; — att i hans uppförande korsade sig motsägande spår af trohet och förräderi; — att hela hans väsende var en så besynnerlig blandning af lögn och uppriktighet, att ett säkert omdöme om hans person blef nästan omöjligt, o. s. v.* Det öppenhjertiga, eller rättare sagdt, framfusiga och grofva sätt, som han af naturen hade och kanske med flit bibehöll, troddes af många vara antaget endast för skens skull och för att så mycket lättare narra de godtrogna. Sjelf brukade han med grofva eder bedyra sitt ärliga och uppriktiga sinnelag; men icke ens på sådant sätt kunde han vinna förtroende.

---

1) Se del. XV sid. 174.

Hans fiender gjorde sig tvärtom lustiga öfver dessa svordomar och försäkringar, och en spefogel sade: *herr Johan Gyllenstierna bedyrar sig alltid vara en ärlig man; men han kan derpå icke åberopa något annat vittne än djefvulen.* Dessa beskyllningar finner man tyvärr esomoftast bestyrkta genom talande exempel ur Gyllenstiernas egen lefnad. Otacksamhet, falskhet och stämplingar äro mörka och outplånliga skuggor på hans bild.

Om det gällde att trotsa motsägelser, tvister och fiender, kunde ingen äga ett mer oförskräckt, mer oböjligt mod än Johan Gyllenstierna. Icke så, när det gällde att trotsa kulorna och svärden. Att han bevistat någon sådan strid, derpå känna vi blott få exempel. Ett deribland var slaget vid Lund. Genast i början af detsamma och när venstra flygeln blef tillbakadrifven, flydde han från slagfältet.

Hvad fel, som ock må ligga Johan Gyllenstierna till last, så är dock hvarje vän af fosterlandet och af menskligheten skyldig honom stor och evärdlig tacksamhet. Det var ändå han, som förnämligast bidrog att sätta en dam mot riksförmyndarnes och i synnerhet mot De la gardiska partiets misshushållning. Det var han, som under samma tid mot grefvarnas och de högadliga slägternas obilliga anspråk talade för rättvisa och menniskovärde. Det var han, som genom sitt kraftiga uppträdande i så betydlig mån och i så mångfaldiga hänseenden bidrog till den lyckliga utgång, som de skånska fälttågen erhöllo.

NIONDE KAPITLET.

JOHAN GYLLENSTIERNAS DÖD.

Flere af Johan Gyllenstiernas mycket omtalade planer skulle gå i verkställighet vid riksdagen 1680. Re-

dan hade man dertill vidtagit en mängd förberedande åtgerder. De flesta, af hvilka man kunde vänta något svårare motstånd, voro på ett eller annat sätt aflägsnade, och Gyllenstierna hade med konungen uppgjort ett ordentligt förslag, på hvad sätt och genom hvilka personer de ifrågavarande punkterna skulle vid riksdagen genomdrifvas. Man säger t. o. m., att han för bättre minnes skull hade åt konungen öfverlemnat en skriftelig uppsats öfver hela planen. Det återstod blott några få månader, innan ständerna skulle sammanträda och de länge förberedde åtgerderna gå i verkställighet.

Men då, och i början af Juni 1680 blef Johan Gyllenstierna angripen af en så häftig sjukdom, att de flesta snart nog anade en olycklig utgång. Den till kropp och själ jettestarka mannen hoppades dock i det längsta att kunna besegra äfven döden. Inom kort kände han dock verkningarna af allbetvingarens magt. Men till och med i denna mörka stund gladde sig den herrsklystne anden i hoppet att ännu ur grafven kunna styra sin konung och sitt fädernesland. *Jag vet,* sade han, *att i alla fall skall Sverge komma att under många år regeras efter de grundsatser, jag uppgifvit.* Sjukdomen, det var en hetsig feber, utvecklade sig med härjande fart och efter några dagars strid emot densamma dukade Gyllenstierna under och afled den 10 Juni. Först åtta år derefter blef han begrafven. Obestämda rykten om förgiftning spriddes snart, och många inom slägten fästade sig dervid. Alltsammans bestod dock i blotta gissningar. Inga bevis, inga gerningsmän ha kunnat ens på höft uppgifvas.

Ryktet torde väl ha uppkommit af det allmänna hat, för hvilket man visste Gyllenstierna vara föremål; likasom af det allmänna jubel, som hans död förorsakade. Om sådana känslor vittna alla den tidens bref och handlingar; likaså en hop utkommande smygskrifter. Man kringspridde t. ex. några så kallade *bref, af den bortgångne Johan Gyllenstierna, skrifna i helvetet, och ställda till hans efterlefvande vän och handtlangare,*

Johan Rehnskiöld. En annan dylik skrift föreställde De la Gardie 1) bredvid Lazarus i Abrahams sköt; men Johan Gyllenstierna hos den rike mannen i pinorummet, och der uttalande den sednares varningar till de efterlemnade broderanhängare. Till och med fordna vänner deltogo i det bittra häcklandet. En ovanligt stor komet, det var den Halleyska, syntes under följande vinter på himlahvalfvet. Den vidskepliga tiden undrade, hvad det kunde betyda, hvad det kunde vara? *Det är,* inföll Dulle-Banéren, *det är ingenting annat än herr Johan Gyllenstiernas person.*

Gud vill inte ha'n
Och fan vill inte ta'n

och derföre sväfvar han deruppe mellan himmel och jord 2).

Blott en eller annan bland äldre tiders författare uppträdde till den aflidnes försvar 3). Men flere utländska ministrar, hvilka för öfrigt talade ganska illa om Johan Gyllenstierna, erkände dock, att konungen sent, om någonsin skulle finna hans like i förstånd, duglighet och kraft. Axel Wachtmeister, fast utan alla slägtförbindelser med den bortgångne, anlade dock sorgedrägt vid dess död, och rådde konungen att göra på samma sätt. Karl insåg äfven ganska tydligt sin stora förlust; och ofta och länge efteråt hörde man honom bittert klaga öfver den inträffade olyckan.

Vid underrättelsen om Gyllenstiernas död lät konungen genast försegla och till sig upphämta alla dess efterlemnade papper. De blefvo af Karl sjelf tagna i förvar och uppgingo troligen i rök, när Stockholms slott 1697 afbrändes. Innehållet har derföre icke blifvit bekant; och detta är, såsom vi redan anmärkt, troligen

---

1) Kanske menades dock med det i smygskriften förekommande ordet »*Drots*» den nyss döde P. Brahe.

2) *Linköp.* Erik Lindskiölds lefverne 4:o.

3) En sådan är Riddermarck, författare af *Tjenlig skrapa* öfver Anecdotes de Suede, se *Rålamb. saml.*

orsakerna till det mörker, som ännu i många fall hvilar öfver Johan Gyllenstierna och hans planer.

Dessa sednare hafva dock i flere år föresväfvat Karl den elfte och på honom utöfvat stort inflytande. De började dock snart motarbetas af Bengt Oxenstierna. Äfven denne herre hade af den bortgångne gunstlingen blifvit förtalad och aflägsnad. Äfven han var således en bland dess ovänner, och numera kommen till magt, iakttog han tillfället att nedsätta sin fiendtliga företrädare och dess grundsatser.

Det mångsidiga förtroende, Johan Gyllenstierna ensam innehaft, blef efter hans död deladt på flere olika personer. Åt Bengt Oxenstierna lemnades utrikes ärenderna; åt Klas Fleming reduktionen; åt Sten Bielke kammarväsendet; åt Rutger Ascheberg Skåne, Halland och Blekingen; åt Hans Wachtmeister flottan och Karlskrona; åt Axel Wachtmeister kamratskapet i jagt och dagligt umgänge. Ingendera mägtade dock vinna något uteslutande förtroende. Johan Gyllenstierna var och förblef den sista allrådande gunstlingen hos Karl den elfte. Också i detta hänseende utgör året 1680 en märkelig vändpunkt i konungens historia. Oaktadt den sjelfrådighet Karl från och med hösten 1675 började utveckla, hade han dock äfven sedermera varit hufvudsakligen ledd af en eller annan bland sina gunstlingar. Från 1680 var det han sjelf, som styrde både sin egen person och hela riket. År 1672 blef den sjuttonåriga ynglingen i orden förklarad myndig; år 1675 och vid det tjugonde året började han känna och pröfva sin magt; men först år 1680 och vid 25 års ålder var det, som han i sjelfva verket framstod såsom en fullmyndig och sjelfregerande konung.

ANDRA AFDELNINGEN.

REGEMENTS-FÖRÄNDRINGEN

ELLER

ENVÄLDETS INFÖRANDE.

TIONDE KAPITLET.

INLEDNING.

Allmänna historien visar, huru under detta och föregående tidehvarf konungamagten blef i de flesta europeiska stater betydligen utvidgad. Den hade förut varit inskränkt hufvudsakligen genom de högre samhällsklasserna, hvilka vanligen voro talemän för den medborgerliga frihet, som då förefanns. I allmänhet anträffades förnämligast inom dessa stånd de kunskaper och den magt, som fordrades för att värdera och skydda en friare statsförfattning. Men det inflytande, dessa statens högre beståndsdelar sålunda ville bibehålla åt sig sjelfva, det samma sökte de å andra sidan alltför ofta att undanhålla för de lägre stående samhällsklasserna. Uppåt försvarade de sin egen frihet mot konungarnas envåldsmagt; nedåt förtryckte de samma frihet, då den hos lägre stånden ville göra sig gällande. Hvar enskild person bland dessa sednare erfor på sin plats och i sin krets ofta nog ett bittert obehag och förtryck af öfvermagten och öfvermodet, ja, till och med af den välvilliga och milda

öfverlägsenheten hos de adliga herrar, med hvilka ofrälsemannen kom i daglig beröring, och hvilka för sin börd fordrade den aktning och undergifvenhet, som dock flere bland dem icke genom sin personlighet kunde förtjena. Denna orättvisa blef olidligare i samma mån, de lägre ståndens känsla af rättvisa och menniskovärde utbildades genom den upplysning, som mer och mer spridde sin dager öfver folken. Adelsmannen, också då han med sans och mildhet begagnade sin öfvermagt, var dock i ofrälse ögon en förman, hvars välde icke grundades på sakens rättvisa eller personlig förtjenst utan blott på bördens tillfällighet. Naturligtvis blef också denna liksom all annan magt ofta missbrukad; och deraf växte ofrälse-missnöjet än högre. Man ville häldre underkasta sig en gemensam om också enväldig öfverhet, än att hvar skulle i sin krets nödgas buga för en eller flere småherrar. Man skänkte gerna bort sina egna större eller mindre medborgerliga friheter, endast man på samma gång fick se de afundade och med eller utan skäl hatade öfre samhällsklasserna nedtvingas till likhet med de lägre. Det allmänna tänkesättet uttalade sig derföre mer och mer för ett sådant konungamagtens ökande, och denna åsigt genomgick en stor del af den tidens både vitterhet och vetenskapliga afhandlingar. Så i allmänhet bildades den tidsanda, som i flere europeiska stater mellan konungarna och ofrälsemännen knöt det förbund, hvilket vid ifrågavarande tid lemnade envåldsmagten i de förras händer.

Till norden hunno dessa åsigter och deras följder något sednare än till det södra Europa. De framträngde hit förnämligast omkring den tidepunkt, vi nu gå att framställa. År 1660 blef i Dannemark adelns politiska öfvervälde krossadt och konungen upphöjd till ett obegränsadt envälde. Kurfursten Fredrik Wilhelm i Brandenburg ökade likaledes regentens magt och beröfvade flerestädes sina undersåtare, och i synnerhet adeln, de fri- och rättigheter, dessa förut kunnat mot fursteväldet uppsätta. Något dylikt spordes äfven i Ryssland, när tsar

Feodor lät offentligen förbränna de så kallade Rasrjädsböckerna, på hvilka ryska högadelns fri- och rättigheter till en del grundades.

Så var Sverge på de flesta sidor omgifvet af exempel på regenternas stigande och adelns fallande magt. Äfven inom fäderneslandet funnos många frön till samma förändring. Det är sannt; Sverges bönder och ofrälsemän hade aldrig på långt när varit så politiskt förtryckte som i grannrikena; ty svenska bondens och ofrälsemannens rätt att deltaga i rikets allmänna öfverläggningar var dem alltid lagligen tillerkänd, om ock utöfningen i vissa fall eller tidsskiften inskränktes. Svenska adelns husbondemagt öfver sina egna underhafvande hade ej heller någonsin varit så förtryckande, som i grannstaterna. Ehuru således i mycket mindre mån, så funnos dock äfven inom vårt fädernesland samma slags anledningar till konungamagtens utvidgning och till ofrälseståndens missnöje mot adeln. I fjortonde delen af detta arbete 1) hafva vi sökt utförligen framställa, huru dessa gäsningsämnen under Karl den elftes förmyndare mer och mer mognade till det blifvande utbrottet. Hänvisande dit, vilja vi dock till ämnets närmare utredande här tillägga några ytterligare anmärkningar.

Under en tiderymd af vid pass hundrade år hade svenska adelns jordegendom blifvit mer och mer ökad genom regeringarnas dels gåfvor, dels försäljningar af kronogods och skatteräntor. Ungefär $^5/_6$ af rikets jord befann sig vid nu ifrågavarande tid i adelns ägo. Förhållandet mellan detta och de öfriga ståndens förmögenhet kan någorlunda bedömas af summan på bevillningarna. Åren 1675 och 1678 stego dessa för adeln till, första riksdagen fem, andra riksdagen nära fyra gånger så mycket, som för prest- och borgerskapet tillhopa 2), och år 1678 till nära åtta gånger så stor summa,

1) Sid. 116—140.

2) *Nord.* Bevillningen 1675 steg för adeln till 266,726, för presterna till 11,953 och för borgerskapet till 38,779, allt

som hvad hela det fria bondeståndet beviljade för året **1681**. Adeln var således det stånd, som utan all jemnförelse ägde största delen af Sverges jord och betalade största delen af dess skatter. Det var också på detta förhållande och icke blott på egenskapen af frälsebörd, som några bland adeln grundade sitt då och då uttalade anspråk, att icke kunna vid riksdagarna öfverröstas af de tre andra stånden, hvilka tillsammans hvarken ägde på långt när så stor del i Sverges jord eller betalade så stor del i dess skatter, som adeln ensam. Också hördes här och der adeliga anspråk, som gingo än längre. Man talade om orimligheten deraf, att den okunnige bonden deltog i öfverläggningar och beslut om sådana allmänna ärender, hvilkas bedömmande dock påtagligen var för honom en omöjlighet. En och annan tyckte, att adeln ensam borde vårda statens angelägenheter, och att ofrälsestånden borde lika litet i Sverge, som i några bland grannstaterna, deltaga i riksdags-öfverläggningarna. Presterna, hvilka i spetsen för ofrälsestånden satte sig emot dylika anspråk blefvo föremål för mången adelsmans häftiga ovilja. Vid **1680** års riksdag yttrades på riddarhuset, att adeln kunde gerna påtaga sig de lumpna skatter och bevillningar, som presterna erlade, så att dessa ej mer behöfde kallas till något riksmöte 1).

Om dessa förhållanden fått obehindradt fortgå i ännu ett halft eller helt århundrade, skulle all Sverges jord troligen hafva kommit i adelns händer, och alla Sverges ofrälse-innevånare blifvit förvandlade till adelns

---

d. smt. Vid riksdagen 1678 steg bevillningen för adeln till 470,000, för presterskapet till 30,000 och för borgerskapet till 100,000 d. smt. Den vid riksdagen 1680 för 1681 gifna bevillningen steg för adeln till 155,514 d. smt. (Gref- och friherrskap och en mängd gods voro nu indragna); för presterna till 18,092, för borgerskapet till 130,075, för landets skeppshjelp till 93,114, för bergslaget till 40,000. Summa 436,795 allt d. s. Böndernas bevillning steg enligt en annan uppgift för 1681 till 60,000 d. smt. och för 1682 till 30,000 samma mynt.

1) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1680 d. 21 Nov.

åbönder eller torpare, hyresgäster eller inhysesbjon 1). Nästa steg, det möjliga, det troliga, hade varit lifegenskapens införande. Adeln lockades af exemplet i grannstaterna, Dannemark, Tyskland, Polen och Ryssland. En och annan lät också förnimma ditåt syftande anspråk, t. ex. att en dräng eller piga icke skulle få taga tjenst på något annat ställe än under det gods, på hvilket de blifvit födda. — Lätt är att förstå, med hvad ögon dessa förhållanden, denna framtid skulle betraktas af Sverges ofrälsestånd, hvilka ännu både i lag, häfd och minne hade qvar alla en fri medborgares rättigheter.

I dagliga sammanlefnaden lät adelns öfvervälde känna sig på ett sätt, som nödvändigt måste reta ofrälsemännen och sådant ju mer dessas känsla af rättvisa och menniskovärde utbildades. Ännu qvarstod det gamla påbudet, att om adelsman utan konungens bifall toge ofrälse hustru, skulle deras barn hvarken njuta adelsskap eller adeliga arfvegods. Ännu och långt efteråt fick sockenstämma ej hållas, utan att hvarje inom församlingen boende adelsman derom med serskildt bud var underrättad. Till hvarje kyrka skulle vara trenne nycklar; den ena innehade presten, den andra de ofrälse; och den tredje de frälse socknemännen. Det blef ett bruk, att högskolan i Uppsala valde till rektor någon ättling af de högadliga slägterna, och vår äldre vitterhet flödar af en mängd smickrande lofsånger, skrifna till sådana ynglingars ära 2). Dessa och många dylika omständigheter underhöllo hos adeln ett stötande öfvermod, samt ingaf dem förakt för ofrälsestånden och nära nog för hvarje annan sysselsättning än vapnens, hvarje annan ära än vapensköldarnas. Då Sven Ribbing i ett envige blef af en civil ämbetsman sårad till döds, harmades han icke så mycket öfver sin blifvande bortgång, som deröfver, *att han fallit, icke för en kavaljer, utan för en bläckmästare* 3).

---

1) Jfr Del. X, ss. 68, 69; Del. XIV, s. 133.
2) *Linköping.* Carmina Poet. Svec.
3) *Nord.* Karin Wallenstedt till Edvard Ehrensteen d. 10 Maj 1673.

Ofrälsemännen retades än mer genom den egennytta och de olagligheter, till hvilka många af adeln gjorde sig skyldiga. Det berättades om säterier, som skyddade ej mindre än 60 till 70 försvarskarlar och deribland både tegelslagare och tegeldrängar, fastän på egendomen icke fanns något tegelbruk 1). När frälseman köpte bergs- eller jernbruk af ett eller annat slag, hände det stundom, att köparen ville på egendomen öfverflytta några af sina personligt adliga friheter, hvarigenom bruken nödvändigt skulle blifva mera fördelaktiga för en frälse- än för en ofrälse innehafvare, och således snart eller sent komma i adelns hand. Med rå- och rörshemman och deras friheter skedde också mycket underslef. Konungen klagade nemligen högt och likaså rådsherrarna öfver de olagligheter, som dermed begingos; t. ex. att, då en adelsman hade tvänne bolbyar, blefvo stundom alla de mellanliggande gårdarna dömda att vara rå- och rörshemman 2). Man uträknade, att t. ex. blott i Södermanland och blott under den korta tiden från 1664 till 1683 hade olagligen tillkommit 37 sätes- och ladugårdar samt 228 rå- och rörs-hemman, genom hvilket allt kronan hade förlorat 43,122 d. smt. 3). — En stor del af rusttjensten undansnillades på lika olagligt sätt. T. ex. Ett bland kompagnierna vid adelsfanan steg före 1680 endast till 104 man. Sedermera blefvo en stor hop derunder lydande adeliga gods till kronan indragna, och likväl räknade samma kompagni år 1684 ej mindre än 156 man. Så stor hade försnillningen varit, och så mycket verkade Karl den elftes allvarligare ordning och eftersyn. — Vid riksdagen 1675 uträknade bönderna, att af hvarje gård, hvars antingen ägande rätt eller skatteräntor adeln inköpt, minskades kronans inkomster med 73 daler kop-

1) *Riddarhusark. Riksdagsacta* 1680 d. 17 Nov.

2) *Rådsprot.* d. 13 Febr. 1674.

3) *Redukt.-kansl.* Kongl. Maj:ts bref till Red.-Kommiss. 1688. En räkning den 18 Sept. 1688, uppgjord af S. Kiempe.

parmynt, hvilka kommo adeln till godo 1). Att fjerdeparts-räfsten så lamt verkställdes; — att adelns många och stora friheter förminskade kronans inkomster; — att sålunda de extra-ordinarie skatternas fortfarande och nyas påläggande blef i farans stund en nödvändighet; — att bördorna på ofrälsemännen derigenom ökades; — allt detta utgjorde både vigtiga och ofta upprepade föremål för det allmänna missnöjet.

Spänningen tilltog ej litet genom det utomordentligt brådstörtande sätt, hvarpå adeln ökades. År 1644, och då Kristina tillträdde regeringen, funnos på riddarhuset blott omkring 332 slägter. I slutet af 1680 stego de till vid pass 1090 2). Inom 36 år hade antalet sålunda blifvit mer än tredubbladt!!! Tredubblad blef ock derigenom trängseln både mellan adelns medlemmar inbördes, och mellan dem å ena och de utom stående ofrälsemännen å andra sidan. Det brådhastigt ökade antalet af adeliga herrar fordrade i samma mån ökade förläningar, ökad frälsejord, ökadt antal af tjenster, genom hvilket allt utrymmet för ofrälsemännens verksamhet och framkomst än mera inskränktes. Adeln deremot utbredde sig öfver allt, och knappt någon aflägsnare del af riket fanns, der ej i större eller mindre mån slitningen mellan frälse och ofrälse uppenbarade sig. — Denna slitning blef också vida svårare än förr. Den gamla adeln härstammade från landskapernas sedan uråldriga tider yppersta slägter, och folket var från fordom vant att betrakta den med vördnad och undergifvenhet, och gjorde det derföre med mindre motvilja. Den nyskapade talrika adeln saknade detta stöd i allmänna tänkesättet, och då den ville trotsa sig till samma anseende och vördnadsbetygelser, blef oviljan mot uppkomlingen så mycket bittrare. I allmänhet hade ock den gamla adeln en stor och sjelfständig förmögenhet, så att den för sin bergning hvarken behöfde suga kronan eller underhafvande

1) *Riksark.* Riksdagsacta 1675.
2) De utdöda i båda fallen inberäknade.

så hårdt, som den nya oftast fattiga pappersadeln. Af flere spår finner man ock, att ofrälsemännen voro mycket mer förbittrade på den nya än på den gamla adeln; ehuru af ofvannämnde skäl oviljan mot båda delarna var tillräckligt stor.

Adelns inbördes oenighet ökade villervallan. De svåra uppträdena af rådets trätor under sista förmyndaretiden ha vi berättat 1). Nästan än värre blef det på riddarhuset. Tredje klassen fordrade att i beskattningsfrågor icke kunna af första och andra klasserna öfverröstas 2). En annan gång yrkade första klassen, att den i fråga om sina privilegier icke borde få öfverröstas af andra och tredje klasserna 3). Mellan grefvarna och adeln fortgick striden med ökad förbittring. Man klagade att några grefvar befallt landshöfdingen i grefskapet att álägga de derstädes boende adelsmännen att låta göra åtskilliga körslor åt grefvarna 4). Än vanligare och icke utan stöd af privilegierna var det förhållande, att grefven tillvällade sig domsrätt öfver bönderna under de adelsmän, som bodde inom grefskapet 5). Härtill kom den ovilja, som mot grefvarna uppväcktes genom trätorna om rangordningen 6) och flere dylika tvisteämnen. Förbittringen steg ganska högt. *Jag tror*, skref engång Nils Brahe, *att jag förlorat min rättegång endast och allenast derföre, att jag är grefve* 7).

Oviljan emot adeln bröt fram på alla håll, och ej mindst i vitterheten. Ståndets uteslutande kärlek för krigiska och obenägenhet för bokliga yrken blef agad af Stiernhielm, då denne i sin allbekanta lärodikt låter Lättjan tilltala Herkules med följande ord:

---

1) Del. XIII, sid. 107—126.

2) *Bond.* Utdrag ur riddarhusprot. 1675.

3) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1678 d 7 Febr.

4) S. st. Riksdagsacta 1675 d. 8 Sept.

5) *Riksark.* Acta angående ridderskapet och adeln, fol. 1.

6) Se Del. XIV, sid. 123—131.

7) *Brah.* Nils Brahe till Per Brahe d. 1 Jan. 1675.

Bort med papper och bläck, bort böcker, cirklar och pennor!
Skulle du smitta din hand, dina adliga, mjölkhvita fingrar;
Skulle de fläckas i bläck?

Adelns stolthet, öfver anor, prydligare kläder och finare umgängesskick blef likaledes till de lägre samhällsklassernas förlustelse gäckadt af uppkomlingen Lindskiöld. I en ballet, som 1669 dansades och det till och med på hofvet, införde han följande ord:

Tycks er, att ert pudrade hår, era krusade lockar,
Ert nya mode på allt, era kostbara, kyndiga kläder,
Ert fick och fack, ert konstiga skick, era qvinliga later,
Ert slå dank, ert tidsfördrif och ofruktbara lefnad
Sku vara kraftiga nog att främja er ära i verlden,
Och föra er uti större beröm än stridbara Basker?
Nej det går aldrig an, i morsgrisar! era bedrifter
Måste befordra er här; era lömska föraktliga miner,
Ert höga mod, stora ord, er pragt, ert sprätter i vädret,
Är hos oss allt i föragt och i vrak, om dygden är borta.
Låt våra Göter igen träda fram med smutsiga kyllrar,
Med stora skägg, kort hår, goda, redliga, dugliga bussar,
Som viste intet att hyckla med folk och lystra på lustar,
Men gå i fält, slita ondt, och der kläda blodiga skjortor,
o. s. v.

Härtill kom nu partiandan med sina öfverdrifter, dels medvetna för att reta allmänna tänkesättet; dels omedvetna, följder af egen öfverretning. Slutligen kom äfven som vanligt småfolkets gnagande och bittra afund mot de bättre lottade. Frälsemännens begångna fel och innehafda fördelar blefvo esomoftast förstorade och öfverdrifna. Då någon orättvisa begicks, någon orimlighet yrkades af en eller några få adelsmän; straxt ropade man, att adeln, att hela ståndet föröfvade orättvisorna och yrkade orimligheterna. Man fortgick på denna bana än djerfvare, då man snart nog fick höra, att den unga konungen hyste samma tänkesätt, och att hat och förföljelse mot adeln, och i synnerhet mot högadeln, var ett sätt att göra lycka hos landets konung. Så utbreddes och stegrades dessa tänkesätt inom alla ofrälsestånden. Pontinus predikade fast i förtäckta ordalag om den våld och den försummelse, till hvilken Karl den elftes för-

myndare gjorde sig skyldiga. Erkebiskop Baaz yttrade högt sin längtan att få se adelns präktiga palatser störtade. Af bondeståndet fick man höra skarpa yttranden och redan vid riksdagen 1668 funnos personer, som med ombvälfningsmännernas vanliga sinnesstämning, gladde sig åt rådets oenighet och åt den deraf uppstående villervallan, såsom ett medel att störta hela regeringssättet. Man hörde röster, som yttrade: *när det vill till olycka, skall man skjuta på; ty det blir ej godt, förrän allt ligger öfver ända* 1). — Med ett ord, att helt och hållet bryta adelns både rikedom och öfvervälde, detta var ofrälseståndens förnämsta syftemål.

Att nämnde samhällsklasser skulle härvid söka biträde af konungamagten, och för ändamålets vinnande uppdraga åt densamma envåldet; detta låg i sakens natur, i synnerhet så som förhållanderna här i Sverige utvecklat sig. Ofrälsemännen voro städse vana, att hos konungen såsom högsta domaren finna hjelp mot det sjelfsvåld eller förtryck, som landets mägtige stundom tilläto sig. Naturligtvis slöt man häraf, att den välgörande kraften af ett dylikt beskydd skulle ökas, i samma mån, beskyddarens magt ökades. Sådan var ofrälsemännens enkla och, som de tyckte, osvikliga slutledning.

Att underhålla och stärka denna åsigt, och att derföre städse uppträda som ofrälsemännens försvarare emot aristokratien; detta instämde med konungarnas egen och ofta insedda fördel. Dåtidens skrankor kring tronen voro förnämligast uppförda och bestämda af aristokratien. Konungamagtens vanliga beräkning var derföre att med tillhjelp af den lockade folkmagten nedbryta dessa hinder, och sålunda vidga utrymmet för sin egen verksamhet, sin egen magt. Att dessa skrankor tjenade att hejda egenmägtiga tillgrepp icke blott från tronen, utan äfven mot densamma; att folkmagten, kommen till välde, skulle i en närmare eller fjärmare framtid söka nedrifva, icke

1) *Falkenb.* M. G. De la Gardie, ett odateradt bref, men troligen af 1675.

blott skrankorna utan sedermera också tronen sjelf; — allt detta kunde endast få af envåldets dåvarande försvarare ana, så svag, ödmjuk och obetydlig, som folkmagten ännu på den tiden visade sig. Republiken hotade snarare under aristokratiens än demokratiens fana.

Att å andra sidan konungamagten kunde gå till öfverdrift och blifva vådlig, till och med ganska skadlig och förtryckande; det kom hos den tidens ofrälsestånd lika litet i öfvervägande. Sverges dittills genomgångna öden inbillade dem snarare motsatsen. Den missbrukade aristokratiens förtryck hade de ofta lärt känna både i enskilda och allmänna lifvet. De förtryckande följderna af ett missbrukadt envälde lågo deremot icke inom folkets erfarenhet, ty något sådant regeringssätt hade Sverge dittills ännu icke varit underkastadt. I temligen afvägda förhållanden, inskränkta af råd, ständer och lagar, hade goda konungar ägt magt att verka mycket gagneligt, men de sämre, de våldsammare känt sig alltför bundna för att kunna utöfva något svårare, något allmännare förtryck. Regenter hade väl funnits, hvilkas tygellösa lynnen upprest sig mot dessa, det lagbundna samhällets inskränkningar. Sådana voro t. ex. Magnus Smek, Albrekt, Kristian Tyrann och Erik den fjortonde. Men de häftiga stormarna af dessa furstars sjelfrådighet, hade alltid och i främsta ledet mött aristokratiens dam och mot densamma brutit sina vågor, innan dessa kunde med någon fart hinna till de bakom stående lägre samhällsklasserna. Dessa sistnämnde hade sålunda hittills lärt känna konungamagten, förnämligast genom dess välgörande och just mot aristokratien skyddande följder; men aldrig genom de förtryckande verkningarna af dess eget utbildade och missbrukade envälde.

Också i dessa nu uppräknade förhållanden ligger en tydlig och talande förklaring öfver svenska ofrälseståndens benägenhet att 1680 åt sin konung uppdraga envåldsmagten.

Att genom en rättvis och billig jemnkning af alla förhållanden småningom och utan någon våldsam om-

störtning afhjelpa olägenheterna, den ena efter den andra; denna tanke tycks icke hafva uppstått hos något enda af de inflytelserikare partierna. Att allting afgjordes genom och för partier; detta var just olyckan.

Vi hafva anmärkt, att aristokratien var det hinder, som då för tiden i första och förnämsta rummet mötte hvarje försök till envälde. Detta hinder låg i synnerhet i Svea rikes råd och dess ämbetsinflytande. Det var derföre mot denna inrättning, som envåldspartiet måste rigta sitt första, sitt hufvudsakligaste angrepp. För att rätt kunna uppfatta både tidens och sjelfva stridens anda är det alltså nödvändigt att i förväg göra sig noga reda för den plats, som riksrådet hittills intagit, de pligter, som dem hittills ålegat, och det förhållande, hvaruti de kommit såväl till konungamagten som undersåtarna.

ELFTE KAPITLET.

SVENSKA RIKSRÅDETS FÖRHÅLLANDE TILL KONUNGAMAGTEN OCH FOLKET.

Svea rikes råd har uppkommit förnämligast af följande beståndsdelar. Först och från hedenhögs finner man omtalade konungens så kallade »*Spekingar*» d. v. s. visa och förfarna män, hvilka han utsåg att i förefallande ärender gå sig med råd tillhanda. Sedermera och efter kristendomens införande tillkommo för samma ändamål erkebiskopen och några bland biskoparna, hvilka i följe af större lärdom och skriftställarvana snart blefvo de, som uppsatte regeringens förordningar och förde dess brefvexling. Derjemnte och under folkungatiden intogos äfven landskapernas lagmän, hvilka redan förut hade en tvåfaldig ämbetsbefattning, ett slags medlarekall; nemligen å ena sidan att på tinget föra folkets talan inför konungen; och å andra sidan att bland folket sjelft skipa lag och rätt. Häraf uppkommo redan från den tiden

och fortforo allt sedermera rådets trenne förnämsta åligganden; nemligen, *först*, att samvetsgrannt gå konungen med upplysningar och råd tillhanda; *för det andra*, att inför tronen bevaka de rikets och undersåtarnas rättigheter, till hvilkas iakttagande konungen sig förbundit; och *för det tredje*, att tillhålla undersåtarne att sjelfva å sin sida fullgöra de förpligtelser, som de mot konungen sig åtagit. Detta åliggande, att inför konungen försvara folkets, och inför folket försvara konungens rättigheter, innebar således och i sjelfva verket ett slags *medlarekall* mellan båda statsmagterna. Ett *medelstånd* var dock rådet aldrig, ty på ingen enda riksdag har det utöfvat någon sådan serskild rösträtt, som de egentliga stånden.

Riksrådets första och ursprungliga åliggande var alltså att med upplysningar gå konungen troget tillhanda. Konungarna å sin sida hade också alltid edligen förbundit sig att *styra riket med råds råde*. Detta gällde så långt tillbaka, som man i ämnet har några säkra och utförliga underrättelser och lagstadganden, och sedermera allt framåt och ända till 1680. Det förstods vanligen så, att konungen ensam ägde styra riket och besluta, hvad åtgerd, som skulle vidtagas; men att han alltid var pligtig att om hvarje sådan först höra sina lagliga rådgifvare. I några vissa men få händelser, t. ex. bestämmandet af drottningens morgongåfvor 1) kunde han dock ingenting förordna utan rådets samtycke. Men, som sagdt är, i allmänhet förstods saken så, att sedan konungen hört rådets tankar, ägde han att sjelf och allena fatta sitt beslut. Stundom hände dock, att på tronen uppstego konungar, som antingen af oförmåga icke kunde försvara sin magt, eller ock af oskicklighet och öfvermod densamma missbrukade. Då uppkom en strid, som flere gånger slutades dermed, att konungarna måste lofva att vid riksvårdande angelägenheter och vid nya riksråds utväljande icke blott *höra* riksrådets utlåtande, utan ock *följa*, hvad dess flertal beslutade. Så skedde t. ex. med

---

1) *Landslag. Kon. Balk.* 10 Kap.

konungarna Albrekt, Kristofer, Johan d. II, Sigismund m. fl. Under förberedelserna till Sigismunds störtande erkände också Karl den nionde regentens pligt att regera med rådets icke blott råd, utan ock samtycke 1). Med en dylik tolkning af lagens ord blefvo således rådsherrarne rikets verkliga regenter. När nu åter dessa till ensidig fördel för sig och de sina missbrukade det vunna väldet, eller när på tronen uppsteg en klok och kraftfull konung, då förlorade snart rådet denna sin inkräktade regeringsmagt, och konungen blef åter den, som ehuru *med råds råde*, dock *allena* styrde riket. I sistnämnde ursprungliga och vanligaste händelse voro således riksråden egentligen blott *konungens män och tjenare*. Men konungens ed och löfte, att med *råds råde* styra riket; och rådsherrarnas ed och löfte, att icke låta sig af någonting *hindras från att gifva konungen de råd, rikets bästa fordrade;* — dessa två löften inneburo jemnväl en annan åsigt, en annan fråga; nemligen huruvida rådsherrarne endast på konungens begäran och kallelse skulle som blott *konungens män* afgifva sina råd; eller om de, såsom tillika *rikets män och folkets ombud*, hade både åliggandet och rättigheten att, äfven okallade och oombedda, framställa för konungen de påminnelser och råd, som rikets väl ansågs kräfva. Några bland konungarna ville naturligtvis ogerna tillkänna dem en sådan opåkallad rådgifvare-rättighet och pligt. Vanligen var dock en sådan både antagen och gällande. Den stod också i nära samband med rådsämbetets öfriga åligganden.

Rådets andra pligt var nemligen att inför konungen försvara folkets och statens rättigheter. Detta härledde sig från de fordna lagmännens tider och var då både naturligare och lättare att åstadkomma. Lagmännen bodde nemligen vanligtvis i den landsort och bland det folk, hvars talan de skulle föra. Redan genom denna

---

1) *Klas Rålambs Dedukt.* 1 Bok. 3 Cap. Jfr Stiernm. Riksdagsbesl. s. 391, 393, 395, 431.

sin vistelse knöts en närmare förbindelse mellan dem och den omgifvande befolkningen, hvars tycken och önskningar de både kände och ofta delade, och för hvilka de såsom vanligen hörande till landets yppersta slägter både ansågos och sjelfva ansågo sig som naturliga talmän. Deras val till lagmän, till lagligt uppfyllande af detta naturliga målsmansskap, berodde också i betydlig mån och stundom alldeles uteslutande af folket. Det var ock i samma folks närvaro, som de på landskapstingen skulle inför konungen föra dess talan. Allt detta blef i betydlig mån både förändradt och försvåradt, sedan dessa ämbetsmän förvandlades till riksråd. De valdes snart uteslutande af konungen sjelf, samt vistades långa tider i dess hof utan att se, utan att stödas af den menighet, hvars talan de skulle föra. De på sådant sätt uppkomna riksråden kunde derföre icke blifva så sjelfständiga och af konungen oberoende och med folket förenade, som de fordna lagmännen varit. Det blef dem följaktligen svårare att med trygghet och kraft tala inför den konung, af hvilken de kände sig afhängiga. Förhållandet är dock, att Svea rikes råd har vid mångfaldiga tillfällen ädelt och kraftfullt talat mot det förtryck, de olagliga och för fosterlandet skadliga åtgerder, hvilka en eller annan regent velat sig tillåta. Detta måste naturligtvis mellan rådet och några konungamagtens innehafvare föranleda många och svåra strider, såsom händelsen också var med Magnus Smek, Albrekt, Erik af Pommern m. fl.; hvarför också Kristian Tyrann lade de flesta dessa rådsherrar på stupstocken för att dymedelst göra slut på motståndet. Snart vaknade dock tvisten om igen och i synnerhet sedan arfriket blifvit infördt. Med begreppet om arfkonung ville nemligen några af Wasafurstarna och deras smickrare förena begreppet om enväldet. Vid arfföreningen 1540 lät Gustaf Wasa de dåvarande riks- eller såkallade regementsråden aflägga en ny ämbetsed, ur hvilken han uteslutit orden om rådets pligt att styrka konungen till iakttagande af rikets rätt och hans svurna ed. Under Johan den tredjes tid

började man från samma håll tala om en *absolut* konungamagt, som icke behöfde följa, icke ens höra rikets råd och dess utlåtanden, och Johan införde en ny rådsed, som ålade dem att ej *tala emot eller ogilla, hvad konungen finner för godt att besluta.* I denna punkt låg en vigtig orsak till den missämja, som uppstod mellan rådet å ena samt Johan den tredje och Karl den nionde å andra sidan. Gustaf Adolf lemnade rådet friare tyglar och större anseende, samt hedrade detsamma med namn af *rikets yppersta broderskap och parlament.* Han lät dem stundom till och med föreslå nya riksråd · de aflidnas ställe 1). Genom sin på en gång både öfverlägsna och älskvärda personlighet visste han dock att alltid och sjelfherrskande styra både rådet och hela riket. Men sedermera föreföllo snart mellan Kristina och rådet, och om deras ömsesidiga rättigheter, flere ganska allvarsamma tvister, ehuru man numera ej fullständigt känner förloppet deraf. Äfven Karl Gustaf misstänktes hysa planer till envälde och att för sådant ändamål vilja nedsätta rådet. I allmänhet kan man taga för afgjordt, att ju kraftfullare eller sjelfrådigare konungarne voro, desto oangenämare blef i deras ögon den lagens punkt, som ålade rådet *att styrka regenterna till rikets rätt och att med allo magt hålla dem till fullgörandet af deras svurna konunga-ed.*

Vid uppfyllandet af denna pligt skulle dock rådet alltid haft att i hela folket påräkna ett starkt och osvikligt stöd, om nemligen rådet alltid talat för hela denna menighets bästa. Detta var väl ofta händelsen; men på långt när icke alltid. Rådsherrarna sjelfva med barn och slägtingar hörde nemligen till frälseklassen. Oftare än rätt var, hafva de också förnämligast bevakat detta sitt eget stånds fördelar. Från att vara talemän för hela folkets frihet, nedsänkte de sig ofta till talemän för adelns friheter, hvilka dock ej sällan inneburo ett förtryck mot de öfriga samhällsklassernas. Folket, menigheterna in-

1) *Riksark.* Rådslag under Gustaf Adolfs tid.

sågo det snart nog. I allmänna ofrälsetänkesättet sammansmälte också rådet mer och mer med adeln; och den ovilja, som följde sistnämnde stånds företrädesrättigheter, fästade sig med än bittrare hat vid rådet, såsom adelns mest gynnade medlemmar och mägtigaste försvarare. När rådet icke med mer allvar ville använda sin magt till folkets försvar mot frälsemännen, så brydde sig ej heller folket om att försvara denna rådets magt mot det kungliga enväldet.

Genom sin förbindelse med adeln hade således rådet förlorat de andra samhällsklassernas stöd; och likväl blef det i farans stund af samma adel öfvergifvet. Orsaken var följande. Efter införandet af grefliga och friherrliga värdigheterna uppstod mellan dessas innehafvare och det öfriga ridderskapet en ofta ganska fiendtlig sinnesstämning. Sådant blef än mera händelsen efter de stora företrädesrättigheter, som Kristina 1651 förlänade grefvarna. Saken är redan förut omtalad 1). Ett må med hänsyn på närvarande ämne tilläggas. Rådsvärdigheten utdelades med få undantag blott åt grefvar, friherrar, samt några personer af den äldsta och anseddaste adeln. I sin afund och ovilja häröfver började derföre småadeln att sammanblanda rådet å ena med grefvarna och högadeln å andra sidan, såsom de der tillhopa utgjorde en enda samhällsklass, en enda liga, som sökte att med andras uteslutande tillrycka sig alla statens mest vigtiga och vinstgifvande ämbeten. Den stora mängden t. o. m. af adeln visade fördenskull ingen serdeles benägenhet för att stödja den rådets magt, hvilken de tyckte esomoftast missbrukad till fördel för rådet sjelft och för dess högadliga slägtingar och vänner.

Rådets tredje åliggande var att hos folket försvara konungens rätt; det vill säga att med exempel, förmaningar och alla i deras magt stående medel tillhålla menigheterna att uppfylla sin mot konungen svurna trohets- och lydnadspligt. Då vid riksdagarna något

1) Del. XIV, sid. 119—123.

angeläget konungens förslag mötte häftigt motstånd, blefvo derföre vanligtvis en eller flere rådsherrar nedskickade till de ovilliga stånden för att genom meddelade upplysningar, råd och förmaningar föra dem på bättre tankar 1). Då genom något missbruk eller missförstånd ett uppror utbrustit eller befarades, blefvo likaledes rådsherrar utskickade hvar och en till den landsort, der han ansågs hafva mesta inflytandet. De skulle der upplysa och lugna menigheterna, hvilket ock ofta lyckades. Man finner derjemnte flere gånger, att rådet försvarat konungamagten mot de folkväldets inkräktningsförsök, som ständerna vid en eller annan riksdag gjorde. När det åter gällde högadelns inkräktningsförsök, då har rådet visat sig hvarken så verksamt eller vaksamt. Berömvärda undantag saknas dock icke. Berömvärdast i detta liksom i mycket annat är den ädla oegennytta, hvarmed Axel Oxenstierna och hans vänner i rådet kämpade för folkets rätt mot de adliga anspråken; och för konungamagtens rätt mot både aristokratiska och demokratiska inkräktningsförsök.

Af allt detta inses, huru riksrådens ämbetsåligganden ställde dem midt emellan konunga- och folkmagten. Följderna blefvo de vanliga. En medlare betraktas ofta nog som en förmyndare; och dess åt båda sidorna gifna förmaningar blifva för ingendera kärkomna. En medlare vill också sjelf gerna betrakta sig som en förmyndare, en skiljedomare. Dels af egennytta, dels för att med mer eftertryck kunna utöfva nämnde kall, lockas han ofta att utvidga sin magt på båda parternas bekostnad och till deras gemensamma missnöje; och om sådant äfven icke sker, så misstänkes och befaras det dock oupphörligen. Se der orsakerna till den svåra ställning, hvari rådet mer än en gång sig befann; till

1) Häraf synes, att de kungliga rådgifvarnes deltagande i ständernas öfverläggningar har då för tiden åtminstone för vissa tillfällen ägt rum.

den ovilja, för hvilken det var utsatt både från konungens och folkets sida.

Med alla dessa brister, alla dessa missbruk, var dock svenska riksrådet den tidens säkraste försvar mot konungens envälde, och för folkets medborgerliga frihet. Bönderna kunde väl i ett uppror slå ihjäl förtryckande adelsmän eller afsätta tyranniska konungar, men att införa och vårda medborgerlig frihet och ordentligt samhällsskick, dertill voro de ännu alltför råa och okunniga. Knappt några få bland deras riksdagsombud kunde läsa innantill eller skrifva sina namn. Borgerskapet var svagt och magtlöst såsom vanligt den tiden. Presterna berodde efter reformationen af konungen och hyllade vanligtvis den då rådande och för konungsligt envälde gynnande tidsandan. Den gamla, jordrika adeln hade såsom landets mest kunniga och sjelfständiga samhällsklass fordom både mägtat och vetat försvara den medborgerliga frihet, som då förefanns. Men från år **1640** till **1680** hade dess blott adliga medlemmar blifvit ökade från vid pass **320** till **960**, d. v. s. de hade på **40** år blifvit tredubblade. Största delen af tillökningen bestod af personer, som gjort sin lycka genom konungamagten och hvilka utan egen sjelfständig förmögenhet kunde blott genom samma konungamagt och såsom dess ämbetsmän upprätthålla sitt anseende. Mängden af dessa herrar hyste alltså benägenhet för enväldet och förlamade helt och hållet den öfriga adelns försvar för landets gamla frihet.

Om också rikets ständer velat uppträda mot konungaväldets missbruk, så hade de dertill med undantag af beskattningsrätten föga laglig magt. Regeringsformen af **1634** tillerkände visserligen åt deras beslut en afgörande vigt; men det var icke nog tydligt och allmänt medgifvet, att denna stadga gällde äfven för fullmyndiga konungar. Den äldre allmänt antagna riksdagsordningen af **1617** tillerkände deremot åt ständerna endast rättigheten att gifva råd och betänkanden, men åt konungarna

magten att deraf oberoende välja och vidtaga de åtgerder, som dem bäst syntes.

Det enda lagliga band på regentens magt var således *först* hans eget åliggande att vid sina regeringsåtgerder alltid höra rikets råd; och *sedan* rådets åliggande att alltid ärligt påminna konungen om rikets rätt och nytta. Detta var visserligen blott ett moraliskt band, men likväl ganska starkt. Det var nästan omöjligt för en konung att i längden regera på ett sätt, som af hans lagliga rådgifvare ogillades.

Att åter till sådana ämbetsmän välja landets utmärktaste personligheter, dertill var konungen för sin egen heders skull tvungen. Att sådana måste vanligtvis tagas ur högadelns leder, detta blef en nödvändighet, dels för privilegier och gammal häfds skull, dels emedan förnämligast i denna samhällsklass funnos kunskaper, bildning och statskännedom i tillräckligt hög grad för ifrågavarande ämbete. Rådet bestod således för det mesta af personer, hvilka, rika, kunniga och både ätt- och ämbetsstolta, ogerna ville underkasta sig enväldets ok. De tillhörde och voro på sätt och vis ett uttryck af den gamla svenska jordadeln, de gamla så kallade *Storbönderna*, hvilka från fäder och förfäder hade ärft en stark frihetskänsla, och som derjemnte i besittning af mycken förmögenhet voro af regeringsmagten nästan helt och hållet oberoende. Bakom denna högadel, och af densamma dels skyddade, dels återhållna, stodo de öfriga stånden med sina mer och mer framåtskridande anspråk och rättigheter. I spetsen för denna samhällsklassernas gradvis stigande frihet framträdde rikets råd såsom dess högsta och hittills förnämsta och lagliga uttryck. Det första och nödvändigaste villkoret för enväldets införande var således att tillintetgöra rådets anseende och lagliga magt. Huru Karl den elfte och hans gunstlingar härvid gingo till väga; och huru de för sådana afsigter begagnade ofrälsemännens afund mot adeln, småadelns afund mot högadeln, och sluteligen högadelns fel och inbördes oenighet, detta allt skall framställas i de följande kapitlen.

TOLFTE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES UNGDOMSFÖRHÅLLANDE TILL RIKSRÅDET.

Att förhållandet mellan Karl den elfte å ena, samt riksråderna och högadeln å andra sidan skulle blifva tämligen kallt och främmande; detta låg så i sakens natur, att det blef nära nog en nödvändighet. Karl hade trög fattning och ringa kunskaper, samt föga anlag för ett fint och vårdadt umgängessätt. Med sådana egenskaper passade han icke för högre och mer bildade sällskapskretsar. Han erfor der alltid känslan af personlig underlägsenhet, tvång och förlägenhet. Såvidt möjligt var, sökte han i deras ställe sådana umgängesvänner, som hade eller visade mer likstämmighet i lynne och egenskaper; en hop unga män, hvilka, för att bereda sin framtida lycka, smickrade hans stolthet och följde hans böjelser och vanor. Rådsherrarnas varningar mot sådant sällskap och deras uppmaningar till mera flit i studierna; allt sådant kunde redan i och för sig sjelft icke gerna vara den tolf- till femtonåriga konungen angenämt; och blef det än mindre vid jemnförelsen med nämnde kamraters eftergifvenhet och smicker. Dessa sednare begagnade tillfället och konungens tänkesätt. De vande honom att betrakta rådsherrarna såsom besvärliga och klandrande skolmästare. De talade ständigt illa om förmyndareregeringen och utmålade dess egennytta och magtlystnad med så mörka färger som möjligt. Framför allt retade man honom genom att omtala högadelns planer till konungamagtens inskränkande, och detta var just hans ömtåligaste punkt. Fransmannen Barclay hade någon tid förut skrifvit en roman, kallad Argenis, hvilken väckte mycket uppseende och blef öfversatt och läst i flere europeiska språk. Innehållet var politiskt och i vissa delar ett försvar för konungamagtens utsträckning. Ur detta verk öfversatte Lindskiöld några för sitt syfte valda stycken, hvilka han

tillegnade åt den unga konungen, och man finner spår att nämnde arbete gjort på denne sednare mycket intryck.

De, som vid ifrågavarande tid hade mesta inflytandet på den ännu omyndiga Karl den elfte, voro Mårten Reutercrantz, Gustaf Gyllenstierna och öfverste Gyntersberch m. fl.1) Det var just dessa, den tidens gunstlingar, hvilka 1671 förehade planen, att redan då till fullmyndig regent utropa Karl den elfte, ehuru han ännu icke fyllt sitt sextonde år. Desse herrar hade mer eller mindre råa seder och oroliga lynnen samt derjemnte en brinnande afund och illvilja mot grefveståndet och riksförmyndarne. Den häftige öfverste Gyntersberch svor att aldrig gifva vika för en grefve, som hade lägre ämbete; och vid ett och annat offentligt tillfälle steg han djerft framom flere sådana. Man vågade ej röra dervid, af fruktan dels för konungen, dels för Gyntersberch sjelf, dels för rättvisans och allmänna tänkesättets skull. Man finner t. ex., att Kurt Kristofer Königsmarck, ehuru sjelf grefve, likväl ogillade sina ståndsbröders öfverdrifna anspråk. Vid någon större högtidlighet skedde ock en sammansättning af Klas Banér, Gyllenstiernorna, Bielke, Wrede, m. fl. ur de äldre och anseddare ätterna, dock blott friherrar. De förbundo sig att icke lemna försteget åt någon grefve, som hade lägre tjenstebefattning; och man fick veta, att konungen gillade deras förehafvande 2).

Alla dessa omständigheter blefvo af besagde gunstlingar använda såsom medel att reta konungen och man lät honom derjemnte förstå, huru högadeln och rådsherrarna kallade och läto kalla sig *de stora;* men att de deremot omtalade honom sjelf under namn af *gossen.* Karl blef mer och mer uppbragt och dolde icke sina tänkesätt. Så snart någon tvist föreföll mellan en adelsman och en grefve, visade Karl uppenbar tillfredsställelse, hvarje gång grefven tappade, antingen då striden hade blifvit förd med svärdet eller med pennan.

---

1) *Engestr.* Ekeblads bref. Pinktier till Ekeblad. Stockholm den 11 Nov. 1671.

2) *Engestr.* Ekeblads bref. F. v. d. Noot till Ekeblad. Stockholm d. 7 Oct. (1671?).

Redan nu fanns också ett annat mera djupt liggande parti, neml. deras, som ville störta, icke blott grefvarne och riksförmyndarne, utan hela ridderskapet i alla dess klasser. Thegner och till en del Lindskiöld voro ledarne, hvilka jemnte sina kamrater bland uppkomlingarna gerna och ofta begagnade uttrycket *den ruttna adeln*. Af detta parti sågs likväl ännu blott en och annan obetydlig skymt.

Så ungefär beskaffade voro omständigheterna, när Karl den elfte sjelf tillträdde regeringen.

TRETTONDE KAPITLET.

TVISTEN OM KARL DEN ELFTES KONUNGAFÖRSÄKRAN.

Vid slutet af riksdagen 1672 tillträddes regeringen af den just då sjuttonåriga konungen. Allmänna tänkesättet var gynnande för utvidgandet af hans magt, eller rättare sagdt för inskränkning af adelns och rådets. Ofrälsestånden bådo t. ex., att konungen icke måtte bekräfta adelns gårdsrätt, ej heller dess privilegier. Prester och borgare försäkrade, att de gerna ville mista egna fri- och rättigheter, endast samma förlust äfven drabbade adeln. Intetdera bland stånden ville göra några ytterligare bevillningar åt riksförmyndarne, utan blott åt konungen sjelf. I detta sista mot högadeln riktade beslut deltog äfven småadeln. I allmänhet spordes mycken omsorg för bibehållandet af regentens magt och af hans egenskap såsom *arf*-konung. I de många vid kröningshögtidligheterna framlemnade verser lades ofta serdeles stor vigt på detta sednare förhållande.

Ein Erbherr ist Er ja, ein Erbherr bleibt Er auch,
Bis dieser Erdenkreis wird gehen auf in Smauch 1).

---

1) Arfkonung är han ju! Arfkonung skall han blifva,
Tills jordens hela krets skall sig i rök uppgifva.

Så läses i ett af högtidens lofqväden, och i samma ton instämde många andra dagens och tidens sånger och tal. Som arfkonung, mente man, skulle Karl hafva än större magt att nedsätta de högre och upplyfta de lägre samhällsklasserna.

Under sådana omständigheter blef innehållet af konungens försäkran en fråga af stor vigt. Ständerna uppdrogo åt rådet att ur de sista regenternas försäkringar upptaga och föreslå, hvad nyttigt och passande vara kunde. Rådet intog då utur Kristinas försäkring äfven det löftet, *att konungen icke skulle blifva någon bland rådsherrarna ogunstig, om dennes yttrande möjligtvis vore konungen mindre behagligt;* och likaledes, *att icke illa uttyda, ifall det gifna rådet icke finge den lyckliga utgång, man åsyftat och önskat.* Troligen sökte rådet och riksförmyndarne att genom sista tillägget bereda sig ett slags skydd mot den blifvande efterräkning, om hvilken redan nu hotande röster läto förnimma sig. Johan Gyllenstierna motarbetade äfven båda punkterna, men nästan alldeles ensam. Enkedrottningen och alla riksråderna samt sedermera äfven ständerna gillade besagde villkor, och det blef i konungens försäkran intaget.

Kinkigare vardt en annan föreslagen punkt. De hemliga politiska angifvelserna och det stundom brådstörtade rättegångssättet under Karl den niondes tid hade väckt mycken ovilja. År 1611 lät man derföre i Gustaf Adolfs konungaförsäkran insätta det löfte: *att om någon blefve hemligen anklagad, skulle konungen icke till ära och egendom låta antasta den sålunda som brottslig uppgifne, förrän denne efter laga undersökning och dom fälld vore.* Likaså lofvades, *att uppenbara den hemliga angifvaren och låta denne inför rätta framträda mot den angifne, och att de båda måtte på sådant sätt och utan något konungens misshag få utföra deras ömsesidiga sak.* Nu vid Karl den elftes anträde till regeringen kom samma punkt åter i betraktande. Att den unga konungen redan var omringad af örontasslare och hemliga både rådgifvare och

angifvare, detta var temligen allmänt bekant; likaså, att de flesta anklagelserna voro riktade mot rådsherrarna sjelfva. För att afvärja och om möjligt afskrämma dylika personer och anläggningar, föreslog man intagandet af Gustafs Adolfs ofvannämnda försäkringspunkt. Hedvig Eleonora och riksråden önskade dess införande, och ständerna hade ingenting deremot. Men Johan Gyllenstierna satte sig med serdeles ihärdighet också mot detta förslag. — Konungen sjelf hade i början bifallit detsamma; men sedermera ändrade han sin mening, såsom man gissade, dertill öfvertalad af just de åsyftade enskilda rådgifvarne. Hans mor, Hedvig Eleonora, hans guvernör Krister Horn, hans förra lärare Edmund Gripenhielm sökte på rådets vägnar öfvertala honom, men fåfängt. Nu gick De la Gardie sjelf upp till slottet i samma afsigt. Den unga konungen stammade och blef mycket förlägen, men fortfor envist att vägra. *Om*, sade han, *jag skulle angifva dem, som lemna mig dylika enskilda förtroenden, så skulle det också blifva mig alldeles omöjligt att styra riket.* Rådet hade visserligen aldrig fordrat något sådant, utan blott, att ingen skulle i följe af hemliga angifvelser fängslas, utan att angifvaren på samma gång nödgades svara för sina ord. Men alla sådana förklaringar voro fåfänga. Konungen vägrade och hela punkten blef utesluten.

Än större buller förorsakades af följande uppträde på riddarhuset. Många fruktade, att De la Gardie med sitt inom hofvet då öfverlägsna inflytande skulle snart komma att besätta sysslorna blott med sina enskilda anhängare. Någon på riddarhuset yttrade derföre, att konungen borde lofva, *att icke utan rådets hörande tillsätta några ämbeten.* Dessa ord framkastades, såsom nämndt är, i afsigt att motverka De la Gardies magt. Men förslaget var onödigt, ty lag och konungaförsäkran innehöllo redan förut, att alla rikets ärender och således äfven sysslornas tillsättande skulle ske med råds råde. Förslaget kunde dessutom hos de okunnige misstydas, såsom vore det en nyhet, ett försök, till vidgande af rådets och inskränkande af konungens magt. Försla-

get blef derföre genast och i sin första början qväfdt; men ryktet derom flög snart hufvudstaden omkring och väckte just de befarade misstankarna. Utan att känna rätta förhållandet började man öfverallt ropa, att rådet sökte binda konungens händer; — att man ville, det sysslorna hädanefter skulle bortgifvas, icke enligt konungens vilja, utan efter hvad flertalet bland rådet beslutade; — att då skulle alla sysslor endast tillfalla slägtingar och anhängare af högadeln och rådet o. s. v. Man sprang med detta tal ända upp till konungen. Förbittringen öfver den inbillade planen gäste vildast inom tredje klassen på riddarhuset. Som taleman för denna sinnesstämning framstod den orolige Taubenfelt. Han hade ingen viss sak att fästa sig vid; utan framdrog nyss upprepade rykten och allmänna anklagelser samt tillade, att i punkten om sysslornas tillsättande borde Karl den tiondes konungaförsäkran jemnföras med den, man nu fordrade af Karl den elfte, på det att icke i denna sednare någon förändring måtte mot ständernas vilja blifva insmugglad. Henrik Falkenberg sökte upplysa om förhållandet, neml., att hvarenda person både i och utom rådet önskade vidblifva det gamla bruket, att konungen ensam skulle utnämna ämbetsmännen, dock sedan rådet deröfver blifvit hördt; en förklaring, hvari rådsherrarna sjelfva gång på gång instämde. Men det var förgäfves. Taubenfelt fortfor i sin öfvertygelse och i sitt påstående, och ropade, *att han till försvar för sin konung och dess magt ville våga lif och blod;* och i detta rop instämde med buller hela tredje klassen, fastän några af de förståndigare, en Duwall och en Mörner, föreställde orimligheten. Rådet, underrättadt om dessa beskyllningar, fordrade snabb och grundlig undersökning. Då befanns, att Taubenfelt icke hade ringaste grund för sin anklagelse. Båda konungaförsäkringarna jemnfördes och befunnos ord för ord lika. Afskrifvaren hade dock förvexlat en punkt med ett kolon. Taubenfelt ville deraf framtruga vigtiga slutsatser; men misslyckades och fick uppbära både åtlöje och ovilja. Han blef slutligen från

riddarhuset bortvisad och hans vapen derstädes nedtaget. Han bad då om förlåtelse, men i stelare ordalag. Han måste derföre göra det om igen, då rådet ändtligen lät sin talan mot honom falla 1).

Hela uppträdet var således endast ett blindt allarm; men att det kunde uppstå och väcka så mycket buller, visar, huru ömtåligt allmänna tänkesättet var i denna punkt.

Karl den elftes konungaförsäkran blef i hufvudsaken densamma, som den Karl den tionde 1654 afgifvit, dock med de här ofvannämnde tilläggen.

FJORTONDE KAPITLET.

BRYTNINGEN MELLAN KARL DEN ELFTE OCH RIKSRÅDET 1675.

Under loppet af 1671 och 1672 och således redan före Karl den elftes anträde till regeringen, hade denne herre esomoftast öfvervarit rådets sammanträden. Det var just under dessa år, som De la Gardies och Bielkes partier oupphörligt tvistade mot hvarandra. Bitterheten gick ofta så långt, att de ömsesidigt framkastade både många och svåra förebråelser, och detta till och med i sittande råd och konungens närvaro. Utkommen ur rådsalen, hörde samma konung af sina gunstlingar och framtidsmän lika svåra och kanske än värre beskyllningar mot båda partierna och mot hela rådet. Detta, jemnte hvad ofvanföre nämndt är, hade redan i förväg ingifvit Karl den elfte en ganska ofördelaktig tanka om så väl rådsherrarna sjelfva, som hela inrättningen.

I och med detsamma konungen blef myndig, inträffade också mellan honom och rådet en brytning, dock ännu blott till hälften. Vi måste påminna om, hvad re-

---

1) *Rådsprot.* Okt.—Dec. 1672.

dan förut är berättadt. Konungen började nemligen genast att som sin första och nästan allrådande minister begagna De la Gardie, hvilken var i öppen fiendskap med flertalet inom rådet. Han tillät besagde herre inrätta en sängkammar-styrelse, till hvilken med rådets förbigående en mängd ärender drogos, och i hvilken mången gång ganska vigtiga beslut fattades. De la Gardie fick likaså och nära nog enväldigt leda rådets öfverläggningar. Sjelf var konungen der ganska sällan tillstädes. Han for i dess ställe landet omkring för att jaga eller exercera soldater, och var dervid beständigt omgifven af sådana personer, hvilka hela verlden visste vara rådets fiender. Å sin sida knotade rådsherrarna öfver detta sitt eget tillbakasättande, och ej minst deröfver, att det anställdes genom och till fördel för De la Gardie, en man, med hvilken största delen af dem legat i öppen och bitter fiendskap. Så fortgick det halft om halft under loppet af åren 1673, 1674 och större delen af 1675. Karls tanka om rådet blef dock derunder mer och mer försämrad genom fortfarandet af båda partiernas inbördes förtal.

Nu kom 1675 års riksdag med sina många och djupt gående stämplingar. Framtidsmän och uppkomlingar förenade sig om rådets och i synnerhet om riksförmyndarnes störtande. I öfverdrifvet mörka färgor målade man för konungen de fel, som rådet och förmyndare-regeringen kunde hafva begått; och tillika fick han kunskap om de mutor, som å ömse sidor blifvit utdelade för och emot det franska förbundet. Hvad verkan sådant skulle göra på den unga konungens rättskänsla, är lätt att gissa; likaså, huru afunds- och framtidsmän skulle söka begagna ett så gynnande tillfälle att störta de högt uppsatte herrarna och sedan sjelfva intaga deras platser.

I sådan fara var det endast genom enighet och förstånd, som rådet kunde räddas. Men motsatsen inträffade. Oenigheten, förbittringen och det ömsesidiga förtalet växte mer och mer. Förblindelsen gick så långt,

att flere bland bielke-partiets anseddaste medlemmar förbundo sig med framtidsmännen och uppkomlingarna för att åstadkomma en sträng granskning af förmyndarestyrelsen; detta endast för att kunna störta deras fiende, De la Gardie. Knut Kurck och Klas Rålamb läto till och med locka sig att för samma ändamål gå än längre på samma förderfliga väg. De förnedrade sig till deltagare i Gyllenstiernas och Dulle-Banérens stämpling emot De la Gardie, när denne blef som högförrädare anklagad medelst de namnlösa bref, som inkastades i adelns och presternas samlingsrum. Vi hafva redan berättat det nesliga uppträdet; äfvensom å andra sidan De la Gardies försök att genom Widekindis framlockade berättelser störta Johan Gyllenstierna; slutligen ock den föga hedrande tvisten mellan De la Gardie och Bengt Oxenstierna. Genom alla dessa nästan på en gång inträffande uppträden, hade rådet sjelft såväl hos konungen som allmänheten fläckat sitt anseende och förberedt sitt fall. Envåldets och folkväldets kämpar gladde sig deråt, hvardera ur sin synpunkt; men en och annan redlig fosterlandsvän sörjde öfver den förnedring och den förvillelse, i hvilken de nedsjönko, dessa herrar, hvilka dock i alla fall voro bland fäderneslandets utmärktaste män, och de, som borde bevaka dess väl och medborgerliga frihet. Man spådde ej goda verkningar af deras oenighet, och ur den året förut tryckta rimkrönikan hörde man i detta hänseende upprepas följande vers:

Hjelpe nu Gud och vårom Fru!
Nu skiljas riksens råd i tu.
Illa kan det riket bestå
Och sällan väl i hand gå,
När de icke hållas i händer,
Riksens råd, alla i sender.

Från och med riksdagen 1675 fattade emellertid Karl sitt beslut och det en gång för alla. De la Gardie och Per Brahe bådo honom att öfver vintern qvarstanna

1) *Rådsprot.* d. 13 Oct. 1675.

i Stockholm och der leda regeringen 1). Karl ville det ej. Troligtvis har den tjugeåriga konungen ännu icke ansett sig nog stark och mogen för att kunna personligen stanna i rådet och, såsom han önskade, styra dess öfverläggningar. Att såsom förut sitta der, en obetydlig jaherre, detta kunde hans vaknande stolthet och sjelfkänsla icke längre lida; aldraminst nu, sedan aktningen för rådsherrarne sjelfva blifvit än mera förminskad. Han reste derföre genast efter riksdagen ned till Wenersborg och medförde utom Gustaf Persson Banér ingen af rådets medlemmar. Utan vidare omsvep började han att här ensam och helt och hållet med rådets förbigående behandla många och ganska vigtiga regeringsärender. Detta stridde mot både lag, ed och häfd. Genom inre söndringar försvagade, torde likväl rådsherrarna icke allvarsamt tala deremot. Den 3 Nov. afskickade de väl en ditåt syftande skrifvelse. De föreställde konungen, *att han dernere vid gränsen kunde föga uträtta, häldst nu under vintertiden, då alla företag nödvändigt skulle stadna vid obetydliga rörelser mellan bergen och de snöfyllda skogarna. Konungens person,* mente de, *vore vida angelägnare i Stockholm, der han kunde leda underhandlingarna med främmande magter, ordna flottan och försvarsanstalterna till nästa fälttåg och med sin närvaro uppmuntra sinnena.* Om konungens pligt, *att icke regera utan rådets hörande,* derom vågade de *ännu* icke framkasta ett enda ord. Hvad de sagt, var emellertid både sannt och vigtigt; men det sades förgäfves. Karl stannade i Wenersborg och kallade ingen af rådet till sin sida. De gjorde snart ett nytt försök. Fyra rådsherrar utsågos att resa ned till konungen och förmå honom återvända till Stockholm 2). Beskickningen blef antingen förbuden eller förgäfves. Rådet kom nu i stor förlägenhet. Man anmärkte, att Karl Gustaf alltid haft kring sin person flere tjenstgörande riksråd. *Ja,* sade Soop, *och ändå var han en*

---

1) *Rådsprot.* d. 18 Okt. 1675.
2) *Rådsprot.* d. 11 Nov. 1675.

fullmogen konung. Men vi hafva nu redan en gång bedt hans majestät att antingen vistas här eller till sin tjenst hämta några af rådet. Komma vi än en gång med samma förslag, blir det illa taget af konungen. Tiga vi stilla, så blifva vi af folket tadlade, såsom de der försumma rikets rätt 1). Slutligen skulle man dock om igen bedja konungen, att i trakten kring Wenersborg utse någon säker ort och dit och till laglig tjenstgöring nedkalla någon större eller mindre del af rådet. Men äfven detta förkastades. Karl stannade i Wenersborg nästan hela vintern, utan att någon af rådsherrarna fick mer än tillfälligtvis der infinna sig.

Rådets obehag härvid blef än mera ökadt. Dess fiender började tvärt emot sanna förhållandet säga och utsprida, att konungen kallat rådsherrarna till Wenersborg; men att dessa undandragit sig resan 2). *De högmodiga grefvarna och friherrarna*, hette det, *ville ogerna ödmjuka sig till den undergifvenhet, som var nödvändig, när man vistades kring konungens person.* Förtalet utsåddes både inom och utom 3) Sverge och väckte öfverallt bitter ovilja. Rådsherrarna kunde ej heller urskulda sig, utan att anklaga och i och med detsamma än mera mot sig uppreta konungen. De måste tiga och tåla, äfven det orättvisa tadlet.

Från och med den 2 Okt. 1675, till och med d. 12 Mars 1676 har således Karl den elfte styrt Sverges rike utan att dervid höra sina lagliga rådgifvare, och endast med ledning af enskilda gunstlingar och sängkammarråd. Allt detta var i hög grad stridande mot bruk, lag och konungens ed. Det var icke blott en förberedelse, utan ock en verklig begynnelse till envåldet. Konungens länge närda fiendtlighet mot rådet hade också i och med dessa uppträden kommit till fullkomligt utbrott.

---

1) *Rådsprot.* d. 13 Jan. 1676.
2) *Rådsprot* d. 20 Nov. 1675 och d. 13 Jan. 1676.
3) *Bond.* 4:to. № 90. Samuel Månsson (Åkerhjelm) till C. Bonde. London d. 20 Jan. 1676.

Att förhållandet tog denna riktning, nemligen till rådets nedsättande och konungens envälde, detta berodde ej blott på rådets och andra samhällsklassers uppförande och tänkesätt, utan äfven och till icke ringa del på konungens egen personlighet. Med alla rådets fel, funnos dock inom detsamma många män, utmärkta af kunskaper, duglighet och fosterlandskärlek. En konung med Gustaf Adolfs sinnelag och förmåga, hade till de vigtigaste platserna framdragit dylika personer och derjemnte småningom i rådet infört andra deras likar. Med sådana hade han omgifvit tronen, och med sin ädla och öfverlägsna anda sedermera styrt både dem och riket.

Men ett sådant sätt att taga sakerna låg alldeles icke inom Karl den elftes förmåga. Okunnig och i umgängessättet rå och frånstötande, skulle han inom en rådkammare, bestående af rikets utmärktaste män, alltid känna sig tvungen, underlägsen och beroende; och häremot uppreste sig hans stolthet, både den konungsliga och menskliga. — Att med oförställd känsla af sina underlägsna gåfvor enkelt och uppriktigt öfverlägga med sina utmärktare rådsherrar, för dem framställa sina skäl, mottaga deras och till och med antaga dem, då de befunnos bättre; alltid ledd af en så varm kärlek till sanning och fosterland, att den öfvervägde till och med kärleken till egen person och egna åsigter; detta sätt att taga saken, låg icke långt från Karl den elftes lynne, så ädelt och uppriktigt, som det ursprungligen och i sig sjelft hade varit. Men nu mera kunde sådant omöjligen låta sig göra; ty olyckligtvis hade han blifvit med råa envåldstankar bortsmickrad och bortskämd af de uppkomlingar och framtidsmän, som genom honom ville bereda sin lycka eller sina planer. Ett tredje sätt återstod, nemligen att för sken skull bibehålla rådkammarens gamla inrättning, men småningom fylla den med obetydliga personer eller blinda verktyg. Karl var dock för ärlig att drifva ett sådant spel. Han ville befordra fäderneslandets sällhet, och trodde sig ensam kunna göra det lika så väl om ej bättre än med biträde af rådet.

Derföre ville han erhålla envåldsmagten. Och när han vunnit den, var han för uppriktig att dölja det, eller att söka undandraga sig det ansvar, som dock egentligen borde hvila på honom. I följe af alla dessa omständigheter var det med hans personlighet och läge ganska svårt att bibehålla riksrådet i dess hittills varande ställning. Att helt och hållet tillintetgöra dess magt och införa det konungsliga enväldet, blef derföre hans oaflåtliga sträfvande. Vi hafva i närvarande kapitel framställt första stegen på denna bana. Fortsättningen följer.

FEMTONDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES ENVÅLDSPLANER ÅREN 1675 OCH 1676.

Under första åren af Karls regering, hade De la Gardie ingifvit honom en viss beundran för Frankrikes konung och samhällsskick. Men sedan nämnde land inlockat Sverge i det brandenburgska kriget, och sedan De la Gardie derjemnte blifvit störtad, försvunno dessa för Frankrike gynnsamma känslor, utom en enda, neml. tycket för dess envåldsmagt. Med tycket följde härmningsbegäret. Tidigt och redan sommaren 1675 utbredde sig ock den sägen, att konungen ämnade på riksdagen samma höst taga enväldet; och att han, för att vinna ofrälseståndens biträde, ämnade föreslå, att en stor del af dessas skattebördor borde öfverflyttas på adeln. Detta och mera dylikt väckte inom sistnämnde stånd oro och missnöje; till och med hot om allvarligt motstånd. Man ämnade afråda konungen från sådana försök och bedja honom att tvärtom till sinnenas lugnande öppet och inför ständerna *förklara, att sådana i ond afsigt och af onda menniskor utspridda rykten vore alldeles falska; — att han aldrig åstundat någon annan magt än den, hans förfäder enligt lag och stad-*

gar innehaft; och att han afskydde ett sådant envälde, som det i Dannemark införda m. m. 1). Någon sådan förklaring blef likväl icke vid 1675 års riksdag afgifven; men något öppet steg till envåldets erhållande blef ej heller taget. Verket hade ännu icke mognat. Konungen var föga känd, och detta icke just till sin fördel; emedan han ännu för det mesta betraktades såsom en okunnig och sjelfrådig yngling, begifven blott på nöjen och kroppsöfningar. Till och med bland ofrälsemännen hördes spridda röster mot envåldet. Några smärre förebud till det åsyftade målet trodde sig dock en och annan redan vid nämnde riksdag upptäcka. Enligt gammal vana var det nemligen riksdrotset och erkebiskopen, hvilka vid kröningshögtidligheten borde sätta kronan på konungens hufvud. Men Karl den elfte mottog och satte henne liksom till mera säkerhet sjelf fast på hjessan. Det var, mente många, ett förebud till den egenmägtighet, hvarmed han ämnade bära samma sin krona. Dylika tecknatydare anmärkte äfven åtskilligt annat i lika riktning; i synnerhet några tillfälligheter, som inträffade under sjelfva kröningståget. Riksdrotsen Per Brahes häst gick dervid en gång baklänges; rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie red omkull, så att riksäpplet skadades; Gustaf Persson Banér, som i riksmarskens ställe bar rikssvärdet, råkade att fälla det i golfvet just under sjelfva kröningshögtidligheten 2). Till dessa händelser kom snart den förut nämnda förlusten af flere bland de skepp, som buro namn efter regalierna, neml. Kronan, Svärdet, Äpplet och Nyckeln. Detta ovanliga sammanträffande af tillfälligheter antog nästan af sig sjelft egenskapen af förebud till de fem höga riks-

---

1) *Falkenb.* Svenska Manuscript. Fol. 9. Pont. De la Gardies bref till M. G. De la Gardie, odateradt men skrifvet sommaren 1675.

2) *Riksark.* Beskrifning om det danske svenske kriig i 10 böger.

ämbetenas afskaffande 1). Så blef det ock genast tolkadt. Spänningen emellan hofvet och riksförmyndarne var nogsamt känd, och man anmärkte ytterligare, att konungen vid det högtidliga tillfället omgafs icke af rådsherrar utan af ungherrar och gunstlingar, och att det sedermera under sjelfva kröningsmåltiden rådde en dyster och betydelsefull tystnad i salen.

FRANKRIKES BITRÄDE 1676 TILL ENVÄLDETS INFÖRANDE.

Vi komma åter till den märkvärdiga tilldragelse, då Karl den elfte, skild från sitt råd, men i dess ställe omgifven af gunstlingar och framtidsmän, stannade nere i Wenersborg vintern emellan 1675 och 1676. Det tyckes hafva varit här och vid denna tid, som envåldsplanerna egentligen mognade. Säkert är, att Karl redan nu fattat härom sitt afgörande beslut. Som vanligt sökte man understöd af främmande magter. Lindskiöld, konungens förtrogne gunstling, vände sig i Febr. 1676 till franska sändebudet Feuquieres och omtalade, *huru Karl den elfte ämnade göra sig enväldig och fördenskull icke ogerna såg den ömsesidiga parti-förbittringen i landet, emedan den lättade vägen till det åsyftade målet.* Fransmannen gillade planen och gaf till och med några råd för genomdrifvandet. T. ex. *För att småningom vänja landet vid en ovillkorlig lydnad, borde konungen börja med att utan rådets hörande och utan att tåla någon motsägelse afgöra ett eller annat ärende; men dertill och i synnerhet i början välja blott obetydliga småsaker. Sådana skulle redan i sig sjelfva väcka mindre uppseende och motstånd; och om vid deras egenmägtiga afgörande några klagomål höjdes, skulle sådana invändningar lätt kunna utmålas som*

1) Huru dessa händelser af andra ansågs peka på konungamagtens fall, är förut nämndt.

en onödig och retsam småaktighet. För öfrigt borde konungen hålla sina afsigter så hemliga som möjligt och i synnerhet ställa så till, att ständerna likasom af sig sjelfva erböde honom envåldsmagten. Han borde också begagna ungdomstiden, då man har mod att våga allt, och då äfven vågsamheten lättare urskuldas. Konungen borde ock begagna det närvarande tillfället af rikets nöd, emedan dess räddning kunde förebäras som ursäkt för de våldsamma åtgerder, hvilka kanhända måste vidtagas o. s. v. Om dessa och dylika ämnen blef våren 1676 och genom Lindskiöld en långvarig underhandling bedrifven emellan Karl den elfte och Feuquieres. Den sednare inberättade alltsammans till Paris, hvarpå Ludvig den fjortonde gillade planen och det biträde, som hans sändebud hade lemnat 1).

GREFVE BANÉRS UPPLOPPSFÖRSÖK SOMMAREN 1676.

Det tyckes, som envåldspartiet velat genast sätta i verket Feuquieres ofvannämnde råd. Endast ur denna synpunkt kan man gissningsvis förklara efterföljande ganska besynnerliga uppträde.

Några månader efter Feuquieres och Lindskiölds samtal kom Sverige i den ytterligt svåra nöd och fara, som den förre hade rådt att begagna såsom ett gynnande tillfälle till enväldets införande. Det var nemligen sommaren 1676. Svenska flottan var slagen och skingrad utanför Öland; Pommern och Bremen nästan helt och hållet förlorade. En dansk här hade från Norge intagit Bohuslän och belägrade Göteborg. En annan hade landstigit i Skåne, öfversvämmat landet, eröfrat Helsingborg och Landskrona samt jagat Karl med dess fåtaliga troppar inåt Smålands skogstrakter. Hvarje stund

1) *Falkenb.* Svenska Manuscripter № 9. Ett uppsnappadt bref från Ludvig den fjortonde till Feuquieres d. 20 Mars 1676. Jfr Lettres inedites des Feuquières, tryckte i Paris 1846.

väntade man båda de danska härarnas infall inom det gamla Sverges gränsor, samt att danska flottan skulle på samma gång rigta ett härjande anfall mot sjelfva hufvudstaden. Oro och ångest herrskade både der och öfver hela riket. Det var just denna tidepunkt och Stockholm med dess uppskrämda sinnesstämning, som grefve Banér valde för anställandet af följande ganska egna och betänkliga uppträde.

En af de första dagarna i Augusti gick han till en hofslagare, just medan denne var i sin verkstad sysselsatt med att sko Banérs hästar. Grefven började då att med denne man samspråka om landets olyckliga tillstånd och om de hjelpmedel, som borde vidtagas. *Stockholms borgerskap*, sade han, *bör betänka sitt bästa och till skydd och ledning skaffa sig en duglig anförare. Gifve Gud*, tillade han, *att ni kunde öfvertala några personer att komma till mig, så finge vi öfverlägga om stadens och folkets bästa.* Hofslagaren mottog uppdraget och frambar det till en hop borgare, som han kort derefter träffade på Stortorget. Rikets belägenhet var oroande och folkets sinne uppskrämdt och fiket efter rykten och förändringar. Tjuge till trettio borgare gingo verkligen på utsatt timma till Banér. Denne började då att för dem hålla tal af hvarjehanda och ganska besynnerligt innehåll. Först *berömde han konungen mycket; men beklagade, att allting gick så illa till, och påstod, att orsaken måste vara antingen okunnighet eller ock illvilja. Okunnighet kunde det icke vara; derföre — —* Här tystnade han utan att fullända slutsatsen. Åter började han beklaga den fara, som *sväfvade öfver Stockholm, och att ingenting gjordes till stadens försvar; inga pråmar eller jernkedjor anskaffades till inloppens stängande; ingen anförare tillsattes öfver borgerskapet. Stockholms borgare vore dock ganska vackra män,* tillade han, *och i sin beväpning serdeles prydliga att åskåda. Skada, att de icke hade en passande öfverste!* Sluteligen kom han till hufvudsaken, och frågade, *om de icke ville begära ho-*

nom sjelf till anförare? Han lofvade blifva deras skydd och bröstvärn. Om, tillade han, *öfverståthållaren afråder eder härifrån, så är det ett säkert tecken att han icke vill edert bästa.* Derjemnte sökte Banér ådagalägga, att det *gällde borgerskapets egen fördel*, och han framvisade en holländsk dukat med dess prägel af de sammanbundna pilarna, såsom en sinnebild af enighetens styrka m. m. Borgrarna svarade ingenting synnerligt härtill utan lofvade taga saken i öfvervägande och aflägsnade sig, hvarefter några de anseddare bland dem gingo till öfverståthållaren Klas Rålamb och berättade hela uppträdet. Rålamb ansåg både företaget och dess upphofsman så oefterrättliga, att han trodde sig åtminstone icke ännu böra vidtaga några åtgerder deremot.

Banérs försök fick således ingen framgång och blef dessutom formligen inberättadt till öfverståthållaren. Måhända var det af dessa skäl, som grefven fann för godt att sjelf och till sitt framtida urskuldande angifva hela förhållandet. Han vände sig dermed till unga riksrådet Gustaf Adolf De la Gardie, rikskanslerens son. För honom berättade han uppträdet, men på sitt eget sätt, nemligen: *att borgrarna sjelfmant kommit till honom, först en, sedan flere och med yttersta envishet sökt öfvertala honom att blifva deras stadsöfverste. Han hade lofvat taga anbudet i betänkande, om det neml. först blefve formligen af magistraten framställdt och af konungen bifallet; ty han ville icke att någon skulle säga, det han stämplat efter denna plats* m. m. Saken blef i rådet anmäld och ransakningar genast påbudna, hvarvid sanna förhållandet snart kom i dagen. Rådet ville förhöra äfven Banér; men när denne efterskickades, svarade husfolket, att han rest ur staden. Snart fick man likväl veta, att han gömt sig undan på Kungsholmen. Han uppsöktes och fördes till rådet. Nu uppgjorde han åter en helt annan berättelse och påstod, *att samtalet med hofslagaren endast varit ett skämt; likaledes orden till de besökande borgrarna. Jag*, sade han, *jag, som har konungens löfte om att*

blifva riksråd; om jag ville förnedra mig att blifva stadsöfverste, borde man bedja för mig i kyrkorna såsom för en galning. Jag anhåller, att rådet icke måtte tilltro mig en så låg och simpel sak, som att tillställa dylika möten m. m. Rådet uppfattade saken så, att de genast läto sätta Banér i fängsligt förvar och inberättade hela uppträdet till konungen, hvilken i början alldeles gillade deras åtgerder.

I hufvudstaden spordes dock mycken oro, i synnerhet bland den lägre delen af befolkningen, hvilken icke hade rigtig kännedom, hvarken om mannen eller om förhållandet. De inbillade sig, att man ville förtrycka borgerskapets frihet, och att Stockholms 48 äldsta lånade sin hand dertill. Nattliga upplopp skedde, hvarvid flere af stadsvakten blefvo ihjälslagna. Någon betydligare rörelse utbrast likväl icke.

Det är svårt att gissa orsaken till detta besynnerliga uppträde. Det kunde möjligtvis vara ett infall af Banérs underliga lynne och således ett företag utan plan, utan deltagare. I rådet var unga De la Gardie den ende, som försvarade denna åsigt. Men han gjorde det envist. *Hela uppträdet*, sade han, *är tydligen blott en pur sottise* 1).

Nej! det är en pur malice 2) inföll Sten Bielke, och denna mening delades af det öfriga rådet och de förståndigare bland allmänheten. Man trodde ock, att hela rörelsen var en tillställning af Johan Gyllenstierna, hvars ärender grefve Banér mer eller mindre medvetslöst brukade springa. Om Gyllenstiernas afsigt voro två olika gissningar. Några satte uppträdet i förbindelse med hans påstådda republikanska och mot konungen fiendtliga afsigter. När Banér började sin rörelse, hade nemligen Gyllenstierna ännu icke hunnit den eftersträfvade platsen af allrådande gunstling. Man har sagt, att han af harm deröfver ville störta regeringen och dertill begagna den oro, som rikets

---

1) *Ren dumhet.*
2) *Ren elakhet.*

nöd förorsakade; och att han derföre ville genom Banér känna Stockholms befolkning på pulsen, om den nemligen kunde lockas till uppror, eller åtminstone mer och mer vänjas vid upplopp, för att sedermera vid behof kunna för en större rörelse användas. Men när Gyllenstierna just i detsamma vann hos konungen det förtroende och den magt, han så länge eftersträfvat, då afstannade också genast Banérska försöket och dess upphofsman hjelptes ostraffad från den påbegynta rättegången.

Efter andras och de flestas mening stod saken i förbindelse med de förut omtalade envåldsplaner, hvilka just vid denna tidpunkt lifligt sysselsatte Karl den elfte och hans gunstlingar. Enligt denna åsigt skulle Gyllenstierna för att vinna konungens ynnest hafva tillställt alltsammans, såsom ett försök att nu genast och med tillhjelp af gatubuller och kanske uppror störta rådet och åt konungen gifva envåldsmagten. Otroligt är ej heller, att detta försök stod i sammanhang med den hemlighetsfulla riksdag, som ett par veckor derefter skulle i Stockholm sammanträda. Dessa åsigter af saken äro icke allenast de allmännaste och i sig sjelf mest sannolika, utan bekräftas ock af den vändning, saken sedermera fick.

Karl den elfte hade nemligen i början gillat rådets åtgerd och Banérs häktande. Men kort derefter kom befallning, att grefven skulle släppas lös igen. Rådet trodde konungen missledd. De qvarhöllo derföre Banér i fängelset och nedskickade en utförligare berättelse. Men till svar kom ny befallning om Banérs befriande och denne sednare började uppsätta ovettiga skrifvelser emot rådet. Sluteligen skickade konungen ett nytt bref, genom hvilket Banér fick två månaders uppskof med sin rättegång. Man insåg numera tydligt nog, att konungen ville nedtysta hela saken; och likväl hade denna varit ett formligt försök att bredvid och mot de af konungen tillsatta ämbetsmyndigheterna bilda genom olagliga folksamlingar en ny, blott af menigheten och icke af konungen beroende magt. Ingen regent var ömtåligare för sådant än Karl den elfte; och likväl lät han Banér

slippa ostraffad. Icke nog härmed. Konungen gaf honom under de näst påföljande åren flere och ganska talande bevis på sin fortfarande nåd och välvilja.

Detta allt gifver mycken sannolikhet åt deras gissning, som tro, att den i hög grad obetänksamme grefve Banér har också vid ofvannämnde upprorsförsök blifvit af sin sluge och kallt beräknande vän och slägtinge Johan Gyllenstierna begagnad såsom ett medel, och framkastad såsom en tillspillogifven person, derest det vågade företaget skulle misslyckas. Att Karl den elfte trott detta företag åsyfta främjandet af konungens egna planer, det synes tydligen af icke blott den strafflöshet utan ock af den oförtjenta nåd och det orättvisa skydd, som Banér sedermera gång efter annan fick åtnjuta 1).

DEN GÅTLIKA RIKSDAGEN 1676.

Den 21 Juli 1676 utlyste konungen en riksdag, som skulle den 31 Augusti nämnde år i Stockholm sammanträda 2). Något hvar frågade undrande efter afsigten. Det var nemligen ännu icke ett år förflutet, sedan riksmötet 1675 slutade, och veckorna före det nu utlysta nya hade dessutom öfver hela riket landskapsmöten blifvit hållna och soldater och krigsgerder dervid beviljade. Hvartill den nya riksdagen skulle tjena, är således för vanliga ögon en gåta. Man frestas att misstänka något sammanhang mellan åtskilliga samtida företeelser; nemligen, att hofpartiet ämnade enligt Feuquieres råd begagna tillfället af rikets närvarande nöd, såsom skäl till envåldets införande; att den eljest så ändamålslösa riksdagen var dertill ämnad; och att Banérska upploppsförsöket skulle skrämma de motspänstiga. Men Banérs försök misslyckades helt och hållet; och fienden hotade

1) *Rådsprot.* 1676. *Riksregistrat.* s. å. *Rålamb.* Fol. 69. Flere vexlade bref mellan Karl och rådet.
2) *Nordin.* Acta Publica 1672—1693.

just i samma dagar att från flere sidor infalla i riket. Dess hejdande upptog så konungen, att han ej fick tid sysselsätta sig med riksdagar och statshvälfningar, om han också hade för denna gång haft några dylika i syfte.

Emellertid sammanträdde ständerna i Stockholm; men till en början gingo hela tre veckor förbi, utan att de fingo någon sysselsättning. Då och till råga på förvåningen kom från konungen ett förslag, att riksdagen skulle flyttas till Göteborg 1). Stället gaf anledning till många betänkligheter. Hamnen hade under sommaren gång på gång blifvit tillspärrad af danska flottan, hvarförutan Sehestedt med en dansk krigshär öfversvämmat Bohuslän och belägrat sjelfva staden. Rådet antydde olägenheterna och föreslog till riksdagsort Örebro, Jönköping, Norrköping eller Nyköping, dock häldst Stockholm. I denna rådets anhållan instämde likaledes ständerna, hvilka på det underdånigste begärde att slippa Göteborgs-riksdagen, ty de hade icke medel till så lång resa. I synnerhet förklarade bönderna från Norrland och Finnland, att de omöjligen kunde företaga en sådan färd 2). Det hjelpte ej. Den 10 Oktober utfärdade konungen sin ovillkorliga befallning, att ständerna skulle begifva sig ned till Göteborg.

Endast långsamt och ogerna åtlyddes den motbjudande kallelsen. Blott tre till fyra af rådsherrarna och ett ringa antal af adeln infunno sig; och först omkring den 7 December voro ofrälseständen samlade 3). Men hvad som skulle företagas, derom var ingenting offentligen tillkännagifvet. De la Gardie, ehuru misshaglig både för konungen och ständerna, fick befallning att resa dit och öppna riksdagen; och detta fastän han hvarken

1) *Rådsprot.* d. 27 Sept. 1676.

2) *Rådsprot.* d. 3, 4, 9 Okt. 1676. *Riksark.* Riksdagsacta 1676—1678.

3) *Bond.* Fol. 34. Miscellanea historica. Lejoncrantz till Hedvig Eleonora. Göteborg d. 7 Dec. 1676.

kände konungens afsigt, eller innehållet af den proposition, som skulle göras 1). När denna sednare ändtligen och först vid mötets slut från konungen anlände, innehöll den blott och bart en berättelse om kriget och begäran om hjelp 2). Efter all anledning blef den icke ens uppläst 3). Från den 31 Augusti och intill dagarna före jul voro ständerna sålunda för riksdagens skull samlade eller upptagna; först och intill medlet af Oktober i Stockholm, sedermera under några veckor på resan till Göteborg, och från början af December till dagarna före jul uti sistnämnde stad. Under hela denna tid hade intet ärende blifvit dem förelaggdt till behandling. Riksdags-propositionen blef icke ens framställd, eller om det skedde, så var det först under de aldrasista dagarna och utan att hinna besvaras. Detta allt kunde ej annat än väcka den största förvåning och de mest olika gissningar. Bönderna knotade och klagade, att de höllo på att svälta ihjel. Till deras bespisning måste ock kronan låta i Göteborg upptaga ett lån på 400 riksdaler 4). Ofrälseständen och främlingarna undrade, väntade, gissade. Adeln och i synnerhet högadeln fruktade en mot dem riktad statshvälfning; serdeles i fall det just då i verket varande skånska fälttåget misslyckades 5). Och, i sanning! om detta fälttåg gått olyckligt, och Karl den elfte blifvit vid Lund besegrad, så hade troligen deraf uppkommit en så allmän förtviflan, att ständerna skulle såsom enda räddningsmedlet hafva redan då åt konungen uppdragit envåldsmagten. Otroligt är ej, att Karl

---

1) *Riksark.* Rikskansleren M. G. De la Gardies bref till Karl den elfte d. 13, 20, 29 Nov. 1676. *Riksregistrat.* Karl den elfte till M. G. De la Gardie d. 4 Nov. 1676.

2) *Riksark.* Riksdagsacta 1676.

3) *Riksark.* Acta vid provincial-möten 1676 och 1677. I dessa handlingar finnas tvänne exemplar af denna riksdagsproposition. På det ena står antecknadt, att det blifvit af Ehrenstéen uppläst för ständerna; på andra deremot, att propositionen aldrig blef uppläst.

4) *Riksark.* Riksdagsacta 1676, 1678.

5) *Brah.* Nils Brahe till Per Brahe d. 12 Nov. 1676.

åsyftat något sådant. Märkligt är, att den aristokratiskt frisinnade Klas Rålamb fick konungens befallning att ej resa till denna riksdag utan stanna i Stockholm och vårda amiralitetet 1). Man såg också en på tyska författad smygskrift, som under namn af *profetia* innehöll ett förslag, huru på ifrågavarande möte ärendena skulle ledas; huru De la Gardie skulle drifvas fram att med understöd af landtmarskalken och första och andra klasserna på riddarhuset försvara den följda politiken och tala för skatter och ansträngningar; men hur å andra sidan de öfriga stånden, anförda af erkebiskopen och presterna, skulle sätta sig deremot, och drifva på reduktioner och statshvälfningar, o. s. v. 2).

Just midt under detta besynnerliga riksdagsspökeri inträffade följande ganska märkeliga tilldragelse.

KONUNGENS MED FRANKRIKE FÖREHAFDA ENVÅLDSPLANER BLIFVA RÖJDA.

Mot slutet af Sept. 1676 hade rådet från åtskilliga håll och i synnerhet från England erhållit några hemlighetsfulla varningar för en dem och deras magt hotande fara. Dessa bref voro så mycket mer betydelsefulla, som innehållet öfverensstämde med rådets egna misstankar och kommo alldeles på samma tid, som konungen befallte flytta den gåtlika riksdagen till Göteborg, till sitt och härens grannskap; och detta oaktadt både rådets och ständernas motstånd. En och annan bland herrarna hade ock, vi vete ej på hvad sätt, kommit öfver ett bref, som Ludvig den fjortonde den 20 Mars 1676 skrifvit till Feuquieres, och hvilket tydligen omtalade, huru Karl den elfte låtit med bestämda ord för Feuquieres tillkännagifva sin afsigt att taga envåldsmagten och nedsätta rådet, och att franska konungen gillade och gynnade

1) *Brah.* Nils Brahe till Per Brahe d. 22 Nov. 1676.
2) *Uppsal.* Palmskiöldiana, № 1. Tom. XXIV.

förslaget 1). Kort derefter har någon person, vi veta ej hvilken, tagit af samma fransyska bref en hop afskrifter, som inlades i serskilda omslag till Nils Brahe, Sten Bielke, Klas Rålamb, Knut Kurck, Johan Gyllenstierna och borgmästar Thegner. Inuti låg till hvarje af dessa herrar en kort skrifvelse af innehåll: *att en, som icke ville vara känd, hade på oförmodadt sätt kommit öfver inneslutna fransyska bref. Och,* skrifver han, *såsom det rör fäderneslandets välfärd, sänder jag det till eders excellens. Principiis obsta!* 2) *heter det; och Sat sapienti!* 3). Alla dessa bref kommo under gemensamt omslag till biskop Terserus i Linköping; från hvilken de genom landshöfdingen Gustaf Kurck ofördröjligen fortskaffades till Stockholm, och der blefvo sina ägare tillställda 4). En hvar gissar lätt, hvilket uppseende, hvilken oro häraf skulle väckas, häldst något hvar bland rådsherrarna visste eller snart fick veta, att urbrefvet icke var understucket, utan äkta. Man hade således i handom ett tydligt bevis, att Karl den elfte ämnade störta det närvarande samhällsskicket och taga enväldet, samt att konungen i Frankrike på tillfrågan gillat förslaget. Men afskrifternas likhet med urbrefvet kunde troligen icke ådagaläggas; och i alla fall skulle sakens allvarsamma upptagande efter all anledning påskynda den statshvälfning, man fruktade. Riksråden valde derföre häldre att behandla målet såsom en dikt, *en tillställning för att väcka oro i landet, missnöje mot konungen och oenighet mellan honom och rådkammaren.*

---

1) *Falkenb.* Svenska manuscripter. Fol. 9. Gustaf Adolf De la Gardie till M. G. De la Gardie d. 29 Nov. 1676, hvarest ock det fransyska brefvet finnes i afskrift.

2) *Stäm ån i bäcken.*

3) *Helvis man förstår halfqväden visa.*

4) S. st. Terserus till G. Kurck d. 20 Nov. och G. Kurck till rådet d. 26 Nov. 1676. Jfr. *Tidö arkiv;* brefvexling mellan samma personer. *Brah.* Nils Brahe till Per Brahe d. 6 Dec. 1676.

Med ett bref af sådan syftning inberättade de alltsammans till Karl den elfte, derjemnte uttryckande *sin tacksamhet mot Gud för en nådig och rättrådig konung, den der alltid söker att efter förfäders exempel handhafva sina trogna undersåtare vid deras fri- och rättigheter samt vid Svea rikes stadgar och lag* 1).

Genom dessa omständigheter hade sinnena blifvit uppskrämda och planen i förtid röjd. Utförandet blef derigenom mycket försvåradt. Karl den elfte hade just i detsamma vunnit slaget vid Lund, hvarigenom han och riket voro för tillfället hjelpta ur den mest oroande faran. Föresatsen att i slutet af 1676 och vid den gåtlika riksdagen i Göteborg taga envåldsmagten; — denna plan, om den verkligen förefanns, blef nu derföre uppskjuten. Genom skrifvelse af den 14 December tillät konungen ständerna att resa hem, hvilket de också gjorde omkring den 20 December; utan att oss veterligen alltifrån sammanträdet den 31 Augusti hafva fått tillfälle afgifva ett enda utlåtande 2). I afseende på de namnlösa skrifvelserna och det fransyska brefvet, skickade konungen till rådsherrarna ett svar, hvari han likasom de låtsade taga alltsammans för en dikt, en *arghetens tillställning, endast åsyftande att reta till missnöje.* Konungens ord sväfvade dock mellan bemödandet på ena sidan att dölja sina envåldsplaner, och på den andra att icke helt och hållet och för framtiden stänga vägen till det efterlängtade målet. *Likasom vi,* skrifver han, *allenast bero utaf den högste Guden, genom hvilkens nåd vi rikets styrelse efter våra förfäder, Sveriges konungar, företräda; alltså akta vi ock det säkraste och tryggaste envälde bestå i den tro och hörsamhet, hvarmed våra undersåtare gå oss tillhan-*

---

1) *Falkenb.* S. st. R. R. till konungen d. 2 Dec. 1676. *Rålamb.* Fol. 69. D:o d:o.

2) *Riksark.* Rikskansleren M. Gabr. De la Gardies bref till Karl den elfte, den 21 Dec. 1676 och flere riksråds bref samma dag till konungen.

da; och deruti, att lag, rätt och stadgar måtte handhafvas samt en hvar rikets inbyggare vid dem och vid sina rättigheter oförkränkt skyddas 1).

SEXTONDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTE OCH RÅDET.
1677—1679.

Om något förslag att redan 1676 införa envåldsmagten verkligen varit å bane, så kunde det likväl, såsom visadt är, den gången icke bringas till verkställighet. Att småningom förbereda en sådan hvälfning utgjorde dock städse målet för Karl den elftes och hofpartiets sträfvande. Som förnämsta medlet dertill blef riksrådet mer och mer förbigånget och nedsatt; och efter Feuquieres råd vande man folket att fortfarande se konungen ensam och utan lagliga rådgifvare föra regeringen. Hela vintern och våren 1677 stadnade Karl i Skåne och ledde der rikets styrelse utan att hafva hos sig några af rådet, mer än båda gunstlingarna Gyllenstierna samt en och annan, som tillfälligtvis kom på besök. Genom en sådan vistelse i den aflägsna landsorten gick ko-

1) *Falkenb.* S. st. Karl till riksrådet d. 25 Dec. 1676. Jfr. *Riksregistr.* samma dag. I ofvanstående kap. är framdraget, hvad vi kunnat uppspåra om ofvanstående föga kända förhållanden. Sedan uppmärksamheten blifvit riktad på denna punkt, skola framtida och djupare forskningar säkerligen deröfver sprida en klarare dager. Att Karl redan nu och på fullt allvar ämnade vid lägligt tillfälle taga enväldet, detta är säkert. Att hösten 1676 var den för en sådan statshvälfning först tillämnade tidpunkten, detta hafva vi här ofvan med stöd af många och ganska talande omständigheter antagit. Dock bör märkas, att detta antagande hvilar tills vidare endast på den ofvannämnde sannolikhetens grundval. Något bestämdt och uttryckligt bevis för detsamma hafva vi icke kunnat upptäcka.

nungen likväl miste om de upplysningar samt den lättnad i regeringen, som han kunnat erhålla genom biträde icke blott af rådet utan ock af kollegierna och deras medlemmar. Dröjsmål, oreda och rikets skada måste i flere fall blifva följden häraf. Rådet kunde ej längre med stillatigande åse en regering, så stridande mot rikets lag och rikets bästa, och derhos mot deras egen ära och deras egen ed. Denna sednare nämligen innehöll, att de skulle *styrka konungen att hålla den ed, han svurit*, till hvilken också hörde löftet att *med råds råde sitt rike styra.* De beslöto göra en föreställning om såväl det skadliga, som det olagliga i hans förfarande. Det skulle ej ske skriftligen utan genom mundtligt ombud, hvartill man valde riksmarskalken Johan Gabriel Stenbock, en klok och ansedd man, som var af konungen väl liden och ej heller rätt nära förbunden med något af partierna. Åt honom lemnades en i vördsamma och försigtiga ordalag skrifven minneslista öfver de ämnen, han skulle framställa. Dessa voro allvarliga *klagomål öfver misshushållande förråds-kontrakter och öfver vanvård af kronans medel och soldater, hvilka sednare stundom af brist på uppehälle och skötsel förgingos;* — likaså *att vid värfningar och durktåg öfvades sådana våldsamheter, att allmogen mångenstädes retades ända till upplopp;* — likaså *att, genom konungens frånvaro kunde han och riket icke hafva den nytta af kollegierna, som man med deras inrättning åsyftat, emedan hvarken konungen kunde hålla dem till deras pligt, ej heller de sjelfva utan konungens stöd den samma fullgöra, om de också aldrig så gerna ville. Af dessa och flera orsaker vore det fara värdt, att, om ej goda rådslag blefve i tid tagna, skulle alltsammans störta i en förderflig villervalla. Innan nu riket faller i så obotligt förderf, anser rådet vara sin edspligt att deremot varna. Bästa hjelpemedlet vore, att hans majestät täcktes med förtroende nyttja rådets troskyldiga och oförtrutna tjenst och efter lag och stadgar styra fäderneslandet*

med råds råde, samt i sådan afsigt utvälja och tillkalla några bland dem för att i vanliga mål höras och tjenstgöra; men att i vigtigare fall inhemta hela rådets utlåtande. Detta skulle öka konungens och rikets anseende hos både vänner och fiender. Slutligen hemställdes ock, huruvida ej landets behof fordrade, att ständerna måtte med första sammankallas 1). Minneslistan var undertecknad af 14 riksråder, deribland främst Per Brahe, Magnus Gabriel De la Gardie och Sten Bielke.

Vi känna ej konungens svar; endast det, att rådets beskickning blef ganska illa upptagen 2). Med Karls lynne och omgifning kunde man ej heller annat vänta. Någon åtgerd blef åtminstone icke på länge vidtagen; ty i slutet af Juni tyckes rådet hafva om samma ämne återigen afgifvit en underdånig påminnelse.

Slutligen har väl konungen ändå funnit, att denna envisa sjelfrådighet gick något för långt, eller åtminstone kom något för tidigt. Fram i September 1677 begärde han derföre, att några af rådsherrarna skulle komma till Ljungby för att hos honom tjenstgöra. Fyra eller fem blefvo också ditskickade, med hvilka ordentliga rådplägningar höllos från Nov. 1677. Längre än till årets slut varade likväl icke detta förtroende; ty redan i början af Januari 1678 finner man samma herrar återkomna till Stockholm, och öfverläggningarna på Ljungby slutade. Karl hade dock under desamma visat sig helt annorlunda än fordom. Han talade nu oftare än förr; och alltid kort, klart, kraftigt och rakt på saken. Det sägs tydligen, att han dels hade, dels ville hafva noga reda på allting. Mot slappa, försumliga eller orättrådiga ämbetsmän ådagalade han en bitter ovilja, och försä-

1) *Bond.* Fol. 23. Riksrådets memorial för J. G. Stenbock d. 11 Maj 1677. *Riksark.* Rådslag under Karl den elfte 1672—1686.

2) *Rådsprot.* d. 29 Dec. 1680.

krade gång efter annan, att han både *ville och skulle försvara rättvison och bestraffa de brottsliga* 1).

År 1678 gick in, och gick också helt och hållet förbi, utan att Karl den elfte en enda gång besökte sin hufvudstad eller tillkallade sitt riksråd. Det var ej nog, att dessa herrar på sådant sätt försummades; de blefvo också gång på gång groft förolämpade utan att kunna vinna upprättelse. Under riksdagen i Halmstad 1678 inlemnade grefve Banér en mot riksråden ganska smädlig skrifvelse. När dessa begärde undersökning och upprättelse, förklarade han sig icke ha menat något ondt 2), och dermed fick saken afstadna; men Banér blef genast derpå och likasom till belöning utnämnd till guvernör öfver Ingermanland. Vi hafva också redan berättat, huru samma herre längre fram på hösten framtrugade sina angifvelser mot Gyllenstiernorna, och sedermera, när rättegång derom börjadedes, återtog sina ord och öfveröste rådet med ovett; också allt detta utan ansvar och utan straff. Vi minnas ock tilldragelsen samma 1678 års höst; då nemligen Kammar-deputationen, denna för riket så behöfliga och nyttiga åtgerd, dock, såsom af rådet i verket satt, blef af konungen förbjuden, och det icke utan rådets stora förödmjukelse. Konungen tillät sig vid samma tid ett annat enväldigt steg, som likaledes väckte uppmärksamhet. Enligt lag och privilegier skulle vid inqvarteringar tre skattebönder eller ock sex frälsebönder tillhopa mottaga en knekt. Vid riksdagen 1678 lät konungen på riddarhuset göra en framställning om skatteböndernas behof af lättnad, hvarföre han önskade, att i stället för tre skulle fyra skattebönder räknas mot sex frälsebönder. Efter något prutande medgaf adeln denna jemkning. Men sedermera, kommen på fri hand och ensam med gunstlingarne på Ljungby, förordnade Karl, att vid inqvarteringar skulle fem skattebönder svara mot fem frälsebönder; ställande dem således helt och hållet lika. Detta

1) *Rådsprot.* d. 14—19 Nov. 1677.
2) *Svea Hofrätts arkiv,* acta 1678, d. 18 Maj och 4 Oct.

var ett ingrepp i adelns lagliga rättigheter, och tillika ett brytande af sitt eget gjorda och af adeln antagna förslag. Förordningen blef också utfärdad, så vidt vi känna, utan riksrådets hörande. Detta vågade likväl icke klaga öfver en åtgerd, som hade för sig så mycket sken af rättvisa, och som derjemnte smickrade den största hopens egennytta, och derföre otvifvelaktigt skulle vinna dess understöd 1). Men den bekante Arvid Ribbings frälsebönder inskickade en formlig klagoskrift öfver dessa och dylika olagligheter, samt deröfver, att krono- och skattebönderna sökte vid hvarje riksdag kasta bördorna från sig och på frälsebönderna 2). — Äfven i Stockholm hördes öfver konungens sjelfrådiga och olagliga regering så mycket tadel, att Karl befallte, det sådana knotare skulle tagas för hufvudet och straffas; *ty*, skrifver han, *vi äre ingalunda sinnade att låta här i landet inrita sig den förderfliga osed, som enligt dagliga erfarenheten hafver så många andra stater i olycka störtat, nemligen, att hvar och en får tala och göra efter sitt eget arga sinne. Våra kongliga åtgerder äro allt för höga att i munnen föras af sådant parti, som hvarken förstånd eller kunskap dertill hafver; och anse vi med skäl deras omdömen endast såsom arghet och förräderi mot oss och riket* 3). För öfrigt och kanske med afsigt att leda uppmärksamheten från envåldsplanerna, utspriddes åtskilliga skrifter, som skulle återigen vända och reta sinnena mot högadeln, rådet och i synnerhet mot De la Gardie. Man omtryckte en straxt efter Johan den tredjes tid utkommen, af äfventyraren Typotius skrifven bok, hvilken innehöll ganska förklenliga tillmälen mot De la Gardiska slägten och dess förfäder. Tillika ut-

---

1) *Riddarhusark. Riksdagsacta* 1678.

2) S. st.

3) *Tidö* arkiv. Karl den elfte till öfverståthållaren, utan dato. En anteckning kallar skriften projekt af ett bref d. 16 Juli 1678. Af inre kännetecken skulle vi dock snarare gissa på tiden omkring 1693.

spriddes en berättelse om 1600 års riksdag, och huru Karl den nionde och ofrälseständen då för tiden läto slå hufvudet af en hop, som det skulle heta, upproriska och högdragna rådsherrar m. m.

År 1679 gick likaledes förbi, utan att konungen besökte Stockholm eller tillkallade rådet. Karl vistades oupphörligt i rikets södra landskap, ehuru fred ingicks med den ena fienden efter den andra. Den sista bland dem var Dannemark, med hvilket land stillestånd afslutades den 29 Augusti, fred den 30 Sept. Och ändå stannade konungen ner i Skåne och på Ljungby ända till den 8 December; och då for han icke till Stockholm utan till Strömsholm och Kungsör, hvarest julen och vintern tillbragtes. I Skåne sysselsatte han sig hela hösten med troppars mönstrande och afskedande, fästningarnas iordningssättande m. m. och derjemnte med jagt. De, som kommo för att uppvakta honom, blefvo kallt mottagna; i synnerhet när de ville tala om regeringsärender, ett ämne, hvari han högst ogerna ingick med några andra än sina gunstlingar och sängkammar-råd.

I dessas händer lemnades göromålen. Stundom förflöto två, tre veckor, under hvilka konungen icke hade hos sig någon enda tjensteman för riksärendenas ledning, och under andra skiften var Johan Gyllenstierna långa tider ensam vid hans sida. De sakkunnigare trodde allmänt, att han och konungen ämnade vid nästa riksdag införa envåldet.

Rådets belägenhet var under allt detta i hög grad oangenäm. Sina rådslöner hade de icke på länge utbekommit. Derhos gaf dem konungen föga eller allsingen kännedom af en hop vigtiga åtgerder och tilldragelser; och de hade stundom den förödmjukelsen att erhålla sådana underrättelser sednare än andra, och blott tillfälligtvis och genom sjökaptener eller resande. Derhos visste en hvar, att de blefvo dagligen baktalade och gäckade af det på Ljungby varande hofvet. Deras tankar gingo än hit, än dit. De ville måhända genom rikets ständer skaffa bot på dessa olagligheter och rådde der-

före konungen i början af 1679 återigen att sammankalla en riksdag 1); men förslaget antogs ej. När ingenting annat hjelpte, ville de inställa sina sammanträden och upplösa rådet, såsom varande helt och hållet öfverflödigt. Men konungen förböd äfven denna åtgerd 2). Emellertid drogo de sig, den ena efter den andra, bort från dessa oangenäma, ofta ändamålslösa sammanträden. Stundom förgingo tre till fyra veckor, under hvilka intet beslut kunde fattas, emedan rådet ingen gång blef domfört 3). Karl iakttog tillfället och gaf dem en skrapa, samt förordnade Sten Bielke att pådrifva och leda arbetet 4). Det hände dock hädanefter som förut ytterst sällan, att några egentliga regeringsärender förekommo. Rådet fick för det mesta sysselsätta sig med vädjomål, af hvilka också en ganska stor mängd afgjordes. Det var egentligen Nils Brahe, Gustaf Adolf De la Gardie och Klas Rålamb, som i dessa bistra tider icke veko från sin plats eller pligt. De infunno sig och arbetade ganska träget och det var genom dem, som åtminstone något, ja till och med mycket uträttades.

Hofpartiets bemödande att nedsätta rådet blef också under dessa sednare åren betydligen lättadt genom herrarna sjelfva, och deras fortfarande oenighet, i synnerhet med De la Gardie. Äfven Sten Bielke skilde sig från ämbetsbröderna, ehuru i ett annat hänseende. Man finner nemligen, att han under dessa åren stått i vänskapligt förhållande till Johan Gyllenstierna och hofvet. I allmänhet har känslan af den förestående stormen skingrat och försvagat hela rådspartiet. Dess förnämsta qvarstående kärna utgjordes af bröderna Kurck, Nils Brahe, Gustaf Adolf De la Gardie, Gustaf Sparre, Johan Gabriel Stenbock och Klas Rålamb, som måhända var den inflytelserikaste bland dem alla.

---

1) *Brah.* Per Brahe till Klas Rålamb d. 26 Febr. 1679.
2) *Riksregistrat.* d. 26 Febr. 1679.
3) *Rådsprot.* 1679, Januari—Augusti.
4) *Riksregistrat.* d. 15 Maj 1679.

SJUTTONDE KAPITLET.

FÖRBEREDELSER TILL 1680 ÅRS RIKSDAG.

Efter ankomsten till öfra Sverge i December 1679 visade Karl icke den ringaste benägenhet, hvarken att vid sin styrelse inhemta rådets utlåtande eller att ens begifva sig till Stockholm. Tvärtom stannade han hela vintern för det mesta på Kungsör; derifrån, liksom förut från Ljungby, styrande riket endast med hjelp af sina gunstlingar och sängkammarråd. Detta var för de lagliga rådgifvarne så mycket mer kränkande, som konungen numera kunde hvad dag som häldst träffa dem och inhemta deras tankar. De blefvo ganska tveksamma om, hvad göras borde. Tystnadens bifall skulle ådraga dem samvetets, ständernas och de rättsinnigas tadel; men anmärkningar deremot konungens vrede. Flere bland dem oroades derjemnte och serskildt af tanken på den kommissjon, som var tillförordnad att granska förmyndarnes åtgerder. Man fruktade och icke utan skäl, att dessa efterräkningar skulle blifva än svårare för den, som mot sig uppretade konungen och hofpartiet. Saken hade verkligen många betänkligheter. Två sittningar efter hvarandra blefvo alla skrifvare utvisade ur rådkammaren och intet protokoll fördt. Vi känna således icke öfverläggningarnas innehåll, men slutföljden blef, att Johan Gabriel Stenbock skickades till Kungsör med ett rådets bref till konungen, och att han återkom genast med denne sednares svar. Ingendera hafva vi sett. Båda tyckas dock hafva vidrört den ömtåliga punkten af statsmagternas inbördes förhållanden, rättigheter och pligter. Rådet har nemligen sedermera beklagat sig, *att konungen onådigt upptog deras bref. De hade dock aldrig velat honom någonting föreskrifva; men både hans försäkran och deras egen ed förpligtade dem att äfven oåtsporda påminna om allt, som de ansågo för fädernes-*

landet nödigt eller nyttigt. De hoppades att konungen, bättre underrättad, skulle framdeles fälla öfver dem ett bättre omdöme o. s. v. 1). Tvärtemot sistnämnde deras förmodan finner man dock, att ännu många år efteråt låg minnet af detta uppträde qvar och gäste i Karl den elftes bröst. År 1695 och vid en seglats på Mälaren straxt utanför Kungsör, och då konungen tagit ett glas förmycket, såg man honom peka på slottet och med förbittring omtala, *huru de*, som han kallade dem, *förrädiska rådsherrarna hade en gång* 1680 *derstädes understått sig föreskrifva honom lagar om rikets regering* 2).

Rådets varning mot den egenmägtiga styrelsen var således förgäfves. Hela vintern och våren 1680 vistades konungen på Kungsör. Med undantag af ett kort besök såg han under hela denna tid hvarken sin hufvudstad eller sitt riksråd. Han var ingalunda rädd för resor; ty just under samma månader företog han icke mindre än 25 serskilda sådana, nemligen till Westerås eller Köping eller Arboga eller Eskilstuna, eller Mariefred; till det mesta för att jaga eller mönstra soldater. Oberäknadt dessa färder gjorde han under samma tid 20 serskilda ridter till Strömsholm, för att dels besöka sin mor, dels bese sina der varande hästar. Men till sin hufvudstad, till sitt riksråd kom han, som sagdt är, blott en enda gång, ehuru han stundom var dem så nära som vid Strengnäs och Gripsholm.

Sedan den 20 April 1676 hade Karl icke besökt Stockholm förrän nu den 23 Februari 1680. Under denna tid hade han genom utomordentliga ansträngningar, lysande segrar, och lyckliga freder frälsat sitt fädernesland. Man skulle derföre efter en så lång och så ärofull frånvaro hafva väntat stora högtidligheter vid återkomsten, vid det tillfälle, då det räddade fäderneslandets hufvudstad ändtligen fick återse sin räddare, sin konung.

---

1) *Rådsprot.* d. 22, 24 och 31 Januari 1680.

2) *Thureholms* arkiv. Nils Bielkes fransyska autobiografi.

Men Karl var skygg och förlägen, till och med för sin egen ära, och han insmög sig genom gatorna så obemärkt som möjligt. Han stadnade blott sex till sju dagar i staden; men lemnade derunder ingen enda gång slottet, knappt nog sina egna rum, och reseklädernа blefvo icke mot någon prydligare drägt utbytta. När stadens magistrat och borgerskap ville göra sin uppvaktning, smög han undan genom en bakdörr. Om han var hos sin mor, enkedrottningen, och några fruntimmer der inträdde, gick han genast på dörren utan att säga dem ett enda ord. Man bad honom att, efter förra konungars vana, med sin närvaro hedra den just nu firade begrafningen af ett riksråd; men han ursäktade sig med brist på vagn; hvarvid man anmärkte, att han nu på fem somrars tid aldrig begagnat åkdon utan gjort alla sina resor på hästryggen. Under denna korta vistelse i Stockholm var han blott en enda gång uppe i rådet. Per Brahe mottog honom med ett lyckönskningstal; men konungen teg dervid och nästan under hela sittningen 1). Medan han ännu dröjde qvar i Stockholm höll rådet tre andra sammanträden, men han bevistade intetdera. Klockan 7 om aftonen den 1 Mars, och sedan det blifvit nedmörkt, smög han sig ut ur staden, lika obemärkt som han kommit dit in. Så länge han der vistades, hade lynnet i allmänhet varit tvunget eller nedslaget. Knappt hade han kommit utom tullen, förrän han åter blef glad och liflig igen.

Så efter nära fyra års frånvaro tillgick det vid Karl den elftes första återbesök i sin hufvudstad. Hemkommen till det älskade Kungsör, tillbragte han Mars och April månader förnämligast med sina vanliga nöjen och sysselsättningar, jagter, mönstringar och besök vid Strömsholm.

Här må en anmärkning göras. Alla konungarna af pfaltsiska ätten ådagalade en besynnerlig ovilja mot Stockholm eller åtminstone en tydlig obenägenhet mot att

---

1) *Rådsprot.* d. 23 Febr. 1680.

derstädes uppehålla sig. Karl Gustaf reste sommaren 1655 från nämnde stad, och återbesökte den aldrig; ehuru en icke obetydlig del af vintrarne 1658, 1659 och 1660 tillbragtes i det södra Sverige eller på det närbelägna Seland. Största delen af vintrarna 1656 och 1657 vistades samma konung i Preussen och invid Östersjökusten; men for ingen gång öfver till Sverge, ehuru Gustaf Adolf under sina preussiskt-polska fälttåg hvarje vinter seglade till Stockholm för att närmare kunna följa och ordna dervarande ämbets- och styrelseverk. — Huru Karl den elfte, så mycket möjligt var, undvek att vistas i Stockholm, detta har läsaren redan af våra berättelser funnit, och skall än ytterligare finna. — Sak samma var med Karl den tolfte. Han lemnade år 1700 sin hufvudstad och återsåg den under de öfriga 18 lefnadsåren ingen enda gång. Han tillbragte dock flera af vintrarna 1701—1708 så nära Östersjökusten, att han lätt kunnat, liksom Gustaf Adolf gjorde, fara på vintermånaderna öfver till Stockholm. Efter hemkomsten 1714 uppehöll sig samma Karl den tolfte nära fyra år i rikets södra och vestra landskap, utan att en enda gång besöka sin hufvudstad och tillse fäderneslandets dervarande ämbetsverk och förvaltning.

Vi återvända nu till gången af vår berättelse.

Under ofvannämnde förhållanden nalkades 1680 års riksdag, på hvilken skulle genomdrifvas efterräkningen med riksförmyndarne, den nya och strängare reduktionen och slutligen den så länge åsyftade envåldsmagten. Att för dessa stora och afgörande statshvälfningar förbereda och vinna allmänna tänkesättet använde partiet hvarjehanda medel. Förmyndare-styrelsens misstag och fel jemnte deraf kommande förluster blefvo mycket förstorade och öfverallt utspriddes talet om de många millioner, som samma herrar skulle hafva bortslösat eller försnillat. Det var nu och i sådan afsigt, man började pådikta denna förmyndare-regering en mängd af de öfverdrifna skuggor, hvilka intill våra dagar förmörkat dess i sig sjelft icke ljusa minne. Adelns och i synnerhet

högadelns obilliga och tryckande företrädesrättigheter blefvo likaledes jemnte sina skadliga följder med svarta färgor utmålade, för att till största möjliga bitterhet uppreta ofrälseständen. Man förteg de utomordentligt stora bevillningar, adeln vid riksdagarna 1675 och 1678 sig åtog. Man förteg, att bönderna vid samma riksdagar icke gåfvo den ringaste krigsgerd eller bevillning. Adeln och i synnerhet högadeln, hette det, var ensam orsak till allt det onda, som skett, och deras skattefrihet till den på ofrälsemännen ökade bördan. Denna börda, påstod man vidare, kunde icke på annat sätt lättas, än derigenom, att adelns friheter och många gods blefvo indragna. Detta åter, fortsatte man, kunde icke ske utan att taga all magt och myndighet från rådet, hvilket sjelft, bestående af adel och högadel, var för dessa samhällsklasser en mägtig försvarare. Genom en sådan tankeföljd ledde man sig till den slutsats, att rådets störtande och konungens envälde var enda möjliga medlet till rikets räddning. Flere i dylik anda författade smygskrifter blefvo bland allmänheten utspridda. En sådan bar namnet af *Samtal mellan en utländsk dansk man och en uppriktig svensk*. Deri läses följande:

Dansken. Vill icke eder kung helt absolut regera?
Svensken. Det lärer väl så ske, om han får åren flera.
D. Det blifver honom svårt det verket gripa an.
S. Dertill förhjelpa vill hvar ärlig svensker man.
D. Hvad är då orsak till, de sådant vilja drifva?
S. Der många kockar är, månd' illa kokadt blifva.
D. Hvar många gifva råd, der går ju alltid väl?
S. När hopen han är stor, finns mång Akitofel.
D. En suveränitet är icke utan fara.
S. Den svenske kungens slägt månd' alltid nådig vara.
D. Men huru kommer det, er konung har så lite?
S. Förty hans höga män, de äro alla rike.
D. Hvi är allt sådant skedt? Det är beklagelig.
S. Jo medan han var barn, drog hvar och en till sig.
D. Kan han sitt feta rof ur lejonmunn ej rifva?
S. Hvad en gång stulet är, skall Achan igengifva.
D. Det blifver stort besvär att taga från de höga.
S. När kungen vill så ha, så falla de till föga.

— — — — — — — — — — — — — — — —

D. Hvi höres sådan gråt, hvi månde bonden qvida?
S. Der många bockar är, der måste träden lida.
D. Hvem är den fula bock, som träden alltid gnager?
S. Det är vår adelsman, som bonden städse skafver.
D. Är han då orsak till, att bonden lider brist?
S. En nygjord adelsman är värre än en best.
D. Vill då ej konung Karl den arma hopen trösta?
S. Allt intill denna dag gör hvar, som honom löster.
D. Men huru kommer det? Jag sådant näppligt tror.
S. Jo herden ensam är, men ulfvahopen stor 1).

o. s. v.

Sådana voro de åsigter, som bland allmänheten utspriddes, till en del med skäl och för det mesta med framgång. I ofrälsemännens ögon blef således rådets nedsättande och konungens oinskränkta magt enda möjliga räddningsmedlet från adelns lagliga men ofta tryckande och missbrukade öfvervälde. En stor del af småadeln hoppades derjemnte och af samma orsaker och på samma sätt att genom konungsligt envälde kunna nedsätta högadeln och grefve-ståndet, föremålen för deras afund och ovilja. Att Karl försummade och icke hörde sina riksråd, detta på en gång olagliga och opassande uppförande, blef derföre af allmänna tänkesättet och afunden icke blott urskuldadt, utan till och med försvaradt.

Så, dels af naturliga skäl, dels genom konstlade medel, uppkom och utvecklades det allmänna tänkesätt, som snart i Karl den elftes hand lemnade envåldsmagten öfver hela Sverges rike.

För att så mycket möjligt lätta den tillämnade omstörtningen beslöt man att i förväg från riksdagen aflägsna alla personer, af hvilka något allvarligt motstånd kunde befaras. Det är upplysande nog att i sådant hänseende följa Johan Gyllenstiernas och envåldspartiets åtgerder. De mägtigaste, de farligaste möjliga motståndarne och deras ställning voro följande.

Riksdrotset Per Brahe borde såsom en sjuttiosjuårig gubbe icke kunna blifva serdeles farlig. Men han

---

1) *Rålamb.* Fol. 71.

var utomordentligt rik, af alla partier högt ansedd för åra och fosterlandskärlek och dertill ganska oförskräckt i uttalandet af sina på en gång högadliga och frisinnade tänkesätt. Det hade blifvit omöjligt att binda hans tunga, och lika omöjligt att bestraffa orden af en allmänt vördad gubbe, som stod på grafvens brädd. Men till både sin egen och till envåldspartiets lycka afled han den 12 Sept. d. v. s. blott ett par veckor före riksdagens öppnande.

Riksmarsk-ämbetet hade konungen lemnat obesatt allt sedan Karl Gustaf Wrangels död 1676.

Riksamiralen Gustaf Otto Stenbock var i riksdagsväg ingen farlig motståndare och hade dessutom redan förut blifvit qväst genom det olyckliga sjötåget 1675.

Rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie hade visserligen så väl hos rådet som allmänheten föga anseende. Men han kände alla förhållanden, var vältalig och dessutom af ett oroligt lynne, som sällan förmådde hålla sig stilla. Han kunde således blifva besvärlig, till och med förarglig; och borde alltså i det längsta stängas eller skrämmas från riksdagen. Derföre, då alla de öfriga rådsherrarna genom serskilda skrifvelser kallades, blef någon sådan icke för De la Gardie utfärdad. Det säges till och med, att konungen förbjudit honom resa till riksdagen. Det troddes ock, att han i anseende till förstörda penninge-angelägenheter ville nästan häldre ligga på landet än fara till Stockholm, der han ständigt och på det oangenämaste sätt blef efterhållen af sina många fordringsägare. Också stannade han nere på Höjentorp under riksdagens första fem, sex veckor och kom ej till Stockholm, förr än då han mot slutet deraf kallades till drottning Ulrika Eleonoras kröning.

Riksskattmästaren Sten Bielke var en ganska försigtig man, både i handling och ord, och kunde derföre icke injaga några farhågor. Johan Gyllenstierna hade dessutom vetat draga honom till sitt parti, kanske genom hoppet att derigenom blifva mildare behandlad vid de förestående efterräkningarna.

Bengt Oxenstierna var en kunnig, erfaren och duglig herre, mer än de flesta på den tiden. Ehuru lifligt deltagande i striden mot 1669 års statsreglering, hade han dock hittills aldrig inlåtit sig i närmare förbund med något af rådspartierna. Nu blef han dock af sina båda svågrar, Hans och Axel Wachtmeister, dragen till den mer och mer framträdande envåldsligan. Han hade dessutom ganska trassliga penninge-angelägenheter. Sommaren före riksdagen fick han sig beviljade några, såsom oss synes, tämligen obilliga fordringar 1); och den med honom samma höst anställda efterräkningen fördes med så lindrig hand som möjligt. Tillika lockades han med utsigt att efter Gyllenstiernas nu timade död få ledningen af utrikes angelägenheterna. Så blef Bengt Oxenstierna småningom skild från de öfriga rådsherrarna och vunnen för envåldspartiet.

Farligaste motståndaren inom hela rådet var utan tvifvel Klas Rålamb, med sin ur fädernehuset ärfda frisinnighet. Detta tänkesätt var förenadt med stor lärdom, mycken erfarenhet, skarp blick, skarp penna, outtröttlig arbetsförmåga, och derjemnte en sjelfständighet i lynnet, som högst ogerna lät sig böjas; slutligen också derföre, att man vid efterräkningen knappt kunde finna en enda betydlig punkt till hans anklagande. En sådan man kunde vid ett sådant tillfälle blifva i hög grad obeqväm. Han vardt derföre jemnte tvänne andra herrar kort före riksdagen utskickad till Stralsund, för att slita några der uppkomna tvister. Rålamb undanbad sig och anmärkte, att ifrågavarande mål voro så obetydliga, att de både borde och kunde utan en så stor beskickning afgöras. Det hjelpte ej. Han måste resa och rättegången fördröjdes så länge, att Rålamb icke hann tillbaka förrän långt efter riksdagens slut.

På ofvannämnde sätt hade dels genom tillställningar, dels genom tillfälligheter, blifvit vunna eller aflägsnade de

1) *Redukt.-kansl.* Liqvidations-Kommissjons protokoller d. 13 Oct. 1681 och den 24 Febr. 1682.

personer, af hvilka man kunnat inom rådet vänta det svåraste motståndet. Men att ett sådant, och det ganska allvarsamt, skulle uppkomma äfven på riddarhuset, detta var ej svårt att förutse. Äfven här borde således de farligaste fienderna i tid undanskaffas.

Ett par sådana voro Olivecrantz och Ehrenstéen, hvilka varit Gyllenstiernas motståndare och derjemnte täflat om hofkanslers-ämbetet med partiets man, Frans Joel Örnstedt. De skulle derföre bortflyttas; Ehrenstéen som president till Wismar; Olivecrantz som ståthållare till Revel. Den sednare vägrade och afsade sig hvarje statens ämbete samt stannade vid riksdagen, icke utan sitt lilla der utöfvade inflytande. — Den tjugunioåriga Mauritz Wellingk var en verksam, talför och djerf herre och hade under skånska fälttågen vunnit konungens tillgifvenhet och redan öfverstegraden. Äfven han syntes farlig, och blef derföre något innan riksdagen begyntes, affärdad som sändebud till Köpenhamn. Det hette först, att beskickningen skulle räcka blott sex veckor, men den kom att utsträckas till två år; och således långt öfver riksdagens slut. En annan och vigtigare person, som partiet ville skaffa ur vägen, var Henrik Falkenberg, enligt alla sammanstämmande vittnesbörd en bland de hederligaste män i riket 1). Under förmyndare-regeringen var han i kammar-kollegium De la Gardies svåraste motståndare och en ganska ifrig talare för ordning och sparsamhet. Han försvarade ständernas rätt att sjelfva välja ledamöterna i alla utskott, äfven i det hemliga. Han ifrade alltid för fjerdeparts-reduktionens verkställighet och mot högadelns öfverdrifna anspråk. Han hade derföre också understödt de 1675 vidtagna åtgerderna till efterräkningar och sparsamhet, och blifvit af Gyllenstiernas parti utsedd till landtmarskalk vid 1678 års riksdag. Men när han alltför ofta märkte, att detta parti leddes

1) *Uppsal.* Cederhj. Bondeska anecdoterna. *Nordin.* 4:to. Pomme d'Orange.

icke blott af rättvisa och billighet utan af egennytta och öfverdrift, och att det beräknade mindre saken än personen, då började han draga sig undan; kanske än mera efter den bekanta företeelsen med Kammar-deputationen 1678. Ju mer nu denna Henrik Falkenberg var känd för redlighet och rättvisa, sparsamhet och fosterlandskärlek, desto mer uppseende skulle väckas, om han ogillade eller motarbetade det parti, som till skylt begagnade just samma vackra ord och tänkesätt. Bäst var för ligan att icke inleda honom i en sådan frestelse, och sig sjelf i en sådan fara. Han blef derföre under samma förevändning och på alldeles samma sätt och gång, som Klas Rålamb affärdad till Pommern för hela den tid, som riksdagen varade. Återkommen till Sverge, drog han sig undan från de allmänna ärenderna, och detta eburu blott 47 år gammal. Han insåg omöjligheten att i partistriderna göra den sansade medelvägens åsigter gällande; och tillbragte derföre sina sista år i lugn och enskild verksamhet. Den ädles stoft hvilar i Wadsbro kyrka.

En hans like i ära och redlighet, en bland de klaraste stjernorna från detta tidehvarf, var Otto Wilhelm Königsmarck, yngsta sonen af hjelten från trettiåra kriget, och sjelf prydd med rika lagrar, skurna dels i Frankrikes tjenst, dels under sista pommerska fälttågen. Det var fara värdt, att han, den lycklige krigaren, skulle vinna konungens kärlek och kanske på samma gång dess öra och uppmärksamhet för de medlande åsigter, hvilka Königsmarck lika som Falkenberg gillade. Han måste derföre skaffas ur vägen. Det blef icke serdeles svårt. Königsmarck var ett mönster af ridderlig artighet, hållning och behag. Med sådana egenskaper kunde han hvarken gifva någon trefnad åt, eller sjelf hafva någon trefnad bland Karl den elftes råa omgifning och sällskapsbröder. Lätt nog har således Gyllenstierna kunnat öfvertala konungen att skicka en dylik herre till aflägsnare verkningskretsar. Man valde dertill general-guver-

nörskapet i Pommern, dit också Königsmarck bortsändes redan ett år före riksdagens begynnelse och der han sedermera blef under hela dess förlopp qvarhållen.

Den för Gyllenstierna och hans parti utan jemnförelse farligaste medtäflaren var Nils Bielke. Som utomordentligt skicklig ryttare, tapper krigare och glad umgängesbroder, hade han redan i hög grad vunnit Karl den elftes tillgifvenhet; serdeles från deras gemensamma segerbragder i slaget vid Lund. Bielke var för Gyllenstierna så mycket farligare, som han, ehuru stolt och i det hela rättskaffens, likväl hade långt mer än Königsmarck den vigtiga förmågan att böja sig efter omständigheterna eller dem efter sig. Han kunde således strida mot Gyllenstierna med dennes egna vapen, och blef derföre af honom så mycket mer fruktad. Redan förut är också omtaladt, huru Gyllenstierna omkring 1677 och 1678 gjorde två misslyckade försök att från konungens person aflägsna en så fruktad medtäflare. Vintern 1679 vågade man det tredje, det sista. Det lyckades då för Gyllenstierna att intala konungen nödvändigheten af, att fäderneslandets bästa blefve vid franska hofvet bevakadt af en så skicklig man, som Nils Bielke. Han sökte också öfverbevisa denne sednare om dess personliga vinst af en sådan beställning. Bielke vägrade i det längsta. *Jag är,* sade han, *icke van vid att skrifva annat än rullor öfver soldater och bref till sköna fruntimmer. Det blir mig omöjligt att sköta en så invecklad skriftvexling, som den, hvilken vid den vigtiga beskickningen kommer i fråga.* Äfven Karl den elfte ville högst ogerna sända ifrån sig den högt värderade gunstlingen. Men just derföre blef Gyllenstierna så mycket ifrigare; och när konungen vid samma tid föll i sin förut omtalade sjukdom 1) och medan hans krafter ännu voro deraf mycket försvagade, iakttog Gyllenstierna tillfället och intalade honom än en gång nödvändigheten af nämnde beskick-

---

1) Del. XV, sid. 174.

ning 1). Nu kunde den ej längre undvikas, och Bielke måste resa. Det hette i början, att han skulle om fyra månader återkomma. Men den afgörande stunden och riksdagen nalkades. Farligare derstädes kunde knappt någon person blifva än Nils Bielke, med sina egenskaper af högadligt namn, tänkesätt och hållning, derhos lysande krigarära och oförfäradt mod, utmärkt snille och stor förmåga att leda menniskor. Att släppa en sådan man till en sådan riksdag gick alldeles icke an. Göromålen i Paris förlängdes och slutet blef, att Bielke omöjligen kunde återkomma till Stockholm, förr än riksdagen var förbi.

Så hade de förnämsta motståndare af alla slag blifvit i förväg aflägsnade från skådeplatsen. Om under 1680 års riksdag adeln hade i sitt motstånd blifvit ledd af Klas Rålamb, å ena sidan stödd af de gamle männen Per Brahe, Magnus Gabriel De la Gardie, Knut Kurck, Henrik Falkenberg; och å andra sidan af riddarhusets yngre medlemmar, anförda af segerhjeltarne Otto Wilhelm Königsmarck och Nils Bielke; ho vet, huruden utgången för fäderneslandet blifvit? lyckligare? — eller olyckligare? — troligen dock en helt annan än den, som nu inträffade.

Det var egentligen Johan Gyllenstierna, som uttänkte och för det mesta verkställde alla dessa riksdagsförberedelser. Han var nu nära sitt åsyftade mål, och alla de farligaste motståndarne undanröjda. Men i och med detsamma kom döden och undanröjde likaledes honom sjelf. Han dog fyra månader förr, än den vigtiga riksdagen begyntes.

Vi erinra om hans ord på dödsbädden: *Sverge kommer i alla fall att länge styras efter mina grundsatser.* Så skedde ock. Klas Fleming, Thegner och den åter igen till nåd upptagna Lindskiöld började mer och mer omgifva konungen och vinna hans förtroende. Hufvudsakligen följdes likväl den plan, Gyllenstierna upp-

---

1) *Thureholms arkiv.* Nils Bielkes fransyska autobiographie.

gjort. Enskildare åtgerder vidtogos ju närmare riksdagen nalkades. Till ledare på riddarhuset utsågos Hans Wachtmeister för första klassen, brodren Axel Wachtmeister för den andra, dit han genom fullmagt insattes. I den tredje litade man förnämligast på Mårten Reutercrantz, Per Örneklou och Brynte Cronskiöld, understödda af en hop officerare från Hastfers gardes-regemente. Dessa voro de, hvilka förnämligast påräknades att styra, kanske ock att skrämma hvar och en sin tillhörande klass. Till landtmarskalk och egentlig ledare af det hela utsågs Klas Fleming, en slug, kall och hämndlysten man, hvilken efter sin far, den ur förmyndare-styrelsen 1660 utstötte Herman Fleming, hade ärft hat emot högadeln och stark benägenhet för reduktionen.

Genom löften om lindrigare verkställande af denna sednare åtgerd ämnade man vinna småadeln, hvilken dessutom i någon mån förstärktes genom nya medlemmar. Under loppet af år 1678 blefvo ej mindre än 29 adeliga slägter tillskapade, och under 1680 introducerades 8 friherrliga och 63 adliga ätter.

Presterskapet var, näst bönderna, det stånd, som envåldspartiet mest påräknade såsom det, der skulle gå i spetsen för ofrälsemännen. Som dess ledare på denna väg litade man förnämligast på erkebiskop Baazius, superintendenten Erland Broman från Karlstad, och Stockholms-kyrkoherden Iser.

Borgerskapet skulle i samma riktning anföras af Stockholms-borgmästrarna, den gamle reduktionsdrifvaren Olof Thegner, och hof-borgmästaren Bunge, den sednare så kallad för sin benägenhet att vid denna riksdag springa hofvets ärender.

Bönderna utgjorde den samhällsklass, som partiet alldramest påräknade för statshvälfningens genomdrifvande, vare sig med omröstning eller, om så behöfdes, med våld. Allmogens sinne hade blifvit förberedt, dels genom sjelfva omständigheterna, dels genom uppviglare och smygskrifter, dels genom utkastade lockbitar för egen-

nyttan. De tre högre stånden hade neml. vid riksdagarna 1675 och 1678 heviljat gerder, så utomordentligt stora, att, med undantag af Karl den tolftes tider, dylika aldrig blifvit erlaggda. På samma gång och besynnerligt nog utkräfde man af bönderna icke den minsta bevillning eller gerd. Det såg ut som en beräkning att derigenom och i förväg vinna ståndets tillgifvenhet och dess bifall till redan nu i sigte varande statshvälfningar.

Serskildt och mer än på andra samhällsklasser kunde Karl den elfte vid detta tillfälle lita på hären. Den var med innerligaste kärlek fästad vid den konung, under hvars ögon och vid hvars sida den tillkämpat sig de härliga segrar, som räddade fäderneslandet. Och sjelfva denna räddning ingöt i hvarje svenskt hjerta den varmaste erkänsla och tillgifvenhet för den unga konungen.

Härens gynnsamma sinnesstämning blef af envåldspartiet icke obegagnad. För den möjliga händelsen af allvarsamt motstånd på riksdagen, blefvo en hop troppar inkallade till Stockholm eller hållna i beredskap derutanför. Som skäl föreburos högtidligheterna vid Ulrika Eleonoras blifvande kröning. Men denna skedde ej förr än den 24 Nov.; tropparna deremot sammandrogos redan i Sept. eller före riksdagens öppnande. Inuti staden förlades lifgardet, hvilket var 2000 man starkt och enligt rykte just under denna tid erhöll ur konungens handkassa ökad besoldning. Tjugofyra man af denna tropp funnos alltid uppställda utanför riddarhuset, som det hette för att skydda, men som man trodde, för att skrämma ståndet. På Castenhoff bodde gardets anförare, öfverste Hastfer, en djerf och tilltagsen man, sjelf liffländare och derföre utan förbindelse med eller deltagande för den svenska inhemska adeln, samt derjemnte både nu och allt framgent en serdeles trogen och beredvillig tjenare åt envåldet.

Alla dessa sålunda samlade krafter blefvo af hof- och envåldspartiet ledda med kraft, enhet och sammanhang. Hos konungen, omgifven af gunstlingar och säng-

kammarråd, fattades besluten om de åtgerder, som skulle vidtagas; och befallningarna derom blefvo punktligt verkställda genom partiets i alla stånd utsatta och lydiga handtlangare.

Endast få, svaga och osammanhängande voro de förberedelser, som rådet och adeln å sin sida gjorde mot den hotande stormen. För att inverka på allmänna tänkesättet utgåfvo också de en smygskrift 1), hvarom mera framdeles. I öfrigt lemnades nästan allt vind för våg. De utmärktare personer, som kunnat med kraft och sammanhang anföra ståndet, hade enligt Gyllenstiernas plan blifvit dels vunna, dels aflägsnade. Till ledare af riddarhusets försvar framstod De la Gardies svåger, fälttygmästaren Per Sparre, hvilken genom fullmakt för Braheätten sattes högst upp på riddarhuset och blef sålunda första klassens nästan sjelfskrifne sakförare. Han var en sansad, klok och vältalande herre; men hade hvarken nog beslutsamhet eller beräkning, att i en så våldsam strid sammanhålla och leda de spridda krafterna. Man finner ej heller ringaste tecken till ordning eller öfverensstämmelse inom hans parti. En hvar lemnades åt sig sjelf, och ståndets öde åt slumpen af de verkningar, som kunde åstadkommas af osammanhängande och genom så många olika tycken splittrade åtgerder.

---

1) Finnes i Engeströmska biblioteket.

ADERTONDE KAPITLET.

STATS-HVÄLFNINGEN VID 1680 ÅRS RIKSDAG.

Den första Oktober blef den i fäderneslandets häfder så märkliga riksdagen 1680 öppnad. Vigtiga voro flere af de under densamma genomdrifna åtgerderna; men i synnerhet dessa tre: enväldets införande, förmyndareräfsten och reduktionen. Hvardera af dem fordrar en egen och vidlyftig berättelse. Vi upptaga här blott riksdags-rörelserna vid enväldets införande, emedan endast de höra till det ämne, som för närvarande sysselsätter oss. Äfven i detta hänseende sönderfaller riksdagen i flera olika uppträden.

OM HEMLIGA UTSKOTTET.

Den första vigtiga åtgerd, som envålds-partiet för sina syften vidtog, var tillsättandet af hemliga, eller som det fordom kallades, sekreta utskottet. I afseende på utrikes angelägenheter, der för fiendernas skull både öfverläggningar och beslut borde hållas hemliga, hade man allt sedan 1627 följt ett af Gustaf Adolf infördt bruk. Man utsåg nemligen ett så kalladt sekret eller hemligt utskott, med hvilket regeringen öfverlade och fattade beslut angående vigtigare utrikes ärender; men också någon gång i sådana ämnen, hvilka man af ömtålighet för konungahusets anseende eller andra skäl icke ville låta komma till en större allmänhets kännedom, t. ex. frågan huruvida Kristinas uppfostran kunde fortfarande öfverlemnas åt Maria Eleonora; om sistnämnde drottnings hemliga flykt ur Sverge o. s. v. Någon gång t. ex. vid 1672 års riksdag såg man också en hop inrikes ärenden

i samma utskott föredragas. För det mesta blefvo ledamöterna till dessa hemliga utskott valda af ständerna; några gånger dock af regeringen sjelf.

Redan vid riksdagen 1675 hade enväldspartiet till sin fördel begagnat denna inrättning. Konungen utnämnde sjelf ledamöterna i hemliga utskottet 1) och drog likväl till detsammas pröfning icke blott utrikes utan ock ganska vigtiga inrikes angelägenheter. Det var neml. med tillhjelp af detta medel, som man vid nämnde riksmöte framdref den så ryktbara förmyndare-räfsten eller Gransknings-kommissjonen, hvarom mera framdeles. Vi ha ej funnit spår, att då varande ständer satte sig med någon kraft emot detta ingrepp i deras rättigheter. Enväldspartiet vid 1680 års riksdag beslöt derföre att omigen begagna samma viga och enkla medel.

Utan att höra ständerna, valde fördenskull konungen sjelf medlemmarna till det hemliga utskottet och lät helt enkelt i ständen tillkännagifva sin vilja derom 2). Öfver denna egenmägtighet knotades nu på riddarhuset, der Ekeblad två serskilda gånger anmärkte, att ståndet borde sjelft få välja nämnde sina ombud 3). Man klagade ock öfver de utsedda personerna, bland hvilka af 20 stycken blott två voro kända såsom försvarare af sitt stånd; fjorton deremot såsom helt och hållet hörande till hof- och enväldspartiet. Konungens lista var derföre knappt på riddarhuset uppläst, förrän der högljuddt yttrades, *att bland de utnämnda funnos flere personer, som man ej kunde förtro sig till; ty de hade om ärenderna alltför liten kunskap* 4). Men denna insaga blef ej kraftigt understödd och verkade ej heller någon förändring i konungens beslut. — Än vigtigare var frågan,

---

1) Prestest. protok.

2) *Riksark.* Riksdagsacta 1680. Fol. — Stor. Kommissjons domar; sjelfva utkastet till konungens lista, på hvilken Lindskiöld och Örneklou blifvit efteråt insatta. *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1680. d. 7 Oct.

3) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1680 d. 7 Oct.

4) S. st.

huruvida det sålunda valda utskottet ägde att, som vanligen förut, handlägga blott utrikes ärender; eller denna gång äfven de inrikes. Envåldspartiet tycktes vilja kringgå det ömtåliga ämnet för att slippa öppet uttala sistnämnde anspråk, ehuru man ämnade i verkligheten göra detsamma gällande. Per Sparre fästade dock genast allas uppmärksamhet på den angelägna punkten och begärde, *att frågor om skatter och bevillningar måtte framställas, icke inför det hemliga utskottet, utan såsom förut inför hela ståndet.* Hans Wachtmeister önskade deremot och i allmänhet, *att hemliga utskottet måtte såsom förut tillerkännas rättighet att öfverlägga och besluta, och det utan att meddela sig åt ständerna.* — *Ja visst,* svarade Per Sparre, *såvida det nemligen gäller utrikes ärender; men i frågor, som röra våra fri- och rättigheter, skatter och bevillningar, böra öfverläggningarna hållas och besluten fattas af ståndet sjelft i dess helhet, och icke af det utskott, som konungen utan vårt hörande tillsatt.* Landtmarskalken Klas Fleming anmärkte, *att ståndet lärer nog få underrättelse, om hvad som rörer dess gerder och bevillningar;* och med detta obestämda löfte, hvilket äfven kunde tydas som en hotelse om räfster och reduktioner, afbröts öfverläggningen, och Fleming tog det hemliga utskottets ledamöter med sig och gick upp till slottet 1). Dagen derpå kom konungens hälsning, att ståndet skulle få del af alla beskattningsfrågor; och härmed gaf man sig den gången tillfreds. Så blef på riddarhuset den vigtiga frågan hvarken uttryckligen nekad eller bejakad; utan blott för tillfället medgifven. Att de andra stånden satt sig mot nämnde inkräktningsförsök i deras frihet, derpå hafva vi icke funnit något bevis. Deremot ser man öfver allt, huru under denna riksdag icke blott utrikes utan ock inrikes angelägenheter, äfven de vigtigaste, blefvo till hemliga utskottets handläggning föredragna. Visserligen blefvo de sednare alltid och

1) S. st.

slutligen framställda äfven i riksstånden. En hvar kan likväl finna, huru stor magt konungen bekom derigenom, att han kunde låta alla mål utan undantag erhålla sin första handläggning af ett utskott, hvars medlemmar han sjelf valt. Också var det i dessa så tillkomna hemliga utskott, som de blefvo föreslagna och uppsatta, alla dessa skrifvelser, genom hvilka ständerna under denna och påföljande riksdagar bortskänkte fäderneslandets frihet, förnedrade sig till lägsta smicker, stadfästade en hop orättvisa beslut, samt uttalade en mängd obilliga grundsatser och osanna uppgifter; såsom vi framdeles allt för ofta få se. — Att Karl den elfte tillkräktade sig rättigheten att enväldigt nämna hemliga utskotten och der behandla äfven de inrikes ärenderna, dessa två omständigheter äro redan i sig sjelfva mycket tadelvärda. Än mera motbjudande blir uppträdet, då man lär närmare känna de personligheter, hvilka till denna tjenstgöring nästan beständigt valdes; en Hastfer, Brynte Cronskiöld, M. Reutercrantz och Per Örneklou, m. fl.; hvilka, lindrigast sagdt, gjorde föga heder åt den regering, som valde dem till sina handtlangare.

Vi vilja här för sammanhangets skull följa ifrågavarande ämne och betrakta hemliga utskottet i dess utveckling och verkningar under Karl den elftes hela regering. Också vid riksdagen 1682 valde konungen på ofvannämnde sätt alla medlemmarna i det besagde utskottet. Personerna voro som förut. Bland de 15 adeliga räknades 12, som hörde till envåldspartiets trognaste kämpar, och deribland ofvannämnde Hastfer, Cronskiöld och Örneklou 1). Riddarhuset gjorde återigen något motstånd. Maurits Posse anmärkte, *att ståndet borde få del af utskottets öfverläggningar rörande inrikes angelägenheterna.* Landtmarskalken Fabian Wrede sökte med snäsor bortvisa anmärkningen. *Ridderskapet och adeln*, sade han, *kan med trygghet lita på hemliga ut-*

---

1) *Riksark.* Stor.Kommiss. domar. Ett löst halfark med konungens den 6 Oct. 1782 uppsatta lista.

skottet. Det skall icke införa några nyheter. Och hvad menar väl herr Maurits Posse? Hvarföre vill han ej sätta samma förtroende till det nu varande utskottet, som till förra riksdagens? Posse svarade: *jag har visserligen icke yttrat något misstroende till utskottets herrar ledamöter; men mig synes, att lagens ordning och ståndets rättigheter böra iakttagas.* En hop andra medlemmar föreslogo, att man borde se efter, huru saken fordom blifvit behandlad. *Nej*, svarade Wrede, *vi hafva icke tid till sådana undersökningar; och dessutom ämnar man icke införa några nyheter.* Med dessa ord afbröt han öfverläggningen och gick med hemliga utskottet upp till slottet. Det var ett förnyadt begagnande af den utväg, som Fleming år 1680 använde, då han på samma sätt gjorde slut på samma tvist. Men när landtmarskalken Wrede nu 1682 kom tillbaka till riddarhuset, vågade Maurits Posse åter upptaga ämnet och begära om igen, att inrikes ärenderna måtte som fordom komma till ständerna och icke stanna inom hemliga utskottet. Wrede svarade halft undvikande, halft afvisande. Karl Gustaf Eriksson Oxenstierna, sonson af gamla Axel och vid denna riksdag adelns förnämsta talare, ansåg nödvändigt, att noga bestämma, *hvad som hörde till hemliga utskottet, och hvad som hörde till ständerna.* Wrede med sina anhängare sökte afböja detta förslag; men då uppstod Gyllenanckar och anmälde, *att riddarhusets tredje klass delade gref Oxenstiernas åsigt.* En sådan öfverensstämmelse mellan de annars mot hvarandra fiendtliga första och tredje klasserna kunde blifva för envåldspartiet vådlig nog. Derföre uppstod Erik Lovisin, och sade sig på en del af tredje klassens vägnar jäfva Gyllenanckar, *såsom den der vore sjelf okänd och hans ord ohörda* 1). Gyllenanckar tyckes dock hafva åtnjutit sin samtids förtroende; då man deremot om Lovisin finner många ganska ofördelaktiga omdömen. Likväl segrade hans mening, och

1) *Riddarhusark.* Riksdagsacta, d. 9 Oct. 1682.

detta var den sista strid, som till försvar af ständernas fri- och rättigheter försöktes mot den magt, som Karl den elfte lade i hemliga utskottets och derföre ock i sin egen hand. Att 1682 års ofrälse riksdagsmän deltogo i detta adelns försvar för ständernas rättigheter, hafva vi icke funnit någorstädes antecknadt; ej heller, att konungen nu såsom 1680 gaf något löfte att låta inrikes ärenderna komma från hemliga utskottet till ständerna. De gjorde det dock. Likväl finner man, att verksamheten inom berörde utskott ökades, hvaremot ståndens började aftaga.

Vid riksdagen 1686 blef hemliga utskottet tillsatt på samma sätt och nära nog med samma personer 1). Nu som förut tadlade man både dem och sättet. Man anmärkte, att större delen bestod af sådana män, hvilka, sjelfva styrde af hofvet, skulle sedermera styra de andras okunnighet, enfald och medgörlighet. Detta yttrades dock blott enskildt och man och man emellan. I ståndens samlingsrum hördes intet ogillande ord. Man vågade ej mer att såsom en rättighet begära del af hemliga utskottets inrikes åtgerder. Man tvärtom *erkände med skyldigaste vördnad och tacksamhet att kongl. maj:t behagat genom dess hemliga proposition underrätta ständerna om inrikes väsendet* m. m.

Vid riksdagen 1689 fortgick man på samma bana. Ständerna sänkte dock tonen än mera och erkände denna gången *såsom en stor nåd att konungen genom hemliga propositionen underrättade dem om inrikes väsendet* 2). Alla ärender blefvo också mer och mer dragna från dem och till hemliga utskottet; och konungens proposition till detta sednare fick en med hvarje riksdag tilltagande vidd, hvaremot den till ständerna i samma

---

1) *Nordin.* Ett halft ark, innehållande listan på de af konungen utsedde ledamöterna.

2) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1689 d. 22 Febr. Jfr Stiernmans riksdagsbeslut.

mån afkortades 1), så att den på slutet knappt utgjorde några få ark.

Vid 1693 års riksdag gick det alldeles på samma sätt; blott att undergifvenheten sjönk än djupare. Om sin rättighet att erhålla del af konungens till hemliga utskottet afgifna proposition angående inrikes ärenderna, uttalade ständerna följande ord: *vi böra ock förklara vår underdåniga tacksamhet för den oss vederfarna öfverflödiga kongliga nåden, nemligen att, ehuruväl eders kongl. maj:t är satt till en envålds allom bjudande och rådande suverän konung, den ingen på jorden är för sina gerningar ansvarig; så har dock eders maj:t genom den nådigst meddelta hemliga propositionen om inrikes sakerna velat underrätta oss om de förnämsta ärender, som angå allas vår sällhet och välfärd* m. m. Framdeles skola vi berätta, hvilken stor tjenst hemliga utskottet gjorde konungen, när 1693 envåldets införande just genom denna skrift beseglades.

Öfverskådom nu förhållandet!

Vid riksdagen 1680 begärde adeln såsom en *rättighet*, att ständerna skulle få del af hemliga propositionen angående inrikes ärenderna, och konungen biföll för den gången deras begäran.

År 1682 framställde adeln samma begäran. Den gången gaf konungen, oss veterligen, intet svar.

År 1686 talades ej mer om någon sådan *rättighet*, utan ständerna förklarade sin tacksamhet, att konungen *behagat* meddela dem ifrågavarande underrättelse.

År 1689 tackade de för densamma såsom för en *nåd*.

År 1693 tackade de för densamma såsom för en *öfverflödig nåd, bevisad af den konung, som icke var för sina gerningar någon menniska ansvarig.*

År 1719 förbehöllo sig ständerna att få sjelfva till hemliga utskotten välja de personer, som ägde deras förtroende.

Efter denna öfversigt återvända vi till 1680 års märkvärdiga riksdagshistoria.

---

1) *Riksark.* Riksdagsacta. Sekreta utskottets protokoll.

SPRIDDA ENVÅLDSÅTGERDER UNDER RIKSDAGEN 1680.

Under riksdagens lopp skedde ett och annat, som dels innebar, dels förberedde den ifrågavarande envåldsmagten. Hvad man i dylik väg tillät sig vid genomdrifvandet af förmyndareräfsten och reduktionen, skall omtalas, när vi komma till behandlingen af dessa ämnen. Här må blott nämnas åtskilliga mot rådet riktade angrepp, hvilka mera uteslutande höra till envåldets införande.

När lagmännen blefvo under folkungatiden inkallade i rådet, fingo de behålla sina lagmanssysslor och dem åtföljande löner. Detta kunde i någon mån vara billigt i början, och så länge ifrågavarande herrar på en gång tjenstgjorde både som lagmän och riksråd. Men ju mer sistnämnde syssla upptog deras tid och fästade dem vid hofvet, desto omöjligare blef dem att i egna personer förvalta lagmanssysslorna. Då uppkom småningom en mycket skadlig ovana; nemligen, att den, som på en gång innehade både råd- och lagmans-syssla, sällan eller aldrig sjelf bestridde den sednare, utan öfverlemnade dess förvaltning åt ombud eller så kallade underlagmän, hvilka ofta med ganska måttlig penning betaldes, under det rådsherren uppbar den till ämbetet hörande lönen. Denna sednare var ganska stor. Lagmannens i Westergötland inkomster uppstego t. ex. år 1618 till 50 oxar, 1221 får, 2442 höns, 300 lisp. kött och fläsk, 300 lisp. smör och ost, 300 lisp. bröd och 203 tunnor korn (Dal och Wadsbo dock oräknade). Lagmanssysslorna med dylika deras löner blefvo således bihang eller sportler till rådsämbetet och tilldelades vanligtvis de inflytelserikaste personerna. Detta tadelvärda förhållande hade under flera århundraden fortgått och utbildat sig, och på samma gång alla deraf föranledda missbruk och missnöjen. Hittills hade dock hvarje klagomål varit fåfängt. Men nu under 1680 års riksdag blef det skadliga förhållandet af hofpartiet och ständerna

angripet. Högadeln, som nästan ensam hade fördelen af missbrukets fortfarande, prutade af egennytta tämligen häftigt emot 1); men det hjelpte föga mot sakens rättvisa och mot hofvets och ständernas förenade vilja. De, som sjelfva kunde bestrida sina lagmansämbeten, fingo behålla dem. I andra fall deremot blefvo sysslorna åtskilda. Af de stora lagmanslönerna indrogs en del till det allmännas tjenst. För den öfriga måttliga lönen skulle det anskaffas lagmän med måttlig rang, men med åliggande att sjelfva sköta sina ämbeten. Denna förändring var en stor välgerning och i sig sjelft en rättvisa mot folket och fäderneslandet. I bokstafven i verkligheten blef den dock stundom en olaglighet, ett slags våld mot några nu lefvande riksråd, hvilka med stöd af häfd och gällande lag förvärfvat och innehade dessa fördelar, och som nu utan vederlag desamma förlorade. Man tyckte, att sysslornas indragning bort uppskjutas till de nu varande innehafvarnes död; och rådsherrarna protesterade också mot åtgerden. Men det hjelpte ej. Konungen iakttog gerna det gynnande tillfället att på en gång upphjelpa lagskipningen, nedtrycka rådet och att utan motstånd öfva en handling af envälde; — och ständerna tego vid olagligheten, ty den skedde till deras fördel och i deras anda.

Vändom oss nu till en annan af konungens mot rådet riktade åtgerder!

Det var vid något tillfälle fråga om en öfverläggning mellan rådet och adelns utskott. Riddarhuset, som vid denna riksdag styrdes af rådets fiender, fordrade, att rådsherrarna för någon öfverläggnings hållande skulle stiga ned till utskottet. Rådet ansåg detta vara mot sin värdighet och ville tvärtom, att utskottet skulle gå upp till rådskammaren. Konungen slet tvisten så, att han befallte, det rådsherrarna skulle från deras ämbetsrum vandra ned till det adliga utskottet. Knut Kurck hade dock i harmen yttrat och det till protokollet: *jag vill ej mer komma upp till detta bord, om jag skall sitta*

---

1) *Riddarh.-ark.* Riksdags-Acta d. 18 Oct. 1680.

här med skam och samtycka till det, som är rikets råd ovärdigt 1). Likväl måste både han och de öfriga underkasta sig förödmjukelsen.

Vi vilja här berätta också ett annat uppträde, ehuru det mera enskildt angick blott sistnämnde rådsherre. Man hade på riddarhuset yttrat några ganska ofördelaktiga omdömen rörande kommers-kollegium. Knut Kurck, hvilken inom samma verk i 18 år tjenstgjort, fick kunskap härom och begärde utdrag ur protokollet för att kunna både försvara sig sjelf och lagföra angriparen. Men Kurck var en af de förnämsta inom det till nedsättning dömda rådspartiet. Landtmarskalken Klas Fleming började derföre med många ord och allehanda vändningar tala om sin aktning för Knut Kurck, och huru man icke menat honom med de öfverklagade ordalagen; men han slutade dock med att sätta i fråga, huruvida ridderskapet och adeln ville bifalla det ifrågavarande protokollets utlemnande. Flere svarade med *ja!* men Hans Wachtmeister och Kristofer Gyllenstierna med häftiga *nej!* Landshöfding Gabriel Kurck sade då: *man kan väl icke neka min bror ett protokollsutdrag?* Hans Wachtmeister inföll: *vill han ha protokollsutdrag? Tusen djeflar skall han hafva!* Härvid hördes ett ovilligt sorl öfver hela riddarhuset, och Gabriel Kurck svarade: *är det passande att yttra sig så? Min bror är dock ett rikets råd och bör få annat svar!* Hans Wachtmeister ville nu svänga sig från förhetsningen och sade: *jag mente landshöfdingen Gabriel Kurck och ej riksrådet Knut Kurck;* men återigen uppäggande sig sjelf, tillade han: *här tala vi dock icke om riksrådet, utan om adelsmannen Knut Kurck.* Ord gåfvo ord, och slutligen kom man å båda sidor öfverens derom, att alla orden, hurudana de ock voro, skulle stå qvar i protokollet. Och här stå de också qvar som bevis på, hvad man kunde tillåta sig för att hindra ett riksråd från

---

1) *Rådsprot.* d. 23 och 25 Oct., och 3 Nov. 1680. *Riddarhusark.* Riksdags-acta d. 3 Nov. 1680.

att söka laglig upprättelse. — Om Knut Kurck fick det begärda utdraget veta vi icke. Vi tro det knappt 1). Saken blef nedlaggd; men Hans Wachtmeister och Kristofer Gyllenstierna vidhöllo sin åsigt, att ingen borde ha rättighet fordra utdrag ur riddarhusets protokoller 2).

Vi ha nyligen anfört ett exempel af de förödmjukelser, rådet måste, i en strid mot adeln, underkasta sig. Föga bättre gick det med adeln sjelf. Den, som yttrade något för det rådande partiet misshagligt, blef ofta angripen med hotelser och onda ord. Vid andra tillfällen bad man sådana motsträfviga talare stiga fram och visa sig, på det man måtte få se, hvilka de voro, som satte sig emot konungens nådiga vilja. Detta skedde tydligen för att tillbakaskrämma mindre sjelfständiga och djerfva talare; och påhittet lyckades mer än en gång. För att icke sålunda behöfva genom personligt framträdande blottställa sig för konungens och det rådande partiets fiendskap, ville nu flere bland ståndets medlemmar använda sin lagliga rättighet att i kinkiga mål anställa omröstningar med slutna sedlar. Men häremot stormade envåldspartiet så häftigt, att saken icke fick gå i verkställighet. De tydligaste lagbud blefvo gäckade eller fräckt brutna. Hans Wachtmeister sade högt och till protokollet: *vi ha inga rättigheter, utan bero endast af konungens nåd* 3).

Det berättas, att under riksdagens lopp hafva presterna två serskilda gånger velat föreslå envåldets antagande; men att saken blef tills vidare uppskjuten. Den 21 Nov. afblåstes riksdagen. Den 22 underskrefs riksdagsbeslutet, och dagarna derpå aflät konungen sina utslag på de serskilda våndens besvär. Fastän riksdagen sålunda var helt och hållet slutad och äfven drottningen krönt, höllos dock ständerna nära två veckor tillsammans, under hvilken tid man beredde sig till det afgörande efterspel, som här följer.

---

1) *Riddarhusark.* Riksdagsacta d. 21 Nov. 1680.

2) S. st. d. 27 Nov. 1680.

3) S. st. d. 29 Oct. 1680.

ENVÅLDSFÖRKLARINGEN 1680.

Den stora och länge tillämnade räfsten öfver förmyndare-styrelsen var redan under slutet af 1680 års riksdag i full fart. Dervid föreföllo många och hårda tvister; t. ex. om riksförmyndarne ensamma, eller om också det öfriga rådet skulle med dem svara till de anmärkningar, som gjordes; — om en förmyndareregering, och om en myndig konung vore pligtiga att styra med, eller berättigade att styra utan råds råde? — om regeringsformen af 1634 och 1660 gällde också under fullmyndig konungs styrelse? med flere frågor, som ganska nära rörde den magt, om hvilken Karl den elfte var så ytterst ömtålig. Detta gaf anledning eller måhända blott förevändning att ändteligen rycka fram med den länge förberedda frågan om enväldet 1). Det skedde på följande sätt.

Riksdagen var, som sagdt är, redan afslutad, riksdagsbeslutet underskrifvet och ståndens afskedsbesök gjorda, när talemännen den 7 Dec. voro i något annat ärende uppe hos konungen. Denne iakttog då tillfället och yttrade likasom i förbigående följande ord: *Jag har hört, att man omtvistat, huruvida jag är förbunden att rätta mig efter regeringsformen eller ej; och huruvida rådsherrarna äro medlare mellan konungen och ständerna. Jag önskar derföre, att talemännen måtte i dessa ämnen inhemta ståndens betänkanden.* Frågorna voro tämligen vigtiga och rörde några hufvudpunkter i sjelfva grundlagen. Likväl afgaf konungen om desamma icke någon formlig proposition, icke ens någon skriftlig uppsats. Nyssnämnda hans muntliga yttrande blef dock statshvälfningens utgångspunkt. Ur detsamma fick den förtrogne gunstlingen Klas Fleming dagen derpå inför ständerna utveckla de dermed afsedda punkter, om hvilka konungen ville hafva riksdagens utlåtande. Det var dessa frå-

1) *Riddarhusark.* Riksdagsacta d. 8 Dec. 1680.

gör och dessa svar, hvilka inneburo statshvälfningen och för en tid af nära 40 år bestämde den nya riktningen af fäderneslandets samhällsskick. Vi vilja derföre närmare betrakta hvar och en af dessa vigtiga punkter.

Första frågan var: *skall regeringsformen af 1634 och 1660 vara förbindande, icke blott för en minderårighetsstyrelse, utan ock för en fullmyndig konung?* Att nämnde regeringsform skulle vara gällande äfven för en myndig konung, dertill var han af Gustaf Adolf och Axel Oxenstierna uttryckligen ämnad och af ständerna 1634 likaledes antagen, samt af Kristina 1644 tills vidare stadfästad. Under Karl den tionde och Karl den elfte blef den hvarken formligen antagen eller formligen afskaffad; dock finner man honom ofta omtalad såsom gällande äfven under deras regeringar. De hafva likväl ingendera älskat densamma. Orsaken dertill kan sökas blott i en enda punkt. Den under Gustaf Adolf antagna riksdagsordningen af 1617 inrymde nemligen åt konungen full magt, att, sedan han blott inhemtat ständernas betänkande, sjelf och efter sitt eget godtfinnande, fatta det afgörande beslutet. Men regeringsformen af 1634 stadgar, att *mot allmänna riksdagars beslut skall ingen hafva att säga bland alla dem, som äro konungen och riket lydnad skyldiga.* Dessa ord lade på sätt och vis beslutande magten i ständernas hand och kunde alltså för konungaväldet blifva mycket obeqvämare än riksdagsordningen 1617 1). I öfrigt innehöll regeringsformen ingenting, som inskränkte den magt, hvilken förut varit kronan tillerkänd. Emellertid ville Karl den elfte blifva från samma regeringsform befriad. Sitt skäl dertill har han aldrig uppgifvit; men hans önskan gick genast och lätt i fullbordan. Ständerna förklarade, att konungen var alldeles icke bunden af ifrågavarande

1) I stridskrifterna om aristokratfördömandet hafva vi mot professorerna Geijer och Bergfalk m. fl. yttrat, det 1634 års regeringsform icke i någon punkt inkräktat på konungens magt. Vi skynda nu att *sjelfva* anmärka nyssnämnda vigtiga undantag från vårt påstående.

regeringsform, utan ägde magt *att densamma efter sitt eget nådiga godtycke förändra.* Härigenom bortgåfvo ständerna den beslutanderätt, som de, enligt 1634 års regeringsform hitintills hade på riksdagarna åtminstone till bokstafven innehaft.

Andra frågan var: *är konungen skyldig styra riket med råds råde,* d. v. s., är konungen skyldig att vid hvarje regerings-åtgerd förut inhemta rådets tankar derom? Allmänt hade man hittills trott, att lagen ålade konungen en sådan förbindelse. Stundom hade man gått än längre och uttydt lagen så, att konungen skulle vara förbunden att följa den mening, som flertalet inom rådet uttalat. Men sedan Gustaf Adolfs tid hade sådana anspråk aldrig varit gällande, eller ens af rådet i dess helhet yrkade, ehuru de af enskilde personer ofta både inom och utom rådet hystes och till och med uttalades. På denna sednare omständighet grundade envåldspartiet sin plan. Tvärt emot sanningen utspriddes det gamla ryktet, att rådet ville tillförbinda konungen att regera efter de flesta råds-stämmorna, och att man sålunda ville kasta riket under ett förhatligt råds- och högadelsvälde. Detta tal var egentligen ett förnyande af de rykten och tydningar, som 1672 utspriddes vid frågan om Karl den elftes konungaförsäkran, och som föranledde det ryktbara uppträdet med Taubenfelt. Allt sedan den tiden hade man oupphörligt spelat på samma sträng, och det med den framgång och följd, att bland alla stånd och samhällsklasser utbreddes en serdeles häftig förbittring mot rådets och högadelns förmenta plan, att binda konungen vid rådets flertal. Det var denna sålunda tillverkade sinnesstämning, som vid ifrågavarande tillfälle ledde och förledde Svea rikes ständer att tillintetgöra rådets inflytande, utan att besinna, att på samma gång tillintetgjordes ock det hittills varande förnämsta skyddsvärnet mot konungamagtens missbruk. På Karl den elftes fråga svarades derföre, *att ordalaget »styra riket med råds råde» betyder, att i de mål, der hans maj:t behagar och pröfvar nödigt sig med riksens råd att*

rådföra, skall dock alltid afgörandet bero af konungens eget omdöme; emedan han som en fullmyndig regent äger efter lag och laga stadgar styra sitt rike såsom sitt eget af Gud förlänta arf, och är allenast inför Gud ansvarig för sina gerningar. Detta ständernas svar innehöll två tillhopa ytterst vigtiga medgifvanden. Först, att konungen vid sin regering icke behöfde höra rådet oftare än då, »*det honom behagade, och han* »*fann sådant nödigt.*» För det andra, att riket förklarades »*för konungens eget honom af Gud förlänta arf,* »*för hvars styrelse han också var ingen utom Gud* »*ansvarig.*» Detta ständernas svar utgjorde den egentliga nu afgifna envålds-förklaringen.

I denna konungens andra fråga låg också en tredje, ehuru icke bestämd uttalad; den nemligen: *hafva riksråden både pligt och rättighet att äfven oåtsporda och opåkallade framträda inför konungen med de råd och betänkanden, som de anse fäderneslandets väl fordra?* En sådan både rättighet och pligt var dem nästan alltid tillerkänd och öfverensstämde äfven med deras af gällande lag förestafvade rådsed. Men sådana oombedda påminnelser blefvo naturligtvis ej alltid välkomna; och man påstår, att redan Gustaf Wasa och Johan den tredje önskat utplåna de lagrum, som innehöllo dylika för konungamagten besvärliga stadganden. Karl den elfte ville än mindre veta af dem. Han hade nu i flera år egenmägtigt styrt riket utan råds råde, och han ville ha laglig magt att göra så äfven hädanefter. Envåldspartiet sökte derföre i ständernas svar inlägga äfven den åsigt, att rådet ej skulle gifva konungen råd oftare, än det behagade honom att dem infordra; och man sökte bevisa, att sådan var lagens egentliga mening med rådsämbetet. *Men, hade rådet invändt, hvartill skulle då lagliga och edsvurna rådgifvare tjena; hvartill skulle de behöfvas? Att efter förmåga gifva konungen ett redligt råd, när han det begär, sådant åligger hvarenda undersåtare. Rådsherrarna äro deremot pligtige att med uppmärksamhet följa styrelseverket, och att äfven oombedda*

påminna om det, som rörer fäderneslandets välfärd. Derföre heta de också ***rikets*** *råd; och derföre hafva de edeligen lofvat att icke af någonting låta hindra sig från att sådana råd gifva* 1). Äfven denna fråga blef afgjord i och med ständernas ofvannämnde svar på den andra, eller näst föregående, hvilket svar nemligen stadgade, att konungen icke behöfde inhemta rådets utlåtande oftare, än »*det honom behagade*»; hvaraf blef en följd, att om konungen icke tillkännagifvit ett sådant sitt »*behag*», en sådan sin önskan, ägde rådsherrarna ej heller hvarken förbindelse eller rättighet att till honom med sina betänkanden framträda. Härmed försvann också sista skuggan af rådets fordna åliggande att på folkets och rikets vägnar vaka öfver lagens och frihetens upprätthållande; ett kall, som visserligen ofta blifvit af ståndsegennytta eller menniskofruktan försummadt; men som dock hittills i gällande lag qvarstått och vittnat om sjelfva grundsatsens erkännande. För öfrigt hänger åtgerden nära tillsammans med följande punkt.

Konungens fjerde fråga var nemligen den: *huruvida rådsherrarne voro mediatorer*, d. v. s. *medlare, mellan konungen och ständerna?* Enligt lag voro de verkligen ett slags medlare; ty deras gamla och ännu gällande rådsed ålade dem att å ena sidan styrka konungen att hålla sina eder mot undersåtarne; och å den andra styrka undersåtarna att hålla sina eder mot konungen, hvilket tvåfaldiga uppdrag tydligen innefattade ett slags medlarekall. Som sådane medlare hade också riksråderna blifvit ofta benämnda, och alltid betraktade.

Med Karl den elftes efterlängtade envälde kunde likväl denna åsigt alldeles icke stå tillsamman; och likasom åtskilliga föregående konungar, så önskade också han och hans parti att undanrödja denna punkt i landslagen och rådseden. Allmänna och i synnerhet ofrälse tänkesättet var också uppretadt mot hela förhållandet. Rådet, sjelft tillhörande frälseståndet och högadeln, hade ofta

1) Klas Rålamb om 1680 års riksdag, 1 bok. 111 kap.

till fördel för dessa samhällsklasser missbrukat sitt inflytande och sitt medlarekall, och derigenom ådragit både sig sjelfva och nämnde sitt ämbetsåliggande mycken ovilja hos småadeln och än mera hos ofrälsemännen. Dessa missbruk blefvo nu af envåldspartiet förstorade och ständigt framhållna, för att sålunda mot hela inrättningen uppägga en sårad rättskänsla och en bitande afund. I sådan afsigt började man ock att till allmänhetens förvillande helt och hållet vanställa verkliga förhållandet, likasom rådets anspråk på medlarekall skulle åsyfta att skymmande ställa sig emellan och från tillträdet till konungens person utestänga rikets öfriga undersåtare. Man talade ena gången med förbittring om sådana dock helt och hållet diktade anspråk; och andra gången med ömma ord om det förtroende, som alltid rådt mellan Sverges konung och Sverges folk, och som gjorde hvarje *medlare* alldeles obehöflig. Man påstod till och med offentligen, att rådets medlarekall hade förut i Sverge aldrig funnits till, utan vore en de sista tidernas aristokratiska uppfinning m. m. Förgäfves talade rådet mot dessa många sanningsvidriga uppgifter. Allmänna tänkesättet var, dels genom rådets egna missbruk så uppretadt, dels genom envåldspartiets oupphörliga bearbetningar så uppkittladt, att den stora mängden icke ville lyssna till ens de klaraste sanningar. Ständernas svar utföll derföre helt och hållet efter envåldspartiets önskan och visade jemväl klarligen den ofvannämnde falska synpunkt, ur hvilken man lockat dem att betrakta medlarekallet. De förklarade nemligen, *att rikets ständer med största vördnad och hugsvalelse påminna sig, huru Sverges framfarna, likasom dess nuvarande konung, städse tillåtit sina trogna undersåtare att framträda till tronen och der sjelfva få inhemta sin konungs nådiga utslag. Rikets ständer vilja derföre icke veta af någon medlare; hvilket kall såsom en i vårt kära fädernesland alldeles ovan sak, bör helt och hållet afskaffas*, o. s. v.

Konungens femte fråga var, *om rådet utgjorde något serskildt stånd i riket?* Frågan var alldeles öfverflödig; ty rådet hade icke framställt något sådant anspråk. Under sista minderårigheten hade visserligen en hop herrar på riddarhuset yrkat en dylik åsigt; och troligen har en och annan också bland rådet hyllat och måhända någon gång uttalat samma grundsats. Men rådet i sin helhet hade alltid bestämdt och kraftigt afvisat det olagliga påståendet och tydligen afsagt sig hvarje sådant anspråk. Det oaktadt blef frågan om ett dylikt rådets föregifna inkräktningsförsök framställd, förmodligen i afsigt att dermed än mera uppreta småadeln och ofrälsemännen. Ständernas svar kunde naturligtvis ej blifva annat, än *att rådet icke utgjorde något serskildt stånd;* ett utslag, som var lika öfverflödigt, som det derom framställda spörsmålet.

En den sjette af Klas Fleming till de föregående bifogad fråga var: *om man ej borde bedja konungen att i stället för den fordna, nu aflysta regeringsformen uppsätta en ny för händelsen af möjligtvis blifvande förmyndarestyrelser?* Per Sparre hade nemligen just för sådant fall yrkat den gamla regeringsformens bibehållande. Klas Fleming begagnade genast och slugt denna anledning att utsträcka Karl den elftes magt äfven till rikets aflägsnare framtid. Ständernas svar blef, *en anhållan, att konungen måtte för möjligtvis inträffande förmyndare-regeringar uppsätta en ny stadga; och,* tillade de, *såsom eders maj:t visserligen varder förordnande det, som nu och alltid länder till rikets och dess inbyggares välfärd och säkerhet; alltså erbjuda vi oss, att detta eders kongl. maj:ts nådiga behag icke allenast med skyldig underdånighet mottaga, utan ock som en lag för oss och våra efterkommande obrottsligen vidmagthålla.* Genom detta svar hade alltså ständerna i förväg och obesedt förbundit sig att, hurudant det ock vore, antaga och hålla det testamente eller den minderårighetsstyrelse, som konungen framdeles funne för godt att besluta.

Sådana voro de å Karl den elftes vägnar framställda frågorna och ständernas på dem afgifna svar. Nästan intet motstånd, ingen betänklighet dervid förspordes. Presterskapet var det enda stånd, som något skyggade tillbaka för den envåldsmagt, som de visserligen sjelfva förberedt, men som nu framträdde i en mer hotande gestalt, än de måhända väntat. De genomdrefvo derföre, att i sjelfva den ofvan-anförda envålds-förklaringen blefvo insatta de orden: *att konungen skulle styra efter lag och laga stadgar.* Erkebiskopen tviflade ock, huruvida så ytterst vigtiga ärender kunde upptagas och afgöras nu, sedan riksdagen var slutad. Men dessa betänkligheter motsades och nedtystades af Hans Wachtmeister och Per Sparre.

Ridderskapet och adeln var, så vidt vi känna, det enda stånd, inom hvilket de vigtiga frågorna blefvo serskildt föredragna. Märkvärdigt är, att de derstädes icke mötte ringaste motstånd. Saken har dock sin förklaring. Regeringen hade sjelf från riddarhuset aflägsnat motståndspartiets inflytelserikaste medlemmar. En stor skara sansade personer hade också redan vid riksdagens början rest hem, sedan de nemligen sågo lag och stadgar djerft våldföras och sitt eget motstånd alldeles fruktlöst. Dessutom hade också en hop andra medlemmar lemnat riksdagen, sedan densamma tycktes vara slutad. De, som envist och sammanhängande stadnade qvar, utgjordes förnämligast af den kärntrupp, som var utsedd till envåldsmagtens genomdrifvande. Så beskaffadt var det riddarhus, som gat efter för hofvets och ofrälseståndens påtryckning samt försvarslöst bortskänkte Sverges medborgerliga frihet och lät envåldsmagten införas. Detta till ståndets ursäkt! Men å andra sidan bör märkas, att just högadelns förnämsta talare, Per Sparre, i spetsen för sitt parti har i denna punkt understödt konungens önskningar. Äfven detta har sin förklaring. Alla adelns, men i synnerhet högadelns, medlemmar voro mycket uppskrämda genom reduktionen och ofrälsemännens häftiga angrepp mot ståndets egendom och friheter. Adeln

hade också antingen af sig sjelf eller genom andra fått den inbillningen, att konungen, blifven envåldig, skulle skydda ståndet mot dessa hotande faror. Förledd af så egennyttig beräkning, och uppskrämd genom ofrälsemännens bittra anfall, öfvergaf adeln i denna farans stund svenska frihetens försvar och bidrog numera i bredd med de andra samhällsklasserna att kasta fäderneslandet i envåldsmagtens armar.

Sedan adeln hade i det vigtiga ämnet slutat sina öfverläggningar och bestämt sin mening, blefvo ofrälseständen kallade till riddarhuset. Det tyckes, som hof- och envåldspartiet tagit för afgjordt, att dessa sistnämnde skulle genast och gerna bifalla konungens önskan. Envåldsfrågorna lära nemligen aldrig blifvit serskildt föredragna inom något af de ofrälse stånden. Det skedde nu d. 8 Dec. oförberedt och gemensamt med adeln. Klas Fleming framställde konungens frågor och adelns derpå föreslagna svar, ungefär af samma innehåll, som här ofvan är omtaladt. Bönderna utläto sig, *att emedan saken var dem alldeles obekant och deras taleman dessutom frånvarande, så ville de först höra de öfriga ståndens mening, innan de kunde säga sin egen.* På borgerskapets vägnar förklarade då Thegner, *att ståndet helt och hållet gillade ridderskapets och adelns åsigter;* likaså erkebiskop Baaz för presterna. Nu förklarade sig äfven bönderna instämma i samma mening. På stället valdes då ett utskott, som dock efter någon tvist redan till följande dagen hade i ordning ett af riddarhus-sekreteraren Wallenstedt utarbetadt 1) förslag till ständernas ofvan anförda utlåtande, hvilket också blef utan ringaste dröjsmål gilladt och till konungen öfverlemnadt. Denne hade sålunda vunnit alla sina önskningar. Men om saken stannat vid ständernas anförda svar, hade deraf kunnat dragas den slutsats, att det berodde på ständerna att gifva och följaktligen också att återtaga enväldet. Detta öfverensstämde ej med Karl den elftes

1) Schönbergs otryckta bref.

plan, hvilken ville åt konungamagten förbehålla högsta ordet äfven i detta hänseende. Derföre skulle oftanämnde svar och envåldsförklaring icke anses såsom ett ständernas *beslut*, utan blott såsom ett deras *betänkande*. Icke ens den handling, hvarigenom de åt konungen lemnade envåldsmagten, skulle anses gällande, innan den erhållit konungens icke blott antagande utan ock bekräftelse. Redan följande dagen blef också åt ständerna meddelad en kunglig skrifvelse, som gillade och stadfästade deras *välmenta betänkande*, och som förordnade, *att detsamma skulle till evärdliga tider som lag och laga stadgar hållas och efterkommas.*

Serdeles märkvärdigt är det sätt, hvarpå denna vigtiga statshvälfning företogs och utfördes.

Först i afseende på *tiden*. Frågan väcktes och afgjordes vid pass fjorton dagar efter det, riksdagen var afblåst och riksdagsbeslutet antaget, samt nära en vecka sedan ståndens afskedsbesök gjordes. Dock hade den förtrogne gunstlingen Klas Fleming behållit landtmarskalksstafven qvar i sin hand. Han nedlade den först den 10 Dec. eller sedan envåldsförklaringen var genomdrifven.

Lika märkvärdigt var sättet för frågans *väckande*. Detta skedde nemligen icke medelst en konungens ordentliga proposition, utan blott genom några hans mundtliga till talemännen framställda frågor, hvilka sedermera blefvo af Klas Fleming utan något skriftligt uppdrag vidare utvecklade.

Lika märkvärdigt är ock *rådets förbigående;* nemligen, att frågan om denna vigtiga förändring blef väckt och afgjord, utan att rådets tanke derom en enda gång inhemtades; ja, utan att de fingo någon formlig underrättelse om hela saken.

Ej mindre märkvärdiga voro sjelfva *öfverläggningarna*. Den vigtiga frågan var oss veterligen aldrig serskildt föredragen i något af de tre ofrälseständen; utan dessa blefvo, såsom förbemäldt är, oförberedda kallade att derom tillsammans med adeln öfverlägga på riddar-

huset. Och när målet då föredrogs, saknade bondeståndet sin taleman och förklarade, att *ämnet var dem obekant.* Borger- och presterskapets talemän besvarade och bejakade frågorna, som det nästan synes, utan att hafva förut inhämtat ståndens tankar.

Lika märkvärdig var ock *brådskan.* Den 7 Dec. framställde konungen sina mundtliga frågor till talemännerna. Den 8 December föredrogos samma frågor först hos adeln serskildt, och sedermera i ett gemensamt sammanträde af alla stånden, hvarest de genast bifölllos; omedelbart hvarefter man valde ett utskott för att uppsätta ständernas svar. Redan den 9 December blef detta svar icke allenast färdigt, utan ock i hvarje riksstånd föredraget, gilladt och underskrifvet. Den 10 December blef alltsammans af konungen, som evärdlig lag stadfästadt. Inom två dygn blef således saken inom ständen väckt, öfverlaggd och afgjord.

Samma qväll, som statshvälfningen sålunda blifvit lyckligt genomdrifven, for konungen genom den sena vinternatten ut till sitt ensamma och älskade Kungsör.

MOTSTÅND AF KARL GUSTAF GYLLENCREUTZ.

Hvad, som vid denna vigtiga tilldragelse väcker stor förvåning, är den nästan fullkomliga tystnad, hvarmed svenska folket lät sig utan motstånd läggas under enväldets ok. Man skulle dock hafva väntat, det åtminstone några stämmor höjt sig till frihetens försvar. Vi hafva likväl förnummit blott en enda sådan röst; blott en enda man, som på en gång tydligt insåg, hvarthän dessa förändringar möjligen och troligen skulle leda; och som tillika, höjd öfver svaghet och fruktan, vågade uttala sin öfvertygelse. Hans namn var Karl Gustaf Gyllencreutz. Mannen är en bland de få ädla personligheter, som i denna partitid framträdde och med något eftertryck talade för sansning och måtta. Han hade setat i gamla reduktionen och öppet ogillat förmyndar-regeringens

slapphet och misshushållning. Han blef derföre år 1675 af omhvälfningspartiet insatt i den Gransknings-kommissjon, som skulle undersöka samma styrelses åtgerder, och ännu 1680 yrkade han, att också bönderna måtte dertill inkallas 1). Deremot trodde han, att 1655 års reduktion, rätteligen utförd, skulle vara tillräcklig 2); och han ogillade högeligen, att bönderna vid 1680 års riksdag ville lika som med våld tvinga adeln till än större eftergifter, m. m. 3).

Under loppet af 1680 4) års riksdag, och troligen just vid tillfället af ofvannämnde envåldsförklaring, har han hos adeln inlemnat ett betänkande af följande innehåll:

Det öfverläggningsämne, som blifvit oss föredraget, är af största vigt och värde. Det är nemligen fråga om att förändra sjelfva grundfästet af Sverges hittills förda styrelse och regementsform; i synnerhet angående konungens höghet, riksens råds myndighet och ständernas frihet. I närvarande förhållanden är det visserligen något svårt att om dylika ämnen uttala sin mening. Jag anhåller dock att få till protokollet inlägga följande mina ord. Här talas om en ny regementsform, och att Sverges konungar skola hädanefter blifva suveräna eller envålds-konungar, hvilka icke behöfva att i fäderneslandets styrelse hvarken rådföra sig med rikets råd oftare än dem sjelfva (nemligen konungarna) *behagade; ej heller åt rikets ständer*

1) *Riddarhusark.* Riksdagsacta d. 12 Oct. 1680.

2) S. st. d. 9 Febr. 1678.

3) S. st. C. G. Gyllencreutz' tal i sekreta utskottet d. 21 Oct. 1680.

4) Man har varit oviss, huruvida denna skrift blifvit framlemnad 1680 eller 1682. Schönberg, den häfdaforskare, som utan jemförelse närmast känt ifrågavarande tidehvarf, hänför den till 1682; af skäl, som läsas sid. CIX i hans företal till Handling om riksdagen 1682, utgifna af Lidén. Att vi deremot föra händelsen till 1680, grundar sig på åtskilliga dess inre kännetecken. Ämnet skall måhända i en serskild afhandling inom kort utredas.

meddela frågorna om krig, fred och pålagor. Mig synes dock, att den hittills gällande lagen både gifver åt Sverges konung all den myndighet, och binder hans undersåtare till all den lydnads pligt, som rikets välfärd fordrar. Man påstår vidare, att Sverges konungar icke varit förbundna att oftare, än sådant dem behagade, inhemta riksrådets utlåtande. Jag lemnar dock till hvarje förnuftig mans omdöme, hvad svåra följder deraf skulle uppstå, om en konung och i synnerhet en ung konung icke skulle hafva gamla och kloka rådgifvare, som redan förut känna landets styrelse, behof och angelägenheter, och derföre kunna lätta och stödja hans regering; ty ingen är så klok och fullkomlig, att han ej behöfver råd. Gud säger i sitt ord, att när land och rike skola straffas, då tager han goda råd bort. En ung konung, som icke har gamla stödfasta rådsherrar att tillita, huru lätt kan han icke lockas från sitt och rikets sanna väl. Ty snart infinna sig en hop unga rådgifvare och förslagsmakare, hvilka intaga en sådan oförfaren herre genom att smickra de böjelser, för hvilka de finna honom benägen. Sålunda, framkomna till magt och inflytande, göra de sin egen lycka, fast ofta med hela fäderneslandets skada och förderf. Den, som blifver en dylik gunstling, får sedermera till sin egen fördel och efter sin egen vilja, fast under konungens namn, utdela dennes nådebevisningar, hvilka då torde gå förbi mången välförtjent man, den der icke vill böja sig efter fordringarna. Konungar äro visserligen af Gud till den högsta timliga värdighet upplyftade; men de äro dock menniskor och såsom sådana underkastade menskliga lidelser och fel. Vi hafva visserligen för det närvarande en mild och rättvis herre; men hvem kan försäkra oss, att icke framdeles få en annorlunda sinnad; en, som tänker mer på sin egen böjelse, än på fäderneslandets välfärd; en, som mindre älskar fred, än fejd, och som derföre genom sina oupphörliga krig utsuger både land och folk och förer beggedera i

förderfvet; eller ock en sådan, som onödigtvis bortskänker och bortslösar rikets medel till lust, yppighet och balletter, såsom i drottning Kristinas tid m. m. *Stora och hastiga förändringar blifva dessutom ofta skadliga. Vi böra derföre noga betänka saken, och icke brådstörtadt förändra det regeringssätt, vid hvilket fäderneslandet befunnit sig väl. Mig synes fördenskull rådligast, att i en underdånig skrifvelse fästa hans maj:ts uppmärksamhet på de äfventyrliga följder, som af nu föreslagna ändringar framdeles kunna (ja, Gud gifve! icke lära) inträffa. Hans kongl. maj:t som är en mild, rättvis och upplyst herre, skall sådant icke med onåd upptaga* m. m.

Skriften är märkvärdig för det sällsynta mod, hvarmed sådana sanningar uttalades; för den djerfhet, hvarmed konungens egen gunstlings-regering påpekades; för den siareblick, hvarmed olyckorna af Karl XII:s styrelse förutsades. Lika märkvärdigt är, att, om detta vigtiga betänkande icke finnes ett enda ord i den tidens råds- och riksdags-protokoller eller andra handlingar. Lika märkvärdigt och för Karl XI hedrande är, att man också efter detta uppträde icke finner minsta spår af förföljelse emot Gyllencreutz. Troligen har man öfvertalat denne sednare att låta saken stanna vid inlagans aflemnande till riddarhuset. Troligen har man funnit denna utväg säkrare, än att genom en förföljande rättegång upphöja Gyllencreutz till ett offer för friheten, och på samma gång gifva rikskunnighet åt anförda hans ord, hvilka otvifvelaktigt skulle hafva betydligen inverkat på allmänna tänkesättet.

RÅDETS MOTSTÅND OCH SLUTLIGA BIFALL.

Vi känna inga bevis, att under genomdrifvandet af denna statshvälfning konungen eller ständerna hafva om det vigtiga målet underrättat rådet eller infordrat dess

betänkande. Emellertid gick dock rådet sjelfmant upp till konungen och förestållde honom, att de förändringar, som man sökte införa, ingalunda öfverensstämde med hans konunga-försäkran och aflaggda ed. Deras ord blefvo fåfänga.

Den skedda förändringen var emellertid icke fullt laglig förr, än också rådet hade till densamma lemnat sitt bifall. Att utverka detta gick likväl icke så lätt.

Först d. 18 December eller åtta dagar efter brytningen och afgörandet skickade konungen från Kungsör befallning till Bengt Oxenstierna att hos rådet inlemna den ständernas ofvannämnda skrifvelse, genom hvilken rådets inflytande tillintetgjordes och konungens envåldsmagt började införas. Det var två dagar före julaftonen, som rådsherrarne fingo mottaga detta bref, denna julklapp. Förödmjukelsen var ganska påkostande, men efter ett kort samtal beslöto de att lägga alltsammans till handlingarna. Några minuter derefter blef dock saken återigen upptagen, och det af riksmarskalken Johan Gabriel Stenbock, en man, som med mycken klokhet och beräkning förenade en stark tillsats af hetta och stolthet. *Ju mer*, sade han, *jag tänker på dessa punkter, desto vigtigare finner jag deras innehåll. Att stillatigande mottaga dem kan synas som ett samtycke.* De la Gardie och Sten Bielke instämde. Nils Brahe varnade, och ansåg bäst att icke göra några anmärkningar; *emedan dylika skulle, såsom man erfarit, icke allenast icke hjelpa, utan kanske tvärtom förvärra saken.* Den stolte Stenbock svarade: *en hvar följe sin åsigt! Men om deras excellenser icke vilja protestera, så gör jag det ensam och för min egen räkning.* Detta exempel uppmuntrade ständerna. Sten Bielke biföll genast och sade: *vår pligt förbinder oss att påminna, om hvad rikets väl fordrar; och om sådant blifver hans maj:t mindre behagligt, så skall det behaga Gud desto mera.* Knut Kurck sade: *om vi äfven med en vår skrifvelse ingenting kunna uträtta, så böra vi likväl med en sådan freda vårt samvete.* De la Gardie tillade: *om*

vi måste blifva olyckliga, så är det bättre att blifva det med godt samvete, än med ett ondt. Derjemnte talade rådet åtskilligt om både lagligheten och nyttan af sitt medlarekall och om sitt åliggande att äfven oåtsporda afgifva de råd, som kunde behöfvas o. s. v. Slutet blef, att man till Karl XI afskickade ett i ämnet af De la Gardie uppsatt svar. Sedan kom från konungen ett nytt bref med befallning, att rådet skulle ställa sig ständernas sista beslut till efterrättelse. Detta föranledde nya öfverläggningar. Rådsherrarne förfäktade ännu sin egenskap af medlare, samt sin rättighet att äfven oombedda framställa sina råd. I spetsen för detta motstånd framträdde omigen Johan Gabriel Stenbock, understödd af Magnus Gabriel De la Gardie och Knut Kurck. 1) Men då det icke lyckades att hos konungen göra dessa åsigter gällande, beslöt rådet att tillsvidare nedlägga saken och ej mer i densamma tala hvarken till bifall eller afslag.

Konungen å sin sida vågade eller ville för tillfället icke vidtaga några våldsamma åtgerder för att framtvinga rådets bifall; utan beslöt att i det längsta söka med godo vinna sin afsigt. För sådant ändamål uppsatte Bengt Oxenstierna en skrift, hvari rådet skulle förklara såsom en förgätenhet af ed och ämbetspligt, om någon yrkade, att rådet vore berättigadt och pligtigt att gifva sina råd vid andra tillfällen, än då de af konungen infordrades; eller att rådet skulle vara medlare mellan konungen och ständerna; eller att 1634 års regeringsform skulle hafva någon kraft under en myndig konungs tid m. m. Rådets slutförsäkran skulle enligt detta B. Oxenstiernas förslag innehålla följande ord: nemligen *att dessa nu uppräknade anspråk aldrig kommit i våra tankar, derom kunna vi tryggeligen försäkra eders maj:t. Skulle en eller annan bland oss hafva begagnat ordalag, som kunna derhän uttydas, vilja vi dock förvisso tro, att meningen aldrig varit sådan* o. s. v.

---

1) *Rådsprot.* d. 29 Dec. 1680.

Denna försäkran ville man nu hafva rådsherrarne att skrifva under. De hade dock otaliga gånger och på fullt allvar och offentligt framställt just dessa ofvannämnda anspråk. Det var derföre i hög grad motbjudande att underteckna en skrift, i hvilken de högtidligt försäkrade sig aldrig hafva sagt och påstått, hvad dock enhvar både inom och utom rådet visste, att de mångfaldiga gånger både sagt och påstått; en skrift, som dessutom tillintetgjorde deras egen hittills innehafda magt. Hela sommarn gick äfven förbi, utan att Oxenstierna fick på sin uppsats mer än några få underskrifter. Emellertid fortgingo reduktionen och förmyndareräfsten, båda med en stränghet, som injagade ganska allvarsamma farhågor. Rådets stolthet och förhoppningar blefvo mer och mer nedböjda. Ännu ville de likväl icke beqväma sig till den önskade underskriften. Men nu var under denna väntan snart ett år förbi; och förbi var det ock med Karl XI:s tålamod. Den 6 October 1681 utfärdades ändtligen en sträng befallning, att alla riksråden skulle sätta sina namn under ofvannämnde skrifvelse, som Oxenstierna författat, och flera bland dem redan undertecknat. Nu ödmjukade sig de flesta och nedskrefvo ändteligen sina namn under den af sjelfförnedring och af osanna uppgifter fyllda skriften.

Några få gjorde likväl ännu motstånd. Bland dem märkes först den nu från Tyskland hemkomne Klas Rålamb. Hans tänkesätt om den skedda förändringen voro ganska ofördelaktiga. I enskilda anteckningar klagade han, *att Sverges innevånare hade genom denna statshvälfning underkastat sig sådan träldom, att de, som förut varit ett fritt folk, nu hafva blifvit en konungs lifegna och enskilda egendom, med hvilken han kunde efter behag fritt göra och låta. Och detta,* tillade han, *hade svenskarne gjort, icke likasom egyptierna på Josefs tid för att frälsa sina lif från hungersnöden, utan blott af slummeraktighet, smicker, oförstånd eller räddhåga.* 1)

---

1) *Klas Rålambs dedukt.* i flera arkiver.

Detta och mera dylikt kunde Klas Rålamb skrifva i sin sängkammare och för sina barn; men i rådkammaren och inför Karl XI vågade han icke framkomma med dylika satser. Han vågade icke ens bestämdt motsäga innehållet af Bengt Oxenstiernas skrift. Af flere föreburna skäl vägrade han dock att underteckna densamma, *såframt ej konungen uttryckligen sådant befallde* 1) Några dagar derefter kommo derföre kansliråderna Lindskiöld och Hoghusen, och framvisade den ifrågavarande skriften med »*uttrycklig befallning*» från konungen, att Rålamb skulle derunder skrifva sitt namn. Och han skref dit det.

Något ihärdigare voro Knut Kurck och Gustaf Sparre. Likasom Rålamb hade också de vägrat underteckna den ifrågavarande skriften. Men dessa herrar vidhöllo nämnde sin vägran, äfven när Lindskiöld och Hoghusen kommo till dem med samma papper och samma konungsliga befallning om underteckandet. Det säges till och med, att Knut Kurck har efter sin vana dervid fällt några torra och bitande ord; kanske dock blott en anhållan om längre besinningstid. Konungen blef likväl af denna motsträfvighet så uppbragt, att han lät genom gardesöfversten Hastfer förbjuda dem hofvet samt sysslans utöfning. Icke nöjd härmed, befallte han hofrättsfiskalen att ofördröjligen anklaga de båda motspänstiga rådsherrarna. Dessas hittills ådagalaggda mod föll nu genast och helt och hållet. 2) De inskickade hvardera sin underdåniga anhållan om nåd och tillgift jemnte anbud att genast verkställa den begärda underskriften. Knut Kurck gick än längre. För att ursäkta det afslag och korta svar, hvarmed han affärdat Lindskiöld och Hoghusen, uppgaf han sig hafva för tillfället varit oredig och yrvaken efter ett den föregående

---

1) *Rådsprot. d. 6 Oct. 1681.*
2) *Engestr.* Olivecrantz bref. A. Lilliehök till Olivecrantz den 15 Oct. 1681.

aftonens rus. 1) Konungen gaf nu på denna hans bön till en början samma svar, som han sjelf hade gifvit konungens utskickade, nemligen: *Jag vill betänka mig på saken.* Efter några dagar meddelade han dock den begärda förlåtelsen. Men Sparre och Kurck måste icke blott underskrifva rådets ofvannämnde afsägelse utan ock utfärda serskilda försäkringar af samma innehåll. På dessa villkor fingo de nåd och tillåtelse att åter komma till hofvet. 2)

På sådant sätt hade nu Karl XI förmått alla rådsherrarna att underteckna den skrift, hvarmed de gillade 1680 års statshvälfning, och afstodo från den magt, som rådet från fordom och oafbrutet innehaft; och härmed var också första akten af regements-förändringen fullbordad.

NITTONDE KAPITLET.

ENVÅLDSÅTGERDER MELLAN RIKSDAGARNA 1680 OCH 1682.

Knappt hade Karl XI genom riksdagen 1680 erhållit envåldsmagten, förrän han skyndade att dels be-

1) *Riksark.* Riksdagsacta 1680. Kurcks och Sparres supplicationer.

2) Brefvet härom i Lönb. hist. märkv. 4: 197 innehåller dateringar, som äro tydliga oriktigheter, tillkomna förmodligen genom misskrifning. Jfr handlingarna i arkiven.

gagna, dels än mer utvidga densamma. Rättigheten att tillsätta alla officers-platser, hvilken i många fall förut varit anförtrodd åt fältmarskalkarna, blef nu återtagen, hvarigenom alla dessa ämbetsmän kommo i mer omedelbart beroende af konungen. Kammar-kollegium befalldes redogöra för Karl XI personligen, och för honom ensam. Vigtiga och fördelaktiga platser utdelades åt hof- och envåldspartiet. Den 7 Dec. 1681 eller jemnt årsdagen, sedan Karl XI vid 1680 års riksdag började statshvälfningen; just på denna dag blefvo till riksråd intagna de tre förnämsta medhjelparna dervid, nemligen: Kristofer Gyllenstierna, Hans Wachtmeister och Klas Fleming. Som ärorik krigare fick Rutger Ascheberg gå i spetsen, likasom för att bereda dem vägen. I öfrigt följdes Johan Gyllenstiernas råd att till vigtiga platser, såvidt möjligt var, använda est- och liffländningar och sådana personer, som utan motsägelse böjde sig för konungens vilja.

Karls ömtålighet var nu såsom alltid förnämligast riktad emot rådet, hvilket också fick erfara bittra verkningar deraf. Se här ett exempel! Granskningen af förmyndare-styrelsen blef äfven utsträckt till de af kollegierna under samma tid handlaggda målen. Men för de fel, som dervid upptäcktes, befallte konungen i början, att man skulle anklaga endast de kollegii-ledamöter, som voro riksråd, men icke de öfriga, ehuru dessa hade haft lika gällande rösträttighet. Konungens ovilja yttrade sig dock tydligast i följande två punkter; den ena, neml. att titeln *riksråd* förvandlades till *kongliga råd;* den andra, att flere af de äldre rådsherrarna lockades och tvingades att taga afsked. Vi vilja närmare betrakta båda dessa uppträden.

RIKSRÅDEN FÖRVANDLAS TILL KONGLIGA RÅD.

Framställdt är, huru riksrådens ämbete hade olika beståndsdelar. Enligt den ena voro de konungens af

honom sjelf valda rådgifvare, i hvilken ursprungliga egenskap de också kallades *konungens råd.* Enligt den andra ålåg dem att inför konungen föra lagens och folkets talan och, om så behöfdes, påminna honom om hans svurna ed och rikets rätt och fördel. I denna sednare egenskap voro de på sätt och vis ställda såsom väktare mot konungen, och såsom ombud för folket och riket och blefvo derefter snart kallade *rikets råd* eller *riksråd.* Båda benämningarna brukades i äldre tider om hvarandra. Likväl blef det kortare och betydelsefullare ordet *riksråd* slutligen och allmännast antaget och i offentliga handlingar begagnadt. När arfriket 1544 infördes, började man att då och då, och likasom arfkonungen till heder, skrifva *konungens och rikets råd.* Sedermera begagnade regenterna antingen titeln *vårt råd,* eller *vårt och rikets råd;* men i andra offentliga skrifter nyttjades alltid och uteslutande benämningen af blott *riksråd.*

Denna tittel, såsom innebärande en ständig påminnelse om rådsherrarnas rättighet att å *rikets* vägnar bevaka, och om så behöfdes, motsäga konungens åtgerder, har säkerligen varit för en och annan bland regenterna missbaglig. Både Gustaf Wasa och Johan III sökte införa nya rådseder, i hvilka orden om ofvannämnde väktarekall voro uteslutna. Ett rykte säger, att Karl X till och med velat utstryka stafvelsen *riks,* ur namnen på alla de höga riksämbetena, t. ex. riksdrots, riksmarsk m. m. För Karl XI blefvo dessa tittlar än misshagligare. Deras och riksrådsnamnets afskaffande beslöts derföre och tillgick på följande sätt.

I föregående kapitel är omtaladt, huru Knut Kurck och Gustaf Sparre icke ville underteckna den handling, hvarmed rådet gillade ständernas envåldsförklaring, samt huru nämnde två herrar slutligen tvingades att göra det i en serskildt till konungen inlemnad skrifvelse. I densamma läses följande ord: *vi förklara, att rikets råd, kunna i anseende till konungen icke betraktas annorlunda än som kongl. maj:ts trogne, underdånige råds-*

personer och tjenare. Med flit eller af slump valda, inneburo dock anförde ord den möjliga tydningen, *att rådet skulle i anseende till* (icke konungen utan) *riket och ständerna kunna betraktas icke blott som konungens, utan ock som rikets råd*, d. v. s. *såsom försvarare af rikets och ständernas rätt.* Förmodligen har konungen i början icke fästat någon uppmärksamhet härvid, ty just i följe af denna skrifvelse blefvo de tvänne riksråderna tagna till nåder igen. Men någon tid efteråt hakade man sig fast vid nämnde ordalag och ville deri se ett listigt försök till bibehållande af rådsherrarnas vid hofvet hatade medlarekall. Saken kom till tals på följande sätt. Kort efter det Klas Fleming utnämndes till riksråd, skickade Karl XI honom den besynnerliga helsning, *att konungen icke tviflade på hans trohet, fastän han blifvit riksråd.* Fleming svarade genast med bedyrande af sin tillgifvenhet i alla händelser och under alla namn. Konungen skref åter, *att han litade på dessa Flemings löften*, *samt att han dessutom hoppades, att ingen bland de andra rådsherrarna betraktade sitt ämbete såsom i någon måtto skildt från konungens person.* Detta pekade på Sparres och Kurcks ofvannämnda i böneskriften begagnade ordalag. Till yttermera visso lärer konungen genom samma Fleming tillkännagifvit sin önskan, att titteln *riksråd*, måtte utbytas emot den gamla af *konungens råd.* I sammanhang härmed vidtog han också en annan åtgerd, som tydligt påminner om den samtidiga Ludvig XIV:s ryktbara sats: *L'etat, c'est moi.* 1) Han infordrade nemligen rådets förklaring, *huruvida det funnes någon skilnad emellan konungen och riket.* Det redan förut krossade rådet svarade ödmjukt och undfallande. De förklarade, att *konungen var rikets hufvud, och att enhvar känner, hurusom hufvudet och kroppen tillsammans utgöra ett; och lemmarna, dit äfven rådet kunde räknas, endast af hufvudet erhålla*

1) *Staten, det är jag.*

sin rörelse. Rådet betraktade sig fördenskull såsom konungens råd, och anhöllo att få benämnas efter den förnämsta delen, efter hufvudet; d. v. s. *att blifva kallade* ***konungens*** *i stället för* ***rikets råd. Sådan är vår mening,*** slutade de, *och önska vi, att härutinnan hafva träffat det mål, som kunde vara med eders kongl. maj:ts behag öfverensstämmande* 1) m. m. Detta bref skickades med Sten Bielke till Karl XI på Kungsör. Både mannen och brefvet blefvo i det hela välkomna, och i sitt svar gillade Karl XI den nya föreslagna rådstiteln; *ty,* sade han, *derigenom försvinner ock hvarje anledning att göra någon skilnad emellan konungen och riket.* Ytterligare tillade han i samma sitt svar den anmärkningen, att namnet ***rikets råd*** *hade blifvit uppfunnet under valrikets eller snarare under riksföreståndarnes tider och passade icke för arfriket; samt, att denna tittel blifvit under tiderymden af det sednare blott stundom eller sällan begagnad och då alltid mer af skrifvares misstag än med afsigt och med rätta.* Anmärkas bör, att de uppgifter, envåldspartiet sålunda lät konungen underteckna, äro i hög grad stridande mot sanningen. Titteln af *riksråd* hade i offentliga handlingar blifvit lika ofta om ej oftare begagnad än den af *konungens råd*; och detta icke blott i riksföreståndarnes utan ock i konungarnas tid, och sådant likasåväl under arfriket som valriket. Oräkneliga äro de tillfällen, då under arfkonungarna af Wasahuset riksrådstitteln har i offentliga handlingar blifvit också af dem begagnad. 2) Det var Erik Lindskiöld, som kontrasignerade denna af oriktiga uppgifter fyllda kungliga skrifvelse. 3) Innehållet af detsamma måtte dock hafva varit hurudant som hälst, sannt eller osannt;

---

1) *Riksark.* Riksdagsacta 1680 fol. *Bond.* fol. 29 Rådets bref till konungen d. 23 Febr. 1682.

2) Vanligaste uttrycket i konungarnas mun var: *vårt och rikets råd;* men också ofta nog blott *riksråd.*

3) *Bond.* Fol. 29. Karl XI till rådet d. 28 Febr. 1682.

Karl hade dock magten i händerna. I sitt svar föll derföre rådet än mera undan, 1) och saken var afgjord. Verkställigheten, titelförändringen, påskyndades och skärptes genom följande just i detsamma inträffade händelse.

Konungen hade nemligen hösten 1681 afslutat ett vigtigt förbund med Holland och dervid, enligt nya bruket, icke vårdat sig om att inhemta rådsherrarnas tankar. Först sedan allting var afgjordt och bestämdt, meddelade han dem underrättelse om, hvad skedt var. Herrarna blefvo högeligen uppbragta, då de sågo sig nedsättas ända derhän, att konungen utan deras hörande afslöt förbund med främmande magter. Offentligt vågade de ingenting säga; men här och der bland sina bekanta klagade de bittert öfver detta brott mot rikets gamla lag och deras egna häfdvunna rättigheter. Just i samma dagar, som frågan om den ändrade rådstiteln blifvit afgjord, fick konungen underrättelse om dessa inom enskilda kretsar uttalade klagomål. Genast skickade han Bengt Oxenstierna att för rådsherrarna uppläsa ett skrapande bref. *Jag skall*, skref konungen, *låta all verlden veta, att i icke hafven den ringaste andel i min magt, och att i ären mina råd, som jag efter min vilja kan fråga eller icke fråga.* Tillika *befallte han dem formligen att hädanefter ej mer kalla sig riksråd utan blott kungliga råd.* I och med detsamma fingo äfven presterna tillsägelse att hädanefter aldrig hvarken uppläsa eller skrifva ordet *riksråd*, utan blott *kungliga råd; ty*, säger konungen, *mellan oss och riket finnes intet serskildt intresse, utan en förening, som är oupplöslig.* 2) Såsom en slags konungens högsta domstol eller revisjon, hade rådet hittills i sista hand afgjort en mängd vädjade rättegångar. Dessa utslag hade blifvit kallade *riksrådets domar*. Konungen

1) *Bond.* Fol. 29 Rådet till konungen d. 4 Mars 1682.

2) *Linköp.* Kungabref och cirkulärer. Konungens bref d. 11 Mars 1682.

befallte, att de hädanefter skulle kallas *revisjonsdomar*. 1) I stället för riksmarskalk påböds benämningen öfverstemarskalk. I stället för de gamla titlarna, riksdrots, riksmarsk, riksamiral m. m., skulle det hädanefter heta, president i hofrätten, president i krigskollegium, president i amiralitetskollegium o. s. v. Oviljan mot ordet *riks* gick så långt, att man ofta icke ens använde det om längesedan aflidna riksämbetsmän, fastän de verkligen haft en sådan tittel. Man skref således t. ex. icke *riksamiralen* utan *öfversteamiralen* Gyllenhielm. Denna förändring träffade slutligen också folkets egna riksdagsombud. Intill år 1682 buro de namn af *riksens ständer*. Från och med samma år blefvo de städse kallade *kongl. maj:ts ständer*. Karls hat mot nämnde *riks*-titlar och i synnerhet mot *riks*-rådsnamnet fortfor under hela hans regering. År 1690 hade Knut Kurcks enka uti begrafningsbrefvet efter sin man kallat honom *riksråd*, hvilket han också under 22 års tid varit, men deremot blott vid pass sex veckor tjenstgjort som *kungligt råd*. Detta hennes användande af den bortlaggda *riks*-rådstiteln ansågs röra »*konungens höghet*» så nära, att den blef offentligen åklagad, och hofrätten befallde biskop Benzelius till granskning inskicka sin öfver Knut Kurck hållna likprediken jemnte tillhörande personalier. 2) Utgången känna vi ej. Advokatfiskalen, som upptog målet, var samma Sternell, som sedermera blef så ryktbar genom anklagelsen mot prosten Boëthius.

FLERA BLAND DE GAMLA RIKSRÅDEN LOCKAS ELLER TVINGAS ATT TAGA AFSKED.

Redan från början af 1682 märktes, att konungen ville blifva af med några bland de gamla rådsherrarna.

---

1) *Rådsprot.* d. 22 Aug. 1682.
2) *Linköp.* Bref till Er. Benzelius. P. I. Hofrätten till Er. Benzelius d. 11 April 1692.

Förmodligen tyckte han det vara oangenämt att arbeta tillsammans med personer, om hvilka han sjelf hade en så dålig tanke, och af hvilka han visste sig omöjligen kunna vara älskad; och hvilka dessutom från hans barndom voro vana att betrakta honom med en viss öfverlägsenhet. Orsaken må hafva varit hvilken som hälst; saken, önskningarna förefunnos dock, och för att bringa dem till verkställighet begagnades följande medel:

Den Stora Kommissjon, som skulle granska minderårighets-styrelsen var i full fart och tog en för de anklagade mer och mer vådlig riktning, och man började redan att hos flera bland riksråden utmäta de summor, till hvilkas återbetalande de blifvit fällda. Men Karl stannade ej med åtgerden att endast tillbakafordra de medel, som ansågos hafva genom misshushållning eller egennytta blifvit förskingrade. Han befallte, att saken äfven skulle betraktas som brottmål, och förordnade Lars Wallenstedt att som allmän åklagare tilltala rådsherrarna äfven i sådant häoseende. Rättegången skulle föras inför Stora Kommissjonen, hvilken således tvärtemot sin ursprungliga bestämmelse, förvandlades också till en brottmålsdomstol. Samtidigt med denna hotande tillställning började Klas Fleming gång efter annan låta de gamla riksråden förstå, att om de ville bedja om förlåtelse för sina fel och tillika begära afsked från sina platser, ämnade konungen ingenting mer fordra, utan de kunde i sådan händelse hoppas befrielse från den vådliga efterräkningen. Det påstås till och med, att konungen sjelf har åt en och annan gifvit på sådana villkor ett sådant löfte eller åtminstone en sådan förhoppning. Förslaget var ganska förödmjukande. Det kunde nemligen för verldens ögon se ut, som skulle riksråden genom dessa böner om förlåtelse, och genom detta frivilliga afskedstagande söka friköpa sig från det straff, de visste sig hafva genom egennytta och försumlighet förtjenat. Och månne det icke till någon del så var? *Aldrig*, så skrifver danska sändebudet, *aldrig skulle de hafva påtagit sig en sådan bekännelse, om de icke*

funnit sig i någon mån skyldiga. Godt samvete gifver godt mod; och med ett sådant i bröstet skulle tusende dödar varit dem mindre svåra än en slik bekännelse. Hvad som gjorde saken än mera motbjudande, var den jemnförelse, som enhvar skulle härvid sjelfmant göra emellan dem och deras fordna fiende, Bengt Skytte. Den enda man, som hittills hade måst taga afsked ur rådet, var nemligen samma herre, och i hans utdrifvande hade några af de nu ifrågavarande råden deltagit. Nu blefvo deras egna personer hotade af samma öde, samma tvång, och detta så allvarsamt, att de måste underkasta sig. Andra omständigheter minskade dock obehaget deraf. Sjelfva ämbetet hade nemligen förlorat sitt fordna namn och anseende och derigenom äfven sitt förra värde; i synnerhet för dem, som bibehöllo minnet af hvad som varit hade. Nästan alla de gamla rådsherrarna fogade sig fördenskull efter konungens önskan och lemnade genom Klas Fleming sina serskilda afskedsansökningar, skrifna efter hvars och ens serskilda lynne och åsigter. Somliga och de flesta bådo konungen nådigst *förlåta, hvad de af mensklig svaghet kunnat under förmyndare-styrelsen fela. De bådo, att han måtte låta sin nåd komma emellan, så att de icke blifva alldeles förderfvade; och slutligen, att de måtte för ålder och fattigdoms skull få draga sig undan till landet.* 1) Konungen svarade, att fyra af dem, neml. Sten Bielke, Bengt Oxenstierna, Johan Gabriel Stenbock och Lars Fleming skulle stanna qvar vid sina ämbeten. Afsked deremot beviljades åt sex, enligt andra uppgifter åt tretton personer, deribland Gustaf Otto Stenbock, båda Hornarna, båda Kurckarna, Klas Rålamb, Nils Brahe, Göran Gyllenstierna, Gustaf Sparre m. fl. Men för alla de kungliga råden, såväl de som qvarhöllos, som de, hvilka afskedades, gaf konungen tillkänna, *att han visserligen ville nedlägga den brottmåls-rättegång, som mot dem blifvit påbegynd; men att han, alldeles icke kunde*

---

1) *Riksark.* Riksdagsacta 1682. Fol.

befria dem från att återbetala de summor, till hvilka de af stora kommissjonen kunde blifva fällda; ty eljest vore det derpå använda arbetet fruktlöst; och ständerna skulle vägra skatter under förebärande, att kronans inkomster utan ansvar bortsnillades o. s. v. Detta bref var kontrasigneradt af Erik Lindskiöld. 1) Det förorsakade ganska stor förbittring. Man hade gifvit rådsherrarna förhoppning, kanske till och med löfte om befrielse från icke endast brottmålssaken, utan ock, som det tyckes, från stora kommissjonens efterräkningar, om de nemligen blott sjelfmant begärde sitt afsked. Nu var detta både begärdt och beviljadt; men den lofvade befrielsen erhölls blott till en del, nemligen i afseende på brottmålsanklagelsen. Mera hade således rådsherrarne icke vunnit med den förödmjukelse, de underkastat sig. Återbetalningarna och fattigdomen hängde dem öfver hufvudet, lika hotande som förut. De blefvo mycket förbittrade, och om modet och magten svarat mot viljan, torde våld och motstånd ej länge uteblifvit. Man trodde, att de skulle resa till främmande land och söka genom dervarande regeringar hjelp och upprättelse. Men äfven möjligheten häraf hade envåldspartiet förutsett och förebyggt. Konungens skrifvelse innehöll nemligen icke helt enkelt entledigande från deras sysslor; utan dervid fogades ock det besynnerliga tillägg, att, *om konungen pröfvade rikets gagn fordra och rådsherrarnas krafter tillåta, skulle de vara förpligtigade att på nådig kallelse sig till ytterligare tjenstgöring inställa.* Härigenom voro rådsherrarne hindrade från att kunna aflägsna sig ur riket och sedan med främmande magter stämpla mot det nya samhällsskicket. Så blef detta tilllägg af många samtidingar förklaradt. Lätteligen kan dock en mildare tydning gifvas; nemligen, att konungen ville minska afskedstagandets obehag, genom att åt detsamma gifva skenet af en blott tillfällig tjenstledighet.

---

1) *Bond.* Fol. 28, Karl XI till kongl. råden, d. 26 April 1682.

På sätt, här blifvit framställdt, hade nu Karl till afsked tvingat flere af de gamla *riksråden*, förvandlat de återstående till beroende *kongl. råder*, och slutligen både uppskrämt och nedsatt dem alla genom såväl dessa åtgerder, som genom reduktionen och förmyndare-räfsten. Det inflytande, rådet enligt lag innehaft, det anseende rådet i allmänhetens tänkesätt hittills åtnjutit; allt detta var nu helt och hållet tillintetgjordt; och härmed var också andra akten af enväldets införande afslutad.

De rådsherrar som träffades genom denna afsättning, utgjordes för det mesta af det gamla brahe-bjelke-partiets medlemmar. De två utmärktaste personligheterna voro utan tvifvel Knut Kurck och Klas Rålamb; eller just desamma, som vid 1675 års riksdag deltogo i ligan mot De la Gardie och framkastade den ogrundade ehuru skenbara beskyllning för högförräderi, som gjorde slut på denna herres magt och anseende. Nu blefvo de sjelfva genom en lika oädel stämpling störtade. Märkvärdigt är ock, att just vid tiden af deras fall, åtnjöt De la Gardie en solglimt af konungens likasom återvändande nåd; och han fick behålla sin syssla, när de flesta hans fordna motståndare afsattes.

Detta tidehvarf ådagalade med många andra exempel, huru stämplingar blifva straffade med stämplingar, ondt med ondt. Ett bland de märkligaste bevisen derå voro af- och tillsättningarna af öfverståthållare-ämbetet i Stockholm. Vid konungens anträde till regeringen innehades det af Axel Sparre, känd för sin förföljelse mot Flyggen. 1) År 1673 ingick Klas Rålamb nära slägtförbindelse med Gripenhielm, en af de förnämsta ledarne i det då allrådande De la gardiska partiet. Följden blef, att Axel Sparre afsattes och Klas Rålamb fick platsen. År 1678 var Gripenhielm död och Johan Gyllenstierna allrådande gunstling. Följden blef, att Rålamb afsattes och nedskickades till Jönköping som president i Göta hofrätt, hvaremot öfverståthållareplatsen

---

1) Se XIV del. sid. 122.

gafs åt gunstlingens bror, Göran Gyllenstierna. År 1682 var Johan Gyllenstierna död och hans partivänner dels skingrade, dels ingångna i andra förbindelser. Följden blef, att Göran Gyllenstierna i sin ordning afsattes, och alldeles på samma sätt som Klas Rålamb förpassades till Jönköping; hvaremot öfverståthållare-ämbetet gafs åt Kristofer Gyllenstierna, då för tiden gunstling hos konungen, och hos de andra gunstlingarna.

OM DE NYA KUNGLIGA RÅDEN OCH DERAS MAGT OCH ANSEENDE.

Det nya så kallade *kungliga rådet* blef af Karl XI hufvudsakligen behandladt på samma sätt som det fordna riksrådet. Han hade beröfvat sin rådkammare all magt och lust till motsägelse. Han hade ock derifrån aflägsnat de möjligtvis besvärliga rådsherrarna af gamla stammen. Ändå trifdes han ej rätt väl i denna sin nya skapelse. Också nu inrättade han derföre ett litet eget öfverläggningsrum för sig och sina valda sängkammarråd. Sådana voro då för tiden Bengt Oxenstierna, Klas Fleming och Hoghusen, till hvilka stundom Örnstedt, Lindskiöld eller Gyllenhoff kallades. Med dessa öfverlades och beslutades om vigtigare både in- och utrikes ärender.

Det egentliga kongliga rådet blef deremot för det mesta sysselsatt med att afsluta en stor skara från många år oafgjorda rättegångar. Detta fortgick ända framåt 1685, under användande af ganska mycken flit, både af rådet och af konungen sjelf. Denne sednare deltog i öfverläggningarna, icke blott med sin närvaro utan ock med den outtröttligaste uppmärksamhet. Såvidt han förstod, sökte han alltid att komma rakt fram till kärnan af saken, och hans korta och kraftiga yttranden och utslag visade alltid den varmaste känsla för sanning och rättvisa, så snart nemligen frågan icke gällde å ena sidan hans konungsliga envälde, eller å andra sidan kronans inkomster. Emellertid uträttades genom

detta arbete mycket godt och en stor mängd rättegångar, som i långliga tider legat oafgjorda, fingo nu sitt slutliga och för det mesta välförtjenta utslag. En hämnande fast sen rättvisa drabbade härvid mången, som kanhända trott sig för alltid säker. Genom Kristinas oordentliga förvaltning, Karl Gustafs frånvaro och sista riksförmyndarnes slapphet hade lagskipningen ofta blifvit försummad, fördröjd eller förvrängd. Det hade, och kanske icke så sällan, händt, att en eller annan mäglig man, som vid underdomstolarna förlorat sin rättegång, vädjade till högre och slutligen till rådet sjelft, och förstod att genom vänner och slägtingar der antingen utverka en gynsammare dom, eller åtminstone att med allehanda svepskäl utdraga rättegången, stundom i tio, ända till sexton år; allt detta till otrolig skada för motparten. Nu kom också i detta hänseende den oförväntade och stränga efterräkningens dag; och månget mål, som man trodde redan bortglömdt och mögladt, blef afgjordt till lika stor förvåning för både den vinnande och förlorande parten.

I öfrigt fortfor konungen att i andra in- och utrikes ärender ganska ofta förbigå de kongliga råden. När rättegångsärender icke förekommo, hade dessa herrar mången gång föga annat att tala om än dagens väderlek och nyheter. Om vigtiga regerings-åtgerder ägde de ingen närmare kännedom. Att i sådana mål tillfråga dem var också för konungen af föga nytta, ty genom hans behandling på en gång nedsatta och skrämda, vågade de sällan uttala någon annan mening, än den, de visste vara hans egen. En engelsman yttrade derföre: *svenskarna kunna en gång få ångra, att de undanröjt riksråds-ämbetet och på samma gång det enda bandet på en sjelfrådig och möjligtvis någon gång förvillad regent.* 1)

Vi hafva nu omtalat, huru ytterst angelägen konungen var att från sina råder borttaga hvarje, äfven

1) *Nordin.* Ett bref till riddaren Bank, mot konungens oinskränkta magt.

den minsta lemning, till och med skugga af deras fordna inflytande. Men å andra sidan var han lika angelägen om, att de *kongliga råden* skulle behålla samma rang och samma yttre anseende, som de fordna *riksråden*, så att icke tillläggningsordet *kunglig* skulle i jemnförelse med det gamla *riks* innebära en nedsättning, som vore menlig för hans egen ära. Med anledning häraf föreföllo åtskilliga mer eller mindre märkvärdiga uppträden. Till exempel!

Hittills hade det varit öfligt, att, då främmande sändebud skulle erhålla sina offentliga företräden hos konungen, blefvo de upphämtade af tvänne riksråd. År 1680 utfärdade konungen en ny förordning, enligt hvilken blott ett riksråd skulle vid sådana tillfällen tjenstgöra. I de skäl, som anfördes, igenkänner man Karl den elftes vanliga tänkesätt. Det hette neml., att riksförmyndarne, hvilka voro blott undersåtare, behöfde skicka två riksråder; men Karl, den fullmyndige konungen, blott ett. Karls svåger, konungen i Dannemark, underkastade sig förändringen, ehuru knotande. De andra främlingarna vägrade i det längsta. Med franska sändebudet Bazin kom det först till oenighet och sedan till träta och fullkomlig brytning. Oxenstierna påstod, att då konungen i Frankrike mottog svenska sändebud blott genom en hertig eller pair, så behöfde konungen i Sverige icke använda mer än ett riksråd. Båda herrarne blefvo ifriga och Bazin sade bland annat: *en fransysk hertig eller pair, hvilken, son efter far, ärfver sin värdighet, är redan derigenom någonting vida mer än ett svenskt riksråd, hvars far kan hafva varit och hvars son kan blifva en ganska obetydlig person. Än större är skilnaden, sedan dessa ämbetsmän blifvit nedsatta från riks- till kongliga råd, bland hvilka de flesta äro blott fattiga adelsmän, som konungen kan af- och tillsätta, när och hur han vill. I Frankrike akta vi dessa kungliga råd för ingenting; ja alldeles för ingenting!* Oxenstierna steg i vredesmode upp för att aflägsna sig. *Underhandlingen är afbruten*, sade Bazin

och tryckte hatten på hufvudet, och utan ordentligt afsked skyndade Oxenstierna bort och anmälde saken för konungen och för rådet.1) Karl den elfte blef ytterligt uppbragt och efter ömsesidiga, bittra klagomål afbröts hela den franska underhandlingen.

Emellertid hade Karl den elfte fått tydligen förnimma, huru ringa tankar man hade om hans nya, kungliga råd. För att skaffa anseende åt dem, åt sitt eget verk och åt kungligheten i deras tittel, utfärdade han en förordning, som tillerkände dem excellens-namnet med samma anseende, som de förra riksråden haft. Tillika stadgades, att de guvernörer, som voro kongliga råd, skulle alltid erhålla tittel af general-guvernörer.

Någon tid derefter hände, att Per Sparre af högadlig stolthet icke ville gifva berörde excellens-tittel åt uppkomlingen Gustaf Lilliecrona, hvilken blifvit utnämnd till kongligt råd. Karl fick veta det och utfärdade ett skarpt bref, hvaruti han befallde de kongliga råden att för sina personer *oförminskadt utkräfva samma heder, rang och excellens-tittel, som riksråden fordom tillkommit. Den vanheder, som någon tillfogade de kongliga råden, skulle anses vara tillfogad konungen sjelf; och,* tillägger han, pekande på Per Sparres beteende, *om någon af inbillad stolthet icke låter sig häraf rättas, skolen i sådant genast tillkännagifva, då vi en slik förmätenhet vilja vederbörligen bestraffa.* — När riksrådet Axel Julius De la Gardie år 1691 lät på ett bröllop brudens fader taga plats framför sig; och när samma herre tillät en landshöfding att under en offentlig handling skrifva sitt namn på samma rad som konglige rådets, erhöll han af Karl den elfte för båda dessa så kallade förseelser en ganska allvarsam skrapa, såsom den der låtit konungens hög- och rättigheter, jemnte sitt eget anförtrodda ämbete förringas.

1) *Rådsprot.* d. 14 Sept. 1681.

TJUGONDE KAPITLET.

ENVÅLDSÅTGERDER VID RIKSDAGEN 1682.

Den envåldsmagt, riksdagen 1680 grundlaggt, blef ytterligare och nära nog till fulländning utbildad på riksdagen 1682. Ständerna samlades, 300 adelsmän, 62 prester, 71 borgare och 141 bönder. Betydelsefull var redan den för riksdagspredikan valda texten (Jos. 1: 17) neml.: *såsom vi hafva varit Mose lydige, så vilje vi ock vara dig lydige: allenast vare Herren din Gud med dig, såsom han med Mose var;* till hvilka ord enligt somliga uppgifter också lades den följande eller 18:de versen, så lydande: *hvilken, som din mun emotstår, och icke lyder den i allt, det du bjuder oss, han skall dö; allenast var du tröst och vid godt mod!* Inför konungen och ständerna blef denna riksdagspredikan hållen af öfverhofpredikanten Wiraenius, envåldets trognaste apostel. Vid riksdagens öppnande samma dag såg man bakom konungens stol på ena sidan Axel Wachtmeister, den förtrognaste sängkammar-gunstlingen, och på andra sidan gardes-öfversten Hastfer, hvilken nu liksom 1680 hade en betydelsefull hedersvakt utanför det möjligtvis motsträfviga riddarhuset. För öfrigt gick man till väga på ungefär samma sätt, som 1680. I alla stånd insattes skrifvare ur konungens kansli och af honom beroende. Likaledes valde han också nu det hemliga utskottets medlemmar och drog till dess behandling flera vigtiga äfven inrikes ärender. Till envåldsplanernas ytterligare genomdrifvande och fulländning begagnades likasom 1680 ständernas oenighet, hvilken nu upparbetades till en lyckligtvis både förut och efteråt okänd höjd. Det var ett krig af alla och mot alla, ett krig till hvars vedervärdiga uppträden vi tyvärr ofta nödgas återkomma. Mot adeln var förbittringen i vissa fall uppdrifven ända till öfverretning. Bland ofrälsemännen hördes stänkröster, som yrkade, *att adeln icke borde hafva någon*

stämma på riksdagen. Det erinrar om det adliga öfvermodets nyss förut hörda slängord, *att* neml. *ofrälsemännen icke borde hafva någon röst på riksdagarna.*

Att nu varande möte skulle förnämligast gälla adeln och dess återstående friheter och egendom, och att riddarhuset skulle i det yttersta söka försvara dem; detta var tämligen allmänt bekant. Men man visste ock, att ett sådant försvar kunde medföra sina vådor. Redan under riksmötets första dagar begärde derföre Anders Lilliehök, *att man på riddarhuset borde i protokollen upptaga endast ämnet och beslutet, men deremot förbigå alla enskilda talares namn och yttranden.* Tydligen skedde detta för att i någon mån trygga mot envåldspartiets misshag och efterräkningar. Men landtmarskalken Wrede, som troligen ville hafva ett återhållande band på tungorna, yrkade, att talarnes både namn och ord skulle införas. Häruti instämde af ridderlig stolthet Karl Gustaf Oxenstierna. Han *tyckte bäst vara, att ordet och namnet insattes honom till heder, som talat hade.* Och så skedde. 1)

Likasom 1680 var det i synnerhet på preste- och bondestånden som envåldspartiet fotade sina beräkningar. Också blef en och annan åtgerd vidtagen för att ytterligare försäkra sig om båda dessa samhällsklassers bevågenhet och biträde. Redan i riksdagens början fick presterskapet löfte om en och annan fördel för sina boställen, och längre fram under riksdagens fortsättning skyddade konungen samma stånd och dess löneförmåner mot ett förenadt anfall af både adeln och bönderna. För att vinna dessa sistnämnde gjordes än mera. Redan det stora antalet, man räknade, neml. 141 bönder, tycktes tillkommet för att inverka på motståndarna. Vid ett tillfälle, då det gällde att skrämma och tvinga adeln, blefvo bönder inkallade i hemliga utskottet, i hvilket de, med undantag af 1627 och 1675 års riksdagar, aldrig, så vidt vi minnas, hade deltagit. Flere gånger gaf ko-

1) *Riddarhus-arkiv.* Riksdags-acta 1682 d. 11 Oktober.

nungen efter för deras envisa, någon gång obilliga fordringar; och när riksdagen dröjde öfver julen, erhöll hvar och en af dem jul- och tärepenningar ur konungens handkassa. Vigtigast var, att han lät dem tilltruga sig betydligt minskade skatter i jemnförelse mot de andra ståndens. Adel, prester och borgare åtogo sig neml. en serskild mantalspenning af två daler för hvarje dräng och 1 daler för hvarje piga. Bönderna deremot beviljade blott hälften och fingo dock förbehålla sig, att hemmavarande söner och döttrar icke skulle räknas som tjenstehjon, utan vara alldeles fria från nämnde utlaga. Adeln lofvade, att för hvarje sin gård, (sätes-, ladugårds- och rå- och rörshemman undantagna), betala en gerd af fem daler; bönderna för sina gårdar deremot blott två daler. Adeln och borgerskapet beviljade dessutom fjerdedelen i behållna vinsten af räntor, skeppsparter och kompagnier samt hvar tionde penning af sina löner; och presterna gåfvo hvar femte tunna af sin kronosäd samt tolf och en half daler för hvarje sextiondefjerde hemman i sina socknar; en gerd, större än någonsin förut varit erlaggd. Vi hafva icke funnit något spår, att bönderna åtogo sig den ringaste bevillning, svarande mot sistnämnde de tre högre ståndens gerder. Karl den elfte följde 1682 samma statskonst, som vid riksdagarna 1675, 1678 och 1680, då nemligen bönderna likaledes blefvo hugnade med en betydlig skattenedsättning i jemnförelse mot de andra stånden. Det var ett redan då för tiden gjordt försök till den så kallade progressiva beskattningens införande; dock lämpadt icke efter förmögenheten utan efter stånden.

Dessa voro de vapen och hjelptruppar, med hvilka envåldspartiet utrustat sig till den blifvande riksdagskampen. Vi gå nu till de serskilda striderna och deras föremål.

KRONAN BLIR ÄRFTLIG PÅ QVINNOSIDAN.

Den arfsrätt till Sverges krona, som år 1650 åt Karl Gustaf tillerkändes, var uttryckligen och med klara ord beviljad blott för den *manliga* linien. Detta medförde en inskränkning i arfsrätten samt derigenom en öppnad utsigt till det regerande konungahusets snarare utslocknande, hvilken möjliga händelse kunde blifva ett tillfälle att införa valriket eller republiken. Sådana utsigter öfverensstämde dock ingalunda med Karl den elftes tycke, hvarföre man också beslöt förmå ständerna att utsträcka arfsrätten äfven till qvinnolinien. Förslaget blef å konungens vägnar genom Bengt Oxenstierna framställdt på riddarhuset. 1) Bland andra skäl framkastades också den ogrundade uppgiften, att ständerna vid 1650 års riksdag verkligen tillämnat en sådan utsträckning, men att *derom icke blef så klarligen förordnadt* 2), *hvilken brist och ofullständighet*, sade man, *borde och kunde vid detta tillfälle afhjelpas*. Saken gick utan svårighet igenom och blef i riksdagsbeslutet införd jemnte den ofvannämnda till stöd åberopade, men alldeles ur luften tagna uppgiften.

KARL DEN ELFTES TESTAMENTE ELLER REGERINGSFORM.

Berättadt är, huru 1634 års regeringsform blef vid 1680 års riksdag förklarad ogilltig; likaså huru ständerna vid samma tillfälle bådo konungen uppsätta en ny dylik, eller ett testamente om rikets styrelse under möjligtvis inträffande minderårigheter. Konungen gjorde så och lät under 1682 års riksdag för hemliga utskottet uppläsa en ny sådan regeringsform. Den blef genast af utskottet gillad och derpå af de tre högre stån-

1) *Riddarhus-ark.* Riksdags-acta d. 2 Dec.
2) *Stjernm.* Riksdagsbeslut. s. s. 1171. 1911.

dens talemän underskrifven i närvaro af de bönder, som fått komma in i hemliga utskottet. Detta konungens förfogande, som i vissa fall bestämde rikets framtida styrelse och derföre var af serdeles stor vigt, blef dock endast af hemliga utskottet behandladt och bifallet. Af ständerna var skriften aldrig sedd, aldrig till sitt innehåll känd 1); och likväl hafva de i riksdagsbeslutet förklarat, *att de alle samtelige jemnte sina efterkommande skulle detta testamente som en oföränderlig laga stadga antaga och hörsamligen hålla och fullgöra.*

Det är lärorikt att uppmärksamt följa förhållandet med dessa testamenten eller regeringsformer. När ständerna **1634** stadfästade den då införda regeringsformen, förklarade man, att den skulle *evärdligen hållas och iakttagas, och att den, som deremot dristade göra, skulle straffas.* Sådant oaktadt blef samma regeringsform af **1680** års ständer afskaffad; hvarpå de **1682** antogo ofvannämnde, af Karl den elfte uppsatta, och förklarade också nu, *att den, som mot denna sednare regeringsstadga hemligen eller uppenbarligen något gjorde, skulle anses som en pligtförgäten förrädare och från fäderneslandet afsöndrad ledamot och som sådan utan all nåde straffas.* Ej mer än elfva år derefter har likväl Karl den elfte sjelf gjort en sådan förändring, och uppsatt en ny omarbetad regeringsform. Han lät den vid **1693** års riksdag uppläsas för hemliga utskottet, hvarpå den förseglades, icke som **1682** af de treståndens talemän, utan denna gången blott af konungen sjelf. Ständerna, utan att hafva sett innehållet, uttryckte dock i riksdagsbeslutet (**1693**) sin *underdåniga tacksamhet deröfver, att konungen gjort hemliga utskottet den nåden att för dem låta uppläsa den nya regeringsformen. De förklarade ock, att de skulle äfven denna konungens vilja (eller hvad hans majestät hädanefter finner.*

---

1) *Kl. Rålambs dedukt.* 3 Bok. 4 kap. Jfr. *Fryxells Handl* 2. 200.

nödigt att förordna 1) *såsom en oföränderlig laga stadga antaga, hörsamligen följa och aldrig derifrån afvika*, hvarvid tillades samma botelser om straff, som förra gången. Äfven detta testamente blef oaktadt alla dylika försäkringar brutet, och det af ungefär samma ständer och icke fullt fyra år derefter, neml. när de utnämnde den föga mer än femtonåriga Karl den tolfte till fullmyndig konung. Så förgängliga blifva ord och löften, sedan man en gång vant sig vid att bryta dem.

KARL DEN ELFTE UPPTAGER TVISTEN OM KARL DEN TIONDES TESTAMENTE.

Uti föregående berättelser 2) är omtaladt, huru och af hvad anledning Karl den tiondes testamente blef ändradt på riksdagarna i Göteborg och Stockholm **1660**. Bland dem, hvilka genom samma förändring ledo mest, var Herman Fleming, hvilken afsattes från riksskattmästareämbetet. Häraf föddes hos honom samt hos några af slägten ett bittert hat mot Karl den elftes förmyndare och i allmänhet mot högadeln; och någon tid derefter hörde man sonen, Klas Fleming, hotande yttra, att fadrens afsättning icke skulle blifva ostraffad. Nu hade hämndens dag ändtligen kommit. Klas Fleming var för närvarande den mest inflytelserika gunstlingen, och det hos en konung, som hade oinskränkt magt, och som var om densamma så ytterst ömtålig, att minsta sken af ingrepp deri uppväckte hans lågande harm. Klas Fleming lät icke ett så gynnande tillfälle gå sig ur händerna. Ideligen påstod man, att den **1660** gjorda ändringen i Karl den tiondes testamente var ett olagligt tilltag, som Karl den elfte borde näpsa, så väl för att

---

1) Dessa clauderade ord tyckas vara tillaggda i konungens kansli. Jfr. Riksdagsbeslutet s. 2097 med ridderskapets och adelns och hemliga utskottets svar i *Riddarhusarkivet*.

2) XIII del. sid. 10—39.

häfda den konungsliga myndigheten, såsom ock för att skydda sin aflidne faders minne. För att än mer ägga honom, framdrogos flere år 1660 fällda yttranden, t. ex. att *Karl den tiondes testamente hvarken öfverensstämde med lagen eller konunga-eden; — att han före sitt antagande till svensk kronprins hade varit blott en fattig och obetydlig furste* o. s. v. Hvad man deremot gick förbi, var, att båda dessa yttranden, ehuru hårdsmälta, dock helt och hållet öfverensstämde med sanningen; likaså, att testaments-förändringen i hufvudsaken afsåg både konungens och fäderneslandets bästa; *ty*, säger en gammal författare, *om Adolf Johan blifvit riksförmyndare, stackars Sverge då!* Men djupare än dessa ämnen och på botten af hela tvisten låg en fråga, hvilken, fast icke uttalad, dock var den hufvudsakliga och den, som mest föranledde striden.

Angående gilltigheten af konungarnas testamenten funnos nemligen två helt olika åsigter. Enligt ena sidan hade *en arfkonung rättighet att genom testamente förfoga om sitt arfrikes styrelse under blifvande förmyndareregering; och ett dylikt testamente borde vara gällande, fastän det icke blifvit inför rådet och ständerna framlaggdt och af dem gilladt.* Sådan hade händelsen varit med Karl Gustafs testamente, och sådan var den åsigt deraf, som Karl den elfte ville göra gällande. — Andra sidan yrkade, *att emedan konungen icke innehade arfriket såsom sin enskilda egendom, om hvilken han kunde efter behag förordna; alltså hade han ej heller magt att utan rådets och ständernas hörande och bifull fatta något gällande beslut i så vigtigt ämne, som föreskrifvandet af en blifvande förmyndareregering.* Frågan var i korthet den, antingen konungen också i detta ämne var lagbunden eller envåldig?

Den envåldige Karl den elfte betraktade saken naturligtvis till fördel för konungamagten. Härtill kom hans sonliga vördnad för fadrens minne och bemödandet att skaffa helgd åt sitt eget nyss uppgjorda testamente,

derigenom att han strängt beifrade förändringen i fadrens. När nu ståndens utskott 1682 framlemnade sitt gillande af nyssnämnde hans eget testamente, iakttog han tillfället och yttrade sitt missnöje öfver det, som hade blifvit sagdt och gjordt mot fadrens; och han framställde tillika den frågan, huruvida *de personer, som tillåtit sig sådana ord och gerningar, vore redliga och ärliga fosterlandsvänner?* Nu visade sig, huru djupt nedsatta rikets ständer redan hade blifvit. Fast med några motsägelser inom prest- och bondestånden hade dock den nu öfverklagade testamentsförändringen blifvit af alla, äfven af dessa stånd gillad; först på riksdagen i Göteborg 1660, sedan på riksdagen i Stockholm samma år, och sist på riksdagen 1664. — Och nu — vid konungens första hotande fråga derom, föllo alla ständerna undan, och ingen vågade försvara nämnde åtgerd, ehuru den var i sig sjelf laglig 1), af ständerna med tre riksdagsbeslut stadfästad, och slutligen för så väl konungen som fäderneslandet nyttig. Gunstlingen Erik Lindskiöld uppträdde neml. på riddarhuset och försäkrade, att Karl den tiondes testamente tillkommit *enligt med lagen* 2); och ingen vågade motsäga hans yttrande. När saken till afgörande förekom, blef konungens vilja och åsigt antagen och gillad nästan utan motstånd. Ofrälse-stånden tvådde sina händer och skyllde på adeln. Adeln kastade likaledes beskyllningen från sig såsom stånd, och på de enskilda personer, som uttalat de nu öfverklagade orden och ledt den nu ogillade förändringen. Den 13 Dec. framställde konungen sin fråga och det blott muntteligt; och redan den 15 lemnade hvart och ett af stånden ett ödmjukt svar, hvari de förklarade sitt ogillande af och sin vedervilja för den gjorda testamentsförändringen 3). Men konungen blef ändå icke nöjd. Han var i afseende på detta ämne så häftigt upprörd, att tårarna

1) Del. 13. 7—13.
2) *Riddarhus-arkiv.* Riksdags-acta 1682 d. 15 Dec.
3) *Rådsprot.* den 13 och 15 Dec. 1682. *Riddarhus-arkiv.* Riksdags-acta 1682 den 14 och 15 Dec.

frambrusto, när han talte om den skymf mot fadrens minne, det ingrepp i majestätets rätt, som enligt hans tanke inneburos i testaments-förändringen. Han hälsade genom landtmarskalken och begärde, *att alla ständernas serskilda svar skulle sammanfattas i en gemensam af dem alla underteckuad skrift, hvilken borde uppsättas med så allvarsamma ord och till en sådan spegel och varnagel för efterlefvande, att ingen framtid måtte fördrista sig att tänka, än mindre försöka någon dylik förändring af en konungs testamente.* För att vara än mera säker, lät Karl den elfte sjelf uppsätta förslaget till denna ständernas gemensamma skrifvelse. Han lät visserligen tillkännagifva, *att han ingalunda ville framtruga detta sitt förslag.* Att det likväl måste blifva antaget, var dock naturligt. Den 16 och 18 Dec. vardt också sistnämnde skrifvelse ständerna förelaggd 1) och redan den 19 af dem utan motsägelse underteckuad. De ord, som Karl den elfte sålunda laggt ständerna i munnen, innehöllo en förklaring, att de, *som 1660 fört det svåra och obetänksamma talet och förtalet mot salig konungen och dess testamente, icke hade uppfört sig som ärliga och redliga fosterlandsvänner, utan såsom de, der förgätit Guds ord och den ed och underdånigste vördnad, de voro en så stor och ärorik konung skyldiga. Nu varande råd och ständer afsade sig derföre all andel i sådant tal och förklarade, att de, som fört detsamma, borde, androm till varnagel och sig sjelfva till vanheder, anses och hållas för otrogna undersåtare, m. m. Äfven borde alla protokoll och handlingar om denna sak förstöras.*

Till yttermera visso blef denna ständernas serskildt afgifna skrifvelse också i riksdagsbeslutet hufvudsakligen införd och bekräftad.

Genom denna förklaring och detta exempel hade ständerna således antagit, att en konungs yttersta vilja

1) *Riddarhus-arkiv.* Riksdags-acta 1682 den 18 Dec. Jfr. *Lidén* Riksd. 1682 s. 275.

om rikets framtida styrelse vore *laglig* och förbindande, fast den icke blifvit inför ständerna föredragen och gillad. I och med detsamma hade ständerna också för framtiden afsagt sig rättigheten att granska och efter omständigheterna antaga eller förkasta den minderårighets-styrelse och regeringsform, som en konung hädanefter kunde föreskrifva. Sådant oaktadt fann dock Karl den elfte säkerheten fordra, att sjelf icke i sin helhet följa denna grundsats. Hans egna om blifvande förmyndare-styrelse gjorda testamenten blefvo inför de hemliga utskotten upplästa och sedermera, ehuru osedda och ogranskade, dock af ständerna gillade och antagna.

Vid detta tillfälle fingo envåldsherrarna ett litet godt handtag af Ehrensteen. Som skäl mot Karl X:s testamente hade man anmärkt också det, att underskriften gjordes kanske icke en timme före konungens död, när denne således icke gerna kunde vara i den lugna och klara besinning, som så vigtigt verk fordrade. Men när nu ämnet bragtes återigen å bane intygade Ehrensteen, att konungen var vid underskrifvandet redig och utan någon sinnesförvirring. Man hade också invändt, att testamentet icke var formligen gilladt af rådet. Men nu bevittnade Ehrensteen, att det i några riksråds närvaro upplästes och af dem bifölls. Detta hans vittnesbörd blef nu bland ständerna uttydt, som ett bevis på rådets formliga bifall; ehuru de få jakande rådsherrarna icke hade till någon rådsöfverläggning varit kallade, utan blott tillfälligtvis infunnit sig vid Karl Gustafs dödsbädd, och oaktadt deras då gifna bifall således icke var någon formlig ämbetsutöfning, utan endast kom deraf, att de icke ville motsäga den redan med döden kämpande konungen. Dessa Ehrensteens tvänne intyg voro dock 1682 ganska kärkomna. De utstyrdes vidare och användes såsom bevis på testamentets laglighet, samt till genomdrifvande af konungens ofvannämnde önskan. Ett halft år derefter blef också Ehrensteen utnämnd till riksråd. Man ville här se en belöning för gjorda riksdagstjenster, samt ett smicker för tredje klas-

sen på riddarhuset, till hvilken Ehrensteen hörde. Dock bör anmärkas, att Ehrensteen var en ovanligt kunnig och skicklig ämbetsman, hvilken under nära trettioåriga arbeten i statens mest vigtiga angelägenheter gjort sig af denna befordran mer förtjent än de flesta, som densamma erhållit. Måhända var det dock hans tjenst åt envål-det, som ändteligen gaf den belöning, hvartill tjensterna åt fäderneslandet redan förut men förgäfves honom berättigat.

Hela denna strid sammanhängde med en den tiden vanlig åsigt, som ville på allmänna riksförhållanden öfverflytta lagens bestämmelse om enskilda arf. Enligt denna åsigt var arfriket en konungaslägtens enskilda tillhörighet; — derföre skulle en döende konung hafva rättighet att sjelf och ensam bestämma om förmynderskapet öfver hans efterlemnade egendom, arfriket; — derföre och när innehafvaren af en sådan arfsrätt händelsevis var omyndig, borde hans, likasom enskild myndlings rätt, antingen förvaltas af en förmyndare inom slägten, som t. ex. af hertig Karl under Sigismunds frånvaro; eller åtminstone borde någon sådan slägting deltaga i styrelsen, som t. ex. enkedrottningarna Kristina 1611, Hedvig Eleonora 1660, och 1697; i likhet hvarmed man ock sökte insätta Johan Kasimir 1634 och Adolf Johan 1660. — Den andra åsigten ville ej utsträcka arfsrätten äfven till förmynderskapet; utan sökte i denna punkt förbehålla ständerna en fri val- och bestämningsrätt. I dessa olika åsigter af förmynderskapet framträdde tydligen två olika grundsatser, statens och regentslägtens. Att Karl XI skulle, såsom han gjorde, omfatta den sednare, var en oundgänglig följd af hela hans ständigt hysta samhällsåsigt.

ANGREPPET MOT KLAS RÅLAMB.

Genom ofvannämnde handling hade ständerna förklarat, att de, som år 1660 motarbetat Karl Gustafs testamente, *icke varit ärlige och redlige fosterlandsvänner, utan otrogna personer, de der förgätit Guds ord och den*

ed och vördnad, de voro sin konung skyldiga. De, som af denna hårda dom träffades, voro förnämligast Per Brahe, Johan Gyllenstierna och Klas Rålamb; ty det var i synnerhet dessa tre, som hade bidragit till testamentets öfverändakastande. De två första voro redan döda. Klas Rålamb ensam återstod att ansvara för den nu så högt ogillade åtgerden. Det rådande envåldspartiet ville gerna komma åt nämnde herre. Han var nemligen den kraftigaste, klokaste och ihärdigaste försvararen af den ständernas men i synnerhet rådets frihet, som då för tiden utgjorde största hindret mot enväldets införande. Han hade äfven i dessa farliga tider bibehållit och modigare än de flesta försvarat sådana sina tänkesätt. Han hade länge vägrat underskrifva den handling, hvarigenom rådets magt nedsattes. Han hade öppet ogillat den mot Arvid Ivarson tillställda förföljelsen. Han hade ock varit så försigtig, att man icke genom förmyndareräfsten kunnat mot honom få någon serdeles sak. Så mycket ifrigare begagnades det nu tagna tillfället till en efterräkning för uppträdet 1660. Såsom skyldig till ofvannämnde mot Karl Gustafs testamente uttalade ord, blef Rålamb genast instämd för hofrätten; och adeln, vågade af fruktan för konungens misshag, icke taga honom i försvar, icke erkänna och intyga, att hvad han talat, hade han talat på hela ståndets vägnar. Men Klas Rålamb sjelf visade ingen klenmodighet. Han bad väl om förlåtelse för möjligtvis begångna fel, samt om befrielse från den tillämnade rättegången. Men derjemnte förde han ock det goda samvetets frimodiga språk. Han upprepade Davids ord till Saul: *Hvi förföljer min herre så sin tjenare? Hvad hafver jag gjort? och hvad ondt är mine hand* 1). På samma gång ådagalade han klart och ovedersägligt, att hela åtgerden 1660 syftade till konungens eget bästa. Derjemnte och slutligen beredde han sig till det kraftfullaste försvar. Anders Lilliehök och Johan Sperling hade också nog mod att en-

1) 1 Sam. 26: 18. *Brah.* Fol. VIII.

skildt uppträda på hans sida. De utfärdade ett skriftligt intyg derom, att hvad Rålamb på riksdagen 1660 hade mot Karl Gustafs testamente yttrat, det hade af dåvarande ridderskap och adel blifvit gilladt och såsom dess eget utlåtande antaget 1). Rålamb åberopade tillika ett äldre kungligt bref, som förböd att till förmyndare taga den regerande konungens farbroder. Sitt kraftigaste försvar hämtade han dock från Karl den elftes egna ord. I en tvist mot den besynnerlige Adolf Johan hade nemligen konungen redan förut eller 1681 sjelf fällt det utlåtande, att när ständerna 1660 togo från Adolf Johan det marsk- och riksförmyndarämbete, som Karl Gustafs testamente honom tillagt, *handlade de med moget råd och betänkande af fäderneslandets säkerhet* 2). Således hade Karl sjelf gillat åtminstone en del af testaments-förändringen. Dessa skäl voro vigtiga och inför Karl den elfte serdeles talande. Dertill kom, att Adolf Johan just vid denna tid med den ena orimligheten efter den andra besvärade och uppretade konungen och ådagalade så väl för denne sednare, som för hela fäderneslandet, huru nyttigt och nödvändigt det var, att testamentet blef förändradt och hertigen utestängd från riksförmyndarskapet. Äfven tillkännagaf konungens sakförare, att han, såsom målet nu stod, icke ansåg sig kunna någonting uträtta. Konungen förklarade derföre rättegången afbruten eller nedlaggd och tillät Rålamb resa till landet. Denne gjorde så och med få undantag stannade han de öfriga åren af sin lefnad fjerran från hofvet. Hela uppträdet verkade emellertid såsom ett skrämskott mot dem, som i framtiden möjligtvis kunde vilja i lika beskaffade omständigheter framträda.

---

1) *Rålamb*. Fol. 10 jfr. *Brah*. Miscellanea T. VIII Klas Rålambs försvarsskrifter.

2) S. st. der Klas Rålamb anför Karl den elftes bref till Adolf Johan d. 22 Sept. 1681.

ANKLAGELSEN MOT ANDERS LILLIEHÖK.

Den 4 November 1682 upplästes på riddarhuset ett förslag, rörande reduktionsväsendet. Då frågade Anders Lilliehök, *om de reglor, hvarefter liquidationerna förrättades, vore ständerna meddelade, efter de nu blifva såsom gällande lag iakttagna?* Man svarade, *att reglorna vore gamla och redan af riksförmyndarne uppgjorda, samt sedermera af konungen bekräftade.* Lilliehök invände: *jag tror nog, att reglorna äro billiga; dock borde väl ridderskapet och adeln få tillfälle att se och granska dem.* Landtmarskalken svarade: *att rådet och kungliga utskottet hänskjutit detta mål till konungen; att bemälte liquidationsreglor vore nu öfver 20 år gamla; och att, då de blifvit efterföljda vid alla hittills gjorda reduktioner, så böra de väl också gälla för det återstående.* Då utbrast Lilliehök: *Gud bevare oss för ett sådant prejudikat! Skall det vara lag, så bör den med ständernas samtycke mottagas; eljest är det ingen lag.*

Strängt taget kunde denna Lilliehöks anmärkning anses oriktig; åtminstone obehörig. Från äldre tider hade nemligen Sverges konung haft rättighet att utan ständernas samtycke utfärda lagförklaringar, reglementen för ämbetsverk, m. m. Detta kunde lämpas äfven på de ifrågavarande liqvidations-reglorna, så vida de icke olagligt ingrepo i äganderätten.

Personer funnos, som genast sprungo till konungen med Lilliehöks anförda ord, såsom de der sökte inskränka majestätets magt och myndighet. Så uppfattades de ock af Karl den elfte sjelf, och han tillkännagaf genast sitt missnöje. Ryktet härom kom till riddarhuset. Man trodde det till en början vara ett missförstånd, en hastigt uppblossande och snart öfvergående vrede. Lilliehök visade derföre mycken frimodighet, och det icke utan stöd af en och annan talare. Men snart kommo mer afskräckande underrättelser; och konungen lät ofördröjligen anställa en rättegång i målet. Då föll genast

modet hos Lilliehöks vänner. Ingen enda vågade uppträda till hans försvar, utan alla fogade sig ödmjukt efter konungens vilja och ord. Vi anteckna här de frågor, som Karl den elfte i anledning af detta uppträde framställde för adeln, jemte de der gifna svaren.

1:o. Konungen frågade: *om Lilliehök hade förut talt med ridderskapet om detta ämne? eller om någon bedt honom framställa dessa anmärkningar? eller om ridderskapet gör sig delaktigt i hans ord?* Riddarhuset svarade, *att ståndet hvarken förut hört eller bedt Lilliehök så tala; och att han sjelf och ingen annan borde ansvara för sina ord.*

2:o. Konungen begärde få veta, *huru adeln ansåg det tal, som Lilliehök så förmätet och utan uppdrag hade fört?* Riddarhuset svarade, *att ståndet alldeles ogillade och förkastade samma tal; och beklagade, att någon bland dem hade med sina ord förorsakat konungen missnöje.*

3:o. Konungen frågade: *om det anstode en ödmjuk undersåtare att med förmätna ord inskränka eller likasom på vigtskål lägga sin öfverhets magt och myndighet, när den dock brukades till Guds namns ära och rikets bästa och gagn?* Riddarhuset svarade, *att ståndet på det högsta ogillade och afskydde ett så obetänkt och oförsvarligt uppförande.*

4:o. Konungen frågade: *om Anders Lilliehök eller någon annan vore befogad att sitta i ett helt sällskap och bestämma, huru lag skall i riket stiftas och vederlagas; och om det således är rätt, att en undersåtare antingen med onödiga påminnelser förvillar andra, eller ock med olidliga förebråelser förargar kongl. maj:t?* Riddarhuset svarade: *att ett sådant uppförande vore orimligt. Ståndet beklagade, att konungen, som af sin svåra regementsbörda hade möda och besvär nog, skulle dessutom af sina undersåtare höra sådana förebrående ord*, o. s. v.

De öfriga likartade och i lika anda besvarade frågorna skola vi här nedanföre genast upptaga.

Sedan ridderskapet afgifvit dessa utlåtanden, skickades de till de öfriga stånden; hvilka instämde deri ord för ord. Lilliehök, ensam och öfvergifven, föll nu helt och hållet undan, och försäkrade, att han icke menat någonting annat än de öfriga, eburu han af förseende kommit att nyttja otjenliga ord, för hvilket fel han nu bad om förlåtelse. Konungen beviljade hans bön och utnämnde honom snart derefter till president i wismarska tribunalet, hvarigenom han för en tid aflägsnades från skådeplatsen.

Äfven detta uppträde var ett skrämskott att afhålla enhvar från motsägelser och besvärliga anmärkningar vid regeringens åtgerder. Den, som granskar Lilliehöks öfverklagade ord, skall snart inse, i hvad mån de förtjenat denna behandling.

KONUNGEN TILLERKÄNNES RÄTTIGHET ATT, STÄNDERNA OHÖRDA, UTGIFVA STADGAR OCH REGLEMENTEN SAMT ÄNDRA DEN ALLMÄNNA LAGEN.

Bland de frågor, som konungen framställde, var också den: *om Anders Lilliehök eller någon annan vore berättigad att uppsätta reglor, huru liqvidation skulle verkställas, eller ock att tadla de reglor, som redan vore upprättade?* Ständerna svarade: *att ingen annan än konungen ägde rättighet att utfärda sådana reglementen för ämbetsmännernas verksamhet; och att ingen bör understå sig att sådana hans föreskrifter tadla.*

Konungen frågade ytterligare: *om Anders Lilliehök eller någon annan kunde med rätta begära, att adeln skulle efteråt öfverlägga om det, som redan förut vore afgjordt och gilladt; eller om någon ville binda kongl. maj:ts händer, så att han icke skulle hafva magt att i sitt rike göra lag och stadgar, reglementer och förordningar; eller om någon trodde, att sådana skulle utan ständernas bifall vara kraftlösa?* Alla

stånden svarade: *det konungen ägde rättighet, att utan ständernas hörande utfärda stadgar, plakater, reglementer samt förhållningsbref för sina ämbetsmän; och att hvarje sådan förordning kunde kallas en lag, hvilken dessa tjenstemän vore pligtiga att lyda och ingen annan berättigad att klandra.* Denna förklaring uttalade tydligt och stadfästade den rätt, Sverges konungar från äldre tider och med större eller mindre förändringar oafbrutet innehaft, nemligen, att utan ständernas hörande eller åtminstone att oförhindrade af deras yttrade önskningar, utfärda allehanda lagförklaringar, stadgar, plakater och förhållningsbref. Skilnaden var den, att före **1680** ålåg det konungen att vid hvarje sådan regeringsåtgerd först inhemta rådets utlåtande; men efter **1680** upphörde denna förbindelse. För öfrigt är det från grundåsigten i ofvanstående förklaring, som Sverges konung räknar den honom tillerkända rättighet, att i hänsyn till inre så kallade ekonomiska ärender, d. v. s. sådana, som röra rikets allmänna bushållning, fatta de beslut och utfärda de stadgar, som honom bäst synas, utan att dervid vara bunden af riksdagens yttrade tänkesätt och önskningar.

Utom ofvannämnde erkännande innefattade ständernas anförda svar ett tillägg, som rörde konungens magt också öfver allmänna lagen, och som var af följande innehåll. *Om konungen finner nödigt att ändra, förklara eller förbättra den allmänna lagen, så äger han också magt och rättighet sådant att göra; och att förordna män att öfverse och uppsätta ett dylikt verk, hvilket sedan underdånigast hemställes kongl. maj:ts nådigste omdöme. Dock hoppas ständerna, att hans maj:t som en nådig konung behagar deraf gifva dem del. Detta är likväl icke så menadt, som skulle ständerna våga eller böra sådant hans maj:t föreskrifva. De hafva nemligen endast att af hans maj:ts nådiga behag förvänta, när och hur hans maj:t behagar ett sådant verk åt ständerna meddela; på det de må få tillfälle, om hans maj:t så nådigst beha-*

gar, att i underdånighet med sina oförgripliga tankar inkomma; dock utan någon förmätenhet och utan något intrång i hans maj:ts rätt och höghet, o. s. v. Det sägs, att ständerna ville i det längsta förbehålla sig gransknings- och antagnings-rättigheten vid de ändringar af allmänna lagen, som konungen möjligtvis önskade införa. Men de vågade framställa detta endast som den ödmjukaste anhållan och bön, inlindad i en mängd mjuka ursäkter; i sjelfva verket öfverlemnades dock åt konungen *när* och *hur* han ville dem sådana lagförändringar meddela. Redan härigenom blef en betydlig del af lagstiftningen beroende på konungens godtycke. Än mer genom anförda ordalag och bön; nemligen att undersåtarne skulle öfver dessa lagförändringar få afgifva sina *betänkanden*, *om konungen nådigst så behagade*. Genom allt detta, och i synnerhet genom sistnämnde villkor fick konungen oinskränkt magt att medelst af sig utsedda personer låta i allmänna lagen införa de ändringar, som honom bäst syntes; och detta, *om honom så nådigst behagade*, utan att i ämnet höra hvarken rådet eller ständerna.

Ett ord om första tillkomsten och brådskan af denna ständernas skrift! Den 7 Nov. förevar frågan till öfverläggning på riddarhuset, hvarvid sluteligen ombud valdes att på eftermiddagen uppsätta ofvannämnde svar, om hvars ungefärliga innehåll man då kommit öfverens. Man lyckades att på denna eftermiddag medhinna ganska mycket. Det temligen långa och af konstiga krokar och slingringar fyllda svaret blef först i förslag uppsatt; derpå i ståndet föredraget och genast bifallet; sedermera renskrifvet, och sluteligen af ståndets utskott ännu samma afton till konungen öfverlemnadt. Det ser ut, som hade denna skrift redan i förväg varit af det rådande partiet uppsatt och färdig 1). Dess innehåll blef af de andra stånden genast antaget och gilladt.

---

1) Schönbergs otryckta bref om svenska regerings-sättet, № 29.

Karl den elfte hade sålunda i denna punkt fått en nästan oinskränkt magt och måhända mer, än han någonsin hoppats. Han ville begagna tillfället, att så vidt möjligt försäkra sig om denna nya och utomordentliga magtvinning. Han begärde fördenskull, att hvad stånden hvart för sig hade i ämnet beslutat, skulle införas i en gemensam skrift, och denna sedermera undertecknas, icke blott af talemännerna eller utskotts-ledamöterna, utan, likasom ett riksdagsbeslut, af rådsherrarna och af hvarje riksdagens medlem 1). En sådan skrift blef också den 16 Nov. 1682 uppsatt och underskrifven och derpå till yttermera visso i sjelfva riksdagsbeslutet åberopad och stadfästad. Icke nog härmed. Den 9 Dec. utfärdade konungen ett stadfästelsebref på ståndens ofvannämnde serskilda upplåtande af magten att *ändra* lagen, i hvilken skrifvelse alla ståndens ofvan anförda och just de mest ödmjuka och medgifvande ordalagen blefvo åter uppräknade. Derpå tillägger konungen: *denna rådets och ständernas förklaring har sin grund i den magt, som oss vid rikets styrelse tillkommer, och är med Sverges lag alldeles enlig. Derföre och i förmåga af hafvande magt lag och laga förordningar att statuera och göra, förordne vi, att ofvannämnde förklaringar skola till evärdliga tider hafva samma kraft, som all annan Sverges lag, och att den, som deremot handlar, skall anses såsom den der med otrohet emot riket och mot konungens höghet sig förbrutit.*

Den satsen, att konungen äger magt att också utan ständernas hörande *ändra, förklara och förbättra allmänna lagen,* denna sats var således uttalad såväl af ständerna, ehuru som det tycktes ogerna och med åtskilliga slingringar, såsom ock af konungen och af denne sednare i bestämda och tydliga ordalag.

Men Karl var icke nöjd med den honom nu gifna rättighet att egenmägtigt *ändra* allmänna lagen. Han hade föreställt riksdagen äfven den frågan, *huruvida ko-*

---

1) *Riksark.* Riksdagsacta 1682 Fol.

nungen icke hade rättighet att utan ständernas samtycke också göra lag. Denna punkt angrep hela lagstiftande magten. Ständerna ville icke bifalla, men vågade icke neka. De gingo derföre stillatigande förbi hela den ömtåliga frågan. Men Karl den elfte lät den icke falla; och hvad ständerna icke tordes vidröra, det afgjorde han på eget bevåg. I sin ofvannämnde stadfästelse af ständernas beslut och helt och hållet utom och utöfver deras medgifvande tillerkände han sig magten att utan ständernas hörande äfven *statuera och göra lag;* och han framställde detta såsom en rättighet, den der lagligen tillhörde konungamagten. Vi hafva ej funnit spår, att ständerna eller någon annan vågat en enda anmärkning mot detta konungens egenmägtiga tillägg.

Det saknas icke exempel, att Karl den elfte en och annan gång begagnat den honom sålunda gifna magten att sjelfrådigt göra ändringar till och med i allmänna lagen. Vi skola inom kort anföra några dylika händelser.

KARL DEN ELFTE ERHÅLLER MAGT ATT UTAN STÄNDERNAS HÖRANDE ANSTÄLLA SOLDATUTSKRIFNINGAR.

Det var vid denna riksdag, som indelningsverket blef föreslaget af konungen och antaget af ständerna, utom af adeln samt landskaperna Westergötland, Småland och största delen af Finnland. Dessa vägrande parter skulle således vara underkastade gamla sättets utskrifning. Konungen begärde då rättighet att utan ständernas hörande hålla sådana utskrifningar, när han för godt funne. Förslaget rörde hela adeln och dess gamla rättighet att icke behöfva undergå andra knektutskrifningar än dem, ståndet sjelf beviljat. Den 16 Oct. blef den kinkiga frågan af landtmarskalken framställd. Karl Gustaf Oxenstierna begärde då, att enligt riddarhusordningen, förslaget måtte skrifteligen föredragas, och med

slutna sedlar omröstas. Man sökte genom sistnämnde medel undandraga sig de förföljelser, som möjligtvis kunde öfvergå dem, hvilka öppet yttrade sig mot konungens vilja. Redan vid riksdagens början 1680 hade derföre Oxenstierna väckt ett sådant omröstnings-förslag, hvilket likväl då afböjdes; churu det var understödt af nästan hela riddarhuset. Nu blef det ånyo, och af samma Oxenstierna framställt och af ganska många bifallet. Men landtmarskalken Wrede sökte omigen afböja saken; och några af envåldspartiet anmärkte, att man icke på lång tid brukat någon sådan omröstning. Det är sannt, svarade Oxenstierna, *men också har ståndet protesterat mot denna försummelse.* Robert Lichtone inföll: *de må gerna komma med sina sedlar, men då skall också enhvar sätta sitt namn under sin sedel.* Härmed åsyftades tydligen att tillintetgöra den trygghet, som den slutna och hemliga omröstningen, på vanligt sätt anställd, beräknades gifva. Lichtones förslag väckte derföre mycket buller och mycken motsägelse, äfven inom tredje klassen. En Rosenhielm och Ekeblad begärde uttryckligen och omigen att få rösta med slutna sedlar, och detta på vanliga sättet. Häremot och på envåldspartiets vägnar talade Lindskiöld, Lindhielm, Hans Georg Mörner m. fl. De sökte på allt sätt skrämma tillbaka motståndet. I synnerhet användes ett också vid andra tillfällen begagnadt påhitt. De sade, nemligen: *man behöfver ej göra sig besvär med sedlar. Den, som röstar för konungens förslag, må stanna på sin plats. Den, som röstar emot detsamma, må öfvergå till andra sidan.* Tydligt är, att man också härmed ville afskräcka motståndspartiet, beräknande, att något hvar skulle skygga tillbaka för ett så öppet framträdande emot konungens kända önskningar. Efter något tviflande, tycktes Ekeblad och Rosenhielm vilja våga försöket; men de blefvo dervid öfvergifna af den förut så högljudda, men nu skrämda tredje klassen 1). I och med detsamma var

1) *Riddarhusark.* Riksdagsacta 1682 d. 16 Oct.

frågan afgjord bland adeln, den enda samhällsklass, som ännu vågade uttala någon slags egen mening. I de andra stånden blef konungens förslag genast bifallet; och i riksdagsbeslutet tillerkändes honom rättighet att efter eget behag och utan ständernas hörande anställa soldatskrifningar inom de samhällsklasser och på de orter, der indelningsverket ännu icke blifvit antaget.

OM STATSHVÄLFNINGEN 1682.

Genom 1680 års riksdag förlorade rådet sin fordna magt och denna förändring genomdref konungen med tillhjelp af ständerna. Det dröjde ej längre än till nästa riksdag, eller till 1682, förrän också ständerna sjelfva likaledes och på sätt, här blifvit omtaladt, förlorade sin egen lilla efter rådets fall återstående magt; så att konungen blef, beskattningsrätten undantagen, helt och hållet enväldig. Redan nu spådde man ock, att Sverge icke skulle ytterligare få någon riksdag; emedan rikets ständer hädanefter icke vore mer behöfliga än rikets råd. Också var det från och med denna tid, som man började att icke mer kalla dem *rikets* utan *kongl. maj:ts ständer*. I sin glädje öfver den stora segern, lät envåldspartiet slå en minnespenning, på hvilken man såg fyra pelare, med vidhäftade sinnebilder af de fyra stånden. Öfver och på dessa pelare hvilade en stor konungslig krona, och kring desamma var en stark kedja dragen. Meningen var att antyda kronans och ständernas hädanefter oupplösliga förbindelse. Skämtare och missnöjda lämpade deremot alltsammans på riksdagens uppträden, genom hvilka ständerna blifvit, såsom man sade, lika hårdt fjettrade, som deras sinnebilder på skådepenningen.

Den spefulla tydningen saknade icke skäl. Man kan för den tiden räknadt med sanning påstå, att svenska folkets urgamla frihet och yttranderätt ha vid 1682 års riksmöte dragit sin sista suck. De förföljelser, som anställdes mot Klas Rålamb och Anders Lilliehök; den

stränga domen öfver dem, som ändrat Karl den tiondes testamente; dessa och dylika åtgerder medförde sin afskräckande verkan. Med sådana exempel för ögonen, tordes ingen mer yttra ett allvarligt ord, mot hvad man visste vara konungens åsigt eller vilja. När vid 1686 års riksdag efterräkningarna anställdes med köpe- och pantegodsen, vågade visserligen riddarhuset göra något motstånd. Det framtvingades af reduktionens nya och svåra angrepp mot den enskilda egendomen; men blef i det närmaste förgäfves, och var det sista svaga återljudet af svenska folkets fordna frihet och yttranderätt. Ständernas tvänne sista sammanträden, nemligen 1689 och 1693, voro endast matta återsken af hvad förra riksdagar varit, och deras utlåtande blotta återljud af konungens yttrade önskningar; och vid hvar och en af dessa tigande eller bifallande riksmöten, såg man alla dess handlingar rymmas inom några få veckors tid och på några få böcker papper. De kongliga ständerna hade i jemnförelse med förra riksens ständer blifvit en lika tom skuggbild som det kongliga rådet, jemnfördt med hvad fordna tiders riksråd varit.

Med 1682 års riksdag var tredje och vigtigaste akten af enväldets införande afslutad.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

ENVÅLDSÅTGERDER MELLAN 1682 OCH 1693.

Hvad riksdagen 1682 hade beslutat, blef innan kort dels satt i verkställighet, dels vidare utbildadt, och det beständigt i riktning till konungamagtens ökande. Ständerna, också de ofrälse, fingo mer och mer erfara följderna af sitt handlingssätt. Bönderna måste vid flere tillfällen hålla till godo snäsande tillrättavisningar för deras *onödiga riksdags-skrifvande; och de förmanades, att hädanefter taga sig bättre till vara och ej blanda sig i det, som deras stånd ej vidkommer.* Konungen

vidhöll och skärpte en gammal stadga om böndernas rätt att lega drängar. Han stadgade, att en bonde, som brukade ett helt hemman, fick på sin höjd begagna två fullväxta och en halfväxt dräng; på ett tredjedels hemman blott en enda halfväxt arbetare o. s. v. Som skäl till denna inskränkning anfördes också det, att kronan måtte få bättre tillgång på soldater och båtsmän. År 1684 förböds skattejordens innehafvare att åt någon, som ej hade bördsrättighet sälja sitt hemman, innan det först blifvit hembjudet åt kronan. Detta var ett slags förberedelse till den åsigten, att äfven skattejorden icke ägdes af sin innehafvare utan af kronan. Den gjorde i skattemannens äganderätt en inskränkning, som måste blifva honom i många fall hinderlig. — Borgareståndet erhöll 1689 en ganska allvarsam skrapa derföre, att det icke genast beviljade, hvad konungen fordrat 1). — Det vid riksdagar församlade presterskapet hade hittills i vissa kyrkliga mål utgjort en egen högsta domstol. Vid riksdagen 1686 blef detta af Karl den elfte förbudet. — Vid riksdagen 1682 hade adeln, såsom förbemäldt är, för sina drängar och pigor beviljat ett slags mantalspenningar. Några månader efter riksdagen lät Karl samma afgift utkräfvas också af adelns försvarskarlar och oskattlaggda torpare. *Konungen*, hette det, *vill hafva riksdagsbeslutet på sådant sätt förstådt;* ehuru det icke uttryckligen innehöll *någon dylik* bevillning. — Vid riksdagen 1689 tillerkändes konungen rättighet att för ett befaradt krig upplåna penningar, hvilka ständerna lofvade att sedermera betala. Summan, öfver hvilken han ej fick gå, bestämdes icke; *ty*, sade erkebiskopen, *vi måste i detta mål anse hans maj:t såsom en fader, den der behandlar oss som sina barn.* Ingen vågade motsäga hvarken saken eller skälet.

Från denna tid började det bruket införas att till riksdagarna kalla en mängd amiraler, generaler, öfverstar m. fl., af kronan beroende större löntagare. Meningen var, att dessa skulle hjelpa till att genomdrifva alla ko-

---

1) *Riksark.* Riksdagsacta 1689.

nungens önskningar. Sådant gick också mer och mer lätt och fort. Den i reduktionshänseende vigtiga riksdagen 1686 varade ungefär sju veckor. Riksdagarna 1689 och 1693 blott sex. Alla konungens förslag gingo med föga motstånd igenom. Ständerna gjorde skäl för sin nya tittel af *kongl. maj:ts ständer*. Deras förnämsta göromål blef att i allt ödmjukare ordalag bifalla hvarje regeringens förslag. Enhvar visste, att konungens vilja blef den enda afgörande; och att hvad han beslutat, skulle ständerna genast bejaka. När deras ombud reste till 1686 års riksdag fanns på flera milstenar skrifvet:

I riksdagsmän, rider icke så fort!
Hvad göras skall, är redan gjordt.

Flere uppträden visade konungens envälde och hans ömtålighet derom. Se här ett exempel!

En löjtnant Stråle hade anklagat en kapten Koskull såsom den der smädligen talat om konungen och dess regering. Det var ett högmålsbrott och gällande lag fordrade i sådana fall sex mans vittne. Stråle hade ej kunnat anskaffa mer än två, hvarföre hofrätten frikände Koskull och dömde Stråle att gifva honom upprättelse. Karl den elfte blef häröfver mycket vred och tilldelade hofrätten en hotande skrapa. *I hafven*, skref han, *icke velat utan sex vittnen fälla Koskull för hans brott mot vår person. Men för att bestraffa ett brott mot enskild man fordren i endast två vittnen. Vår lott skulle således blifva sämre än en vår undersåtares, och vi skulle nödgas lefva i största osäkerhet för arga och trolösa men dock ostraffade stämplingar. Vi hade dock förmodat, att hofrätten skulle låtit våra många allvarsamma förmaningar lända sig till varning*; *och icke gång på gång göra sig skyldig till sådana olidliga fel och förseelser, som i detta mål blifvit begångna* m. m. 1). Målets utgång känna vi ej. Säkert är dock, att hofrätten hade i afseende på vittnenas an-

1) *Engestr.* Handl. rörande Karl den elftes regering. Konungens bref till hofrätten d. 25 Maj 1685.

tal dömt efter då gällande lag. Men just med anledning af ofvannämnde sak, hafva föreskrifterna om bevisning för högmålsbrott blifvit af Karl den elfte så tillvida ändrade, att för den anklagades fällande skulle hädanefter fordras i stället för sex, endast två vittnen. Detta är ett af de tillfällen, då Karl den elfte begagnade den magt, han 1682 fick, nemligen att, ständerna ohörda, göra vigtiga förändringar också i den allmänna lagen.

Ett annat exempel i samma väg! År 1688 efterskänkte Karl några penningesummor, hvilka i följe af reduktionen bort tillfalla kronan. Tillgiften skedde med det uttryckliga villkor: *att konungen förbehöll sig och efterträdare att låta berörde penningesummor utsökas hos de anklagade och deras efterkommande, så framt någon af dem skulle göra sig af kongl. maj:ts nåd och tillgift ovärdig, genom otacksamhet, vidriga omdömen och fräckt tal, eller otillbörliga åthäfvor och gerningar; och ålades hvar redlig undersåtare, att, enär han sådant hörde eller märkte, det genast af underdånig trohet upptäcka och tillkännagifva.* Detta villkor, denna hotelse blef ganska ofta bifogad till Karl den elftes så kallade eftergifter.

Genom dessa föreskrifter sökte konungen att med hotelse om förnyade efterräkningar skrämma de sakfällda, så att de icke ens skulle våga klaga öfver sina verkliga eller förmenta lidanden. Till och med stumma åthörder gjordes till mål för misstankar och granskning, och hvarje »*redlig undersåtare*» uppmanades, ja ålades att bespeja och angifva dessa qvidande ord eller ovilliga åthörder. Ett sådant qväfvande af yttranderätten sökte man sträcka äfven till ofödda slägter, så att af fruktan för återupptagne räfster icke ens barnen skulle våga en klagan öfver de orättvisor, fäderna ansågos hafva lidit. Härtill kom, att genom Karls nyss omtalta lagförändring skulle hädanefter, till öfverbevisning om sådana majestätsbrott, fordras endast två vittnen i stället för sex. Dessa hotande lagar och påbud stå i sammanhang med de afskräckande förföljelser, som vid 1682 års riksdag an-

ställdes mot Lilliehök och Rålamb. På sådant sätt hoppades Karl den elfte att mot hvarje försök till ogillande och tadel hafva skyddat helgden af sitt majestät och sina gerningar; och att sålunda hafva också i framtida tystnad och glömska begrafvit hvarje klagande minne af de åtgerder, öfver hvilka den skrämda samtiden icke vågade höja sin röst.

För att än mer styrka och stadfästa det vunna enväldet, beslöt konungen att utkräfva en efter dessa nya författningar ändrad tro- och huldhetsed. För att utmärka dess nya riktning kallades den *Arfhyllnings-eden*. Likasom undersåtarnes blifvande trohet skulle derpå bero, lades största vigt på utförligheterna och formerna vid denna förnyade hyllning. Presterna t. ex. skulle hvar och en aflägga den först mundtligt, i sina domkapitel, och sedan till kansliet insända den skriftlig och med sigill försedd 1). Till hvart regemente skickades en serskild bok, i hvilken hvarenda officer, från den högsta till den lägsta, måste underskrifva samma nya hyllningsed. Soldaterna skulle aflägga den mundtligt och kompagnivis, med intyg deröfver. Så gick det öfver hela riket och alla dess underlydande landskap och tillhöriga ämbetsverk. Karl den elfte trodde sig såmedelst hafva åtminstone för långvariga tider tryggat sitt införda envälde. Inom föga mer än 30 år derefter var det likväl afskaffadt, och hela Sverge hade svurit tro och lydnad åt en helt annan regeringsform.

Barndoms- och ynglingaårens ovilja mot rådet fortfor oafbruten och oförminskad, äfven hos mannen, hos konungen. Det fordna riksrådets magt var bruten och dess personer aflägsnade; men Karl tålte icke ens minnet deraf. I Widekindis historia öfver Gustaf Adolf lästes, *att riksråden 1611 betraktade sitt ämbete såsom det fäste eller spänne, som skulle förbinda ständernas tro- och säkerhet under konungen, o. s. v.*, li-

---

1) *Linköp.* Kungabref och cirkulärer. Konungens bref till domkapitlet d. 21 Dec. 1687. Jfr. *Rådsprot.* d. 11 Febr., 11 Mars, 12, 13, 16, 21 April 1687.

kaså, *att råden blefvo brukade som medlare mellan Gustaf Adolf och ridderskapet.* Dessa ord blefvo nu under Karl den elftes envälde betraktade såsom *anstötliga för konungens höghet och ständernas trohet, och såsom onyttiga och opassande i en historia.* Af denna och några dylika anledningar blef den redan färdigtryckta boken år 1691 förbjuden till utlemnande.

I handskriften till Pufendorfs historia, öfver Karl den tionde lästes följande berättelse: »*Konungen* (Karl »Gustaf) *blef en gång i angelägna ärender utkallad ur »rådet, innan öfverläggningarna hunnit slutas. Vid »utgåendet tillkännagaf han dock för Bengt Oxenstierna »sin tanka i ämnet. Denne omtalade den genast för »riksråderna; hvilka dock sedermera icke ville yttra »sig i målet, emedan deras frihet inskränktes genom »konungens redan i förväg tillkännagifna mening. »Underrättad härom, ursäktade Karl den tionde sitt »uppförande och bedyrade gång på gång, att han icke »velat tvinga rådsherrarnas öfvertygelse, utan tvärtom »gerna såge, att hvar och en sade sin mening rent ut. »Han till och med fördrog tåligt, att beslut fattades, »stridiga mot, hvad han förut gillat. Det var ett ut»märkt exempel af sans och återhåll, när den sjelf så »rådvise konungen dock gerna hörde andras meningar »och ville, att rådsherrarnas yttranderätt skulle för»blifva så ohämmad som möjligt.»* Denna Pufendorfs för Karl Gustaf hedrande berättelse ansågs af Karl den elfte gynnande för rådsväldet och menlig för konungamagten; kanske ock såsom ett sidohugg åt sin egen person. Den blef också ur Pufendorfs handskrift utstruken.

NÅGRA RÅDETS FORDNA YTTRANDEN OGILLAS.

Karl den elfte drefs än vidare af sin ovilja mot rådet och af sitt begär att antingen utplåna eller med vanheder stämpla hvarje minne af dess förra magt och inflytande. Nu hade fordom i rådet en mängd yttranden blifvit fällda och flera beslut fattade, hvilka visser-

ligen öfverensstämde med dåvarande tiders lagar och förhållanden; men voro helt och hållet stridande, mot hvad 1680 och 1682 blef angående rådets ämbete stadgadt. Karl ville derföre, att sådana fordna tiders utlåtanden och beslut skulle formligen ogillas, bestraffas och utplånas. Han lät 1689 anmäla saken i hemliga utskottet, hvarifrån den gick till rådet och ständerna. Hos ingendera möttes något hinder; ingen vågade försvara de fordna rådsherrarna och deras, då de uttalades, till största delen lagliga yttranden. Karl den elftes påstående understöddes förnämligast af Lindskiöld, hvilken dessutom yrkade, att i afseende på konungens rättigheter borde den gamla ännu gällande landslagen och dess konungabalk, såsom tillkomna under valrikets tider, icke lända till rättesnöre för det sedermera införda arfriket. Landtmarskalken Gyllenstolpe gick i trugade tydningar än längre. *Konunga-edens löfte, att med sitt råds råde i Sverige riket styra, skulle, enligt Gyllenstolpe, innebära blott en förbindelse, att till rådsherrar bruka svenska och icke främmande personer.* Tingmålabalken innehöll, *att konungen vid vad eller begärd resning af rättegångsmål hade magt att låta ed gå mot ed och nämnd emot nämnd.* Detta för det uppgifna enskilda fallet gjorda stadgande blef af Gyllenstolpe anfördt såsom *gällande bevis, att konungen var i allmänhet icke bunden af lag, utan hade magt att, om han så ville, gå emot lagen.* Dessa och dylika svepskäl och svängningar vågade dock ingen motsäga. Alla ropade med en mun, att man borde ogilla, utstryka och bestraffa det gamla rådets ifrågavarande yttranden, såsom förolämpande för konungamagten, villande för läsaren, skamliga för riket o. s. v.; — likaså, att de ännu lefvande rådsherrar, som fällt sådana ord, borde göra afbön. Ja det fanns till och med en person, som föreslog, att sådant borde ske af de döda rådsherrarnas barn.

De inom riksrådet yttrade ord och satser, som ansågos förtjena detta bittra tadel, voro förnämligast föl-

jande: *att konungen icke hade magt att utan råds råde välja råd, styra riket och tillsätta ämbetsmän; — att konungen vore förbunden att besvärja regeringsformen, och att han dessförinnan icke borde få kronan på hufvudet; — att konungen icke kunde ensam ändra gammal eller stifta ny lag.* Till dessa yttranden kom, att *rådet hade år 1680 tillåtit sig, att, fastän okallade och oåtsporda, dock för konungen framställa sina tankar i åtskilliga ämnen; och att några bland dem hade kallat rådet ett eget stånd samt medlare mellan konungen och ständerna.* Dessa voro de förnämsta anklagelsepunkterna. Målet blef hos ständerna brådskande genomdrifvet. Man uppläste för dem en lång lista på de så kallade förgripliga utlåtelserna; men man lemnade dem hvarken tid eller tillfälle att de samma närmare granska. Likväl utfärdade rådet och ständerna en skrift, hvari de högtidligen uttalade den *hjertans bedröfvelse och innerliga afsky och fasa, hvarmed de förnummit, att fordna tiders rådsherrar hade till och med vid rådsbordet af fåkunnighet eller öfverdåd framkastat sådana orimligheter, förmätna meningar samt ogrundade, oförsvarliga och förgripliga ord mot de höga rättigheter, hvilka Gud åt hans kongl. maj:t såsom Sverges rikes rätta arfkonung och åt dess konungsliga efterkommande till evärdliga tider förlänt hade.* Rådet och ständerna ogillade nu högtidligen och om igen dessa det fordna rådets åsigter och yttranden och begärde, att de måtte blifva utstrukna och tillintetgjorda m. m. Konungen stadfästade detta deras utlåtande. De som gjort sig skyldiga till de så kallade förgripliga orden och förmätna talen, blefvo dock benådade med villkor neml. *om de och deras arfvingar hädanefter ställde sig som trogne och vördsamme undersåtare.* De öfverklagade orden ville Karl ej heller i handlingarna utstryka, utan ansåg bättre att, såsom han nu också gjorde, *förklara dem för fåkunniga, kraftlösa, oförsvarliga och förkastliga nu och till eviga tider; och att den, som framdeles sådana galna*

meningar hyser eller uttalar, skall anses som otrogen mot konungen och illvillig mot fäderneslandet.

ENVÄLDET FÖRSVARAS VID HÖGSKOLORNA.

Naturligtvis ansåg Karl den elfte ganska vigtigt, att ungdomen redan från början uppfostrades i de politiska tänkesätt, han ville hafva gällande, och att kommande slägter sålunda bevarades från de frisinnade åsigter, hvilka konungen ansåg för sådana misstag och villor, som skulle föra Sverge till branten af dess fall. I enlighet härmed ålades professorerna att vid ungdomens undervisning låta de sista riksdagsbesluten i afseende på konungens magt och arfsrätt, samt läran om den kungl. höghetens gudomliga ursprung m. m. tjena sig till rättesnöre. Det skedde. Den utmärkte rättsläraren professor Lundius förklarade och sökte genom bibeln bevisa, att konungamagten härledde sig omedelbart från Gud, och att derföre uttrycken regera och handla efter godtycke vore liktydiga; äfvenså, att konungamagtens begrepp innefattade rättigheten att *ostraffadt göra, hvad som häldst.* Biskop Winstrup i Lund ansåg ganska vådligt den af Pufendorf uttalade satsen, *att äfven en konung kan fara vilse.* Den sedermera blifvande pietisten Folcker hade som student utgifvit en disputation om den store Fabius Cunctator. Deri blefvo angående romerska dictators-ämbetet fällda några ord, hvilka uttyddes såsom syftande på Karl den elftes envälde, och derföre väckte buller. — En annan ung man, den fattige, fromme och lärde Castovius, hade vid en disputation i Uppsala, såsom opponent yttrat några meningar, af hvilka man drog den slutsatsen, att Castovius icke ville erkänna det konungsliga majestätets omedelbara härledning från Gud. Redan detta ådrog honom någon olägenhet. Sådant ökades, när han i en egen dissertation yrkade, *att till lagstiftning fordrades folkets bifall;* hvilken lära ansågs vara så betänklig, att

den genast inberättades till konungen. Utan att nämna Castovius, svarade Karl med att förehålla professorerna och den studerande ungdomen vådligheten af *att uppspinna onödiga och förargliga nyheter, hvarigenom lärosätet kunde komma i missaktning.* Han lät också för lärare och lärjungar rent ut tillkännagifva, *att de, hvilka umginges med sådana nyheter och skadliga upptåg, skulle icke hafva att vänta någon befordran, hvarken i andliga eller verldsliga ståndet; utan vid allehanda lägenheter blifva förskjutna och utmärkta, såsom de der öfverhetens bud icke hålla.* Castovii befordran gick äfven ganska trögt. Först under Karl den tolftes tid och vid inemot 50 års ålder blef han under högskolans jubel utnämnd till professor; men dog redan året derpå, förtärd och fördystrad af arbete, nöd och motgångar.

Dessa högskolornas envåldsläror väckte mycken förargelse och något motstånd, i synnerhet hos adeln. Till och med den fredlige Nils Brahe vågade att i ett bref till sjelfva Erik Lindskiöld ogilla professor Lundii satser om konungamagtens omedelbara upphof från Gud. *Vore det icke tryggare*, skref Brahe, att erkänna, *det konungamagten, om den ock ytterst kommer från Gud, så kommer den dock medelbart genom folket* 1). Klas Rålambs penna hade hvassare spets. Några lärda, måhända Lundius, påstodo, det efterträdande konung hade rätt att bryta den föregåendes löften, om de ock vore med underskrift och sigill bekräftade. Då skref Rålamb: *hvad trygghet kan en undersåte på sådant sätt hafva. I orättvisa och bedrägeri öfvergå dylika läror t. o. m. Machiavells, och de kunna icke vara utstuderade vid någon annan högskola än den, der Lucifer sjelf varit första professorn* 2).

I sammanhang med dessa ämnen må ock följande uppträde förtäljas. Vid riksdagen 1680 berättades, att

---

1) *Riksarkiv.* Viror. Illustr. Literæ; brefvet dat. Maj 1691.
2) Klas Rålambs dedukt. 3 Bok. 7 kap.

gamla professor Wexionius Gyldenstolpe hade i sin Politica gjort skilnad mellan *medelbara och omedelbara undersåtare*, och att Per Brahe en gång hade berömmande visat detta ställe för Karl Gustaf, hvilken efter genomläsandet slängt boken i väggen och sagt: *I hafven i Gyldenstolpe en man, som är eder välmenande, men icke oss så synnerligen.* Då envåldsförsvararen Hans Wachtmeister hörde detta, utbrast han: *Den mannen bör genast tagas fast och straffas för sådana mot konungamagten riktade läror.* Men genast upplystes, *att författaren vore redan för tio år se'n afliden.*

ENVÄLDET FÖRSVARAS PÅ PREDIKSTOLARNA.

Ofvannämnde envåldsläror läto äfven höra sig från predikstolarna, och det på ett sätt, som stundom väcker både förvåning och ovilja. Några tordes knappt tillerkänna en undersåte något eget och af konungen oberoende värde, någon egen och sjelfständig medborgerlig förtjenst. Icke ens sjelfva Spegel vågade i detta hänseende föra fritt språk. Han höll i konungens närvaro likpredikan öfver den aflidne gunstlingen Klas Fleming, hvilken dervid högeligen berömdes för osviklig trohet och outtröttlig arbetsamhet. *Dock*, tillade predikanten, *såsom den salige herren sjelf, så tillräkna ej heller vi äran häraf åt honom, utan åt Gud och åt konungen, hvilken sednare genom sin oförlikneliga flit, vaksamhet och omsorg sjelf eller genom sina trogna tjenare allting betänker och verkställer. När hufvudet befaller och vill hafva något genom handen uträttadt, så kan hon, handen, icke deraf tillräkna sig någon annan förtjenst än lydnadens, uti hvilken dygd också den salige herr Klas Fleming satte sin högsta ära och sitt största nöje* 1). Så predikade den i sig sjelf ädle och rättsinnige Spegel. Läran blef till än större ytterlighet drifven af andra.

---

1) Lagerfeltska arkivet på Lagerlunda.

När t. ex. 1688 den nya hyllningseden i Ingermanland aflades, blef uti Nyen en predikan hållen af sedermera biskopen i Linköping Jakob Lang. Den trycktes och tillegnades konungen. Ämnet var: *om Herrans och konungens fruktan.* Författaren skrifver sålunda: *En konungs höghet kan aldrig lysa klarare, än när den paras med den högste Gudens; och den vördsamma fruktan och kärlek, som deraf bör hos undersåtare uppkomma, kan ej bättre framkallas, än när konungen ställes bredvid Gud. Kätteri och uppror äro neml. fastare sammanbundna än den gordiska knuten. .... — I första Samuels åttonde kapitel är en konungs rättighet framställd sålunda: »edra söner skall han »taga till sin vagn och till de åkermän, som hans »jord bruka och hans säd uppskära skola. Edra »bästa åkrar, vin- och oljogårdar skall han taga och »gifva sina tjenare. ... Och i måsten vara hans trä»lar.» Många tro,* tillade predikanten, *att Samuel velat härmed varna mot det förtryck, som tyranniska konungar kunna föröfva. Men den, som rätt besinnar saken, skall för visso begripa, att den konungsliga rättighet, Samuel beskrifvit, är en sådan, som alla konungar med skäl äga. — — Bort derföre med alla svärmeandar, ej värdiga att räknas bland menniskor! — bort med alla dem, som sätta sig upp emot Guds och mensklig ordning, och som tro sig finna ett stöd för sin galenskap deri, att Petrus kallar dem, som väldet hafva, en mensklig ordning! Sannt är, att de äro menniskor och icke änglar. Likväl har Gud insatt dem, och det är således en gudomlig ordning. Varer derföre icke halsstyfve, såsom edra fäder varit,* o. s. v. Samma år blef predikanten från kyrkoherde i Nyen befordrad till superintendent öfver Ingermanland.

Det ur Samuels bok sålunda använda språket om, hvad man kallade, konungars rättigheter måtte hafva varit ganska behagligt. Under riksdagen år 1693, och då enväldet skulle bringas till fulländning, blef nemligen på en och samma söndag bemälte predikotext i huf-

vudstadens kyrkor framställd till betraktelse; och öfverallt med samma uttydning. Detta gjorde eller tvingades presterna att göra, ehuru de klarligen måste inse, att hvad Samuel uppräknade, icke framställdes såsom en konungs rättigheter, utan tvärtom, såsom varnande exempel på konungamagtens missbruk.

Dylika läror måste naturligtvis förorsaka mycket tadel och missnöje. Serdeles blef detta händelsen med sistnämnde under riksdagen 1693 hållna predikningar. Mot desamma och deras innehåll kringsmög en skrift, som uppgaf sig vara af en prestman författad, men som troligen kom från Klas Rålambs penna. *Med stor sorg*, skrifver han, *har jag afhört de predikningar, som under riksdagen 1693 blefvo i Stockholm hållna öfver evangelium om myntet på skattpenningen; och uti hvilka man föregifvit, att Samuel har i sitt 8 kapitels 11 till 17 verser framställt en konungs verkliga rättigheter; ehuru profetens mening tydligen varit att framställa varnande exempel, på hvad ogudaktiga konungar af högfärd och missbrukad magt stundom föröfva. Nämnde predikanter hafva till och med lagt serdeles eftertryck på dessa Samuels ord: i skolen vara konungens trälar. Att likväl ett sådant slafveri ingalunda öfverensstämmer med Guds ord och kristelig samhällsordning, det synes af många andra språk. Skriften säger ju till en tyrannisk konung: »din fader hafver ju ätit och druckit, men blef ändå »vid rättfärdigheten, och det gick honom väl. Men »din ögon och ditt hjerta stå endast på girighet och »att göra öfvervåld och orätt.» Och på ett annat ställe heter det: »i förstar! Låter af all orätt och »våld och tager icke ifrån mitt folk dess arfvedel och »drifver dem icke bort från deras åkrar, utan låter »en hvar behålla, hvad honom tillhörer. Ty gören i »annorlunda, skall Herren låta bortdrifva edra efter»kommande med svärd. Och den konung, som förak»tat eden och brutit förbundet, han skall icke und»slippa, säger Herren.» Af allt detta och mycket an-*

nat dylikt finnes nogsamt, att Gud har hvarken i Samuels bok eller på något annat ställe befallt, att någon menniska skall så underkasta sig en jordisk herre, att denne sednare skulle vara öfver all lag; ty sådant vore ett afguderi. Till och med den vise hedningen Seneca säger, »att öfverheten är insatt icke till »undersåtarnes träldom, utan till deras beskydd och »försvar.» Gud lät ju genom Moses föra Israels barn ur Egyptens, och genom Kristus ur syndens och gamla testamentets träldom. Således älskar han intet slafveri. Också få uti intet kristeligt samhälle slafvar finnas. Likväl hör man dessa smickrande predikanter oförsynt vilja kasta ett helt folk i lifegenskap samt påstå, att undersåtarna sjelfva äga ingenting, utan att hela landet hör konungen till, hvilken derföre, då han utkräfver skatter, endast återtager, hvad honom egentligen tillhör. Sådana smickrande prester äro de falske profeter, som lära för lön och profetera för penningar. Sedan öfverheten upphöjt dem till stor ära och inkomst, visa de alltför mycken benägenhet för smicker; likasom på samma sätt några engelska biskopar lockade den olycklige Karl den förste i förderfvet, o. s. v.

Af denna skrift kan man någorlunda dömma till tänkesättet hos en stor del af de missnöjda inom riket; och den visar, med hvad ögon de betraktade Karl den elfte. På honom och hans brutna konunga-försäkran och brutna löfte om riksförmyndarnas efterräknings-frihet; — på dessa förhållanden peka tydligt de anförda orden om den konung, *som föraktat eden och brutit förbundet.* På Karl den elftes ofta mycket orättvisa räfster och reduktions-åtgerder syfta ock orden om de *furstar, som taga från sitt folk dess arfvedel och drifva det bort från dess åkrar.* Karl den elfte har i mycket förtjent denna bittra förebråelse. Men icke glömmas, än mindre förtigas må, att många bland de af honom med hårdhet och orättvisa fördrifna slägterna både förut gjort sig skyldiga till nära nog samma brott, som de nu så bittert öfverklagade. Hvem kan räkna,

huru många gånger de eller deras förfäder hade från »åkrar och arfvedelar fördrifvit» fattiga bondeslägter, hvilkas skatteräntor eller innehafda hemman adeln af kronan fått eller sig tillhandlat. Också här visar sig den hämnande rättfärdighetens hand.

Man trodde, som sagdt är, att Klas Rålamb författat ofvannämnde skrift. Huruvida den kommit till konungens ögon känna vi icke; men samma år eller 1693 blef Klas Rålambs indragna boksamling af konungen skänkt till Uppsala högskola.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

ENVÄLDETS FULLÄNDNING 1693.

Riksdagen 1693 liknade sina närmste företrädare och behöfver derföre i allmänhet ingen utförligare beskrifning. Endast ett par biomständigheter må anmärkas.

I händelse af framtida fredsbrott blef också nu åt konungen medgifvet, att årligen och, så länge kriget räckte, upptaga lika stora gerder som 1689 beviljades, och att dessutom upplåna så stora summor, som han sjelf fann nödvändiga. Ständerna utfäste sig att vid blifvande fred sådana skulder efterhand betala.

För alla slags anmärkningar visade sig konungen mer och mer ömtålig. Adeln fick i detta hänseende uppbära en och annan skrapa. Vida strängare blefvo dock bönderna behandlade. Redan vid 1686 års riksdag hade konungen snäst dem för onödigt skrifvande och klagande, samt derföre, att de blandade sig i sådant, som deras stånd icke angick. Nu blef han än mera onådig. *Jag har*, skrifver han, *med missnöje af edra klagomål och inkomna skrifter förnummit, huru en och annan icke blyges att på hvarjehanda olidigt och oanständigt sätt vilja förändra och kullslå de kongliga förordningar, hvilka dock borde vara allom en*

lag. Jag aktar derföre nödigt stadga, att de, som fördrista sig framkomma med sådana skrifter, skola plikta **1000** *d. smt., hvilket skall tjena till efterrättelse också för de personer, af hvilka allmogen vid sina riksdagsbesvärs uppsättande sig betjena plägar.* I följe af dessa och dylika åtgerder samt af hela regeringssättet i allmänhet blef ständernas yttranderätt mer och mer inskränkt. Ridderskapets protokoller voro **1680** och **1682** tämligen dryga. **1686** gingo de blott till **168** ark; **1689** till **41**; **1693** till icke fulla **27**. Hela den sistnämnde riksdagen varade ungefär **6** veckor.

Det var på denna riksdag, som det konungsliga envåldet fick sin sista fulländning. Man sökte dertill förbereda och vinna allmänna tänkesättet. Jakob Gyllenborg, som var landtmarskalk, omtalade för adeln, *huru det under valriket hade gått så illa till, att man vid tanken derpå kallnade i kroppen; — huru rikets välfärd och undersåtarnes lycka ökades i samma grad som konungens magt; — huru Gustaf Adolfs eröfringar kommit af hans stora myndighet* o. s. v. 1). Dessa läror om envåldets nytta skulle ock genom exempel bekräftas. Allt ifrån **1675** hade riket måst utom de vanliga skatterna erlägga ovanligt dryga gerder och bevillningar. Nu, år **1693**, begärde konungen ej mer några dylika. Han till och med afsade sig för Ulrika Eleonoras likbegängelse den begrafningshjelp, till hvilken han var berättigad; och efter nära tjugu års tung beskattning fingo ständerna återgå till de lägre afgifter, som de under sista riksförmyndarnes tid erlaggt. Denna stora lättnad skulle nödvändigt blifva kärkommen, och stämma tänkesättet till konungens fördel. Oaktadt sådana förberedelser blef den önskade utvidgningen eller bestämningen af envåldet ingen gång ständerna föreslagen eller af dem öfverlaggd och gillad. Den framdrefs på följande sätt.

Hemliga utskottets medlemmar voro på det nu mera

---

1) *Riddarhusarkiv.* Riksdagsacta **1693**.

vanliga sättet utsedda af konungen. Deras svar på hemliga propositionen blef i landtmarskalken Gyllenborgs öfvervaro uppsatt. I denna skrift förekom en punkt, i hvilken ständerna tackade för den underrättelse om inrikes ärenderna, som konungen dem meddelat. I samma punkt infördes en mellanmening, af följande märkliga innehåll, *att* neml. *Gud, naturen, konungens höga arfsrätt samt ständernas öfver hans absoluta välde år* **1680** *och* **1682** *gjorda förklaringar hafva satt kongl. maj:t och dess ättlingar, arfvinge efter arfvinge, både man och qvinnkön* 1) *till en envålds allom bjudande och rådande suverän konung, den ingen på jorden är för sina gerningar ansvarig; utan har magt och våld att efter sitt behag och som en kristelig konung styra och regera sitt rike m. m.* Härvid märkes följande: Hemliga utskottet sade, att ständernas förklaringar **1680** och **1682** satte Karl den elfte till en *envålds allom bjudande och rådande suverän konung.* Ordalaget i denna uppgift strider mot sanningen; ty de anförda orden förekomma alldeles icke i ständernas beslut, hvarken **1680** eller **1682.** — Märkom ytterligare! I ständernas envålds-förklaring **1680**, hvilken man nu åberopade, lästes, att konungen ägde *efter lag och laga stadgar styra sitt rike.* Det var det tillägg, det band, hvars införande presterna då genomdrefvo. Men af **1693** års hemliga utskott blefvo dessa ord uteslutna, och i deras ställe insattes, *att Karl den elfte ägde efter sitt behag och som en kristelig konung styra sitt rike.* Skilnaden var stor, omätlig. Konungen befriades ifrån skyldigheten att styra *efter lag och laga stadgar*, och fick deremot till rättesnöre blott sitt *eget behag* och den obestämda föreskriften af en *kristlig* regering. Genom denna nya förklaring blef således enväldet uttryckligen och, beskattningsrätten undantagen, i allo laglöst. — Båda dessa vigtiga tillägg

1) Dessa sju ord funnos ej i hemliga utskottets förslag, utan blefvo sedan tillaggda, förmodligen då riksdagsbeslutet uppsattes i kansliet.

och förändringar i 1680 års envåldsförklaring lät nu hemliga utskottet insätta i sitt förslag till ständernas svar på konungens hemliga proposition. Samma förslag blef sedermera på riddarhuset uppläst, utan att någon anmärkning dervid gjordes, hvarpå det af landtmarskalken Gyllenborg å adelns vägnar underskrefs. Förmodligen har det gått på samma sätt i de andra stånden.

Detta af hemliga utskottet gjorda och af ständerna bifallna förslag lades sedan till grund för riksdagsbeslutet, hvilket i konungens kansli utarbetades. Om sättet, huru det sedermera blef underskrifvet, berättas åtskilligt. Rådsherrarna lära först hafva ditsatt sina namn. Sedan framlades det på riddarhuset till undertecknande. Det säges, att fyra till sex bland adelns medlemmar hade redan förut ditskrifvit sina namn. De andra följde efter, måhända somliga utan att märka, andra utan att våga anmärka de införda tilläggen, de skedda förändringarna. Så blef detta riksdagsbeslut underskrifvet och antaget, och på samma gång också den deri utan ständernas formliga öfverläggning inryckta nya envåldsförklaringen.

Det är genom ofvanstående riksdagsbeslut, som man vanligen anser enväldet hafva blifvit i Sverge fullständigt infördt och stadfästadt, och det kan äfven anses, som fjerde eller sista akten af denna statshvälfning. Egentligen var dock den nu tvistade förändringen i de flesta punkterna antagen redan genom de serskilda förklaringar, som ständerna vid riksdagarna 1680 och 1682 utfärdade och genom de slutföljder, som deraf kunde och skulle dragas. Riksdagsbeslutet 1693 har blott i kortare och bestämdare ordalag uttalat detta nya förhållande.

En vigtig del af den medborgerliga friheten hade dock svenska folket ännu sig förbehållen eller rättare sagdt, den var ännu icke af ständerna formligt bortgifven. Det var rättigheten att sig sjelft beskatta, d. v. s. att bifalla eller afslå de gerder och pålagor, som regeringen möjligtvis kunde begära utöfver de vanliga, en gång för alla bestämda skatterna. Försök mot denna

deras rättighet saknades dock ej. Ganska vådlig var t. ex. den lära, som åtskilliga af envåldets apostlar nu började förkunna, att nemligen *Kronan var rätta ägaren af all rikets jord; och att följakteligen de, hvilka man nu kallade jordägare, icke förtjente detta namn, utan hade af kronan fått sig denna jord endast till brukande upplåten; och att derföre, då kronan af slika jordinnehafvare fordrade högre eller mindre skatter, tog hon* (kronan) *blott, hvad henne ursprungligen och med rätta tillhörde; och att i följe deraf. jord-innehafvarne hvarken hade rättighet att vägra eller bifalla sådana skatter, utan blott skyldighet att dem godvilligt betala.* Likartade åsigter hade redan förut varit yrkade, ej minst af Gustaf Wasa, men utan att hvarken då eller nu kunna göra sig gällande. Det tycktes ock, som Karl den elfte i det längsta velat undvika hvarje försök att vare sig i grundsats eller verkställighet angripa den ömtåliga punkten af ständernas sjelfbeskattningsrätt. Han tillät sig visserligen några smärre ingrepp deri, serdeles mot den af honom förföljda och af ofrälseständen icke understödda adeln; men i allmänhet finner man, att de dryga gerder och bevillningar, som under hans tid utbetalades, alltid hade blifvit hos ständerna ordentligt begärda och af dem bifallna.

Men på samma gång finner man hos Karl den elfte ett tydligt bemödande att göra sig och kronan helt och hållet oberoende af dylika utomordentliga gerder och derigenom också af ständerna och deras bevillningar. Genom allehanda räfster och reduktioner sökte han uppdrifva kronans egna både bestämda och beständiga inkomster till den höjd, att han ej mer skulle behöfva några serskilda gerder och således ej heller något ständernas bifall dertill. Utan att angripa sjelfbeskattningsrättigheten, sökte han att så vidt möjligt blifva oberoende af densamma och att således göra kraftlöst eller oanvändbart detta det sista band, som ständerna lagligen kunde lägga på rikets regering. Detta mål hade han också upphunnit, och det just vid ifrågavarande 1693

års riksdag. Kronans bestämda inkomster hade nu blifvit så ökade, och dess skulder så afbetalda, att konungen ej längre behöfde några utomordentliga gerder eller bevillningar; utan afsade sig alla de större eller mindre dylika, som han hittills och från 1675 uppburit. Förvaltningen och lagstiftningsmagten voro redan förut laggda i hans hand. Af ständernas sjelfbeskattningsrätt hade han också numera blifvit nästan oberoende. Det var alltså svårt att säga, hvartill ständer och riksdagar hädanefter behöfdes. Många trodde ock, att 1693 års riksmöte skulle blifva det sista i Sverge. Karls oupphörligt växande magtlystnad lockade honom dock slutligen att göra ett formligt och genomgripande försök äfven mot sjelfva grundsatsen af ständernas sjelfbeskattningsrätt. Vi ha redan omtalat den ovilja, han och flere hans företrädare hyste mot gamla konungabalken och mot de magtinskränkningar, som den innehöll; likaså, huru gunstlingen Lindskiöld gång efter annan talat om nödvändigheten af en ny och ändrad konungabalk, o. s. v. Karl lät verkligen lagkommissjonen utarbeta en sådan i öfverensstämmelse med det nya enväldets önskningar och åsigter. Der tillerkändes honom alla de magtvinningar, som blifvit beviljade vid riksdagarne 1680, 1682 och 1693. Utom och utöfver dessa ständernas medgifvanden föreslog den tillämnade konungabalken, att konungen skulle också äga rättighet, *att vid hvarjehanda påfordrande fall pålägga sina undersåtare nödiga pålagor.* Det var det tillämnade dödshugget åt sjelfbeskattningsrätten. Öfver denna föreslagna konungabalk infordrades flere öfverrätters och ämbetsmyndighcters utlåtande. Deras enda, oss bekanta, anmärkningar dervid tala för konungamagtens ytterligare vidgande. — Men hela denna sak kom ej i riktig fart förr än 1696 och i början på 1697. Dess utförande afbröts genom konungens i detsamma timade frånfälle. Om Karl lefvat ett eller annat år längre, hade troligen någon ny riksdag med sitt hemliga utskott antagit den nya konungabalken och derigenom formligen bortgifvit också sjelfbeskattningsrätten.

Att dock äfven denna medborgerliga rättighet dukat under och försvunnit i den oinskränkta konungamagten; sådan var åsigten hos en stor del af envåldspartiet. Denna sats gjorde sig äfven snart i verkställigheten gällande. Inom den korta tiden af två år hade den femton- till sjuttonårige, men redan myndig förklarade Karl den tolfte och hans regering så bortslösat de af företrädaren samlade skatterna 1) att han, oaktadt freden ännu varade, likväl behöfde nya, utomordentliga bevillningar. Den 12 Sept. 1699 påböd Karl den tolfte en gerd, lika ovanligt stor, som de, hvilka blefvo åt Karl den elfte under rikets svåraste betryck medgifna. Denna utomordentliga beskattning har Karl den tolfte af blott egen magtfullkomlighet påbjudit, utan att ständerna blefvo deröfver ens hörda; och på samma sätt fortgick det under hela hans regering. Vi känna likväl icke, att ständerna någon gång formligen afstått nämnde sin sjelfbeskattningsrättighet. Det djerfva ingreppet deri var ett tilltag af Karl den tolftes regering; men tillika ett temligen följdriktigt utbildande af de grundsatser, som Karl den elftes envälde hade i öfrigt gjort gällande.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

ÖFVERBLICK AF REGEMENTSFÖRÄNDRINGEN.

Vi hafva i de föregående kapitlen framställt det sätt, hvarpå fäderneslandet öfvergick från ett lagbundet sam-

---

1) Att dock rikets finanser vid Karl den elftes död icke voro så blomstrande, som man vanligtvis föregifver, detta skall framdeles visas. Regeringens egen proposition vid 1697 års riksdag, och Liqvidat.-verkets relat. 1697, båda befintliga i *Riksark.*, uppgifva, att jemnte de stora kontanta behållningarna och fordringarna, riket ännu haft en skuld af 11,463,286 d. s. m. Vi skola framdeles söka närmare utreda förhållandet.

hälle till ett nära laglöst envälde. Alla de förra tidernas partiberäkningar hade nu ändtligen hunnit bära sina frukter, den ena mognande efter den andra. De la Gardie ville genom den första sängkammarstyrelsen nedsätta det mot honom fiendtligt sinnade rådet; och det lyckades 1673. En hop af rådsherrarna ville derpå störta De la Gardie för att dels hämnas, dels återfå sitt förra inflytande. Den första, den nedrifvande delen af deras plan lyckades 1675; och med tillhjelp af Johan Gyllenstierna, småadeln och ofrälsemännen. Dessa två sistnämnde samhällsklasser ville derpå störta hela rådet och högadeln för att sjelfve vinna mer magt och inflytande. Också nu såg man den första, den nedrifvande delen af planen lyckas, nemligen dels 1676, dels 1680. Ofrälse-stånden ville derpå störta äfven småadeln, dels för att hämnas gammalt förtryck, dels för att sjelfve komma till större magt och anseende. Detta lyckades 1682, serdeles derigenom, att reduktionen utsträcktes äfven till gåfvogods under 600 d. s. m. ränta. Men också nu var det blott planens första och förstörande del, som gick i verkställighet; ty på samma gång och än ytterligare 1693 förlorade också ofrälsestånden sjelfva nära nog den sista qvarlefvan af medborgerlig frihet och måste lemna sig värnlösa i händerna på en möjligtvis kommande oskicklig eller illvillig regent.

Att ständerna sålunda uppoffrade fäderneslandets frihet, var dock ett verk icke blott af deras inbördes afund, agg och hämdlystnad, utan ock af deras enskildt egennyttiga beräkningar. Huru bondeståndet blef af Karl den elfte vunnet genom, dels befrielse från, dels progressiv nedsättning af skatterna; — och huru presteståndet likaledes lockades genom betydliga fördelar; detta allt är antingen redan eller skall snart blifva berättadt. Derjemnte och i allmänhet bör märkas, att ofrälsestånden hade genom sig sjelfva eller genom andra fått den föreställningen, att sedan konungen blifvit envåldig och sålunda kunde lättare medelst räfster och re-

duktioner återtaga kronans bortgifna eller sålda gods och räntor, skulle skattebördorna på ofrälseständen återgå till det mindre belopp, som utgjordes före Gustaf Adolfs krig och godsens och räntornas dervid i stort började försäljning.' Detta var allmänna tanken, allmänna talet och meningen, då man omkring och efter 1650 ropade efter reduktion; och otvifvelaktigt har denna åsigt, denna beräkning lockat ofrälseständen till förberedandet och slutliga antagandet af enväldet. Men detta deras hopp slog nästan helt och hållet felt. Oaktadt de 1680 påbörjade och sedan fortgående starka räfsterna, har dock på många år derefter ingen mot förhoppningarna svarande förminskning ägt rum i landets skattebördor. Ändtligen år 1693 skedde den efterlängtade större nedsättningen; men den sträckte sig då icke längre än till de utomordentliga gerder, som från och efter 1675 blifvit för sista krigets skull utbetalta, och hvilka nu eftergåfvos. De gamla under och efter Gustaf Adolfs tid uppkomna extraordinarie skatterna, hvilka ständerna 1650 och allt sedermera trott sig genom en sträng reduktion kunna slippa ifrån; dessa skatter blefvo i det närmaste bibehållna och öfvergingo nästan till ordinarie natur.

Som nämndt är, har äfven adeln vid enväldets beviljande haft sin enskildt egennyttiga beräkning; neml. att genom den stärkta och derföre tacksamma konungamagten skyddas mot ofrälsemännernas enträgna och bittra angrepp. Äfven denna plan gäckades. Karl den elfte använde den erhållna magten icke till att skydda utan tvärtom att än hårdare krossa adeln.

Inbördes skadelystnad och enskild egennytta, se der de driffjedrar, som i denna statshvälfning ganska ofta ledde de sinsemellan stridande ständerna! Det första mål, hvartill de sålunda kommo, var gemensam förnedring och olycka.

Ofta blifva dock folkens öden ledda till helt andra mål, än de sjelfva i sin kortsynthet åsyftat och med sina villor förtjent. Så äfven här. Envåldsmagten med åtföljande räfster bidrog kraftigt att försvaga den aristo-

krati, som redan då hvilade för det mesta blott på bördens tillfällighet. Förändringen röjde således för framtiden väg för den personliga öfverlägsenhetens högadel. Bredvid förut nämnda och tadelvärda beräkningar, har otvifvelaktigt denna ädla uppåtsträfvande tanke föresväfvat ofrälseständen och ledt deras åtgerder.

I 1680 års statshvälfning skönjer man nemligen inom olika samhällsklasser tvänne helt olika rigtningar. Adeln kämpade för den politiska friheten; ofrälsemännen åter för den sociala. Mot regeringsmagten sökte adeln försvara medborgarnes politiska frihet, men mot ofrälsemännen sin egen sociala öfverlägsenhet. För att undslippa denna sednare och för att i allmänna lifvet förvärfva en större grad af social frihet bortkastade ofrälseständen helt och hållet den politiska. De ödmjukade sig gerna och till djupaste förnedring för en envålds-konung, med hvilken de mera sällan kommo i beröring, endast för att slippa kanske dagligen ödmjuka sig för en mängd enskilda frälseherrar, med hvilka de dock kände sig ofta nog vara jemngoda. De uppoffrade sina medborgerliga rättigheter för att vinna en högre grad af de menskliga. De bortskänkte friheten för att vinna jemnlikheten. De förut så olika samhålls-elementerna kastades om hvarandra i den enväldiga konungamagtens degel, för att der till en likartad massa hopsmältas.

Karl den elftes uppförande under denna brytning var tadelvärdt både till sätt och sak. Sättet kan icke försvaras, knappast ursäktas. Saken talar för sig sjelf, mot sig sjelf. Säkert är, att konungen blef deri mycket missledd. Redan från barndomen och sedermera allt framgent omgafs han af lycksökare och framtidsmän, som inbillade honom, att hvarje konung och i synnerhet hvarje arfkonung borde vara enväldig. Detta var angenämt att höra, i synnerhet för ett lynne, redan af naturen envist och sjelfrådigt. Förmyndarestyrelsens färska exempel på fåväldets olägenheter togs äfven till skäl för enväldets nytta; och på detta sednares verkliga företräde trodde Karl så mycket fastare, som han inom sig var orubbligt beslu-

ten att uppoffra tid, mödor och allt för att såsom envåldsherrskare göra sitt folk lyckligt. Knappt har någon konung med ädlare föresatser tillryckt sig enväldet; och ingen har vid dess utöfvande mer uppoffrat sig sjelf för att, så vidt han förstod och förmådde, främja sitt folks väl. I detta hänseende står Karl den elfte så högt, att han endast af få kan upphinnas. Huruvida han lyckades att på den valda vägen upphinna sitt åsyftade mål och lyckliggöra sitt fädernesland, — detta skall i efterföljande berättelser utförligen framställas.

Konungamagten hade genom denna statshvälfning och dess bihang af reduktioner och räfster tillintetgjort adelns dittills innehafda öfverlägsenhet. Detta skedde med hjelp af och i visst fall till tjenst för ofrälsemännen; hvilka deremot i första hand och förnämligast bidrogo att upphöja konungamagten till enväldet. Adeln, härvid nedtryckt närmare till ofrälsemännens sida, sammansmälte mer än förut med dessa sednare stånd och ingöt hos dem sin gamla politiska frihetskänsla. Detta underlättades mycket genom de stora och tryckande missbruk, som det kungliga enväldet snart tillät sig och de olyckor, som deraf följde och föllo tunga öfver alla samhällsklasser, så högre som lägre. Derigenom förbereddes sinnena till den återhvälfning, då adel och ofrälsestånd förenade sig och störtade enväldet, samt uppförde den medborgerliga frihetens tempel på en bredare botten, än den förut intagit.

Denna nya statshvälfning uteblef icke länge. Från 1675 till 1693, det vill säga i aderton år, hade Karl den elfte arbetat på uppresandet af ofvannämnde det konungsliga enväldets byggnad. Den blef omgärdad och bekräftad genom en mängd försäkringar, offentliga handlingar och riksdagsbeslut, samt tusentals nya hyllningar och trohetseder. Det hårdaste straff utsattes för dem, som gjorde minsta försök till dess omstörtande. — Men tjugofem år efter den stolta byggnadens fulländning ramlade den helt och hållet öfver ända, utan att knappt någon enda röst eller hand höjdes till dess försvar.

Hvälfningen 1680 var egentligen den första stora och i allo genomgripande förändring, som Sverge har i afseende på statsmagternas inbördes förhållande genomgått, nemligen sedan tolfte och trettonde århundradet, då samhällsskicket blef för första gången i skrifven lag närmare bestämdt. Allt från denna tid hade statsförfattningen hufvudsakligen hvilat på ungefär samma grundsatser. Konungen hade med allena styrande magt vårdat rikets alla offentliga angelägenheter. Dervid hade dock ålegat honom först det häfdvunna juridiska bandet att i alla riksvigtigare mål inhämta och till en del följa hela folkets på riksdagarna fattade och uttalade beslut. Ytterligare ålåg honom det moraliska bandet att infordra och höra riksrådets betänkanden, t. o. m. att emottaga dess objudna påminnelser om sin egen pligt och om rikets bästa. Nästan alla de öfriga samhällsklasserna, ända ner till minsta jordägande bonde, hade sig lagligen tillerkänd rättighet att i de vigtigaste målen sjelf eller genom ombud på riksdagarna bevaka sitt och fäderneslandets bästa; och utan ständernas bifall kunde rättsenligt ingen allmän lag stiftas eller ändras, inga nya skatter åläggas, inga krigståg utom riket påbjudas, o. s. v. Tidtals och delvis hade härvid skett åtskilliga större eller mindre förändringar, missbruk eller ingrepp; såsom sagdt är, ena gången mot, andra gången af konungamagten. I det hela hade dock statsbyggnaden hvilat på samma grunder, som från dess första ordentligt lagstadgade uppförande. Genom statshvälfningen 1680 blefvo likväl dessa då mer än trehundrade-åriga grundvalar öfverändakastade. Det inflytande, råd och ständer förut ägt, upphäfdes eller förvandlades till den tommaste skuggbild. Slutligen tåldes ej heller bilden, icke ens skuggan. Det var nu, som Sverge, öfvergifvande sin gamla statsförfattning, inträdde på de djupt omstörtande förändringarnas bana; på hvilken det sedermera har inom vid pass 90 år ytterligare fyra serskilda gånger ändrat sitt samhällsskick, stundom förirrande sig inemot gränsen, än af den ena, än af den andra ytterligheten.

TREDJE AFDELNINGEN.

OM FÖRMYNDARE-RÄFSTEN.

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

RIKSFÖRMYNDARNES FÖRVALTNING BLIFVER 1672 AF KONUNGEN OCH AF STÄNDERNA GODKÄND.

Vi hafva i dessa berättelser ofta omtalat den oenighet, som under åren näst före 1672 rådde dels mellan ofrälse och frälse, dels mellan småadel och högadel, dels inom sjelfva rådet och regeringen. Landet, utan att lida någon verklig nöd, var dock fullt af missnöje och klander; och med mer eller mindre skäl vände sig nästan alla klagomål mot förmyndarestyrelsen; och hotade densamma med en blifvande och sträng efterräkning. De ifrågavarande herrarna började derföre tidigt och redan omkring 1670 att rusta till försvar, och att om sin förvaltning utarbeta en berättelse jemnte dertill hörande bilagor. Med undantag af någon större eller mindre del bland dessa sednare var allting i ordning, när Karl den elfte den 18 Dec. 1672 skulle tillträda regeringen.

Den förespådda stränga efterräkningen hade emellertid uppskrämt sinnena. Riksråden ville derföre icke underskrifva nämnde förmyndareberättelse, emedan de skulle derigenom hafva liksom iklädt sig en ansvarighe-

för hela den förda styrelsen. Den ifrågavarande redogörelsen blef alltså undertecknad blott af enkedrottningen och de fem riksförmyndrarna, hvilka derjemnte anhöllo, att konungen måtte med gillande af deras åtgerder gifva dem ett formeligt frikännelsebref, en försäkran, *att de sjelfva och i framtiden deras anhöriga måtte för allt vidare åtal och ansvarighet varda befriade.* 1)

Det var denna frikännelse, som riksförmyndarnes fiender på allt vis sökte hindra. Gyllenstiernorna och Olivecrantz arbetade en half dag med konungen, för att öfvertala honom till afslag eller uppskof. Men fåfängt. Karl följde de råd, hans mor och flere bland de äldre och anseddare herrarne gåfvo. Han underskref derföre ett fullständigt fri- och godkännelsebref af innehåll, att *riksförmyndarne hade såsom trogne och rättrådige tjenare och till konungens nöje riket under förmynderskapet förestått, hvarföre konungen dem nu betackade, med löfte att sådant mot dem och deras barn och efterkommande i nåder hågkomma och vedergälla. Och,* skref han slutligen, *qvittera vi härmed och i kraft af detta vårt öppna bref samt och synnerligen hennes majestät vår älskeliga fru moder och våra välbemälte höge ämbetsmän och riksråd, ehvad de afledne eller ännu i lifvet äro, vårt förda förmynderskap och regering; förklarande och görande dem och deras hustrur, barn och efterkommande härmed fria och lediga från allt ytterligare tilltal af oss och riket, eller af andra å våra och rikets vägnar, och detta både nu och till evärdeliga tider.* I sitt tal på rikssalen samma dag *tackade han för de kloka och manliga råd, samt det oförtrutna och stora tjenstenit, hvarmed riksförmyndarne vårdat konungens, rikets och undersåtarnes bästa så troget, att de inför hela verlden visat sig vara sin unga konungs rättsinniga tjenare och redliga vänner.*

1) *Redukt.-kansliet.* Stora Kom. Prot. den 4 Maj 1681. Joh. Rosenhane säger, att riksförmyndarnes ämbetsberättelse var utarbetad 1675. Måhända och troligen är detta en misskrifning i stället för 1672.

Riksförmyndarne hade således bekommit konungens högtidliga och i laglig form gifna frikännelse-bref för deras förvaltning. Hvad vigt detta inför allmänna tänkesättet och i den en gång mognade konungens ögon skulle erhålla, var tämligen lätt att förutse, då man besinnar, att hela detta frikännelse-bref var efter all anledning uppsatt af riksförmyndrarna sjelfva eller af deras handtlangare, och att Karl, då han förmåddes underskrifva detsamma, var en sjutton års gosse, hvilken på långt när icke hade förstånd och erfarenhet nog att bedömma en så vigtig och djupt invecklad fråga. Emedlertid voro riksförmyndarne glada öfver den erhållna säkerheten, sådan den var; och det kungliga brefvet derom blef nedlaggdt i riddarhus-arkivet, och dessutom förvaradt i mångfaldiga afskrifter.

Mycket vigtigare var, att ständerna i riksdagsbeslutet 1672 erkände, att riksförmyndarne hade *alltid med möda, flit, omsorg och trohet arbetat för konungens och fäderneslandets bästa; och att samma herrar sitt höga åliggande så utfört, att ständerna skulle det städse berömma och vid tillfälle vedergälla.* Herrarna hade alltså äfven af riksens ständer erhållit ett slags frikännelsebref, hvilket syntes trygga dem mot alla efterräkningar, äfven från den sidan.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

RIKSFÖRMYNDARNE BLIFVA UNDER 1675 ÅRS RIKSDAG STÄLLDA TILL ANSVAR.

Från många håll väntade dock fiender på hvarje lägenhet att upprifva det omtalade frikännelselöftet och angripa riksförmyndarnes förvaltning. Ofrälse stånde

ville störta både adel, högadel och riksförmyndare. Med dem förenade sig småadeln för att störta högadeln och riksförmyndarne; samt i mening, att rörelsen skulle stanna dervid. Med dessa båda förenade sig slutligen Bielkepartiet inom rådet, i mening att fälla De la Gardie och hämnas på honom, och att rörelsen skulle afstanna, sedan han blifvit tillspillogifven. Det hela leddes af Johan Gyllenstierna och utbrottet skedde vid den märkvärdiga riksdagen i Uppsala 1675. Hela förslaget stod i nära sammanhang med den plan, som då förehades till De la Gardies störtande, och om hvilken vi redan förut hafva talat. Den närmast och först framhållna afsigten med denna efterräkning var alltså, att De la Gardies serdeles misshushållande åtgerder måtte blifva framdragna och hans magt och anseende derigenom tillintetgjorda. Planen utgick från Johan Gyllenstierna, som ville efter De la Gardie blifva allrådande minister; från Bielkepartiet, som ville hämnas på sin hatade motståndare; från Klas Fleming, som ville hämnas fadrens afsättning 1660 och som i allmänhet drefs af den gamla fiendskapen mellan slägterna Fleming och De la Gardie. Serskild ledning erhölls af Klas Rålamb, Knut Kurck och Henrik Falkenberg, hvilka gåfvo ständerna anvisning på de fel och den misshushållning, som borde öfverklagas. Dessa sednare herrar hoppades, att vid en sådan granskning skulle deras eget bemödande för ordning och sparsamhet komma tydligare i dagen.

Borgerskapet, anfördt af Thegner, väckte först den vigtiga frågan 1). Genast instämde alla stånden deri; presterna, under ledning af Baaz, Benzelius och Terserus 2), och adeln under Klas och Jakob Fleming samt Henrik Falkenberg 3). Allmänt ropades, att inga bevillningar borde gifvas, förr än man fått veta, hur riksför-

1) *Riddarhus-arkiv.* Riksdags-acta d. 1 Sept. 1675.

2) *Preseståndets ark.* Riksdags-acta d. 13 och 16 Sept. 1675.

3) *Riddarhus-ark.* Riksdags-acta d. 4 Sept. 1675.

myndarne användt så många fredliga års inkomster m. m. Landtmarskalken Duwall och en och annan bland presterna gjorde något motstånd; men förgäfves. Hemliga utskottet, hvars medlemmar konungen sjelf valt, uttalade formeligen den mening, att ständerna icke borde gifva några gerder för krigets fortsättande, *förrän det blifvit upplyst, hvilka för samma ändamål behöfliga tillgångar rådet hade beräknat, då det styrkte konungen till begynnande af samma krig.* För att gifva mer eftertryck åt saken, tillkallade man äfven bönderna 1), hvilka annars nästan aldrig deltogo i hemliga utskottets öfverläggningar. Ett bref med denna ständernas förklaring, denna deras fråga afskickades till riksråden. Dessa herrar hade, som förbemäldt är, kunnat med allt skäl bedja de frågande vända sig till Karl den elfte, hvilken redan vid krigets utbrott var fullmyndig konung och sjelf fattade beslut derom. Men rådet underlät det för att skona konungens anseende 2). De svarade helt kort och enkelt, att om krigets utbrott och om skälen dertill kunde ständerna läsa rådsprotokollen; och i afseende på riksförmyndarnes förvaltning den ämbetsberättelse, hvilken med bilagor redan 1672 var till konungen aflemnad. Detta svar var också tillräckligt. Rådsprotokollen visade nemligen, att icke rådet, utan konungen, såsom fullmyndig regent, sjelf beslutat krigets utbrott och det utan att rådet ens röstat derom; och riksförmyndarnes ämbetsberättelse hade af konungen blifvit gillad och de sjelfva från allt ansvar befriade. Lagligen kunde således riksförmyndarne och De la Gardie i denna punkt ingalunda åtkommas; men det oaktadt fortforo ständerna i sitt påstående att icke bevilja några krigsgerder förrän rådet nöjaktigt besvarat deras fråga. Flemingarne, Terserus och Thegner voro de, som hvar i sitt stånd förnämligast drefvo verket. Sinnesstämningen uppretades än mer genom smygskrifter af ett mot högadeln menligt inne-

1) *Riddarh.-ark.* Riksdags-acta d. 9 Sept. 1675.
2) Se ofvan sid. 19—21.

håll 1). Derjemnte tillställde man just i samma dagar det förut omtalade uppträdet, då namnlösa hos adeln och presteståndet inkastade lappar anklagade De la Gardie för högförräderi mot konungens person. Allmänna tänkesättet kom genom allt detta i stark gäsning, och ständerna ingingo till Karl den elfte med en ny skrifvelse, i hvilken de om igen framställde ofvannämnde begäran; och, emedan riksförmyndarne åberopat sin ämbetsberättelse, anhöllo nu ständerna, att konungen ville utse några vissa personer att granska samma berättelse med alla dess bilagor.

Nu var således frågan om förmyndare-räfsten formligen väckt. Mycket talade för dess billighet. Riksförmyndarnes förvaltning hade i flere afseenden varit tadelvärd. Deras ämbetsberättelse saknade ock några i densamma åberopade bilagor. Frikännelse-brefvet var dessutom utfärdadt af en ung, nästan barnslig konung, som då för tiden ingalunda mägtade bedömma saken och dess stora vigt. Den begärda granskningen var ock till sin grundsats laglig; ty gällande regeringsform ålade riksförmyndarne att äfven inför ständerna ansvara för sin styrelse. Men dels kom nu efterräkningen tre år försent; dels hade ständerna 1672 på sätt och vis godkänt riksförmyndarnes förvaltning. — Det var också ganska svårt att afgöra, från hvilken af statsmagterna denna begärda granskning skulle utgå. Om ständerna af sig sjelfva och utan konungens tillsägelse företoge nämnde efterräkning, skulle den synas som ett ingrepp i de kungliga rättigheterna, och sådant ville ej Karl och hofpartiet tillåta. Å andra sidan hade Karl den elfte sjelf formligt och högtidligen godkänt sina förmyndares ämbetsberättelse, gillat deras ämbetsförvaltning samt *befriat dem och efterkommande från allt*

1) *Engestr.* Handlingar om Karl den elfte, andra delen. En smygskrift med titteln: *Eines schwedischen Reichs-Genossen Urtheil von dem gegenwertigen Zustande.* Tryckt 1675. Fanns både på tyska, latin och svenska.

ytterligare tilltal af konungen och riket, eller af andra å konungens och rikets vägnar, nu och till evärdeliga tider. Att mot denna tydliga, lagliga och högtidligt gifna försäkran icke blott tillåta utan ock åt ständerna uppdraga anställandet af en sådan efterräkning, detta skulle af konungen vara ett bestämdt och groft löftesbrott. Karl den elfte skyggade också i början tillbaka för en sådan handling. Huru han dock dertill från alla håll än lockades, än retades, och slutligen öfvertalades, — detta hafva vi dels redan sett, dels skall det här nedanföre ytterligare framställas. Ett bland de mest drifvande medlen var nemligen följande uppträde.

Herrarna af bielke-partiet hoppades, som sagdt är, att den ifrågavarande granskningen skulle ådagalägga deras egen sparsamhet och motståndaren De la Gardies slöseri. Af denna dubbla orsak voro de angelägna om, att ständernas begäran om redovisning skulle villfaras. Det var den 18 Sept., som den för andra gången framställdes. Rådet i sin helhet drog sig nu tillbaka och ansåg det redan gifna svaret tillräckligt. Men just i samma dagar gingo herrarna af bielke-partiet tillhopa och uppsatte på eget beväg och för egen räkning ett svar på denna ständernas andra skrifvelse. I detta svar försäkrades, att ingen af de undertecknade riksråden hade *talat för brandenburgska kriget, och att de allt sökt i rikshushållningen införa den sparsamhet, som 1662 års stat och 1668 års Blåa bok föreskrifvit; om hvilket allt de hoppades, att ständerna skulle vid blifvande granskning sig öfvertyga.* Denna det ena rådspartiets enskilda skrift var icke blott ett försök att urskulda sig sjelfva och kasta skugga på De la Gardianerna, utan ock en medelbart gifven uppmaning att anställa den ifrågavarande efterräkningen. Skriften blef aldrig vid rådsbordet föredragen, utan skickades af sina upphofsmän omkring i husen till de riksråd, hvilkas underskrift man hoppades erhålla. Allehanda hotelser, till och med om konungens blifvande missnöje, sägas hafva blifvit mot de tvekande användа; och sålunda lyckades man slutligen

att få fjorton rådsherrars namn under uppsatsen. De förnämsta voro: Sten Bielke, Klas Rålamb, Johan Gabriel Stenbock, Kurckarna, Gyllenstiernorna och Edmund Gripenhielm. Rådsherrarna af andra partiet klagade högt öfver denna olaglighet, denna mot ämbetsbröder hopspunna stämpling; och flere bland de underskrifne sägas hafva ångrat sig och ämnat återigen utstryka sina namn 1). Men det var för sent. Ständernas begäran om redovisning fick en omätlig styrka, då flere bland rådsherrarne sjelfva sålunda uppträdde med samma önskan; i synnerhet som några af dem äfven mundtligen styrkte konungen att bifalla den fordrade granskningen.

Ett hinder återstod. Saken gällde nemligen Karl den elftes egen mor, hvilken med dubbla röster deltagit i förmyndarstyrelsen, och derför rätteligen borde på samma sätt deltaga i ansvaret. Man kunde således förmoda, att hon skulle i det längsta söka motarbeta den möjligtvis också för henne vådliga efterräkningen. För att undanrödja detta hinder beslöt partiet, att hon skulle blifva för sin person frikallad från allt ansvar. Så skedde ock genom en af konungen utfärdad skrifvelse. De skäl, som i detta frikännelsebref anfördes, voro, att Hedvig Eleonora *i allt annat visat sin trogna kärlek till konungen och fäderneslandet; men i detta kunde undskyllas dermed, att hon icke, såsom de andra riksförmyndrarna, hade från ungdomen blifvit i regementssysslor uppöfvad.* Hon var dock född furstedotter, och vid 19:e året krönt till Sverges drottning och vid det 24:e antagen till medlem i dess förmyndarestyrelse. Hennes medbröder voro deremot just de, som först vid sednare år vunnit högre värdigheter och dermed förenad öfning i sjelfva regementssysslan. Vid uppnåendet af riksämbetena voro nemligen: Brahe 39, Kagg 65, Wrangel 44, Stenbock 50, De la Gardie 31, Bonde 40, Båt 53

1) *Falkenb. ark.* på *Brokind.* Fol. Svenska manuskripter 9. De la Gardies motskrift, och en beräkning öfver rådsherrarnes tänkesätt i denna punkt.

och Bielke 48 år. — Skälen måtte dock hafva varit hurudana som häldst; ingen vågade motsäga dem. Beräkningen lyckades ock. Hedvig Eleonora nöjde sig med nämnde förklaring och sin sålunda vunna frihet samt öfvergaf åt deras öde sina förra kamrater i förmyndarestyrelsen.

Detta öde var också i och med detsamma afgjordt. Karl den elftes vedervilja för en mot ord och löfte stridande efterräkning besegrades, och han biföll ständernas ofta nämnde ansökan derom. Det uppenbara löftesbrott, som derigenom blef begånget, sökte man bortförklara eller dölja med allehanda talesätt, t. ex.: *att konungen* **1672** *icke kunde genomse, än mindre nöjaktigt öfverväga riksförmyndarnes då afgifna ämbetsberättelse; att han derföre frikänt dem endast såvida, som de genom densamma förvissat honom om deras förda regering och förmynderskap (??);* med flere dylika tomma ord och svepskäl 1).

I stället för dessa fåfänga undflykter hade Karl kunnat rent ut säga, att han bröt sitt frikännelselöfte, emedan det var honom aflockadt i de år, då han ännu icke förmådde bedöma ett så vigtigt ämne. Detta hade varit ärligare och haft åtminstone ett sken af billighet. Men det hade äfven inneburit ett klander af hans förtidiga anträde till regeringen, ett erkännande af begånget misstag; och ingendera öfverensstämde med det begrepp af ofelbarhet och majestät, som Karl den elfte ville fästa vid sin konungamagt. Derföre tillgrep man häldre de ofvan uppräknade svepskälen.

På sådant sätt blef beslutet om den länge hotande efterräkningen genomdrifvet. Ständerna valde till dess utförande ett antal af sex adelsmän, tre prester och sex borgare. Den 12 Okt. 1675 utfärdade konungen det bref, hvarigenom dessa personer befullmägtigades att i verket ställa den begärda undersökningen. Vi vilja ut-

1) Se Lönb. Handl. 10. 120.

märka denna inrättning med namnet *Gransknings-Kommissjonen* 1).

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

OM GRANSKNINGS-KOMMISSJONEN OCH DESS ARBETE.

Ordförande uti nämnde kommissjon blef Klas Fleming och de märkvärdigaste bisittarne Henrik Falkenberg och Olof Thegner. Dessa herrars tänkesätt och syften hafva vi redan omtalat. Det var också genom dem och i synnerhet genom Klas Fleming och Thegner, som hela företagets riktning hufvudsakligen bestämdes. Falkenberg blef under arbetets afslutande utskickad till Pommern.

Man började med att begära den förvaltningsberättelse, som riksförmyndarne år 1672 till konungen afgåfvo. Den blef ock framlemnad; men besynnerligt nog saknades alla de bilagor och räkenskaper, hvilka i densamma blifvit som bevis åberopade. Nu uppstod bland allmänheten mycket buller. Med högljudda och bittra ord tadlade man, att riksförmyndarne både i så vigtigt ämne och till konungen sjelf afgifvit en berättelse, i hvilken de åberopat bilagor, som dock aldrig funnits till; — likaså, att samma herrar, oaktadt redogörelsen var så otillfredsställande, likväl hade förstått skaffa sig konun-

1) Under Karl den elftes tid förekommo en mängd vigtiga kommissjoner. Dessas benämningar voro vanligtvis ganska långa och invecklade, derjemnte mycket ombytliga och de förkortades stundom på ett, stundom på annat sätt. För hvar och en bland dem utvälja och begagna vi det namn, som så vidt möjligt, är det kortaste och mest betecknande. Den nu ifrågavarande blef på sin tid ofta kallad *inqvisitionen* eller *inqvisitions-kommissjonen*.

gens fri- och godkännelsebref. Men mot dessa beskyllningar uppträdde De la Gardie och försäkrade, att bilagorna hade verkligen åtföljt förvaltningsberättelsen, men sedermera blifvit på konungens befallning lemnade åt Gripenhielm 1). Han uppgaf vidare den nyss afledne Franck, samt de ännu lefvande herrarna Ehrenstéen och Schyttehielm, såsom de der utarbetat bilagorna. Detta sitt formliga och till protokollet uttalade påstående vidhöll han flere gånger 2); och hvarken konungen eller de åberopade herrarna kunde vederlägga, icke ens motsäga hans ord. Rätt helt var det likväl icke; ty riksförmyndarnes parti, ja De la Gardie sjelf, har dock sedermera måst medgifva, att flere af dessa bilagor i sjelfva verket icke voro färdiga då berättelsen blef, 1672, afgifven 3). Allt nog. Många, och troligen de fleste af bilagorna, hade dock 1672 förefunnits; men nu, 1675, och då det gällde, voro de försvunna; man vet ej när, hur eller hvart.

Skrämda af dessa hotande omständigheter, utfärdade riksråden genast en anmodan, att kollegierna skulle hvart för sig omigen utarbeta de felande bilagorna. Men till råga på besynnerligheterna i denna sak hafva kollegierna icke brytt sig om att efterkomma denna riksrådets begäran. Således blefvo ej heller den gången några bilagor anskaffade. De gamla hade, som sagdt är, för-

---

1) *Rådsprot.* d. 12 och 15 Febr. 1681.

2) *Nordin.* De la Gardies förklaring till Karl den elfte d. 15 April 1681.

Riksark. Palmsk. Miscell. säges, att Kommiss. den 18 Nov. 1675 begärde nämnde bilagor af hofrådet Falkenberg, hvilken hade uppsatt dem.

3) Klas Rålambs deduktion 2 bok. 8 kap. I *Falkenb. ark. på Brokind* finnes ock ett odateradt bref, troligen af 1675 eller 1676, från De la Gardie till Hedvig Eleonora, i hvilket han erkänner, att flere af bilagorna saknades och beklagade, att Sven Franck, som bäst kände ämnet, aflidit, samt bedyrade på sin salighet, att han trott den samling af bilagor vara fullständig, som Franck honom förevisat.

svunnit. Riksförmyndarnes ämbetsberättelse qvarstod derföre såsom en blott samling af ord och lösa uppgifter, utan stöd af några ordentliga bilagor och bevisande räkenskaper. Att anskaffa sådana hade dock i denna nödens stund bort vara riksförmyndarnes angelägnaste omsorg. Men Hedvig Eleonora hade redan fått sitt enskilda frikännelsebref; Per Brahe var 73 år gammal; den 62-årige Karl Gustaf Wrangel låg nära nog på dödsbädden; och den 61-årige Gustaf Otto Stenbock, i sig sjelf obetydlig och utan mångsidigare kännedom om ärenderna, var nedsatt och skrämd genom det olyckliga sjötåget samma år och genom den derpå följande rättegången. De la Gardie var, såsom vi redan berättat, jägtad af alla de mot honom just nu vid 1675 års riksdag sammanfösta anklagelserna 1). Antingen har han icke medhunnit, eller ock har han på sitt vanliga sätt försummat denna vigtiga angelägenhet. Sten Bielke hörde sjelf till motpartiet, till de anklagande, och hade dessutom blott några få månader som riksförmyndare deltagit i förvaltningen. Således; vare sig af denna riksförmyndarnes ålderdom och oförmåga, eller af samma styrelses och i synnerhet De la Gardies vanliga lättsinne och slapphet, eller af ett hemligt hopp, att den så hotande granskningen dock aldrig skulle komma till utförande, eller kanhända af verklig svårighet att anskaffa tillfredsställande bilagor; — alltnog dessa blefvo aldrig anskaffade; och ehuru hotande utsigterna voro, lemnade dock riksförmyndarne det för dem så vigtiga ärendet alldeles vind för våg.

Nu fick motpartiet fria händer och fritt spel. Öfver allt hördes det bittraste klander öfver riksförmyndarne, öfver deras förvaltning och ofullständiga ämbetsberättelse m. m. Gransknings-kommissjonen fick äfven den mest gilltiga anledning att sjelf förskaffa sig de bilagor, som riksförmyndarne icke mägtade åstadkomma; och den lät således under sin ledning utarbeta en mängd

---

1) Sidd. 14—28.

för undersökningen nödiga räkenskaper och uppsatser. Att dessa skulle så vidt möjligt blifva för de anklagade riksförmyndarne ofördelaktiga; detta följde af sjelfva kommissjonens ursprungliga riktning och ledande personer.

De skäl och bevis, som Gransknings-kommissjonen vanligen använde mot riksförmyndarne, voro följande fyra.

1:o År 1662 hade regeringen antagit den af Gustaf Bonde då uppgjorda staten. Sedermera och år efter år beviljades deri flera dels nya sysslor, dels tillökningar på de gamlas löner. Alla sådana utöfver nämnde stat beviljade utgifter blefvo nu af Gransknings-kommissjonen ansedda och angifna som öfverflödiga slöserier, de der borde af riksförmyndarne ansvaras.

2:o För att en gång för alla sätta en bom mot hvarjehanda obilliga anspråk på gåfvor eller ersättningar m. m., hade förmyndare-regeringen, i synnerhet år 1661, fastställt några allmänna grundsatser, för eller mot beviljandet af dylika fordringar. Dessa åtgerder voro för det mesta föreslagna af Gustaf Bonde och åsyftade ökad sparsamhet. En dylik så kallad General-resolution var t. ex. beslutet, att icke lemna någon ersättning för sådana förläningar, som Karl Gustaf gifvit i de blott af svenska troppar öfversvämmade, men aldrig till Sverge genom fredslut afstådda länderna, o. s. v. Nu hände ganska ofta, att riksförmyndarne sjelfva bröto både denna och andra dylika general-resolutioner. Skälen kunde vara, ena gången goda, andra gången egennyttiga. Alla dylika händelser blefvo dock nu af Gransknings-kommissjonen utan undantag ansedda som olagliga och uppförda, såsom de der borde af riksförmyndarne ansvaras.

3:o Tredje skälet eller beviset var den så kallade Blåa boken. Vi känna dess uppkomst, innehåll och vederläggning 1). Fastän skriftens opålitlighet var allmänt känd och i rådsprotokollen vitsordad 2), blefvo dock dess

---

1) Se 13:e Delen, ss. 110—117.

2) I Stora Kommissjonen yttrades dock, att det var endast genom trug och tvång, som De la Gardie kunde i rådet genomdrifva sin vederläggning af Blåa boken.

anmärkningar, såsom vore de säkra och bevista, nu återigen upprepade och rigtades denna gång mot hela förmyndarestyrelsen. De la Gardie hade allt detta förutsagt. Efter första genomläsningen af Blåa boken 1662, yttrade han: *I gode herrar hafven här uppsatt en skrift, hvilken våra fiender i en framtid lära till allas vår olycka använda.*

Man finner, att dessa trenne mot förmyndarestyrelsen begagnade skäl och bevis voro förberedda genom samma styrelse sjelf, och just genom dess välmening. Om herrarna aldrig uppgjort den strängt hushållsaktiga staten för 1662; — aldrig uppsatt de lika strängt sparsamma General-resolutionerna; — aldrig tillställt Blåa bokens räfst; — om allt detta blifvit underlåtet, hade äfven Gransknings-kommissjonen kanske i de flesta fallen saknat utgångspunkt och bestämningsgrunder för sina anmärkningar. Nu behöfde kommissjonen endast göra följande slutledning: *Förmyndarestyrelsen har antagit och gillat 1662 års stat, samt alla General-resolutionerna. Billigheten, lagligheten och verkställbarheten af denna stat och dessa resolutioner äro således af dem sjelfva medgifna. Deraf följer ock, att hvarje deremot stridande åtgerd är en olaglighet, som bör ansvaras.* Riksförmyndarne invände: *med samma magt, som vi sjelfva och ingen annan uppgjort denna stat och fattat dessa general-resolutioner, med samma magt hade vi också rättighet att dessa beslut antingen delvis eller i deras helhet upphäfva.* Men detta försvar blef icke af de granskande kommissjonerna antaget; utan man fortfor att domfälla riksförmyndarne just på grund af nämnde deras egna beslut och stadgar. Just deras välmentaste åtgerder blefvo de användbaraste medlen till deras störtande.

Till detta ändamål begagnades också ett fjerde och för samma herrar mindre hedrande förhållande. Kända äro deras oenighet, deras tvister, deras vid rådsbordet förda och ofta i rådsprotokollen införda trätor. Vid sådane tillfällen hade de mot hvarandra framkastat smut-

sigs beskyllningar för våld, egennytta och hvarjehanda orättvisor. Nu föllo dessa protokoll i händerna på deras fiender och förföljare, anförda af Klas Fleming, den hämndlystne sonen af samma Herman Fleming, som de sjelfva fordom låtit ur förmyndarestyrelsen utstöta. Med sorgfälligaste flit blefvo ock dessa rådsprotokoll genomgångna och alla herrarnes ömsesidiga beskyllningar utplockade och framlaggda inför kommissjonen, samt till en del inför ständerna och allmänheten. Antingen nu dessa tillvitelser voro sanna eller af partisinne och förbittring förestafvade och öfverdrifna, derom brydde sig samma allmänhet och Gransknings-kommissjon föga. Alla anklagelserna blefvo upptagna på förmyndare-styrelsens syndaregister, hvarest de inför både samtid och efterverld framstå såsom de svartaste punkterna.

Det hvilar för öfrigt ett hittills oskingradt mörker öfver mycket af denna Gransknings-kommissjon och dess arbeten. Protokollerna hafva vi icke kunnat återfinna, och man saknar all närmare kännedom om arbetstiden och förfarandet. Den berättelse, kommissjonen år 1680 afiät till konungen, finnes qvar; men vi hafva ingenstädes lyckats uppleta någon fullständig och tillförlitlig uppgift öfver de summor, för hvilka kommissjonen ville göra riksförmyndarne ansvariga. Hvad vi ur flera spridda källor hafva sammandragit, stiger till en summa af 14,151,607 d. s. m., det vill efter nuvarande myntfot säga ungefärligen och i rund summa trettioåtta millioner riksdaler riksgäld 1). Utaf denna summa uppgafs, att riksförmyndarne och riksråden hade olagligen och egennyttigt tillskansat sig sjelfva 945,568 d. s.

---

1) Vi meddela här en förteckning öfver de serskilda anklagelsepunkterna och deras summor, hvilken till största delen är grundad på en uppsats, funnen i *Riksark*. Palmsk. saml. Miscellanea, samt på Actorum Caussæ skrift 1681, befintlig i *Nord*. Fol. 112, s. 53 ff., hvilka båda källor i det närmaste öfverensstämma. Några bifogade upplysningar och tillaggda punkter äro hämtade ur andra källor.

Om pålitligheten af dessa Gransknings-kommissjonens beräkningar skola vi längre fram yttra oss. Färdigt blef

Donationer i förbudna och oförbudna orter [1]	727,044	d. s.
Förpantningar för ett kapital af	568,410	» »
Tillgifter på afdömda poster	71,095	» »
Beviljade friheter i stora och lilla tullen samt accisen	423,442	» »
Förlust genom kopparmyntning [2] . . .	426,497	» »
Statens förhöjning [3]	2,215,474	» »
Pensjoner och gratialer utom staten [4] .	630,289	» »
Kostat på utrikes sändebud utom staten .	343,506	» »
Aflöningar utom staten	670,482	» »
Beneficier och föräringar	656,517	» »
Nådårsfriheter, begrafnings-, brölloppshjelp, m. m.	137,323	» »
Rese- och tärepenningar för inrikes kommissjoner	205,733	» »
Extr. ordin. expenser	1,110,655	» »
Bestådda poster mot General-resolutionerna	1,239,992	» »
Graverande upphandlingar	718,366	» »
Bremiska expeditionen [5]	2,949,127	» »
Transport	13,093,952	» »

[1]) *Lidén, riksdagen 1682* s. 14 säger att redan i Okt. 1682 hade konungen ställt till exsecution gods i förbudna orter till 540,000 d. s. ränta, och remitterat gods i oförbudna orter för 500,000 d. s. *Nord.* Fol. 112 ss. 79, 145. De la Gardie påstår, att ofvan upptagne summa 727,044 d. s. är för stor; och att intill 1668 var enligt pålitlig granskning endast 46,358 d. s. årlig ränta bortgifven. Jfr. dessa berättelser 14: 210.

[2]) *Redukt.-kansliet.* Balance på myntextrakt. 1660—1672.

[3]) *Nord.* Fol. 112, s. 116. *Redukt.-kansl.* uppgifver 2,239,288, deraf 605,567 skulle ansvaras. *Lid. Riksd. 1682* s. 14 uppgifver 2,200,000. *Redukt.-kansl.* St. Kom:s domar upptaga 600,958. *Riksark.* St. Kom:s domar 565,427. *De la Gardiska ark.* 10, 199 uppgifver 5,938,583. Missräkning, misskrifning eller tryckfel måtte hafva i denna sista summa eller dess summander insmugit sig; ty om de sednare sammanräknas, stiga de till blott 5,865,859. I alla händelser synes denna öfver 5 millioner stigande summa för stor. — De mindre ofvanstående summorna äro måhända de, till hvilkas återbetalande riksförmyndarne blefvo sedermera dömda.

[4]) *Redukt.-kansl.* Åtskilliga uppsatser och räkningar uppgifva summan, likväl blott provisionelt, till 99,508.

[5]) D. v. s. 1,961,512 riksdal. Lika summa uppgifves i *Redukt.-kansl.* St. Kom:s dom d. 15 Maj 1682. Jfr. närvarande arbete 13: 98.

arbetet icke förrän i slutet af riksdagen 1680, då det d. 18 Nov. till konungen öfverlemnades.

	Transport	13,093,952 d. s.
Gamla banken	. . . .	125,456 » »
För fjerdeparts reduktion [1]	. . . . . .	792,199 » »
Postkassan [2].	. . . .	140,000 » »
	S:a D. S.	14,151,607

Detta är den säkraste förteckning vi kunnat åstadkomma; men vi våga icke uppgifva den som fullt säker. Om några summor äro kapital eller räntor; — om andra äro Gransknings- eller Stora Kommissjonens uppgifter; — om flere och andra anklagelsepunkter och summor funnos; — allt detta hafva vi icke kunnat med visshet utröna. Den här ofvan uppgifna summan af vid pass 14 millioner d. s. erhåller dock till sitt ungefärliga belopp någon bekräftelse deraf, att danska samtida ministern i Stockholm uppgifver den enligt rykte till 15,000,000 d. s. Att De la Gardie i någon af sina anteckninger uppgifver den till 13 millioner samma mynt vilja vi minnas oss hafva läst, men kunna ej uppgifva stället. Sådan, eller 13 millioner, blir ock vår ofvanstående summa, om nemligen från densamma drages gravationen på fjerdeparts redukt.-kollegiet, hvilken, enligt hvad vi förut anmärkt, tyckes ha varit utarbetad icke af Gransknings- utan af den sednare tillförordnade Stora Kommissjonen.

[1]) *Redukt.-kansl.* Åtskilliga uppsatser, förteckn. etc. Pr. a:o 1689 uppgifves denna summa vara utarbetad till 1684; troligen i St. Komm. Jfr. *Nord.* 4:o № 201 s. 395. Gyllenborgs berättelse. Rätteligen torde således denna summa ej höra till Gransknings-Kom:s arbete.

[2]) Vi ha ej funnit någon viss summa uppgifven för denna gravation; men postförvaltningen blef från 1662 utarrenderad åt Beyer för 14,000 d. s. årligen, och riksförmyndarne anklagas för att hafva låtit De la Gardie åtnjuta detta arrende. För 10 år, eller till och med 1672, stiger summan då till 140,000 d. s. m., hvilken vi således här ofvan, eburu blott såsom en gissning, intagit.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

STORA KOMMISSJONENS TILLSÄTTNING VID RIKSDAGEN 1680.

Vid riksdagen 1680 blef frågan om förmyndarestyrelsens redovisning åter upptagen, och det genast och med all ifver. Hans Wachtmeister och Klas Fleming voro de, som satte saken i gång. Det skedde på följande sätt. Den 5 Oktober framställdes konungens proposition jemnte anhållan om medel till skuldernas betalning samt härens och flottans iståndsättande. Dagen derpå blef detta ärende föredraget på riddarhuset. *Vi hafva ju redan beviljat skeppshjelp*, sade Klas Fleming, *hvart har den tagit vägen?* Härmed pekade han på den gerd, som förmyndare-styrelsen till flottans iståndsättande uppburit. Wachtmeister gick än närmare på saken och anmärkte, *att om riksförmyndarnes förvaltning vederbörligen granskades, torde man få medel nog; och det utan att behöfva några bevillningar.* Mårten Reutercrantz, Kristofer Gyllenstierna och Hans Mörner instämde häri och yrkade enträget, *att inga gerder skulle medgifvas, förrän riksförmyndarnes styrelse blifvit granskad. — Ja*, återtog Hans Wachtmeister, *det är alldeles nödvändigt; ty får det gå hädanefter som hittills, så äro våra bevillningar och skatter alldeles, som vore de kastade i hafvet.* Partiet upptog således och använde äfven denna gång helt och hållet samma åsigt och åtgerd, hvarmed man 1675 genomdref Gransknings-kommissjonens tillsättande. Andra och tredje klassen gåfvo till dessa framställningar sitt högljudda bifall; och på Klas Flemings förslag beslöt man att hos medstånden begära en gemensam öfverläggning om det vigtiga ämnet 1). Lätt kunde förutses, att ofrälsemännen

1) *Riddarhus-arkiv.* Riksdags-acta d. 6 Oct. 1680.

skulle instämma i dessa af adeln uttalade åsigter. Det skedde ock. Men ännu hade ingen lagligen påstått, än mindre bevisat, det riksförmyndarne verkligen voro brottsliga. Från den i arbete varande Gransknings-kommissjonen utspriddes visserligen en hop rykten, huru man upptäckt, det riksförmyndarne hade af kronans medel bortslösat många, kanske tio till tolf millioner; huru de sjelfva olofligen tillskansat sig nära en million m. m. Ur Gransknings-kommissjonens ännu icke färdiga berättelse lät man ock några redan utarbetade stycken för ständerna uppläsas; men först fem veckor derefter eller den 18 Nov. blef samma skrift fullständigt färdig och till konungen inlemnad. Det var derföre omöjligt att i förväg och redan omkring den 12 Okt. på densamma grunda någon anklagelse. Dessutom förklarade Granskningskommissjonen sjelf och det uttryckligen, att denna dess skrift var icke en anklagelse, utan blott en berättelse, och Kommissjonen afsade sig likaledes och uttryckligen ansvaret för de bilagor och räkenskaper, på hvilka samma berättelse hvilade. Således fanns ännu ingen bestämd hvarken anklagare eller anklagelse mot riksförmyndarne, hvarföre de ej heller lagligen kunde för någon domstol infordras. På sin höjd kunde af dem begäras en förklaring och ingen ting vidare. Efter gemensam öfverläggning stannade ock ständernas utskott vid ett sådant beslut att nemligen uti en gemensam skrifvelse till konungen anhålla, *det han måtte öfverse Granskningskommissjonens blifvande berättelse och låta saken komma till ett för riket fördelaktigt slut; och att riksförmyndrarna måtte få afgifva förklaring öfver Gransknings-kommissjonens anmärkningar* 1).

Om nu saken fått fortgå på denna någorlunda lagliga väg, hade målet erhållit följande utveckling. Först d. 18 Nov. eller litet före riksdagens slut inkommo Granskningskommissjonens berättelse och anmärkningar. För-

1) *Nordin*. Fol. 112 s. 227. Jfr. Riddarhus-ark. Act. vid Riksd. d. 13 och 15 Okt. 1680.

myndarestyrelsens deröfver infordrade förklaring hade alltså omöjligen kunnat blifva färdig förrän långt efter riksdagens slut. Dess pröfning hade sålunda tillfallit konungen. Om då riksförmyndarne befunnits brottsliga, hade det varit konungen, som blifvit tvungen att mot sitt förra löfte anklaga och fordra domstol öfver dem. Och slutligen skulle enligt lag denna domstol blifvit en riksrätt, bestående af ojäfviga riksråd, landshöfdingar, alla hofrätternas medlemmar samt borgmästarna i rikets sex största städer. Detta hade varit den rätta, den lagliga gången af målet.

Men motpartiet hade beslutat truga sig fram på en helt annan väg. Det ville först och främst alldeles icke hafva den af lagen föreskrifna riksrätten, utan i dess ställe en blott för tillfället förordnad domstol, utsedd af och ibland de just nu i gäsning varande och mot riksförmyndarne uppretade ständerna. För det andra ville man hafva dessa frågor afgjorda genom ständerna, och derföre nu genast och medan dessa ännu voro församlade. Partiet önskade detta sednare, dels för att begagna den nu uppkittlade sinnesstämningen, dels ock för att skjuta ständerna framför sig och låta dem ogilla riksförmyndarnas förklaring, förkasta den lagliga samt fordra och tillsätta den olagliga domstol, man ville begagna. Om planen lyckades, skulle förhatligheten af dessa åtgerder falla på ständerna, icke på konungen och hofpartiet. Man ämnade alltså, att på ett eller annat sätt låta ständerna vid deras ofvannämnde beslutade gemensamma skrifvelse bifoga en begäran, att domstol måtte i saken genast tillförordnas. Medelst ett sådant tillägg skulle partiet hafva vunnit alla sina ofvannämnde syften. Å andra sidan ville herrarna med allo magt blifva ställda inför den lagliga domstolen, riksrätten, af hvars för det mesta högt uppsatta medlemmar de trodde sig kunna vänta rättvisa, billighet, måhända ock kamraters och medbröders öfverseende och partivänners skoning, hvaremot de befarade obillig stränghet af en domstol, som fienderna finge utse bland de just vid denna tidpunkt till högsta för-

bittring uppretade ständerna. — Sådan var den till utseendet obetydliga, men till innehållet ganska vigtiga tvistepunkten. Vi vilja nu framställa den märkvärdiga strid, som angående densamma på riddarhuset föreföll.

Den ofvannämnda skrifvelse, som ständernas utskott hade i ämnet gemensamt uppsatt, skulle från riddarhuset d. 13 Oktober uppbäras till slottet. Hans Wachtmeister fordrade då, *att man vid framlemnandet borde hos konungen göra det muntliga tillägg, att ständerna begärde icke blott riksförmyndarnes förklaring, utan ock, att konungen måtte tillsätta en kommissjon till sakens afdömande före riksdagens slut.* Per Sparre anmärkte, *att adeln ensam och utan de öfriga ståndens hörande icke hade rättighet att vid dessas gemensamma skrifvelse göra ett sådant tillägg.* Hans Wachtmeister fortfor dock i sitt påstående och understöddes af Maurits Posse och Kristofer Gyllenstierna. Sorl och tvister fyllde riddarhuset; men Wachtmeister ropade slutligen: *saken skall gå fram, hvem som ock må sätta sig deremot!* Per Sparre började åter framställa vigten af sin förra anmärkning; men Wachtmeister lät honom icke tala till slut. Då utbrast Sparren: *om vi icke få tala utan att blifva afbrutna, så är det bäst, att vi gå vår väg. — Ja men!* inföll Wachtmeister, *den, som ej vill stanna, må gerna gå sin väg.* Nu böd landtmarskalken lugn och ordning, hvarpå Sparres åsigt segrade och den ofvannämnde skrifvelsen blef upplemnad till konungen.

Hofpartiets genom Wachtmeister gjorda försök kunde således den gången icke drifvas igenom. Konungen måste fördenskull sjelf deran och föreslå upprättandet af den domstol, han och hans parti önskade. Dock äfven nu sökte man skjuta ständerna framför sig. Den 15 Oktober eller blott två dagar efter sist omtalade uppträde tillkännagaf, derföre landtmarskalken, att konungen *bifallit ständernas begäran och derföre nu uppmanade dem, att välja domare i den blifvande kommissjonen öfver riksförmyndarne.* Denna konungens genom Fle-

ning gjorda uppmaning framställde, såsom man ser, saken på det sätt, som skulle domstolens tillsättande vara en följd af den *begäran*, *ständerna* genom sitt utskott framställt. Efter slutet af Flemings tal uppstod derföre en kort tystnad bland det förvånade ridderskapet. En hvar kunde tydligen erinra sig, huru man två dagar förut hade efter mycket tvistande begärt, icke utnämnandet af någon domstol, utan blott, att de anklagade måtte få tillfälle afgifva sin förklaring; — och nu befallde dock konungen val af verkliga domare, och låtsade, som skedde detta på ständernas egen *begäran*. Ändtligen bröt Per Sparre tystnaden. *Ständerna*, sade han, *hafva begärt icke domstol utan blott riksförmyndarnes förklaring. Kanske blifver konungen deraf tillfredsställd och då behöfves ju ingen domstol?* Klas Fleming svarade: *ständerna hafva begärt slut på saken och hänskjutit den till konungen. Konungen vill hafva domstol och har befallt oss att välja domare. Kunna vi då neka att fullgöra hans bud?* Hans Wachtmeister sade: *ridderskapet får ej yttra några betänkligheter vid det, som konungen funnit för godt.* Axel Wachtmeister tillade: *det anstår oss icke att sitta här och lägga hinder i vägen för konungens vilja.* Sparre svarade: *vi ämna visserligen icke lägga något hinder i vägen för konungens vilja; men då han missförstått ständernas önskan, så åligger det oss att upplysa honom om misstaget. Det kan ej heller nekas, att riksförmyndarne böra få förklara sig, innan man sätter domstol öfver dem, likasom vore deras brottslighet redan gifven och bevisad.* Wachtmeistrarne och Klas Fleming upprepade konungens uttryckliga befallning, hvaremot Sparre återigen satte i fråga, huruvida konungen *hade fått riktig uppfattning af saken.* Hans Wachtmeister inföll då: *sådana ord böra förklaras. Hvem tror herr Sparre det är, som missledt konungen?* Sparre svarade: *jag står till mina ord; ty konungen är ej mer än en menniska och kan således misstaga sig.* Fleming sökte afbryta öfverläggningen.

Saken är afgjord, sade han, *ty vi hafva konungens befallning derom.* Men Anders Lilliehök invände: *konungen skall dock visserligen ändra denna sin befallning, om man visar honom, att riksråden böra få afgifva sina förklaringar, innan man tvingar dem att som brottsliga framträda inför en domstol.* Denna Lilliehöks anmärkning mot blotta ordningen i rättegången upptog Wachtmeister som ett förnekande af ständernas rätt att döma i målet; och han utropade: *den, som talar mot ständernas domsrätt, må med skäl anses som misstänkt.* Lilliehök svarade: *under troget arbete i fäderneslandets tjenst har jag tillsatt hälsa och medel och derföre ingalunda förtjent att blifva på sådant sätt bemött.* Stort sorl hördes nu öfver hela riddarhuset; men Wachtmeister fortsatte sina påståenden *om ständernas domsrätt; om konungens befallning att välja domare; och att den, som yttrade sig deremot, borde med skäl anses som misstänkt.* Lilliehök svarade: *jag har icke gifvit anledning till denna förebråelse, men vill ej heller anses som misstänkt.* Derpå tystnade han och satte sig ned. Äfven inom tredje klassen hördes mycket missnöje öfver Wachtmeisters förfarande och flera stämmor begärde att få rösta med slutna sedlar. Men också här blefvo de mest fritaliga snästa och nedtystade, förnämligast af Mårten Reutercrantz. Huru gamla öfverste-löjtnant Nöding och hans anmärkningar blefvo under dessa strider behandlade, skola vi här nedanföre snart omtala.

Sedan alla motsägelser sålunda blifvit qväfda, framställde Fleming frågan, huruvida adeln ville välja ledamöter i berörde *domstol?* Tredje klassen svarade *ja!* andra klassen likaledes; hvarpå Per Sparre på första klassens vägnar yttrade: *vi måste väl således också blifva af samma mening* 1). På detta sätt hade hofpartiet ändå vunnit alla sina önskningar; först, att riksförmyndarne skulle genast ställas för domstol; för det

---

*) *Rådsprot.* d. 18 Okt. 1680.

andra, att denna domstol icke skulle utgöras af den lagliga riksrätten, utan af ständernas för tillfället sjelfvalda ombud; och slutligen, att alla dessa åtgerder fingo sken af att komma, icke ifrån konungen, utan från ständerna sjelfva. Man skred alltså genast till val af de personer, som adeln skulle till domare föreslå.

Just under dessa tvister inträffade ett uppträde, som i sin mån tecknar tiden och personerna, och derföre må här finna plats. Det tilldrog sig den 13 Oktober, och medan landtmarskalken Fleming i spetsen för ett utskott frambar till konungen ständernas oftanämnda, skrifvelse. Under hans frånvaro hvilade öfverläggningarna. Henrik Nöding, en gammal öfverste-löjtnant sedan trettioåra kriget, vände sig då till Brynte Cronskiöld och sade: *här går underligt till. Vi få icke afgifva våra röster obehindradt och såsom det anstår fria adelsmän; utan om man säger något, som misshagar herr Hans Wachtmeister, så vet man icke, hvad man har att vänta.* Men Cronskiöld, som hörde till Wachtmeisters parti, upptog detta illa och svarade hotande, *att om icke Nöding och de andra aktade sig utan talade mot konungens fördel, skulle de angifvas hos Hans Wachtmeister och sedan hos konungen sjelf.* Dessa ord väckte mycket missnöje bland de kringstående; och när Fleming med beskickningen kom tillbaka, anmälte Nöding hela uppträdet och fordrade skydd mot så lagstridiga hotelser. Nu blef mycket buller. Amiral Horn framträdde till landtmarskalks-bordet och ropade: *den är en skälm, som säger, att vi tala mot konungens fördel, och som hotar oss med hans onåd; ty alla älska vi hans majestät lika mycket, fastän tankarna kunna i andra mål vara delade.* Per Sparre tillade: *herr Brynte Cronskiöld har sagt, att den, som talar mot konungens fördel, skall antecknas. Herr Cronskiöld bör derföre uppgifva, hvem det är, som fört så brottsligt tal; eller ock bör han sjelf ansvara och umgälla, hvad hans obevista anklagelse förtjent.* Cronskiöld sökte nu slingra sig från de sagda orden;

men flere vittnen intygade genast sanningen af Nödings uppgift och sorlet mot Cronskiöld ökades. Men till hans försvar uppträdde nu Hans Mörner och båda Wachtmeistrarna, hvilka påstodo, *att Cronskiöld talat som en ärlig karl.* Deremot hördes andra röster, som ropade, *att Cronskiöld talat så, att han borde utväkas från riddarhuset.* Hans Wachtmeister utbrast då hotande: *jag skall nog taga tiden i akt och utkräfva hämnd både af Nöding och hans medhållare.* Klas Fleming varnade nu båda sidorna och upplöste det bullrande sammanträdet 1). Två dagar derefter tillkännagaf Konrad Gyllenstierna, att Nöding visserligen stode vid sina ord, men ville för fredens skull nedlägga målet. Man hörde härvid ett sorl af missnöje deröfver, att Cronskiölds och Wachtmeisters djerfva anfall mot ståndets yttranderätt skulle sålunda blifva ostraffade. Men Nöding var sina 84 år gammal och längtade efter freden. Målet blef också verkligen nedlaggdt 2).

Vi hafva nu omtalat, huru det tillgick, då man på riddarhuset genomdref tillsättandet af den domstol, som sedermera blef så bekant under namn af *Stora Kommissjonen.* Huru samma sak leddes i de andra stånden, känna vi ej. Troligen har konungens vilja der gått utan motstånd igenom. Dock märkes, att många bland presterna alldeles icke ville sitta som medlemmar i denna kommissjon 3).

Hittills hade det också ytterst sällan varit brukligt att kalla bönder till deltagande i hemliga utskott eller i sådana undersökningar, som fordrade större kunskaper och vana vid allmänna angelägenheter. De hade ej heller deltagit i den föregående Gransknings-kommissjonens arbeten. Men nu föreslog Gyllencreutz, att i den nya kommissjonen borde äfven bönder inkallas; och

---

1) *Riddarhus-ark. Riksdags-acta* den 13 Okt. 1680. Jfr. Schönbergs otryckta bref.

2) S. st. den 15 Oktober.

3) *Prestst. Prot.* d. 16—18 Okt. 1680.

han framställde detta på tredje klassens vägnar. Då uppstod Gyllenanckar och förklarade, *att tredje klassens mening alldeles icke var sådan.* Men Mårten Reutercrantz höjde dervid sin stämma och befallte Gyllenanckar helt enkelt *att tiga.* Och denne *teg*, och bönderna blefvo i kommissjonen insatta 1).

Den sålunda beslutade domstolen skulle utgöras af trettiosex personer, nio ur hvartdera ståndet. Adeln valde aderton, på det konungen måtte få deribland utse dem, som han häldst önskade. Kanske gjorde de andra stånden på samma sätt. Så blefvo af ständerna föreslagne och af konungen godkända och befullmägtigade de trettiosex personer, som skulle skärskåda och fortsätta Gransknings-Kommissjonens arbete. Denna nya domstol kallades *Stora Kommissjonen.* Den blef af konungen formligen tillförordnad och ålaggd *att öfverse Gransknings-kommissjonens arbete; att undersöka riksförmyndarnes förvaltning samt alla mot dem besvärande anmärkningar; att inför sig förekalla samma herrar, samt slutligen att inom tre månaders tid efter lag och laga rättegångsordning de dithörande målen afdömma.* Konungens bref härom är uppsatt den 26 Oktober 1680.

Den 18 December 1672 hade han skriftligt, uttryckligt och högtidligt förklarat samma herrar i afseende på deras *förmynderskap fria och lediga för allt ytterligare tilltal af konungen och riket, eller af andra på konungens och rikets vägnar, nu och till evärdliga tider.*

Personerna i denna sålunda upprättade och sedermera så ryktbara domstol påkalla vår uppmärksamhet. Ordförande var Konrad Gyllenstierna. Under riksförmyndrarnas tid hade han varit adlig motståndsman och frihetsvän samt talat för ständernas rättigheter och mot regeringen och mot åtskilliga sedermera gällande reduktions-grundsatser. Nu blef han en trogen tjenare både

1) *Riddarhus-* och *Riksdags-acta* d. 12 Okt. 1680.

åt reduktionen och konungamagten. De, som han hade att räkna på, och som inom kommissjonen utgjorde det fällande partiet, voro bland adeln Per Örneklou och Gustaf Grass; bland presterna Wermlands-superintendenten Erland Broman och Stockholms-kyrkoherdarna, Matthias Iser jemte de fleste deras ämbetsbröder; bland borgrarna borgmästrarna Clerck och Hæger jemte två till tre deras kamrater; och bland bönderna alla nio. Det mildare partiet bestod förnämligast af Axel Stålarm, Fabian Wrede, Ulf Bonde, assessor Gyllengrip, biskop Wallerius, professor Skunk, assessor Parmander och rådmannen Erik Torsell. De smygskrifter, som den tidens aristokratiska missnöje alstrade, uppdraga en ganska ofördelaktig målning af hela kommissjonen och påstå, att ordföranden, Konrad Gyllenstierna, var både dum och feg, och att alla medlemmarna voro *samvetslösa personer*. Serdeles gjorde man spe af de i kommissjonen invalda bönderna; och omtalade, huru stolta dessa voro öfver att sitta bland dem, som skulle döma öfver rikets store; — men att de i det hela ingenting sade och ingenting gjorde; utom det, att gubbarna efter de starka frukostar, man låtit dem intaga, sutto sofvande i godan ro, medan räkningarna af de andra undersöktes; och att, när slutligen Konrad Gyllenstierna uppläste för dem de ofta ohyggligt låtande anklagelserna mot en eller annan af herrarna, och frågade om böndernas mening, svarade dessa för det mesta och med en mun: *Fan tage honom! Han skall betala!* — Så beskrifves domstolen af motpartiet och af dess smygskrifter. En sak är dock bevisligen säker. Alla de vidlyftiga protokollen, utgörande tillsammans flere stora folioband, framte ytterst få exempel, att någon bland bönderna personligen yttrat en egen mening, eller framdragit ett sjelfhittadt skäl. De röstade nästan alltid och enhälligt och utan vidare omsvep alldeles så, som Konrad Gyllenstierna förestafvat. Det var ej för intet, man var så angelägen om att få dem med i domstolen. — Under framställningen af kommissjonens arbeten får läsaren för

öfrigt tillfälle att sjelf lära känna och bedömma de förnämsta deri deltagande personerna.

Till allmänna åklagare i den förestående rättegången valdes: först Fegerstjerna, hvilken af De la Gardie blifvit skild från en professorsplats, och derefter af Hans Wachtmeister intagen vid amiralitetets kollegium; således en person, hos hvilken man kunde befara ovilja mot De la Gardie, den anklagade förmyndarestyrelsens utmärktaste man, och partiskhet för Hans Wachtmeister, en bland samma styrelses svåraste fiender. Den andra åklagaren blef assessorn i reduktions-kollegium Daniel Tilas. När dessa två ej kunde medhinna de många och invecklade målen, blef i Maj 1681 en tredje och i synnerhet för kammarkollegii handlingar afsedd 1) åklagare tillförordnad, nemligen Jakob Gyllenborg, måg åt den ryktbare reduktions-yrkaren Thegner. Sekreterare blef Erik Lowisin, utmärkt såsom en af enväldets och den öfverdrifna reduktionens ifrigaste förkämpar.

Lätt kunde förutses, att hela denna sak skulle hos otaliga personer väcka bitter ovilja, och att de, som läto bruka sig till verkställandet, skulle blifva föremål för både hat och förföljelser. Stora Kommissjonens medlemmar begärde derföre att genom en öppen skrifvelse blifva af rikets samtlige ständer skyddade mot alla dylika vådor. Adeln prutade väl något emot; men Konrad Gyllenstierna förklarade, att utan en sådan tryggande försäkring skulle ingen af kommissjonens medlemmar våga träda till arbetet 2). Alltså utfärdades en offentlig förklaring, genom hvilken rikets ständer lofvade, *att, såsom hade de sjelfve gjort det, godkänna allt hvad Stora Kommissjonen skulle komma att göra; och att, såsom en man ansvara, det kommissjonens med-*

---

1) *Nord.* 4:o. № 201 s. 320.

2) *Riddarhus-arkiv.* Riksdags-acta d. 9 Nov. 1680.

lemmar i framtiden och vid möjligtvis inträffande omvexlingar, aldrig skulle för sina nu blifvande åtgerder utsättas för ovilja och förföljelser, hvarken af rikets ständer eller af någon annan 1).

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

FÖRBEREDANDE TVISTEFRÅGOR OM STORA KOMMISSJONEN OCH DESS RÄTTEGÅNGSSÄTT.

Innan vi komma till Stora Kommissjonens egentliga verksamhet och afsagda domar, är nödigt att skärskåda åtskilliga förberedande åtgerder dervid.

FRÅGAN OM STORA KOMMISSJONEN VAR LAGLIG DOMSTOL I DETTA MÅL.

Till rättesnöre för riksförmyndarnes styrelse hade regeringsformen af 1634 och 1660 varit gällande. Den föreskrifver 2), *att om någon af rikets högre ämbetsmän förbryter sig i så högt och riksvigtigt ärende, att deröfver genom ständernas sammankallande måste ransakas och dömas; då skall domstolen deröfver utgöras af alla hofrätterna, de ojäfviga riksråden, rikets landshöfdingar, samt af borgmästarne i de sex största städerna.* Otvifvelaktigt är, att de nu angripna riksförmyndarne och råden hade rättighet att fordra en sådan domstol, såsom den lagliga, och den enda lagliga. Otvifvelaktigt är ock, att den nu tillsatta Stora Kommissjonen var icke blott olaglig, utan ock obillig och

1) S. st. Bilagorna.
2) Se 9 och 11 §§ i 1634 års regeringsform.

stridande mot all rättskänsla; emedan, så som saken blifvit bedrifven, det var ständerna, som begärde och utverkade anklagelsen mot förmyndarestyrelsen och sedan sjelfva valde domare öfver densamma; och således uppträdde i egenskap af på en gång anklagare och domare, och det i ett mål, som egentligen var deras egen sak och rörde deras egna medel.

Bland Stora Kommissjonens medlemmar blefvo ock genast flera stämmor höjda mot domstolens laglighet. Biskop Wallerius och professor Skunck ville undandraga sig deltagandet i dess arbeten 1), och Wallerius förklarade uttryckligen, *att hela domstolen var en obehörig tillställning af ständerna; ty,* sade han, *enligt regeringsformens uttryckliga föreskrift, böra de anklagade inställas för en helt annan rätt.* Denna Wallerii åsigt blef dock snart af Konrad Gyllenstierna och hans vänner nedtystad och qväfd 2). Man förutsåg dock, att de sakförda skulle sjelfva göra samma inkast. Konungen befallde derföre anklagelsens påskyndande, *på det, i händelse af sådana insagor, ständerna måtte, innan de åtskildes, hinna afdöma saken. Han lofvade ock, att för nämnde ändamål qvarhålla ständerna ännu i 14 dagar* 3); detta fastän riksdagen redan var afslutad. Det var under just denna tid och under detta dröjsmål, som man också genomdref 1680 års envåldsförklaring, hvarom redan förut är taladt.

De anklagade riksförmyndarne och de med dem snart sammanblandade rådsherrarna underläto emellertid icke att jäfva hela domstolen såsom olaglig och obehörig. Deras beslut härom fattades dock först efter riksdagens skingrande, eller den 20 Dec. 1680 4). Nu och om

1) *Reduktions-kansliet:* Stora Kommissjonens protokoll den 13 Nov. 1680.

2) S. st. d. 8 Dec. 1680.

3) S. st. den 28 Nov. 1680.

4) *Rådsprot.*

detta ämne uppstod en långvarig och invecklad tvist. Vi vilja här på en punkt sammanföra skälen och motskälen.

Kommissjonen sade: *1634 års regeringsform förpligtar herrarna att ansvara inför rikets ständer.* — Herrarna svarade: *ja visserligen; men endast inför den domstol, den riksrätt, som samma regeringsform just för samma fall föreskrifver.*

Men, sade anklagarne, *den Stora Kommissjonen är redan gillad af riddarhuset och således äfven af riksråden, hvilka äro medlemmar af samma riddarhus.* — Herrarna svarade: *en sådan slutsats är alldeles falsk. Adeln i sin helhet kan icke dömma i det, som angår rådet enskildt.*

Men, sade Kommissjonen, *år 1600 ställde sig dock riksråden inför ständernas domstol.* — Herrarna svarade: *då för tiden fanns icke såsom nu någon regeringsform, hvilken för sådana fall bestämde en serskild och laglig domstol.*

Kommissjonen yttrade: *gilltigheten af 1634 års regeringsform upphörde 1672, när konungen som fullmyndig sjelf tillträdde styrelsen. Dess stadgande om riksrätt kan således icke nu mera åberopas.* — Herrarna svarade: *men regeringsformen gällde dock före 1672 och just för den tid, om hvilken nu skall dömmas. Dessutom, i fall man upphäfver den regeringsformens paragraf, som ger oss rättighet att fordra en ordentlig riksrätt; så har man också upphäft den samma regeringsforms paragraf, som förpligtar oss att ens någon gång inför ständerna ansvara.*

Hufvudfrågan, sjelfva kärnan af saken, var alltid följande. Riksförmyndarne fordrade, *att ställas för den domstol, den riksrätt, som regeringsformen tydligen bestämde.* Häremot hade Stora Kommissjonen, hur den ock vände sig, slutligen ingen ting annat att säga, *än att konungen och ständerna, som gjort regeringsformen, hade också magt att ändra den och att sjelfva*

både stifta lag och bestämma domstol 1). — *Men,* svarade herrarna, *det är ju orätt att stifta lag och bestämma domstol blott för ett enskildt fall och dertill i egen sak. Ej heller kan en sådan nu stiftad lag äga tillbakaverkande kraft, på hvad som skedde, medan en äldre och helt annan lag var gällande.* Hvad skäl, Kommissjonen häremot anfört, känna vi icke 2).

För öfrigt anmärkte herrarna, att många af domstolens medlemmar voro jäfviga, dels för fortfarande rättegångar, dels för visad uppenbar ovilja mot de anklagade; — ytterligare, att prester aldrig och icke ens år 1600 setat i en sådan domstol; — och slutligen, att bönderna, ehuru de kunde i öfrigt vara redliga och förståndiga män, likväl icke hade om ärenderna den kunskap, som för sådana domare erfordrades.

Slutligen bör nämnas, att herrarna alltid och öppet erbjödo sig, att *ansvara sina gerningar; men endast inför den domstol, som var dertill af lagen bestämd.*

Sådana voro båda parternas skäl och motskäl. Det återstår att visa utslaget.

Under första hälften af 1681 hade herrarna redan andra gången förklarat ofvannämnde domstol för jäfvig och olaglig. Stora Kommissjonen fortfor dock att handlägga målen och utsatte slutet af Augusti 1681 såsom sista termin, inom hvilken de sakförda skulle inkomma med sina förklaringar. De flesta inkommo äfven under loppet af månaden; men deras skrifter innehöllo nästan alla ett upprepande af deras förra ord, nemligen att domstolen vore obehörig. Karl blef högeligen uppbragt och lät gifva dem en allvarsam och sträng tillsägelse, att, fastän de jäfvat domstolen, likväl inom den

1) *Nord.* Fol. № 112 ss. 65, 506. Åklagrarnas svar på de anklagades anmärkningar 1681.

2) *Rådsprot.* d. 20 Dec. 1680. *Reduktions-kansliet.* Stora Komm:s prot. d. 8 Dec. 1680. — *Nordin.* Fol. En vidlyftig skrift, troligen å Stora Kommissjonens vägnar uppsatt af dess åklagare. Jfr. *Loenb. Handl.* 8. 116.

3 Okt. till densamma inkomma med sina förklaringar; eljest skulle de blifva dömda såsom tredskande 1). Nu föllo de flesta bland dem till föga. Hofvets vänner inom rådet hade redan förut gifvit vika. Likaså hade riksmarskalken Stenbock afslutit sin enskilda fred med det rådande partiet. Skrämda af dessa förhållanden och af konungens hotelser, gjorde Sten Bielke, Nils Brahe och några andra likaledes. Fem bland de anklagade herrarna höllo sig dock ännu till en tid raka. Det var Klas Rålamb, bröderna Kurck, Gustaf Sparre och Gustaf Persson Banér. I stället för att enligt konungens befallning till den 3 Okt. inkomma med sina förklaringar och derigenom medelbart erkänna domstolen; i dess ställe inskickade de en skrift, hvilken omigen jäfvade samma domstol och det i tämligen bitande ordalag 2). Anders Lilliehök hade ock på hela rådets begäran och till dess försvar uppsatt en vidlyftig skrifvelse. Men antingen, att Lilliehöks penna varit enligt vanan något skarp; eller ock att konungens yttrade missnöje ökade farorna och farhågorna; allt nog, riksråderna undandrogo sig nu den ene efter den andra, så att, när det kom dertill, ville endast de fem ofvannämnde herrarna skrifva under. Slutligen skyggade äfven dessa tillbaka för det hotande molnet af konungens vrede 3). Karl yttrade neml. det häftigaste missnöje öfver, hvad han kallade, *rådsherrarnas förmätenhet att ogilla den domstol, som han och ständerna tillförordnat. På sådant sätt*, mente han, *skulle all lag kunna kastas öfverända.* Tillika befallde han, att anklagelsepunkterna skulle genast öfverlemnas till de motsträfviga rådsherrarna 4). Redan förut och i Sept. befallte han kommissjonen börja

---

1) *Reduktions-kans.* Stora Komm:s prot. den 17 Sept. 1681. Jfr. *Nordin.* Fol. 112, ss. 528—531.

2) *Reduktions-kansliet.* Stora Komm:s prot. d. 4 Okt. 1681.

3) *Engestr.* Olivecrantz bref. A. Lilliehök till Olivecrantz d. 15 Okt. 1681.

4) *Redukt.-kansl.* Stora Komm:s prot. den 13 Okt.

afkunna sina domar. Och detta skedde; fastän de flesta anklagade hvarken erkänt domstolen eller inlemnat sina egentliga förklaringar, och fastän kommissjonens medlem Gyllengrip tvänne gånger protesterade mot olagligheten af ett sådant förfarande 1).

Det var just i samma vefva, som riksråden skrämdes att afsäga sig den magt och det anseende, som de i fordna tider innehaft; och det var just i samma dagar, som Knut Kurck och Gustaf Sparre blefvo för sitt dervid gjorda motstånd hotade med svåra förföljelser 2). Allt detta verkade gemensamt; och när dessutom Stora Kommissjonen i alla fall började afkunna sina utslag, funno de anklagade hvarje ytterligare motstånd fåfängt. De afgåfvo slutligen åtminstone tystnadens bifall.

På sådant sätt blef Stora Kommissjonen antagen som laglig domstol öfver de tilltalade herrarna.

FRÅGAN, HURUVIDA RIKSRÅDEN BORDE JEMNTE RIKSFÖRMYNDARNE DELTAGA I ANSVARET.

Det var, såsom vi erinra oss, vid riksdagen 1675, som denna efterräkning sattes i gång. En stor andel i hela tillställningen hade flere af rådsherrarna sjelfva, och i synnerhet Sten Bielke, Klas Rålamb och Knut Kurck, hvilka sökte genom detta medel störta den hatade De la Gardie. Det var egentligen åt honom, som gropen tillämnades och gräfdes; fastän de sedermera sjelfve störtades deri.

Under hela tiderymden för Gransknings-kommissjonens arbeten, d. v. s. från 1675 till 1680, var det aldrig fråga om att anställa efterräkning med några andra än med sjelfva riksförmyndarne. Konungen sjelf hade intill början af 1681 alltid från sådan synpunkt

---

1) *Reduktions-kansliet.* Stora Komm:s prot. den 19 och 22 Sept. 1681.

2) Se sidd. 173, 174.

behandlat målet. Äfven Stora Kommissjonen och dess åklagare betraktade i början saken på alldeles samma sätt och ställde sina första skrifter blott till nämnde herrar riksförmyndare 1). Papperen blefvo således i främsta hand skickade till De la Gardie. Men nu påstod denne, att saken icke rörde riksförmyndarna ensamma, utan ock de rikets råd, som under samma tid deltagit i styrelsen. Det var genom denna vändning, som han ryckte sina fiender inom rådspartiet med sig i gropen; antingen nu detta var ett drag af hämnd, eller ett ångestfullt försök att haka sig fast vid dessa herrar och således, om möjligt, genom dem hjelpa sig ur faran. Nu uppstod en ganska häftig tvist mellan de båda ännu lefvande riksförmyndarne De la Gardie och Gustaf Otto Stenbock å ena sidan, samt hela rådet å den andra. Riksförmyndarne påstodo, att riksråden borde med dem dela ansvaret; hvartill åter dessa sednare nekade 2). Som skäl för denna vägran anfördes både många och kraftiga skäl; t. ex. riksförmyndarne hade väl varit pligtiga att inhämta rådets utlåtanden; men regeringsformen, Karl Gustafs testamente och alla offentliga handlingar tillerkände dock åt riksförmyndarna magten att i konungens ställe ensamma fatta beslut, ensamma styra riket, och ålade dem ensamma ansvaret för denna styrelse. Ensamt för dem var också derföre en serskild ed föreskrifven, olika den, som de andra rådsherrarna aflade 3). Ensamma och med det öfriga rådets utvisande, hade också riksförmyndarne ofta fattat sina beslut, såsom rådsprotokollen ådagalade. Ensamma hade också riksförmyndarne år 1672 afgifvit berättelsen om sin förvaltning; riksråden hade icke underskrifvit den-

---

1) *Reduktions-kansliet.* Stora Komm:s prot. den 23 och 27 Nov. 1680. *Riksark.* Acta om riksdagen 1680. 4:to.

2) *Rådsprot.* den 4, 6 och 8 Dec. 1680. *Reduktions-kansliet;* Stora Komm:s prot. d. 28 Nov., 4 och 6 Dec. 1680.

3) *Klas Rålambs dedukt.* 1 Bok. 7 kap.

samma, icke ens hört den hel och hållen uppläsas 1). Ensamme hade också riksförmyndarne år 1672 erhållit konungens frikännelsebref för deras förvaltning (?) 2).

För riksförmyndarnes påstående hade deremot De la Gardie att anföra endast trugade och svaga skäl; så svaga, att det icke ens lönar mödan dem uppräkna. Blott ett par bland dem ägde ett slags sken af sanning och bindande kraft. Men äfven dessa förbleknade helt och hållet vid jemnförelsen med de tydliga, lagliga och bestämda bevis, som lade hela ansvaret uteslutande på riksförmyndarne.

Men till sakens utgång verkade också helt andra driffjedrar än de lagliga skälen. Rådspartiet hade med denna tillställning velat störta De la Gardie och bidrog derföre 1675 att hjelpa saken i gång. Men sedan detta skett genom biträde af uppkomlingarna och envåldspartiet, skilde sig dessa två sednare beståndsdelarna från rådspartiet och bemägtigade sig på egen hand hela rörelsen. Dessa nya ledare ville nu mera begagna de påbegynta efterräkningarne till att störta icke blott De la Gardie, utan ock rådspartiet sjelft och hela högadeln, och sökte derföre utsträcka efterräkningen till så många som möjligt. Sådant öfverensstämde ock med nyttans beräkningar. De få riksförmyndarnes egendom hade icke på långt när räckt till att gälda de många och stora anspråk på återbetalningar, som nu gjordes. Men derigenom, att ansvaret utsträcktes till alla riksråden, kunde man hoppas full ersättning för de förluster, kronan ansågs hafva lidit.

Riksförmyndarna och riksråden ville emellertid ingendera mottaga handlingarna i målet, utan skickade dem fram och åter till hvarandra, eller ock tillbaka till Stora Kommissjonen. Denna vände sig nu frågande

---

1) *Rådsprot. Kongl. Bibl.* i Stockholm. Celses Saml. *Kl. Rålambs dedukt.* 1 bok. 7 kap.

2) *Klas Rålambs dedukt.* s. st. *Riksark.* acta om riksdagen 1680. 4:to. *Nord.* Fol. 112 s. 281—320.

till konungen. Karl rådförde sig med landtmarskalken och erkebiskopen och befallde derpå, att både riksförmyndare och riksråd skulle till rättegången inkallas; *ty*, hette det, *fast i det utfärdade förhållningsbrefvet endast regeringen och förmynderskapet nämndes, så mente dock konungen också riksråden* 1). Men riksråden vidhöllo likväl sina påståenden, åberopade sina skäl och det för Stora Kommissjonen utfärdade förhållningsbrefvet samt vägrade i följe af allt detta att mottaga kallelsen 2). Kommissjonen frågade konungen om igen, och nu hänsköt denne målet till de ännu församlade ständerna. På riddarhuset framställde landtmarskalken Klas Fleming saken i sådant ljus, som borde riksråden deltaga i ansvaret 3). Ständernas beslut blef dock mycket obestämdt; neml. att riksförmyndarne ensamme skulle kallas till förklaring (»citeras»); men att riksråden skulle blott underrättas (»notificeras») såväl härom, som att de sjelfva borde hålla sig färdiga till ansvar, i fall det påfordrades 4). Genast samma dag befallte också konungen och omigen, att Stora Kommissjonen skulle enligt detta utslag vända sig både till riksförmyndarne och riksråden.

Egentligen var dock denna ständernas föreskrift endast ett halft beslut, en half åtgerd. Ständerna krusade för att taga steget fullt ut. Karl deremot gjorde det så mycket djerfvare. Några få dagar efter ständernas nyssnämnda betänkande, och med en stränghet utöfver dess innehåll, befallte han Stora Kommissjonen att genast icke blott notificera alla riksförmyndare och riksråd, utan ock att genast derpå och för hvar och en af

1) *Reduktions-kansliet.* Stora Komm:s prot. d. 4 Dec. 1680.

2) S. st. d. 6 Dec. 1680.

3) *Riddarhusark.* Riksdagsacta d. 6 Dec. 1680.

4) S. st. d. 6, 7, 8 Dec. 1680. *Rådsprot.* d. 8 Dec. 1680. *Riksark.* Riksdagsacta 1680. 4:to. *Reduktions-kansliet*, Stora Komm:s prot. d. 8 Dec. 1680. *Nord.* Fol. 112 s. 248.

dem alla utfärda ordentlig kallelse (»citation») *»att stånda till ansvar»* 1).

En vigtig hithörande fråga var likväl ännu icke afgjord. Riksråden sade: *vi böra och vilja ansvara förvaltningen af de ämbeten och medel, som varit oss serskildt anförtrodde. För de utlåtanden, vi i egenskap af riksråd afgifvit, vilja vi ock ansvara, så till vida nemligen, att i fall man kan bevisa, att någon bland oss har i sina aflåtna rådslag förfarit med falskhet, svek och förräderi mot fäderneslandet och konungen, så må en sådan derföre sakföras och bestraffas. Men om de åtgerder, vi tillstyrkt, sedermera erhållit en olycklig utgång; eller om de åsigter, vi följt, nu mera blifva ogillade; så anse vi oss i ingendera fallet pligtiga att ansvara för sådana våra afgifna råd. Ty först och främst hade riksförmyndarne ensamma rättighet att regera; vi endast att råda. För det andra berodde det på riksförmyndarna, antingen de ville följa våra råd eller ej. För det tredje finnes, att Sverges både fordna och nuvarande konungar, i sina försäkringar uttryckligen lofvat, att icke tillräkna eller anklaga sina rådsherrar, om dessas råd finge en olycklig utgång; ty om man ej hade en sådan trygghet, eller en sådan ursäkt, skulle ingen vilja åtaga sig det svåra rådgifvarekallet,* o. s. v. Otvifvelaktigt var allt detta enligt med sanningen; ty Svea rikes råd hade ännu icke i lag antagit egenskapen af ansvariga rådgifvare. Men å andra sidan och icke utan stöd af billigheten svarade åklagrarne, att *en dylik rådgifvarnas ansvarsfrihet borde gälla endast för sådana frågor och fall, som voro till sin utgång tvifvelaktiga; men alldeles icke i frågor, som rörde medlens förvaltning, ty för densamma voro bestämda föreskrifter gifna. Att bryta mot dessa föreskrifter var olofligt, och att förslösa rikets inkomster skadligt. Om sanningen af dessa två satser kunde*

---

1) *Nordin.* Fol. 112 s. 251. Karls bref d. 9 Dec. 1680.

intet tvifvel uppstå; och således borde de deremot felande rådsherrarna icke vara i dylika mål från ansvar frikallade 1).

Den omständighet, som dock häri gaf rådets fiender ett bland de bästa svepskälen, var följande. År 1664, under en af förmyndaretidens vanliga tvister, hade rådet begärt, att riksförmyndarna skulle rätta sig efter, hvad rådets flertal förordat, och de klagade hos ständerna, att detta icke alltid blef iakttaget. Någon sådan rättighet blef likväl icke rådet tillerkänd; men riksförmyndarne plägade likväl i de flesta vigtigare mål rätta sig efter rådets flertal; sådant likväl blott af fri vilja, icke i följd af någon lagens föreskrift. Denna plägsed, jemnte rådets ofvannämnde påstående och magtlystnad blefvo nu af fienderna anförda som skäl och begagnade som medel att inveckla rådet i riksförmyndarnes ansvarsskyldighet. Sådant kunde likväl icke utan häftigt motstånd genomdrifvas. Rådsherrarna anmälde mot åtgerden den ena insagan efter den andra. Inom sjelfva Stora Kommissjonen föreföllo flera och häftiga tvister i ämnet. Att rådsherrarna icke borde ansvara för sina råd, yrkades ifrigt af Axel Stålarm, Ulf Bonde, biskop Wallerius och professor Skunck, m. fl. Men dessa herrar öfverröstades af Konrad Gyllenstierna, Per Örneklou och det stora flertalet. När man kom till tiden för de ordentliga anklagelsernas uppsättande, började Karl att likasom sjelf skygga undan för det betänkliga i afgörandet af denna sak. Han uppdrog derföre åt Stora Kommissjonen *att efter lag och laga skäl bestämma, huruvida riksråden borde ansvara för sina råd eller ej.* Men å andra sidan likasom af fruktan, att herrarna möjligen kunde sålunda befrias, uttalade han omedelbart derefter och i samma bref sin egen mening vara den, att riksråden borde sina råd ansvara, och han föreslog till och med grunddragen till ett reglemente för samma ansva-

---

1) *Nordin.* Fol. 112 s. 63.

righet 1). Konungens sistuttalade mening och förslag vardt naturligtvis af Stora Kommissjonen antaget; och från denna stund blefvo riksråden behandlade alldeles på samma sätt som riksförmyndarne; och enligt sådan grundsats fälldes om hösten 1681 den ena domen efter den andra. I Mars 1682 blef mot detta förfarande en af Klas Rålamb uppsatt vidlyftig och ganska allvarsam insaga afgifven 2). Den var undertecknad af honom sjelf, af bröderna Kurck, Gustaf Sparre och Johan Gabriel Stenbock, hvilka, såsom hörande till bielkepartiet, hade vid 1675 års riksdag mer eller mindre deltagit i första tillställandet af denna efterräkning. Skriften var derjemnte undertecknad af Göran Gyllenstierna och Lars Fleming, hvilka, såsom hörande till Johan Gyllenstiernas anhang, hade vid 1680 års riksdag ytterligare framdrifvit, hvad bielke-vännerna 1675 begynt. Båda dessa partier fastnade nu i sina egna snaror, och började lida genom den öfverdrift, den obilliga hårdhet, hvartill saken fördes af ett tredje, ytterligare parti, neml. af Klas Fleming, Konrad Gyllenstierna, Thegner och denne sednares nu småningom framträdande måg, Jakob Gyllenborg. Rådsherrarnas hela försvarsskrift blef derföre fruktlös. Stora Kommissjonen yttrade genom Konrad Gyllenstierna, *att man redan hade fällt öfver 500 domar enligt den af konung och ständer stadfästade, men af rådet nu öfverklagade grundsatsen. Dessa domar kunde icke ändras eller tillintetgöras. Stora Kommissjonen kunde således icke mottaga rådsherrarnas insaga; också derföre, att den kom försent. Den hade bort anmälas före rättegångens början.* Anmärkas bör, att allt från rättegångens första början och under hela dess lopp hade dock rådsherrarna beständigt anfört dylika insagor. Men de kunde hvarken då eller sedermera någonting uträtta, mot hvad konungen samt

1) *Nordin*. Fol. 112 s. 262. Karl den elfte till Stora Kommissjonen d. 2 Juni 1681.

2) *Nordin*. Fol. 112 s. 603.

det stora flertalet af ständerna och kommissjonen hade satt sig i sinnet.

Slutet på hela saken blef alltså, att förmyndarestyrelsens åtgerder skulle ansvaras af riksråderna alldeles på samma sätt som af riksförmyndarna; och således blefvo herrarna af såväl Bielkes som af Johan Gyllenstiernas parti mot sin förmodan båda två nedstörtade till djupet af den grop, som de förra 1675 och de sednare 1680 hade hvar åt sina fiender förberedt.

FRÅGAN, HVILKA BLAND RÅDSHERRARNA SKULLE SVARA FÖR FORDOM FATTADE MEN NU OGILLADE BESLUT.

Det var en serskild men ganska vigtig punkt att afgöra, huru långt ofvannämnde på rådsherrarna laggda ansvarsskyldighet skulle sträcka sig, och huru den skulle fördelas. I början 1) hade konungen föreskrifvit, att hvarje rådsherre skulle ansvara endast de åtgerder, som han föreslagit, förordat eller uttryckligen tillröstat; men, att den, som icke talat i en sak, borde vara fri från allt ansvar för densamma 2). Rådets ovänner nöjde sig icke med dessa bestämningar. De ville utsträcka nätet än längre för att göra en så mycket rikare fångst. Konrad Gyllenstierna påstod derföre, *att äfven tigande riksråder borde ansvara; ty till och med tystnaden kunde vara brottslig;* och Grass tillade, *att den, som sitter och tiger i sin tjenst, bör plikta dubbelt.* Axel Stålarm sökte motarbeta dessa åsigter, men öfverröstades 3), och man utverkade hos konungen och i dess förra beslut den skärpta förändring, att äfven tigande riksråd skulle ansvara för de åtgerder, som blifvit utan föregående tvist

1) Den 6 Juni 1681.

2) *Riksark.* Stora Kommissjonens domar. St. Kommiss. till Karl den elfte d. 15 Mars 1682.

3) *St. Komm:s prot.* d. 6 Maj och 7 Dec. 1681.

afgjorda, eller, såsom det i protokollet hette, *»enhälligt beslutade»*.

Denna grundsats kunde i många fall vara ganska billig; men strängt utöfvad medförde den likväl många och stora orättvisor. Det hände t. ex. och det ganska ofta, att första gångerna ett nyss utnämndt riksråd deltog i öfverläggningarna, förekommo ganska vigtiga och invecklade ärender, om hvilka den nykomne ledamoten omöjligt kunnat förskaffa sig så mycken kännedom, som hans äldre ämbetsbröder. Af denna anledning samt af naturlig blygsamhet öfverlemnade han då åt sina i ämnet erfarnare kamrater beslutanderätten och afhörde stillatigande deras yttrande, deras utslag. Enligt den Stora Kommissjonens antagna grundsats dömdes äfven sådana nykomna rådsherrar att deltaga i ansvaret för de nu ogillade åtgerderna. Så blef t. ex. Göran Gyllenstierna dömd att ansvara och återbetala skadan af ett beslut, som fattades den 29 Oktober 1666 och hvarvid han, som då knappt en vecka setat i riksrådet, hade med tystnad deltagit 1). Lika hårdt förfor man mot Lars Fleming. Fjorton dagar efter dennes inträde i riksrådet 1668 blef der beslutadt, att reduktionen inom bergslagerne skulle tills vidare uppskjutas. Redan förut var saken öfverlaggd och nästan afgjord. Fleming fick blott bevittna den sista åtgerden och han gjorde det stillatigande, såsom den der i egenskap af nykomling icke tillräckligt kände målet. Nu blef han tilltalad såsom den der igenom tystnadens bifall gjort sig skyldig till försummelse, till ansvar och till deltagande i återbetalningen af den stora förlust, kronan genom reduktionens uppskof ansågs hafva lidit. Sjelfva Gyllenborg måste intyga, att Fleming alltid talat för sparsamhet, och att han dervid blottställt sig för mycken ovilja och för De la Gardies skarpa förebråelser 2). Detta oaktadt tycks han ha blif-

1) *Kammar-komm:s prot.* d. 11 Juli 1683. Samma man träffades också en gång till af alldeles samma missöde.

2) Se 11 del. sid. 7.

vit fälld till ett tungt ansvar 1). — En annan gång hände, att samma Lars Fleming jemnte Johan Gabriel Stenbock anklagades för beslut, hvari de alldeles icke deltagit. Händelsen var nemligen den, att berörde herrar hade de ifrågavarande dagarna icke kommit upp i rådkammaren förrän längre fram under sittningen, och sedan de nu ogillade åtgerderna redan blifvit beslutade. Öfver protokollet stodo dock deras namn, såsom den dagen närvarande 2); men i protokollet fanns icke ett ord till bevis, att de motsatt sig den ifrågavarande åtgerden; naturligtvis, ty de voro icke vid öfverläggningen derom ännu tillstädes. Nu blefvo de dock i följe af den ofvannämnde antagna grundsatsen tilltalade, såsom de der med tystnad bifallit ett olagligt beslut. Troligen blefvo de återigen frikände; men huru ofta kunde icke dylika misstag inträffa, och huru sällan kunde deras orättvisa ådagaläggas, häldst då det rörde afledna personer eller redan till stor del glömda händelser. — Oftanämnde grundsats medförde nästan än obilligare följder för andra, t. ex. för herrarna af bielkepartiet. Dessa hade något hvar med tämlig visshet trott sig blifva befriade från de flesta efterräkningarna. Sten Bielke sade: *vi och våra vänner hafva ju genomdrifvit och utarbetat Blåa Boken och derigenom på det högtidligaste motsagt och efter yttersta förmåga motverkat den öfriga förmyndarestyrelsens slöseri och misshushållning. Vi borde derföre blifva fria ifrån allt ansvar i denna väg.* Så tyckte ock flere af Kammar-kommissjonens medlemmar. Men Klas Fleming invände: *det är väl sannt, att bemälte herrar hafva en gång afgifvit en sådan insaga; men de kunna dock sedermera hafva ändrat tänke- och handlingssätt, och äfven detta bör undersökas och ansvaras. Konungen och ständerna hafva dessutom föreskrifvit, att hvarje beslut, som enligt protokollet blifvit enhälligt fattadt, skall ansvaras af hvarje dervid*

1) *Kammar-komm:s prot.* d. 31 Aug. 1682.
2) *Kammar-komm:s prot.* d. 9 Okt. 1683.

närvarande rådsherre, äfven fastän han tegat. — *Men,* svarade Bielke, *sedan man flere gånger talat emot en och samma grundsats, men alltid blifvit snäst och öfverröstad; om man sedermera i andra dylika fall tiger för att ej onödigtvis spilla tiden, då bör väl en sådan tystnad icke anses för ett bifall af det slag, som skall ansvaras.* Åklagaren återtog: *det är dock allmänt kändt, att rikskattmästaren Bonde var emot godsförläningar och gåfvor; och likväl har han blifvit dömd att ansvara för alla dylika, hvilka han ej uttryckligen afstyrkt. Så bör det gå också här.* Och så gick det. De herrar, som utarbetat Blåa Boken, blefvo behandlade alldeles på samma sätt, som de öfriga riksråden. Man fästade intet afseende vid nämnde deras fordna bemödande att hejda den allmänna misshushållningen 1).

FRÅGAN, HURUVIDA ENKOR, BARN OCH ARFVINGAR SKULLE ANSVARA FÖR AFLIDNA RIKSFÖRMYNDARES OCH RÅDSHERRARS ÅTGERDER.

Både konungen och ständerna hade genast i begynnelsen af dessa efterräkningar tagit för afgjordt, att återbetalnings-skyldigheten skulle sträckas äfven till en-

1) *Rådsprot.* d. 4, 6, 8, 10 och 29 Dec. 1680. Den 10 Mars, 16 Sept. 1681. *Riksark.* Acta om riksdagen 1680 4:to. Riksrådens och De la Gardies skrifter. Ytterligare *Riksark.* Stora Komm:s domar. Konrad Gyllenstiernas bref till Karl den elfte, *Riddarhusark.* Riksdags-acta 1680 d. 6 och 7 Dec. *Nordin.* Fol. 112. En skrift af åklagrarne i Stora Kommissjonen, förmodligen af 1682 samt 8 rådsherrars protest d. 8 Mars 1682. *Riksregistrat.* d. 8 Juni 1680. *Klas Rålamb. dedukt.* 1:a bok., 7:de kap. *Reduktions-kansliet.* Stora Komm:s prot. d. 23, 27, 28 Nov., d. 4, 6, 7, 8 Dec. 1680; d. 5, 7, 9, 14 Febr., d. 12 April, d. 4 Maj, d. 8 Juni, d. 8 Nov., d. 7, 9 Dec. 1681, d. 7 Mars 1682. Kammar-Liquidat. Kommissjonens prot. d. 6, 7 och 9 Juni 1683.

kor, barn och arfvingar efter sådana riksförmyndare och rådsherrar, som deltagit i förmyndarestyrelsen, men sedermera aflidit 1). I början utfärdade konungen en skrifvelse, hvari han förklarade, att sterbhusen borde ansvara sina hufvudmäns åtgerder i regeringen, emedan *sterbhusmedlemmarne hade haft nytta deraf* 2). Detta ordalag tolkade bemälte sterbhus så, som skulle de ansvara endast sådana åtgerder, *af hvilka de haft någon fördel.* I olyckan skulle dock detta ha varit en stor vinst; emedan sterbhusen derigenom blifvit befriade ifrån att, i likhet med de lefvande riksråden ansvara för alla möjliga slags regeringsbeslut, som ansågos för riket skadliga, antingen de då varit för riksråden enskildt nyttiga eller ej. Sterbhusen aflade också för en dylik ynnest sin underdåniga tacksägelse 3). Men knappt hade de uttalat denna sin erkänsla, förrän Hoghusen trädde in och hälsade från konungen, att dennes mening icke varit sådan, utan att sterbhusen borde ansvara lika med de lefvande riksråden.

Öfver hela riket hördes nu en allmän och högljudd klagan af de bortgångna rådsherrarnas enkor, barn och slägtingar. *Huru*, så klagade de olyckliga, *huru kunna vi veta, hvad skäl våra aflidna män och fäder haft för sina åtgerder, råd och beslut, då de* t. ex. *tillstyrkt förläningar åt en förtjent person, eller inrättning af en ny syssla, eller beskickning till ett främmande hof? Icke vågade man åt oss, qvinnor och barn, anförtro sådana vigtiga och ofta hemliga statshandlingar och förhållanden samt deras orsaker. Det var till och med förbudet att för oss yppa dylika höga och*

---

1) *Reduktions-kansliet.* Stora Komm:s prot. d. 23 Nov. 1680. *Riksark.* Riksdags-acta 1680. Fol. *Riddarhusark.* Riksdagsacta d. 7 Dec. 1680. *Nord.* Fol. 112, s. 251.

2) *Nord.* Fol. 112, sid. 254. Karl till Stora Kommissjonen d. 2 Febr. 1681.

3) *Redukt.-kansl.* Stora Komm:s prot. d. 12—14 April 1681. *Nord.* Fol. 112, s. 412. Sterbhusens skrift till Karl den elfte, April 1681.

riksvårdande angelägenheter. — Dessutom äro redan 20 år förflutna från den tid, med hvilken efterräkningen börjar. Vi kunna derföre omöjligen minnas eller veta, hvilka saker som blefvo dåförtiden beslutade, än mindre skälen dertill. Dessa sednare kunna hafva varit både gilltiga och lagliga, fastän numera hvarken vi eller någon annan kan uppgifva dem. Vi skulle således mången gång blifva på ett ganska orättvist sätt lidande. Det är slutligen i sig sjelf tungt nog, att en rådsherre nödgas ansvara och böta för de råd, han efter bästa samvete gifvit, men hvilka sedermera antingen misslyckats, eller med ändrade åsigter blifva ogillade. Än tyngre blir det, om ett sådant ansvar skall åläggas efterlefvande enkor och barn 1). Med anförande af ungefär dessa och dylika skäl vände sig sterbhusen till konungen med ödmjuk anhållan om *förskoning från den tillämnade efterräkningen. De efterlefvande skulle eljest blifva alldeles utblottade och förstörda.* Konungen svarade, *det han lemnat åt Stora Kommissjonen att i detta mål förfara efter lag och laga föreskrifter; och att han för öfrigt icke kunde förstå, med hvad skäl sterbhusen ville undandraga sig,* o. s. v. 2). Sterbhusen ingingo med en förnyad böneskrift i samma ämne; men med samma utgång 3).

Emellertid voro icke ens kommissjonens medlemmar ense om verkställandet af konungens i början något stridiga yttranden. Axel Stålarm och Ulf Bonde mente, att sterbhusen borde enligt första brefvet vara ansvarsfria, om de ej haft någon fördel af det öfverklagade beslutet. Men Konrad Gyllenstierna, Per Örneklou och Grass mente tvärtom, att de borde i alla händelser ansvara lika med

---

1) *Riksark.* Palmsk. miscellanea samt riksdagsacta 1680 4:o. Sterbhusens böneskrifter. *Rådsprot.* d. 18 Febr. 1681.

2) *Reduktions-kansliet.* Stora Kommissjonens prot. d. 5 Febr. 1681.

3) *Nordin.* Fol. Riksrådens sterbhusdelägares förklaring till Stora Kommissjonen d. 12 April 1681.

de öfriga 1). Sådant blef ock konungens utslag på tvisten 2); och efter denna grundsats föllo domarne och fälldes sterbhusen det ena efter det andra, och det till ganska ansenliga återbetalningar.

Denna efterräkning öfvergick nästan alla de aflidna rådsherrarnas sterbhus, vanligtvis utan åtskilnad till personer eller partier. Den drabbade t. ex. sterbhusen efter de både för sig och kronan misshushållande men glada bröderna af sällskapet Les Goinfres, en Klas Tott, Bengt Horn och Lorentz von der Linde; men likaså ock å andra sidan sterbhusen efter de för sparsamhet och hushållning talande herrarna Gustaf Bonde, Lorentz Creutz, Matthias Biörenklou samt Erik och Göran Fleming.

Några af sterbhusen ingingo med konungen en serskild öfverenskommelse att, i stället för återbetalningar efter rättegångs utslag, erlägga i ett. för allt någon viss summa. Så t. ex. betalte sterbhuset efter Klas Stiernskiöld 46,000, efter Gustaf Bonde 236,208 och efter Karl Gustaf Wrangel 256,000 d. smt, o. s. v.

Vi kunna här icke underlåta en anmärkning. Gustaf Bonde var utan motsägelse den, som under förmyndaretiden hade med mesta nit, uppmärksamhet och allvar sökt bevaka kronans och det allmännas bästa och på allt sätt främja sparsamhet och hushållning. Det var också han, som uppgjorde 1662 års stat, hvilken lades till grund för en del af Stora Kommissjonens eget arbete. Att sådant oaktadt efterräkning emot honom anställdes; och att den anställdes med en obeveklig, med en öfverdrifven hårdhet, så att t. ex. också han blef dömd till ansvar i flere punkter, vid hvilka han antingen tegat eller motsagt 3); — att slutligen efterräkningen äfven på sådant sätt kunde stiga till ofvannämnde utomordentligt höga summa; — allt detta synes nästan

---

1) *Reduktions-kansliet.* Stora Kommissjonens prot. d. 6 Maj 1681.

2) *Riksregistrat.* d. 8 Juni 1681. *Nord.* Fol. 112, s. 263.

3) *Bond.* Fol. 29. Flere utkast och handlingar.

obegripligt. Man frestas att misstänka verkningarna af enskild förföljelse, måhända kommande från den hämndlystne Klas Fleming. Ty se! När dennes far, Herman Fleming, vid riksdagen 1660 uteslöts eller nästan afsattes från riksskattmästareplatsen, blef samma syssla af det då segrande partiet anförtrodd just åt den ifrågavarande och nu efter sin död så hårdt angripne Gustaf Bonde. Att sistnämnde herre och hans sterbhus var en bland dem, som det rådande partiet i synnerhet ville åt, detta berättades också redan före Stora Kommissjonens tillsättning och visar tydligt, huru man stundom mer rättade sig efter personliga förhållandet än efter saken. — Ännu en anmärkning må tilläggas. För att kasta så mycket mer skugga på förmyndarestyrelsen i allmänhet, plägade Stora Kommissjonen esomoftast åberopa de varningar mot misshushållning och de skäl för sparsamhet, som G. Bonde hade, ehuru förgäfves, anfört. Men nästan aldrig nämndes, att det var han och beständigt han, som fällt dessa så hedrande och nu så ofta åberopade utlåtelser. Det var likasom man icke unnat honom den ära, den frikännelse, som måhända deraf blifvit en följd. Det var, likasom hade man blygts för, att, å ena sidan beständigt anföra uttrycken af hans sparsamhet och fosterlandskärlek; och, å andra sidan lika beständigt fälla honom till höga böter för egennyttigt och försumligt slöseri.

FRÅGAN, HURUVIDA GRANSKNINGS-KOMMISSJONENS SKRIFT MED BILAGOR SKULLE GÄLLA SOM GRUNDVAL FÖR STORA KOMMISSJONENS UNDERSÖKNINGAR.

Vi hafva redan talat om Gransknings-kommissjonen och dess afgifna mot förmyndarestyrelsen ofördelaktiga berättelse. Det var denna skrift med dess innehåll och tillhörande bilagor och räkenskaper, som konungen befallde Stora Kommissjonen öfverse och genom dom afgöra. Gilltigheten eller pålitligheten af detta Gransk-

nings-kommissjonens arbete blef alltså ämnet för Stora Kommissjonens första öfverläggningar.

Gransknings-kommissjonen hade sjelf erkänt, att dess arbete var opålitligt. Då det öfverlemnades till konungen, sade kommissjonen formeligen och med klara ord, att den icke ville utgifva detta sitt verk såsom en anklagelse, utan *blott såsom en enfaldig berättelse;* och om de bilagor och räkenskaper, på hvilka samma berättelse var grundad, erkände kommissjonen likaledes och inför konungen, att de icke voro fullt pålitliga, icke ens *alla underskrifna;* och att kommissjonen *icke ville taga dem på sitt ansvar, utan framställde dem sådana, som de öfverlemnade blifvit, låtande i öfrigt ansvaret bero på deras förklaring, som dem utarbetat hafva* 1). Den bilaga, som innehåller de alldrasväraste uppgifterna om riksförmyndarnes egennytta, saknade också all slags underskrift och bekräftelse.

De sakförda herrarna märkte och anmärkte snart dessa förhållanden och öfverklagade dem formligen hos konungen. *Man söker*, skrefvo de, *att mot oss uppreta eders maj:t och rikets ständer medelst skenbara föregifvanden, att vi genom misshushållning, slöseri eller egennytta förorsakat kronan en förlust af många millioner. Men till största delen är detta ett illvilligt föregifvande. Vänder man sig till Gransknings-kommissjonen, så svarar den, »att dess skrift mot oss är »icke någon anklagelse utan blott en berättelse till när»mare undersökning.» Fråga vi om säkerheten af de räkenskapsbilagor, på hvilka samma berättelse med dess stora anmärkningssummor grundas, så vill kommissjonen ej heller ansvara för dessa, utan visar oss i sådant fall till kammar-kollegium. Detta ämbetsverk gör på samma sätt och ber oss fråga kamrerarne i kontoren. Dessa åter hänvisa oss till sina underlydande skrifvare, hvilka författat bilagorna. Dessa*

1) *Loenb. handl.* **10.** 132, 191. Jfr. *Nord.* Fol. 112, ss. 303, 304.

sistnämnde herrar svara slutligen, att de utarbetat räkenskaperna så godt de kunnat, utdragande allenast summorna af inkomst och utgift, och detta utan åtskilnad och utan att veta till hvad afsigt. De säga ock, att detta skett efter uttrycklig befallning att ej vidare bekymra sig om verifikation 1). Så skrefvo de anklagade herrarna öppet och formligen till sin konung. Vi hafva icke funnit, att någon ens försökt vederlägga dessa deras uppgifter om Gransknings-kommissjonens räkenskaper.

Genast i början af Stora Kommissjonens sammanträden yttrades bland dess medlemmar mycket tvifvelsmål om pålitligheten af nämnde bilagor 2); likaså när i April 1681 det egentliga arbetet skulle börjas. Axel Stålarm, Ulf Bonde och biskop Wallerius underkände bilagornas säkerhet. Mot dem stodo Konrad Gyllenstierna och kyrkoherden Iser med flertalet 3). För att slita tvisten beslöt man rådföra sig med Gransknings-kommissjonen sjelf, hvars i staden varande ledamöter derföre tillkallades. Klas Fleming har då och omigen och inför sjelfva Stora Kommissjonen förklarat och erkänt, *att Gransknings-kommissjonens skrift var blott en berättelse, ingen anklagelse; och att dess räkenskapsbilagor voro beställda hos kamererarne i verken, hvilka det derföre ålåge att ansvara för rigtigheten. Gransknings-kommissjonen ville vara derifrån befriad. — Men*, invände Axel Stålarm, *det är besynnerligt, att Gransknings-kommissjonen så undandrager sig ansvaret för sitt eget verk. Vi i Stora Kommissjonen hafva ju således ingen ting att lita på, utan måste famla i mörkret* 4). Till och med den mot herrarna ovänligt sinnade åklagaren Fegerstierna medgaf räkningarnas opålitlighet; och hans medbroder Tilas begärde att få till

1) *Loenb. handl.* S. 133—135.

2) *Redukt.-kansliet.* Stora Komm:s prot. d. 13 Nov. 1680.

3) S. st. d. 22 April — 3 Maj 1681.

4) S. st. d. 4 Maj 1681.

protokollet förklara, *hur han alltid ogillat kommissjonens förfarande att på så osäkra handlingar grunda en rättegång.* Samma herrar berättade ock, att räkenskapernas opålitlighet var i hela staden känd, och att bittra smädeskrifter deröfver gingo bland folket 1). En sådan smygförfattare blef också upptäckt och befanns vara en bland kommissjonens egna skrifvare. Han hade påstått, *det Stora Kommissjonen stode på vaxfötter; — att dess rättegångssätt vore oerhördt och vådligt både för konungen och fäderneslandet.* Det var ej utan, att också biskop Wallerius misstänktes för att hafva fällt dylika ord 2). Sjelfva Gyllenborg anmärkte och medgaf att i Gransknings-kommissjonens uppgifter funnos många beskyllningar, som voro oriktiga, och många penningeposter, som voro två gånger upptagna; hvaraf uppkom en sådan orimlighet, som t. ex. den, att summan, för hvars förslösande man anklagade förmyndarne, nästan uppsteg till rikets alla inkomster 3). Också hände verkligen, att just vid en af de första närmare undersökningar, som företogos, nemligen anklagelsen mot Shering Rosenhane, upptäcktes genast en dubbelpost, eller att en och samma summa hade af Gransknings-kommissjonen blifvit honom två gånger påförd till betalning 4).

Åklagarne erkände ytterligare och formligt, att dylika dubbelposter ofta i Gransknings-kommissjonens arbete förekommo; men samma herrar påstodo derjemnte, att hvarken Gransknings- eller Stora Kommissjonen hade dermed åsyftat en sådan orättvisa som den att tvinga de anklagade till dubbelbetalning. Dessa sednare herrar begagnade emellertid tillfället och skenet, och ropade högt öfver den påstådda obilligheten, den fordrade dubbelbetalningen, hvilket rop också efter dem återljudade

1) S. st. d. 6 Maj 1681. Jfr. *Nord.* Fol. 112, s. 503.
2) S. st. d. 18 Maj 1681.
3) *Stora Kommissjonens prot.* d. 19 Maj 1681. Jfr. i öfrigt *Nord.* Fol. 112, ss. 134, 137, 138, 202 m. fl. i actorernas förklaringar.
4) S. st. d. 22 Sept. 1681.

kring landet och väckte mycken förargelse. Närmare sanningen var måhända en annan deras anmärkning; nemligen, att Gransknings-kommissjonen hade med flit uppfört posterna dubbla, för att derigenom komma till en förfärligt stor summa, hvilken skulle slå 1680 års ständer i ögonen, uppreta dem mot de rådsherrar, som hettes hafva försnillat så oerhörda summor; och att Gransknings-kommissjonens ledare sökt derigenom förbereda rådets fall och enväldets införande. Denna rådsherrarnes sednare misstanka är icke osannolik.

Gransknings-kommissjonens räkenskaper och bilagor ansågos emellertid så opålitliga, att sjelfva åklagarne föreslogo, att de borde af kammarkollegii ämbetsmän öfverses, rättas och med underskrift bestyrkas, innan de lades till grund för rättegången 1). Det lär dock ingen gång hafva skett. Emellertid kunde pålitligheten af Gransknings-kommissjonens uppgifter ej längre försvaras.

Konungens sista utslag blef ock, *att hans mening aldrig varit den, att de anklagade skulle betungas med alla de summor, som i Gransknings-kommissjonens bilagor införda voro, utan blott med de större eller mindre delar deraf, som vid Stora Kommissjonens närmare undersökning befunnos riktiga* 2).

FRÅGAN, HURUVIDA HVAR OCH EN AF DE SAKFÖRDA HERRARNA SKULLE FÅ SIN SERSKILDA ANKLAGELSE MED UPPGIFT PÅ DE PUNKTER, I HVILKA HAN ANSÅGS HAFVA FELAT; ELLER OM HELA FÖRMYNDARE-STYRELSEN SKULLE FÖR HVARJE ANMÄRKNING GEMENSAMT OCH I KLUMP TILLTALAS.

Såväl ständerna som konungen hade från början bestämt, att hvar och en af de herrar, som sakfördes,

1) *Nord.* Fol. 112, s. 508. Actorernas skrift odater. men från förra hälften af 1681.

2) *Riksregistrat.* d. 8 Juni 1681.

borde erhålla serskild uppgift på de punkter, för hvilka han anklagades 1); och konungen hade till och med derom utfärdat skrifteliga befallningar d. 9 Dec. 1680 och den 7 Jan. 1681 2). Detta öfverensstämde också med lag och rättegångs-ordning.

Men det oaktadt höjdes redan från början flere stämmor mot åtgerden. Konrad Gyllenstierna med sina vänner yrkade, att anklagelsen och försvaret borde ske gemensamt 3). Åklagarne hyste i allmänhet samma tänkesätt och påstodo, att de icke ens på ett helt års tid skulle hinna utarbeta så många och så vidlyftiga serskilda anklagelseskrifter. Tilas, en af åklagarne, kom slutligen engång från konungen med dennes mundtliga befallning, att en för alla gemensam anklagelse skulle utfärdas, icke, såsom förut var befalldt, en serskild för hvar och en bland de tilltalade. Axel Stålarm frågade: *vill herr Tilas ansvara för säkerheten af denna konungens befallning?* Tilas jakade, och Gyllenstierna och Örneklou ville derpå genast ställa sig densamma till efterrättelse. Wrede och Ulf Bonde hemställde dock, *om man ej kunde vänta, tills konungen återkomme från landet och sjelf afgjorde, hvilkendera befallningen man skulle följa, antingen den förra skrifteliga eller nu gifna mundtliga.* Men fåfängt. Gyllenstierna och hans vänner, serdeles bland presterna och bönderna, afgjorde med flertalets rätt, att den sednare mundtliga befallningen skulle efterkommas 4), och konungen lär hafva gillat detta deras beslut.

1) *Redukt.-kansl.* Stora Kommiss. prot. d. 8 Dec. 1680. Jfr. *Nord.* Fol. 112, s. 66. S. st. sid. 247 der ständernas skrifvelse läses, hvilken dock icke lofvar råden serskilda anklagelser.

2) *Klas Rålambs dedukt.* 2 boken, 2 kap. *Nord.* S. st. 251, 253.

3) *St. Komm:s prot.* d. 8 Dec. 1680.

4) *St. Komm:s prot.* d. 27 Jan. 1681. *Nord.* Fol. 112, s. 327. Sjelfva St. Kommissjonens till alla de anklagade utfärdade gemensamma stämning af d. 5 Febr. 1681 finnes s. st. sid. 321—347.

Ty redan den 7 Febr. 1681 aflemnades till rådkammaren ett paket, innehållande anklagelserna, ställda gemensamt till alla, både riksförmyndare och riksråd. Tvenne dagar, d. 7 och 8 Febr., varade rådsherrarnas öfverläggningar om detta ämne. Men skriften var ställd till dem alla i klump, ehuru de efter lag och löfte borde hvar och en få sin serskilda anklagelse. Alltså beslöto de att icke bryta paketet utan återskickade det till Stora Kommissjonen 1). Denna klagade nu hos konungen, hvilken d. 9 Februari lofvade befalla de tilltalade att mottaga och öppna paketet 2). Redan följande dagen, eller d. 10 Febr., skickade han också hofrådet Lindskiöld upp i rådkammaren med tillkännagifvande, att konungen lofvat Stora Kommissjonen slippa utarbetandet af serskilda anklagelser och att herrarna derföre borde mottaga och bryta det gemensamma paketet. Men detta magtspråk fann ett oförmodadt motstånd, i spetsen för hvilket Johan Gabriel Stenbock framträdde. *Vi hafva väntat,* sade han, *hvar sin serskilda anklagelse; men herrarne i Stora Kommissjonen sky undan för ett sådant arbete, och för deras beqvämlighet vill man nu låta oss lida genom våra sakers sammanblandande. Vi hade också trott, att rådsprotokollen skulle blifva ordentligt genomgångna; men nu har denna granskning skett utan ordning och af en mängd serskilda personer. Jag finner af alltsammans, att här är ingen barmhertighet att vänta, och när jag icke får njuta lag och rätt, så lönar det ej heller mödan att försvara sig, utan de, som magten hafva, må göra med mig, hvad de vilja.* De la Gardie instämde häri, sägande: *får jag ej åtnjuta lag och laga rättegång; så se här min egendom! tagen efter behag, så godt först som sist.* Dagen derpå, den 11 Febr., förnyades tvisten. Erik Lindskiöld kom åter upp i rådet och tillkännagaf omigen, att paketet skulle öppnas och den ge-

---

1) *Rådsprot.*

2) *St. Komm:s prot.* d. 9 Febr. 1681.

mensamma anklagelsen mottagas. Några rådsherrar började vackla, men Stenbock framträdde åter såsom deras taleman och försvarare samt yttrade: *konungen har både mundtligen och skriftligen lofvat oss, att hvar och en skall få sin egen anklagelse och serskild uppgift på de punkter, som läggas honom till last. Detta har också Stora Kommissjonen sjelf medgifvit, och det öfverensstämmer äfven med både lag och billighet. Men allt sådant oaktadt, brytas nu dessa löften och lagar och det blott för åklagarnes beqvämlighets skull. Men jag rättar mig icke efter Stora Kommissjonsherrarnas beqvämlighet, utan efter kongl. maj:ts ord; och förklarar alltså, att om jag icke får åtnjuta, hvad rätt är, så lägger jag aldrig min hand vid anklagelsen.* Detta exempel satte mod i de öfriga herrarna. De förenade sig med Stenbock och beslöto att till konungen afsända ett bref i sådan anda, och till och med nu på stället skickade man honom genom Lindskiöld en mundtlig hälsning derom 1). Så hård, häftig och hotande var brytningen den 11 Febr. om aftonen.

Men under nästa dygn, till och med under nästa natt, har en betydlig förändring inträffat. När nemligen dagen derpå, eller den 12 Febr., rådet åter sammanträdde, var motståndets anförare, Johan Gabriel Stenbock, icke mer närvarande. Lindskiöld deremot inträdde omigen och framställde, och det för tredje gången, konungens befallning om paketets öppnande 2). Nu gaf De la Gardie efter och med honom alla de öfriga, och paketet mottogs och öppnades.

Orsaken till denna hastiga förändring i rådets uppförande känna vi icke bestämdt. Dock visar sig ett spår, som troligen icke leder åt orätt håll. Den afgörande dagen, den 12 Febr., då tredje befallningen om paketets öppnande ankom, hade, som sagdt är, motståndets an-

---

1) *Rådsprot.* d. 11 Febr. 1681.

2) *Kl. Rålambs dedukt.* 2 Bok. 2 kap. *Nord.* Fol. 112, s. 281. Rådets bref till Karl.

förare Johan Gabriel Stenbock icke infunnit sig i rådet. Också finner man, att nämnde herre har just vid samma tid ingått en förlikning med det rådande partiet, och att konungen lofvat honom att efter sin önskan och för sin person erhålla anklagelse-punkterna serskilda och bestämda 1). Måhända har Stenbock deremot utfäst sig att öfvergifva de andra anklagade; ty detta gjorde han verkeligen. Han deltog ej mer i deras försvarsöfverläggningar, utan förklarade sig nu mera erkänna Stora Kommissjonen som laga domstol, m. m. Detta allt var helt och hållet stridande, mot hvad han och de andra förut yrkat, och väckte derföre bitter ovilja, och i rådet så skarpa ordvexlingar, att protokollet blef dervid afbrutet 2).

Den 15 Febr. ankom till rådet ett nytt paket, hvilket, liksom de förra, innehöll ytterligare allmänna och gemensamma beskyllningar, och derjemnte Stora Kommissjonens tillsägelse, att hvar och en af herrarna *skulle ur den gemensamma anklagelseskriften utleta de honom angående punkterna och deröfver afgifva sin förklaring.* Vid detta nya och ändå hårdare anspråk yttrade rådsherrarna ett lika bittert som allmänt missnöje. *Således*, skrefvo de, *således fordrar man, att vi sjelfva skola framleta anmärknings-punkter mot vårt uppförande, och derigenom blifva våra egna åklagare. Sådant är dock oerhördt. Lag, häfd och billighet kräfva ju, att mot hvarje anklagad skall uppträda en bestämd åklagare, hvilken det tillhör att tydligt uppgifva de punkter, som läggas den sakförde till last?* Herrarne ingingo derföre genast till konungen med en böneskrift i ofvanstående riktning 3). Tre dagar derefter, eller den 18 Febr., kom Lindskiöld upp i rådet igen, och tillkännagaf följande konungens svar. *Hans maj:t*, sade han, *har befallt mig underrätta deras excellenser, att hans maj:t finner både onödigt och omöjligt att*

1) *St. Kom:s prot.* d. 11 April och 24 Sept. 1681.

2) *Rådsprot.* d. 2 och 7 Mars 1681.

3) *Rådsprot.* d. 15 Febr.

för hvar och en uppsätta serskilda anklagelseskrifter, emedan de ogillade åtgerderna äro vidtagna af alla och icke af en eller annan enskildt. När sjelfva händelsen och den dervid gjorda anmärkningen äro uppgifna, så kan hvar och en af de sakförda herrarna sjelf se efter i protokollet, huru dermed föreveter, i hvad mån åtgerden ligger honom till last, eller i hvad mån han sitt uppförande kan försvara, och detta allt utan att derföre vara sin egen åklagare. På stället och i de tilltalades namn svarade De la Gardie och sökte ådagalägga orimligheten af dessa fordringar 1); men fåfängt. Konungen kunde ännu icke vikas från detta sitt sednare beslut 2). De anklagade fortforo dock å sin sida att med lika stor enträgenhet fordra, det åklagarne måtte för hvar och en bestämdt uppgifva, hvad det var, som lades honom till last. Billigheten och lagligheten af denna deras fordran blef också mer och mer insedd och erkänd. Konrad Gyllenstierna sökte väl i det längsta försvara Stora Kommissjonens åsigt; men sjelfva Klas Fleming började medgifva dess oriktighet. Konungen och kommissjons-herrarna måste slutligen gifva med sig och låta utfärda de lofvade och begärda enskilda anklagelserna 3); likväl tyckes detta hafva skett försent och så, att de anklagade icke deraf hade den fördel, som dem enligt lag bort tillkomma 4).

---

1) *Rådsprot.* d. 18 Febr. 1681.

2) *Riksregistrat.* d. 8 Juni 1681. *Kl. Rålambs dedukt.* 2 Bok. 2 kap.

3) Åtminstone har Karl, d. 11 Febr. 1682, befallt detta i frågan om förläningar å förbudna orter. Se *Brah.* Kanslirummet. Tom IV. Redukt.-kansl. Jfr. *Nord.* Fol. 112, s. 525. Några rådsherrars klagoskrift. Okt. 1681.

4) *Stora Kommissjonens prot.* d. 11 Okt. 1681. Jfr. Loenb. handl. 8, 125. Fryxells handl. 1, 472.

FRÅGAN, HURUVIDA ÅKLAGRARNA VORO SKYLDIGA ATT BEVISA SINA ANKLAGELSER.

Lag, häfd och billighet förbundo åklagrarna härtill. Men detta mål behandlades på ett eget sätt. Åklagrarne framkastade nemligen sina, eller rättare sagdt, Gransknings-kommissjonens allmänna uppgifter, icke såsom bestämda anklagelser, utan såsom anmärkningar, hvilkas origtighet man påstod, att de tilltalade borde ådagalägga. Sjelfva ville deremot åklagrarne ingalunda ikläda sig någon skyldighet att bevisa sanningen af dessa sina anmärkningar. Till en tid ville de icke ens med namnens underskrift bekräfta de samma, hvarföre ock öfver hela Stockholm gick det rykte, att kommissjonens domar grundades på blott lösa och ounderskrifna lappar och utkast 1). Mot detta förfarande gjorde herrarna sina formliga invändningar. De skrefvo: *när hvarken Gransknings-kommissjonen sjelf, ej heller de i Stora Kommissjonen tjenstgörande åklagrarna vilja ikläda sig skyldigheten att ansvara och bevisa de mot oss framkastade anmärkningarna, så böra vi få åtnjuta domarereglornas och allmänna rättvisans föreskrift; nemligen, att när åklagaren ingenting kan bevisa, skall den anklagade frikännas; ty åklagaren bör hafva med sig icke blott anmärkningar, utan äfven skäl och bevis. Våra åklagare behandla dock saken helt annorlunda. De vilja först och främst icke åtaga sig att bevisa sina anmärkningar. Men icke nog härmed. De vilja icke en gång bestämdt uppgifva hvad, som i dessa deras anmärkningar är beskyllning, eller icke beskyllning. Deremot sökа de ålägga oss att ur deras gemensamma, men obestämda, anklagelseskrift hvar och en sjelf uppleta hvad, som kan tydas honom till last och derpå afgifva sin förklaring. Att så vilja tvinga*

---

1) *Stora Kom:s prot.* d. 2 Okt. 1681. Jfr. en del af rådets klagoskrift af d. 8 (?) Oct. 1681. *Nord.* Fol. 112, s. 524.

oss att blifva våra egna anklagare, är ett rättegångssätt, hittills ohördt och af stor orimlighet. I enskild skrifvelse till konungen gick De la Gardie än närmare på saken. *Åklagrarna,* säger han, *uppsätta en lång förteckning på en stor hop under förmyndaretiden förefallna inrikes kommissjoner, utrikes beskickningar, föräringar åt främmande sändebud, förläningar af gods och penningegåfvor, m. m. Sedan sammanräkna de kostnaden för alla dylika åtgerder, och komma sålunda till en förfärligt stor summa penningar, som skall sticka allmänheten i ögonen, och om hvilken det skall heta, att vi hafva densamma bortslösat. Åklagrarne vilja likväl icke bestämdt anklaga oss hvarken för alla dessa poster eller för några vissa deribland, utan framkasta hela listan och fordra, att vi skola rentvå oss från hvarje punkt deraf. Men jag, som är anklagad, fordrar, att mina åklagare säga, hvilka bland dessa kommissjoner, beskickningar eller gåfvor det är, som de ogilla och skälen. Sedermera, och då först, är jag pligtig, att deröfver afgifva min förklaring* 1).

Af åklagrarnas svar härå känna vi blott det, som angick godsförläningarna. Det lyder så. *Godsförläningar äro visserligen lagliga, så framt de ske sparsamt. Vi åklagare förbinda oss likväl icke att uppgifva, hvilka bland de anmärkta förläningarna voro stridande mot denna sparsamhetsregel eller icke. De anklagade deremot åligger det att bevisa, det hvar och en af de uppräknade åtgerderna haft skäl för sig. Intill dess herrarna detta ådagalaggt, tilltala vi dem för alla punkterna* 2). Troligtvis hafva icke blott förläningarna utan ock alla de öfriga anklagelseämnena blifvit behandlade efter denna af Stora Kommissjonen gillade grundsats.

---

1) *Nordin.* M. G. De la Gardies förklaring till Karl den elfte d. 15 April 1681.

2) *Nordin.* Fol. 112, s. 76. En vidlyftig skrift, ställd till Stora Kommissjonen, ounderskrifven, men tydligen af åklagrarna; odaterad, men troligen från våren eller sommaren 1681. Jfr. S. st. ss. 69, 143.

SMÄRRE ANMÄRKNINGAR MOT RÄTTEGÅNGSSÄTTET.

Enligt rättvisa och billighet hade Stora Kommissjonen bort redan i början för sig uppgöra och få bekräftad en ordentlig stadga, innehållande bestämda föreskrifter, huru rättegången i allmänhet skulle ledas och de enskilda händelserna anses och afdömmas. Sådant skedde likväl icke. Kommissjonen sammanträdde i November 1680. På våren 1681 uppsattes anklagelsepunkterna; och i Oktober samma år började domarne afkunnas. Först sedan ett stort antal mål blifvit sålunda afslutade och det någon gång efter vacklande och stridiga grundsatser, först då eller d. 9 och 10 Dec. 1681 uppgjordes ändteligen ett bestämdt reglemente för några af de vigtigaste punkterna af kommissjonens verksamhet 1). Detta var en af de oordentligheter, öfver hvilka de tilltalade herrarne serdeles häftigt beklagade sig 2).

Ett annat föremål för tadel och missnöje var, att man någon gång hindrat de sakförda från att taga afskrifter ur handlingarna. Så t. ex. begärde Klas Rålamb att genom sitt ombud få ur den gemensamma anklagelsen utdraga det, som rörde honom serskildt. Det vägrades; *ty*, sade man, ***kommissjonen skulle derigenom blifva oändligt öfverlupen*** 3).

Ett annat ämne för tadel var den korta tid, som lemnades åt de tilltalade. Gransknings-kommissjon hade haft fem år på sig att uppsätta anklagelsen, och derjemnte fått begagna kollegierna till utarbetandet af nödiga bilagor. Denna Gransknings-kommissjonens skrift rörde inemot 60 rådspersoner, lefvande eller döda och

---

1) *St. Kom:s prot.* den 9 Dec. 1681. *Riksark.* Palmsk. Misc. och *Nord.* 4:o № 201, s. 34. Afskrift af samma reglemente af samma dato, mest angående ansvarsskyldighetens fördelning mellan de anklagade. *Redukt.-kansl.* Stora Kommissjonens domar.

2) *Kl. Rålambs dedukt.* 2 Bok., 9 kap.

3) *St. Kom:s prot.* d. 4 Okt. 1681.

desse sednares säkerligen ändå långt flere arfvingar. För dem alla utlemnades nu blott ett enda exemplar af anklagelsen; och likväl fordrades, att alla dessa tilltalade skulle på den korta tiden af sex veckor 1) afgifva sina förklaringar öfver ett så inkrångladt och vidlyftigt verk. Herrarna anmärkte och öfverklagade denna obillighet. *Om*, sade De la Gardie, *om man icke unnar oss den tid, som behöfs till utarbetandet af en ordentlig förklaring, så är det så godt att icke alls ingå i något svaromål; utan hans majestät må i sådant fall göra med oss, som han behagar.* De öfriga instämde häri 2). Det hjelpte icke; många inkommo ej heller med några förklaringar, utan blott med insagor mot rättegångssättet, domstolen m. m., och de fleste vände sig härmed till konungen sjelf, hvilken dock visade dem genast till Stora Kommissjonen 3). Emellertid utarbetade nu denna sednare sina egna anklagelsepunkter mot herrarna, och gaf dem denna gång 12 veckors tid till förklaringar. Det var visserligen mer än förut; men långt ifrån tillräckligt. Högljudda klagomål spordes öfver åtgerden och öfver omöjligheten för 60 olika tilltalade, att på den korta tiden genomgå alla de vidlyftiga rådsprotokollen med tillhöriga handlingar (öfver 30 folioband), häldst kommissjonen sjelf nästan dagligen begagnade samma papper 4). Det hjelpte ej. Den utsatta terminen gick förbi. Många bland herrarna aflemnade insagor i stället för förklaringar; andra hade icke hunnit anskaffa någondera 5). Men kommissjonen lät sig häraf icke hindras utan började i medlet af Oktober 1681 att afkunna sina domar; dervid behand-

---

1) *Nordin.* Fol. 112, s. 251. Karls bref och befällning till Stora Kommissjonen d. 7 Jan. 1681. Enligt *St. Kom:s prot.* tyckas vid pass 8 veckor eller tiden från den 14 Febr. till d. 11 Apr. blifvit åt de anklagade förunnade.

2) *Rådsprot.* d. 2 och 18 Mars 1681.

3) *Nord.* Fol. 112, s. 255. Karls bref till St. Kom. d. 14 Maj 1681.

4) *Klas Rålambs dedukt.* 2 Bok., 2 kap.

5) *St. Kom:s prot.* d. 29—30 Sept. 1681.

lande ofvannämnde antingen uteblifna eller protesterande herrar såsom de der contumaciter eller af tredsko underlåtit fullgöra domstolens och rättegångsordningens föreskrifter.

Ett annat ämne för tadel och missnöje var följande. Ganska ofta förekom den händelsen, att riksförmyndarne hade gifvit en förläning, och att konungen, blifven myndig, hade sjelf bekräftat samma gåfva. Sedermera befanns dock, att åtgerden var stridande mot de reglor, som vid Stora Kommissjonens efterräkningar blefvo antagna. Hvilkendera skulle nu gälla, antingen konungens uttryckligt gifna bekräftelse på förläningen, eller det allmänna förhållningsbref, som för Stora Kommissjonens arbeten blifvit utfärdadt? Det uppstod en strid emellan Karl den elftes båda starkaste lidelser; mellan hans kärlek, å ena sidan till penningar och ökade inkomster, och å andra sidan till vigten och värdet af hans konungsliga magt och anseende. Den förra känslan segrade och han aflemnade en skriftelig befallning att i ofvannämnde brydsamma val skulle konungens serskilda bekräftelsebref anses ogilltigt, såsnart det stridde mot de antagna general-resolutionerna. Denna förklaring var dock gifven åt Liqvidations-kommissjonen, och således icke egentligen gällande för Stora Kommissjonen. Många af den sednares medlemmar ansågo derföre betänkligt att dömma riksförmyndarne till ansvar för åtgerder och gåfvor, som konungen sjelf, blifven myndig, hade bekräftat. Lowisin framförde väl muntligen konungens befallning, att dylika hans enskilda stadfästelsebref icke skulle gälla i strid mot de allmänna stadgarna. Kommissjonen beslöt dock att anhålla om konungens skrifteliga utlåtande häröfver 1). Karl tyckes dock hafva ogerna velat omigen utfärda ett sådant formligt upphäfvande af sina egna ord; ty Stora Kommissjonen fick icke den begärda förklaringen. Frågan blef kort derefter omigen upptagen. Rådman Torssell sade: *å ena sidan åberopas riksförmyndarnes gåfvo-*

---

1) *St. Kom:s prot.* d. 11 Oct. 1681.

bref och konungens stadfästelse derpå; men å andra sidan den general-resolution, konungen gifvit, icke åt oss, utan åt Liqvidations-kommissjonen. Hvilkendera skall nu gälla? Vi kunna här alldeles icke nöja oss med blotta mundtliga helsningar utan måste hafva konungens skriftliga förhållningsbref. Konrad Gyllenstierna, Lowisin och Gyllenborg försäkrade omigen, *att de alla tre på en gång hört konungen säga, »att det »skall vara en kung, ett rike och en lag; och att det »utslag, som gäller för Liqvidations-, skall också gälla »för Stora Kommissjonen.» Men,* sade assessor Parmander, *vi böra väl ändå hafva konungens skrifteliga befallning derom? — Det är onödigt,* inföll Örneklou, *att omigen besvära hans majestät med en sak, i hvilken han en gång så tydligt uttalat sitt beslut.* — Konrad Gyllenstierna tillade: *jag ansvarar för, att det är konungens befallning, och att han står vid sina ord. — Ja visserligen,* sade Stålarm, *och Gud bevare hans majestäts lif! men han är en dödlig menniska och derföre och för efterverldens skull böra vi alltid hafva klara och bestämda föreskrifter att gå efter, innan vi tillåta oss att öfverändakasta, hvad hans majestät genom serskildt bref stadfästat.* Alla dessa invändningar voro fåfänga. Konrad Gyllenstierna och det stora flertalet af hans anhängare beslöto, att kommissjonen skulle nöja sig med konungens mundtliga budskickning och vid målens behandlande ställa sig densamma till efterrättelse 1). Och så skedde. Medelst detta beslut undslapp konungen det obehaget att genom en ny skriftelig befallning omigen upphäfva sina egna ord och löften. En stor mängd egendomar, som eljest skulle hafva förblifvit afsöndrade, kommo ock genom denna åtgerd till kronan igen och bidrogo att i betydlig mån öka dess inkomster.

Hvad, som slutligen och ej minst tadlades, var, att konungen sjelf blandade sig i domstolens åtgöranden.

---

1) *St. Kom:s prot.* d. 3 och 8 Nov. 1681.

På sätt och vis var han å kronans vägnar ena parten emot de anklagade. Domstolen deremot, hvilken det ålåg, att oväldigt skifta sina utslag mellan å ena sidan konungen och kronan, och å andra sidan de anklagade herrarna; — denna domstol har tvärtom icke en, utan otaliga gånger vid tveksamma fall skickat upp till konungen och frågat honom, den ena parten, hvad de skulle besluta, huru de skulle dömma; — och Karl den elfte lät icke någonting hindra sig från, att dels mundtligen, dels skriftligen afgifva sådana befallningar. Nästan i hvartenda ämne föreföllo dylika händelser och det så ofta, att vi med anförande af blott dagarna, då det inträffade, skulle kunna fylla hela sidor 1). Att deremot kommissjonen någon gång afvek från den tolkning, mening eller befallning, som konungen afgifvit, — derpå hafva vi icke funnit ett enda exempel. Man kan föreställa sig, hvad allmänheten och än mer, hvad de anklagade skulle säga om en sådan domstol, om dess sjelfständighet och om ovälden i dess utslag.

Vi hafva nu framställt de märkvärdigaste sidorna af det rättegångssätt, Stora Kommissjonen i förevarande mål följde. Det återstår nu att beskrifva sjelfva arbetet och de fällda domarnes innehåll.

---

1) T. ex. *Nord.* Fol. 112, s. 655 finnes ett utkast till svar på De la Gardies försvarsskrift, hvilket Karl låtit uppsätta och i Maj 1682 (troligen 1681) sjelf lemnat i åklagrarnas händer med befallning att detsamma följa.

TJUGONDENIONDE KAPITLET.

OM STORA KOMMISSJONENS ARBETEN OCH DOMAR.

GÅNGEN AF STORA KOMMISSJONENS ARBETEN.

Den 26 Okt. 1680 utnämnde konungen ledamöterna i ofvannämnde Stora Kommissjon, och redan i början af Nov. begynte den sina arbeten 1). Man genomgick Gransknings-Kommissjonens berättelse och Blåa Boken samt tvistade om rättegångsformerna och mera dylikt. Detta varade till inemot medlet af Febr. 1681, då man åt herrarna utlemnade den ofvan omtalta gemensamma och på Gransknings-kommissjonens arbete grundade anklagelsen 2), samt infordrade deras förklaringar till den 11 April samma år 3). Under tiden hvilade kommissjonens arbeten.

På sagdan dag, den 11 April 1681, sammanträdde ledamöterna omigen. Magnus Gabriel De la Gardie hade, ensam bland de tilltalade, inskickat en ordentlig förklaring. De andras voro dels ofullständiga, dels inga. De flesta vägrade att underkasta sig domstolen och rättegångssättet. På Karls befallning 4) lät sig Stora Kommissjonen deraf icke hindras utan fortsatte arbetet. Det gick likväl både trögt och trassligt, tills konungen den 20 Maj 1681 förordnade Jakob Gyllenborg till tredje åklagare. Denne blef genast och synbarligen ledare af

---

1) De främsta bladen i Stora Kommissjonens protokoll äro borta. Det första återstående är af den 13 Nov.

2) *Nord.* Fol. 112 s. 527. Jfr. ofvan sid. 90.

3) *Nord.* Fol. 112 s. 528 tala några anklagade om Martii månadstermin.

4) *Nord.* Fol. 112 s. 256 m. fl. Karl till Stora Kom. den 14 Maj 1681.

hela verket och var den, som nästan hvarenda dag gick upp och ned mellan konungen och kommissjonen, bärande fram och tillbaka deras frågor och svar, tvifvel och utslag. Från och med Gyllenborgs inträde ökades kommissjonens stränghet; men tillika ordningen och farten i dess arbeten. Det var han, som återigen drog fram Blåa Boken som bevis och grundval för anklagelserna 1). Det var också nu, som man afgjorde, hvilka bland Gransknings-kommissjonens allmänna angifvelser skulle af Stora Kommissjonen gillas, och i hvad grad. Inemot midsommar 2) 1681 var detta arbete slutadt och åklagarnes anmärkningar färdiga, hvarpå dessa sednare utlemnades till herrarna, som ålades att till d. 29 Aug. 3) inkomma med svar och förklaringar. Under tiden hvilade kommissjonen omigen.

På sagdan dag, den 29 Aug. 1681, samlades den ånyo, men bland de femtioåtta lefvande eller döda riksråd, som blifvit anklagade, hade blott 28 inkommit med förklaringar eller svar; och dessa svar voro dels ofullständiga, dels innehöllo de en förnyad vägran att underkasta sig domstolen och rättegångssättet. Karl visade häröfver en häftig förtrytelse och på hans befallning blefvo nu de anklagades svar infordrade till den 5 Oktober under hotelse, att herrarna skulle eljest dömas, såsom de der af tredsko uteblifvit. De flesta inskickade nu sina skrifter. Några tego dock och andra vägrade ännu att erkänna domstolens behörighet. Men ingendera hjelpte. Redan i medlet af Oktober började Stora Kommissjonen att afkunna sina domar, och i Januari 1682 började Karl att låta utmäta de summor, till hvilka herrarna blifvit på ofvannämnde sätt fällda. För hvem skulle dessa klaga? af hvem skulle de vänta hjelp? Det fanns ej annat medel än att lemna sig och sin egendom i konungens och i kommissjonens våld.

---

1) Se berättelsen i *Nord.* 4:o № 201 s. 244.
2) den 16 Juni, enligt *Nord.* Fol. 112 s. 528.
3) *Nord.* Fol. 112 s. 528.

Kommissjonen fortfor emellertid med rastlös ifver, arbetande både för- och eftermiddagar. Den genomgick punktvis och efter hvarandra de serskilda anklagelse-ämnena, t. ex. gåfvor och gåfvogods, eftergifter, förhöjda stater, tullfriheter m. m. m. m. Hvarje riksförmyndarnes beslut, som syntes oriktigt, blef nu antecknadt, jemnte namnen på de herrar, som enligt rådsprotokollet och kommissjonens antagna grundsatser borde derföre ansvara. Derpå uträknades, huru mycket kronan ansågs hafva förlorat genom åtgerden, hvilken förlust förmyndarestyrelsen dömdes att återgälda. Från densamma afdrogs dock en dubbel lott för enkedrottningens båda röster, hvarefter den återstående summan fördelades på de riksråd, som blifvit dömda till ansvaret. Ofta, t. ex. vid ogillade gåfvogods, gåfvor och tullfriheter, m. m., blef den, som åtnjutit fördelen, fälld till återbetalning; men om han saknade medel, skulle bristen gäldas af de rådsherrar, som röstat för beslutet. Så fortgick arbetet vintern och våren 1682 med mer och mer brådskande fart. Den 31 Maj var efterräkningen afslutad; dock blott på sitt sätt, hvarom mera framdeles. Karl befallde emellertid, att hvarenda dom skulle af alla kommissjonens medlemmar underskrifvas, hvilket ock skedde 1).

DE MOT FÖRMYNDARESTYRELSEN RIKTADE ANKLAGELSERNA FÖR EGENNYTTA.

Vid den stränga, ofta alltför stränga efterräkning, som sålunda blef anställd, framdrogos alla de fel, som vi redan hos förmyndarestyrelsen anmärkt, t. ex. hur man beviljade åt De la Gardie Pernaus grefskap 2); åt Wrangel ersättning för fångarne vid Fredriksudde 3),

---

1) *Stora Kommiss. prot.* från Nov. 1680 till den 31 Maj 1682.

2) Se 13 Del. sid. 84.

3) S. st. s. 85.

samt utbyte af grefskapet Salmis mot Sölvitsborg 1); åt riksråderna Kurcks bror åtskilliga mot gällande stadgar gifna förläningar 2); åt sig sjelfva och en mängd andra herrar de Bornholmska vederlagsgodsen 3); åt Klas Tott oerhördt stora underhållspengar vid utrikes beskickningar; — alla dessa och en stor skara dylika slöserier blefvo nu utan skonsmål framdragna och med återbetalning belaggda. Egennyttan hade ofta gått alltför långt, och det äfven hos personer, der man minst skulle ha väntat något sådant. Ett skarpt framstående exempel deraf visar Gustaf Adolfs fordna älskarinna, den så besjungna Ebba Brahe. Hon lefde till 1674 och var i besittning af en nästan furstlig förmögenhet. Det oaktadt ville den nu 66-åriga gumman få på kronans bekostnad sin rikedom ökad, och sådant beviljades af den regering, hvars förnämsta personer voro hennes syskonebarn, riksdrotset Brahe, och hennes son, rikskansleren De la Gardie. År 1661 fick hon behålla fjerdeparten af sina gods, *emedan*, hette det, *hon ingenting åtnjutit för sin salig mans förtjensters skull*. Hans förtjenster hade dock blifvit frikostigt och konungsligt af förra regenter belönade, och hon hade deraf åtnjutit sin lagliga och dryga andel i boet. Ytterligare har samma förmyndarestyrelse tvänne gånger, nemligen åren 1662 och 1663, gifvit henne några icke obetydliga godsförläningar. Gustaf Bonde hade talat deremot; men fåfängt. *Det var dock skamligt*, yttrades nu i Stora Kommissjonen, och detta med rätta; — *det var dock skamligt att bevilja förläningar åt en stenrik grefvinna, när så många fattiga menniskor måste förgås af nöd och elände* 4). Likartade exempel saknades ej. Öfverståthållaren Axel Sparre uppgafs hafva i 7 års tid årligen erhållit en summa af 1,500 dal. s. m. till sina söners

1) 14 Del. s. 50.
2) S. st. s. 73, 74.
3) 13 Del. s. 82.
4) *Stora Kommiss. prot.* d. 20, 30 Jan. 1682.

uppfostran 1); och Hans Mörner hade fått 2,709 daler att dermed betala de skulder, hans söner vid utrikes läroverk gjort 2). General-majoren Barclay påstod sig hafva att af kronan fordra 6000 riksdaler. Kammarkollegium ogillade påståendet, såsom det der icke kunde bevisas. Då gaf honom regeringen samma summa till skänks, men mot afstående af fordringsanspråken.

Hvad, som mycket lades förmyndarestyrelsen till last, var, att många dess medlemmar innehaft eller åt hvarandra beviljat stora förläningar i de så kallade förbudna orterna. År 1697 uppgjordes en lista öfver dylika gods, som endast för 6 riksråder steg med räntor från 1655 till 186,800 daler; och likväl ogillades den, såsom icke fullständig 3).

Näst, eller bredvid Wrangel och Gustaf Otto Stenbock blef De la Gardie fast. Behållningen af postverket t. ex. hade af Karl Gustaf och Kristina varit bortgifven åt enskilda personer; men 1660 beslöt förmyndarestyrelsen, att den skulle användas till betalande af rikets skuld. Från 1662 tyckes dock De la Gardie hafva bekommit hela nämnde behållning, utgörande 14,000 d. s. m. årligen; och detta fortfor, ehuru missbruket blef redan 1668 i Blå Boken anmärkt. Nu drogs det ändtligen under lagligt åtal; och De la Gardie kunde hvarken förneka eller med gilltiga skäl försvara denna uppbörd 4). Några andra exempel! De la Gardie hade såsom det hette »till byggnadshjelp» låtit gifva sig 200 skeppund koppar, värderade till 6600 d. s. m.; en annan gång slagskatten af 500 skeppund koppar,

---

1) *Nord.* 4:o 201, s. 201.

2) *Stora Kommiss. prot.* d. 23 Maj 1682.

3) *Redukt.-kansliet.* Projekt d. 27 April 1697 lemnadt till Gyllenborg, men ogilladt, såsom ofullständigt.

4) *Nord.* Fol. 112, s. 112. Åklagarnes förklaring. *Bond.* De la Gardies försvarsskrift 1681. Dock bör anmärkas, att bland domarne öfver förmyndarestyrelsens egennyttiga tilltag finnes punkten om postkassan icke upptagen. Se *Nordin,* 4:o 201, s. 164.

såsom han förklarade det, till en *ergötzlichkeit* 1). Vid åtskilliga andra tillfällen hade han begärt och erhållit gåfvogods, tillhopa af 11 hemman 2). Anklagad för dessa och dylika uppbörder, sökte nu De la Gardie med hvarjehanda svepskäl försvara sina tillgöranden. *Kopparen t. ex. hade han mer än väl förtjent genom de besvärliga sjöresorna vintern 1658 mellan Seland och Wismar, och genom allt det trassel, han utstått vid fredsslutet i Oliva. Slagskatten vore en obetydlighet, som icke lönade mödan att omtala; och gåfvan af 11 hemman med årlig ränta af 339 d. s. m. var för en man på hans plats visserligen icke för stor; emedan kongl. majestät och ständerna nyligen (1680) hade funnit för godt, att äfven en simpel adelsman borde få behålla sina gåfvogods, så framt de icke stego öfver 600 dalers ränta.* För öfrigt utbredde han höga och ståtliga talesätt *om sin trettisjuåriga tjenstetid och sina derunder häfda stora mödor och uppoffringar för fäderneslandet, o. s. v.*, på hvilket allt han gång efter annan *åberopade Gud och samvete till vittne* 3). De allmänna åklagrarne blefvo icke svarslösa. De anmärkte, att *all regering och all ordning skulle blifva omöjliga, om en ämbetsman kunde komma ifrån allt ansvar genom att blott åberopa Gud och samvetet. Här i verlden fordrades nemligen att redovisa, icke inför Gud, utan inför menniskor. — Att grefve De la Gardie måst underkasta sig omak, bekymmer och besvärliga sjöresor, det hörde alldeles icke till denna sak. Dock kan deruppå svaras, att grefven blifvit för all sin tjenstgöring belönad både med ämbeten och förläningar, långt mer än någon annan svensk man. Dessa sina utomordentligt stora löner och förut bekomna*

---

1) »*Vederqvickelse*». *Nord.* Fol. 118, s. 436, 438. De la Gardies försvarsskrift.

2) Samma st. s. 430—433.

3) *Nordin.* Fol. 112, s. 417. De la Gardies försvarsskrift d. 15 April 1681. Finnes ock i *Bondeska* ark. på Säfstaholm.

förläningar har han erhållit för att troget göra samma sin tjenst, ehvad mödor och uppoffringar, bekymmer och omak, som dervid kunde vankas. För dessa sednare bör han derföre icke serskildt betalas genom några serskilda så kallade »vederqvickelser» och gåfvor af kronogods, kopparskeppund och slagskatter, m. m. — Grefven säger, att, då den obetydligaste adelsman får behålla gåfvogods på 600 dalers ränta, så bör man ej heller ogilla den åt honom af förmyndarne gifna på blott 339 daler. Men grefven förtiger dervid, att han redan förut hade förläningar, stigande till icke blott 600, utan till kanske öfver 100,000 d. s., hvarmed han i sanning bort vara belåten 1). Vi hafva icke funnit spår, att De la Gardie kunnat på något sätt vederlägga dessa motanmärkningar.

Många af de mot förmyndarestyrelsen gjorda angifvelserna voro emellertid ganska tvetydiga; många helt och hållet falska. Vi hafva sett, huru De la Gardie var i sjelfva verket saker till flere af de mot honom framställda punkterna. Men å andra sidan befinnes han ock vara stundom oskyldigt anklagad. Se här! Gransknings-kommissjonen har sjelf, och på dess ord har också efterverlden påbördat honom att, utöfver hvad kammarkollegium gillat och stadfästat, hafva för åtskilliga räkningar olagligen uppburit en summa af 79,854 dal. s. m. 2). Men nu påstod De la Gardie, att han af denna summa uppburit blott 22,854, och att de öfriga 57,000 aldrig blifvit till honom utbetalde 3). Åklagarne hafva oss veterligen aldrig kunnat vederlägga detta hans påstående 4). Hela den summa, för hvars egen-

---

1) *Nord.* Fol. 112, ss. 53, 655. Åklagarnes anmärkningar och Karl den elftes utkast dertill.

2) *Loenboms* handl. 11. 62.

3) *Nord.* Fol. 112, s. 435. De la Gardies försvarsskrift 1681. Finnes äfven i *Bondeska* ark. på Säfstaholm.

4) Saken hänvisades till Liqvidations-kommiss. Se *Nord.* 4:o. 201, s. 167.

nyttiga uppbärande han blifvit anklagad, steg till 105,263 d. s. m. 1). Genom ofvannämnde enda anmärkning utströk De la Gardie deraf mer än hälften. Också mot beskyllningen för de återstående 48,263 gjorde han många invändningar, hvilka vi hvarken hinna anföra, eller kunna tillförlitligen bedöma. Men som försvar för de erhållna förläningarne och medlen, hvilket de nu voro, större eller mindre, anförde han följande märkliga förhållande. Både Kristina och Karl den tionde hade åt De la Gardies gemål skriftligen lofvat och äfven utbetalt ett års-underhåll af 4000 och åt barnen af 2000 riksdaler. Af detta anslag hade likväl De la Gardie under hela den sedermera följande förmyndaretiden icke undfått en enda fyrk. Han hade således endast på denna punkt förlorat 117,000 d. s. m., det vill säga många gånger mer, än hvad han nu kunde öfverbevisas om att hafva, som man sade, olagligen eller obilligtvis uppburit. Att han under hela förmyndaretiden icke utbekommit, icke ens begärt detta års-underhåll, borde, mente han, tydligen befria honom från hvarje anklagelse för egennyttig förvaltning af kronans medel 2).

Ganska tvifvelaktig var ock en mot fältmarskalken Gustaf Persson Banér riktad anklagelse. Genom en olycklig rättegång mot sin slägtinge, grefve Banér 3), hade mannen blifvit bragt till fattigdom. År 1661 anslog regeringen åt honom 36,000 d. s. m., för att, som det hette, *dermed uppehålla slägtens anseende, så att den icke måtte råka i förfall.* Gustaf Bonde ogillade anslaget och ville, att riksråderna skulle häldre sjelfva sammanskjuta denna till Banérs upphjelpande behöfliga summa. Hans invändningar voro fåfänga, och penningarne utbe-

1) *Loenboms handlingar.* S. st. Enl. De la Gardies ofvannämnda försvarsskrift i *Bondeska* ark. på Säfstaholm steg summan till 118,099 d. s. m.

2) De la Gardies ofvannämnde försvarsskrift, i *Nord.* 4:o. N:o 201.

3) *Stora Kommiss. prot.* d. 15 Nov. 1681.

taltes. Talet och tadlet häröfver kan man lätt föreställa sig. Också blef denna punkt en bland de svåraste och vid första påseende mest dräpande anklagelserna 1). När man började undersöka målet, framkommo dock mildrande, nästan försvarande omständigheter. År 1656 hade Karl Gustaf gifvit Banér gods för 30,000 d. s. m. i det då öfversvämmade Polen. När landet kort derefter förlorades, har konungen 1658 i stället anvisat honom en förläning af skånska adliga gods 2) till ett värde af 40,000 riksdaler. Enligt freden 1660 måste dessa liksom en stor mängd andra dylika af konungen bortlofvade gårdar återlemnas till sina skånska ägare. Af de stora kungliga löftena hade Banér sålunda icke fått behålla den minsta fyrk. Riksförmyndrarnas anslag af den vida mindre summan 36,000 d. s. kunde derföre anses som en billig, t. o. m. ringa godtgörelse. Men den var olaglig; ty förmyndarestyrelsen hade förut fattat ett ordentligt beslut, att icke lemna någon slags ersättning för de många anvisningar, som Karl Gustaf gifvit i de länder, som väl blifvit af svenska troppar öfversvämmade, men icke genom den slutliga freden till Sverge lagligt afstådda. Nu blef också Banér af Stora Kommissjonen dömd att återbetala gåfvan och det med 6 procents ränta 3); genom hvilken dom, i förening med åtskilliga andra dylika, Banér störtades i så stor fattigdom, att han måste underhållas af sin svärmor, den rika och ryktbara grefvinnan Maria Sofia Oxenstierna, född De la Gardie.

---

1) Den utgör ensam mer än en tredjedel af den summa, 91,614 d. s., till hvilken förmyndarestyrelsen blef i uppgifna poster och bestämda domslut af Stora Kommissjonen fälld.

2) Troligen Skillinge och Örsjö. Se *Barfod om skånska adeln*, s. 92. samt *Giörw. Sv. Mercur.* 1760, April 15, der Skillinge antages gifva i ränta 357 och äga ett värde af 20,735; ovisst hvad mynt. Kanske att första siffertalet utmärker tunnor hårdt korn.

3) *Stora Kommiss. prot* den 10, 11 Okt. 1681, *Nordin.* 4:o, 201, s. 70.

Anförom ett tredje exempel! Vi minnas Schlippenbach, stämplaren, partilöparen samt dubbelgunstlingen på en gång hos den afträdande Kristina och den tillträdande Karl Gustaf; och huru han misstänktes att hafva till den sednares fördel äggat den förra till tronafsägelsen. Vid nu anställda efterräkningar befanns, att Karl Gustaf hade kort före sin tronbestigning gifvit åt Schlippenbach ett i Elsas beläget gods 1), såsom det hette, i betalning för ett lån af 20,000 riksdaler, hvilket Schlippenbach skulle d. 9 Jan. 1654 hafva lemnat. Obegripligt är, huru den, så vidt vi känna, i början af 1654 tämligen fattiga och obetydliga Schlippenbach kunnat låna Karl Gustaf en sådan summa, som efter nuvarande myntfot stiger till åttio tusen riksdaler rgs. Man frestas att misstänka, det godset gafs som belöning för Schlippenbachs stämplingar att locka Kristina till tronafsägelsens påskyndande. Detta skäl har naturligtvis under sonens, Karl den elftes, tid alldeles icke kunnat anföras. Men då äfven Stora Kommissjonsherrarna funno otroligt, att Schlippenbach skulle hafva gifvit konungen ett så stort lån, föllo de slutligen på den tanken, eller på den förklaringen, att hela lånet var en dikt, hvarmed Schlippenbach bedragit Karl Gustaf. Vi lemna båda gissningarna till framtida närmare forskningar, och följa sjelfva målet. År 1658 köpte Karl Gustaf samma gods tillbaka igen för 24,000 riksdaler 2) och skänkte det åt sin syster, markgrefvinnan af Baden, Kristina Magdalena. Men, som vanligt, hade konungen ondt om penningar och kunde således icke betala Schlippenbach köpesumman. I dess ställe förlänade han honom godset Dondangen, ett slott med tio underlydande bondgårdar, beläget i det då af svenskarna öfversvämmade Kurland. Vid freden i Oliwa 1660 gingo både land och slott från både Sverge och Schlippenbach. Karl hade för sådan händelse lofvat gifva ett annat gods i

1) Vid namn Rützenhausen.
2) Andra källor uppgifva 18,000 R:dr. *Nord.* Fol. 39, s. 370. Kongl. brefvet 1706.

stället. År 1660 framlade Schlippenbach derföre en räkning, enligt hvilken han skulle hafva att af kronan fordra ej mindre än 358,982 riksdaler. Riksförmyndrarna nedprutade summan till 70,000 riksdaler och gåfvo honom ett deremot svarande gods. Nu, 1680, kom efterräkningen; och fastän Schlippenbachs fordran ursprungligen grundades på en af Karl Gustaf gifven förbindelse; och fastän samma fordran af riksförmyndrarne så betydligt nedprutades, allt detta oaktadt blef dock deras åtgerd ogillad, och Schlippenbachs egna räkningar underkastade en allvarsam granskning. Slutet på alltsammans blef, att Schlippenbachs arfvingar dömdes att åt kronan återbetala vid passs 118,000 riksdaler, det vill efter nu varande myntfot säga 472,000 riksdaler rgs 1). Så återgingo de rika gåfvor, han såsom dubbelgunstling af både Kristina och Karl Gustaf erhållit. — Längre fram vände sig dock bladet ännu en gång. Flere af de indragna gåfvorna eller ogillade fordringarna blefvo åter tillerkända åt Schlippenbachs arfvingar. Det skedde år 1705 och af Karl den tolfte. Som orsak till denna bevisade nåd anfördes *de oförtrutna och vigtiga tjenster, med hvilka framlidne grefve Schlippenbach gått vår högstsalige käre farfader troget tillhanda vid många märkvärdiga revolutioner och omskiftningar* 2).

Samma Schlippenbachs historia visar genom ett annat exempel, huru hårdt Stora Kommissjonen stundom förfor mot de anklagade. När Schlippenbach 1660 om hösten anträdde sin stora beskickning till Polen, skulle han till begagnande medföra en silfverservis, enligt dåvarande begrepp om det sätt och den prakt, hvarpå kronans värdighet borde hos främmande folk upprätt-

---

1) *Stora Kommiss. prot.* d. 20 Okt. 1681. Dokumentsbok till Stora Kommissjonens domar p. 1 d. 20 Febr. och 23 Mars 1686. *Liqvidat.-kommiss. prot.* d. 14 och 18 April 1681, d. 28 Juli, 1 Aug. 1682.

2) *Nord.* Fol. 39, s. 566. Karl till Liqvid.-kommiss. April. 1705.

hållas. Men den alltid och då i synnerhet fattiga svenska kronan hade för tillfället ingen sådan taffelbetäckning att aflåta. Man lemnade derföre åt Schlippenbach ett lån på tusen riksdaler pommerska tullmedel, hvarjemnte han tog en hop gammalt eget silfver och lät sålunda förfärdiga den behöfliga servisen. Med denna afseglade han i början af November 1660. Huru fartyget redan i svenska skären led skeppsbrott, och huru Schlippenbach, efter den förfärligaste dödskamp, sjelf vid samma tillfälle försvann i vågornas djup; — allt detta är redan utförligen berättadt 1). Äfven den ifrågavarande silfverservisen gick på samma gång till hafsbottnen. Men Schlippenbach hade mottagit den i sin vård. Oaktadt alla böner om förskoning, dömdes derföre sterbhuset att återbetala de penningar, som Schlippenbach för servisens anskaffande uppburit 2). Schlippenbach hade dock för kronans räkning låtit göra densamma, och det var i ett kronans uppdrag och på ett kronans fartyg, som han företog den resa, under hvilken han sjelf vid ett skeppsbrott förlorade lifvet, och kronan silfret. Om allt detta voro Stora Kommissjons-herrarna öfvertygade, och ändock dömde de Schlippenbachs sterbhus att betala förlusten. — Dock, å en annan sida framstår också här den hämnande rättfärdighetens dom. Den resa, som så ömkeligen slutade med Schlippenbachs död och hans arfvingars obilliga lidande, — denna resa var ett framtrugadt verk af hans egna stämplingar, och ändamålet för densamma åsyftade att redan ett år efter freden i Oliva omigen störta Sverge och hela norden i ett nytt och förhärjande krig.

Anförom ännu ett fjerde, ett serdeles talande exempel på tvetydigheten af de ifrågavarande målen! Vi hafva i dessa berättelser fällt åtskilliga ganska ofördelaktiga yttranden mot den frejdade fältherren Karl Gustaf

1) 13:e Del., ss. 55—57.

2) *Reduktions-kansliet.* Stora Kommissjonens domar d. 29 Okt. 1681. Stora Kommiss. prot. d. 20 Okt. 1681. Liqvidat.-kommiss. prot. d. 18 Maj, 27, 28 Juli 1682.

Wrangel. Till icke ringa del har detta skett på grund af de anklagelser, som Gransknings-kommissjonen mot honom framdragit, och hvilka vi ansågo ovederlaggda, till och med säkra. Sedermera hafva vi dock funnit ett mot nämnde beskyllningar riktadt försvar, och vi anföra det med glädje, för att derigenom i någon mån rentvå minnet af den hjelte, som Sverge har att tacka för segrarne vid Wolfenbüttel, Susmarshausen och Femern samt för eröfringarna af Bregenz, Fredriksudde och Kronenborg. Sterbhuset uppgifver nemligen förhållandena på följande sätt 1):

1:o. Stora Kommissjonen har dömt Wrangel att återbetala 30,000 d. s. m. 2), utgörande räntan af Lillö, som riksförmyndarne åt honom anslagit. — Härpå svaras: när danskarne 1657 inföllo i Bremen, der Wrangel var general-guvernör, började innevånarna att af fruktan flytta undan sina lösören. Genom detta tecken till nedslagenhet blefvo ock soldaterna förstämda och oroliga. Då bad Karl Gustaf, att Wrangel skulle till krigsfolkets uppmuntrande visa den frimodigheten att låta alla sina tillhörigheter stanna qvar på general-guvernörsbostället, det ståtliga Bremervörde; hvarjemnte konungen lofvade ersätta de förluster, som deraf möjligtvis kunde förorsakas. Wrangel gjorde så, och danskarne kommo och togo hela hans dervarande och dyrbara lösbo. Karl Gustaf gaf honom derföre år 1658 godset Ralswik på Rügen, hvilket förra ägaren Barnekow förbrutit. Sistnämnde herre var dock sedermera en bland dem, som vid 1660 års fred blefvo delaktige af amnestien, hvarföre han ock fick tillbaka nämnde sitt gods. Af denna orsak, och emedan Wrangel icke erhållit Ralswik som gåfva, utan som betalning; allt derföre hade förmyndare-

1) *Riksark.* Riksrådens originalförklaringar.
2) *Riksark.* Riksrådets originalförklaringar. Här nämnes blott 3000 d. Kanske är någotdera skriffel; kanske ock att den ena summan anger blott den årliga räntan, men den andra är samma ränta för flera år tillhopalaggd.

styrelsen trott vig böra i dess ställe gifva honom Lillö, hvilket Wrangels arfvingar i följe häraf ansågo sig böra med rätta få behålla 1).

2:o. Stora Kommissjonen har dömt Wrangels sterbhus att med 6 procents ränta återbetala 6000 riksdalers års-underhåll, som han 1660 af öresunds-tullen uppburit. Sterbhuset svarade: Karl Gustaf har skriftligen förbundit sig till denna gåfva (troligen då Wrangel intog Kronenborg, hvarigenom han gjorde svenskarne till herrar öfver hela öresunds-tullen). Denna sistnämnde gaf också kronan en inkomst, 5 gånger så stor som den åt Wrangel anslagna delen; hvilken derföre icke syntes vara så serdeles obillig. Den kunde väl ock kallas laglig, emedan den grundades på ett af fullmyndig konung utfärdadt löftesbref.

3:o. Gransknings-kommissjonen har anmärkt, att Wrangel af svenska kronan uppburit en stor lösepenning för de danska vid Fredriksudde 1657 tagna fångarne 2); och Stora Kommissjonen har till konungens välbehag öfverlemnat bedömmandet af denna sak. — Sterbhuset svarar: då Wrangel 1657 stormat Fredriksudde, frigaf Karl Gustaf de förnämsta der tagna fångarna, i afsigt att dymedelst vinna på sin sida det allmänna tänkesättet i Dannemark. Wrangel, som ansåg sig enligt krigsbruk hafva rättighet till deras lösepenningar, har 1658 i stället bekommit Karl Gustafs löfte på 60,000 riksdaler ur Trondhiemska tullen. Wrangel hann likväl icke deraf uppbära mer än 6235 riksdaler, innan Trondhiem åter förlorades. Egentligen hade således Wrangel 53,765 riksdaler hos kronan innestående. Först 1669 fick han för denna sin fordran ett liffländskt gods, benämndt Rappin. Detta har Karl den elfte sedermera sjelf gifvit åt Ascheberg och befallt kammarkollegium i dess ställe betala Wrangel de återstående lösepenningarna; hvilka sednare, såsom enliga med både Karl Gu-

---

1) Jfr. *Stora Kommiss. prot.* d. 26 Okt. 1681.

2) Se *12 Del.* s. 23, *14 Del.* s. 85.

stafs och Karl den elftes kungliga bref, sterbhuset hoppades få behålla 1).

4:o. Stora Kommissjonen har dömt Wrangels sterbhus att återbetala skilnaden i räntorna af det mindre grefskap Salmis, som han ursprungligen haft, och det större Sölvitsborg, som riksförmyndarne gifvit honom i utbyte. — Sterbhuset svarar: konung Karl Gustaf hade gifvit Wrangel bref på stora penningesummor, af hvilka Wrangel aldrig bekommit ett öre. Karl Gustaf hade ytterligare och, som förbemäldt är, lofvat honom 6000 riksdalers årligt underhåll af öresunds-tullen. Dessa medel hade Wrangel åtnjutit endast för året 1660 och hade således att för den återstående tiden fordra 84,000 riksdaler, hvarförutan man nu ville taga ifrån honom de redan erhållna 6000. Slutligen hade Karl Gustaf sjelf lofvat honom ett bättre grefskap än Salmis. Af alla dessa skäl ansåg sterbhuset det gjorda utbytet vara både billigt och lagligt och icke böra föranleda någon återbetalning.

Nästan alla dessa uppgifter blefvo af sterbhuset med bilagor styrkta. Vi känna likväl icke, om deraf någon ändring skedde i Stora Kommissjonens fattade beslut. Sterbhusets slutliga öfverenskommelse med kronan är redan omtalad. Äfven med antagande af ofvanstående förklaringars riktighet, måste man dock erkänna, att Wrangel lät mer än väl betala sig för de tjenster, han gjorde fäderneslandet. För öfrigt är det oss omöjligt att till fullo afgöra, i hvad mån obilligheten eller orättvisan var på hans eller de anklagande kommissjonernas sida 2).

I allmänhet bör anmärkas, att så väl Kristina som Karl Gustaf hafva sjelfva till icke ringa del föranledt dessa villervallor, dessa svåra slitningar mellan billighet och rättvisa, mellan den enskildes rätt och det allmännas behof. Båda dessa regenter hade med slösande hand

---

1) Jfr. Stora Kommiss. prot. d. 25 Okt. 1681.

2) Härmed må jemföras och äfven rättas hvad som läses i detta arbete, 13 Del., s. 85 och 86 samt 14 Del., s. 51.

gifvit en mängd löftesbref om stora gåfvor och årsunderhåll. Att fullgöra dessa skulle utarma riket; att bryta dem, var att bryta regenternas uttryckliga bref och beslut; — se der de ytterligheter mellan hvilka riksförmyndarne hade att välja. Svårast i detta hänseende voro Karl Gustafs många gods- eller uppbördsförläningar i öfversvämmade, men sedermera förlorade länder, t. ex. i Kurland, Polen, Preussen, Dannemark, m. m. Riksförmyndarna fattade väl det allmänna beslut att icke gifva ersättning för sådane löften; men när andra bevekande skäl förekommo, var ett sådant kungligt, men icke fullgjordt gåfvobref alltid ett talande skäl till beviljandet af förläningar eller understöd.

Det var i synnerhet trenne anklagelsepunkter, hvilka föllo nästan alla förmyndarestyrelsens medlemmar till last, neml. augment, ammunitionspersedlar och amiralitets-dagsverken. Betraktom dem serskildt!

Augmentet var ett årligt anslag af 600 d. s. m., som förmyndarestyrelsen gifvit åt hvar och en af de rådets medlemmar, som icke hade någon lagmans- eller häradshöfdinge-ränta. Efterräkningssumman i denna punkt steg hoplaggdt till 102,836 d. s. Stora Kommissjonen fällde häröfver intet domslut, utan hemställde afgörandet till konungens välbehag 1). Konungen dömde, att dessa augmenter skulle genast och kontant återbetalas och användas till gäldande af kronans skuld hos banken 2).

Den andra gemensamma anklagelsepunkten rörde de så kallade *ammunitionssorterna*. Förmyndarestyrel-

---

1) *Nord.* 4:o. 201, Stora Kommiss. specialdomar öfver alla förmyndarestyrelsens medlemmar. Jfr. *Loenb:s Handl.* 11. 60.

2) *Nord.* Fol. 39, s. 429. — Räntor härå utkräfdes, så att summan stundom mer än fördubblades. Göran Fleming var af Granskn.-kommiss. angifven för 2178 d., uppburna i augment. Se *Loenb:s Handl.* 11. 60. Men med tillaggdt intresse steg summan i Liqvidat.-kommiss. till 5995 d. Se *Nord.* Fol. 39, s. 547.

sens medlemmar blefvo nemligen af Granskningskommissjonen angifna, såsom de der till enskildt behof användt en hop af kronans förråder, t. ex. krut, kulor, allehanda gevär, o. s. v., för en tillhoparäknad summa af 27,259 d. s. m. 1). När nu saken kom före, bevisade herrarne ganska ofta, dels att de kontant betalt dessa varor, dels att de tagit dem i afräkning på sina löner. Stora Kommissjonen måste ofta medgifva sanningen häraf 2), och ännu 1697 hade nämnde punkt icke hunnit fullkomligt utredas. Troligen voro der, som öfverallt, fel å ömse sidor.

Den tredje gemensamma anklagelsen rörde de så kallade Amiralitetsdagsverkena. I allmänhet var flottan den kinkigaste redovisningspunkten. Räkenskaperna derstädes hade råkat i ganska stor villervalla. Före 1666 hade på sjelfva flottan föga eller ingenting blifvit byggdt 3), nemligen för kronans räkning. Deremot hade under hela tiden en hop enskilda personer fått på statens varf uppföra sina egna farkoster 4). Tillika anmärktes, att kronans sjöfolk hade åt enskilda personer gjort 260,026 dagsverken 5), bland hvilka riksråden beskylldes att hafva för sina enskilda personer åtnjutit 165,507 6). I dessa efterräkningar stannade Karl Gustaf Wrangel för 17,988, Klas Stjernsköld för 41,598, Nils Brahe för 45,728 och Gustaf Otto Stenbock för 52,607 stycken 7). Det

---

1) Jfr. *Loenboms Handl.* 11 del., s. 58.
2) *Nord.* Fol. 39.
3) *Nord.* Fol. 112, s. 182. Åklagrarnes skrift 1681.
4) Samma ställe.
5) Samma ställe, s. 186.
6) *Loenboms Handl.* 11 del. s. 56, hvarest dock summan är oriktigt uträknad, neml. till blott 16,556. Sjelfva de enskilda uppgifterna hos Loenbom öfverensstämma ej heller med de af Stora Kommissjonen fällda domar, hvilka stiga åtminstone till i några punkter 23,439 dagsverken mera.
7) *Nord.* 4:o. 201. *Loenb. Handl.* 11 del. s. 56. Enligt domarna i ofvannämnde *Nord. saml.* anklagades Klas Stjernsköld för 48,193, Nils Brahe för 50,493 och G. O. Stenbock för 63,073. I denna punkt har således Stora

var med dessa dagsverken, som Stenbock uppfört sitt nya vackra hus på Blasieholmen 1). Saken hade väckt mycken förargelse, och när ofvannämnde anklagelsesummor först kommo i dagen, hördes öfverallt uttrycken af allmänhetens knot och förbittring öfver så egennyttiga tilltag. Men när nu dessa skulle närmare undersökas, företedde sig åtskilliga, dels mildrande, dels friande omständigheter. Det befanns neml. vara en gammal häfd, ehuru ingen laglig rättighet, att flottans ämbetsmän begagnade lediga matroser till sina enskilda arbeten 2). Dertill kom, att flera herrar bedyrade sig aldrig hafva åtnjutit de dem till last laggda dagsverkena 3). Nils Brahe t. ex. påstod, att en stor mängd dylika blifvit honom orätt påförda; och han ville det med sin salighetsed bekräfta. Han ville ej heller ansvara flere dagsverken än dem, han skriftligen begärt; ty han hade till amiralitets-protokollet föreskrifvit, att inga dylika skulle utan en sådan hans begäran aflemnas, m. m. 4). Sålunda uppstod fråga om pålitligheten af de dagsverksrullor, på grund af hvilka angifvelse-räkningarna voro uppsatta. Då förefanns, att amiralitets-skrifvarne, som hållit dessa dagsverksrullor, icke ville med ed bekräfta deras riktighet. Det yppades till och med, att samma rullor ofta blifvit förda af icke edsvurna personer, ja till och med af blotta båtsmän 5). Sådant oaktadt dömde Stora Kommissjonen, att dessa dagsverken skulle återbetalas och det med 12 procents ränta 6). Summan steg till 78,883 d.

Kommissjonens undersökning kommit till ett för rådsherrarne ofördelaktigare slut än sjelfva Granskningskommissjonen.

1) I våra dagar det Fockiska palatset.

2) *Redukt.-kansl.* Stora Kommiss. svar till Liqvid.-kommiss. den 9 Maj 1682. *Stora Kommiss. prot.* den 9 och 18 Maj 1682.

3) *Stora Kommiss. prot.* d. 2 Maj 1682.

4) *Stora Kommiss. prot.* d. 7 Nov. 1682.

5) Samma ställe d. 11 Nov. 1681. *Liqvidat.-kommiss. prot.* d. 9 Maj 1682.

6) *Stora Kommiss. prot.* d. 19 Maj 1682.

s. m. Var detta en orättvisa, så var det å andra sidan också ett straff för den vårdslöshet, hvarmed amiralitets-räkenskaperna blifvit förda; i följe hvaraf sanningen nu mera icke kunde till fullo utrönas. Nämnas bör ock, att ännu 1697 hade denna dagsverkspunkt icke hunnit till fullo utredas.

Vi hafva nu sett beskaffenheten af dessa trenne anklagelsepunkter, hvilka dock tillsammans utgjorde till antalet mer än hälften af de mot förmyndarestyrelsen af Gransknings-kommissjonen riktade anmärkningarna. Mot vid pass trettio af de anklagade rådsherrarna kunde nästan ingen annan egennytta anmärkas än den, som innefattades i dessa trenne ofvannämnde punkter. Många blefvo äfven i dessa hänseenden frikända. De, mot hvilka de flesta och svåraste anmärkningarne förekommo, voro Karl Gustaf Wrangel, Magnus Gabriel De la Gardie, Gustaf Otto Stenbock, Gustaf Bonde, Gustaf Persson Banér och Gustaf Evertsson Horn.

Gransknings-kommissjonen hade anklagat riksråden att under förmyndarestyrelsen hafva till sin egen fördel olofligen användt 945,568 dal. s. m. af kronans medel. Vi hafva nu sett, huru det förhöll sig med en mängd poster, som hörde under denna summa. Huru mycket deraf Stora Kommissjonen stadfästade såsom verkligen fallande riksförmyndarne till last, det hafva vi likväl icke kunnat utröna. Måhända har det icke uppgått till hälften af den summa, som Gransknings-kommissjonen från början angifvit 1).

1) Förhållandet torde kunna tydligare anas genom följande utdrag ur de domar, som Stora Kommissjonen afsade endast i hänsyn till den mot riksförmyndarna gjorda tillvitelsen för egennytta. Dessa öfver 58 riksråd afkunnade domar finnas i *Nord.* 4:o. № 201, och innehålla vid pass 218 serskilda punkter. Vid anställd granskning finner man deribland blott 19, i hvilka herrarna blifvit bestämdt fällda; 55, i hvilka de blifvit bestämdt frikända; och slutligen 144, hvilka blifvit uppskjutna, det vill för det mesta säga, hänvisade till Liqvidations-kommissjonens närmare utredning. Ofta stå de ifrågavarande summorna

DE MOT FÖRMYNDARESTYRELSEN RIKTADE ANKLAGELSERNA ATT HAFVA ÅT ANDRA PERSONER BORTSLÖSAT KRONANS MEDEL.

Vi komma nu till en annan sida af Gransknings- och Stora Kommissjonernas verksamhet, neml. undersökningarna, till hvad grad förmyndarestyrelsen har olagligen bortslösat kronans medel genom en öfverflödig frikostighet mot andra utom samma styrelse varande personer. Gransknings-kommissjonens angifvelser innehöllo, att förmyndarestyrelsen bortslösat tillhopa 13 millioner d. s. m.1); och derutaf sjelf tagit nära en million. Således skulle den öfriga åt andra visade olagliga frikostigheten hafva stigit till vid pass 12 millioner.

Det är oss omöjligt att säga, huru mycket af dessa angifvelser Stora Kommissjonen har ogillat eller stadfästat; ty vi hafva icke funnit några fullständiga uppgifter deröfver. Säkert är dock, att förmyndarestyrelsen gjort sig saker till allt för stort slöseri också i detta hänseende, serdeles, då man besinnar den penningeförlägenhet, hvari staten sig på den tiden befann.

Förut anförde exempel om gåfvorna åt Ebba Brahe och Gabriel Kurck visade, hvad rådsherrarne kunde tillåta sig, när det var fråga om att på kronans bekostnad hjelpa sina utom rådet varande slägtingar; och i sådana fall blef och blifver slägten alltid ganska stor. Härtill kommo, att dylika exempel beständigt tvinga till liknande frikostighet äfven mot oskylda.

utsatta. När dessa sammanräknas, finner man, att de summor, till hvilka riksförmyndarne blefvo bestämdt fällda, utgöra tillhopa 94,614; och de, från hvilka de blefvo bestämdt frikände, stiga till 251,005 daler silfvermynt. — Detta gäller blott de mål, som Stora Kommissjonen slutligen afgjorde. Huru de långt flere och till Liqvidations-kommissjonen hänvisade målen afdömdes, derom hafva vi icke funnit någon fullständig redogörelse.

1) Jfr. sid. 252.

Icke utan sin bevisande kraft äro de öfverenskommelser, som flera af herrarna ingingo med kronan; nemligen, att i ett för allt betala någon viss summa penningar, för att deremot befrias från alla dessa Stora Kommissjonens efterräkningar. Så erlades för Per och Nils Brahe tillsammans 431,000
för Karl Gustaf Wrangel 256,000
för Gustaf Bonde 236,208
för Klas Stiernskiöld 46,000
för Gustaf Otto Stenbock 100,000 1)
för Gustaf Persson Banér 20,000
m. fl.; allt d. s. m. Att åtskilliga bland dessa herrar hafva, för att komma ifrån hela det inkrånglade målet, betalt mer, än de verkligen bort betala, detta är icke omöjligt; det är till och med icke osannolikt; häldst när man betraktar den stora summa, som måste erläggas för den redlige och sparsamme Gustaf Bondes räkning. Men å andra sidan är det i allmänhet lika troligt, att de flesta bland berörde herrar och många andra deras likar, om de vetat sig helt och hållet oskyldiga, aldrig hade underkastat sig på en gång den utomordentliga förlust, som åtföljde dylika utbetalningar, och tillika den skugga af brottslighet, som skulle häfta sig vid deras namn, då man såg dem frivilligt erlägga så stora lösepenningar för att dermed likasom friköpa sig från anklagelsen.

Vi erinra oss den myckna dels obillighet, dels orättvisa, som Stora Kommissjonen tillät sig redan i bestämmandet af rättegångens allmänna grundsatser. Hvarje sådan medförde ock en obillighet eller en orättvisa för hvarje enskildt fall, då den skulle tillämpas. Dessa blefvo derigenom så många, att det vore fåfängt söka uppräkna dem. De träffade till och med fäderneslandets förtjentaste och största män. Vi vilja som talande exempel anföra, hvad Stora Kommissjonen tillät sig mot följande fyra herrar. Hvilken svensk känner

1) Måhända är denna summa blott bötemа för det misslyckade sjötåget 1675.

icke Rutger Ascheberg? — Som belöning för hjeltebragderna i polska kriget hade Karl Gustaf lofvat honom ett gods, och till och med lemnat honom skriftelig försäkran derom. Efter konungens död fullgjorde riksförmyndarne löftet och tillröstade honom 1661 en förläning på 400 d. s. ränta. Gåfvan var välförtjent, och af fullmyndig konung utlofvad; men sättet var olagligt, ty godset låg i de så kallade förbudna orterna. Sådana olagliga gåfvor hade likväl både Kristina och Karl Gustaf mångfaldiga gånger tillåtit sig. Nu blef dock åtgerden af Stora Kommissjonen ogillad, och de rådsherrar, som beviljat densamma, dömdes att återbetala kronans förlust, jemnte derå löpande sex procents ränta under alla de år, som förflutit, sedan godset åt Ascheberg öfverlemnades; så att ersättningen steg till 20,800 d. s. m. 1). De la Gardie var bland dem, som ålades att bidraga till denna summa. I sitt svar till Stora Kommissjonen yttrade han: *ehuru fälld till böter eller återbetalning, ångrar jag likväl icke att hafva röstat för en så tapper krigares belöning, som Ascheberg; ty jag vet mig hafva dermed fullgjort min pligt samt främjat konungens och fäderneslandets bästa* 2). — Hvilken svensk känner icke Gustaf Bondes stora förtjenster? Sådana oaktade dömdes sterbhuset att återbetala hvarje förläning, statsförhöjning m. m., som han med ord eller tystnad bifallit; sedan han likväl förut mångfaldiga gånger fast fåfängt talat mot sådana grundsatser och åtgärder i allmänhet 3). — Hvilken svensk känner icke Erik Dahlberg och hvad han till fäderneslandets evärdliga ära och lycka utförde under Karl den tiondes krig och serskildt vid tåget öfver Bält? Nämnde konung lofvade honom derföre i belöning ett gods på omkring 200 daler silfvermynts årlig ränta och utfärdade formlig

1) *Riksark.* Stora Kommiss. dom den 11 Dec. 1681. Jfr. Fryxells Handl. 2. 124, 127.

2) *Nordin.* M. G. De la Gardie till Stora Kommissjonen d. 18 Dec. 1681.

3) *Redukt.-kansl.* Kammar-revisjons prot. den 9 Juni 1682.

befallning åt kammarkollegium att utse ett dylikt. Detta blef 1662 af riksförmyndarne fullgjordt och Dahlberg fick sitt gods, som gaf årligen 276 daler. Sedan och under Karl den elftes fälttåg i Skåne inlade samma Dahlberg om igen odödliga förtjenster om fäderneslandet. Men nu, 20 år efter godsets erhållande, blef det honom af Stora Kommissjonen fråndömdt, och de rådsherrar, som tillröstat honom förläningen, neml. Per och Nils Brahe, Magnus Gabriel De la Gardie, Axel Lillie och Shering Rosenhane fälldes att ansvara den förlust, kronan lidit 1). — Hvilken svensk känner icke Georg Stiernhielm? Genom ryssarnas infall i Liffland jagades han omkring 1658 tillbaka till Sverge, så alldeles utblottad, att han några år bortåt lefde nästan endast af allmänna och enskilda understöd. Per Brahe, Gustaf Bonde, Bengt Skytte, Gustaf Persson Banér m. fl. tillröstade honom derföre år 1662 en förläning af 120 daler silfvermynts årlig ränta. Tjugu år derefter eller 1682 blef denna förläning af Stora Kommissjonen ogillad och de rådsherrar, som röstat för densamma, dömdes att återbetala, hvad kronan derigenom förlorat; *ty*, hette det, *Stiernhielm hade ej genom några vigtiga och utmärkta tjenster förvärfvat sig rätt till en sådan gåfva* 2). Omdömet står i sjelfva protokollet, och må här upprepas såsom ett bevis på åsigterna hos Konrad Gyllenstierna och hans vänner.

När sådane män behandlades på sådant sätt, är det ej svårt att sluta till det öde, som träffade personer af mindre förtjenster, men ojemnförligt större belöningar. Några af partivännerna skyddades, hvarom mera framdeles. För öfrigt gingo de hårda domarna skoningslöst öfver alla. Det var det icke blott högadliga, högt

1) *Riksark.* Stora Kommiss. domar d. 18 Febr. 1682 och Stora Kommiss. prot. d. 14 Febr. 1682. S. st. d. 1 Mars samma år visar, att man också återtog en annan af riksförmyndarne åt Dahlberg gifven förläning på 31 dalers ränta. Jfr. Dahlbergs Dagbok s. 157.

2) *Stora Kommiss. prot.* d. 14 Febr. 1682.

uppsatta eller rika herrar, som blefvo vid dessa efterräkningar lidande. Samma olycka träffade ock en hop ofrälse och fattiga personer, hvilka ofta dömdes att återbetala, hvad de hade af riksförmyndarne bekommit 1); och detta fastän konungen uttryckligen befallt, att man icke skulle antasta förläningar, gifna åt gamla krigare, fattiga enkor och värnlösa barn.

Denna i många fall obilliga och stundom ganska orättvisa hårdhet mötte ofta bland kommissjonens egna medlemmar ett lifligt motstånd. Slutligen togo de en gång för alla bladet från munnen. Frågan gällde den stränghet, hvarmed man indrog alla slags gåfvor och förläningar. Axel Stålarm sade: *regeringsformen har för vissa skäliga fall tillåtit förläningar; och kongl. majestät och ständerna hafva icke satt oss hit i afsigt, att vi skola så fluge återtaga allt, som blifvit bortgifvet; utan meningen är att skipa, hvad rätt och lagligt vara kan. Det må nu blifva af mig, hvad Gud och tiden vill, så skall jag ändå nu och en gång för alla utsäga denna min öfvertygelse. Hjelper det ej, så vill jag ej mer derom tala.* Häruti instämde Ulf Bonde, Bengt Sparre, Gyllengrip och professor Skunck; men dessa herrar öfverröstades af Konrad Gyllenstierna och hans parti 2); och Stora Kommissjonen fortgick på samma väg, som den från början beträdt.

STORA KOMMISSJONENS VÄLD FÖR SINA PARTIVÄNNER.

Hvad som utom allt annat faller Stora Kommissjonen till last, är den väld, som utöfvades. Den regel, som skoningslöst användes mot ovänner och oskylda, fick ej sällan hvila, när det gällde domstolsherrarnes slägtin-

1) Se *Stora Kommiss. prot.* omkring den 1 Mars 1682.

2) *Stora Kommiss. prot.* d. 7 Febr. 1682. — Den 27 Febr. s. å. tilldrog sig ett ungefär likartadt uppträde.

gar och anhängare. T. ex. man vägrade i det längsta att åt de sakförda riksråderna utdela egna och serskilda anklagelser. Icke ens den högt förtjente hjelten Otto Wilhelm Königsmarck kunde komma i åtnjutande af denna fördel; och likväl beviljades den åt Gyllenstiernska partivännen Sten Bielke, och åt den med hofvet försonade Johan Gabriel Stenbock 1). — Ett annat exempel! Alla löneförhöjningar öfver 1662 års stat skulle ogillas och återbetalas. Så skedde ock, likväl med vissa undantag för vederbörandes vänner. Vi minnas t. ex. den på sin tid så ryktbara Herman Fleming, och huru han blef år 1660 afsatt från riksskattmästare-ämbetet. För att dels aflägsna, dels blidka mannen, utnämndes han 1664 till general-guvernör i Finnland. Lönen för denna syssla tycktes enligt förestående grundsats nu böra dömmas till återbetalning. Men saken gällde den mägtiga gunstlingen Klas Flemings far, — och sterbhuset blef frikändt 2). — Ett annat undantag från samma regel skedde till fördel för en annan af de nuvarande partiledarne, nemligen Bengt Oxenstierna. Utöfver 1662 års stat hade han haft sig anslagen en dubbellön, nemligen såsom president i Wismarska tribunalet och tillika som legat i Tyskland 3). Oxenstierna tillät sig nu att fordra utbekommandet af dessa löner också för åren 1676—1679, fast Wismar under hela den tiden var i fiendehand, och Oxenstierna således icke kunde derstädes hafva någon tjenstgöring; utan tvärtom var under samma år svenskt fredsombud i Nimwegen och åtnjöt i denna egenskap 100 riksdaler om dagen. Likväl hade konungen under förberedelserna till 1680 års riksdag lofvat honom få uppbära ofvannämnde löner. Flertalet inom

1) *Stora Kommiss. prot.* d. 11 Apr., d. 24 Sept. och d. 11 Okt. 1681.

2) *Stora Kommiss. prot.* d. 8 Nov. 1681. *Riksark.* Stora Kommiss. domar d. 12 Nov. 1681.

3) Samma ställen, s. st. och *Liqvid.-kommiss. prot.* d. 13 Okt. 1681, och 24 Febr. 1682.

Stora Kommissjonen försvarade samma åsigt; ty, hette det nu, »*sysslan var nödvändig och lönen billig*». Stålarm anmärkte, huru mycket detta stridde mot de andra besluten; dock fåfängt. Men när saken sedan kom till Liqvidations-kommissjonen, ansågs den äfven der så betänklig, att man två serskilda gånger beslöt närmare underrätta konungen om förhållandet och inhämta hans nya utslag; ehuru han redan hade bifallit Oxenstiernas begäran. Slutliga afgörandet känna vi icke bestämdt; dock tyckes det hafva fallit till Oxenstiernas fördel. Så mycket är visst, som att han slapp återbetala 42,000 (d. s. m.?) hvilka han i ofvannämnde egenskaper hade utöfver 1662 års stat uppburit 1). — Ett tredje undantag från samma regel skedde då konungen befallde Stora Kommissjonen att icke åtala de förhöjningar utöfver 1662 års stat, hvilka angingo hans eget hof; *ty*, skrifver han, *dessa utgifter hafva ländt till min egen respekt* 2). — Ett annat likartadt uppträde var, då Jakob Gyllenborg och Klas Fleming tillstyrkte, att Bengt Oxenstierna, hvilken som fredsombud i Nimwegen hade, som förbemäldt är, ett anslag af 100 riksdaler om dagen, skulle dessutom få behålla de 30,000 riksdaler, som han fått för att bekosta sin utredning till resan; *ty*, hette det nu, *den stat, hvarmed han uppträdde, lände till kongl. majestäts herrlighet* 3). — Ett annat drag af samma partiskhet sågs, när Konrad Gyllenstierna sökte frikänna partivännen Karl Mörner från att återgälda 2,709 d. s., som förmyndarestyrelsen lika orimligt hade skänkt honom att dermed betala de skulder, hans söner vid främmande högskolor sig ådragit 4). — Johan Gyllenstiernas sterbhus tycktes hafva blifvit helt och hållet frikändt, och det hade mannen i många hänseenden förtjent. Men

1) S. st., s. st.

2) *Stora Kommiss. prot.* d. 3 Nov. 1681.

3) *Liqvid.-kommiss. prot.* d. 16 Maj 1682.

4) *Stora Kommiss. prot.* d. 23 Maj 1682.

märkvärdigt är, att nu och för honom tillät sig Stora Kommissjonen att som skäl åberopa alldeles samma grundsats, som man så ofta hos riksförmyndarne ogillat, nemligen: *att ingen stat kunde bestå sine pœna et præmiis* 1). Till frikännande af samma Gyllenstiernas erhållna förläningar anfördes ytterligare, att de voro af en konung utlofvade och af riksförmyndarne blott verkställda 2); ett skäl, som dock i otaliga andra fall icke verkat till frikännelse, icke ens, såsom vi nyss nämnt, för en Dahlberg och Ascheberg.

DE ANKLAGADE HERRARNES UPPFÖRANDE.

I början af denna rättegång sökte de högättade och högt uppsatte herrarne att mot Stora Kommissjonen och dess till större delen ofrälse medlemmar antaga en ton af förnäm och bestraffande öfverlägsenhet; likasom hoppades man att på detta sätt kunna afskräcka dem från att med stränghet utföra målet. Icke sällan framkastades bittra ord, och man hotade med en ny efterräkning, en framtida »*Granskningss-kommissjon*» också öfver den nu varande Stora Kommissjonens åtgerder 3). Men konungen upptog detta illa och lofvade att strängt straffa alla dylika hotare, samt utnämnde en fiskal att beifra hvarje vanvördnad eller förbrytelse mot Stora Kommissjonen och dess medlemmar.

Ofta sökte herrarna taga saken på en annan sida. Med stora ord och talesätt åberopade de sina och sina förfäders förtjenster mot fäderneslandet, och huru de för dess skull utstått osägliga mödor och uppoffrat gods och blod, m. m. Karl och hans vänner svarade, att *en sådan uppoffring för fäderneslandet ålåg hvarje dess invånare, och hade också blifvit fullgjord af en oräk-*

1) D. v. s. *utan straff och belöningar.*

2) *Stora Kommiss. prot.* d. 17. Nov. 1681.

3) *Stora Kommiss. prot.* d. 31 Jan. 1682.

nelig skara, så höga som låga; men att endast få deribland hade för densamma åtnjutit så utomordentliga belöningar som de, hvilka rådsherrarna hade åt sig sjelfva anslagit. Likasom det ålåg hvarje ämbetsman att för sin lön fullgöra sin syssla, oaktadt alla dess obehag; likaså och än mer ålåg detta innehafvarne af rikets högsta värdigheter. De allraminst borde för blotta uppfyllandet af sina ämbetspligter fordra och inbördes åt sig bevilja serskilda och vinstgifvande belöningar.

Äfven på ett annat sätt sökte herrarne komma ifrån följderna af dessa rättegångar. Vanligaste försöket eller åtminstone afsigten var att mot reda penningar sälja, pantsätta eller beläna sina egendomar och sedermera med guldet i sitt skrin lemna riket, räfsten och reduktionen. Till en tid ovissa om, hur långt konungen ämnade sträcka sin efterräkning, dröjde man att tillgripa denna nödhjelp. När det ändtligen skulle ske, var det försent. Konungen hade förutsett afsigten och redan i Juli 1682 genom en allmän kungörelse förbjudit meddela fasta och skötning på de ifrågavarande herrarnas egendomar. Så stängdes också den utvägen.

Man kan lätt ana det missnöje, som alstrades af alla dessa förhållanden. Vi vilja emellertid spara framställningen deraf till ett eget framtida kapitel, och här endast berätta ett minne efter Lorentz von der Linde, som vid detta tillfälle kom i dagen och som serdeles målar och hedrar mannens lynne. Sista åren af Karl Gustafs regering var nämnde herre borghöfding i Elbingen och försvarade med yttersta ihärdighet samma stad mot de omgifvande polackarne. Han gjorde dervid stora personliga uppoffringar. Af sin medbroder i befälet, den besynnerlige hertig Adolf Johan, måste han till en tid utstå mycket obehag och många svårigheter. Åt Karl Gustaf lånade han en betydlig penningesumma, och det utan skriftlig motförbindelse. När under belägringens fortsättande bristen ökades, uppehöll han en mängd af befälet vid sitt eget bord. Slutligen trängde nöden äf-

ven dit. Ofta plägade hans vänner efteråt gäckande fråga, huru han, den kräsliga goddagspilten, slog sig ut, *då han i Elbingen måste lefva af bara kålstockar?* Freden i Oliwa hjelpte honom från nöden och den magra kosten. Men han var nu nära nog utfattig. Det dryga arfvet efter hans stenrike fader, de orimligt stora gåfvorna, som han fått, dels af Kristina, dels af Karl Gustaf; nästan allt hade bortsmält, genom lättsinnig vällefnad och slöseri, eller genom oförsigtiga lån åt enskilda eller välmenta uppoffringar för fäderneslandet. Han uppgjorde nu en räkning, enligt hvilken han skulle hafva att af kronan fordra 40,000 riksdaler. Förmodligen har han ej kunnat bestyrka riktigheten; ty de honom eljest gynnsamma riksförmyndarne ville icke betala summan. På sin dödsbädd, 1671, framtog han omigen samma räkning, men befallde, att den skulle kastas på elden. *Jag vill icke*, sade han, *att någon skall få se, huru mycket jag förlorat genom mina lån åt kronan; ty det kunde framdeles afskräcka andra från att våga sin egendom i det älskade fäderneslandets tjenst* 1).

OM STORA KOMMISSJONENS AFSLUTANDE.

Såsom redan är anmärkt, fortgick kommissjonens verksamhet med en mot slutet alldeles brådstörtande fart. Man arbetade både för- och eftermiddagarna, och ofta till klockan 6 eller 7 på qvällen 2). Den 27 Maj 1682 voro göromålen afslutade. Den 30 Maj utfärdade konungen ett öppet bref, genom hvilket han gillade och stadfästade kommissjonens åtgerder, berömde dess nit för det allmänna bästa, lofvade dess medlemmar sitt beskydd

---

1) *Stora Kommiss. prot.* d. 19 Okt. 1681. Uppgiften härom är dock af Lorentz von der Lindes arfvinge, Balthasar Gyllenhoff.

2) *Riksark.* Stora Kommiss. domar. St. Kommiss. till Karl d. 26 Apr. 1682.

mot tadel och förföljelser, samt hotade med högsta onåd enhvar, som icke ställde sig detta konungens bref och beslut till efterrättelse 1). Vid nästföljande riksdag intygade likaledes ständerna, att Stora Kommissjonen *hade bragt denna sak till en rättvis utgång, och uttryckte derföre sin tacksamhet, samt försäkrade högtidligen, att hvad nämnde kommissjon hade beslutat och afdömt, det skulle nuvarande och blifvande ständer såsom en man försvara; så att kommissjonens medlemmar och deras barn aldrig skulle derföre utstå någon förföljelse, hvarken nu eller i tillkommande tider och omskiften*.

Bland kommissjonens ämbetsmän utmärkte sig främst Gyllenborg, såsom förbemäldt är. Äfven Fegerstierna och Lowisin blefvo af kommissjonen ofta och mycket berömda för deras nit och outtröttliga arbetsamhet 2). Också berättas, att konungen har åt de tre åklagarne till belöning för deras visade ifver skänkt en summa af 30,000 riksdaler.

Att en mängd af Gransknings-kommissjonens anklagelser och räkningar blefvo af Stora Kommissjonen alldeles ogillade, detta hafva vi redan anmärkt. Huru mycket deraf, som blef godkändt, d. v. s. huru högt hela summan steg af Stora Kommissjonens egna efterräkningar af alla slag, detta känna vi icke bestämdt. Den enda, men visst icke säkra uppgift, vi derom funnit, stiger till 3,969,869 d. s. m., men angår blott de räkningar, som hunnit till 1684 utarbetas 3). Gransknings-

---

1) *Riksark.* Palmsk. miscell. Redukt.-kansl. Stora Kommissjonens domar.

2) *Riksark.* St. Kommiss. domar. St. Kom. till Karl den elfte d. 26 Apr. och 6 Maj 1682.

3) Enligt en i *Reduktions-kansliet* befintlig uppsats benämnd: *Kort förteckning uppå de räkningar, som till följe af riksens ständers deputerades afsagde åtskillige domar slutne äro till d. 27 Nov. 1684, samt huru mycket vederbörande derefter finnas skyldige.* Uppsatsen är af 1689, men angifver blott, hvad till 1684 hunnit utarbetas.

kommissjonens anklagelsesumma utgjorde, såsom vi förut hafva nämnt, 14,151,607 allt d. smt.

Hvad sedermera blifvit utredt, ingår troligen icke i summan. Se här en afskrift af räkningen, och för jemnförelses skull äfven Gransknings-kommissjonens summor i de punkter, som upptaga lika ämnen.

	Stora Kommissjonens till år 1684 afdömde summor.	Granskn.-kommiss. anklagelsesummor.
För diverse, som herrarna sjelfva åtnjutit, utom augmentet	964,508.	842,732.
För augmentet på 600 d. s.....	209,125.	102,836.
Förhöjning öfver 1662 års stat ..	414,639.[1])	2,215,474.
Föräringar i penningar och penningevärde	133,963.[2])	656,517.
Tillgifter på afdömde poster och restantier	60,760.[3])	71,095.
Beviljade tullfriheter	100,784.[4])	423,442.
Donationer å förbudne orter ...	297,885.	ej specific.
För Reduktionsverket enligt 1655 års beslut	792,199.	dito.
Beviljade poster mot general-resolutionerna	758,700.[5])	1,239,992.
Specialdom i kam.-kolleg.	1,198.	
Transport	3,733,761.	

[1]) *I Liqvidat.-kommiss. protokoll* d. 23 Jan. 1683 upptages denna summa till vid pass 400,000 d. s. De riksråd, som i denna punkt mest tyngdes, voro P. Brahe, som skulle återbetala 83,279; De la Gardie 81,741; G. O. Stenbock 78,913; d. v. s. i synnerhet riksförmyndarne, som alltid måst underskrifva de nu ogillade besluten. Minsta efterräkningarna träffade herrarna af bielkepartiet, t. ex. St. Bielke 1,983; Kl. Rålamb 499; Göran Gyllenstierna 186, allt d. s.

[2]) Längre fram i samma bok upptages denna summa till 138,830 d. smt.

[3]) *St. Kommiss. prot.* d. 5 Mars 1682. Mycket af dessa tillgifter rörde rester, som ändå aldrig gått ut, enligt Axel Stålarm. För öfrigt visar sig, att största delen af dessa tillgifter varit beviljade åt ofrälse personer.

[4]) Voro mest gifna åt städer och borgare. Se Stora Kommissjonens prot. d. 24 Apr. 1682.

[5]) En stor mängd af dessa ogillade poster voro anslagna åt ofrälse, åt kyrkor, o. s. v.

För öfrigt var efterräkningen ännu icke på långt när afslutad, fastän den så kallade Stora Kommissjonen upplöstes. Angående dess fällda domar och deras verkställande uppstod en otalig skara långa och intrasslade

---

Transport	3,733,761.
Per och Nils Brahes ackord på 431,000, deraf upptages	368,249.
Karl Gustaf Wrangels dito på 236,000, dito (eljest vanligen 256,000)	166,381.
Gustaf Bondes d:o d:o 236,000 d:o	179,039.
G. O. Stenbocks d:o d:o 100,000 d:o	46,568.[1]
Summa	4,494,306 d. s.
Afdrages dubbelt införde poster .	524,436 d:o.
Rätta summan således	3,969,869 d:o.

I samma handling och omedelbart under denna räkning finnes följande redovisning öfver medlens användande:

Lemnat i Statskontoret	1,540,746	d.	s.
På fordringar afskrifvit	424,917	»	»
Utlemnat till åklagarne att undersöka, om de sakfällde kunna betala	1,099,591	»	»
I kontoret qvarliggande	1,429,050	»	»
Summa	4,494,306	»	»

Öre och penningar äro för korthetens skull utelemnade; derföre passa ej slutsummorna fullt till deras beståndsdelar sammanlaggda.

Så ser den nämnde räkningen ut, den enda vi kunnat finna. Den är, som sagdt är, för hvad som blifvit utredt och afdömdt till d. 27 Nov. 1684. Troligt är, att de flesta och största efterräkningar då voro gjorda och deras summor bestämda. Men lika troligt är, att ganska betydliga efterräkningar ännu återstodo; emedan man vet, att granskningen fortgick ända till år 1700.

[1]) Dessa ackorder betaldes med

	Afkortningar af enskilda skulder.	Kronofordringar.	Kontant.		Summa.
Af Brahe	62,750.	152,113.	216,136.	=	431,000.
» Wrangel . .	69,618.	——	166,381.	=	236,000.
» Bonde	57,169.	56,208.	122,830.	=	236,000.
» Stenbock . .	53,431.	——	46,568.	=	100,000.

rättegångar och tvister, hvilka fördes för det mesta inför Liqvidations-kommissjonen. En stor mängd af dessa den Stora Kommissjonens qvarlefvor voro ännu år 1700 icke undanröjda.

Dessa mål oräknade, qvarstod dock efter Stora Kommissjonen en annan efterskörd och af egen art. Den blef föremål för en ny likartad kommissjon, såsom vi få se uti nästföljande kapitel.

TRETTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

OM KAMMAR-KOMMISSJONEN.

Stora Kommissjonen hade fått i uppdrag att granska icke blott sjelfva förmyndarestyrelsens åtgerder, utan ock det sätt, hvarpå kollegierna hade under samma tid uppfyllt sina ämbetspligter och bevakat kronans bästa. Denna undersökning fordrade mycken tid. Men Karl önskade att så snart som möjligt komma åt de penningesummor, hvilka riksförmyndarna och rådsherrarna blefvo i hänsyn till riksstyrelsen i allmänhet dömda att återbetala, och hvilka voro mycket större, än hvad den långsamma och invecklade räfsten med kollegierna kunde gifva. Derföre befallte han Stora Kommissjonen att framför allt afsluta den delen af dess verksamhet, som angick riksrådet 1); och att deremot i afseende på kollegierna icke ingå i någon närmare undersökning, utan blott fälla allmänna utslag öfver de mot samma ämbetsverk gjorda angifvelser 2). Så skedde. Stora Kommissjonen afsät för hvarje kollegium ett serskildt utslag, hvari det ifrågavarande ämbetsverket blott i allmänhet dömdes

1) *Nord.* 4:o. 201, s. 525.

2) *Stora Kommiss. prot.* den 16 Maj 1682.

till framtida ansvar för de mot detsamma gjorda anmärkningar. Saken drefs med en förvånande brådska; och likväl gällde det inga småsummor. Krigs-kollegium ensamt lärer hafva blifvit tilltaladt för icke mindre än 2,000,000 d. s. m., och kammar-kollegium för måhända dubbelt så mycket. Pålitligheten af dessa anklagelser skall snart visa sig.

I och med detsamma Stora Kommissjonen upphörde, tillsatte Karl den elfte en annan, den så kallade *Kammar-kommissjonen* 1), hvars åliggande blef att öfver kollegiernas förvaltning verkställa den utförligare granskning, som Stora Kommissjonen ej medhann. Till ledamöter valdes några bland kammarråden, med hvilka förenades Kristofer Gyllenstierna och Anders Torstenson; och längre fram Joh. Gabriel Stenbock, Wrede, Lindskiöld, Lowisin och Gyllenborg. Allmänna åklagare blefvo desamma som i Stora Kommissjonen; likaså rättegångens former och grundsatser. Den nya kommissjonens första protokoll är af den 29 Maj 1682.

Första frågan var, hvilka bland kollegiernas medlemmar skulle deltaga i ansvaret. Som visadt är, hade hela räfsten från början åsyftat förnämligast rådets och högadelns nedsättande. I Stora Kommissjonen följde man också den grundsats, att, om t. ex. krigskollegium hade fattat ett beslut, som nu ogillades, skulle ansvaret derför endast drabba de medlemmar, som voro riksråd, men icke de andra adliga eller oadliga bisittrarna. Många anmärkte orimligheten häraf; ty alla medlemmarna, vare sig frälse eller ofrälse, riksråd eller icke riksråd, hade dock alla lika rösträtt inom kollegiet och borde i följe deraf hafva lika ansvar. Ytterligare anmärktes, att, då Stora Kommissjonen dömt alla rådsherrarna att tillika med riksförmyndarne deltaga i ansvaret för det hela af regeringen, så borde efter samma grundsats äfven alla

1) Det egentliga namnet var *kammarkollegii liqvidations-kommissjon*. Vi begagna den kortare någon gång förekommande benämningen, *Kammarkommissjonen*.

medlemmarna i ett kollegium deltaga med dervarande riksråd i det ansvar, som bland dem kunde komma i fråga. Dessa och dylika skäl framställdes af Axel Stålarm och hans vänner. Jakob Gyllenborg var den, som åtog sig att föra andra sidans talan. Hans skäl voro, *att ständerna blott begärt riksrådens, icke de andra ledamöternas anklagande; och att riksråden i anseende till sin högre myndighet voro de, som borde bära ansvaret* m. m. 1). Denna åsigt segrade till en tid; men när Kammar-kommissjonen sattes i verksamhet, fann konungen för godt att gå ifrån en dylik grundsats, och att i stället lägga ansvaret på kollegiernas alla medlemmar, af hvad slag de ock vara måtte 2).

Bland dem, som år 1675 hjelpte till att sätta dessa efterräkningar i gång, var också en mängd af nämnde kollegiers ämbetsmän, hvilka dermed, såsom vi anmärkt, åsyftade endast rådet och den afundade högadeln. Men tvärt emot dessa tillställares afsigt och förmodan, blef nu samma efterräkning utsträckt till kollegiernas alla både frälse och ofrälse bisittare och således äfven till många af dem sjelfva. Man kan föreställa sig, hvilket buller och hvilka klagorop häraf skulle föranledas, häldst Kammar-kommissjonen ofta mot sistnämnde herrar förfor med samma godtycklighet, som Stora Kommissjonen hade mot riksråden tillåtit sig.

Ångren och klagoropen kommo nu försent och blefvo förgäfves. Efterräkningen sattes i gång. Vid sjelfva arbetet blefvo kollegierna emellan de allmänna åklagrarne delade så, att Tilas tog bergs- och krigs-; Fegerstierna amiralitets- och kommers-; och Gyllenborg reduktions- och kammarkollegierna 3). De domar, som Kammar-kommissjonen sedermera och i följe af dessa

1) *Stora Kommiss. prot.* den 16 och 22 Jan. och 2 Mars 1682.

2) *Kammar-kommiss. prot.* den 29 Okt. 1683. Jfr. Loenb. handl. II. 65.

3) *Kammar-kommiss. slutprot.* den 1 Juli 1682.

åklagares påståenden afsade, upptogos till slutligt afgörande i Liqvidations-kommissjonen; hvarest man i de flesta mål uträknade och bestämde storleken af de summor, till hvilka de anklagade fälldes, eller från hvilka de befriades.

De mot ifrågavarande ämbetsverk nu framställda anklagelserna grundade sig förnämligast på Granskningskommissjonens arbete. Mot kansli-, bergs- och kommerskollegierna anmärktes förnämligast, att de uppburit eller gifvit, dels för stora nådegåfvor, dels aflöningar utöfver 1662 års stat. Den yrkade ansvarssumman tyckes hafva gått för kansli-kollegium till 62,000, för kommers-kollegium till 15,000, för bergs-kollegium till 43,000 d. s. m. 1). I allmänhet lära dessa trenne ämbetsverk hafva sluppit lätt nog; åtminstone jemnförelsevis mot de andra. Reduktions-kollegium fick genomgå en svår efterräkning, hvars slutföljd vi likväl icke känna. Om oordningarne i amiralitets-kollegium hafva vi redan förut flere gånger talat. Dess efterräkning blef ock ganska dryg; ehuru vi icke känna, till huru stor summa den slutligen uppsteg.

Mot kammar-kollegium förekommo både många och svåra angifvelser. Man påstod, att detta ämbetsverk endast för löner utöfver 1662 års stat åtnjutit eller bortgifvit öfver 60,000 d. s. m. 2); — likaså, att det gillat många af de betalningar, som regeringen utöfver kollegii egna förslager medgifvit. Huru samma kollegium blef fast för den så kallade kammardeputationens efterräkningar, hafva vi redan omtalat 3). Samma ämbetsverk med alla sina fel råkade också ut för den strängaste bland åklagrarne, neml. för Jakob Gyllenborg; och denne använde till sitt biträde Georg Guthrie, en man, hvilken, liksom många andra vid den tiden, sökte göra sin lycka

1) I runda summor uppgifvet, enligt en åklagrarnes inlaga 1681, befintlig i *Nordin*, fol. 112, s. 169 f. f. Troligen äro dock de der förekommande uppgifterna icke fullständiga. Några andra hafva vi icke funnit.
2) Samma ställe.
3) Sid. 37.

genom öfverdrifvet och orättvist nit i för handen varande räfster och reduktioner. Han satte nu opp en lång skrift, som innehöll, att kammar-kollegii medlemmar hade från 1674 till 1680 1) utbetalt 26 tunnor guld, d. v. s. 2,600,000 d. s. m.; och detta för gammal skuld och utan konungens befallning; hvarföre de ock, enligt Güthries påstående, borde sjelfva ansvara för nämnde summa. Det blef en förfärlig uppståndelse bland de gode herrar i kammaren. Kollegii kanske utmärktaste ledamot hade varit Henrik Falkenberg; han, som under förmyndaretiden i sitt kollegium kraftfullt kämpat mot De la Gardianernas slöseri och oordningar; — han, som vid 1675 års riksdag ifrat för en allvarlig granskning och efterräkning; — han, som, när saken blef af partisinnet missbrukad och öfverdrifven, drog sig undan till det enskilda lifvets lugn 2). Nu sammanträdde kammarkommissjonen, och det i kammarkollegii egna rum, och till doms öfver dess anklagade ledamöter; hvarföre bland andra äfven Henrik Falkenberg vardt tillkallad. Då framlade Gyllenborg Stora Kommissjonens mot kammarkollegium afgifna dom, hvilken i allmänna ord beskyllde kollegium i klump för en mängd förseelser, i följe hvaraf dess medlemmar borde fällas till stora ersättningsböter. Falkenberg tog då till orda. *Jag är*, sade han, *konungens ämbetsman och icke ständernas. Jag är derföre redovisning skyldig åt min konung och icke åt ständernas ombud. — Ständerna hafva ej heller ålaggt Stora Kommissjonen att anklaga andra än regeringen, hvarmed man förstår riksförmyndrarna och råds-*

---

1) Att denna tiderymd var föremålet för granskningen, tyckes antyda, att denna sednare hörde icke till Kammarkommissjonen, utan till den förut omnämnde Kammardeputationen. Vi äro ej säkra om förhållandet.

2) Jfr. sidd. 138, 139. Vi ha dock sedermera funnit, att han 1691 var utnämnd att deltaga i reduktions-kommissjonen i Pomern, och att han verkligen deltog deri. *Nord.* Fol. 142, s. 273.

herrarna. Detta oaktadt har samma kommissjon antastat oss medlemmar i kammarkollegium och således öfverskridit sitt uppdrag. Samma kommissjon har dessutom dömt mig jemnte mina medbröder till ansvar, ehuru jag ingen enda gång varit kallad eller hörd. Redan i sjelfva rättegångsformerna har man således på mångfaldigt sätt brutit mot lagens föreskrifter. Hvad nu sjelfva saken angår, så har jag efter yttersta förmåga sökt konungens bästa och det så, att min egen välfärd lidit dervid. Här kan jag säga det; ty just här, just inom dessa väggar har jag sträfvat för konungens och fäderneslandets bästa; och må jag väl på mig och dessa murar lämpa den gamle romarens ord:

— — — — Hic murus aheneus esto.

Nil conscire sibi nullaque pallescere culpa 1).

Fjerran från allt högmod, må jag dock tillägga: Homo sum, et nil humanum a me alienum puto 2); *ty såsom kändt är: Ultra posse nemo obligatur* 3). Gyllenborgs genmäle var dels afledande, dels undvikande: *att här skulle ansvaras, icke blott för begångna orättvisor, utan ock för underlåtna pligter.* Falkenberg återtog: *Ja väl! jag är beredd att svara äfven för hvad, som kan vara uraktlåtet. Vårt kollegium har enligt befallning två gånger om året aflemnat redovisningar, hvilka, om de också icke undergått vederbörlig granskning, likväl blifvit af vår lagliga öfverhet gillade, och vi sjelfva dymedelst för evärdeliga tider frikända. Detta allt kännen i, herr Gyllenborg, ganska väl och jag besvär eder, att icke drifva en sak, som är mot edert bättre vetande* 4).

Allt detta oaktadt fortgick rättegången och blef mer och mer hotande för kammarkollegii medlemmar; och ej mindst för dess president Sten Bielke, hvilken

---

1) *— — — — Till mur, som icke kan brytas,*
Haf ett samvet, som ej behöfver att darra vid tadlet,

2) *Jag vet mig vara en menniska, med menskliga fel.*

3) *Pligten kan ej fordra mer än förmågan kan gifva.*

4) *Kammar-kommiss. prot.* d. 1 Juli 1682.

dock, jemnte Falkenberg, år 1675 var bland dem, som verksammast bidrogo till hela efterräkningsverket. Mest hotande voro de af Güthrie framkastade tillvitelserna. Kollegium ansåg sig vara till desamma helt och hållet oskyldigt. Men hvem mägtade åtaga sig det jettearbetet att genomgå både Güthries och kammarkollegii oerhördt vidlyftiga räkenskaper? Hvem vågade åtaga sig ett arbete, som så lätt kunde väcka missnöje hos den för alla slags reduktioner och räfster nitälskande konungen? I ångesten vände sig Bielke till Salomon Otter, en ung och för duglighet känd man; men denne tordes icke vidröra det vådliga ämnet. Då har Bielke förskaffat honom konungens skriftliga löfte, att ett försvar för kammarkollegium skulle, om det vore sannt och grundligt, icke hindra, utan snarare befordra hans lycka. Nu grep sig Otter an. Det dryga och trägna arbetet varade ett och ett halft år; men slutföljden blef ock, att kammarkollegium frikändes från hela den stora af Güthrie framkastade anklagelsen. Otter blef icke utsatt för någon förföljelse, utan erhöll åtskilliga smärre befordringar samt år 1691 adelskapet. Å andra sidan träffades ej heller Güthrie af något straff för sina falska räkenskaper. Mannen var son af en skottsk handlande i Stockholm och utmärkte sig redan i ungdomen för mycken skicklighet i räkenskapers förande samt afslöt i början af 1670 de försummade rikshufvudböckerna för 1646, 47 och 48 1). Under utarbetandet af nyssnämnde mot kammarkollegium rigtade anklagelse blef han nämnd till svensk adelsman, hvarjemnte han uti alla dessa årens kommissjoner och efterräkningar utmärkte sig för en stränghet och obillighet, hvaraf många exempel finnas, och i hvilket hänseende han var en trogen handtlangare åt Gyllenborg och Klas Fleming 2) samt fortfor att stå

1) *Riddarhusark.* Genealogien.

2) *Kammarkommiss. prot.* d. 16 Mars, d. 30 Sept, och 14 Oktober 1685. *Liqvidat.-kommiss. prot.* d. 15, 22 och 24 Mars, d. 31 Oktober, 17 November och 11 Augusti 1681. D. 16 Maj 1682.

väl hos konungen. Måhända var det dock, för att befrias från ovännerna i Sverge, som han flyttades i egenskap af statskommissarie till Bremen. Äfven der finna vi honom inom kort invecklad i brinnande rättegångar, mot guvernören, mot regeringen, mot Wismarska tribunalet, m. fl. 1). Han dog slutligen år 1705.

Befriadt från denna mannens tillvitelser, hade dock kammarkollegium ännu många punkter utestående. Dess medlemmar ansågo derföre bäst, att med konungen ingå den öfverenskommelse, att hvar och en bland de sakförda utbetalade en viss rund summa, mot hvilken de skulle vara befriade från Kammarkommissjonens ytterligare tilltal. Amiralitets-kollegium hade föregått med samma exempel 2). På sådant sätt tyckas dessa tvenne ämbetsverk hafva, åtminstone till större delen, kommit ifrån Kammarkommissjonen och dess efterräkningar.

Krigskollegium hade sista platsen i ordningen; men näst kammarkollegium de flesta och svåraste punkterna i anmärkningslistan. Man upptog antalet af de serskilda räkenskaperna till 40,000 och den hoplaggda anklagelsesumman till flere millioner d. s. m. 3). Detta ämbetsverk ville likväl icke, såsom kammar- och amiralitetskollegierna gjort, ingå med konungen någon slags öfverenskommelse eller till honom utbetala någon större eller mindre summa, såsom lösepenning från rättegången. Det förklarade sig tvärtom vara helt och hållet oskyldigt, och begärde att lagligen få detsamma bevisa. Kollegii medlem, fälttygmästaren Gustaf Oxenstierna, en bror till grefve Bengt, satte sig i spetsen för motståndet. Den 2 Septbr. 1687 inlemnade han en utförlig skrift, hvari han visade eller åtog sig att bevisa kollegii oskuld och

---

1) *Rådsprot.* d. 9 Okt. 1685.

2) *Nordin.* 4:o, 201, sid. 254. Tilas' berättelse om sitt arbete i Kammarkommissjonen.

3) Enligt de vanligaste uppgifterna. De bestämda summor, Tilas nämner, gå till nära 2,000,000; men innefatta icke en hop punkter, hvilkas belopp han sade sig ännu icke kunna uppgifva. *Nordin.* 4:o, 201, s. 233 och f. f.

anklagelsernas grundlöshet. Skriften och skälen voro sådane, att de väckte icke blott uppseende, utan den högsta förvåning. Man hade aldrig kunnat tro, att anklagelserna vore till den grad lösa och ogrundade, som Oxenstierna nu påstod. Kollegii lycka var ock, att till åklagare hafva fått den samvetsgranne Tilas. Dess medlemmar erhöllo derföre tid att än vidare utveckla och fullända sitt försvarsarbete. En kamrer Gren var dermed åtminstone sex års tid sysselsatt, innan han hunnit genomgå och reda alla de många tusende räkenskaperna. Följden blef, att först Tilas och sedan Kammarkommissjonen måste i de flesta punkterna frikänna krigskollegium från Stora Kommissjonens anklagelser och domar 1). Utgången af alla dessa efterräkningar skola vi innan kort berätta.

OM KAMMARKOMMISSJONENS SLUT OCH FÖLJDER.

Den nu af oss framställda förmyndareräfsten blef långt mera invecklad och dryg, än någon hade föreställt sig. När Karl den elfte i Oktober 1680 började verket, föreskref han, att detsamma skulle inom tre månader vara afslutadt, och han tycks då hafva trott på möjligheten häraf. Men han bedrog sig högeligen. Arbetet varade under alla de 17 åren af hans återstående lifstid; och hvarken Stora Kommissjonens eller Kammarkommissjonens räkenskaper och anmärkningar voro afslutade, när konungen i April år 1697 afled 2).

Knappt hade Karl den elfte laggt sina ögon tillsammans, förr än ett helt annat språk började i dessa ämnen föras, och det af Kammarkommissjonens egna medlemmar. Man erkände numera, och det öppet och

---

1) *Nordin* 4:o. 201, s. 211. En berättelse af Tilas.

2) *Nordins reduktions-handlingar.* Liqvidat.-kommissjonens upplysning. Jfr. *Kammarkommiss. prot.* d. 15, 22 Okt. 1697 och d. 19 Jan. 1698, och *Loenboms handlingar*, 9. 147.

till protokollet, att en mängd af Gransknings- och Stora Kommissjonens räkningar voro alldeles grundlösa. *De hafva till exempel,* sade Johan Gabriel Stenbock, *anklagat krigs-kollegium för några millioner dal. s. m.; men nu, sedan alla upplysningar blifvit lemnade och räkningarna närmare granskade, befinnes kollegium så helt och hållet oskyldigt, att det blifvit frikändt; med undantag af en enda ännu outredd punkt af 60,000 d. s. m., och äfven från detta tilltal tror åklagaren, herr Tilas sjelf, att kollegium kommer att frikännas.* Detta bekräftades af flere kommissjonens medlemmar och motsades af ingen, icke ens af den närvarande Gyllenborg. Stenbock yttrade vidare, *att med anklagelsen mot de öfriga kollegierna förhöll det sig nära nog lika med den mot krigs-kollegiet* 1).

Efter Karl den elftes död blefvo kammarkommissjonens arbeten ännu några år fortsatta, dock med vida mindre stränghet än förut. Snart tyckes dock Karl den tolfte hafva tröttnat vid dessa obehagliga och intrasslade ärender. År 1700 d. 13 April utfärdade han en förordning, genom hvilken han formligen och helt och hållet efterskänkte allt, hvad ännu kunde vara obetaldt eller outredt af de anklagelser och domar, som härrörde från Gransknings- och Stora Kommissjonen eller från Kammarkommissjonen, och härmed var den på sin tid så ryktbara förmyndare-räfsten afslutad 2). Den hade varat från 1675 och således nära ett fjerdedels århundrade.

Hvad kronan genom Kammarkommissjonens efterräkningar vann, kunna vi icke till någon säker summa uppgifva. En anteckning nämner 1,096,040 i kapital

---

1) *Stora Kommiss. prot.* d. 22 Okt. 1697 och d. 19 Jan. 1698.

2) Tvister om och granskningar af dessa Stora och Kammarkommissjonernas domar förekommo dock länge efteråt i den tidens och i synnerhet i Liqvidat.-kommiss. protokoller.

samt 5756 i årliga godsräntor, allt d. s. m. 1); men vi anse denna uppgift icke vara tillräckligen bestyrkt och troligen alltför liten. Kammarkommissjonens egna medlemmar hafva 1697 uttryckligen förklarat, att de alldeles icke kunde uppgifva de summor, som kronan skulle hafva genom förmyndare-regeringen förlorat och genom förmyndare-räfsten återfått; utan man beslöt formligen och uttryckligen, att i berättelsen om verkets framgång icke utsätta några sådana vissa summor, utan i stället begagna de obestämda ordalagen »*en ansenlig förlust*» eller ock »*till många tunnor guld*» 2).

Förut är tills vidare antaget, att Stora Kommissjonens efterräkningar år 1684 stego till en summa af mindst 3,969,869 d. s. m. Om dertill lägges den ofvannämnde genom Kammarkommissjonen erhållna inkomsten, så skulle hela förmyndare-räfsten tillsamman hafva åt kronan inbragt mindst 5,065,909 d. s. m. i kapital samt 5756 samma mynt i räntor 3). De anspråk, med hvilka Gransknings- och Stora Kommissjonen i början uppträdde mot förmyndareregeringen, gingo, såsom vi hafva sett, till öfver 14,000,000 d. s. m. Om nu de räkningar, vi följt, icke äro alltför oriktiga 4), så kan man af den betydliga nedsättningen från 14 till 5,

---

1) *Nordins* Reduktions-handlingar. *S. st.* uppgifves, att af ofvanstående summa hafva 222,423 dal. s. m. blifvit betalda genom afskrifna fordringar hos kronan.

2) *Kammarkommiss. prot.* d. 15, 22 Okt. 1697. Jfr. *Loenboms handlingar*, 9. 147. Karl hade dock befallt göra »*ett* generalverk öfver alla Stora Kommissjonens domar.» Se bref till Liqvidat.-kommiss. d. 29 Nov. 1694, i *Nord.* Fol. 39, s. 386.

3) I Riegels Kristian den 5:s historia säges, att »*revisjons-kommissjonen i Sverge skaffade konungen en summa af 5,000,000 riksdaler.*» Att Riegels med ordet »revisjons-kommissjonen» menat Stora- och Kammar-kommissjonerna, synes af sammanhanget. Att han, utländningen, förblandat riksdaler med daler silfvermynt, kan lätt hafva inträffat.

4) Vi påminna dock om, hvad redan förut är anmärkt, rörande osäkerheten af dessa summor.

kanske 6 eller 7 millioner bedöma den orättvisa och partiska öfverdrift, hvartill Gransknings- och Stora Kommissjonerna gjorde sig skyldiga mot den förföljda förmyndarestyrelsen; i synnerhet, om i dessa först fordrade 14 millioner icke inräknades, hvad kollegierna genom Kammarkommissjonen dömdes att betala, utan endast, hvad sjelfva förmyndarestyrelsen beskylldes för att hafva bortslösat eller försnillat.

TRETTIONDEANDRA KAPITLET.

ANMÄRKNINGAR OM FÖRMYNDARERÄFSTEN.

Efter alla ofvanstående undersökningar torde man kunna våga ett mera tillförlitligt omdöme öfver dessa riksförmyndare och deras förvaltning 1). Att de med hänsyn till rikets inre styrelse utgåfvo många nyttiga författningar, och i sådant fall utvecklade en berömlig verksamhet, detta är sannt fast sällan erkändt. Att de i regeringens förande voro svaga, oeniga och vacklande, detta är sagdt, och af ingen motsagdt. Deras rikshushållning har sina dagrar och dessa icke så ringa: t. ex. Gustaf Bondes statsreglering 1662 och fortsatta sparsamhetssträfvande; likaså Brahe-Bielke-partiets bemödanden 1668—1671, genom hvilka framkallades Blåa Boken 1668 och statsregleringen 1669. Men förmyndarestyrelsens rikshushållning har ock sina skuggor och äfven dessa mycket starka; t. ex. reduktionens slappa verkställande, staternas förhöjning, Bremiska kriget, De la Gardianernas slöseri, amiralitetets och härens vanvård, m. m. Våraste beskyllningen har hittills varit den för egennytta, och man har måst häpna vid åsynen af den stora summa, 945,568 d. s. m., som Gransknings- och Stora Kommissjonen först uppgåfvo, vara af dessa herrar till deras enskilda fördel undansnillade. Efter före-

---

1) Jfr. 14 del., s. 212.

stående undersökningar kunna vi nu mera med säkerhet påstå, att en stor, ja kanske största delen af denna sistnämnda beskyllning var antingen obillig eller rent ut orättvis 1).

---

1) Gransknings-kommissjonen angaf, att förmyndare-styrelsens medlemmar borde ansvara för 945,568 d. s. m., som de sjelfva åtnjutit och uppburit. Räkningen, den bevisande bilagan, har följande utseende. Se Loenb:s Handl. **11.** 55. Bil. P. P. P.

Räntan för donationer i gods	159,612.
Föräringar i penningar eller penningevärde	142,318.
Amiralitets-dagsverken	78,883.
Ammunitions-sorter	27,229.
Bestådda poster mot generalresolut. . . .	434,690.
Augment på lönen	102,836.
Summa	945,568 *).

Flere våra häfdatecknare hafva utan närmare granskning tagit för afgjordt, att förmyndarestyrelsen verkligen har egennyttigt och olagligt tillegnat sig denna stora summa, hvilken enligt närvarande myntfot stiger till vid pass en och en half million riksdaler riksgäld. Se Lagerbrings sammandrag, 4 del., s. 65. Silverstolpes Lärobok, s. 300 m. fl.

Men när nu saken nogare undersökes, upptäcker man följande.

1:o. Gransknings-kommissjonen erkände öppet opålitligheten af sina bilaggda räkenskaper, således också af denna; och afsade sig allt ansvar för deras riktighet. Se här ofvan sidd. 284—288. Jfr. Loenb. Handl. **10.** 152, 191.

2:o. De herrar i kammar-kollegium, som utarbetat nämnde räkenskaper, ville ej heller ansvara för deras riktighet. Se sidd. 285, 286. Jfr. Loenboms Handlingar. **8.** 133, 134.

3:o. Konungen erkände slutligen sjelf, att mycket var i dessa räkningar oriktigt. Se sid. 288.

4:o Stora Kommissjonen och till och med dess åklagare medgåfvo, att Gransknings-kommissjonens räkenskaper voro mycket felaktiga, upptogo flere dubbelposter, m. m. Se sidd. 286, 287.

---

*) Efter dessa och föregående uppgifter rättas för öfrigt, hvad i dessa ämnen läses 14 del., ss. 209—212. Dervid märkes, att s. 211, punkterna 9 och 10 ingå uti de föregående; — och att punkten 10 bör i st. för 954,910, läsas 434,690; — samt att s. 212 bör i noten i st. för *i denna punkt* läsas *i dessa två punkter*.

Hvad som återstår, är dock mer än tillräckligt för att öfverbevisa Karl den elftes förmyndare om en ofta ganska tadelvärd egennytta. Annan fråga är, huruvida icke samma fel och i ungefär samma grad skulle upptäckas inom kanske de flesta andra regeringar, vare sig ko-

---

5:o. I Stora Kommissjonens afsagda domar blefvo riksråden i blott 19 punkter bestämdt fällda; men i 55 bestämdt frikända; 144 hänvisades till ytterligare granskning. Se sid. 319.

6:o. Bland Gransknings-kommissjonens angifvelser om egennyttig försnillning, stigande till 945,568 d., har Stora Kommissjonen i sina på siffran bestämda domar fällt riksråden blott till 91,614; befriat dem från 251,005; och hänskjutit det öfriga till ytterligare granskning. Se sid. 320.

7:o. De flesta räkenskaps-bilagorna till Gyllenborgs berättelse (tryckt i Loenb. Handl. 9, 10, 11 delarna) äro underskrifna. Men bilagan P. P. P. (S. st. 11. 55—62) just den vigtigaste, just den, som mot förmyndarestyrelsen framkastar nämnde äreröriga beskyllning; denna räkning saknar underskrift och all slags verifikation. Likaså är det med dess urskrift, hvilken finnes i *Riks-arkivet*, ehuru de andra bilagorna äro också der till öfverflöd verificerade.

8:o. Gyllenborg sjelf har i sin berättelse anfört sistnämnde bilaga P. P. P., i så tvetydiga ordalag, att man ej säkert vet, huruvida den är blott de allmänna åklagrarnas påstående, eller om den är resultatet af Stora Kommissjonens fällda domar. Se Loenb. Handl. 9. 116, 117.

9:o. De i samma bilaga P. P. P. inryckta beskyllningarne för åtnjutna amiralitets-dagsverken, ammunitionssorter voro i mycket felaktiga, och dessa ämnen voro ännu 1697 icke till fullo utredda. Se sidd. 317, 319. Likaså löneförhöjningarna öfver 1662 års stat.

10:o. I en enda punkt utströk De la Gardie en i samma räkning, bilagan P. P. P., mot honom gjord beskyllning på 57,000 d. s. Se sid. 308; en stor mängd dylika mindre vederläggningar att förtiga.

Så obevisad, så osäker, så felaktig, så uppenbart öfverdrifven och oriktig är den räkning, på grund af hvilken man öfver Karl den elftes förmyndare har nu snart i tvåhundrade år kastat de ohyggligaste beskyllningar för egennytta och olaglighet.

nungsliga eller republikanska, aristokratiska eller demokratiska, i fall de neml. alla blefve med lika stränghet granskade och bedömda.

Mot slutet af sin regering lät Karl den elfte till sitt rättfärdigande och till sin ära utarbeta en skrift, som kallas: »Grundlig berättelse om det svaga och me-»dellösa tillstånd, hvari konungen emottog riket..... »och om det tillstånd, hvartill konungen detsamma upp-»rättat och hulpit, m. m.» Sjelfva denna tittel visar afsigten och huru lätt den kunde leda till ensidighet. På det de lyckliga frukterna af konungens egen regering måtte framstå i så mycket mera lysande dager, lockades berättaren att framställa den föregående regeringens åtgerder och rikets förra tillstånd så olyckliga och hjelplösa som möjligt. En sådan frestelse låg i sjelfva företagets, i berättelsens natur. Berättaren sjelf var dessutom Jakob Gyllenborg; samma man, hvilken både i förmyndare-räfsten och reduktionen var konungens högra hand och tillika den, som kanske mer än någon annan bidrog att hos honom ingifva och underhålla de öfverdrifvet stränga åsigterna. Gyllenborg hade också gjort hela sin lycka i och genom det parti, som uppsteg till ära och magt just genom att förfölja och störta herrarna af den fordna förmyndarestyrelsen. Detta hans personliga läge till konungen, till de störtade herrarna och till sjelfva saken, har, jemnte företagets egen natur, betydligen inverkat på hans berättelse. Vid närmare granskning finner man i densamma en mängd oriktiga uppgifter, öfverdrifna beskyllningar, förtegade ursäkter och obevista anklagelser, hvilket allt vi måhända snart nog skola serskildt och utförligen framdraga. Det oriktiga i hans framställning kunde dock sedermera icke gerna visas eller åtalas, hvarken under Karl den elftes son, den enväldige Karl den tolfte, eller under hans sedermera på tronen sittande dotter, Ulrika Eleonora, och den på hennes tid i magt stigande slägten Gyllenborg. Emellertid sjönko de verkliga förhållandena i glömska; men

Gyllenborgs berättelse 1) qvarstod ovederlaggd och har med all sin ensidighet gällt såsom grundval för historien om Karl den elftes förmyndare. Detta är en bland förnämsta orsakerna till de många orättvist hårda omdömen, som blifvit fällda mot nämnde regering. — De enda forskare, som tyckas hafva anat anklagelsernas öfverdrift, äro Schönberg i sina otryckta bref om Karl den elftes regering, och framlidne landshöfding Järta, hvilken sednare flere gånger yttrade den öfvertygelsen, att Karl den elftes förmyndare blifvit med alltför mycken stränghet bedömda.

Äfven om Gransknings-kommissjonen kunna vi numera fälla ett tillförlitligare omdöme, sedan vi nemligen med Stora- och med Kammar-kommissjonen närmare undersökt dess arbete. Utom all fråga är, att förmyndarestyrelsen förtjente granskning, tadel och bestraffning. Men säkert är ock, att Gransknings-kommissjonen har å sin sida förfarit med ganska tadelvärd öfverdrift. Dess anmärkningssummor uppstego till 14 millioner. Bland dessa blefvo kanske icke fullt hälften gillade af den sedermera kommande Stora Kommissjonen, hvilken dock sjelf var i många hänseenden orättvist sträng. Partisinnet i allmänhet, och hämndlystnaden hos Klas Fleming hafva troligen hvar för sig bidragit till denna Gransknings-kommissjonens orättvisa. De anklagade herrarna påstodo dessutom, att kommissjonens ledare med flit läto dubbelposter och en mängd orimliga tillmälen inflyta, endast för att dymedelst komma till en oerhördt stor anklagelsesumma, hvilken skulle sticka 1680 års ständer i ögat och än mera uppreta dem mot rådet, hvilket, enligt partiets plan, borde vid samma riksdag störtas för att bereda rum åt enväldet. Denna förklaring saknar icke skäl, och Gransknings-kommissjonen visar sig i många stycken såsom en bland förberedelserna till det stora åsyftade målet, neml. enväldets införande.

1) Den är med sina bilagor tryckt i Loenboms handlingar till Karl den elftes hist. Del. 9, 10, 11.

Stora Kommissjonen var i början och serdeles vid bestämmandet af rättegångens grundsatser lika hård som Gransknings-kommissjonen varit. Mer och mer gjorde sig likväl billighet och rättvisa gällande, så väl inom denna, som än mer inom Kammar-kommissjonen. Man ser det tydligast på de vida lägre summor, till hvilka Gransknings-kommissjonens ursprungliga anspråk nedsattes.

Märkvärdiga på sitt sätt äro de trenne åklagarnes öden. Jakob Gyllenborg var den driftigaste och dugligaste, men också den hårdaste, den mot de sakförda mest obilliga angriparen. Denna herre blef inom sjutton års tid från ofrälse assessor i kammarrevisjonen upphöjd till grefve och kongligt råd, rikets då varande högsta värdigheter. — Den andre åklagaren, Fegerstierna, en likaledes duglig och mot de anklagade stundom hård ifrare, blef af Karl den elfte 1675 adlad och sedermera upphöjd till lagman 1680, vice-president 1685 och landshöfding 1693. Den tredje åklagaren hette Daniel Tilas. Han härstammade från en gammal prestslägt på Dalsland och var filosofie-magister. Sin ämbetsmannabana gjorde han i Reduktions-kollegium och med så stor utmärkelse, att han af Karl den elfte blef omkring 1674 satt i spetsen för fjerdeparts-räfstens utförande i Ingermanland. Det allvar, med hvilket han der gick till väga, ådrog honom hat och förföljelse af de förlorande herrarna. Kommendanten i Narwa, Rembert von Funcken, kallade Tilas och de andra reduktionsherrarna *lumpna hundar* 1) och sjelfva riksrådet Ernst Creutz hade så förolämpat dem, att konungen måste lägga sig deri, och skrapa Creutz och taga Tilas i försvar 2). Detta skedde 1678. Efter sådana bevis på oförskräckt nit i fjerdepartsräfsten valdes Tilas 1680 till allmän åklagare i Stora Kommissjonen. Mot hans der ådagalaggda dug-

---

1) *Falkenb. arkiv. på Brokind.* Svenska manuskript. № 6. Redukt.-kollegii relation d. 22 Dec. 1679.

2) *Nord.* Fol. 30, s. 197, 198. Karls bref d. 15 Juli 1678.

lighet och sanningskärlek finnes ej minsta klander. Men också dit medförde han sin förut pröfvade sanningskärlek, sitt förut visade mod; ehuru denna egenskap numera behöfde visas mot en helt annan sida. Redan 1681 satte han sig allvarligt emot några bland Stora Kommissjonens svårare åtgerder; och han vågade till och med att i protokollet låta införa dessa sina motsägelser. Redan då kom han ock till någon tid i onåd hos konungen 1). Han fick dock fortfara i sitt åklagarekall, *i hvilket*, skrifver han, *jag aldrig med vett och vilja försummat, hvad till konungens och fäderneslandets rätt och bästa höra kunde. Men å andra sidan har jag ej heller sökt tillfoga någon enda min medmenniska ett oskyldigt lidande. Jag vet nogsamt*, tillade han, *att många påstå, det en åklagare bör inför domstolen spänna sina påståenden så högt som möjligt, fastän han i samvetet är öfvertygad om deras öfverdrift. Jag vet ock, att man öfver ett sådant uppförande hänger en täckmantel, som kallas injuria temporum* 2). *Men jag håller allt sådant för ett skrymteri, som är både Gudi och menniskom misshagligt.* Enligt dessa grundsatser uppförde han sig ock, såsom förbemäldt är, vid den efterräkning, som anställdes mot krigs-kollegium. *Då jag*, skrifver han, *hade noga öfversett kollegii grundliga förklaring och funnit densamma tillfredsställande, ansåg jag mig af samvetet förbunden att detta å ämbetets vägnar erkänna, hvarföre ock kollegium blifvit till största delen frikändt.* Någon egentlig förföljelse har icke mot den rättsinnige mannen blifvit anställd. Men 1687 indrogs reduktions-kollegium, der han som assessor haft plats och lön. Sedermera fortfor han att träget arbeta i Kammarkommissjonen; men klagade år 1693 att då på sju års tid

---

1) *Nord.* 4:o, 201, s. 242. Tilas' berättelse.

2) En af tidsomständigheterna framtvingad obillighet.

icke hafva bekommit någon lön, något underhåll 1). Slutligen dog han 1697, utan att hafva blifvit adlad och utan att från 1680 hafva oss veterligen erhållit någon enda befordran.

---

1) *Nord.* 4:o, 201, s. 278. Tilas' till konungen afgifna berättelse d. 27 Sept. 1693.

NAMNREGISTER.

A.

B.

C.

L

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

W.

Ö.

RÄTTELSER.

Sid.		r.		står:		läs	
Sid.	22	r.	38	står:	*att ej*	läs	*att det ej*
»	—	»	—	»	*kommer*	»	*komme*
»	44	»	18	»	*rättvisa*	»	*rättvise*
»	48	»	35	»	1797	»	1697
»	54	»	8	»	*afrättningar*	»	*afsättningar*
»	75	»	6	»	broderanhängare	»	broder och anhängare
»	90	»	26	»	tillkänna	»	tillerkänna
»	111	»	34	»	ansågs	»	ansågos
»	119	»	37	»	på andra	»	på det andra
»	130	»	28	»	ingendera	»	intetdera
»	148	»	38	»	1782	»	1682
»	170	»	33	»	ständerna	»	kamraterna
»	274	»	16	»	ingendera	»	intetdera
»	323	»	33	»	var det icke	»	var icke
»	320	»	27	»	kommo	»	kommer